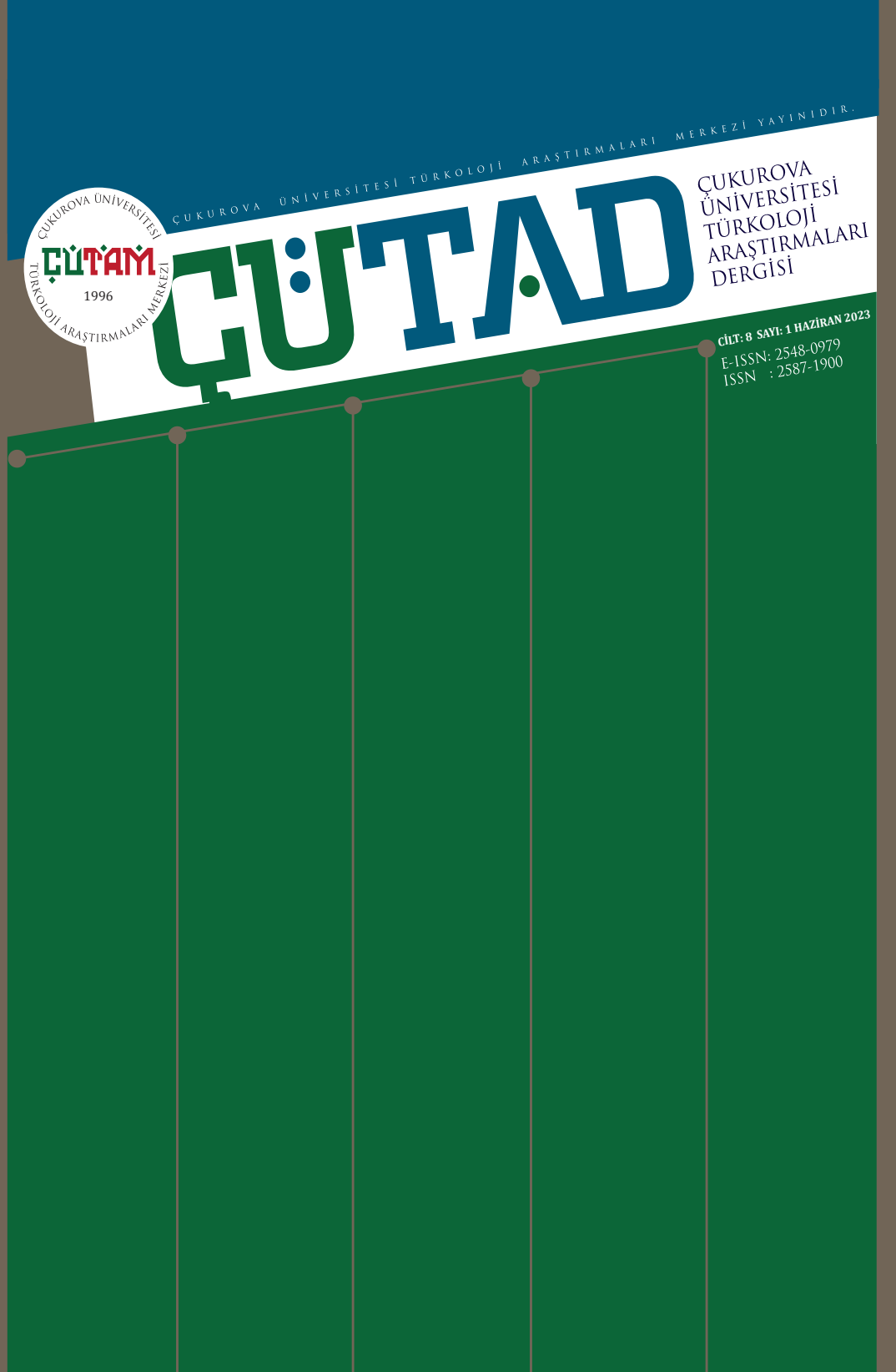

ÇÜTAD

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ / 2023

ÇÜTAD ÇUKUROVA
ÜNİVERSİTESİ
TÜRKOLOJİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

Cilt 8 Sayı 1
Haziran 2023

**ukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi yayınıdır.
Haziran / 2023**

İmtiyaz Sahibi

(Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Adına)

Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik

Editör

Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik

Editör Yardımcıları

Dr. Öğr. Üyesi B. Erdem Dağıstanlıoğlu Dr. Öğr. Üyesi B. Tahir Tahiroğlu

Editör Kurulu

Prof. Dr. A. Deniz Abik	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Aysu Ata	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt Gültekin	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Julian Rentzsch	Johannes Gutenberg University
Prof. Dr. Yuu Kuribayashi	Okayama University
Dr. Öğr. Üyesi Bedri Aydoğan	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi B. Erdem Dağıstanlıoğlu	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi B. Tahir Tahiroğlu	Çukurova Üniversitesi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Dilek Ergönenç	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Yılmaz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan Boz	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan Aydın	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk Yıldırım	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Açıık	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz Kılıç	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. G. Gonca Gökalgp Alpaslan	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Killi	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Gökalgp	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Aynur	İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Sofu	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl Özyıldırım	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Çetin Derdiyok	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Kerime Üstünova	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Leyla Karahan	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Özmen	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Melek Erdem	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mine Mengi	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Öner	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Naciye Yıldız	Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat Özkan	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah Çetin	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Horata	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Mert	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Pervin Çapan	Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahat Deniz	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat Sever	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. S. Dilek Yalçın Çelik	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zühal Ölmez	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Başak Karakoç Öztürk	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim Ölçer Özünel	Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yabancı Dil Editörleri

Prof. Dr. Munise Aksöz	Almanca	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Caştegin Turgunbayer	Rusça	Dicle Üniversitesi
Dr. Emel Uçar	İngilizce	Çukurova Üniversitesi

Redaktör

Nevin Mazman Çukurova Üniversitesi

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi (ÇÜTAD); Türk dili, edebiyatı, dil bilimi, Türk tarihi ve sanatı, Türk tiyatrosu, Türk halkları ve kültürleri ile Türkçenin öğretimi alanlarında özgün çalışmaları, çevirileri, tanıtma ve derleme yazılarını içeren, yılda en az iki sayı çıkan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı ÇÜTAD'a; düşünsel, bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kapak ve Logo Tasarımı: Öğr. Gör. Derviş İlker Gül

Yazışma Adresi: Çukurova Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi Binası, Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 01330 Balcalı, Sarıçam / Adana.

Telefon: 0322-3387118 / 0322-3386084 (2693)

Merkez E-posta Adresi: cutam@cu.edu.tr

Dergi E-posta Adresi: cutad.editor@gmail.com

İnternet Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cutad>

ISSN: 2587-1900 E-ISSN: 2548-0979

Derginin Tarandığı Dizinler ve Veri Tabanları

Makalelerin Tarandığı İntihal Programı

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Aysu Ata	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit Aslan	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Caner Kerimoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ceval Kaya	Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan Duman	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Yılmaz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Çetin	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Kırmızı	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Feyzi Ersoy	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. G. Gonca Gökalg Alpaslan	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Şahin	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Arslan Erol	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Pilancı	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hürriyet Gökdayı	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Kerime Üstünova	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut Gün	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mine Mengi	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Öztürk	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Argunşah	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uğurlu	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mümtaz Sarıçiçek	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat	Kıbrıs İlim Üniversitesi
Prof. Dr. Nevin Akkaya	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Horata	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. S. Dilek Yalçın Çelik	Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık Yazar	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Sema Aslan Demir	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Talip Yıldırım	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Yeter Torun Öğretmen	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Zekerya Batur	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan Engin	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Eser Ördem	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Etem Yeşilyurt	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden Tüm	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Işık	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Biçici	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Nagehan Uçan Eke	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Ergene	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Olena Kozan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Onur Er	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Tuğrul Kara	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Refika Altıkulaç Demirdağ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Reşat Şakar	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sema Çetin Baycanlar	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Tüfekçioğlu	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kana	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Saraç	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selahaddin Gök	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Emine Ayan	Çukurova Üniversitesi
Dr. İlke Tepeköylü	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Yahya Kemal Beyitoğlu	Adıyaman Üniversitesi

YAYIN İLKELERİ

Amaç

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Türk dili, edebiyatı, dil bilimi, Türk tarihi ve sanatı, Türk tiyatrosu, Türkçenin öğretimi ile Türk halkları ve kültürleri alanlarında yeni ve özgün konularda bilimsel ölçütler içerisinde kültürel, bilimsel birikimi ortaya koymak amacıyla yılda en az iki kez yayımlanmaktadır.

Yazım Dili

Derginin yazım dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte Türkçenin diğer kollarında yazılmış makaleler ve *native speaker* denetimi belgelenmiş olmak kaydıyla farklı dillerden bilimsel çalışmalar da yayımlanabilir.

Makale Yayımlama Şartları

Gönderilecek yazıların daha önce bir kaynakta yayımlanmamış veya yayına kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Gönderilecek yazıların alanda bir boşluğu dolduracak, yeni bir bilimsel yöntem ya da tekniği tanıtacak nitelikte olması gerekmektedir. Derleme, çeviri ve tanıtma yazıları da dergide yayımlanabilir.

Makale Değerlendirme Süreci

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle editör kurulunca dergi yazım ve içerik ilkelerine uygunluk açısından değerlendirilir. Uygun görülmeyen yazılar düzeltilmesi amacıyla yazarlarına iade edilir. Değerlendirme için uygun görülen yazılar, intihal sorgulaması için iThenticate programı ile incelenir. Daha sonra yazılar, adları gizli tutulan iki hakeme gönderilir. İki hakemden biri olumlu diğeri olumsuz rapor sunmuşsa üçüncü hakeme başvurulur ve bu hakemin raporu doğrultusunda editör kurulu kati kararı verir.

Yazım Kuralları

ÇÜTAD'a gönderilen makalelerin bütün bölümleri, Türk Dil Kurumu (TDK) güncel yazım kılavuzuna uygun olarak hazırlanır. Yazım ve noktalamada TDK güncel yazım kılavuzunda yer almayan transkripsiyon, transliterasyon vb. alana özgü uygulama ve durumlarda yazarın ölçünlü şekilde kullandığı yöntemler, hakem değerlendirilmesine göre kabul edilmektedir. Makale bölümlerine özgü yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

a) Başlık: İçerikle uyumlu olarak koyu büyük karakterlerle yazılmış olmalıdır. Türkçe ve İngilizce başlık, ayrı ayrı 12 kelimeyi geçmemelidir.

b) Yazar Adları: Yazarların adları ve soyadları koyu yazılmalı, soyadları büyük karakterlerle belirtilmelidir. Yazarların unvanları, e-posta adresleri, kurum ve ORCID bilgileri ilk sayfada dipnot olacak şekilde ¹ işaretiyle gösterilmelidir. Yazar adları başlığın altında yazılmalıdır.

c) Özet: En az 300 en fazla 500 kelimedenden oluşmalıdır. Özeti sonunda bir satır altta, en az 3 en fazla 7 kelimedenden oluşan anahtar sözcükler verilmelidir. Makale

dilindeki özetin dışında İngilizce özet de verilmelidir. Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça ve diğer Türk dillerindeki makalelerde Türkçe özet de istenir. Özet, 10 punto ve tek satır aralığıyla (6nk) yazılmalıdır.

ç) Makale Metni: Ms Word yazılımında 11 punto, tek satır aralığıyla (6nk) Times New Roman (Eğer çeviri yazı vb. nedenlerle farklı bir yazı karakteri kullanıldıysa hem bu yazı karakteri hem de metnin .pdf biçimi sisteme yüklenmelidir.) yazı karakteriyle A4 (27cmx19cm) boyutunda yazılmalıdır. Dipnotlar 10 punto (0nk) ve iki yana yaslanmış biçimde yazılmalıdır. Giriş, gelişme ve sonuç bölümleri ana hatlar olarak yer almalı, gelişme bölümünde kullanılan yöntem, teknik vb. konular alt başlıklar hâlinde, numaralı biçimde verilmelidir.

d) Makale İçinde Kaynak Gösterimi: Kaynaklar metin içinde parantez arasında gösterilmelidir. Açıklamalar için dipnot kullanılabilir ancak kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 0,5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla, 1 punto küçük yazılmalıdır.

Tek yazarlı kaynaklar:

(Aksan, 2000, s. 20)

Tek yazarın aynı yıl birden çok kaynağı:

(Aksan, 2000a; Aksan, 2000b ...)

Çok yazarlı kaynaklar:

(Vardar vd. 1988, s. 20)

e) Kaynakça: Makale metninin sonunda yer almalıdır. Soyadı sırasına göre düzenlenmelidir. Kaynağın üçten fazla yazarı varsa ilk yazarın soyadından sonra vd. kısaltması kullanılmalıdır. Kitap ve dergi adları italik yazılmalıdır. Varsa çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editör adı, eser adından sonra yer almalıdır. Kaynakça yazımında APA biçiminin 6. sürümünden yararlanılabilir.

Örnekler:

Dilçin, C. (1997). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Temir, A. (1992). Ural-Altay ve Altay dilleri. *Türk Dünyası El Kitabı*, 2(1), 3-58.

Brandist, C. (2011). *Bahatin ve çevresi* (Soydemir, C., Çev.). Ankara: Doğubatı.

Akyüz, K. vd. (1958). *Fuzulî Türkçe dîvân*. Ankara: İş Bankası Yayınları.

Yazıların Gönderilmesi

Yayın ilkelerine uygun bir şekilde hazırlanan yazılar <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cutad> adresinde sisteme yüklenmelidir. Makaleyle ilgili işlemlerin tamamı bu sistem üzerinden gerçekleştirilmektedir. Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar, düzeltmelerin yapılmasının ardından en geç bir ay içinde aynı adresteki süreç takip bölümüne gönderilir.

Yayın / Araştırma Etiği ve Yasal / Özel İzin Belgesi

ÇÜTAD'a gönderilen aday makalelerde etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasının gerekip gerekmediği yazar tarafından ilk sayfada dipnotla belirtilir. İzin alınması gerekli durumlarda ilgili resmî evrak; alındığı kurum, tarih ve / veya sayı numarası ile açıkça belirtilir.

ÇÜTAD'ın yayıncılık politikası göz önünde bulundurularak "anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar" bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Telif Hakkı

Yayımlanan yazıların telif hakkı ÇÜTAD'a devredilmiş sayılır. Yazıların düşünsel ve bilimsel, çevirilerin ise hukukî sorumluluğu yazarlarına/çevirmenlerine aittir. İki ve daha fazla yazarlı yazılarda yazının telif sorumluluğu birinci veya telif hakkı devri formundaki sorumlu yazara aittir. Dergide yayımlanan yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Değerli okurlar,

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezinin (ÇÜTAM) süreli yayınlarından ÇÜTAD'ın 8. cildinin 1. sayısı ile Türkoloji çalışmalarına katkı sağlamanın mutluluğunu yaşıyoruz. *Araştırma makalesi, çeviri, derleme, tanıtma yazısı ve biyografi (vefeyat)* gibi farklı türlerle akademiye katkı sağlamayı hedefleyen ve *Ulakbim Tr-Dizin*, MLA - *Modern Language Association* ile *SOBIAD Sosyal Bilimler Atf Dizini*'nde taranan ÇÜTAD'ın yanı sıra, Türkolojinin çalışma alanını bilim dünyasına ve halka sunma gayretimizi, büyük bir heyecanla sürdürmekteyiz.

ÇÜTAM Kültür Evi, 2022-2023 dönemini 297. toplantıyla uğurluyor. Haziran 2015'ten bu yana, kesintisiz sürdürülen ÇÜTAM Kültür Evi etkinlikleri, 2020 Mart ayından itibaren yaşanan salgın sürecinde sanal ortama yönlendirilerek @cutam1996 Instagram sayfasından canlı yayınla istifadelerinize sunulmuştur. Instagram'da canlı yayımlanan konuşmalar, ÇÜTAM'ın @cutam1996 adlı Instagram ve ÇÜ Türkoloji Araştırmaları Merkezi adlı Youtube sayfamızda yer almaktadır. 2021 Kasım ayında, ÇÜTAM konferansları yeniden ÇÜTAM Kültür Evi'nde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. ÇÜTAM Instagram hesabından canlı yayımlanan konferansların kayıtları ÇÜTAM'ın Youtube sayfasına yüklenmektedir. ÇÜTAM Kültür Evi'ndeki konferansların basılı yayın hâline getirildiği ÇÜTAM Kültür Evi Konuşmaları Dergisi (E-ISSN: 2651-4133) ise dijital ortamda, yılda iki kez yayımlanmaya devam etmektedir.

Kuruluş tarihi olan 1996'dan bu yana farklı projelerle Türk dünyası araştırmalarına hizmet eden ÇÜTAM'ın <http://turkoloji.cu.edu.tr/> adresindeki makale veri tabanı, sizlerin de gönderdiği yayımlanmış bilimsel çalışmalarınızla her geçen gün genişlemektedir. Bu veri tabanında hâlihazırda 8079 yazarın 21427 makalesi erişime açık vaziyettedir.

ÇÜTAD Haziran 2023 sayımızdan itibaren gönderilen makaleler, alfabetik değil kabul tarihleri esasıyla dizilecektir. Yeni sayımıza çalışmalarınızla katkı sağlayan yazarlarımıza ve titiz değerlendirmeleriyle bizlere destek olan hakemlerimize müteşekkirimiz.

Ayşehan Deniz ABİK

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Kültürel Boyutunu Ele Alan Çalışmaların İncelenmesi: Meta-Sentez Çalışması
A Review of Studies on the Cultural Dimension of Teaching Turkish As a Foreign Language: A Meta-Synthesis Study 15-44

Bahadır GÜLDEN

<https://doi.org/10.32321/cutad.1187941>

Ortaokul Öğrencilerinin Öykü Yazma Becerilerinin Geliştirilmesinde ve Öykülerinin Değerlendirilmesinde Öykü Yapısı Modelinden Yararlanma
Using The Model of Story Structure in Developing The Story-Writing Skills of Secondary School Students and The Evaluation of Their Stories 45-73

Başak KARAKOÇ ÖZTÜRK

<https://doi.org/10.32321/cutad.1247866>

Doğu ve Batı Türkçesi Örnekleminde -mAGXnCA ve -mAyInCA Zarf-Fiil Ekindeki Şart İfadesi
The Conditional Statement of - mAGXnCA and - mAyInCA Gerundial Suffix in The Sample of Eastern and Western Turkish 74-87

Çiğdem KALEGERİ

<https://doi.org/10.32321/cutad.1207202>

Öğretmen Adaylarının Dijital Ortamlardaki Akademik Okuma Alışkanlık ve Eğilimlerinin Belirlenmesi
Determination of Teacher Candidates' Academic Reading Habits and Tendencies in Digital Environments 88-116

Tuncay TÜRK BEN

<https://doi.org/10.32321/cutad.1137024>

Türkçenin Kutuplu Soruları Yanıtlama Sistemi Üzerine
On The System of Polar Answers in Turkish Language 117-131

Ahmet Can UYAR

<https://doi.org/10.32321/cutad.1246322>

Сопоставительный Анализ Фразеологизмов С Компонентом «Ухо» (На Материале Турецкого и Русского Языков)
"Kulak" Ögesi İçeren Deyimlerin Karşılaştırmalı Analizi (Türk ve Rus Dili Örneğinde)
Comparative Analysis of Idioms with The Component "Ear" (Based on The Turkish and Russian Languages) 132-143

Canan PAŞALIOĞLU

<https://doi.org/10.32321/cutad.1183364>

- Selanik Türkülerinin Söz Varlığı ve Kültürel Motifler Açısından Değerlendirilmesi*
Evaluation of Selanik Folk Songs in Terms of Vocabulary and Cultural Motifs 144-155
Bahtiyar BAHŞİ
<https://doi.org/10.32321/cutad.1182670>
- Lâmi'î Çelebi'nin Aruz Risalesi*
Lami'i Çelebi's Book of Prosody 156-190
Muhittin TURAN
<https://doi.org/10.32321/cutad.1246580>
- Necâtî Örneğinde Şiir Mecmualarında Yer Alan Bilinmeyen Şiirlerin Aidiyetine Dair Yöntem Teklifi*
A Method Proposal Regarding The Belonging of Unknown Poems in Poetry Journals in The Sample of Necati 191-226
Enes İLHAN
<https://doi.org/10.32321/cutad.1263007>
- Adana İnas/Kız Rüştüyesi Bağlamında Osmanlı'da Muallime/Kadın Öğretmen Sorunları (1892-1913)*
Problems of Teacher/Female Teachers in The Ottoman in The Context of Adana Inas/Girls High School (1892-1913) 227-255
Ayşe YANARDAĞ
<https://doi.org/10.32321/cutad.1264418>
- İç Moğolistan Örneğinde Mekânsal Dinamikler ve Moğol Millî Birliği*
Spatial Dynamics and Mongolian National Unity in The Case of Inner Mongolia 256-280
Mustafa Can TEZİÇ
<https://doi.org/10.32321/cutad.1242344>
- Türk Edebiyatında Ferec Ba'de's-Şidde*
Ferec Ba'de's-Şidde in Turkish Literature 281-294
Tuğba MERAL
<https://doi.org/10.32321/cutad.1274342>
- Türkiye'nin İlk Dünya Güzeli Keriman Halis'in Mısır Gezisi ve Yankıları*
Egypt Trip of Türkiye's First Miss World Keriman Halis And Its Repercussions 295-316
Özlem KILINÇÇEKER
<https://doi.org/10.32321/cutad.1241513>

- Geleneksel Tıp Mizaçlarından Destan Kahramanı Tasarımına: Oğuz Kağan'ın Geleneksel Uygur Millî Tıp Mizaçlarına Göre İncelenmesi*
From Traditional Medicine Temperaments to Epic Hero Design: A Study of Oğuz Kağan According to Traditional Uygur National Medical Temperaments 317-330
Sunay AKKAYA
<https://doi.org/10.32321/cutad.1272810>
- Hasarlı Bir Eski Uygurca Belge Üzerine Düşünceler*
The Thoughts on a Damaged Old Uyghur Document 331-338
Hüsnü Çağdaş ARSLAN
<https://doi.org/10.32321/cutad.1271320>
- Kudbeddin İznikî'nin Mukaddime'si ve Dört- Fiilin Türkçenin Tarihî Metinlerindeki Semantik Kategorisi*
Kutbeddin Iznikî's Muqaddime and The Semantic Category of The Verb Dört- in Historical Texts of Turkish 339-355
Çağla TEZÇİ ÇAKIR, İbrahim TAŞ
<https://doi.org/10.32321/cutad.1272891>
- Memluk Kıpçak Türkçesinde kErek(dür)...fiil-(G)A(y)+(Şahıs Zamirleri/Ekleri) Yapısındaki Gereklik Çekimi*
Necessitative in Mamluk Kipchak Turkish kErek(dür)...verb-(G)A(y)+(Personal Pronouns/Affixes) 356-372
Onur BALCI
<https://doi.org/10.32321/cutad.1271160>
- Mütareke Devri Bursa'sı İktisadi Hayatına Hilmi Ziya Ülken'in Yarım Adam Romanından Bakış*
A Look at The Economic Life of Bursa Through Yarım Adam Novel of Hilmi Ziya Ülken 373-389
Bilal KAS
<https://doi.org/10.32321/cutad.1210372>
- Türkçe Dersi Öğretim Programlarında (1924-2019) Tiyatro Metinleri*
Theater Texts in Turkish Course Curriculum (1924-2019) 390-406
Feyzullah AĞIRMAN, Şener DEMİREL
<https://doi.org/10.32321/cutad.1168513>
- Türkçede Taşıt Edebiyatı Üzerinde Bir Değerlendirme.*
An Evaluation on Products of Vehicle Literature in Turkish 407-434
Muna YÜCEOL ÖZEZEN
<https://doi.org/10.32321/cutad.1247540>

- 2016-2022 Yılları Arasında Türkçe Öğretim Programları Konulu
Yayımlanan Makale ve Tezlerin Analizi*
*Analysis of Articles And Theses Published on Turkish Curriculum Between
2016-2022* 435-456
Kadir KAPLAN, Akif ÖZGEN
<https://doi.org/10.32321/cutad.1255782>
- “Silindir Şapka Giyen Köylü” Öyküsünü Şapka Devrimi ve Beden
Temsilleri Üzerinden Okumak*
*Reading The Story of “Peasant Wearing A Cylinder Hat (Silindir Şapka
Giyen Köylü)” Through The Hat Revolution and The Representations of
The Body* 457-483
Evren KARATAŞ ÜLGER
<https://doi.org/10.32321/cutad.1264945>
- TANITMA**
- Edebiyat ve Diğer Güzel Sanatlar – Ahmet Mithat’tan Tanpınar’a*
Literature and Other Fine Arts – From Ahmet Mithat to Tanpınar 484-495
Aydan ENER SU
<https://doi.org/10.32321/cutad.1208904>

Makale Künyesi (Araştırma): Gülden, B. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutunu ele alan çalışmaların incelenmesi: meta-sentez çalışması. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 15-44.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1187941>

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN KÜLTÜREL BOYUTUNU ELE ALAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ: META-SENTEZ ÇALIŞMASI¹

Bahadır GÜLDEN²

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde “kültür”e yönelik makale türündeki araştırmaları irdeleyerek “kültür” üzerine temel eğilimleri ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde araştırma verileri meta-sentez yöntemiyle elde edilerek yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürün herhangi bir yönünü inceleyen makaleler tespit edilmeye çalışılmış ve 2010-2020 yılları arasında yayınlanan 48 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmaların ortaya koyduğu verilerden hareketle ilgili araştırma alanlarında birbirini destekleyen ya da birbiriyle çelişen sonuçlar başta olmak üzere başlıca şu konularda tespitler yapılmıştır.

Yapılan araştırmaların ikisinde karma yöntem, 45’inde nitel yöntemler tercih edilirken hiçbirinde nicel yöntem tercih edilmemiştir. Doküman analizi (22), görüşme (9), içerik analizi (5), meta-analiz (2), tarama yöntemi ve deneysel yöntem (1) çalışmalarda en sık tercih edilen yöntemlerdir. Geniş ve göreceli bir kavram alanına sahip olan kültürün somut bir ölçüt haline getirilmesi ve bulguların geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanması için CEFR (7), SOKÜM (3), Brooks (2), Byram (1), Moran (1) gibi belirli kültürel tasniflerden yararlanılırken 7 çalışmada herhangi bir standart benimsenmemiştir. En sık irdelenen örneklem ders kitapları (25), öğrenciler (5), öğretmenler (3), metinler (3) olmuştur. Benzer örneklemeleri inceleyen çalışmaların bulguları bir arada ele alınarak bütüncül verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirmelerden hareketle yapılabilecek kültür odaklı araştırmaların benimseyeceği kültürel standartlara, desenlere, yöntemlere, örneklem ve konu alanlarına yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, kültür, kültürel standart, meta-sentez.

¹ Bu makale, II. Uluslararası Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Kültür Boyutuyla İlgili Yapılan Çalışmalarda Benimsenen Kültürel Ölçütler” adlı bildirinin içeriği geliştirilerek üretilmiştir.

² Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi bahadirculden@bayburt.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1917-8813>

GİRİŞ

Yabancı/ikinci dil öğretiminde hedef kültürün önemli bir faktör olduğu sonradan fark edilen bir gerçekliktir. XIX. yüzyılın sonuna kadar kültür, yabancı dil öğretiminde önemli görülmemiş, 1970'lerde ise dil öğretmenlerinin dilin kültürde derinden kök saldığı ve ondan ayırlamayacağı gerçeği fark edilmiştir (Kitao, 1991). Bu gerçeklikten hareketle de kültürün yabancı/ikinci dil öğretimindeki rolü çeşitli açılardan irdelenmeye değer bulunmuş ve artan bir ilgiye bağlı olarak kültürel araştırmaların sayısında da bir artış meydana gelmiştir.

Kültürü oluşturan en temel unsurun dil olduğu gerçeğinden hareketle ikinci dil öğretiminin hedef dilin kültüründen bağımsız düşünülemediğini söylemek mümkündür. Diller, yalnızca kendilerini oluşturan kelime, kelime öbekleri, ekler ve bunların kullanım esaslarını düzenleyen dil bilgisi kurallarından ibaret sistemler değildir. Dil bir anlam, dil öğrenimi ise anlamlandırma işidir. Dolayısıyla binlerce yıllık bir süreç içerisinde kendine özgü kurallar, yapılar oluşturan dili yapılandırmacı anlayışın özüne uygun olarak anlamlandırabilmek için o dilin kültürünü de öğrenmek gerekmektedir. “Dil öğreniminin büyük ölçüde prova odaklı olması nedeniyle öğrenme ve kültürel deneyim karşılıklı olarak birbirini destekleyicidir” (Buttjes ve Byram, 1991, s. 20). Bilhassa günümüzde hem ana dili hem de yabancı/ikinci dil olarak Türkçenin öğretimi sürecinde benimsenen öğretim yaklaşımında, bireyin belirli ilkeler doğrultusunda mevcut bilgilerinden hareketle yeni bilgi ve becerileri anlamlandırması beklenir. Kültür ve dil kavramları ise birbiriyle doğrudan ilişkili olan ve buna bağlı olarak birinin edinilmesi, diğersinin de belirli oranda edinilmesini gerekli kılan iki kavramdır. “Bu bakımdan kültür, sadece bir içerik değil, aynı zamanda öğrenmeye dâhil olan dinamik bir süreçtir” (Cortazzi ve Lixian, 1999, s. 196). Kramsch (1994) ikinci dilin öğretiminde kültürün rolünün geçmişe nazaran ciddi şekilde değiştiğini ve benimsenen bu anlayışın şimdiye kadar dil öğretmenlerinin çoğunluğu tarafından tasavvur edilenden çok daha zengin bir kültür öğretimi anlayışına zemin hazırladığını düşünür. Özellikle kültürler arası farklılıklar ve genel algılar üzerine yapılacak etkinliklerle öğrencilerin sistematik eğitimine erkenden başlanarak farklı görme biçimlerini benimsemeleri desteklenmelidir.

Kültür ve dil arasındaki ilişki, bu nedenle girift bir yapıda olup yeni bir dil öğrenme durumu, beraberinde yeni bir kültüre de hâkim olunması zorunluğunu ortaya çıkarmakta ve “kültürel öğrenme”nin kapıları dil öğrenim süreçlerine açılmaktadır. Kültürel öğrenme, öğrenciler arasında ortak anlam yaratma sürecidir. Bu süreç, yıllarca süren dil öğrenimine dayanan ve kişinin düşünme, hissetme örüntülerine derinlemesine nüfuz eden bir süreçtir. Dolayısıyla ikinci bir dil öğrenimi ikinci bir kimlik edinmeyi içerir. Bu yeni kimliğin yaratılması, kültür öğreniminin ya da kültürleşme olarak adlandırılan kavramın kalbinde yer alır” (Brown, 2000, s. 182). Dil sadece nesnel bir kültürel gerçekliğin yansıması değildir. Dil hem bütünüün sembolü hem de bütünüün bir parçası olarak sosyokültürel eylemlerle, inançlarla ve değerlerle şekillenmektedir. Bu nedenle bireyler, dil öğrenme sürecine girerken geçmiş sosyokültürel olgularını canlandırmaktadır (Buttjes ve Byram, 1991, s. 18). Kısacası hedef dilin edinilme sürecinde dilin kültür süzgecinden geçirilip anlamlandırılması gerekmektedir. Bu anlamlandırmanın gerçekleşebilmesi içinse öğrencinin hedef dilin kültürünü edinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde öğrenci, hedef

dili, öz kültürünün değerlerine, normlarına yani kendi “kimliğine” göre algılayarak dili anlamlandırma çabasına girecek, bu durum da onu çatışmalara sürükleyecektir. Hedef dilin kültürüne çok yakın bir kültüre sahip olan herhangi bir öğrenci ile hedef dilin kültürüyle çok az ortaklıkların bulunduğu kültürel kimliğe sahip bir öğrencinin dili öğrenme performansları da bu nedenle farklılık göstermektedir. Kültürle dil arasındaki bu etkileşim, alan uzmanları tarafından da sıklıkla dile getirilmekte ve dil öğretiminde kültürün rolü çeşitli yönleriyle araştırılmaya değer bulunmaktadır. Üstelik ikinci dil öğretiminde pek çok araştırma, hedef dilin kültüründen yararlanılmasını tartışmaktan ziyade ondan hangi yöntemlerle yararlanılabileceği üzerinde durmaktadır (Hudelson ve Faltis, 1993).

İkinci dil olarak Türkçenin öğretildiği ortamlar düşünüldüğünde çok kültürlülüğün hâkim olduğunu ve öğrenme süreçlerinin kültürlerden bağımsız düşünülemediğini söylemek de mümkündür. Yükseköğretim Kurumunun son olarak 2020-2021 eğitim-öğretim yılı için yayınladığı verilere göre Türkiye’de üniversite eğitimi almaya gelen 213 ayrı ülkeden 224.048 yabancı uyruklu öğrenci olmuştur (YÖK, 2022). Bu sayılara “vatansız” ya da “diğer” başlıkları altında farklı kültürlere mensup öğrenciler de dâhildir. Dolayısıyla yabancı dil olarak Türkçe (YDT) öğretimi ortamları çok kültürlü bir yapıdadır ve öğrenme-öğretme süreçlerinin planlanmasında kültür faktörü hesaba katılacak kadar önemli bir etkidir. Öte yandan Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni’ne bakıldığında da ikinci dil öğretim süreçleri açısından öğrencilerce diller ve kültürler arasındaki benzerliklerin, farklılıkların görülmesinin ve tüm dil kaynaklarını kullanmalarının teşvik edilmesi beklendiğine dikkat çekilir (CEFR, 2021). Alan yazında kültürün ikinci dil öğretimine yönelik dile getirilen bu rollerine bağlı olarak YDT öğretiminin kültürel yönü de özellikle son on yılda pek çok yönüyle araştırılmaya değer bulunmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde “kültür”e yönelik makale türündeki araştırmaları irdeleyerek araştırmaların sunduğu verileri meta-sentez yöntemiyle bütünsel olarak ele alıp yeni veriler sunmaktır. Bu bilgiler ışığında YDT öğretimi çerçevesinde “kültür”ün hangi konu, amaç ve perspektifler doğrultusunda makale türündeki çalışmalarda araştırıldığı ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın benimsenen amacı doğrultusunda kültürün yabancı/ikinci dil öğretiminde hangi yönlerinin ele alındığı, ne gibi sonuçların elde edildiği ve bu sonuçların örtüşen, çelişen yanlarının olup olmadığı, bulguların değerlendirilmesinin hangi ölçütlere göre yapıldığı, belirli kültürel standartların olup olmadığı, kültür gibi geniş bir kavramın nasıl somutlaştırıldığı ve başka hangi alanlarda araştırmaların yürütülebileceği gibi hususlar ele alınmıştır.

Araştırmanın Problemi

Araştırma öncesinde konu ve konuya bağlı olarak yanıt aranacak temel problem belirlenmiştir. “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel odaklı araştırmaların genelinden meta-senteze dayalı olarak ulaşılabilecek çıkarımlar nelerdir?” sorusu

araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu temel problem kapsamında 4 alt probleme yanıt aranmıştır. Bu probleme bağlı olarak alt problemler ise şu şekildedir:

1. YDT ile ilgili kültürel çalışmalarda kültürel standartlar benimsenmiş midir? Benimsenmişse hangi kültürel standartlardan yararlanılmıştır?

2. YDT ile ilgili kültüre yönelik araştırmalarda hangi konular ele alınmıştır?

3. YDT ile ilgili kültürel çalışmaların örneklere dair tespit ettikleri sorunlar ve bu sorunlara karşı önerileri nelerdir?

4. YDT ile ilgili kültürel çalışmalarda kültürel standartlar benimsenmiş midir? Benimsenmişse hangi kültürel standartlardan yararlanılmıştır?

YÖNTEM

Araştırma sentezleri sadece bilimsel bilginin birikimli doğası sebebiyle değil, aynı zamanda güçlü bilimsel deliller ışığında politika belirleyicilere rehberlik sağlaması ve literatürdeki tutarsız sonuçları açıklamadaki potansiyeli nedeniyle bilimsel girişimde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Genel sonuçları özetleme ve bu sonuçlardaki herhangi bir heterojenliğin veya çelişkinin sebeplerini açıklama konusundaki işlevselliği sebebiyle ciddi şekilde teşvik edilmelidir (Üstün ve Eryılmaz, 2014). Bu nedenle araştırmanın amacına en uygun model olarak meta-sentez yöntemi belirlenmiştir. Meta-sentez, meta-analiz gibi bir sistematik derleme yöntemidir. Sistematik derlemeler, hem politika kararlarını hem de yeni çalışmaların tasarımını iyileştirmeye yardımcı olmak adına literatürü özetlemek için şeffaf ve tekrarlanabilir bir yöntem vadetmektedir. Bu yöntem nitel araştırmalar kapsamında meta-sentez adıyla anılır (Şen ve Yıldırım, 2020, s. 2). “Nitel meta-sentez, ilk olarak sağlık bilimlerinde en iyi uygulamaları bulmak amacıyla geliştirilmiştir. Yeni, tartışmalı veya kavramsal konulara yaklaşmanın geniş bir yolu olarak tasavvur edilmektedir (Hinton, Ostorga, ve Zúñiga, 2021, s. 154). Meta-sentez çeşitli çalışmalardan elde edilen bulguların sentezlenmesiyle veri kümelerinin daha kullanışlı ve faydalı bir şekilde bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Zimmer, 2006). Benzer örneklemleri, desenleri, yöntemleri, aynı kavram (kültür) ya da kavramın unsurları etrafında ele alan çalışmaların verilerinin çeşitli açılardan mukayese edilerek ortaya tümleşik bulguların koyulabilmesine en uygun yöntem meta-sentezdir.

Sistematik derlemeler üzerine kurulan meta-sentez ve meta-analiz tarzı çalışmalarda kapsam belirleme çalışması, şu temel adımlarla oluşturulur: (1) araştırma sorusunun belirlenmesi; (2) ilgili çalışmaların belirlenmesi; (3) dâhil edilecek çalışmaların seçilmesi; (4) verilerin grafiğini çıkarılması ve (5) sonuçların derlenmesi, özetlenmesi ve rapor edilmesi (Fetters, 2020, s. 37). Meta-sentez çalışmalarında araştırmacı istatistiksel çözümlerden daha çok, senteze dâhil ettiği her bir çalışmanın bulgularını betimleyen ve açıklayan betimleyici anlatılara güvenir (Polat ve Ay, 2016, s. 54). Araştırmada yayınlanmış akademik çalışmalar irdelendiğinden etik izin alınmasına gerek yoktur ancak araştırma yürütülürken etik ilkeler doğrultusunda hareket edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Meta-sentez yönteminde araştırma sürecinin başında her aşamanın detaylı olarak planlanmasına ihtiyaç vardır. Örnekleme dâhil edilecek çalışmaların çok sayıda olması,

bunların yakın amaçlar ve konular ekseninde sunduğu verilerin analiz ve sentez süreçleriyle bütüncül bulgular haline getirilmesi söz konusu planlamayı önemli hale getirmektedir. Hoon (2013), meta-sentezin sekiz aşamadan oluştuğunu ifade ederek şu şekilde açıklar:

1. Araştırma Sorusunu Çerçevelemek
2. İlgili Araştırmanın Bulunması
3. Dâhil Etme/Hariç Tutma Kriterleri
4. Verileri Çıkarma ve Kodlama
5. Vakaya Özgü Düzeyde Analiz Etme
6. Çapraz Çalışma Düzeyinde Sentez
7. Meta-Sentezden Teori İnşa Etme
8. Tartışma

Araştırmada benimsenen amaç ve temel problem ortaya koyularak Hoon'un (2013) belirlediği 1. adım tamamlanmıştır. 2. adımdaki ilgili araştırmaların bulunmasına yönelik olarak makalelerin en az bir ulusal/uluslararası dizinde taranıyor olması ölçüt olarak belirlenmiştir. Örnekleme dâhil edilecek çalışmaların belirlenmesinde temel ölçütler ve anahtar kelimeler tespit edilerek meta-sentezin dâhil etme ve hariç tutma aşaması gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmalar için belirlenen en temel ölçüt "YDT öğretimi alanında kültüre yönelik bulgulara erişmeyi amaçlaması"dır. Bu temel ölçüt doğrultusunda araştırmaya dâhil edilecek çalışmalar için belirlenen ölçütler ise şunlardır:

1. Araştırmaların makale türünde olması
2. Araştırma konularının "kültür" kavramının bütününe ya da belirli unsurlarını irdeliyor olması

3. Araştırmaların Ağustos 2020'den önce yayınlanmış olması,
4. Makalelerin kör hakemlik sürecine tabi tutulmuş olmaları,

Araştırmaya dâhil edilmeyen çalışmalar içinse şu ölçütler dikkate alınmıştır:

1. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmalar için belirlenen ölçütlere uymama durumu,
2. Tam metnine erişilemeyen çalışmalar
3. Yönteme ve sonuca dair tam olarak somut bilgilere yer verilmemesi

Araştırmaların adında geçmesi planlanan anahtar kelimeler iki ayrı gruba ayrılmıştır. İlk grup "yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, yabancılara Türkçe öğretimi, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi" anahtar kelime/kelime gruplarından oluşmaktadır. İkinci anahtar kelime grubu "kültürel etkileşim, kültür aktarımı, kültür, kültür öğeleri/ unsurları, kültürel içerik, kültürel miras" olarak belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmaların her iki gruptaki anahtar

kelimelerden adında bulundurmasına dikkat edilmiştir. Belirlenen çalışmaların özet kısımları incelenerek dâhil etme kriterlerini sağlayıp sağlamadığına kanaat getirilmiştir. Özeti araştırmacıda tam olarak kanaat oluşturamadığı durumlarda ilgili çalışmanın tamamı incelenerek karar verilmiştir.

Verilerin Analizi ve Kodlama Süreci

Araştırma sürecine dâhil edilen kırk yedi adet çalışmanın analiz ve kodlama süreci (adım 4) araştırmacı tarafından hazırlanan Tablo 1'deki analiz ve kodlama formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Form oluşturulurken iki ölçme-değerlendirme uzmanıyla birlikte incelenmesine karar verilen 48 çalışma arasından rastgele seçilen üç çalışma incelenerek kodlama formu doldurulmuş, elde edilen bulgulara göre form güncellenmiştir. Örneklerdeki çalışmaların verileri kodlama formuna araştırmacı ve bir ölçme-değerlendirme uzmanı tarafından ayrı ayrı girilerek yapılan kodlamaların tutarlılığı karşılaştırılmıştır. Kodlamaların tutarlılığı %93 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda araştırmacının yapısı gereği kültüre dair incelenebilecek pek çok unsurun söz konusu olması ve hepsinin baştan kestirilebilir olmaması nedeniyle formun örneklem alanlarında boşluklar bırakılmış, incelenen çalışmalarda ortaya çıkan yeni konu alanlarına göre eklemeler yapılmıştır. (*Formda * işaretiyle belirtilen konu alanları, sonradan forma eklenmiş örneklemelerdir.*) Her bir araştırmanın form analiz ve kodlama formunda bilgileri girildikten sonra temalar ve kod listeleri Excel 2021 programına aktarılmıştır. Örneklerdeki çalışmalar ardışık olarak 1-48 arasında (M-1, M-2...M-48) kodlanmıştır.

Tablo 1. Analiz ve Kodlama Formu

1. Makale Bilgileri		
Çalışmanın Adı		
Yazar(lar)		
Yayın Yılı		
Araştırmanın Türü		
2. Konu		
3. Amaç		
4. Sonuç(lar)		
5. Araştırma Yöntemi		
Nicel ( )	Nitel ( )	Karma ( )
Tarama ( )	Durum ( )	Belirtilmemiş ( )
DeneySEL ( )	Olgu Bilim ( )	
İlişkisel Tarama ( )	Aksiyon ( )	
Meta Analiz	Meta-Sentez ( )	
Boylamsal Gelişimsel ( )	Doküman Analizi ( )	
Belirtilmemiş ( )	İçerik Analizi ( )	
	Görüşme ( )	
	Tarama Yöntemi ( )	
	Betimsel Analiz ( )	
	DeneySEL Yöntem ( )	
	Belirtilmemiş ( )	
	Kültür Analizi ( )	

6. Örneklem

Öğretmen/ Akademisyen ( )

Ebeveyn ( )

Öğrenci ( )

Ders Kitabı ( )

Edebî Metinler ( )

Kültürlerarası İletişim ( )

Tezler ( )

Makaleler ( )

Bildiriler ( )

Söz Varlığı Unsurları ( )*

Sözlü Kültürel Unsurlar ( )*

Filmler ( )*

Öğretmen Adayı ( )*

7. Makale Türü

Araştırma Makalesi ( )

Derleme Makalesi ( )

8. Tarandığı İndeks

SSCI, SCI, AHCI ( )

Doçentlik Alan İndeksi ( )

TR Dizin ( )

Diğer Uluslararası İndeksler ( )

İncelemeye konu olan makalelerin Tablo 1'deki niteliklere göre özellikleri ayrı ayrı analiz edilerek oluşturulan sekiz ayrı alanda her bir makale için kodlar Excel 2021 programına girilmiştir. Böylelikle makalelerin konusu, amacı, yayın yılı, ulaşılan sonuçlar, yönetime dair bilgiler, örneklem türü, makale türü ve makalelerin yayınlandığı dergilerin indeks bilgileri hakkındaki veriler toplanarak kategorize edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde temel ve alt problemlere bağlı olarak örneklemdaki araştırmaların analizi yapılarak bulgular ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Kültürel çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında saptanan ilk çalışmanın 2010 yılında yayınlandığı ve bu yıla kadarki süreçte YDT öğretiminde kültüre yönelik makale türünde herhangi bir çalışmanın yürütülmediği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1. Kültürel Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1’de kültüre yönelik ilginin araştırmalara yansımadaki artışın 2010- 2015 ve 2017-2019 yıllarında ardışık bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Doğrusal bir ivme ile ilerlemese de YDT öğretiminin kültürel hususiyetlerini ele alan çalışmalara yönelimin son altı yılda belirgin derecede arttığı söylenebilir. 2010 yılı ile 2020 arasındaki 10 yıllık süre, çalışmalara göre değerlendirildiğinde ilk dört yıllık dönemde yalnızca 8 adet çalışma ortaya koyulurken son 7 yılda yürütülen kültürel çalışmaların sayısı 40’tır. Bu sonuç, son yıllarda alan uzmanlarının yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürün rolüne dair çalışmalara gösterdikleri ilgiyi yansıtması bakımından önemlidir.

Tablo 2. Örneklemedeki Makalelerin Tarandığı İndeksler

İndeksler	SSCI ve AH-CI	Alan İndeksleri	TR Dizin	Uluslararası Diğer İndeksler	Toplam
f	2	1	28	17	48

Tablo 2’de örnekleme dâhil edilen çalışmaların 2’sinin SSCI veya AHCI indekslerinde taranan dergilerde yayınlandığı görülmektedir. Bir çalışma alan indeksinde, 28 çalışma TR Dizin indeksinde, 17 çalışma ise diğer uluslararası indekslerde taranan dergilerde yayınlanmıştır.

Tablo 3. YDT Öğretiminin Kültürel Yönünü Ele Alan Makalelerin Araştırma Desenleri

Nitel	Nicel	Karma	Belirtilmemiş	f
40	0	2	6	48

Tablo 3’te YDT öğretiminin kültürel boyutuna yönelik 48 çalışmanın benimsediği desenler gösterilmektedir. Çalışmaların desenlerine göz atıldığında 48 çalışmanın ikisinde nicel desenlerin nitel araştırma yöntemleriyle birlikte kullanıldığı karma desen tespit edilmiştir. 6 çalışmada araştırmaların desenine dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Diğer çalışmaların tamamı ise nitel araştırma yöntemleri tercih edilerek gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. İncelenen Araştırmalarda Tercih Edilen Yöntemler

Doküman Analizi	İçerik Analizi	Görüşme	Meta Analiz
22	5	9	2
Tarama Yöntemi	Betimsel Analiz	Belirtilmemiş	DeneySEL Yöntem
1	2	6	1

Tablo 4’te incelenen çalışmaların yöntemleriyle ilgili şu bilgilere ulaşılmaktadır: Yürütülen çalışmaların yöntemlerine göz atıldığında kültürel çalışmaların en çok doküman analizi (22) yöntemiyle ele alındığı dikkat çekmektedir. Doküman analizini görüşme (9) ve içerik analizi (5) yöntemleri takip etmektedir. Çalışmalarda meta-analiz ve betimsel analiz yöntemlerine de ikişer kez başvurulmuştur. Meta-analiz olarak nitelendirilen çalışmaların içeriğine göz atıldığında benimsenen süreç (nitel) ve yöntemin meta-senteze daha uygun olduğu söylenmelidir. Çünkü meta-analiz nicel çalışmalarda, meta-sentez ise nitel çalışmalarda tercih edilen yöntemlerdir. İncelenen çalışmalardan

birinde deneysel yöntemin tercih edildiği ifade edilmiştir. İncelenen 6 çalışmada ise uygulanan yönteme dair bilgilere yer verilmemiştir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

YDT öğretiminin kültürel boyutunu inceleyen çalışmaların ele aldığı konular Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. YDT Öğretiminin “Kültür” Bağlamında Ele Alındığı Konular

Temalar	f	%
Ders Kitapları	25	52,08
Metinler	3	6,24
Tez ve Makaleler	2	4,16
Kelimeler ve Kalıp İfadeler (deyim, atasözü)	2	4,16
Sözlü Kültürel Unsurlar	1	2,08
Filmler	3	6,24
Kültürlerarası İletişim	1	2,08
Öğretmenler	3	6,24
Öğretmen Adayları	1	2,08
Öğrenciler	6	12,48
Ebeveynler	1	2,08
Toplam	48	100

Tablo 5'teki verilerden hareketle kültüre yönelik olarak yapılan çalışmaların 37'sinin (ders kitapları, metinler, tezler, makaleler, kelimeler, kalıp ifadeler, sözlü kültürel unsurlar, filmler) dokümanların niteliklerine dair veriler elde etmeyi hedeflemiştir ki bu sayı, tercih edilen temaların %76'sına denk gelmektedir. Bu oranın içinde en fazla ilgi gören konu ise ders kitaplarıdır. Ders kitaplarının tabi tutulduğu incelemelerin başında, içeriklerinde taşıdıkları kültürel unsurların nicelik ve niteliğine yönelik değerlendirmeler gelmektedir. Belirli bir kültürel unsurun [türküler (M-24), yemekler (M-35, M-21), deyimler, atasözleri kalıp ifadeler...(M-14, M-42, M-46)] kitaplarda dil öğretiminde nasıl kullanıldığının ele alındığı çalışmalarla birlikte kitapların kültürel içeriğini genel olarak irdeleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneklem olarak ele alınan ders kitapları ise şunlardır:

Tablo 6. Makalelerde Örneklem Olarak İncelenen Ders Kitapları

Yedi İklim Türkçe C1 Ders Kitabı (M-3)
Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe B1 (M-5)
Gazi Yabancılar için Türkçe B1- B2 ders kitapları (M-8)
İstanbul Yabancılar için Türkçe, Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe, Yeni Hitit 1 Yabancılar için Türkçe ve Yedi İklim Türkçe ders kitaplarının A1 setleri (M-9)
İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim ve Yedi İklim A2 setleri (M-12)
Yeni Hitit, İzmir, İstanbul, Gazi Yabancılar için Türkçe öğretim setleri (M-13)
Elementary Turkish a Complete Course for Beginners, Lâle Türkçe Ders Kitabı, Turkish

---

Grammar For Foreign Students, Türkçe Öğrenelim, Yeni Hitit I Yabancılar için Türkçe Ders Kitapları (M-15)

Orhun Dil Öğretim Seti, Gökkuşluğu Dil Öğrenim Setleri ve Yeni Hitit Dil Öğretim Seti (M-16)

Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe A1-A2, B1-B2, C1 kitapları (M-18)

Ünver Oral'a ait Karagöz ve Hacivat'ı konu alan on iki kitap, Gonca, Yolculuk, Arkadaşım dergileri ve İlköğretim Türkçe ders kitapları (Karagöz'ün YTO kapsamında kullanılması açısından incelenmiştir- M-19)

Yeni Hitit I Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı (M-20)

İstanbul Yabancılara Türkçe ve Yabancılara Arapça Ders Kitaplarının A1-A2 Setleri (Yemekler açısından incelenmiştir - M-21)

Kaşgarlı Mahmut Türkçe Öğretim Seti (M-22)

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Altın Köprü Türkçe Öğretimi B2 Ders Kitabı (M-23)

Açılım Türkçe Öğretim Seti A1 (M-29)

ABC Çocuklar için Türkçe Öğretim Seti'nin A1 ve A2 kitapları (M-30)

Gazi Üniversitesi Yabancılar İçin Türkçe ve İstanbul, Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitaplarının A1- A2 Setleri (M-31)

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nin B1 ve B2 kitapları (M-33)

Yeni Hitit I (A1-A2), İstanbul (A2), Yunus Emre (A2) setleri (M-35)

Gazi Üniversitesi Yabancılar için Türkçe ve İstanbul Yabancılar için Türkçe Setlerinin C1 seviyesi kitapları (M-38)

English File Upper-Intermediate ve Yeni Hitit 3 Setleri (M-39)

Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti'ndeki Görseller (M-41)

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti (M-42)

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe, Gazi Yabancılar İçin Türkçe, Gökkuşluğu Türkçe, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe ve "Türkçe'nin Kapıları" ders kitaplarındaki şiirler (M-44)

İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretimi Seti A1, A2, B1 ve B2 ders kitapları (M-48)

Tablo 6'da ders kitaplarını örneklem olarak inceleyen makalelerin hangi ders kitaplarını örneklem olarak benimsediği ayrı ayrı verilmiştir. Kitapların kültürel niteliği ve niceliği bütüncül olarak ele alındığı gibi kültürel yönleri olması bakımından şiirler, yemekler, Karagöz oyunları gibi belirli unsurlar yönünden de incelemeye tabi tutulmuştur.

Ders kitaplarına yönelik yapılan kültürel araştırmaların içeriği sekiz ayrı başlıktan oluşmaktadır. YDT öğretimine yönelik en çok irdelenen konular, ders kitaplarının kültürel niteliğine ve niceliğine yönelik olarak yürütülmüştür. Çalışmalar, genellikle belirli bir ölçüt benimsenerek kitapların hangi kültürel unsurları ne oranda taşıdığından hareketle bütüncül bir kültürel değerlendirmeye dayanmaktadır. Ders kitaplarının kültürel

nitelik ve niceliğine yönelik yapılan çalışmaların çoğunda örneklemin belirli noktalarına ya da geneline yönelik (yeterli/yetersiz) değerlendirmede bulunulmuştur. Bu saptamalar yapılırken bazı çalışmalarda YDT öğretimine yönelik kitapların ya da farklı örneklemleri inceleyen başka çalışmaların verileri mukayese edilerek sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 7. Ders Kitapları Üzerinde Yapılan Kültürel Araştırma Konuları

Kültürel Araştırma Konuları	<i>f</i>
Kitapların kültürel niteliğini ve niceliğini genel olarak ele alan çalışmalar	15
Değerler	1
Kitaplardaki cinsiyet tercihleri	1
Karagöz	1
Yemekler	2
Deyim, atasözleri ve diğer kalıp ifadeler	2
Kitap görselleri	2
Şiirler	1
Toplam	25

Tablo 7’de ders kitaplarının hangi kültürel bağlamda ele alındığı gösterilmiştir. 15 çalışmada örneklemdaki kitaplar bütüncül olarak kültürel bir incelemeye tabi tutulmuştur. Söz konusu incelemeler için belirli kültürel tasnifler tercih edilmiş ya da çeşitli tasnifler derlenerek kültür kavramının sınırları ve unsurları belirlenmiştir. Bazı çalışmalarda ise Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni (CEFR, 2013) başta olmak üzere çeşitli kültürel standartlar dikkate alınarak örneklemin yeterli kültürel özelliklere sahip olup olmadığı hakkında bir hükümde bulunulmuştur. Buna karşın bazı çalışmalar, elde ettikleri verilerden hareketle örneklemin kültürel boyutunun yeterli veya yetersiz olduğuna yönelik bir hükme varırken herhangi bir dayanak sunmamıştır. Kültürel niteliğe ve niceliğe yönelik gerçekleştirilecek bir çalışmada “kültür” kavramına hangi anlamların yükleneceği ve kültürün sınırlarının nasıl belirleneceğini belirlemek gerekmektedir. Çünkü “kültür” tanımlanması zor, anlam yelpazesi geniş bir kavram iken kültürel unsurlar da görecelik arz etmektedir. Kısaca değinilen bu hususiyetler, kültürel çalışmalarda güvenilirliği ve geçerliği tescillenmiş bir kültürel standardın belirlenmesini zaruri kılar. Böylelikle söz konusu standarttan hareketle elde edilen bulguların yeterli/yetersiz olduğuna yönelik değerlendirmeler bilimsel bir zemine oturtulabilir. Çalışmaların bu yönüyle ilgili somut bilgilere dördüncü alt problem çerçevesinde yer verilerek “kültürel standart” hususu daha detaylı açıklanmaya çalışılmıştır.

Belirli kültürel unsurlar açısından yapılan kültürel araştırmalara bakıldığında ise ders kitapları değerler, kitaplardaki cinsiyet tercihleri, Karagöz, yemekler, söz varlığı unsurları, görseller ve şiirler bakımından incelemeye tabi tutulmuştur.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ders Kitaplarını Örneklem Olarak İnceleyen Kültürel Çalışmalar

Oransal olarak en yoğun irdelenen örneklem grubu olarak ders kitapları ile ilgili olarak tespit edilen sorunlar şunlardır:

Tablo 8. Ders Kitaplarının Kültürel Yönünü Ele Alan Çalışmalarda Tespit Edilen Sorunlar

Tema	Çalışmalar	f
Kültürel içeriğin yetersiz seviyede olması	M-13, M-15, M-17, M-18, M-20, M-22, M-25, M-35, M-39, M-40, M-42, M-48	12
Kültürel unsurların plansız ve gelişigüzel bir dağılım göstermesi	M-8, M-12, M-16, M-18, M-20, M-22, M-29, M-30, M-39, M-40, M-42, M-48	11
Kültürlerarası iletişimin eksikliği	M-12, M-15, M-33, M-41	4
Görsellerin hedef dilin (Türkçe) kültürünü veya metin içeriğini yansıtmada yetersiz kalması	M-5, M-20, M-30	3
Etkinliklerin kültürel niteliği ile ilgili sorunlar	M-16	1
YDT öğretimi ile ilgili bir çerçeve metnin bulunmaması	M-30, M-35	2
Söz varlığına yönelik eksiklikler	M-14, M-31	2
Kitapların Avrupa Dil Portfolyosu standartlarına uygun olarak hazırlanmaması	M-16	1
Kitap yazma komisyonlarının kültür aktarımını öncelikler arasına almaması	M-31	1
Ders kitaplarındaki şiirlerin niceliği ve kültürü aktarmada kullanımı	M-44	1
Kitaplardaki metinlerin yazımı, seçimi, kelime öğretimi ve zamanların kullanımı ön planda olmaması	M-31	1

Tablo 8’de ders kitaplarında kültüre dair çalışmalarda en fazla tespit edilen sorunun kitapların kültürel niteliğine ve kültürel unsurların dağılımına yönelik olduğu görülmektedir. Araştırmacılar tarafından kitapların kültürel potansiyeli irdelenirken mevcut unsurlardan hareketle eksik olan ve kitaplarda mutlaka yer verilmesi gereken kültürel unsurlara da dikkat çekilmiştir. Metinlerin, görsellerin ya da etkinliklerin kültürel unsurlarla işlevselliğinin artırılarak dil-kültür ilişkisinden yararlanılarak dil becerilerinin edinilmesine katkı sağlanacağı vurgulanmaktadır.

Tablo 8’de görüleceği üzere ders kitaplarının kültürel boyutuyla ilgili olarak en çok tespit edilen sorunlardan biri kültürel unsurların belirli temalarda çok yoğun olmasına karşın diğer temalarda gerektiği oranda yer almamasıdır. Bu sorunun temel nedeni olarak ise YDT öğretimine yönelik çerçeve bir metnin ya da belirli standartların bulunmaması gösterilmektedir. Bu sorundan hareketle 2019 yılında Maarif Vakfı tarafından yayınlanan “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı”nın bu sorunun çözümüne katkı sağlayacağı söylenebilir.

Ders kitaplarına getirilen eleştirilerin bir kısmı ise hedef kültürle kaynak kültürler arasında bir dengenin kurul(a)maması ve buna bağlı olarak da kültürlerarası iletişimin kitaplara yeterince yansımamasıdır. Ders kitaplarının kültürel nicelik ve niteliğini ele alan dört çalışmada örneklere yönelik bu çerçevede eleştiriler getirilmiştir.

Ders kitaplarının kültürel nitelik ve niceliklerine yönelik ortaya konulan sorunlara bütüncül olarak bakıldığında büyük bir çoğunluğunun standartlaşmanın YDT öğretiminde henüz sağlanamamasıyla yakından ilişkili olduğu görülecektir. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni ile dil öğretiminde standartlaşmanın sağlanması hedeflenmiştir. Dil öğretiminin kültürel boyutu ile ilgili olarak “sosyokültürel bilgiler” başlığı, dil öğretiminde kültürden yararlanmanın tanzim edildiği bölümdür. Buna karşın incelenen çalışmaların çoğunda da dile getirildiği gibi YDT öğretiminin kültürel standartlarının belirlendiği çerçeve bir metin yoktur. Kaleme alınan her ders kitabının kültürel niceliğini ve niteliğini denk bir seviyede tutabilmek adına bağlayıcı hükümlere ve dil öğretiminde Türk kültürünün yararlı ve gerekli olabilecek öğelerinin tasnifine ihtiyaç vardır. Ders kitaplarıyla ilgili saptanan sorunlara bakıldığında kültürün yansıtılmasında ve kültürlerarası iletişimin komisyon tasarrufundan çıkarılarak belirli bir seviyeye getirilmesi bakımından da bağlayıcı düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

İncelenen çalışmaların ulaştıkları sonuçlar ele alındığında dikkat çeken bir başka konu da kültürlerarası iletişime yönelik yapılan değerlendirmelerdir. Kültürlerarası iletişim, hedef kültürler ile kaynak kültürler arasında bağ kurulması esasına dayalı bir anlayıştır. Öğrencinin hedef dili öğrenme sürecinde kaynak kültürle hedef dilin kültürü arasında birtakım bağlar kurmaya ihtiyacı vardır. Bu nedenle ders kitaplarında her kültüre ait unsura yer verilemese de belirli öğrenci kültürlerine ait unsurlara yer verilmektedir. İncelenen çalışmalara bakıldığında ise bu durum kimi araştırmacılarca (M-16) eleştirilen bir husus iken kimi araştırmacılar (M-33) da farklı kültürlere ait bulguların ders kitaplarında yer almasını desteklemişlerdir.

Tablo 9. Ders Kitaplarının Kültürel Durumunu Ele Alan Çalışmaların Vardığı Sonuçlar

	<i>f</i>
Örneklem(ler)in Yetersiz Olduğu Sonucuna Ulaşan Çalışmalar	16
Örneklem(ler)in Yeterli Olduğu Sonucuna Ulaşan Çalışmalar	4
Örneklem(ler)in Kısmen Yeterli/Yetersiz Olduğu Sonucuna Ulaşan Çalışmalar	2
Örneklem(ler)in Yeterli-Yetersiz Olduğuna Dair Bir Yargı Belirtmeyen Çalışmalar	3
Toplam	25

Tablo 9’da ders kitaplarının bütüncül ya da belirli kültürel açılardan tabi tutuldukları analizlerin sonucunda varılan yargılara yer verilmiştir. Buna göre 16 çalışma, incelenen ders kitapları kültürel açıdan yetersiz bulurken 4 çalışmada örneklemdeki kitaplar yeterli bulunmuştur. 2 çalışmada ders kitapları kısmen yeterli veya yetersiz bulunurken 3 çalışmada bu yönde bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Edebî Metinleri, Tezleri ve Makaleleri Örneklem Olarak İnceleyen Kültürel Çalışmalar

Ders kitapları kadar yoğun olmasa da kültüre yönelik başka dokümanlardan veriler elde etmeyi hedefleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Yapılan alan yazın taramasında edebî metinlerin irdelendiği dört adet makale tespit edilmiştir. Örneklem olarak edebî metinleri ele alan çalışmalardan biri (M-32), Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yetişkinlerin yardımcı okuma kitabı ihtiyacına cevap vermek, Türkçenin edebî söyleyişini hikâye türünün unsurlarıyla ve Anadolu kültürünün zenginliğiyle birleştirerek bir eser meydana getirme düşüncesiyle Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanan “Anadolu Hikâyeleri” oluşturmaktadır (YEE, 2021). Araştırmada yardımcı materyal olarak hazırlanan eserlerin kültürel nitelik ve niceliklerine yönelik tespitler yapılmıştır.

Metinler üzerinden kültürel araştırma yapan bir başka makalede ise (M-1) süreli yayınlar ve edebî eserler örneklem olarak tercih edilerek günlük dilde yaşayan Türkçe ile Arnavutçada ortaklık gösteren kelimeler Arnavutluk’ta yayımlanan günlük bir gazete, güncel bir roman ve bir deneme örnekleminde hareketle tespit edilmiştir. Böylelikle hedef ve kaynak dil Arnavutluk’ta ve kültürel etkileşimin yoğun olduğu ülkelerde YDT eğitimi/öğretimi süreçlerinde kullanılabilecek kelime ve kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. YDT öğretiminin kültürel perspektifinin ortaya koyulduğu bir başka alan ise tezler ve makaleler üzerinedir.

Tablo 10. Meta-Analiz Yöntemiyle Yürütülen Çalışmalar

Kod	Çalışmanın Türü	Çalışmaların Yayın Aralığı	Çalışmaların Miktarı
M-10	Yüksek Lisans Tezi	2004-2010	7
M-10	Makale	1990-2015	15
M-43	YDT Öğretiminde Kültürün İncelendiği Makaleler	2006-2013	14
M-43	YDT Öğretiminde Kültürün İncelendiği Makaleler	1993-2013	14

Tablo 10’da meta analiz yöntemiyle inceleme yapan araştırmaların inceledikleri çalışmaların türü, yayın aralığı ve örneklem miktarlarına ait veriler paylaşılmıştır. Yapılan alanyazın taramasında örneklemin tez ve makalelerden seçildiği iki çalışma (M-10, M-43) tespit edilmiştir. Her iki çalışmada da meta-analiz yöntemine başvurulmuştur. Elbir ve Aka (2015) tarafından yürütülen meta analiz çalışmasında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarımına yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilerek kültür aktarımının öneminin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Yabancı dil olarak hem Türkçe hem de İngilizce öğretiminden elde edilen verilerin mukayese edildiği M-43’te ise söz konusu iki öğretim disiplinin eğilimlerindeki paralellik sorgulanmıştır. Çalışmanın yanıt aradığı bir başka soru ise yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili kültürel bağlamda araştırma boşluklarının neler olduğunu tespit etmeye yöneliktir. Meta analize dayalı bu tür çalışmalar, ilgili konuya bütüncül bir perspektiften bakılarak söylenenlerden hareketle söylenmeyenlerin ortaya koyulmasına imkân sağladığı gibi belirli örneklerle ortaya koyulan verilerin bağlamsal olarak da değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Yabancı dil olarak Türkçe ve İngilizce öğretiminde “kültür” bağlamı çalışmalardaki karşılaştırmalardan hareketle YDT öğretiminin kültürel yönünü ele alan deneysel çalışmaların artırılabilirliği önerisinde bulunmaktadır. Buna ek olarak YDT öğretimi araştırmacılarının deneysel ve karma desen araştırma yöntemleri ile daha somut bulgulara ulaşabileceği ifade edilmiştir.

Tablo 11. Meta-Analiz Yöntemiyle Veri Elde Eden Çalışmalarda Yapılan Tespitler

Ders kitaplarına alınacak metinlerin seçiminde daha özenli olunması gerektiği (M-10)
YDT öğretimi ve öğrenimi ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda ve çoğunlukla son yıllarda yapılmış olması (M-43)
Konu çeşitliği kısıtlı ve çoğunlukla ders kitabı inceleme üzerine yoğunlaşması (M-43)
YDT öğretimine yönelik çalışmalarda deneysel yöntem neredeyse hiç tercih edilmemesi ve çoğunlukla nitel araştırma deseninde kullanılan doküman analizi ve anketlerle veri toplanması

(M-43)

YDT öğretimi çalışmaları Türkçenin sadece Türkiye’de öğretilmesine yönelik gerçekleştirilmiştir ancak diğer ülkelerde Türkçenin (yabancı dil olarak) nasıl öğretilbileceği yeterince araştırılmamıştır (M-43)

Tablo 11’de meta analiz yöntemiyle veriler elde eden iki çalışmanın tezlere ve makalelere yönelik ulaştığı sonuçlar paylaşılmıştır. Genel itibarıyla yapılan değerlendirmelerin bu araştırmanın verileriyle de paralellik gösterdiği söylenebilir. Verilerin frekans dağılımına bakıldığında YDT öğretiminin kültürel yönünü ele alan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun ders kitaplarına başta olmak üzere dokümanlara dayalı olarak yürütülmüştür. Buna karşın ders kitaplarının kültürel niteliğine yönelik incelenen araştırmalarda tespit edilen sorunlar bulunmaktadır. Söz konusu araştırmaların YDT öğretimini ağırlıklı olarak Türkiye odaklı olarak ele alması eleştirilen bir başka yöndür.

Söz Varlığı Unsurlarını (Kelime, Deyim, Atasözü ve Kalıp İfadeler) Örneklem Olarak İnceleyen Çalışmalar

M-42’de Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders kitapları örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada kültür ile ilgili öğelerin metinlerde yer alıp almadığı ve metinlerin atasözleri, deyimler, kalıp söz ve argo içerip içermediğiyle birlikte ve bu öğelerin ünitelere dağılımına yönelik bulgular tespit edilmiştir. Örneklemde 64 adet Türk kültürü unsuru, 14 adet Türk kültürüne ve farklı kültürlere ait unsur, 23 adet farklı kültürlere ait unsur, 80 adetse genel konular başlığı altında bulgular tespit edilmiştir. Bulguların temalara dağılımının dengeli olmadığı saptanmıştır. Ayrıca belirli kültürel unsurların (bayramlar-törenler) ders kitabında yer bulmasına karşın yetersiz şekilde yer aldığı ifade edilmiştir.

Ders kitapları arasında deyim ve atasözlerinin üniteler arası dağılımının orantısız olması yönüyle eleştirilirken üç ders kitabında toplamda 39 atasözü, 169 deyim tespit edilmiştir. Deyimler, atasözleri ve diğer kalıp ifadelerin iletişim yönünden işlevine ve önemine yapılan atıftan hareketle örneklem eleştirilmiştir. Araştırmanın bulgu elde ettiği bir diğer kısım ise ders kitaplarının kültürel içeriğine yöneliktir. Brooks’tan (1986) alınan kültürel öge sınıflamasına göre örneklemdeki kitaplar incelenerek kitaplarda eksik kalan kültürel öğelere dikkat çekilmiştir. Buna ek olarak kitaplardaki metinlerin tüm kültürel öğeleri içine alacak şekilde hazırlanmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir.

Filmleri Örneklem Olarak İnceleyen Çalışmalar

Filmleri kültürel açıdan ele alan çalışmalarda deyim, atasözü, kalıp ifadeler gibi söz varlığına ait unsurların ve diğer kültürel unsurların öğretiminde filmlerin işlevselliğinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Üç çalışmada da ortak gerekçe olarak kültürlerarası iletişime vurgu yapılmış ve filmler hedef dil ile kaynak dil arasında kültürel bağlantının bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmalarda Türk kültürel unsurlarının filmler aracılığıyla öğretilmesine yönelik bir amaç belirlenmiştir.

Tablo 12. Filmleri Kültürel Açıdan Ele Alan Çalışmalar

Çalışma Kodları	Film Çeşidi	Araştırma Konusu	Hedef Kitle
M-26	Yerli Film	Türk kültürel unsurlarının tanıtılması	Öğrenciler
M-37	Yerli Filmler	Anlama becerisine yönelik etkinlikler	Öğrenciler
M-45	Yerli Film	Anlama ve anlatma becerilerine yönelik etkinlikler	Öğrenciler

Tablo 12’de filmleri kültürel açıdan irdeleyen çalışmaların bulgularına yer verilmiştir.

M-26’da YDT öğretiminde filmlerin kullanılmasının, öğrencilerin Türk kültürel unsurlarını fark etmesine ortam hazırlama durumunu ölçülmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerin uygulamaya yönelik düşüncelerinin analiz edilmesiyle elde edilen veriler, öğretmen yönlendirmesiyle Türk kültür öğelerinin filmler kullanılarak, geleneksel olarak tabir edilen yöntemlerden çok daha verimli biçimde öğretilbildiği yönündedir.

M-37’de YDT öğretiminde filmlerin işitsel, görsel ve kültürü yansıtıcı niteliklerinden hareketle özellikle anlama becerisini geliştirici yönüyle önemli materyaller olduğu alan yazından yararlanılarak açıklanmıştır. Bununla birlikte materyal olarak yararlanılması düşünülen filmlerin sahip olması gereken standartlara değinilerek örnekleme yer verilecek filmin bu standartlara göre belirlendiğine dikkat çekilmiştir. Araştırmada öğrencilerin filmdeki kültürel unsurları tanıma ve tespit edilmesine yönelik sorulardan oluşan bir çalışma kâğıdı hazırlanarak öğrencilerin bu çalışma kâğıtlarını yanıtlamaları istenmiştir. Çalışma, deneysel bir nitelikte olmadığı için önerilen filmlerin kültür aktarımındaki etkisine yönelik bulgular söz konusu değildir.

M-45’te B2 düzeyinde YDT öğrenen öğrencilerin aile ve kardeşlik bağları olarak nitelendirilen kültürel özellikler hakkında film öncesinde, sırasında ve sonrasında çeşitli etkinlikler tasarlanarak veriler elde edilmiştir. Çalışma betimsel olarak tasarlanmıştır. M-26’da B1 seviyesinde Türkçe öğrenen yabancı öğrencilere Türk kültürünü öğretmek amacıyla kültürel nitelikler taşıdığına kanaat getirilen bir film izletilmiştir. Üç ayrı aşamada tekrar tekrar izletilen filmde kültürel unsurların öğrenciler tarafından fark edilmesi verilerin kıyaslanmasıyla ortaya koyulmuştur. Öğrencilerden elde edilen yazılı dönütler ise doküman incelemesi ile analiz edilmiştir.

Öğreticileri ve Öğrencileri Örneklem Olarak İnceleyen Çalışmalar

Öğreticilerle ilgili yapılan kültürel çalışmaların üçünde de kültürün dil öğretimindeki işlevinin çeşitli açılardan irdelendiği Tablo 13’te görülmektedir:

Tablo 13. Öğreticiler Üzerinde Yürütülen Kültürel Çalışmalar

Çalışma Kodları	Araştırma Konusu	Veri Toplama Aracı
M-2	Öğreticilerin kültür aktarımı hakkındaki Yarı	yapılandırılmış görüşme

	görüşleri	formu
M-36	YDT’de çok kültürlülüğün önemi	Yarı yapılandırılmış görüşme formu
M-40	Öğreticilerin kültürlerarası duyarlılığı	Kültürlerarası duyarlılık ölçeği

Öğreticilerin kültürü Türkçe öğretiminde nasıl konumlandıkları ve kültüre yükledikleri anlamlar ya da hedef kültür-kaynak kültür arasındaki etkileşimin dil öğretimindeki yansımaları öğretmenler tarafından sorgulanmıştır. Öğreticilerin kültüre yüklediği önemin seviyesi, dil öğretim süreçlerinde kültürden yararlanma oranlarıyla doğru orantılı ilerleyecektir. Bu bakımdan çalışmanın öğretmenlerin kültüre dil öğretimi açısından yükledikleri önemin sorgulanması önemlidir. Araştırmanın giriş bölümünde de ifade edildiği gibi kültürlerarası iletişim, yabancı/ikinci dil öğretimi açısından önemli rollere sahip bir kavramdır. Öğreticilerin kültürlerarası iletişime ve duyarlılığa dair düzeyleri de bu bakımdan irdelenmesi önemli olan bir husustur. Ders kitaplarının nitelik ve nicelikleri, örneklemedeki çalışmalarda genellikle doküman analizi yöntemi ile ortaya koyulurken M-2, bu hususta öğretmenlerin görüşlerinden bulgulara ulaşmayı amaçlamıştır. Buna ek olarak kültür aktarımının genel durumuna yönelik öğretmenlerin tespitlerine ve önerilerine yer verilmesi araştırmayı ortak örneklem gruplarını ele alan çalışmalara kıyasla daha özgün kılmıştır.

Tablo 14. Öğrenciler Üzerinde Yürütülen Kültürel Çalışmalar

Çalışma Kodları	Araştırma Konusu	Veri Toplama Aracı
M-4	Yabancı öğrencilerin öğrendikleri dile ilişkin yaşadıkları sorunları ortaya koyulması	Yapılandırılmış görüşme formu
M-7	Türkçe öğrenen öğrencilerin kültür aktarımına yönelik görüşlerinin incelenmesi	Yarı-yapılandırılmış görüşme formu
M-11	Yabancı öğrencilerin en çok zorlandıkları kültürel dil unsurlarının tespit edilmesi	Yarı-yapılandırılmış görüşme formu
M-17	Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin kültür aktarımı hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi	Odak grup görüşmesi formu
M-28	Öğrencilerin kültür ve din algılarının tespit edilmesi	Araştırmacı günlükleri ve öğrencilere yöneltilen 4 adet açık uçlu soru

M-34	Kültür aktarım aracı olarak gezi-gözlem etkinliklerinin önemi ve etkisi	Yapılandırılmış görüşme formu ve anket formu
------	---	--

Tablo 13'teki verilerden hareketle öğrencilere yönelik araştırmaların öğrenci deneyimleri üzerine ve belirli etkinliklerin dil öğretim sürecindeki etkinliği üzerine olmak üzere iki bağlamda yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Araştırmacılar (M-4, M-7, M-17, M-28), öğrencilerin Türkçe öğrenme sürecindeki kültürel deneyimlerine yönelik çeşitli bulgulara ulaşmayı hedeflemiştir. M-34'te ise gezi-gözlem etkinliklerinin kültür aktarım aracı olarak işlevi ele alınmıştır.

Tablo 13 ve 14, kabaca karşılaştırıldığında YDT öğretiminin kültürel yönüne öğrenciler üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Konu özelinde ise öğretmenler ve öğrenciler üzerinde yapılan araştırmaların genel bağlamı ortaklık (kültürlerarası iletişim, dil öğretiminde kültüre yüklenen işlevler...) göstermektedir. Buna ek olarak öğrencilerde ilaveten sorgulanan bir başka husus ise hedef kültüre dair öğrencilerin sahip olduğu algılar ve çeşitli materyallerin ve yöntemlerin kültür aktarımındaki fonksiyonu üzerine denemeler de araştırmacılar tarafından ilgi görmüştür.

Ebeveynleri Örneklem Olarak İnceleyen Çalışmalar

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutunun ebeveynler üzerinden irdelendiği sadece bir çalışma tespit edilebilmiştir. Söz konusu çalışmada (M-27) Rusça konuşan ebeveynlerin ve çocuklarının Türkçe öğrenme nedenlerinin, Türk kültürü bağlamında bilgi ve farkındalık düzeyine yönelik mevcut durumlarının ve Türk dilini öğrenmenin Türk kültürünü tanımaya/öğrenmeye katkısına yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ebeveynler kendilerinin Türk kültürünü çok az düzeyde, öğrencilerinin ise orta düzeyde bilgi sahibi oldukları ifade etmişlerdir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak desenlenmiştir. Hazırlanan yapılandırılmış görüşme formu 26 ebeveyne uygulanarak veriler elde edilmiştir.

Dördüncü Alt Problemlere İlişkin Bulgular

Araştırmanın giriş ve alt problemlerle ilgili bölümlerinde de ifade edildiği gibi kültürel araştırmaların başlangıcında "kültür" kavramına yüklenen anlamın iyi açıklanması, sınırlarının ise somut olarak çizilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde elde edilen bulguların nesnellığı tartışmalı hale gelecek, standart bir kültürel zeminden bahsedilemeyecektir. Bu nedenle incelemeye konulan makalelerden bütüncül bir kültürel analiz yapmayı hedefleyenlerin kültürel standart olarak neyi benimsedikleri önem arz etmektedir. Tablo 15'te bu doğrultuda yürütülmüş çalışmalara ve bulguların tespitinde benimsenen kültürel standartlara yer verilmiştir:

Tablo 15. Araştırmalarda Tercih Edilen Kültürel Standartlar

Brooks (1986)	Byram (1993)	Moran (2001)	Derleme	CEFR (2013)	Somut Olmayan Kültürel Miras	Seçkisiz	Okur ve Keskin (M-48)
2	1	1	2	7	3	7	5
M-30, M-42	M-15,	M-39	M-41, M-48	M-4, M-7, M-12, M-20, M-22 M-31, M-35	M-20, M-18, M-13	M-1, M-5, M-9, M-16, M-19, M-21, M-29	M-8, M- 23, M-32, M-33, M-38

Tablo 15 incelendiğinde araştırmacıların “kültür”ü uluslararası ve ulusal çeşitli standartlarla ele aldıkları görülmektedir. Yabancı araştırmacılardan alınan kültürel standartlar Byram’ın (1993) ders kitaplarında kültürel içerikle ilgili belirlediği kontrol listesi, Moran’ın (2001) Beş Boyutlu Kültür Modeli, Brooks’un (1986) Kültürel Öge Sınıflandırması tercih edilmiştir. Bir çalışmada çeşitli kültürel çalışmalardan derlemeler yaparak kültürel standartlar belirlenmiştir. Bazı çalışmalar ise Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni’ndeki (CEFR, 2013) sosyokültürel bilgi başlığındaki kültürel çerçeveyi tercih etmişlerdir. Halk biliminden yararlanarak kültürel analiz gerçekleştiren çalışmalar da bulunmaktadır. Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) unsurlarından hareketle ders kitaplarının kültürel yönü ele alınmıştır. M-48’de SOKÜM ve bazı araştırmacıların çalışmalarından yararlanılarak yedi alt başlıkta kültür sınıflaması yapılmıştır.

SONUÇ

Araştırmanın meta-sentez yöntemiyle “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel odaklı araştırmaların genelinden meta-senteze dayalı olarak ulaşılabilecek çıkarımlar nelerdir?” temel probleminden hareketle şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

YDT öğretimi alanına artan ilgiye bağlı olarak kültürel çalışmaların sıklığı da özellikle son yıllarda artış göstermiştir. Buna karşın yapılan araştırmalar belirli konulara ve yöntemlere yoğunlaşmışken henüz yeterince irdelenmemiş konular ve tercih edilmemiş araştırma desenleri söz konusudur. Bu çerçevede araştırmanın ilk problemi olan YDT ile ilgili kültürel çalışmaların yöneldiği araştırma yöntemleri ve veri toplama araçları hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir: Tespit edilebilen 48 makalenin 46’sı nitel yöntemlere dayanmış, iki araştırma karma yöntemlerle desenlenmiş ancak nicel bir desenleme ile veri elde edilen bir çalışma tespit edilememiştir. Bu bakımdan YDT öğretiminin kültürel bağlamına karma ve nicel yöntemlerle veriler elde edilerek bakılması, kültürün YDT öğretimindeki işlevini artırıcı farklı perspektifler sunabilir. Araştırmaların büyük oranda nitel desenli yapılmasına rağmen nitel araştırma

yöntemlerinden kullanılmayan yöntemler de bulunmaktadır. Nitel ve karma desenlerden kültürel araştırmalara yönelik etnografya (kültür analizi) yöntemi, kültürel araştırmaların özüne uygun bir yöntemdir. Davranış, değerler ve normlar gibi kültürel öğeler üzerine yoğunlaşan etnografik çalışmalar bir grubun, toplumun veya kurumun kültürünü inceleyen çalışmalardır (Ekiz, 2020; Yıldırım ve Şimşek, 2021). Özellikle öğretmenlerin dil öğretiminde kültürden yararlanma hassasiyetleri veya yöntemleri üzerine etnografik çalışmalar yapılabilir. Farklı kültürlerle mensup öğrencilerin sınıf ortamında oluşturdukları ortak kültüre yönelik ya da farklı kültürlerle göre Türkçe öğrenme düzeyinde farklılıkların olup olmadığı etnografik yöntemlerle irdelenebilir. Buna ek olarak eylem araştırması şeklinde tasarlanabilecek araştırmalarla genel bir kavram olarak veya belirli unsurlarıyla kültürün yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimindeki etkileri üzerine veriler elde edilebilir. Ayrıca eleştirel kuram yaklaşımı, kültürel unsurların YDT öğretiminde etkilerini tespit edebilmek adına elverişli bir yöntemdir. Eleştirel kuram yaklaşımı; nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarına alternatif olarak çıkmış, etkilenen kişilerin etkileme sürecine de katıldıkları bir yaklaşımdır. Kuramın temel amacı sadece araştırılan kişilerin düşüncelerini, anlamlarını ve davranışlarını anlamak değil, aynı zamanda bunları değiştirmektir (Ekiz, 2020).

Öğreticiler ve öğrenciler üzerine yürütülen çalışmaların görece ders kitapları ve diğer dokümanlara yönelik yapılan çalışmalara oranla daha az olmasına bağlı olarak bilhassa fenomenolojik çalışmalar yürütülmesi tavsiye edilebilir. “Fenomenolojik çalışma birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar” (Cresswell, 2021, s. 79). Öğrenme-öğretme sürecinin öznesi konumundaki öğretici ve öğrencilerin deneyimlerinin sahaya yansıtılması açısından fenomenolojik yöntemler, dil öğretiminde kültürün rolüne yönelik önemli ve özgün çalışmaların ortaya koyulmasını sağlayabilir.

Araştırmanın ikinci alt probleminde YDT öğretimi ile ilgili çalışmaların kültür bağlamında hangi konuları irdelediğiyle alakalı olarak şu tespitlerde bulunulmuştur. Ele alınan 48 çalışmadan 30’u ders kitapları, edebî metinler, tezler ve makaleler gibi dokümanlara dayanırken 10 araştırma örneklem olarak dil öğretim sürecinin içinde bulunan bireylerden (öğretmenler, öğretmen adayları, öğrenciler, ebeveynler) veriler toplamıştır. Kalan 8 çalışmada ise “söz varlığı unsurları, sözlü kültürel unsurlar, filmler, kültürlerarası iletişim” konuları üzerinden YDT öğretiminin kültürel yönüne ışık tutulmuştur. Doküman incelemesinin en sık yapıldığı saha ders kitapları olmuş, kitapların kültürel yönü çeşitli kültürel standartlarla ortaya koyulmuştur.

Ders kitapları ile ilgili yürütülen çalışmalar hakkında değinilmesi gereken hususlardan biri, araştırmanın dördüncü alt problemiyle de alakalı olan kültürel standartlar hakkındadır. Bu nedenle bu alt problemde sonra dördüncü alt probleme dair bulgulara yer verilmiştir. Örneklemdeki makalelerde pek çok ders kitabının kültürel analizi yapılarak belirli saptamalar yapılmış olmasına rağmen yine ortak bir kültür standardının benimsenmemesi nedeniyle verilerin mukayese edilmesine imkân sağlanamamıştır. Bununla birlikte ders kitaplarının kültürel potansiyeli elbette ki çok önemlidir ancak bu potansiyeli iyi ya da vasat olarak değerlendirecek olan öğreticidir. Oysaki yapılan çalışmaların çoğu ders kitapları ve materyal (filmler vs.) boyutunda kalmış, öğrenciler ve

öğreticiler üzerindeki çalışmalar dokümanlara kıyasla sınırlı sayıda kalmıştır. Olan çalışmalar da nitel desenli çalışmalardır. Kültürün YDT öğretimindeki rolünün bilhassa öğrenciler ve öğretmenler üzerine nicel ve deneysel çalışmalarla ortaya koyulmaya ihtiyaç olduğunu bir kez daha vurgulamakta fayda vardır. Yöntemlerin ya da materyallerin verimliliği daha uzun ve deneysel süreçlerle yürütülerek veriler elde edilebilirse daha somut sonuçlara ulaşılabilir.

Edebî metinlerin kültürel niteliklerinden hareketle YDT öğretimi için kullanılmasını irdeleyen çalışmalarla ilgili olarak yardımcı materyal olarak çeşitli metinlerin kullanılabilirliği ortaya koyulmaya çalışılırken metinlerin kültürlerarası iletişim bağlamında kullanılmasını irdeleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda değerlendirilen diğer çalışmalar ise yabancı dil olarak Türkçe ve İngilizce öğretiminin kültürel boyutunu tez ve makale örneklemelerinde ele almıştır. Yürütülen bu çalışmayla örneklem ve yöntem olarak belirli açılardan benzeyen bu çalışmalarda da kültürün ve çeşitli kültürel unsurların YDT öğretiminde daha fazla kullanılabileceği ortaya koyulurken yürütülebilecek kültürel araştırma alanları önerilmiştir. Meta-analiz ve meta-senteze dayalı çalışmaların kültür bağlamında yürütüldüğü yeni çalışmaların ortaya koyulması önemlidir.

Deyim, atasözü, kalıp ifade ve kelimeler gibi söz varlığı unsurlarını ele alan çalışmalar genel olarak ders kitabı gibi belirli bir materyalin kültürel niteliğini ve niceliğini ortaya koymayı amaçlarken hedef ve kaynak diller arasındaki ortak söz varlığını tespit etmeyi hedeflemiş olan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bakımdan yapılabilecek çalışmalar için iki tavsiyede bulunulabilir. YDT öğretiminin kültürel yönüyle ilgili olarak yalnızca deyim, atasözü, kalıp ifadeler yerine söz varlığının her unsurunu (deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler, ikilemeler, terimler, yabancı sözcükler) saptayarak bulgular elde etmeye çalışan benzer çalışmalar yapılabilir. Böylelikle söz varlığına yönelik örneklem niteliği ve niceliği ile ilgili daha genel bulgulara erişmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda yapılabilecek çalışmalarla ilgili bir başka öneri ise Türkçe ile kaynak diller arasında ortak söz varlığına yönelik başka diller üzerinde de araştırmalar yapılması yararlı olabilir.

Filmlerin materyal olarak incelendiği çalışmalarla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunulabilir: Filmler, pek çok ülkede yabancı dil öğretimi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin Fransa'da ortaöğretimin sonuna gelmiş bir öğrencinin en az iki yabancı dil öğrenmiş olarak mezun olabilmesi hedeflenmiştir. Bunun içinse dile maruz kalma ve hedef dilin kültürünü tanıma açısından filmler çok elverişli materyaller olarak görülmektedir. Bu nedenle lise düzeyindeki öğrencilerin ilgili hedef dilleri öğrenmelerine katkıda bulunmak için uygun film örnekleri saptanmış ve ilgili dillere göre seslendirilmeleri yapılmıştır (CinéLycée, 2022). Bu nedenle filmlerin YDT öğretimi için etkinliğini ele alan çalışmaların olması önem arz etmektedir. Örneklemde yer alan çalışmalarda da söz varlığı unsurlarının öğretiminde ve Türk kültürünün genel olarak tanıtılması amacıyla kullanılmıştır. Kültürden filmler aracılığıyla daha etkin olarak yararlanılabilmesi açısından tıpkı Fransa'daki örnek çalışmada olduğu gibi özgün örneklerin belirlenmesine ve eğitim materyali olarak öğrencilere sunulmasına ihtiyaç vardır.

Öğreticiler ve öğretici adaylarının görüşlerine başvurularak ders kitaplarının kültürel içeriğine veya öğreticilerin kültürlerarası duyarlılığına yönelik veriler elde etmeyi amaçlayan araştırmalar yürütülmüştür. Bu konulara ek olarak öğreticilerin YDT öğretiminde kültürün işlevlerine yönelik pek çok konuda veriler sunacağını söylemek mümkündür. Örneğin hedef kazanımların öğretilmesinde kültürden nasıl yararlandıkları, eğitim ortamını nasıl bir kültürel perspektifle tasarladıkları ve bunları kullandıkları, çok kültürlü eğitim ortamının Türkçe öğretimini olumlu veya olumsuz etkileyen durumlara yönelik pek çok araştırma yürütülebilir. Öğreticilerin ve öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif rol alması, hem sorunların hem de fırsatların tespit edilebilmesi açısından pek çok kültürel araştırma konusuna veri sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle öğreticilerle ilgili daha fazla çalışma yürütülmelidir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan “YDT ile ilgili kültürel çalışmalarda kültürel standartlar benimsenmiş midir? Benimsenmişse hangi kültürel standartlardan yararlanılmıştır?” sorusu ile ilgili olarak şu açıklamaya yer verilebilir: Yukarıda kısmen önemine değinilen bu kavramla ilgili olarak Brooks (1986), Byram (1993), Moran (2001), Okur ve Keskin (2013), CEFR (2013), SOKÜM’den yararlanıldığı tespit edilmiştir. Bazı araştırmalar bu sınıflandırmalardan derleme yaparak kendi kültürel standartlarını oluşturmaya çalışmıştır. Yedi adet çalışmada ise araştırma seçkisiz bir şekilde yürütülmüştür.

Örneklemedeki nitel araştırmalarda ağırlıklı olarak görüşme formlarının ve anketlerin tercih edildiği oluşturulan tablolarla yansıtılmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bu tablo doğrudan araştırmanın anahtar kelimesi olan “kültür” kavramının özellikleriyle de yakından ilişkidir. Kültür ve onu oluşturan her bir unsur muazzam bir hacme sahipken istisnasız olarak kültüre ait olan her kavram da bir göreceliliğe sahip olabilmektedir. Bu nedenle kültürel çalışmalarda nicel olarak verilerin ortaya koyulabilmesi tamamıyla söz konusu olmasa bile büyük oranda “kültür”ün standart bir forma kavuşturulmasıyla mümkün olabilir çünkü hangi unsurun kültüre dâhil edileceği/edilemeyeceği her araştırmacıya göre farklılık arz edecek, bir araştırmacı için kültürel nitelik taşıyan herhangi bir olgu, başka bir araştırmacı için kültürel hüviyete sahip bulunmayacaktır. Bu nedenle hangi örneklem, desen, yöntem üzerine kurgulanırsa kurgulansın kültürel bir araştırmada “kültür” kavramı iyi tanımlanmalı, sınırları belirgin şekilde çizilmelidir. Bu nedenle kültürel çalışmaların en zor yönlerinden birinin kültürü standartlaştırmaya çalışmak olduğu söylenebilir. 2020 yılına kadarki süreçte YDT öğretiminin kültürel herhangi bir yönünü ele aldığı tespit edilebilen makalelerden bazıları kültürün belirli unsurları özelinde araştırmayı kurguladığı için bütüncül bir kültürel standarda doğal olarak ihtiyaç duymamıştır. (Örneğin bazı araştırmalar sadece söz varlığı, yemek kültürü gibi kısmi kültür sahalarında veri elde etmeyi amaçlamıştır.) Buna karşın örneklemede kültürel niteliği genel olarak ortaya koymaya çalışan 24 çalışmadan 19’u belirli kültürel tasniflerle ya da derlemelerle kendi standartlarını süreç başında saptarken 8 çalışmada kültürel verilerin toplanmasında bir standarttan bahsedilmemiştir. Bu da söz konusu çalışmalardaki verilerin güvenilirliğini tartışmalı hâle getirmektedir. Bu durumu somutlaştırmak için belirgin bir örnek verilmesi gerekirse ders kitaplarında geçen bir siyasinin görselinin kültürel bir bulgu olarak kabul edilmesi, kültürel algıdaki görecelilik sorununu ve kültürel standartların önemini yansıtmak adına uygun bir örnektir.

Araştırmanın üçüncü alt probleminde yer alan “YDT öğretimi ile ilgili kültürel çalışmaların örneklere dair tespit ettikleri sorunlar ve bu sorunlara karşı önerileri nelerdir?” sorusunun yanıtı da kültürel standartların eksikliği ile alakalıdır. Ders kitaplarının kültürel yönüyle ilgili olarak en sık dile getirilen sorunlar “kültürel unsurların plansız ve gelişigüzel bir dağılım göstermesi” ve “kültürel içeriğin yetersiz seviyede olması”dır. Bu sorunların da YDT öğretimi alanında kültürel bir standardın olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü belirli bir kültürel standartla ders kitaplarının nitelik ve nicelik analizi yapılmış olsa bile bulguların yeterli ya da yetersiz olarak değerlendirilmesinde yine başka bir standarda ihtiyaç vardır.

Araştırmanın beşinci alt problemiyle ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunulabilir: Eğitimin temel bileşenlerinden olan eğitim ortamlarına yönelik YDT öğretiminin kültürel yönüyle ilgili olarak herhangi bir araştırma gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle eğitim ortamlarının kültürel işleviyle ilgili araştırmalara yer verilmesinin alan yazındaki bir başka noktayı aydınlatacağı önerilebilir.

Ele alınan çalışmaların birçoğunda kültürlerarası iletişime değinilerek dil öğretiminde kültürden yararlanmanın temel şartlarından biri olduğuna dikkat çekilmesine karşın bu konuda da farklı çalışmaların yürütülebileceğini söylemek mümkündür. Kültürlerarası iletişimle ilgili olarak Farsça ve Türkçe arasındaki ortak söz varlığını ele alan çalışmaya ek olarak diğer kaynak kültürlerle Türk kültürü arasında çeşitli ölçütlerle araştırmalar yürütülerek yabancı dil Türkçe öğretiminde kültürün işlevi daha da sorgulanabilir. İncelenen örneklerde kültürlerarası iletişimin eksikliği, bazı araştırmalarda da (M-12, M-15, M-33, M-41) sorun olarak vurgulanmıştır.

Yürütülen 48 adet araştırmanın tespit ettiği sorunlara dayanarak önerilecek bir başka husus da CEFR ile ilgilidir. Söz konusu metinde yabancı dil öğretiminin kültür yönüyle ilgili olarak oluşturulan sosyokültürel yaşam başlığı altında her dilin kültürünü kapsayıcı olması bakımından genel bir tasnif yapılmıştır. Bu genel tasnife uygun olarak Türk kültürünün YDT öğretimi çerçevesinde özel bir tasnifi yapılarak öğretici, öğrenci, eğitim materyalleri, öğretim-yöntem ve teknikleri, eğitim ortamı ve diğer pek çok konuya dair kültürel araştırmaların standart bir zeminde yürütülmesi sağlanabilir.

Araştırmalarda kültüre bağlı olarak ele alınan konulardan biri de söz varlığı unsurlarına yöneliktir. Deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler başta olmak üzere ders kitapları ya da öğrenciler üzerinden çeşitli araştırmalar yürütülmüş olması önemlidir. Bu tarz çalışmaların sayısının söz varlığının geneli için yürütüldüğü çalışmalarla artırılması dil öğretiminde kültürden yararlanılmasına çok ciddi katkılar sağlayabilir. Tablo 6’da araştırma yapılan ders kitaplarının adları çeşitli örneklem gruplarıyla birlikte verilerek bunların dışında kalan ders kitaplarının da araştırmacılar için inceleme sahası oluşturabileceği tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

(* ile işaretlenmiş kaynaklar meta-sentez için kullanılmıştır.)

*[M-30] Akın, E., ve Özeç, E. (2020). Yabancılar Türkçe öğretim kitaplarında kültür aktarımı ile metin ve görsel bütünlüğünün incelenmesi (ABC Çocuklar için Türkçe

- Öğretim Seti A1-A2). *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 207-229. <https://doi.org/10.20493/birtop.750079>
- *[M-21] Al-Sharabi, T. A. (2018). Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla dil öğretiminde kültür aktarımı (Türkçe-Arapça örneğinde). *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 1(1), 6-16.
- *[M-23] Barçın, S. (2019). Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Altın Köprü Türkçe Öğretimi ders kitabında (b2 seviyesi) yer alan kültür öğeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 39-50.
- *[M-20] Bayraktar, S. (2015). Yeni Hitit 1 Yabancılar için Türkçe Ders Kitabının kültür aktarımı açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (2), 7-23.
- *[M-14] Boylu, E. (2014). Dil-kültür ilişkisi ve İran'da Türkçe öğretimine etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (16), 2014.
- *[M-46] Boylu, E., ve Başar, U. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutu: Türkçe kalıp sözlerin Farslara öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (43), 31-52. <https://doi.org/10.17133/tubar.326752>
- *[M-47] Bölükbaş, F., ve Keskin, F. (2010). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metinlerin kültür aktarımındaki işlevi. *Turkish Studies* 5(4), 221-235.
- Brooks, N. (1986). Culture in The Classroom. J. M. Valdes (Eds.), *Culture Bound*. (pp. 101-114). Cambridge University Press.
- Byram, M. (1993). Language and culture learning: the need for integration. M. Byram (Eds.), *Germany, its Representation in Textbooks for Teaching German in Great Britain* (pp. 3-16). Multilingual Matters.
- *[M-6] Caner, M., Direkçi, B., ve Kurt, B. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarımına ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Journal of Language Education and Research*, 5(2), 76-92. <https://doi.org/10.31464/jlere.603161>
- Cresswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Common European Framework of Reference (CEFR). (2013). *Diller için Avrupa Ortak Öneriler*. https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf
- Common European Framework of Reference (CEFR). (2021). *Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme (Tamamlayıcı Cilt): Pozitif Matbaa*. http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/04144518_CEFR_TR.pdf
- CinéLycée. (2022, Ağustos 07). *Festival CinéLycée*. <http://festivaldufilmlyceen.free.fr/association-cinelycee-raspail.html>

- *[M-24] Çangal, Ö. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür taşıyıcısı olarak türküler. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 2(2), 9-20.
- *[M-28] Çelik, H. (2014). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin Türkiye’de kültüre ve dine ait algıları. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (1), 41-52.
- *[M-34] Çelik, H., ve Genç, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir motivasyon ve kültür aktarım aracı: gezi-gözlem etkinlikleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 4(1), 42-53.
- *[M-12] Çetinoğlu, G., ve Güllülü, M. (2018). A2 seviyesi için hazırlanmış İstanbul Yabancılara Türkçe Öğretim Seti ve Yunus Emre Enstitüsünün Yedi İklim Setinin kültürel aktarım açısından karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 13(4), 321-344. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12626>
- *[M-16] Demir, A., ve Açık, F. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (30), 51-72.
- *[M-29] Demir, D. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğretim kitaplarının kültürel içeriği. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (1), 53-62.
- *[M-7] Direkçi, B., Şimşek, B., ve Akbulut, S. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenme sürecinde kültür aktarımına yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 278-293. <https://doi.org/10.33692/avrsyad.702372>
- *[M-35] Dürer, Z. S. (2015). A content analysis related to the cultural elements in three ‘Turkish as a foreign language’ textbooks. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (2), 21-63.
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- *[M-10] Elbir, B. ve Aka, F. N. (2015). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımına yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 10(12), 371-386. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8425>
- Fetters, M. D. (2020). *The mixed methods research workbook*. Sage Publications.
- *[M-4] Güleç, İ., ve İnce, B. (2013). Türkçe öğrenen yabancıların günlük yaşama ilişkin kültürel algıları üzerine bir araştırma. *Sakarya University Journal of Education*, 3(3), 95-106.
- *[M-36] Gün, M., ve Şimşek, R. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sosyo-kültürel yansımalar. *Turkish Journal of Primary Education*, 5(1), 46-58.
- *[M-13] Güven, A. Z. (2018). Yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının yeri ve kullanımı. *International Journal of Language Academy*, 6(1), 369-378. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3867>

- *[M-43] Han, T. (2016). Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe ve İngilizce sınıflarında kültür öğretimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 703-718.
- Hinton, K. A., Ostorga, A. N., and Zúñiga, C. E. (2021). Synthesizing theoretical, qualitative, and quantitative research metasynthesis as a methodology for education. C. E. Matias (Eds.), *The Handbook of Critical Theoretical Research Methods in Education* (pp. 142-160). Routledge.
- Hoon, C. (2013). Meta-synthesis of qualitative case studies: An approach to theory building. *Organizational Research Methods*, 16(4), 522-556.
- Hudelson, S., and Faltis, C. (1993). Redefining basic teacher education. G. Guntermann (Eds.), *Developing Language Teachers for a Changing World* (pp. 23-42). National Textbook Company.
- *[M-37] İşcan, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarım aracı olarak filmlerden yararlanma. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 437-452.
- *[M-26] İşcan, A., ve Delen, M. (2017). Yabancılar Türkçe öğretiminde filmlerin kullanımı (Selvi Boylum Al Yazmalım filmi örneği). *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 87-101.
- *[M-33] İşcan, A., ve Yassıtış, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında kültür aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti örneği (B1-B2 düzeyi). *İstanbul Aydın Tömer Dil Dergisi*, 3(1), 47-66.
- *[M-3] Işıkoğlu, D. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi c1 ders kitaplarında hedef kültüre yönelik metinlerde değerler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (64), 553-562. <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3848>
- *[M-31] Kalenderoğlu, İ. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Temel Düzey (A1, A2) Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12), 73-83.
- *[M-45] Kalenderoğlu, İ., ve Çekici, Y. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde b2 düzeyinde Türk filmleriyle kültür aktarımı: Neşeli Günler örneği. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 47-57.
- *[M-25] Kalfa, M. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde sözlü kültür unsurlarının kullanımı. *Milli Folklor*, 25(97), 167-177.
- Kitao, K. (1991). Teaching Culture in Foreign Language Instruction in the United States. *Doshisha Studies in English*, 52(53), 285-306.
- Kramsch, C. (1994). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
- *[M-8] Kutlu, A. (2014). Yabancılar Türkçe öğretiminde kültürün araç olarak kullanımı: Gazi yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği (b1-b2 seviyesi). *Kastamonu Education Journal*, 23(2), 697-710.

- *[M-32] Miçooğulları, M. (2020). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel unsurların kullanımı: “Anadolu Hikâyeleri Dizisi” örneği. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 3(1), 44-58.
- *[M-2] Moralı, G., ve Göçer, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür paylaşımına yönelik öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1115-1129.
- *[M-18] Moralı, G., ve Öner, G. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının incelenmesi. *Language and Literature*, 14(3), 1345-1357. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.30167>
- Moran, P. (2001). *Teaching culture*. Heinle.
- *[M-38] Mutlu, H. H., ve Set, G. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan c1 seviye ders kitaplarındaki kültür unsurlarının incelenmesi. *Dil Dergisi* 171(1), 91-107.
- *[M-48] Okur, A., ve Keskin, F. (2013). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel öğelerin aktarımı: İstanbul yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 1619-1640.
- *[M-15] Ökten, C. E., ve Kavanoz, S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimini hedefleyen ders kitaplarında kültür aktarımı. *Turkish Studies*, 9(3), 845-862.
- *[M-44] Polat, Ö. S., ve Dilidüzgün, Ş. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde şiir etkinliklerinin kültürel işlevi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(7), 815-834. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8042>
- Polat, S., ve Ay, O. (2016). Meta-sentez: Kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 52-64.
- *[M-40] Saygılı, D., ve Kana, F. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin kültürlerarası duyarlılığı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1041-1063.
- *[M-11] Seymen, H., ve Tok, M. (2015). İleri düzey yabancı uyruklu öğrencilerin zorlandıkları kültürel dil unsurlarının tespiti ve sınıflandırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(3), 1188-1212. <https://doi.org/10.7884/teke.504>
- *[M-5] Sinecen, F. (2017). Yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarında kültürümüze ait unsurların kullanımı: Gazi Üniversitesi Tömer B1 kitabı örneği. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5(13), 133-150. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.325741>
- Şen, S., ve Yıldırım, İ. (2020). *CMA ile meta-analiz uygulamaları*: Anı Yayıncılık.
- *[M-39] Şimşek, M. R. (2018). Yabancılar için İngilizce ve Türkçe ders kitaplarındaki kültürel içeriklerin karşılaştırması. *Bilig*, (84), 301-327.
- *[M-42] Tüm, G., ve Sarkmaz, Ö. (2012). Yabancı dil Türkçe ders kitaplarında kültürel öğelerin yeri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 448-459.
- Üstün, U., ve Eryılmaz, A. (2014). Etkili araştırma sentezleri yapabilmek için bir araştırma yöntemi: meta-analiz. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 1-32.

- *[M-17] Yayla, Y. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde kültür aktarımı üzerine öğrenci görüşü merkezli bir inceleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 9(17), 2-22.
- *[M-9] Yeşilyurt, E., ve Gülle, Z. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımının başka bir boyutu: ders kitaplarının cinsiyet tercihi açısından incelenmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 11(2), 213-233.
- *[M-1] Yiğit, M., ve Arslan, M. (2014). Kültürel Etkileşimin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Etkisi: Arnavutluk Örneği. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(10), 1-13. <https://doi.org/10.12973/dee.11.230>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- *[M-27] Yıldız, Ü., ve Sertoğlu, G. (2019). Rusça konuşan ebeveynlerin kendilerinin ve çocuklarının yabancı dil olarak Türkçe öğrenme nedenleri ile Türk kültürüne ilişkin görüşleri. *Journal of History School*, 12(42), 1101-1121. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24956>
- *[M-41] Yılmaz, F. (2015). Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti'ndeki görsellerde kültür aktarımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 841-849.
- *[M-19] Yılmaz, F., ve Taşkın, M. (2014). Hacivat Karagöz oyunları ile Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ve kültür aktarımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(5), 270-288.
- *[M-22] Yılmaz, İ., ve Şeref, İ. (2013). Araplara Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanmış Kaşgarlı Mahmut Türkçe Öğretim Seti'nde kültür aktarımı. *Electronic Turkish Studies*, 8(4), 1479-1498.
- Yüksek Öğretim Kurumu. (2022, Eylül 01). *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yunus Emre Enstitüsü. (2021, Ocak 03). *Anadolu Hikâyeleri Dizisi*. <https://www.yee.org.tr/tr/yayin/anadolu-hikayeleri-dizisi>
- Zimmer, L. (2006). Qualitative meta-synthesis: a question of dialoguing with texts. *Journal of Advanced Nursing*, 53(3), 311-318.

A REVIEW OF STUDIES ON THE CULTURAL DIMENSION OF TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: A META- SYNTHESIS STUDY

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the research conducted on the type of articles and academic papers related to “culture” in teaching of Turkish as a foreign language and to reveal the tendencies on “culture”. In accordance with this purpose, the data were obtained by means of meta-synthesis and it was tried to gain a holistic view of the research on culture in teaching Turkish as a foreign language. The present study is a case study of qualitative research patterns. In determining the studies to be included in the study, it has been determined as the main criterion that they examine any cultural-related dimension of teaching Turkish as a foreign language. Accordingly, 48 articles published between 2010-2020 have been identified.

Based on the data revealed by the aforementioned studies, determinations were made on the following topics, especially the results that support or contradict each other in the research areas related to each other: While mixed method was preferred in two of the studies, qualitative methods were preferred in 45 of them, quantitative methods were preferred in none of them. Document analysis (22), interview (9), content analysis (5), meta-analysis (2), survey method and experimental method (1) are the most frequently preferred methods in studies. While certain cultural classifications such as CEFR (7), ICH (3), Brooks (2), Byram (1), Moran (1) are used to make culture, which has a broad and relative concept area, a concrete criterion and to ensure the validity and reliability of the findings, 7 studies do not adopt cultural standards. The most frequently examined samples were textbooks (25), students (5), teachers (3), texts (3). It was tried to reach holistic data by considering the findings of the studies examining similar samples together. Based on these evaluations, suggestions for cultural standards, patterns, methods, samples and subject areas to be adopted by culture-oriented researches are presented.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, culture, cultural standard, meta-synthesis.

Makale Künyesi (Araştırma): Karakoç Öztürk, B. (2023). Ortaokul öğrencilerinin öykü yazma becerilerinin geliştirilmesinde ve öykülerinin değerlendirilmesinde öykü yapısı modelinden yararlanma. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 45-73.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1247866>

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÖYKÜ YAZMA BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE VE ÖYKÜLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE ÖYKÜ YAPISI MODELİNDEN YARARLANMA¹

Başak KARAKOÇ ÖZTÜRK²

ÖZET

Bu çalışma, bir altıncı sınıf şubesindeki öğrencilerle öykü yazma programı doğrultusunda yapılan uygulamaların, öğrencilerin öykü yazma becerisini geliştirmeye nasıl katkı sağladığını araştırmak amacıyla yapılmış bir eylem araştırmasıdır. Araştırma 2011-2012 öğretim yılında, Adana ili Yüreğir ilçesindeki bir resmî ilköğretim okulunun, mevcut şubeleri içinden seçilen bir altıncı sınıf şubesindeki öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın uygulama süreci tüm sınıf öğrencilerinin katılımıyla yürütülmüş ancak iç örneklemeden yararlanılarak daha zengin veri sağlaması için 9 odak öğrenci seçilmiştir. Araştırmada uygulama öncesinde, sürecinde ve sonrasında olmak üzere farklı zamanlarda, farklı kaynaklardan veriler toplanmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama aracı öğrencilerin yazdıkları öyküler ve öykü bölümleri ile Öykü Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarıdır. Öğrencilerin uygulama öncesinde, uygulama sürecinde ve sonrasında yazdıkları öyküler ve öykü bölümleri araştırmanın temel verilerini oluşturmuştur. Bu veriler araştırmacı tarafından geliştirilen Öykü Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarı kullanılarak üç ayrı puanlayıcı tarafından değerlendirilmiş, odak öğrencilerin nasıl bir gelişim gösterdikleri sunulmuştur. Araştırma sonucunda, öykü yazma programı doğrultusunda yapılan uygulamaların öğrencilerin öykü yazma becerilerinde düzenleme, dil ve anlatım ile biçim özellikleri açısından olumlu yönde gelişmeler sağladığı saptanmıştır. Odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerin serim, düğüm ve çözüm bölümleri, uygulama sürecinde ve sonrasında yazdıklarıyla karşılaştırıldığında, öğrencilerin çoğunun serim bölümünde başlatıcı olay, içsel cevap, kahraman, yer ve zaman öğelerini sunma, düğüm bölümünde yan olayları ve kahraman girişimlerini ayrıntılandırılarak ve oluş sırasına göre yazma, çözüm bölümünde sonuca yönelik

¹ Bu çalışmada 2014 yılında savunulan “Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Öykü Yazma Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Eylem Araştırması” başlıklı doktora tezi verisinden yararlanılmıştır. Veriler, Adana Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nün B.08.04.MEM.4.01.00.11.040/37953 sayılı izniyle toplanmıştır.

² Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Doç. Dr. bkarakoc@cu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5783-3471>

kahraman tepkisine yer verme ile başlık yazma açısından gelişim gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Öykü yazma becerisi, öykü yapısı modeli, altıncı sınıf öğrencileri, eylem araştırması.

GİRİŞ

Öykünün insanlık tarihi kadar eski kabul edilmesi, onun tarihle ilişkisini düşündürücü niteliktedir. Öykü tarihten (history) gelmektedir ve histoire, history, story kelimelerinden hareketle Batı dillerindeki bu kavramlar arası benzerlik, hikâye ve tarihin aynı kavramın karşılığı olduğunu düşündürmektedir (Kantaracı, 2006). Türk Edebiyatı tarihine bakıldığında hikâye söyleme geleneğinin, çok eskiye dayanan köklü bir geçmişi olduğu görülmektedir. İlk Türkçe verilerden itibaren karşımıza çıkan tür, “hikâye” adını İslamiyet’ten sonra ortaya konulan eserlerde kazanmıştır (Korkmaz, 2009).

Bir edebî tür olarak öykünün şimdiye kadar yapılmış birçok tanımı vardır. Einkenbaum’un tanımıyla başlamak, bir çıkış noktası oluşturabilir. Ona göre, öykü temel bir biçimdir, ilk biçimdir ama ilkel değildir. Öykü, insana ve insanın yaşamına dair bir olayın, bir durumun, bir kesitin, bir anın belli bir zaman, mekân kavramı ekseninde yeniden tasarlanarak belirli bir gözlem ve izlenim sonucunun anlatımıdır. Öykü insanı hayatla, yaşadıklarının sırlı yanlarıyla karşılaştırır, buluşturur. Çünkü öykü hayatın içindedir, insan yazarken dönüp oraya bakar. Yaşananlara zaman zaman ayna tutar. Bunları betimler, aydınlatır, çağırır. Bu bağlamda dile, düne, yaşanmışlığa, yaşanacaklara çağrıdır (Andaç, 2008). Öykü hayatın bir boyutunu, uzun uzun çözümlenmelere kalkışmadan ele alır. Öykünün amacı duyularda tatlı bir ürperti yaratma, zihni dolaylı bir şekilde harekete geçirme, gözlerin önüne kimi kez şaşırtıcı, kimi kez acı, kimi kez tatlı tablolar serip okuyucuyu uyandırma, bakışları insana, onun alın yazısına, iç ve dış çatışmalarına çevirmedir (Emir, 1986).

Her hikâyeci bize eseri ile hayatın ve insanın ayrı bir yönünü gösterir. Hikâye, anlaşılması son derece güç olan hayatın ve insanın içine adeta bir pencere açar. Günlük hayatta biz hayatı ve insanı dıştan görürüz ve pek az anını biliriz. Hikâyeci bu dış görünüşün arkasındaki gerçekleri keşfeder. Güzel hikâyelerin hemen hepsinde, bilinmeyen bir gerçeğin ifadesi vardır (Kaplan, 2010, s. 11). Çocuklar okul çağına gelmeden masallar, öyküler dinlemeye başlarlar, bu anlatılarla büyürler. Çocuğun olayları hikâye etme becerisi yaklaşık olarak iki yaşlarında ortaya çıkan bir beceridir (McCabe ve Peterson, 1991). Bu metin türü belli bir yaş dönemine kadar çocukların hayatında önemli bir rol oynar ve çocuklar öyküye yönelik genel bilgilere sahip olurlar. Hikâye anlatımı, çocuklarda okuryazarlığın arttırılmasıyla birlikte olumlu davranışların sergilenmesinde önemli bir rol oynar (Speaker, Taylor ve Kamen, 2004).

ÖYKÜ YAPISI

Her edebî metin okuyucuya bir bütün olarak ulaşır ve okuyucu tarafından da bir bütün olarak algılanır. Fakat o bütün bir mimari eserde olduğu gibi birçok parçadan meydana gelir. İyi bir metin birçok parçanın sistemli ve uyumlu birlikteliğinden oluşmaktadır. Tahkiyeye dayalı metinlerde yazarın amacı, en geniş anlamıyla içinde bulunduğu

dünyadan yeni bir dünya yaratma ameliyesidir. Yazar, ister gerçekten yaşadıklarını anlatsın, ister hayallerini dile getirsın ortaya koyduğu ürünler hem yaşamın gerçeklerine uygun olmalı, hem de ondan farklı olmalıdır. Diğer bir söyleyişle yazar, gerçekliği dönüştürerek yeni bir düzen ortaya koyar ki bu kurgu, kurmaca, itibari âlem gibi isimlerle anılmaktadır (Aslan, 2008). Kurmaca bir anlatı biçimi olarak öykü metin elementleri net bir biçimde tespit edilebilen ve metin yapısı bakımından insanlarda ortak beklentiler oluşturan bir türdür. Öyküler tipik şekilde, çoğunlukla öykü grameri adı verilen, tek bir yapısal örneğe sahiptirler (Williams, 2005; Garner ve Bochna, 2004). Öykü yapısı, öyküde geçen önemli ilişkilerin anlaşılması için bir iskelet işlevi görmektedir (Gardill ve Jitendra, 1999). Öykü yapısının kavranması, hatırlama ve anlamada etkili olmaktadır. Belirli bir düzen içeren öykü yapısı, düzeni inşa eden pek çok unsur içinde barındırmaktadır (Işıkdoğan, 2009). Yaptığı araştırmalar sonucunda Barlett, bir öykünün anlaşılmasını ve hatırlanmasını etkileyen zihinsel bir yapı olduğunu saptamış, ortaya koyduğu zihinsel şema ve yapı kavramı hikâyenin iç yapısı üzerine çalışan araştırmacılar tarafından genel kabul görmüştür (Stein ve Glenn, 1979). Öykü yapısı veya öykü grameri olarak da adlandırılan bu yapı, bir metindeki bölümleri, bölümler arasındaki ilişkileri ve bölümlerin birbirini nasıl takip ettiğini tanımlamaktadır (Özcan, 1999). Tompkins (1998) öykü yapısını açıklarken beş öge üzerinde durmaktadır. Bunlar olay örgüsü, ortam (mekân ve zaman), kahramanlar, tema ve yazarın bakış açısidir (Akça, 2004).

Anlatı esasına dayanan öykünün ana çekirdeğini oluşturan unsur olaylar zinciridir. Olayların kurgulanmasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsur okuyucunun merakını ve heyecanını canlı tutabilmektir. Boynukara'ya (2000, s. 44) göre olay örgüsü, bir roman ya da öyküde olay ya da olaylar serisinin niçin sorusuna cevap verecek tarzda meydana gelmesidir. Olay örgüsü, öyküde yer alan olayların bir mekân, bir zaman içinde neden sonuç ilişkisi içerisinde sıralanış biçimidir. Olay örgüsünün özünü oluşturan “olay” sözcüğüne öyküde yüklenen anlam, yaşamda ortaya çıkan her türlü harekettir. Kuşların ötmesinden yağmur yağmasına, doğumdan ölüme kadar insan hayatında meydana gelen her şey olay kapsamına girmektedir (Öztoprak, 2006). Öykü birçok araştırmacıya göre bir ana olay ve bu olayın etrafında gelişen yan olayların oluşturduğu olay örgüsünden meydana gelmektedir. Bu ana olay aynı zamanda öykünün konusunu oluşturmaktadır (Gersten ve Dimino, 1990; Marshall, 1983; Morrow, 1985 Akt. Arı, 2008).

Ortam hikâyenin nerede ve ne zaman geçtiğini belirtir. Hikâyelerde ortam her zaman açıkça belirtilmeyebilir. Bazen hikâyede verilen ipuçlarından hikâyenin nerede, ne zaman ve nasıl bir hava koşulunda geçtiğini anlamak mümkündür. Öykülerde asıl unsur olan olay ya da durumun gerçek ya da kurgusal bir yere ihtiyacı vardır. Çevre, sahne, mekân ya da uzam olarak adlandırılabilen yer ögesi, yazınsal metinlerde anlatılanların geçtiği, olduğu ve ortaya çıktığı mekânı ve onunla ilgisi olan tüm nesnel öğeleri içerir (Öztoprak, 2006). Mekân, hikâyelerdeki diğer öğeleri etkiler ve olaylara yön verir. Mekânın hikâye gibi anlatı türlerinde çeşitli işlevleri vardır. Her şeyden önce ve en azından olayların bir dekorudur. Mekân öykünün kişi kadrosu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Mekânın karakter üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkisi de vardır. Andaç (2008, s.18) mekânın birey üzerindeki etkisini şöyle belirtir: “*Bakılan, sonra da görülen yerin anlamıdır mekân. Bizi içinde barındıran, ama bir o kadar biçimleyen, duruşumuza*

yaşayış ve hissedişimize yansıyan, içselleşme, taşma anlarımızda bellek labirentlerinde gezmemizi sağlayandır.” Mekânın iyi tasvir edilmesi olayların daha iyi anlaşılması ve kişilerin daha iyi tanınabilmesi açısından önemli bir noktadır (Aydın, 2011).

Öykünün temel öğelerinden bir diğeri zamandır. Öyküde olay ya da durumun başlaması, gelişmesi ve son bulması evrelerini kapsayan zaman dilimine, “öyküde zaman” denilmektedir. Zaman, anlatı sanatı için oldukça değerlidir çünkü olay ya da durumlar zaman içerisinde oluşur (Öztoprak, 2006). Anlatıda zaman “metin içi zaman” ve “metin dışı zaman” olarak ikiye ayrılır. “Yazma zamanı” ve “okuma zamanı” gerçek zaman kavramını oluştururlar ve bunlar metin dışı zamanlardır. “Öykü zamanı” ve “anlatma zamanı” ise romandaki kurmaca figürlerden anlatıcıyı ilgilendiren zamandır ve bu zaman metin içi olup kurmaca bir nitelik gösterir (Konyalı, 2011). Yazma ve okuma zamanı kronolojik karakterlidir ve kurmaca zamanın yani eserin dışındadır (Narlı, 2002). Hikâyede olay belli bir zaman noktasında başlar, belli bir zaman sürer ve belli bir zaman noktasında da sona erer. İşte olayın başlayıp sürüp bittiği bu zamana öykü zamanı ya da vaka zamanı denir (Başaran, 2010). Kurmaca zaman olarak da adlandırılan bu zaman kahramanların yaşadığı olayların geçtiği zamandır; dakikalar, saatler, günler, haftalar, aylar, yıllarla ölçülür. Anlatıda ifade edilen olayların süresidir (Konyalı, 2011). Bir anlatıdaki zamanın belirlenmesinde belli başlı üç yol kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, yazarın olayın geçtiği tarihi yıl, mevsim, ay, gün veya saat olarak vermesiyle ya da olayla ilgili ‘o sırada, iki yıl sonra’ gibi ifadeler kullanmasıyla gerçekleşir. İkincisi, zamanın ne kadar sürdüğünün belirtilmesidir. Üçüncü yol ise, zamanı ya da olayların sunulduğunda geçen veya yaşanan süreyi hissettirmektir. Bunların dışında öykü içerisinde sözü edilen nesnelere, öykü kişilerinin giyim tarzından, kişilerin kullandıkları teknolojiden, bir dönem moda olan giysiden ya da toplumsal alışkanlıklardan zamanın sezilmesi mümkündür (Öztoprak, 2006).

Kahramanlar öykünün temel öğelerindedir. Gerçek yaşamda olduğu gibi öykü kişilerinin de bir adı, yaşı, cinsiyeti, dil özellikleri, fiziksel özellikleri ve kendine özgü becerileri vardır. Tüm bu özellikleri ile öykü kişisi okuyucunun belleğinde somutlaşır ve öykünün inandırıcılığını artırır. Ancak, öyküde yer alan kişi sayısı roman kişi sayısına oranla daha sınırlıdır. Öyküdeki kişilerin fiziksel ya da ruhsal durumları, huy ve davranış özellikleri bütün boyutlarıyla anlatılmaz, sadece olay ya da durumla ilgili belirgin yönleri verilir. Öykü kişileri sadece insanlar arasından seçilmek zorunda değildir. Canlı ve cansız bütün varlıklar öykü kişisi olabilir (Öztoprak, 2006). Tema ise öyküde vurgulanmak istenendir. İki türlü gösterilen tema hikâyede açık olarak belirtilir veya karakterin düşünce ve hareketlerinden tahmin edilerek ifade edilir. Bununla birlikte yazar öyküyü anlatırken dört bakış açısından birine göre anlatmaktadır. Birinci tekil kişi olarak hikâyeyi anlatırken, “Ben” kelimesini kullanarak karakterin gözünden olayları anlatır. Her şeyi bilen kişi olarak hikâyeyi anlatırken her şeyi görmekte ve herkesi bilmektedir. Yalnızca bir karakteri bilen kişi olarak hikâyeyi anlatırken, yalnızca bir karakter üzerinde yoğunlaşmakta, onun düşündüklerini ve hissettiklerini anlatmaktadır. Objektif olduğunda ise yazar karakterlerin düşündükleri ve hissettikleri olmaksızın sadece olayları anlatmaktadır (Işıkdogan, 2009).

Stein ve Glenn'in Öykü Yapısı Modeli

Mandler (1984) öykü yapısını/gramerini bir metinde bulunan düzenliliği tanımlamak amacıyla icat edilmiş kurallar sistemi olarak ifade etmiştir (Akt. Lehr, 1987). Öyküdeki düzenliliği sağlayan bu yapı, birçok öğeden oluşmaktadır. Öyküdeki öğelerle ilgili yapılan çalışmalar sonucunda çeşitli öykü yapıları önerilmiş ve bunlar (Rumelhart, 1975; Mandler ve Johnson, 1977; Stein ve Glenn, 1979 ve Thorndyke, 1977) deneysel çalışmalarla test edilmiştir (Baumann ve Bergeron, 1993: 408). Okurun öykü metninden bilgiyi alıp kodlarken, tahminlerde bulunurken, belleğe kaydederken ve bilgiyi hatırlarken kullandıkları zihinsel işlemi tanımlamak ve insan belleğinde idealleştirilmiş öykü unsurlarını incelemek amacıyla yapılan araştırmalar, bu dört öykü yapısını kabul etmektedir (Schmitt ve O'Brien, 1986 Akt. Özmen, 1999, s. 108). Bu yapılarıdaki unsurlar birbirleriyle çok az farklılık göstermektedir. Öykü yapılarında ortak olan özellikler şu şekilde özetlenebilir:

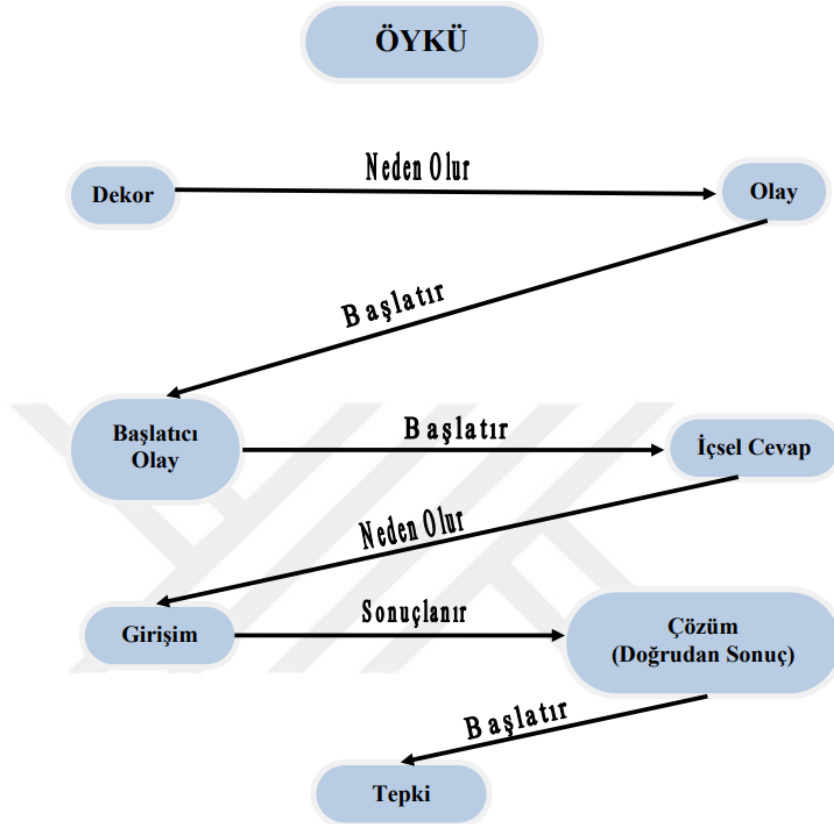
1. Öyküler bir tema ya da konudan oluşur.
2. Konu bir ya da bir dizi bölümü içerir.
3. Öyküde olayın geçtiği yer, zaman ve kahraman tanımlamalarının bulunduğu bir dekor bölümü ve birbiriyle ilişkili bir dizi olayın yer aldığı bölümler bulunur.
4. Bölümleri oluşturan ilişkili olaylar ise başlatıcı olay, girişimler, amaca ulaşılması ya da problemin çözümü ile karakterin olaya tepkisinden oluşur. (Marshall, 1983; Morrow, 1985; Schmitt ve O'Brien, 1986; Gersten ve Dimino, 1990 Akt. Özmen, 1999, s. 108). Fitzgerald'a (1989) göre çocukların öykü yapısına dair bilgi edinmeleri onların daha ayrıntılı ve zengin düşüncelerinde ve dil seviyesi açısından önemli gelişim göstermelerinde fayda sağlamaktadır (Akt. Baumann ve Bergeron, 1993). Çeşitli öykü yapılarından biri olan Stein ve Glenn'in öykü yapısında, kullanılan bilgi türleri diğer yapılara göre genişletilmiş ve öğeler arasındaki ilişkiler tanımlanmıştır. Stein ve Glenn'in öykü yapısı elliden fazla fabl ve çocuk öyküsünün analiz edilmesi sonucunda oluşturulduğu için çok sayıda öyküyü açıklayabilecek niteliktedir. Stein ve Glenn öykülerin hiyerarşik kategoriler ağı ve bu kategoriler arasındaki mantıksal ilişkiler yoluyla tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Kategorilerle öykü yapısındaki öğeleri, kategori ağıyla da bu öğeler arasında olduğu varsayılan mantıksal bir sırayı tanımlamakta, kategoriler arasındaki ilişkiler ise bir kategorinin, bir sonraki kategorinin ortaya çıkışını ne kadar etkilediği ya da mantıksal olarak o kategoriden ne kadar önce geldiğini belirtmektedir (Özmen, 1999). Stein ve Glenn geliştirdikleri gramerde öyküyü iki ana bölüme ayırmışlardır. Bunlar ortam ve olay bölümüdür. Ortam (dekor) bölümünde öykü kahramanı veya kahramanları, öykünün geçtiği sosyal çevre, fiziksel ortam ve zaman tanımlanır. Olay bölümü ise başlatıcı olay, içsel cevap, girişim, sonuç ve tepkiyi içerir (Özcan, 1999).

Ortam bölümünde hikâyedeki zaman, mekân ve kahramanlar tanıtılır. Kahramanların alışkanlık hâlindeki durum ve etkinlikleri betimlenir. Burada verilen bilgi türü durumsaldır. Yani karakterlerin veya mekânların durumu veya etkinlikleri betimlenebilir. Başlatıcı olayın ana işlevi ise bir içsel cevaba yol açmasıdır. Bu başlatıcı olay bir doğal olay, bir eylem veya bir içsel olay olabilir. Hikâyedeki kişilerde bir içsel cevaba yol açan,

kahraman veya hikâyedeki diğer kişiler tarafından gerçekleştirilen bir eylem de başlatıcı olay sayılır. İçsel cevap, Stein ve Glenn'in hikâye yapısında başlatıcı olaydan sonra gelen hikâye ögesi içsel cevaptır. Başlatıcı olaya bağlı olarak karakterde meydana gelen ruhsal durumdur. Hikâyedeki içsel cevabın karakterin bir sonraki girişimi yapmasına veya planlamasına yönelik harekete geçirici özelliği vardır. Stein ve Glenn'in hikâye yapısındaki bir diğer öge girişimdir. Girişim, karakterin bir hedefe ulaşmak için gösterdiği eylem ifadeleridir. Kahraman girişimlerinin en büyük işlevi çözüme sebep olması ya da yol açmasıdır. Sonuca yönelik ifadeler, karakterin yaptığı girişim sonucunda hedefine ulaşıp ulaşmadığını veya karakterin girişiminin sonucunda olayda meydana gelen değişikliği ifade eder. Doğrudan sonuç ifadeleri karakterin bu sonuca vereceği tepkiye yol açar. Tepki ise Stein ve Glenn'in hikâye yapısındaki son ögedir. Karakterin olayın sonucuna nasıl tepki verdiğini gösterir. Tepkiler duygular, bilişsel tepkiler, eylemler şeklinde ifade edilebilir (Özmen, 1999).

Yapılan araştırmada öykü yazma programı kapsamında, serim, düğüm ve çözüm bölümlerinde yer verilmesi gereken öğeleri öğretmeye yönelik ders planları, söz konusu öykü yapısındaki kategoriler ve bu kategoriler arasındaki ilişkilerin dikkate alınmasıyla hazırlanmıştır. Stein ve Glenn'in öykü yapısından yola çıkarak oluşturulan kategoriler ve kategoriler arasındaki ilişkiler Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Öykü Yapısı Modeli

Hikâye edici metinler genellikle serim, düğüm ve çözüm olmak üzere üç bölümden oluşur. Serim bölümünde yer ve zaman unsurlarına bağlı kalarak kişiler tanıtılmaya çalışılır (Arı, 2008, s. 49); kişilerin ve mekânların durumu, kişilerin alışkanlıkları ve etkinlikleri, olayın geçtiği zaman betimlenebilir. Ayrıca problemin çerçevesi çizilmekte ve okuyucu öyküye güdülenmektedir. Bu bölümde bir ana düğüm atılmakta veya ana düğümün çözümü verilmektedir (Temizkan, 2011). Stein ve Glenn (1979) tarafından geliştirilen öykü yapısına göre bu bölümde başlatıcı olay ve içsel cevaba da yer verilmektedir.

Düğüm bölümünde ele alınan sorun ortaya konulmakta, ana olay yan olaylar tarafından desteklenmektedir. Olayların heyecan verici biçimde geliştiği ve merak unsurunun arttığı düğüm bölümü, serim ve çözüm bölümleri arasında bir köprü görevi görerek bu iki bölüm arasındaki bağlantıları sağlamaktadır. Bu bölümde olay örgüsü içerisindeki gerilim gittikçe artırılarak okuyucu sona hazırlanır (Temizkan, 2011). Ayrıca kahraman veya kahramanların bir hedefe ulaşmak için ortaya koydukları girişimlere yer verilmektedir.

Çözüm bölümünde olaylar sonuçlandırılmakta, okurun merakı veya heyecanı yatıştırılmaya çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle düğüm bölümü uyandırılan merakın giderildiği, olayların düğümlerinin çözüldüğü ve okuyucunun sorularının cevaplarını bularak rahatladığı bölümdür (Kantemir, 1995; Öner, 2005). Çözüm bölümü olay örgüsünün ilk tümcelerindeki başlangıç durumuna göre oluşan değişimleri açık veya örtük bir biçimde belirtir. Öyküleyici yapıtların en etkili vurgusu bitirilişindedir (Temizkan, 2011, s. 923). Öyküler birbiriyle ilişkili olaylar dizisidir (Sadow, 1982). Öykülerdeki olayların anlaşılması için öyküyü oluşturan bilgi birimleri ve bunlar arasındaki ilişkilerin kurulması gerekir (Özmen, 1999).

Öykü yapısını oluşturan unsurların farkında olunması ile hikâye edici türdeki metinler daha etkili şekilde öğretilenilecektir (Akça, 2004). Öykülerin bölümlere ayrılması ve öyküdeki düzenlilik olarak tanımlanan öykü yapısının kullanılması öğrencilerin öykü yapısını oluşturan elemanları bilmelerini, öykülerdeki önemli ve önemsiz bilgileri ayırt etmelerini öyküdeki düzenliliği fark etmelerini ve bunları öykü yazarken kullanmalarını sağlayabilir. Dolayısıyla yazma eğitimi özellikle öykü yazma becerisini geliştirmek amacıyla bu doğrultuda düzenlenebilir. Yazma eğitiminde öykü yapısından faydalanılması, öyküdeki bilgi birimleri ve bu birimlerin birbiriyle ilişkilerinin fark edilmesini kolaylaştırarak iyi yapılandırılmış öykülerin yazılmasında fayda sağlayabilir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Hazırlanan öykü yazma programı doğrultusunda yapılan uygulamaların, öğrencilerin öykü yazma becerisini geliştirip geliştirmediğini araştırmak amacıyla yapılan çalışma, “eylem araştırması” olarak desenlenmiştir. Henson (1996) eylem araştırmasını, öğretimin kalitesini artırmak için okul gibi gerçek ortamlarda araştırma yapma süreci olarak tanımlamaktadır. Schoen ve Nolen’e (2004) göre eylem araştırması bir problemle başlanan, verilerin toplanmasında, analiz edilmesinde ve raporlaştırılmasında belirli bir esneklik ve çeşitlilik gösteren, bir şeyi ispatlama zorunluluğu olmayan sistematik bir

araştırmadır. Eylem araştırması, uygulamaya dayanan sistematik bir araştırma olup sınıfta ortaya çıkan problemleri çözmeye, sorulara cevap vermeye yönelik olması (Mckay, 1992), etkili bir düzelmeye ihtiyaç duyulan durumlar için kullanılması (Bernauer, 1999) nedeniyle seçilmiştir.

Katılımcılar

Araştırma Adana ili Yüreğir ilçesindeki bir resmî ilköğretim okulunun, mevcut şubeleri içinden seçilen bir altıncı sınıf şubesindeki öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemindeki temel anlayış ise çalışılacak durumun önceden belirlenmiş olan bazı ölçütleri karşılıyor olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu araştırmada öğrencilerin altıncı sınıf düzeyinde olması, öğrencilerin öykü yazma becerilerinde yetersizlik olması, Türkçe öğretmeninin eylem araştırmasına katılmaya gönüllü olması dikkate alınan ölçütlerdir. Uygulama okulunun seçiminde öncelikli ölçüt, okul yöneticileri ile bir Türkçe öğretmeninin araştırmayı desteklemeleri ve araştırmanın yapılabilmesi için duydukları istek olmuştur. Araştırmaya, öykü yazma becerisi açısından iyi düzeyde olmayan bir altıncı sınıfın öğrencileri katılmıştır. Araştırmanın altıncı sınıf öğrencileriyle yapılmasındaki önemli nedenlerden biri, 11-15 yaşlarındaki çocukların soyut işlemler dönemine girmiş olması ve bu dönemde şiir, öykü yazma, resim yapma, hayal kurma ve geliştirmenin ön planda olmasıdır (Sönmez, 1992). Reutzel ve Cooter (1996), 10-12 yaş çocuklarının öykü yazmaya 7-9 yaş çocuklarına oranla daha yatkın olduklarını ileri sürmektedir. Bu yatkınlığın temelinde, bu yaş grubundaki çocukların öykü ile ilgili daha fazla deneyime sahip olmaları ve duyu gelişimlerinin daha ileride olmasının yattığını belirtmektedir. Ayrıca ülkemizde öğrencilerin ilköğretim ikinci kademenin sonunda çeşitli merkezi sınavlara girmesi, bu sınavlara hazırlanma sürecinin 7. ve 8. sınıflarda yoğunlaşması da araştırmanın altıncı sınıf öğrencileriyle yürütülmesi kararının alınmasında etkili olmuştur. Araştırmanın uygulama süreci tüm sınıf öğrencilerinin katılımıyla yürütülmüş ve öğrencilerin yazdıkları metinlere yönelik geri bildirimler bütün öğrencilere verilmiştir. Bu geri bildirimler, sıklıkla yapılan ortak hataların belirlenmesi ve sınıf ortamında bu hataların örneklerle tartışılması, öğrenci metinlerini öğrencilere dağıtarak hatalarını ve eksiklerini görmelerinin sağlanması biçiminde sınıf ortamında verilmiştir. Ancak tüm öğrenci metinlerinin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesinin zorluğu nedeniyle iç örneklemeden yararlanılmış ve daha zengin veri sağlanması için odak öğrenciler seçilmiştir. İç örnekleme belirlemede ise ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmada araştırmacı tarafından dikkate alınan temel ölçüt, öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerinin değerlendirilmesi sonucunda dereceli puanlama anahtarından aldıkları puanlardır. Bunun yanı sıra aynı puanları alan veya birbirine yakın puan alan öğrencilerin seçiminde ise araştırmacının gözlemleri, sınıfın Türkçe öğretmeninin ve aynı okulda ilköğretim birinci kademeyi tamamlamış öğrencilerin ilköğretim öğretmenlerinin görüşleri ve kişisel bilgi formlarından elde edilen bilgiler dikkate alınmış, bu ölçütler doğrultusunda dokuz odak öğrenci belirlenmiştir. Bu odak öğrencilerin dördü, dereceli puanlama anahtarından aldıkları puanlara göre yetersiz düzeyi yansıtırken, beşi orta düzeyi yansıtmakta, orta düzeydekilerin ikisi de yetersize yakın bir seviyeyi yansıtmaktadır. Tüm sınıfa yönelik olarak yapılan geri bildirim çalışmaları dışında odak öğrencilerle bazı haftalarda,

derslerinin sona ermesinin ardından, okul kütüphanesinde çalışılmış, yazdıkları metinlere ayrıntılı geri bildirimler verilmiştir. Araştırmada odak öğrencilerin gerçek adları kullanılmamış, araştırmacı tarafından farklı adlar verilerek kod adlar oluşturulmuştur.

Öykü Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarının Geliştirilmesi ve Verilerin Toplanması

Araştırmada öğrencilerin yazdıkları öykülerin niteliğini, öykü yazma becerisi açısından değerlendirmek üzere araştırmacı tarafından “Öykü Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarı” geliştirilmiştir. Söz konusu puanlama anahtarını oluşturan bölümler, ölçütler ve ölçüt tanımları ilgili alan yazının okunması, Türkiye’de ve yurt dışında daha önce yapılmış araştırmaların taranması, Türkçe öğretmenleri ve uzman görüşlerinin alınmasıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu dereceli puanlama anahtarının geliştirilmesi sırasında değerlendirme aracına temel olabilmesi için genel olarak yazılı anlatım, tür olarak öykü ile ilgili alanyazın taranmış, araştırma konusu yazma becerisi olan araştırmalar incelenmiştir. Daha sonra yurt dışında çeşitli araştırmalarda kullanılan puanlama yönergeleri (Spandel, 1996; Kapka ve Oberman, 2001; Kowalevski, Murphy ve Starns, 2002; Jokobson, 2005; Reed, 2006) incelenmiştir. Bu puanlama yönergeleri Türkçeye çevrilmiş, ancak söz konusu araçların yazma becerisine yönelik temel yeterlilikler üzerine yapılandırıldığı göz önünde bulundurularak Türkçeye ve öykü türüne yönelik özellikler dikkate alınmış, ölçütleri ve düzeyleri daha objektif olan bir değerlendirme aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Türkçe kaynaklarda yazma becerisini değerlendirmek için kullanılması önerilen ölçme araçlarının kontrol listesi, puan üzerinden değerlendirme yapan ölçekler ve puanlama anahtarları olmak üzere üç bölüme ayrıldığı görülmüştür. Bu ayırmda Demirel (2003), Calp (2007) ve Göçer (2007) tarafından yayımlanan kaynaklardaki ölçekleri oluşturan maddelerin tamamen aynı olduğu ancak birinin yazma ölçeği (Demirel, 2003) birinin yazılı anlatım puanlama anahtarı (Calp, 2007), diğerrinin ise kompozisyon puanlama anahtarı (Göçer, 2007) şeklinde sunulduğu görülmüştür. Söz konusu ölçme araçlarındaki ortak ölçütler başlık, anlatım düzeni, anlatım zenginliği, yazım kurallarına uygunluk olarak belirlenmiştir. Yurt dışında geliştirilmiş bazı puanlama yönergelerinin incelenmesi sonucunda ise yazılı anlatımda fikirlerin, düzenlemenin, anlatım biçiminin, sözcük seçiminin, yazım ve noktalamanın değerlendirilmesi üzerinde durulduğu görülmüştür. Yapılan araştırmada kullanılmak üzere geliştirilen “Öykü Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarı” düzenleme, dil ve anlatım ve biçim özellikleri olmak üzere üç bölümden oluşmuş, her bölümde öykü yazmaya yönelik eylemler belirlenmiştir. Düzenleme bölümü başlık yazma, serim bölümüne yer verme, düğüm bölümüne yer verme, çözüm bölümüne yer verme eylemlerinden oluşmaktadır. Dil ve anlatım bölümü sözcük türü çeşitliliğini sağlama, sözcüklerin anlamsal çeşitliliğini sağlama, sözcükleri ölçünlü dile uygun kullanma, cümlelerde zaman uyumunu sağlama, cümlenin öğeleri arasında uyum sağlama, paragraf yapma, çeşitli anlatım yollarına (betimleme, duyuları kullanma, diyalog ve iç konuşma) yer verme eylemlerinden oluşmaktadır. Biçim özellikleri bölümü ise noktalama işaretlerini doğru kullanma, yazım kurallarını doğru uygulama ve yazının okunaklılığından oluşmaktadır. Bu eylemlerin öyküleyici metin yazma öğretimi bakımından öğrencilerin metinlerinde bulunması ve değerlendirilmesi gereken temel özellikler olduğu kabul edilmiştir. Üç düzeyden oluşan

“Öykü Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarında” yer verilen ölçütlerin gerçekleştirilme dereceleri şu şekilde belirlenmiştir:

İyi (3): Gerekli özellikler, doğru ve etkili bir biçimde yerine getirilmiştir.

Orta (2): Gerekli özellikler, amaca uygun biçimde yerine getirilmeye çalışılmıştır ancak bazı eksiklikler vardır.

Yetersiz (1): Gerekli özellikler ya hiç yerine getirilememiş ya da amaca uygun biçimde yerine getirilememiştir.

Öykü yazma becerisi dereceli puanlama anahtarının düzenleme bölümünde öykü yazmaya yönelik eylemler olarak belirlenen serim, düğüm ve çözüm bölümlerine yer vermeye yönelik planlar, Stein ve Glenn’in ortaya koydukları öykü yapısından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Serim bölümünde başlatıcı olaya yer verme ve içsel cevabı ayrıntılandırarak sunma; kahramanlar, olayın geçtiği yer ve zaman öğelerine yer vermenin niteliği üzerinde durulmuştur. Düğüm bölümünde birden çok yan olaya ve buna bağlı kahraman girişimlerine yer verilmesi ve bunların ayrıntılandırılarak sunulması ile olayların oluş sırasının dikkate alınarak kurgulanması üzerinde durulmuştur. Çözüm bölümünde ise olayı etkileyici bir şekilde sonlandırma, kahraman veya kahramanların sonuca yönelik tepkilerine yer vermeye yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Asıl uygulama öncesinde random olarak bir okuldan seçilen altıncı sınıf şubesindeki öğrencilere öykü yazdırılmış, öğrencilerin yazdıkları öyküler geliştirilen dereceli puanlama anahtarı ile değerlendirilmiştir. Değerlendirmeyi araştırmacı ile birlikte Türkçe eğitimi ile Türk dili alanında uzman üç kişi yapmıştır. Üç okuyucunun ayrı ayrı yaptığı değerlendirmelerden elde edilen toplam puanların çok yakın olduğu, değerlendirmecilerin öğrenci öykülerinde görülen birçok özelliği değerlendirirken aynı fikirde birleştiği gözlenmiştir. Ancak değerlendirmecilerin önerileri doğrultusunda dereceli puanlama anahtarının daha anlaşılabilir olmasını sağlayacak bazı sözcük ve cümle düzeyinde değişiklikler yapılarak dereceli puanlama anahtarına son şekli verilmiştir.

Öğrencilere öykü yazmaları için iki ders saati süre verilmiştir. Yirmi sekiz öğrenciden oluşan 6/C sınıfı öğrencilerinden beş öğrenci uygulama öncesindeki öykülerin yazdırıldığı gün okula gelmediği için 23 öğrenciden veri toplanmıştır. Sınıfta bulunan 23 öğrenciden 10 öğrenci ilk dersin sonunda öykülerini tamamlamış ve ikinci dersi okul kütüphanesinde geçirmeleri sağlanmıştır. Geriye kalan öğrencilerden dokuz öğrenci ikinci ders saati içinde öykülerini tamamlamış, dört öğrenci ise verilen süreyi sonuna kadar kullanmıştır. Böylece 6/C sınıfı öğrencilerine yönelik ilk veriler elde edilmiştir.

Araştırmacı öykü yazma programını 6/C sınıfında uygulamaya başlamış, haftada beş saat olan Türkçe dersinin bazı haftalarda iki saati, bazı haftalarda ise üç saati araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Böylece araştırmacı “etkin katılımcı gözlemci” rolüyle uygulama sürecinde yer almıştır. Uygulama sürecinde öykü yapısının öğretilmesi yani öykünün serim, düğüm ve çözüm bölümlerinde yer verilmesi gereken öğelerin öğretilmesi amaçlanmış, bu bölümlerin nasıl yazılacağına yönelik olarak hazırlanan planlar uygulanmıştır. Serim bölümünde yer verilecek öğelerin ve bu bölümün taşıdığı özelliklerin öğretilmesine yönelik olarak yapılan çalışmaların ardından öğrencilere iki ayrı serim bölümü yazdırılmıştır. Düğüm ve çözüm bölümlerinde yer verilmesi gereken

öğelerin ve bu bölümlerin taşıdığı özelliklerin öğretilmesine yönelik olarak yapılan çalışmaların ardından da öğrencilere ikişer düğüm, ikişer de çözüm bölümü yazdırılmıştır. Öykü yazma programının uygulamasının ardından da veriler toplanmıştır. Öğrencilere iki tam öykü yazdırılmış, öyküler öykü yazma becerisi dereceli puanlama anahtarındaki düzenleme, dil ve anlatım ile biçim özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

Verilerin Analiz Edilmesi

Öykü yazma programının uygulanmasından önce altıncı sınıf öğrencilerinin yazdıkları öyküler araştırmacı, sınıfın Türkçe öğretmeni ve Türkçe eğitimi bölümünden bir alan uzmanı tarafından farklı zamanlarda ve mekânlarda, araştırmacı tarafından geliştirilen öykü yazma becerisi dereceli puanlama anahtarı kullanılarak değerlendirilmiş ve odak öğrenciler belirlenmiştir. Odak öğrencilerin uygulama öncesinde ve uygulama sonrasında yazdıkları öyküler de öykü yazma becerisi dereceli puanlama anahtarı kullanılarak ayrıntılı olarak analiz edilmiş, aldıkları puanlar ve gösterdikleri gelişim uygulama öncesindeki öyküleriyle karşılaştırılarak sunulmuştur.

Odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öyküler, düzenleme bölümündeki başlık yazma, serim bölümüne yer verme, düğüm bölümüne yer verme ve çözüm bölümüne yer verme eylemlerine yönelik olarak üç puanlayıcı tarafından değerlendirilmiş, üç puanlayıcının her eyleme verdikleri puanların uyuşum yüzdeleri hesaplanmıştır. Bu bağlamda başlık koymaya yönelik uyuşum yüzdesi % 78, serim bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi % 89, düğüm bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi % 95 ve çözüm bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi % 95 olarak hesaplanmıştır.

Odak öğrencilerin uygulama sonrasında yazdıkları birinci ve ikinci öyküler öykü yazma becerisi dereceli puanlama anahtarındaki düzenleme bölümü ve bu bölümdeki öykü yazmaya yönelik eylemler açısından değerlendirilmiş, bulgular aynı öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerin düzenleme bölümlerine yönelik bulgularla karşılaştırılarak sunulmuştur. Böylece öğrencilerin bu bölüme yönelik olarak gösterdikleri gelişim ortaya konmuştur. Ayrıca öğrencilerin yazdığı öykülerin düzenleme bölümü açısından taşıdığı nitelikler ayrıntılı olarak betimlenmiş, öykülerden alıntılar yapılmıştır. Odak öğrencilerin uygulama sonrasında yazdıkları öyküler de düzenleme bölümü açısından değerlendirilmiş, üç puanlayıcının verdikleri puanların uyuşum yüzdeleri hesaplanmıştır. Uygulama sonrasında yazılan birinci öykünün başlık yazmaya yönelik uyuşum yüzdesi .78, serim bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi .85, düğüm bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi .95 ve çözüm bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi .78 olarak hesaplanmıştır. Uygulama sonrasında yazılan ikinci öykünün ise başlık yazmaya yönelik uyuşum yüzdesi .89, serim bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi .84, çözüm bölümüne yer vermeye yönelik uyuşum yüzdesi .78 olarak hesaplanmış, düğüm bölümüne yer vermeye yönelik olarak ise puanlayıcılar arasında uyuşmazlığın bulunmadığı saptanmıştır.

BULGULAR

Uygulamanın yapıldığı altıncı sınıf öğrencileri içinden seçilen dokuz odak öğrencinin uygulama öncesinde yazdıkları öyküler, öykü yazma becerisi dereceli puanlama

anahtarındaki öykü yazmaya yönelik eylemler açısından üç puanlayıcı tarafından değerlendirilmiştir. Bu araştırma metni kapsamında odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerin sadece düzenleme bölümü açısından değerlendirilmesiyle elde edilen bulgular Tablo 1 aracılığıyla sunulmuştur.

Tablo 1. Odak Öğrencilerin Uygulama Öncesinde Yazdıkları Öykülerin Düzenleme Bölümü Açısından Değerlendirilmesiyle Elde Edilen Bulgular

Öykü Yazmaya Yönelik Eylemler	DÜZENLEME			ÖĞRENCİ								
	İyi (3)	Orta (2)	Yetersiz (1)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Başlık Yazma	Başlık oldukça özgündür ve ilgi çekici şekilde içeriği yansıtmaktadır.	Başlık içeriği genel olarak yansıtmaktadır.	Başlık içeriği yansıtmamaktadır.	1	1	1	2	2	2	2	2	1
Serim Bölümüne Yer Verme	Başlatıcı olaya yer verilmiş, başlatıcı olaya verilen içsel cevap ayrıntılandırılarak sunulmuştur.	Başlatıcı olaya yer verilmiş, başlatıcı olaya verilen içsel cevap yüzeysel olarak sunulmuştur.	Başlatıcı olaya yer verilmiş, içsel cevaba yer verilmemiştir.	2	1	1	1	2	2	2	1	2
	Kahraman(lar), olayın geçtiği yer ve zamana yer verilmiş; bu öğelerden en az biri ayrıntılı olarak sunulmuştur.	Kahraman(lar), olayın geçtiği yer ve zaman yüzeysel olarak belirtilmiştir.	Kahraman(lar), olayın geçtiği yer ve zaman belirtilmemiştir.	1	1	1	1	2	1	1	2	3
Düğüm Bölümüne Yer Verme	Birden çok yan olaya ve buna bağlı olarak kahraman girişimlerine ayrıntılandırılarak yer verilmiştir.	Birden çok yan olaya ve buna bağlı olarak kahraman girişimlerine ayrıntılandırılmadan yer verilmiştir.	Tek bir yan olaya ve buna bağlı girişim(ler)e yer verilmiştir.	1	1	1	2	2	1	2	2	1
	Düğüm bölümünde yan olaylar ve/veya kahraman girişimleri oluş sırası dikkate alınarak kurgulanmıştır.	Düğüm bölümünde bazı yan olaylar ve/veya kahraman girişimleri oluş sırası dikkate alınmadan kurgulanmıştır.	Tek bir yan olaya ve kahraman girişimine yer verildiği için oluş sırası söz konusu değildir.	1	1	1	3	2	1	3	3	1

Çözüm Bölümüne Yer Verme	Etkileyici bir son tasarlanmıştır.	Olay sonlandırılmıştır.	Olay sonlandırılmamıştır.	1	1	2	2	2	2	3	2	2
	Kahraman(ların) sonuca yönelik tepkilerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.	Kahraman(ların) sonuca yönelik tepkilerine yüzeysel olarak yer verilmiştir.	Kahraman(ların) sonuca yönelik tepkilerine yer verilmemiştir.	1	1	1	1	1	1	3	2	2
TOPLAM BÖLÜM PUANI				8	7	8	12	13	10	16	14	12

Tablo 1’de görüldüğü gibi dokuz odak öğrencinin öykü yazmaya yönelik eylemlerden başlık koyma bakımından aldıkları puanlar incelendiğinde, beş öğrencinin içeriği genel olarak yansıtan, dört öğrencinin ise içeriği yansıtmayan başlıklar yazdıkları saptanmıştır. Özgün ve ilgi çekici şekilde içeriği yansıtan bir başlığın ise hiçbir öğrenci tarafından kullanılmadığı görülmektedir. Daha sonra öyküler öykü yazmaya yönelik eylemlerden serim bölümünde bulunması gereken başlatıcı olay ve içsel cevaba yer vermeyle ilgili olarak değerlendirilmiş, dokuz odak öğrenciden dördünün başlatıcı olaya yer verdiği ancak içsel cevabı sunmadığı saptanmıştır. Tablo 1’de görüldüğü gibi odak öğrencilerden iki, üç, dört ve sekiz numaralı öğrenciler içsel cevaba yer vermemiş, diğer beş öğrenci ise içsel cevabı sadece yüzeysel olarak sunmuştur. Odak öğrencilerden hiçbirinin içsel cevabı ayrıntılı bir şekilde betimlemediği saptanmıştır.

Uygulama öncesinde yazılan öyküler kahraman, yer ve zaman öğelerine yer verme açısından değerlendirildiğinde, Tablo 1’de görüldüğü gibi altı odak öğrencinin (1,2,3,4,6 ve 7) öykülerinde bu öğelerden birine yer vermediği, bu öğenin de zaman ögesi olduğu saptanmıştır. Bu öykülerde olayın geçtiği zaman “bir gün” kalıp ifadesiyle muğlâk ve masalımsı bir şekilde ortaya konmuştur. Örneğin “Yanlıı Anlaşıma ve Kötü Son” başlıklı öyküde zaman şu şekilde belirtilmiştir: *Bir gün Taner okuldan sevinçli bir şekilde eve gelir.* Öyküler olayın geçtiği mekân açısından değerlendirildiğinde, yalnızca birinci odak öğrencinin yazdığı öyküde hiçbir mekânı belirtmediği, bu konuda öykünün herhangi bir yerinde ipucu da verilmediği saptanmıştır. Bunun dışındaki diğer öykülerde ise *küçük bir kasaba, piknik alanı, yol, köy, ev, okul* gibi doğrudan doğruya mekân adının verildiği ancak mekânla ilgili betimlemenin yapılmadığı saptanmıştır. Sadece dokuzuncu odak öğrencinin yazdığı öyküde kahraman, yer ve zaman öğelerinden birini ayrıntılı olarak betimlediği, diğer öğelere de yer verdiği saptanmıştır. Öyküde ayrıntılı olarak betimlenen öğenin öykü kahramanlarından Dilek olduğu görülmektedir ve bu betimleme karakter özelliği olarak şu şekilde ifade edilmiştir: *“O hep küçümsüyordu. Sanki ünlü olmaktan başka tüm meslekler kölelikti onun için. Oyuncu olmak istiyordu. Onun bu küçümseyici tavırlarından herkes bıkmıştı. Bahsettiğim kişi sınıfın en havalısı tüm okulun gözdesi Dilek.”*

Odak öğrencilerin öykü yazmaya yönelik eylemlerden düğüm bölümüne yer verme bakımından aldıkları puanlar incelendiğinde, hiçbir odak öğrencinin birden çok yan olaya ve buna bağlı olarak kahramanların bir problem çözmek veya amaca ulaşmak için gerçekleştirdikleri girişimlere ayrıntılandırarak yer vermediği saptanmıştır. Bununla beraber dört, beş, yedi ve sekiz numaralı odak öğrencilerin öykülerinde birden çok yan olaya ve kahraman girişimlerine yer verdikleri ancak bunları ayrıntılandırmadan art arda sıralayarak yüzeysel olarak sundukları görülmüştür. Örneğin “Haftasonu ve Yaşananlar”

başlıklı öyküde hafta sonu pikniğe giden bir ailenin orada ve dönüş yolunda yaşadıkları anlatılmış, öykü ailenin eve dönmeleriyle sonlandırılmıştır. Öyküde piknik alanında yaşananlar ve oradan ayrıldıktan sonra arabanın arızalanması nedeniyle kahramanların kiraladıkları evde yaşadıkları iki ayrı yan olay kurgusu olarak tasarlanmıştır. Bu yan olaylar içinde yer verilen kahraman girişimleri çocukların ırmakta oynamaları, ağaca hamak bağlamaları, bisiklet kiralarak tüm ormanı gezmeleri, eve gitme vaktinin gelmesiyle eve giderken benzinin bitmesi şeklinde üst üste yüzeysel olarak dizilmiş, ayrıntılandırılmamıştır. Birinci, ikinci, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu odak öğrencilerin yazdığı beş öyküde ise yalnızca tek bir yan olaya ve kahraman girişimine yer verildiği saptanmıştır. Örneğin, “Çözüm” başlıklı öyküde ölmek üzere olan yavru kedilere yardım etme çabası tek bir yan olay olarak kurgulanmıştır.

Uygulama öncesinde yazılan öyküler düğüm bölümündeki yan olayların ve kahraman girişimlerinin oluş sırasına göre kurgulanıp kurgulanmaması açısından değerlendirildiğinde birinci, ikinci, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu odak öğrencilerin yazdıkları beş öyküde de tek bir yan olaya ve girişime yer verildiği için bu öykülerde olayların oluş sırası söz konusu değildir. Diğer öğrencilerden dört, yedi ve sekiz numaralı odak öğrencilerin öykülerinde oluş sırası bakımından hata yokken beşinci odak öğrencinin yazdığı öyküde kahraman girişimlerinin oluş sırasına göre anlatılmasında hata yapıldığı saptanmıştır.

Uygulama öncesinde yazılan öyküler çözüm bölümü açısından incelendiğinde Tablo 1’de görüldüğü gibi bir ve iki numaralı odak öğrencilerin yazdığı iki öykü sonlandırılmamış, geriye kalan yedi öykü ise sonlandırılmıştır. Bu yedi öykü içinde sadece yedinci odak öğrencinin öyküsünü etkileyici şekilde sonlandırdığı, altı odak öğrencinin ise sıradan bir şekilde sonlandırılabilirdiği saptanmıştır. “Yanlış Anlaşılma ve Kötü Son” başlıklı öyküde öykü kahramanlarından Taner’in başına gelen trafik kazası, öykünün seyrini bambaşka bir yöne çevirmiştir. Annesinin kardeşini kendinden daha çok sevdiğini sanan Taner’in bu duyguyla kendini dışarı atması ve hızla gelen arabanın Taner’e çarpmasıyla öykü sonlandırılmıştır. Aynı zamanda Taner’in annesi ve kardeşinin bu durum karşısındaki tepkileri beklenmedik sonun okuyucuda uyandırdığı etkiyi kuvvetlendirmiştir.

Birinci odak öğrencinin yazdığı “Çözüm” başlıklı öykü düğüm bölümünde yer alan kahraman girişiminin anlatımı dışında herhangi bir son tasarlanmadan yarım bırakılmıştır. İkinci odak öğrenci tarafından yazılan “Hatalı Sürücü” başlıklı öyküde de öykü kahramanlarından birinin araba alması ve onu kullanmasına yönelik anlatım masallarda görülen rivayete dayalı anlatımları çağrıştırmaktadır. Bu anlatım, öykü adına herhangi bir sona bağlanmaksızın puanlayıcılarda yarım bırakılmış bir olay örgüsü izlenimi oluşturmuştur.

Ana olaya bağlı ve herhangi bir sıra dışılık yahut beklenmezlik göstermeden sonlandırılan altı öyküde kahramanların yaşadıklarına ve bunun sonucunda ortaya çıkan duruma işaret eden bir son tasarlanmıştır. Örneğin “Kedicik” başlıklı öykü ana kahramanın sokakta bulduğu kedinin sahibinin bir süre sonra gelip onu alması, “Hafta Sonu ve Yaşananlar” başlıklı öykü kahramanların piknikten evlerine döndükleri zaman anne ve babanın eşyaları yerleştirip işe gitmeleri, “Zeynep’in Yarıyıl Tatili” başlıklı öykü

kuzenleriyle kartopu oynamaya giden Zeynep'in havanın kararmasıyla kuzenleriyle birlikte eve dönmesi biçiminde sonlandırılmıştır.

Öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde kahramanların sonuca yönelik tepkilerine yer veremeye ilgili puanları incelendiğinde, altı odak öğrencinin yani birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı odak öğrencilerin yazdıkları altı öyküde sonuca yönelik hiçbir tepkiye yer verilmediği; sekizinci ve dokuzuncu öğrencilerin yazdığı iki öyküde tepkilerin yüzeysel sunulduğu, yalnızca yedinci odak öğrencinin yazdığı öyküde ise ayrıntılandırılmış tepkiye yer verildiği saptanmıştır. “Dilek ve Azmi” başlıklı öyküde arkadaşlarını ve ortamını küçümseyen Dilek'in ana kahramanla yaptığı konuşma sonrasında bu tavırlarına dikkat etmesi ve örnek gösterilebilecek insanlardan biri olması, söz konusu diyalogun sonucunda Dilek'in aldığı karar niteliğindeki tepkisi sunulmuştur: *Evet, Dilek artık tavırlarına dikkat etti ve örnek gösterilebilecek insanlardan biri olmaya karar verdi.* “Yanlış Anlaşılma ve Kötü Son” başlıklı öyküde ise Taner'in geçirdiği kaza ve bunun sonucunda hayatını kaybetmesi üzerine annesi ve kardeşinin tepkileri sunulmuş, okuyucuya kahramanların iç dünyalarını ve yaşadıkları acıyı aktaracak biçimde ayrıntılandırılarak ifade edilmiştir.

Tablo 2. Odak Öğrencilerin Uygulama Öncesinde Yazdıkları Öykülerden ve Uygulama Sonrasında Yazdıkları İki Öyküden Düzenleme Bölümü Açısından Aldıkları Puanlara İlişkin Bulgular

Öğrenci		Öykü No	Başlık Yazma	Serim Bölümüne Yer Verme		Düğüm Bölümüne Yer Verme		Çözüm Bölümüne Yer Verme		TOPLAM BÖLÜM PUANI
1	ÖYP (Öykü Yazma Programı) Öncesi	İlk	1	2	1	1	1	1	1	8
	ÖYP Sonrası	1	2	3	2	2	3	2	3	17
		2	3	3	2	2	3	2	3	18
2	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	1	1	1	1	1	1	1	7
	ÖYP Sonrası	1	2	3	3	3	3	2	3	19
		2	3	3	3	2	3	2	3	19
3	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	1	1	1	1	1	2	1	8
	ÖYP Sonrası	1	2	3	2	2	3	2	3	16
		2	3	2	3	3	3	3	3	20
4	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	2	1	1	2	3	2	1	12
	ÖYP Sonrası	1	2	2	3	2	3	3	2	17
		2	2	2	3	3	3	3	3	19
5	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	2	2	2	2	2	2	1	13
	ÖYP Sonrası	1	3	3	3	3	3	2	3	20
		2	3	3	3	3	3	2	3	20

6	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	2	2	1	1	1	2	1	10
	ÖYP Sonrası	1	3	2	3	2	3	2	2	17
		2	3	3	3	3	3	2	3	20
7	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	2	2	1	2	3	3	3	16
	ÖYP Sonrası	1	2	3	3	3	3	2	3	19
		2	3	2	3	3	3	3	3	20
8	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	2	1	2	2	3	2	2	14
	ÖYP Sonrası	1	3	3	3	3	3	2	3	20
		2	3	3	3	3	3	2	3	20
9	ÖYP Öncesi (İlk Öykü)	İlk	1	2	3	1	1	2	2	12
	ÖYP Sonrası	1	3	3	3	3	3	2	2	19
		2	2	2	3	3	3	3	3	19

Odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerle uygulama sonrasında yazdıkları iki öykü düzenleme bölümünde yer alan başlık yazma, serim, düğüm ve çözüm bölümlerine yer verme ölçütleri açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda odak öğrencilerin gösterdikleri gelişim ortaya konmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü gibi odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öyküler öncelikle başlık yazma bakımından değerlendirilmiş, sekiz odak öğrencinin uygulama sonrasında yazdıkları öykülerde bu açıdan gelişim gösterdikleri tespit edilmiştir. Bir, iki ve üç numaralı odak öğrenciler uygulama sonrasında aşamalı bir gelişim göstererek öykülerinde özgün ve ilgi çekici şekilde içeriği yansıtan başlıklar kullanmışlardır. Söz konusu odak öğrenciler uygulama öncesinde yazdıkları öykülere içeriği yansıtmayan başlıklar verirken, uygulama sonrasında yazdıkları iki öyküde de içeriği yansıtmayacak nitelikte, hatta uygulama sonrasındaki ikinci öykülerinde özgün ve ilgi çekici olarak değerlendirilen başlıklar kullanmışlardır. Sadece dördüncü odak öğrencinin uygulama sürecinin sonunda başlık yazma açısından gelişim göstermediği, uygulama sonrasında yazdığı her iki öyküde de uygulama öncesinde olduğu gibi içeriği genel olarak yansıtan ancak özgün ve ilgi çekici olarak değerlendirilmeyen başlıklar kullandığı saptanmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi odak öğrencilerin uygulama öncesinde ve sonrasında yazdıkları öyküler serim bölümündeki öğelere yer verme bakımından da değerlendirilmiştir. Uygulama öncesindeki öykülerinde bir, beş, altı, yedi ve dokuz numaralı beş odak öğrencinin başlatıcı olaya yönelik olarak kahramanların verdiği içsel cevabı yüzeysel olarak sunduğu; iki, üç, dört ve sekiz numaralı dört odak öğrencinin ise içsel cevaba yer vermediği saptanmıştır. Uygulama öncesindeki öykülerinde içsel cevaba yer vermeyen odak öğrencilerin uygulama sonrasında yazdıkları iki öykülerinde de içsel cevaba yer verdikleri ancak yer verme niteliklerinin farklılaştığı görülmektedir. Örneğin uygulama öncesindeki öyküsünde içsel cevaba yer vermeyen üçüncü odak öğrenci uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde içsel cevabı ayrıntılandırırken, ikinci öyküsünde yüzeysel olarak ortaya koymuştur. Bu öğrencinin uygulama sonrasında

yazdığı birinci öyküde kahramanlardan hem annenin hem de öğretmenin tepkileri ayrıntılandırılarak sunulmuştur.

Uygulama öncesindeki öyküsünde içsel cevaba yer vermeyen dördüncü odak öğrenci uygulama sonrasında yazdığı her iki öyküsünde de içsel cevaba yüzeysel olarak yer verirken, ikinci ve sekizinci odak öğrenciler iki öykülerinde de içsel cevabı ayrıntılandırmıştır. Bu bulgular ışığında dört odak öğrencinin de içsel cevaba yer verme bakımından gelişim gösterdiği söylenebilir. Söz konusu öğrencilerden ikinci odak öğrenci uygulama öncesinde yazdığı öyküde içsel cevaba yer vermezken uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde yer vermiş, ikinci öyküsünde de ana kahramanın göğsünde bir ağrı hissederek yere düşmesiyle başlayan olaya verilen içsel cevabı ayrıntılandırarak sunmuştur.

Birinci ve beşinci odak öğrenciler uygulama öncesindeki öykülerinde yüzeysel olarak yer verdikleri içsel cevabı, uygulama sonrasında yazdıkları iki öyküde de ayrıntılandırarak ortaya koymuşlardır. Altıncı odak öğrenci, uygulama öncesinde yazdığı öyküye benzer şekilde uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde de içsel cevaba yüzeysel olarak yer vermiş ancak uygulama sonrasında yazdığı ikinci öyküde içsel cevabı ayrıntılandırabilmiştir. Yedinci ve dokuzuncu odak öğrenciler ise istikrarlı bir gelişim gösterememiş, uygulama öncesinde yüzeysel olarak sundukları içsel cevabı, uygulama sonrasında yazdıkları birinci öykülerinde ayrıntılandırmış, ikinci öykülerinde ise tekrar yüzeysel şekilde ortaya koymuşlardır.

Uygulama öncesindeki ve sonrasındaki öyküler başlatıcı olaya verilen içsel cevabın sunulması açısından incelendiğinde, Tablo 2'deki bulgulara dayanarak, dokuz odak öğrencinin de gelişim gösterdiği ve içsel cevaba yer verdiği ancak yer verme niteliklerinin farklılaştığı söylenebilir. Uygulama öncesinde içsel cevaba yer vermeyen öğrenciler uygulama sonrasında yazdıkları öykülerde içsel cevabı yüzeysel veya ayrıntılı olarak sunmaya başlamışlar, içsel cevaba yüzeysel olarak yer veren bir, beş, altı, yedi ve dokuz numaralı beş odak öğrenciden yedinci ve dokuzuncu odak öğrenciler dışında diğerleri içsel cevabı ayrıntılandırarak yazmayı başarmışlardır.

Öğrencilerin yazdıkları öyküler serim bölümünde kahraman, yer ve zaman öğelerine yer verme bakımından değerlendirildiğinde; bir, iki, üç, dört, altı ve yedi numaralı odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde bu öğelerden en az birine yer vermedikleri saptanmıştır. Tablo 2'de görüldüğü gibi bu altı odak öğrenci uygulama sonrasında yazdıkları öykülerde ise bu öğelerin tümüne yer vererek gelişim göstermişlerdir. Örneğin birinci odak öğrencinin uygulama öncesinde yazdığı öyküsünde olayın geçtiği zamanın belirsiz olduğu, mekâna ve kahramanlara da yüzeysel olarak yer verdiği saptanmıştır. Aynı odak öğrenci uygulama sonrasında yazdığı her iki öyküsünde de bu öğelerin tümüne yer vermiş ancak yer, zaman ve kahraman öğelerini yüzeysel olarak sunmuştur. Örneğin uygulama öncesinde yazdığı öyküsünde olayın geçtiği zamanı "bir gün" ifadesiyle belirtmiş, anlatı içinde o bir güne herhangi bir gönderimde bulunmamıştır. Ancak uygulama sonrasındaki öykülerinde olayın geçtiği zamanı gün olarak belirtmiş, herhangi bir betimleme yapmamıştır.

Uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde kahraman, yer ve zaman öğelerinden en az birine yer vermeyen ikinci, dördüncü, altıncı ve yedinci odak öğrenciler ise uygulama sonrasında yazdıkları iki öyküde de bu öğelere yer vermiş, hatta ayrıntılı olarak sunmuşlardır. Uygulama öncesindeki öyküsünde olayın geçtiği zamana yer vermeyen, olayın geçtiği mekânı ve kahramanları yüzeysel olarak sunan yedinci odak öğrenci de uygulama sonrasında yazdığı her iki öyküsünde olayın geçtiği zamanı belirtmiş ve kahramanları betimlemiştir. Örneğin söz konusu öğrencinin uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde olayın geçtiği zaman ve kahramanlar şu şekilde ifade edilmiştir: *Çok soğuk bir kış günüydü. Evlerin çatıları bile bembeyaz örtüyle kaplıydı sanki. Ben annemin ayaklarının yanında oturuyordum evde. Sobamız sıcacıktı ve yanıyordu. Annem elinde örgüyle bana kazak örüyordu. Benim babam yoktu, babamı trafik kazasında kaybetmiştim. Annem çok sinirli bir kadındı. Her yaptığım küçük hatada ayağından terliği çıkartıp hiç acımadan bana atardı. Sonra da beni azarlardı. Bizim komşularımızsa beni çok seviyordu. Hep bana maviş derlerdi çünkü benim gözlerim deniz mavisiydi.*

Üçüncü odak öğrencinin uygulama öncesindeki öyküsünde olayın geçtiği zamana yer vermemesinin yanı sıra diğer öğrencilerden farklı olarak mekâna da yer vermediği saptanmıştır. Aynı öğrenci uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsünde tüm öğeleri yüzeysel olarak belirtirken, ikinci öyküsünde kahramanları ayrıntılı olarak betimleyebilmiştir. Örneğin uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde yer, zaman ve kahraman öğelerini yüzeysel olarak şöyle belirtmiştir: *Serap okulunda sınıf başkanıydı... Serap kırmızı kiremitli okulunu çok severdi. Serap okul çıkışı Ceren ile parka annesinin haberi olmadan gitmişlerdi. Okul çıkışı yaşananların anlatıldığı öyküde mekân tasvirine yer verilmemiş, sadece okulun kırmızı kiremitli olduğu belirtilmiştir. Ancak okul, park, karakol ve ev öyküde olayların geçtiği mekânlar olarak anılmışlardır. Öyküde olayın geçtiği zaman olarak ise doğrudan bir zaman ifadesine yer verilmemiştir. Ancak bütün olay örgüsünün okul çıkışı yaşandığı anlaşılmaktadır. Aynı odak öğrenci uygulama sonrasındaki ikinci öyküsünde ise özellikle ayrıntılı kahraman betimlemeleri yapmış, ana kahramanlardan Derya'yı şu şekilde sunmuştur: *Derya, sarı saçlı, yemyeşil gözlü, güler yüzlü bir kızdı. Yaz tatilini halasının yanında geçirecekti. Masmavi deniz kenarında yolculuk uzun sürmüştü. Daha yüz km gitmemişlerdi ki arabanın tekeri patlamıştı. Yolda önlerine çıkan köpeğe çarpmışlardı. Bu durum çok kötüydü. Derya köpeğin haline acıyor, başında ağlıyordu. Derya küçüklüğünden beri hayvanları çok severdi. Anneanesi Derya'ya "Merhametli yavrum." derdi. Derya gerçekten de merhametli, vicdanlı, hayırsever bir çocuktü.**

Beşinci ve sekizinci odak öğrenciler uygulama öncesinde yazdıkları öykülerinde yer, zaman ve kahraman öğelerine yüzeysel olarak yer verirken, uygulama sonrasında yazdıkları iki öykülerinde de bu öğelere ayrıntılandırarak yer vermişlerdir. Örneğin sekizinci odak öğrenci uygulama öncesindeki öyküsünde yer, zaman ve kahraman öğelerine şu şekilde yer vermiştir: *Zeynep 5. sınıfın on beş tatiline girmişti. Bu yarıyıl tatilinde ailece köye gideceklerdi. Çünkü babaanesi ve dedesi oradaydı. Üstelik oraya kar yağmıştı. Bunun için yol hazırlıklarına başladılar. Valizlerine lazım olabilecek her türlü kıyafetlerini koymuşlardı. Artık her şey tamamdı. Yolculuk günü geldi, çattı. O gün sabah erkenden yola koyuldular.*

Aynı odak öğrencinin uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsünde yaptığı mekân ve kahraman betimlemeleri ise dikkat çekicidir: *Günlerden pazartesiydi. Gülçin çok yorgundu. Okulda zor bir gün geçirmişti. Bu yüzden kendisini fazla zorlayamadı. Kendini yatağına bıraktı. Gülçin'in al yanakları, yemyeşil gözleri ve her zamanki güler yüzü ona ayrı bir güzellik veriyordu. Arkadaşları tarafından da oldukça seviliyordu. Evleri okula oldukça uzaktı. Evin yönü, ormana bakıyordu. Bu yüzden Gülçin evinin manzarasını çok seviyordu. Aynı öyküde yangının etkisiyle ormanda yaşanan değişim de anlatılmıştır: Gülçin de annesinin baktığı yere bakınca ormanın alev alev yandığını gördü. Yullanmış ağaçlar patır patır devriliyor ve büyük gürültü çıkarıyorlardı. Ormandan gelen yanık kokusu Gülçin'in genzini yakıyordu. Bazı hayvanlar can havliyle oradan oraya kaçıyordu.*

Dokuzuncu odak öğrenci ise uygulama öncesinde olduğu gibi uygulama sonrasındaki öykülerinde de ayrıntılı kahraman betimlemelerine yer vermiştir. Bununla birlikte mekân betimlemeleri de yaparak gelişimini istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür.

Odak öğrenciler tarafından yazılan öyküler yer, zaman ve kahraman öğelerine yer verme açısından incelendiğinde, Tablo 2'de görüldüğü gibi odak öğrencilerden sekizinin gelişim kaydettiği, özellikle uygulama öncesindeki öykülerinde bu öğelere yer vermeyen altı odak öğrencinin (bir, iki, üç, dört, altı ve yedi) tümünün uygulama sonrasındaki her iki öyküsünde de yer vermeye başladığı saptanmıştır. Söz konusu altı odak öğrenciden dördünün (iki, dört, altı ve yedi) uygulama sonrasında yazdıkları her iki öyküde de bu öğelerden en az birini ayrıntılandırarak betimlemeleri dikkate değer bir bulgudur. Uygulama öncesinde bu öğeleri yüzeysel olarak sunan beşinci ve sekizinci odak öğrenciler de gelişim göstererek uygulama sonrasında yazdıkları her iki öyküde bu öğelerden en az birini betimlemişlerdir.

Öğrencilerin yazdıkları öyküler düğüm bölümüne yer vermeye yönelik olarak iki açıdan değerlendirilmiştir. Öyküler öncelikle birden çok yan olaya ve buna bağlı kahraman girişimine yer verme bakımından incelenmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi bir, iki, üç, altı ve dokuz numaralı odak öğrencilerin uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde sadece tek bir yan olaya ve tek bir kahraman girişimine yer verdikleri saptanmıştır. Bu beş odak öğrenci de uygulama sonrasında yazdıkları birinci öykülerinde gelişim kaydederek birden çok yan olaya ve girişime yer verebilmiştir. Birinci, üçüncü ve altıncı odak öğrenciler uygulama sonrasında yazdıkları birinci öykülerinde birden çok yan olaya ve kahraman girişimine ayrıntılandırmadan da olsa yer verirken, ikinci ve dokuzuncu odak öğrenciler ayrıntılandırarak yer vermiştir. Bu öğrencilerden birinci ve ikinci odak öğrenciler uygulama sonrasındaki ikinci öykülerinde birden çok yan olayı ve kahraman girişimini yüzeysel olarak sunarken; üç, altı ve dokuz numaralı odak öğrenciler ayrıntılandırabilmiştir. Örneğin; üçüncü odak öğrencinin uygulama öncesinde yazdığı öyküde, ormanda bulunan bir meşe ağacının kesilmesiyle kurgulanan tek bir yan olaya yer verilmiş, bu olayın içinde tek bir kahraman girişimi dile getirilmiştir. Aynı odak öğrencinin uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsü iki kahramanın kaybolmasının ortaya çıkması üzerine yaşananlar ve karakolda yaşananlar biçiminde iki yan olay örgüsü üzerine kurulmuş, birden çok kahraman girişimine yer verilmiştir. Örneğin Ceren ile Serap'ın kaybolmaları üzerine annelerinin karakola giderek polisten yardım istemesi,

polislerin Serap ve Ceren'i aramaya başlamaları gibi girişimler öyküdeki kahraman girişimleri olarak sunulmuştur. Aynı odak öğrenci uygulama sonrasında yazdığı ikinci öyküsünde de iki ayrı yan olaya ve çeşitli kahraman girişimlerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

Altı numaralı odak öğrenci de uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde gelişim göstererek birden çok yan olay ve kahraman girişimi kurgulamış, uygulama sonrasındaki ikinci öyküsünde önemli bir gelişim kaydederek yan olayları ve kahraman girişimlerini ayrıntılandırarak sunmuştur. Bu öğrencinin uygulama sonrasındaki ikinci öyküsünde ayrıntılandırılmış iki yan olay örgüsü ve kahraman girişimleri söz konusudur. Uygulama öncesinde tek bir yan olaya ve kahraman girişimine yer veren dokuzuncu odak öğrenci uygulama sonrasındaki her iki öyküsünde de gelişim göstererek birden çok yan olaya ve kahraman girişimine ayrıntılandırarak yer vermiştir. Örneğin söz konusu öğrenci uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsünde üç ayrı yan olay kurgusu oluşturmuştur ve bu yan olaylar içindeki kahraman girişimlerini ayrıntılandırarak sunmuştur.

Uygulama öncesinde yazdıkları öykülerinde tek bir yan olaya ve kahraman girişimine yer veren bir ve iki numaralı odak öğrenciler uygulama sonrasında yazdıkları ikinci öykülerinde diğer öğrencilerden farklı nitelikte gelişim göstermişlerdir. Birinci odak öğrenci uygulama sonrasındaki her iki öyküsünde de birden çok yan olayı ve kahraman girişimini yüzeysel olarak sunmuştur. İkinci odak öğrenci ise diğerlerinden farklı olarak uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsünde gösterdiği gelişimi ikinci öyküsünde devam ettirememiş, uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde ayrıntılandırarak iki yan olaya ve birçok kahraman girişimine yer vermişken, ikinci öyküsünde bunları yüzeysel biçimde ortaya koyabilmiştir. Beşinci, yedinci ve sekizinci odak öğrenciler uygulama öncesindeki öykülerinde birden çok yan olaya ve kahraman girişimine yüzeysel olarak yer verirken, uygulama sonrasında yazdıkları iki öyküde de istikrarlı bir gelişim göstererek kurguladıkları yan olayları ve kahraman girişimlerini ayrıntılandırmışlardır. Örneğin yedinci odak öğrenci uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsünde iki ayrı yan olaya ve kahraman girişimlerine ayrıntılandırarak yer vermiştir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi düğüm bölümündeki yan olaylar ve kahraman girişimleri oluş sırasına göre kurgulanıp kurgulanmamaları açısından değerlendirildiğinde, uygulama sonrasında odak öğrencilerin yazdıkları tüm öykülerin oluş sırası dikkate alınarak kurgulandığı saptanmıştır. Birinci, ikinci, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu odak öğrenciler birden çok yan olaya ve kahraman girişimine yer verdikleri uygulama sonrasındaki iki öykülerinde de yan olayların ve girişimlerin oluş sırasına göre kurgulanmasında herhangi bir hata yapmamışlardır. Dördüncü, yedinci ve sekizinci odak öğrenciler uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde olduğu gibi uygulama sonrasında yazdıkları öykülerde de yan olayları ve kahraman girişimlerini oluş sırasına uygun bir şekilde kurgulamışlardır. Yalnızca beşinci odak öğrencinin uygulama öncesinde yazdığı öyküde oluş sırasının bir yerde bozulduğu saptanmıştır. Ancak aynı odak öğrenci uygulama sonrasında yazdığı iki öyküde de yan olayları ve girişimleri oluş sırasını dikkate alarak kurgulamıştır.

Öyküler çözüm bölümünde, olayın sonlandırılması ve sonuca yönelik kahraman tepkilerine yer verme bakımından değerlendirilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi yedi odak öğrenci uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde olayı sonlandırabilmiş, birinci ve

ikinci odak öğrenciler ise sonlandıramamıştır. Bununla birlikte uygulama öncesinde yazılan öyküler içinde yalnızca yedinci odak öğrencinin etkileyici bir son tasarlayabildiği görülmektedir. Uygulama öncesinde yazdıkları öykülerinde olayı sonlandıramayan birinci ve ikinci odak öğrenciler uygulama sonrasında yazdıkları her iki öyküde de olayı sonlandırmış ancak etkileyici olarak değerlendirilen bir son tasarlayamamışlardır. Örneğin ikinci odak öğrencinin uygulama sonrasındaki birinci öyküsüne yazdığı son, öykünün olağan akışı içinde beklenebilecek türde bir son olarak değerlendirilmiştir.

Uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde olayı sonlandırabilen üçüncü ve dokuzuncu odak öğrenciler uygulama sonrasında yazdıkları birinci öykülerinde de sıradan olduğu yönünde değerlendirilen sonlar tasarlamışlar ancak uygulama sonrasındaki ikinci öykülerinde olayları etkileyici bir şekilde sonlandırmışlardır. Dördüncü odak öğrenci, üçüncü ve dokuzuncu odak öğrenciler gibi uygulama öncesinde yazdığı öyküde olayı sonlandırmış, ancak onlardan farklı olarak uygulama sonrasındaki her iki öyküsünde de etkileyici bir son tasarlamıştır. Bu açıdan önemli bir gelişim kaydettiği söylenebilir. Uygulama öncesinde yazdığı öyküsünü etkileyici bir şekilde sonlandıran yedinci odak öğrenci uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde aynı başarıyı devam ettirememiş, öyküsünü sıradan olarak değerlendirilen bir şekilde sonlandırmıştır. Ancak uygulama sonrasındaki ikinci öyküsünde tekrar etkileyici bir son tasarlayabilmiştir.

Öyküler çözüm bölümünde sonuca yönelik kahraman tepkilerine yer verme ve bu tepkilerin niteliği bakımından da değerlendirilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi bir, iki, üç, dört, beş ve altı numaralı odak öğrenciler uygulama öncesinde yazdıkları öykülerde kahraman veya kahramanların sonuca yönelik herhangi bir tepkisine yer vermezken; sekizinci ve dokuzuncu odak öğrenciler yer verdikleri tepkiyi yüzeysel olarak sunmuştur. Yalnızca yedinci odak öğrenci kahramanların sonuca yönelik tepkilerini ayrıntılandırarak ifade etmiştir. Yedinci odak öğrenci uygulama sonrasındaki her iki öyküsünde de aynı başarıyı sürdürmüş, kahraman/kahramanların sonuca yönelik tepkilerini ayrıntılandırarak yazmıştır. Söz konusu odak öğrenci uygulama sonrasında yazdığı birinci öyküsünde tasarladığı sona kahramanın verdiği tepkiyi şu şekilde ifade etmiştir: *Soğuk bir günde işten çıktım. Eve gittiğimde sessizlik vardı. Hizmetçimiz babamın öldüğünü söyledi. Odasına gittim, yeni ölmüştü. Yüzünü açtım, öptüm, ağladım. Gözlerim kan çanağına dönmüştü. Yüreğim yanıyordu. Zaman geçtikçe acım azaldı. Ama üvey babamı da annem gibi hiç unutmadım.*

Uygulama öncesindeki öykülerinde sonuca yönelik kahraman/kahramanların tepkisine yer vermeyen altı odak öğrenciden dördü uygulama sonrasındaki her iki öykülerinde de tepkiye ayrıntılandırarak yer vermiş, dördüncü ve altıncı odak öğrenciler ise aşamalı olarak gelişim göstermiş, tepkiyi uygulama sonrasındaki birinci öykülerinde yüzeysel olarak, ikinci öykülerinde ise ayrıntılandırarak yazmışlardır. Uygulama öncesindeki öykülerinde kahraman tepkisine yüzeysel olarak yer veren sekizinci ve dokuzuncu odak öğrencilerden sekizinci odak öğrenci uygulama sonrasındaki iki öyküsünde de tepkiyi ayrıntılandırarak sunmuştur. Bu bağlamda uygulama sonrasında yazılan öyküler sonuca yönelik tepkiler açısından değerlendirildiğinde, dokuzuncu odak öğrencinin uygulama sonrasındaki birinci öyküsünde yüzeysel tepki sunması dışında, tüm odak öğrencilerin

uygulama sonrasında yazdıkları iki öyküde de sonuca yönelik tepkinin sunulması bakımından gelişim gösterdikleri tespit edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir altıncı sınıf şubesindeki öğrencilerle öykü yazma programı doğrultusunda yapılan uygulamaların, öğrencilerin öykü yazma becerisini geliştirmeye nasıl katkı sağladığını araştırmak amacıyla yapılan araştırma kapsamında uygulama öncesinde ve sonrasında yazılan öyküler öncelikle başlık yazma bakımından değerlendirilmiştir. Uygulama öncesindeki öykülerine içeriği yansıtmayan başlıklar kullanan dört odak öğrencinin uygulama sonrasında yazdıkları iki öyküde de bu açıdan gelişim gösterdikleri ve içeriği yansıtan hatta özgün ve ilgi çekici olarak değerlendirilen başlıklar kullandıkları saptanmıştır. Uygulama öncesinde içeriği yansıtan ancak özgün ve ilgi çekici olarak değerlendirilmeyen başlıklar tercih eden dört odak öğrencinin ise uygulama sonrasında yazdıkları öykülere özgün ve ilgi çekici başlıklar buldukları görülmüştür. Sadece dördüncü odak öğrencinin uygulama sürecinin sonunda bu açıdan gelişim göstermediği, uygulama sonrasında yazdığı her iki öyküde de uygulama öncesinde olduğu gibi içeriği genel olarak yansıtan ancak özgün ve ilgi çekici olarak değerlendirilmeyen başlıklar kullandığı saptanmıştır. Öğrencilerin yazdıkları yazıya başlık koymada sıkıntı yaşamalarının nedeni, daha önce başlığın özgünlüğü ve ilgi çekiciliği üzerinde düşünmemiş olmalarından veya bu konudaki uygulama eksikliğinden kaynaklanabilir. Arıcı ve Ungan'ın (2008) yaptıkları araştırmada, ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin başlıkla ilgili olarak yaptıkları hatanın başlık koymayı unutmaları olduğu saptanmış, bu araştırmadan farklı bir bulguya ulaşılmıştır. Yapılan araştırmada ise hiçbir öğrenci yazdıkları öykülere başlık yazmayı unutmamıştır. Bu nedenle başlıklar içeriğe uygun olup olmaması, özgün ve ilgi çekici biçimde içeriği yansıtır yansıtmaması yönünden değerlendirilmiştir. Yazma eğitiminde başlık seçmek oldukça önem taşımaktadır. Okur ilk olarak yazının başlığıyla karşılaştığı için başlığın okuyucuda merak uyandırması gerekmektedir. Bu nedenle başlık içeriğe uygun ve ilgi çekici olmalıdır (Aktaş ve Gündüz, 2002; Toparlı, Karakaş ve Vural, 1995).

Araştırma sonucunda başlık yazmanın yanı sıra öykü yazma programı doğrultusunda öykünün bölümleri olan serim, düğüm ve çözüm bölümlerinin her birine yönelik olarak yapılan uygulamaların öğrencilerin öykü yazma becerilerini, içeriğin düzenlenmesi bakımından olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Araştırma kapsamında öğrencilerin öykü yazma becerilerinin gelişimine yönelik olarak saptanan sonuçların ilgili alanyazındaki öykü yazma becerisi ile ilgili araştırmalardan elde edilen sonuçlarla da desteklendiği görülmüştür. Fitzgerald ve Teasley (1986) tarafından yapılan araştırmada öykü öğelerinin ve onların birbiriyle ilişkilerinin öğretilmesinin dördüncü sınıf öğrencilerinin öykü yazma becerilerini geliştirip geliştirmediği araştırılmış, böyle bir uygulamanın öykülerdeki yaratıcılığı, dil kullanımını, nitelik ve tutarlılığı etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Araştırma sonucunda öykü yapısının öğretilmesine yönelik uygulamanın yapıldığı gruptaki öğrencilerin öykü yazma becerilerinin düzenleme açısından pozitif yönde geliştiği saptanmıştır. Aynı zamanda bu gruptaki öğrencilerin yaratıcılığının ve dil kullanımının geliştiği, mantıksal hatalarının azaldığı görülmüştür. Bazı araştırmacılar da öğrencilere tür olarak öykü yapısının öğretilmesinin, öykünün

anlaşılmasını olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir (Johnson ve Mandler, 1980; Thorndike ve Yekovitch, 1980). Ayrıca öğrencilerin öykü yapısı hakkındaki bilgisinin öyküyü düzenlemede ve yazmada etkili olduğu ortaya konmuştur (Fitzgerald, Spiegel ve Webb, 1985). Gambrell ve Chasen (1991) da yaptıkları araştırmada dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine öykü yapısının öğretilmesinin öğrencilerin öykü yazma becerilerine etkisini araştırmışlar, öykü yapısının öğretilmesine yönelik uygulamaların öğrencilerin öykü yazma becerilerindeki niceliği ve niteliği geliştirdiğini tespit etmişlerdir. Gordon ve Braun (1982) yaptıkları araştırmada dördüncü sınıf öğrencilerinin öykü yazma becerilerini geliştirmek için öykü yapısını kullanmışlar, bu gruptaki öğrencilerin öğretmen merkezli tartışmalar, edebiyat ve dramayla ilgili etkinlikler yapan öğrencilerden daha yüksek kalitede öyküler yazdıklarını tespit etmişlerdir. Gordon ve Braun (1983) yaptıkları başka bir araştırmada da öykü yapısının öğretilmesine yönelik eğitim alan beşinci sınıf öğrencilerinin, drama etkinlikleri yapan öğrencilerden öykü yazma açısından daha çok gelişim gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Yapılan birçok çalışma öykü öğelerinin öğretiminin öğrencilerin okudukları öyküyü anlama becerilerini de geliştirdiğini ortaya koymuştur. Singer ve Donlon (1982) tarafından yapılan çalışmada 11. sınıf öğrencilerine öykü öğelerinin öğretilmesi sonucunda okuduğunu anlama becerilerinin geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Marshal'a (1983) göre öykü grameri, öğrencilerin anlama düzeylerini ölçtüğü kadar, anlama sorularında ve öğrencilerin hikâyeleri anlatma yeterliliklerinin belirlenmesinde de kullanılabilir. Ayrıca öykü yapısının ve öykü öğelerinin öğretiminin öğrenme güclüğü çeken öğrencilerin eğitimindeki başarısıyla ilgili olarak da birçok araştırma yapılmıştır. Idol (1987), Idol ve Croll (1987), Davis ve McPherson (1989) tarafından yapılan çalışmalarda öğrenme güclüğü çeken çocukların eğitiminde öykü öğelerinin öğretilmesinin öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini artırdığı belirlenmiştir (Akt. Akça, 2002). Amer (1992) okur ve metnin iletişim içinde olduğunu, öykü yapısının öğretilmesinin altıncı sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama ve yazma becerileri üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmüş ve yaptığı araştırmada başlatıcı olay, içsel cevap, girişim, sonuç, tepki gibi öykü öğeleri üzerinde durarak yapılan öğretimin okuduğunu anlama ve öykü yazmada önemli bir fark yarattığı ortaya çıkmıştır. Öykü yapısının öğretilmesi öğrencilerin öykü okurken önemli detaylara ve ana fikre odaklanmalarını sağlamış, bağımsız okuma ve anlama ile öykü yazma becerilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Böylece söz konusu araştırma sonuçları öykü yapısına yönelik yönerge verilmesinin okuduğunu anlama ve yazma becerilerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koyan araştırmaları (Fitzgerald ve Spiegel, 1983; Fitzgerald ve Teasley, 1986) desteklemiştir. El-Koumy (1999) de öykü yapısının açıklayıcı yönergelerle öğretilmesinin öğrencilerin öykü yazma becerilerine etkisini araştırdığı çalışmasında deney grubundaki öğrencilere öykü okuma, öyküleri öykü grameri doğrultusunda analiz etme ve bu öykülerden yola çıkarak öykü yazma çalışmaları yaptırmıştır. Diğer gruptaki öğrenciler ise öyküleri okumuş, içeriğini anlamaya çalışmış, daha sonra öykü yazmıştır. Araştırma sonucunda iki gruptan öykü öğelerinin açıklayıcı yönergelerle öğretildiği gruptaki öğrencilerin son test olarak yazdıkları öykülerden aldıkları puanların diğer gruptaki öğrencilerin puanlarından oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer bir şekilde Beard ve Burell (2010) tarafından yapılan araştırmada da beş farklı okuldan yaşları 9 ile 11 arasında değişen 432 öğrencinin öykü yazma gelişimleri incelenmiş, bu kapsamda beşinci sınıfın bahar döneminde, 60'ı

erkek 52'si kız toplamda 112 öğrenciye Ulusal Eğitim Araştırmaları Kurumu'nda yer alan bir test uygulamışlardır. Testin 30 dakikasını öykü yazma kısmı oluşturmuştur. Öğrencilerin yazdıkları öykülerde içeriği anlama ve düzenleme, dil bilgisi, noktalama ve yazım konularındaki başarıları ölçülmüş ve öykünün nasıl yazıldığına dair bilgiler verilmiştir. Bir sene sonra yani öğrenciler altıncı sınıftayken konu başlıkları değişmeksizin aynı test uygulanmıştır. Araştırma sonucunda nitel değerlendirmelerde bazı öğrencilerin öyküde geçen olayın akışındaki farkındalık, olayda geçen kahramanlar arasındaki bağlantıları kurabilme, çabuk odaklanma ve giriş yapma gibi konuları detaylı olarak ele aldıkları ve genel olarak öykü yazma başarılarının arttığı saptanmıştır. Bazı öğrencilerin ise üst seviyede tasvir yapabildikleri görülmüştür. Nicel değerlendirmelerde öğrencilerin genel olarak yazarken dil kullanımında, kuralların doğru kullanımında ve baştan sona devam eden etkileycilikte başarı gösterdiği ortaya konmuştur. Yapılan araştırmada da alanyazındaki bu bulguları destekleyecek sonuçlara ulaşılmış; öykü yazma programı doğrultusunda serim, düğüm, çözüm bölümlerinde yer verilmesi gereken öğelerin öğretilmesine yönelik olarak yapılan uygulamaların, öğrencilerin öykü yazma becerilerini düzenleme bölümündeki eylemleri gerçekleştirme bakımından olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Bu bağlamda yazma eğitiminde her metin türünün kendine özgü yapısının öğretilmesi ve metin türlerine dayalı yazma çalışmalarının yapılması üzerinde durulmalıdır. Öğretmenler öğrencilerin yazdıkları metinleri değerlendirirken objektif değerlendirmeyi önemsemeli, metin türüne uygun olarak hazırlanmış bir ölçme aracı olarak dereceli puanlama anahtarlarını kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, G. (2002). *Hikâye haritası yönteminin ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama beceri düzeyleri üzerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akça, G. (2004, Temmuz). *İlköğretim 4.sınıf türkçe ders kitaplarındaki hikâye edici metinlerin hikâye yapısına uygunluğu*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Aktaş, Ş. ve Gündüz, O. (2002). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Amer, A. A. (1992). The effect of story grammar instruction on efl students' comprehension of narrative text. *Reading In A Foreign Language*, 8(2), 711-720.
- Andaç, F. (2008). *Öykü yazmak, öyküyü düşünmek*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Arı, G. (2008). *Öğrencilerinin hikâye edici metinlerinin çözümleyici puanlama yönergesine göre değerlendirilmesi (6. ve 7. sınıf örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Arıcı, A. F. ve Ungan, S. (2008). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazılı anlatım çalışmalarının bazı yönlerden değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 317-327.
- Aslan, H. (2008). *Halit Ziya Uşaklıgil'in hikâyelerinin tematik incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Aydın, E. (2011). *Orhan Veli'nin şiirlerinde öykü izleri, Sait Faik'in öykülerinde şiir izleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Başaran, M. (2010). Öğretim kademesine göre öğrencilerin hikâye unsurlarına ilişkin beklentileri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 119-139.
- Baumann J. F. and Bergeron B. S. (1993) Story map instruction using children's literature: effects on first graders' comprehension of central narrative elements. *Journal of Reading Behavior*, 25 (4), 407-437.
- Beard, R., and Burrell, A. (2010). Writing attainment in 9- to 11-year-olds: some differences between girls and boys in two genres. *Language and Education*, 24(6), 495-515.
- Bernauer, J. A. (1999). Emerging standarts: empowerment with purpose. *Kappa Delta Pi Record*, 35(2), 68-70.
- Boynukara, H. (2000). Hikâye ve hikâye kavramları. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, 46(47), 40-47.
- Calp, M. (2007). *Özel öğretim alanı olarak Türkçe öğretimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2003). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi* (5. bs.). Ankara: Öncü Basımevi.
- El-Koumy, A. S. (1999). *Effect of instruction in story grammar on the narrative writing of EFL students*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED435173).
- Emir, S. (1986). *Örnekleriyle kompozisyon yazma sanatı* (11. bs.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Fitzgerald, J., and Spiegel, D. L.(1983). Enhancing children's reading comprehension through instruction in narrative structure. *Journal of Reading Behavior*, 15, 1-17.
- Fitzgerald, J., Spiegel, D. L. and Webb, T. B. (1985). Development of children's knowledge of story structure and content. *Journal of Educational Research*, 79(20), 101-108.
- Fitzgerald, J. and Teasley, A.B. (1986). Effects of instruction in narrative structure on children's writing. *Journal of Educational Psychology*, 78 (6), 424-433.
- Gambrell, L.B. and Chasen, S.P. (1991). Explicit story structure instruction and the narrative writing of fourth- and fifth-grade below-average readers. *Reading Research and Instruction*, 31 (1), 54-62.
- Gardill, M.C. and Jitendra, A.K. (1999). Advanced story map instruction: effects on the reading comprehension of students with learning disabilities. *The Journal of Special Education*. 33(1), 2-17.
- Garner, J. K. and Bochna, C. R. (2004). Transfer of a listening comprehension strategy to independent reading in first-grade students. *Early Childhood Education Journal*, 32(2), 69-74.

- Gordon, C.J. and Braun, C. (1982). Story schemata: Metatextual aid to reading and writing. J. A. Niles and L. A. Harris (Ed.), In *New Inquiries in Reading Research and Instruction* (s. 262-268). Rochester, NY: National Reading Conference.
- Gordon, C.J. and Braun, C. (1983). Using story schema as an aid to teaching comprehension and writing. *The Reading Teacher*, 37 (2), 116-121.
- Göçer, A. (2007). Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme. A. Kırkkılıç, H. Akyol (Ed.), *İlköğretimde türkçe öğretimi* içinde (s. 431-467). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Johnson, N.S and Mandler, J. M. (1980). A tale of two structures: Underlying and surface forms in stories. *Poetics (Special Issue Story Comprehension)*, 9 (1-3), 51-86.
- Jokobson, J. R. (2005). Six traits writing using literature as a model. *Books Links*, 14 (5), 44-47.
- Henson, K. T. (1996). *Teachers as researcher, handbook of research on teacher education* (2nd ed.). New York: Macmillan.
- Işıkdöğün, N. (2009). *Hikâye haritası tekniğinin zihin engelli öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini kazanmalarındaki etkililiği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kantarıcı, A. (2006). *Orhan Kemal'in hikâyelerinde çocuk tipleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kantemir, E. (1995). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kapka, D. and Oberman, D. A. (2001). *Improving student writing skills through the modeling of the writing process*. Chicago, Illionis: Saint Xavier University and Skylight Professional Development Field Based Master Program. (ERIC Document Reproduction Service No. ED453536).
- Kaplan, M. (2010). *Hikâye tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Konyalı, Ş. B. (2011). Ethem Baran'ın "Fukaranın Kestanesi Palamuttan" öyküsünde zamanın kullanımı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 6(1),1515-1525.
- Korkmaz, R. (2009). *Yeni türk edebiyatı*. (5. bs.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kowalewski, E., Murphy, J. and Starns, M. (2002). *Improving student writing in the elementary classroom*. Chicago, Illionis: Saint Xavier University and Skylight Professional Development Field Based Master Program. (ERIC Document Reproduction Service No. ED467516).
- Lehr, F. (1987). Story grammar. *The Reading Teacher*, 550-552.
- Mandler, J. M., and Johnson, M. S. (1977). Remembrance of things parsed: Story structure and recall. *Cognitive Psychology*, 9, 111-151.
- Marshall, N. (1983). Using story grammar to assess reading comprehension. *The Reading Teacher*, 616-620.

- Mccabe, A. and Peterson, C. (1991). Getting the story: a longitudinal study of parental styles in eliciting narratives and developing narrative skill, developing narrative structure. A. McCabe, and C. Peterson (Eds.). In *Developing narrative structure* (pp. 217-253). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mckay, J. A. (1992). Professional development through action research. *Journal of Staff Development*, 13(1), 18-21.
- Narlı, M. (2002). Romanda zaman ve mekân kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 91-106.
- Öner, S. (2005). *Örneklerle kompozisyon, düzenli yazma ve konuşma sanatı*. İstanbul: Yuva Yayınları.
- Özcan, N. M. (1999). Okuma eğitiminde hikâyelerin yeri ve önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 141.
- Özmen, R. G. (1999). Öykü yapısı ve öykü yapısının okuduğunu anlama öğretiminde kullanılması. *Bilig*, 11, 105-118.
- Öztoprak Burgul, F. (2006). *Öykü öğretiminde öykü haritası kullanımının okuduğunu anlama üzerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Reed, H. (2006). Improving cadets' writing through the six trait writing assessment. *American Jails*, 26, 63-70.
- Reutzel, D.R. and Cooter, JR.R.B. (1996). *Teaching children to read*. (2. Ed.) New jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Rumelhart, D.E. (1975). Notes on a schema for stories. D.G. Bobrow and A.M. Collins (Eds.), *In Representation and understanding: Studies in cognitive science* (pp. 211–236). New York: Academic.
- Sadow, M. W. (1982). The use of story grammar in the design of the questions. *The Reading Teacher*, 35 (5), 518-521.
- Schoen, S. F. and Nolen, J. (2004). Action research: Decreasing acting-out behavior and increasing learning, *Teaching Exceptional Children*, 37, 26-29.
- Singer, H. and Donlon, D. (1982). Active comprehension: Problem solving with question generation for comprehension of complex short stories. *Reading Research Quarterly* 17(2), 166-186.
- Sönmez, V. (1992). Yaratıcı okul, öğretmen, öğrenci. *Yaratıcılık ve Eğitim (Türk Eğitim Derneği Eğitim Dizisi)*, 17, 145-153.
- Spandel, V. (1996): *Seeing with new eyes: a guidebook on teaching and assessing beginning writers*. (3rd ed.). Portland: Northwest Regional Educational Laboratory.
- Speaker, K., Taylor, D. and Kamen, R. (2004). Storytelling: enhancing language acquisition in young children. *Education*, 125(1),3-14.
- Stein, N. L. and Glenn, C. G. (1979). *An Analysis of Story Comprehension in Elementary School Children*. Norwood, New Jersey: Ablex.

- Temizkan, M. (2011). Yaratıcı yazma etkinliklerinin öykü yazma becerisi üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 919-940.
- Thorndyke, P. W. (1977). Cognitive structures in comprehension and memory of narrative discourse. *Cognitive Psychology*, 9, 77-110.
- Thorndyke, W.P. and Yekovitch, F.R. (1980). A critique of schema-based theories of human story memory. *Poetics (Special Issue Story Comprehension)*, 9 (1-3), 23-49.
- Toparlı, R., Karakaş, T. and Vural, H. (1995). *Türk Dili* (2. bs.). Sivas: Seyran Yayınları.
- Williams, J. P. (2005). Instruction in reading comprehension for primary-grade students: a focus on text structure. *The Journal of Special Education*, 39(1), 6-18.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

USING THE MODEL OF STORY STRUCTURE IN DEVELOPING THE STORY-WRITING SKILLS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS AND THE EVALUATION OF THEIR STORIES

ABSTRACT

This study is an action research aiming at understanding how activities of a story-writing program for 6th grade students contributes to the story-writing skills of them. The study was carried out with a class of 6th grade students chosen among the available classes of a public elementary school in Yuregir Adana in the 2011-2012 academic year. Criterion sampling of purposive sampling was used in the study. Implementation of the research was conducted with the participation of all the students, but to provide richer data, internal sampling was used and 9 students were chosen as a focus group. Data was collected from various sources before, during and after the treatment. The data collection tools used in the study includes student-written stories and story parts, story-writing skills graded scoring rubric. Stories and story parts that the students wrote before, during and after the treatment formed the main data of the study. The data were evaluated by three different raters using the story-writing skills graded scoring rubric which was developed by the researcher. At the end of the study, it is found out that the activities of the story-writing program have provided improvements in story writing skills of students in terms of composition, language and expression and form of writing. The proposition, the conflict and the resolution parts of the stories that the focus group student wrote before the treatment were compared to the ones they wrote during and after the treatment. It is seen that the majority of the students have shown improvement in presenting the initiating event, internal response, characters and setting in the proposition, writing detailed minor events and character developments in chronological order in the conflict, and result-oriented character reaction and writing the appropriate title for the story in the resolution part. However, it is seen that some students have not shown a steady improvement of final design in the resolution.

Keywords: Story-writing skills, model of story structure, sixth grade students, action research.

Makale Künyesi (Araştırma): Kalegeri, Ç. (2023). Doğu ve Batı Türkçesi örnekleminde *-mAGXnCA* ve *-mAYInCA* zarf-fiil ekindeki şart ifadesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 74-87.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1207202>

DOĞU VE BATI TÜRKÇESİ ÖRNEKLEMİNDE *-mAGXnCA* VE *-mAYInCA* ZARF-FİİL EKİNDEKİ ŞART İFADESİ

Çiğdem KALEGERİ¹

ÖZET

Eski Türkçede *-gınça/-gınçe* ve seyrek olarak *-kınça/-kinçe* şeklindeki zarf-fiil eki, Doğu Türkçesinde *-GInCA/-GUnCA* ve Batı Türkçesinde *-InCA/-UncA* biçiminde devam etmiştir. Bu ekle kurulan zarf-fiiller ile temel tümcenin yüklemi arasında öncelik-sonralık, nedensellik, zaman bakımından sınırlandırma ve kimi zaman da şart ilişkisi kurmak mümkündür.

Bu ekin olumsuz kuruluşlarında ise Doğu Türkçesinde öncelik-sonralık ve şart, Batı Türkçesinde sınırlandırma ve şart ifadelerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu zarf-fiil ekinin olumsuz biçimi, eklendiği fiilin gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak tümcenin yüklemine bildirdiği hareket ya da oluşun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin söz konusu olduğu durumları ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ekle oluşturulan zarf-fiillerle bir şart anlamı da sağlanmaktadır.

Çalışmada elde edilen verilerden yola çıkarak Doğu Türkçesinde *-mAGInCA/-mAGUnCA* ve Batı Türkçesinde *-mAYInCA* biçimindeki bu olumsuz zarf-fiil ekinin hangi koşullarda şart ifade ettiği saptanmaya çalışılmıştır. Böylece şart ifadesinin iki lehçede farklılaşan gelişiminin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, Eski Türkçedeki *-gInça/-kInça* ekinin olumsuz biçiminin Doğu ve Batı Türkçesindeki kullanımları için *Gülistan* ve *Tezkîretü'l-Evliyâ'nın* Farsçadan Doğu ve Batı Türkçesine yapılmış çevirileri taranmıştır. Söz konusu ekin olumsuz biçimleri belirlenerek anlam ve işlevleri, yüklemle ilişkileri ve buldukları tümcelerdeki yüklemelerin özellikleri incelemeye tabi tutulmuştur. Doğu ve Batı Türkçesindeki aynı eserlerin seçilmesinin yapılacak karşılaştırmayı daha güvenilir kılacağı düşünülmüştür.

Anahtar kelimeler: Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi, zarf-fiil eki, şart ifadesi.

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinde *-InCA/-UncA* işlek bir zarf-fiil ekidir. Bilindiği üzere, zarf-fiiller, içinde buldukları tümcenin yüklemi ile çeşitli biçimlerde ilişki kurarlar. *InCA/-UncA* ekli zarf-fiillerin yüklemle kurdukları ilişki çoğunlukla öncelik-sonralık, nedensellik ve zaman bakımından sınırlandırma şeklinde karşımıza çıkar. Bazı tümcelerde ise *-InCA/-*

¹ Mersin Üniversitesi, Öğr. Gör. Dr. ckalegeri@mersin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9567-6534>

UnCA ekli zarf-fiil ile yüklem arasında bir şart ilişkisi göze çarpmaktadır. Bu ilişki ekin olumsuz biçimi olan -mAYInCA ile kurulan zarf-fiillerde de görülmektedir. Ancak ekin olumlu ya da olumsuz biçimleriyle yüklem arasındaki şart ilişkisini yüklem çekimlendiği kip belirlemektedir.

Ekin tarihî gelişim sürecine bakıldığında Türkiye Türkçesindeki bu durumun Doğu ve Batı Türkçesi dönemlerinde de bulunduğu görülmektedir. -InCA/-UnCA ekinin kökeni Eski Türkçeye dayanmaktadır. Bunu takip eden Doğu ve Batı Türkçesi dönemlerinde de bu ek, varlığını öncelik-sonralık, nedensellik, zaman bakımından sınırlandırma ve kimi zaman şart işlevleriyle devam ettirmiştir. Doğu Türkçesinde -mAGInCA/-mAGUnCA ve Batı Türkçesinde -mAYInCA biçiminde kullanılan olumsuz zarf-fiil ekinin kuruluşunda, şart ifadesinin ekin olumlu biçimine göre daha baskın olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Doğu Türkçesindeki -mAGInCA/-mAGUnCA ile Batı Türkçesindeki -mAYInCA zarf-fiil eklerinin şartla birlikte ifade ettikleri anlamlar ile ilişki kurdukları yüklem çekimlenme biçimleri arasındaki farklar üzerinde durulacaktır. Ancak bu araştırmayı yapabilmek için öncelikle -InCA/-UnCA ekinin tarihî gelişim sürecine ve bu süreçte yüklendiği anlamlara bakmak gerekmektedir.

1. -InCA/-UnCA ZARF-FİİL EKİNİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

1.1. Eski Türkçede -gInçA/-kInçA Eki

Gabain (2007, s. 210), Eski Türkçede -gInçA ve seyrek olarak -kInçA şeklinde kullanılan bu ekin zarf-fiil kurmaya yarayan -dığı müddetçe, -incaya kadar birleşiklerinin işlevleriyle kullanıldığını belirtmiştir. Tekin'e (2004, s. 50) göre, -gInçA eki, Orhun Türkçesi dönemi eserlerinde görülmez; *Irk Bitig*'de yalnızca "topulginça" örneğinde karşımıza çıkmaktadır. Erdal (2004, s. 317-318) da -gInçA ekinin kullanımının yaygınlaşmasını Uygurca dönemine dayandırır. Erdal'a göre bu ek, Uygurcada "as long as, until" anlamı taşıyan zarf görevli sözcük oluşturmada kullanılmıştır.

Eraslan (2012, s. 400-403), Eski Uygur Türkçesinde bu ekin -gInçA/-kInçA şekillerinin yanında -gUnçA şekillerinin de olduğunu, bu eki alan eylemlerin zaman bildirerek tümcenin zarfı konumunda kullanıldığını ifade etmiştir.

Tekin'den farklı olarak -gInçA/-kInçA ekinin Orhon Türkçesinde bir zarf-fiil eki olarak kullanıldığı görüşünü ortaya koyan Ercilasun (2013, s. 693) ise -dlkçA, -dlğl sürece, -dlğl zaman anlamları taşıyan bu ekin aynı zamanda şart ifadesine de sahip olduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre, -sAr ekinin kökeni bulunurken de zaman kavramından yararlanmak mümkündür.

Ersoy (2021, s. 44), -gInçA/-kInçA ekinin *Irk Bitig* ve *İyi ve Kötü Prens*'te -InCAyA kadar anlamıyla kullanıldığını, bu anlamın Maytrisimit ve Altun Yarak'ta da devam ettiğini ancak bu ekin zamanla birincil işlevinden uzaklaşarak çoğunlukla -InCA, -dığı zaman anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

1.2. Doğu Türkçesinde -GInCA/-GUnCA Eki

Karahanlı Türkçesinde -gInçA biçiminde varlığını sürdüren ek, yine zaman işleviyle kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013, s. 174). Harezmi Türkçesi ve Çağataycada ise -

gUnça, -kUnça biçimine dönüşmüş, Eski Türkçedeki gibi *-dıkça* ve *-incaya kadar* işlevinde kullanılmıştır (Eckmann, 2005, s. 108-109; Argunşah, 2013a, s. 155). Ek, Kıpçak Türkçesinde *-gInça, -kInça* ve *-Inça* şeklindedir ve birleşik bir zarf-fiil eki yapısındadır. Argunşah ve Güner (2015, s. 127), bu ekin *-GIn* eylemden ad yapan yapım eki ile *+çA* eşitlik ekinin birleşmesi sonucunda oluştuğunu ve asıl eylemin zamanının gerçekleşeceği anı, kendi gerçekleşme zamanına bağlayan bir işlevi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu ekle oluşturulmuş bir zarf-fiil ile asıl fiil arasında bir koşul ilişkisinin de olması mümkündür.

Uçar (2012, s. 49) ise bu ekin, ortaç kaynaklı olduğunu ifade ederek bu araştırmacılardan farklı bir görüş ortaya koymuştur. Uçar, ekin oluşumunun *-gU* (ortaç eki) + *(s)I(n)* (iyelik eki) + *ça/+çe* (eşitlik eki) şeklinde olduğunu iddia etmiştir. Gabain'e (2007, s. 87) göre ise ek, fiilden isim yapan *-g* ekinin üçüncü tekil kişi iyelik eki ve *+çA* eşitlik eki almasıyla oluşmuştur.

Eski Türkçeden günümüze kadar varlığını sürdüren bu ekin bir hareketi sınırlandırma, oluşturduğu zarf-fiil ile ana tümcenin yüklemi arasında öncelik-sonralık ilişkisi kurma ve "kadar, süresince, yeterince" anlamıyla karşılaştırma yapma gibi temel işlevleri olduğu görülmektedir (Eckmann, 2005, s. 84; Bodrogligeti, 2001, s. 274-276; Erdal, 2004, s. 318; Korkmaz, 2003, 1004). Bununla birlikte, bu ekle kurulan bir zarf-fiil ile ana tümcenin yüklemi arasında bir koşul ilişkisinden bahsetmek de mümkündür (Argunşah ve Güner, 2015, s.127). Ergene (2017: 193), bu zarf-fiil ekinin eylemin zamanını bildiren zarflar yaptığını; bazı örneklerde ise bir tür şart ilişkisi oluşturduğunu belirtmiştir.

1.3. Batı Türkçesinde *-Inca/-Unca* Eki

Batı Türkçesine bakıldığında, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren ekin *-Inca* şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Gülsevin'e (1997, s. 126- 127) göre bu dönemde ekin *-k* ile genişletilmiş *-incek* şekli de bulunmaktadır. Özkan (2000, s. 154), Eski Anadolu Türkçesinde ekin Eski Türkçede olduğu gibi *-dığı zaman, -dığı kadar, incaya kadar, -dığı sırada* işlevlerinde kullanıldığı görüşünü *Dede Korkut*'tan örneklerle desteklemiştir: "Kız anadan görmeyince ögüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez."

Özkan'a (2000, s. 154) göre bu ek, Eski Türkçedeki *-gInça/ -kInça* ulaç ekinin başındaki *-g* ünsüzünün düşmesi sonucu oluşmuştur. Çakmak (2013, s. 18), ekin Batı Türkçesindeki gelişimini şöyle açıklamıştır: ET. *-ğın + ça > -ğınça*; EAT. *-ınça, -inçe*: *ol-ınça, kııl-ınça* vb; Osm. *-inca, -ince*: *dur-unca* vb.

Argunşah (2011, s. 65) ve Korkmaz (2003, s. 1004), *-Inca* zarf-fiil ekinin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı döneminde durum eki olmadan kullanıldığını belirtmiştir. Argunşah'a göre, ek günümüz Türkçesindeki anlamını da kapsayan iki farklı anlam alanına sahiptir. Bu anlamlardan birincisi *-dığı zaman*, ikincisi ise *-inceye kadar*'dır. Fakat Argunşah'a göre, Osmanlı Türkçesi döneminde *-inceye kadar* anlamı zayıflamış ve yerini edatlı bir yapı olan *-IncaYa kadar / dek (değın)* yapısına bırakmaya başlamıştır.

-Inca/-Unca eki, Eski Anadolu Türkçesinde bir zaman diliminin içindeki bir noktayı bildirmeye başlamıştır (Çakmak, 2013, s. 18). Dolayısıyla bu eki alan zarf-fiil ile tümcenin asıl eylemi arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi öne çıkmıştır. Bu durum Osmanlı Türkçesi döneminde değişmiş ve asıl fiilin bildirdiği hareketin başlangıç sınırına

işaret eder duruma gelmiştir (Uğurlu, 2007, s. 1884). Lewis (1986, s. 179) de Türkiye Türkçesinde -Inca/-Unca ile oluşturulan zarf-fiillerin yan tümcedeki olayın gerçekleşmiş ve bitmiş olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Araştırmacıya göre bu zarf-fiiller, yan tümcedeki olayın ana tümcedeki olaydan daha önce gerçekleştiğini göstermektedir. Bu hususta Çetintaş Yıldırım (2005, s. 55) da aynı görüştedir. Çetintaş Yıldırım'a göre, öncelik anlatımı -Inca, -DiğIndA, -Diğl zaman, -(I)r ... -mAz, -DiktAn sonra, -All ve -DiğIndAn beri zarf-fiil ekleri ile yapılır.

Çağatay (1948, s. 39), -Inca/-Unca ekinin Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada çokça kullanıldığını belirtmiş ve ekin işlevlerini şöyle sıralamıştır: “1- bir zamana kadar (eski ve Ş. Türkçesinde -kınça,- gınça), 2- bir şeyin veya bir oluşun muayyen zamanda, bir zaman bittikten sonra bazan şu dakikada tesbiti; şart cümlesiyle ve ‘eger’ gibi rabıt alan cümlelerin mânası anlaşılır.” Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, zarf-fiillerin işlevlerine bakıldığında iki eylem arasında zaman bakımından öncelik-sonralık ilişkisi kurabildiği görülmektedir. Bir eylemin diğerinden önce ya da sonra gerçekleşmesi aynı zamanda bir şartı da ortaya koyabilmektedir. Diğerinden zaman bakımından sonra gerçekleşecek ya da gerçekleşmesi beklenen eylem, öncekinin bir şartı yerine getirmesi koşuluna bağlı olabilir. Böyle bir durumda zaman bakımından öncelik-sonralık anlamının içinde bir şart anlamı bulunur ve bunlar bir zarf-fiil yapısının içinde birlikte yer alır (Çürük, 2013, s. 238). Dolayısıyla bu zarf-fiillerle bir koşul anlamı sağlanmaktadır.

2. BULGULAR

Bu çalışmada, Eski Türkçedeki -gInça/-kInça ekinin olumsuz biçiminin Doğu ve Batı Türkçesindeki kullanımlarını inceleyebilmek amacıyla *Gülistan* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Farsçadan Doğu ve Batı Türkçesine yapılmış çevirileri taranmış ve söz konusu ekin olumsuz biçimleri belirlenerek incelemeye tabi tutulmuştur. Bu metinlerden elde edilen verilerin, eserlerin kaleme alındıkları dönemin dil özelliklerini barındırdığı ve çalışmanın amacına ulaşmasını sağlayacak kapsamda olduğu düşünülmüştür. Doğu ve Batı Türkçesindeki aynı eserlerin seçilmesinin yapılacak karşılaştırmayı daha güvenilir kılacağı düşünülmüştür.

Gülistan'ın ilk Türkçe çevirisi 1391'de Seyf-i Sarayî tarafından Kıpçak Türkçesiyle yapılmıştır. İkinci çevirisi ise 1397'de Sibicabi tarafından Çağatay Türkçesi ile yapılmıştır. Çalışmada *Gülistan*'ın Doğu Türkçesi metni için Ergene'nin *Sadi Gülistan Tercümesi* adlı eseri temel alınmıştır.

Anadolu sahasında ise *Gülistan*'ın Türkçeye ilk çevirisini, “Manyasoğlu” lakaplı Mahmud bin Kadi-i Manyas'ın II. Murad Devri'nde (1421-1451) yaptığı kabul edilmektedir (Özkan, 2014, s. 3). Manyasoğlu'nun yaşadığı yıllardan yola çıkarak *Gülistan*'ın Batı Türkçesi tercümesinin de 15. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. *Gülistan Tercümesi*'nin Batı Türkçesi metni için Özkan'ın *Mahmûd b. Kâdi-i Manyâs Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük* adlı kitabı esas alınmıştır.

Tezkiretü'l-Evliyâ, Feridüddin Attâr'ın 1221'de yazdığı tek mensur eseridir. Bu eser, 16. yüzyılda Nûre'ddîn 'Alî bin Kîçkine Seyyid 'Alîyyu't Talkan tarafından Farsçadan Doğu Türkçesine çevrilmiştir. Bu çalışmada incelenen *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Doğu

Türkçesi metni için Kuğu'nun *Tezkiretü'l-Evliyâ (Giriş-Metin-İndeks)* adlı eseri esas alınmıştır.

Tezkiretü'l-Evliyâ'nın Farsçadan Batı Türkçesine çevirisini ise 16. yüzyılda Hacı Hüsrev bin Abdullah yapmıştır. Eserde, kitabın yazımının 1598'de Mahmut Paşa'nın emri ile Hacı Hüsrev bin Abdullah tarafından tamamlandığı belirtilmiştir (Küçük, 2011, s. 30). Bu çalışmada, *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın Batı Türkçesi metni için Küçük'ün *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)* adlı eserinden faydalanılmıştır.

2.1. Doğu Türkçesi Metinlerinde -mAGInçA/-mAGUnçA Zarf-Fiil Eki

Doğu Türkçesi kapsamında incelenen *Gülistan Tercümesi* (GT) ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da (TE) -mAGInçA/-mAGUnçA zarf-fiil eki ile çekimlenmiş örnekler şunlardır:

GT [3a] (6-7-8) adağdın ma olturmağay mên meger kim me'lûf 'âdet ve ma'rûf sa'âdet üze **sözleşmeğinçe**. Nêçün kim dostlarını âzârlatmak cehl turur ve yemin keffâreti sehl.

GT [63a] (5-6) Êr, ğurbet kürbetini **körmegünçe** mücerrib ve mühezzib ve ma'nâliğ ve müeddib bolmas.

GT [67a] (5-6-7) Ey ata! Renc **körmegünçe** genc bilinmes ve cänni hațarka **salmağünçe** murâd bulunmas. Dâneni perişân **kılmağünça** ğarmanını cem' kılsa bolmas taķı enbârlar [tolmas]

GT [95b] (1-2) Nêçük kim aķar su bolmasa tégirmen yuyu bilmes, daħl **bolmağünça** ma ğarc râst kêlmes!

GT [99a] (12-13) (...) anığ dêk kim on kişi **bolmağünça** anığ yasın kirişleyü bilmes êrdiler.

GT [101b] (9-10) Ma'rifetsiz dervişniğ faķrı, bî-şabrılıkdın küfrğa **ulanmağünça** ârâm kılmas.

TE 15a (3-4) Yana bir sebeb ol kim köp 'Arabî (4) kitâblarını **oķumağünça** kimerse Ķurânınığ, ğadiânınığ ma'nîsin bilmes.

TE 21b (3) Yâ İlâhî, bu ğırķanı keymegey mên, Muğammad ummatınığ barını **bağışlamagünça**.

TE 21b (7-8) İlgerü bardılar êrse Vays alarını körüp ayttı: "Ey! Vây! Nê üçün keldiñiz? Eger siz kêlmeseniz êrdi bu ğırķanı keymes êrdim Têñri Ta'âlâ barça Muğammad ummatların maņa **bağışlamagünça**.

TE 26b (2-3) Darğâl Rûmdın yanıp Basrağa barıp and içti dağı dünyâda hergiz külmegey mên, mên öz işimni ma'lûm **kılmağünça** dêp.

TE 27b (2-3) Yâ Ħasan sên öziğini **arıtmağünça** nêçükdin bizge pand bêrür sên?

TE 31b (8) Mên imân keltüreyin velikin bu bitigni **bêrmegünçe** imân keltürmegey mên.

TE 47a (7) Yana Hasan-ı Başrî, Râbi‘a **bolmağunça** va‘z aytmas êrdi.

TE 49a (13-14) Yana sên yetmiş hıçâb içinde ƣalıp turur sên bu yetmiş hıçâbnıñ altındın **çıkmağunça** yana biziñ yolumızğa ƣadam **urmağunça** faƣr sözün sözleyü bilmegey sên.

TE 52b (1) Ol tavba **bêrmegünçe** banda ƣaçan tavba ƣıla bilür?

TE 57b (9) Yâ Fazîl, mên and içip turur mên kim sêndin yarmaƣ **almağunça** hoşnüd bolmağay mên.

TE 64a (11-12) Êmdi siziñ cânlarıñızın **almağunça** ƣanlarıñızın **tökmegünçe** siziñ bile yaraşmağay mên!

TE 67b (4) Velîkin namâz-ı şâmnı **ƣılmağunça** kêlmes êrdi.

TE 69b (14) Yâ İbrâhîm, êdgü şâlih ƣullarıñ derecesin tapmağay sên altı işni **ƣılmağunça**.

TE 77a (15) Mağlûƣ arasında bir iş **ƣılmağunça** rozî hâşıl bolmas.

TE 78b (1) Sêniñ birliğıñ haƣƣı üçün kim yerge olturmağay mên menne ve selvâ **yağmağunça**.

TE 80b (10) Taƣdir **bolmağunça** saña hiç neme dèyü bilmegey.

TE 87b (1) Velîkin bu işke **yetmegünçe** kimerse bu işni bilmes.

TE 93a (9-10) Yâ Bâyezîd, bir ƣarra duniyâ tilegi sênde bâƣî bolsa yana özüñni fenâ maƣâmında yok **ƣılmağunça** bizni tapmağay sên.

TE 93b (7-8) Eger sên Bâyezîdñ tèrisin soyup keyseñ saña hiç asıg ƣılmağay, Bâyezîd işini **ƣılmağunça**.

TE 95b (11-12) Bizniñ tevfiƣimiz **bolmağunça** sizdin ƣulluƣ kêlmes.

TE 97a (2) Yana “lâ ilâhe ill-Allâh” **dêmegünçe** Muğammad Rasulullah dèmesler.

TE 98a (11-12) Sên **sormağunça** aytmağay mên.

TE 115a (7) Ol sözni yahşî hasâb **ƣılmağunça** aytmas êrdi.

TE 116b (3) Kimerse öz nafsın **tanımağunça** tavâzu‘ ƣılmas dağı duniyanı **tanımağunça** zâhıd bolmas.

TE 117a (12) Ol ‘aybnı **taşlamağunça** ģalâş bolmas.

TE 133b (9-10) İlâhî, bu yerdin ötmegey mên, munuñ eşegin **bêrmegünçe**.

TE 147b (1-2) Bu eşikte olturup aytım kim sêniñ dîdârıñnı **körmegünçe** êvge kirmegey mên dèp.

TE 149a (7-8) Her kim sêndin bir neme tilese yüz yègirmi tørt miñ paygambarnı dar-ğ‘âstƣa **kêltürmegünçe** ol nêmeni bêrmes êrmiş sên.

-mAGInçA/-mAGUnçA ekli zarf-fiillerin kullanım biçimlerinin belirlenebilmesi için öncelikle içinde buldukları tümcelerın yüklemelerinin özelliklerine bakmak gerekmektedir. *Gülistan Tercümesi*'ndeki "Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA" biçimindeki yapıların altısı geniş zamanın olumsuzu, biri geniş zamanın hikâyesinin olumsuzu, biri ise gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenmiş fiiller ile ilişkilidir. Buradan yola çıkarak -mAGInçA/-mAGUnçA ekli zarf-fiillerin daima olumsuz çekimli yüklemelere bağlandığı söylenebilir.

Ayrıca gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenen fiille kurulan tümcede, şart tümcelerinde ya da şart eki kullanılmadan şart ifade edilen tümcelerde bu dönemde sıkça karşılaşılan "meger kim" bağlacı bulunmaktadır:

GT [3a] (6-7) adağdın ma olturmağay mèn **meger kim** me'lûf 'âdet ve ma'rûf sa'âdet üze **sözleşmeğinçe**.

"Kendisi alışılmış âdet ve herkesçe bilinen saadette **konuşmadıkça/konuşmazsa** ayakta durup oturmayacağım."

Yukarıdaki tümcedeki -**meginçe** eki Türkiye Türkçesinde -**madıkça** ile karşılanabilir. Yani "Önce kendisi konuşsun, sonra ben oturacağım." biçiminde bir öncelik-sonralık ilişkisi açıktır. Ancak burada dikkat çeken husus tümcede hissedilen ve "meger kim" ile de desteklenen şart anlamıdır. Önce konuşması istenenin, bunu yapıp yapmayacağı kesin değildir. Dolayısıyla karşısındakinin oturması onun konuşması şartına bağlıdır. Buradan yola çıkarak **sözleşmeğinçe** zarf-fiilinin tümceye şart anlamı kattığı söylenebilir.

Yüklemi geniş zamanın olumsuzu ile çekimlenmiş tümcelerde de benzer bir şart ifadesinden söz etmek mümkündür. Aşağıdaki tümce bu duruma bir örnek teşkil etmektedir:

GT [67a] (5-6) Ey ata! Renc **körmegünçe** genc bilinmes ve cänni hatarğa **salmagünçe** murâd bulunmas.

"Ey baba! [Bir kişi] Eziyet **çekmeyince/çekmezse** hazine bilinmez ve canı tehlikeye **atmayınca/atmazsa** murat bulunmaz."

Burada, -**meginçe** eki Türkiye Türkçesinde -**mAYInCA** ile karşılanabilir. Ancak burada öncelik-sonralık ilişkisinin yanında -hatta bundan da önce- bir şart anlamı olduğu yadsınamaz: Hazinesinin bilinmesi eziyet çekme şartına bağlıdır. Murat bulmanın şartı ise canı tehlikeye atmadır.

Gülistan Tercümesi'nden yaklaşık iki yüzyıl sonra kaleme alınan *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da ise "Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA" biçimindeki yapıların onu geniş zamanın olumsuzu, dördü geniş zamanın hikâyesinin olumsuzu, biri geniş zamanın rivayetinin olumsuzu, on beşi ise gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenmiş fiiller ile ilişkilidir. Burada da *Gülistan Tercümesi*'nde olduğu gibi -mAGInçA/ -mAGUnçA ekli zarf-fiillerin daima olumsuz çekimli yüklemelere bağlandığı görülmektedir. Ayrıca bir örnekte yüklem geniş zaman ile çekimlenen soru biçimi ile karşılaşılmaktadır.

Tezkiretü'l-Evliyâ'da gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenen yüklemelerin sıklığı *Gülistan Tercümesi*'ne nispetle artmıştır. Ancak geniş zaman ile çekimlenen yüklemeler de

varlığını devam ettirmekte ve bu yüklemle bağlanan “Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA” biçimindeki zarf-fiiller de *Gülistan Tercümesi*’nde olduğu gibi şart ifadesi taşımaktadır:

TE 15a (3-4) Yana bir sebep ol kim köp ‘Arabî kitâblarını **okumağunça** kimerse Kur’ânın, hadîânın ma’nîsin bilmes.

“Yine bir sebep odur ki bütün Arapça kitapları **okumadıkça/okumazsa** kimse Kur’an’ın, hadisin anlamını bilmez.”

Bu örnekte, zarf-fiil ile yüklem arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi görülmektedir. Bununla birlikte, *Kur’an*’ın ve hadisin anlamını bilmek, açıkça, Arapça bütün kitapları okumak şartına bağlanmıştır. Bu durum yüklemi geniş zamanın olumsuzu ile çekimlenen tümcelerde de görülmektedir. Hatta bu tümcelerdeki şart ifadesi çok daha açıktır:

TE 147b (1-2) Bu eşikte oturup aytım kim seniñ dîdârını **körmegünce** evge kirmegey mên dep.

“Bu eşikte oturup dedim ki senin yüzünü **görmedikçe/görmezsem** eve girmeyeceğim.”

Bu tümcede kişinin eve girmesi hitap ettiği kişinin yüzünü görmesi şartına bağlanmıştır. Yüklemi geniş zamanın hikâyesinin olumsuzu ve geniş zamanın rivayetinin olumsuzu ile çekimlenen tümcelerde de aynı şart ifadesini görmek mümkündür:

TE 47a (7) Yana Hasan-ı Başrî, Râbî’a **bolmağunça** va’z aytmas érdi.

“Yine Hasan-ı Basrî, Rabia **olmayınca/olmazsa** vaaz vermezdi.”

TE 149a (7-8) Her kim sendin bir neme tilese yüz yegirmi dört miñ paygambarnı dar-
h’âstka **kêltürmegünçe** ol nêmeni bêrmes êrmiş sên.

“Bir kimse senden bir şey istese, o kişi yüz yirmi dört bin peygamberi dilekte bulunmaya **getirmedikçe/getirmezse** o şeyi vermezmişsin.”

Tezkiretü’l-Evliyâ’da bir soru tümcesi olan örnekte de şart anlamı bulunmaktadır. Zira bu tümcede aslında cevabı istenen bir soru sorulmamakta, kulların tövbe etmesi “o”nun tövbe etmesi şartına bağlanmaktadır:

TE 52b (1) Ol tavba **bêrmegünçe** banda kaçan tavba kıla bilür?

“O tövbe **etmedikçe/etmezse** kullar nasıl tövbe edebilir?”

Görüldüğü gibi Doğu Türkçesi metinlerinde “Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA” yapısındaki zarf-fiilleri içeren tümcelerde, bu zarf-fiil ile yüklem arasında öncelik-sonralık ilişkisinin yanında açık bir şart ilişkisi de mevcuttur.

2.2. Batı Türkçesi Metinlerinde -mAYInCA Zarf-Fiil Eki

Batı Türkçesi kapsamında incelenen *Gülistan Tercümesi* (GT) ve *Tezkiretü’l-Evliyâ*’da (TE) -mAYInçA zarf-fiil eki ile çekimlenmiş örnekler şunlardır:

GT (29b 11-12) Bu vâ’izlerün meclisi bezzâz dükânına beñzer; nağd **virmeyince** kumâş alınmaz. Ve bunda dañı irâdet **komayınca** sa’âdet ele girmez.

GT (32a 6-7) Mâluḡ zekâtını çıkarḡıl ki, bâḡubân bâḡuḡ çubuḡını **budamayınca** üzümü artuḡ virmez, zekât daḡı eyledür.

GT (43a 15-43b 1) Altunuḡ **olmayınca** zūr-ıla deḡiz geçemezsin.

GT (45b 12-13-14) Her vech-ile kişi renc **çekmeyince** genc ḡaşıl itmez ve cānı ḡatarda **komayınca** düşmene zafer bulmaz.

GT (57a 4-5) Pes kimsenüḡ yarasına tuz **ekmeyince** acısın bilmez.

GT (65b 1-2) **Tā ki** bir sözüḡ ‘ayn-ı şavāb-idüḡin **bilmeyince** söyleme; ve daḡı bir nesne ki eyü cevāb degüldür söyleme!

GT (68b 8-9) Ve üstüḡe ḡāyet ulu iş **düşmeyince** canı ḡatarda komāḡıl.

GT (73b 12-13) Ve Yūsuf ‘aleyhi’s-selām, Mısr kızlıḡ olduḡı vaḡt, aḡları ḡuzrına **getürmeyince** ḡarnı ḡoymaz-ıdı.

TE 122b (7-8-9) Bāyezīd ḡarnumda-y-iken her ne vaḡt ki bir şūbhelü loḡma aḡzuma alurdum ḡarnımda hareket iderdi, **tā** ol loḡmayı **bırakmayınca** ḡarar itmezdi.

TE 144a (2-3) Zinhār ki **tā** ikimüz bile ḡāzır **olmayınca** virmeyesin didiler, gitdiler.

TE 144a (6-7) Eydür, senüḡle şart itmedük mi kim, ikimüz bile **olmayınca** virmeyesin?

TE 155a (5-6) ḡazret-i ‘izzet buyurur ki bu Ma‘rūf dur, benüm muḡabbetümde şöyle ḡayrāndur beni **görmeyince** kendüye gelmeye.

TE 166b (7-8-9) Şeyḡ andan şordı, eyitdi: İläḡi, ‘izzüḡ ḡaḡḡıçun bundan gitmezem **tā** bunuḡ eşeḡini **virmeyince**.

TE 114b (8-9) **Tā** vefāt **itmeyince** kimse anı ḡaḡḡu’İma‘ rifetle bilmedi.

Görüldüḡü üzere bu ekin kullanımı, Batı Türkçesindeki *Gülİstan Tercümesi* ve *Tezkiretü’l-Evliyâ* metinlerinde Doḡu Türkçesindeki metinlere göre oldukça azdır. *Gülİstan Tercümesi*’ndeki “Fiil+ -mAYInCA” biçimindeki yapıların yedisi geniş zamanın olumsuzu, ikisi emir çekiminin olumsuzu, biri ise geniş zamanın hikâyesinin olumsuzu ile çekimlenmiş yüklemeler ile ilişkilidir. Yani Batı Türkçesinde de Doḡu Türkçesindeki gibi -mAYInCA ekli zarf-fiillerin daima olumsuz çekimli yüklemelere baḡlandıḡı söylenebilir. Geniş zamanın olumsuzu ile çekimlenmiş yüklemeler ile -mAYInCA ekli zarf-fiillerin tamamının arasında Doḡu Türkçesinde olduḡu gibi öncelik-sonralık ilişkisinin yanında şart ilişkisi de bulunmaktadır:

GT (45b 12-13-14) Her vech-ile kişi renc **çekmeyince** genc ḡaşıl itmez ve cānı ḡatarda **komayınca** düşmene zafer bulmaz.

“Kişi her yönüyle eziyet **çekmeyince/çekmezse** hazine meydana gelmez ve canı tehlikeye **atmayınca/atmazsa** düşmana karşı zafer kazanmaz.”

Bu tümcelerdeki -mAYInCA eki, Türkiye Türkçesinde de aynı biçimde karşılanabilir. Ancak burada da Doḡu Türkçesindeki karşılıḡında olduḡu gibi öncelik-sonralık ilişkisinin yanında bir şart anlamı olduḡu açıktır.

Geniş zamanın hikâyesi ile çekimlenen yüklem ile -mAYInCA ekli zarf-fiil arasında da şart ilişkisi olduğu görülmektedir:

GT (73b 12-13) Ve Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm, Mısır kızlık olduğu vakt, açları huzrına **getürmeyince** karnı toymaz-ıdı.

“Ve Yusuf aleyhisselam, Mısır’da kıtlık olduğu zaman, açları huzuruna **getirmeyince/getirmezse** karnı doymazdı.”

Doğu Türkçesinden farklı olarak *Gülistan Tercümesi*’nin Batı Türkçesi metninde yüklemi olumsuz emir çekiminde olan iki tümce saptanmıştır. Ancak bu tümcelerde yüklemle -mAYInCA ekli zarf-fiil arasında şartın yanında bir sınırlandırma ilişkisinin de kurulabileceği görülmektedir:

GT (68b 8-9) Ve üstüne gâyet ulu iş **düşmeyince** canı haşarda komağıl.

“Ve büyük bir iş **üstlenmezsen/üstleninceye kadar** canını tehlikeye atma.”

Yukarıdaki tümcede şart ifadesi ile birlikte zaman bakımından bir sınırlandırma bulunmaktadır. Bu durum “tâ ki” ile desteklenen ve yüklemi yine olumsuz emir çekiminde olan şu tümcede daha açık görülmektedir:

GT (65b 1) **Tâ ki** bir sözüñ ‘ayn-ı şavâb-idügin **bilmeyince** söyleme...

“Ta ki bir sözün sevap pınarı olduğunu **bilmezsen/bilinceye kadar** (o sözü) söyleme ...”

Tezkiretü’l-Evliyâ’nın Batı Türkçesi metninde ise “Fiil+ -mAYInCA” şeklindeki yapıların ikisi geniş zamanın olumsuz, üçü istek çekiminin olumsuz, biri ise belirli geçmiş zamanın olumsuz ile çekimlenmiş yüklemle ilişkilidir. Ancak bu örneklerin çoğunda zaman bakımından sınırlandırmanın şart ifadesinin önüne geçtiği görülmektedir. Bu durum kimi örneklerde “ta” bağlacı ile de desteklenmektedir.

TE 122b (7-8-9) Bâyezîd karnumda-y-iken her ne vakt ki bir şühelü loğma ağzuma alurdum karnımda hareket iderdi, **tâ** ol loğmayı **bırakmayınca** karar itmezdi.

“Bayezid karnımdayken ne zaman şüpheli bir lokma ağzıma alsam karnımda hareket ederdi, **ta ki** o lokmayı **bırakıncaya kadar** rahat etmezdi.”

TE 144a (2-3) Zinhâr ki **tâ** ikimiz bile hâzır **olmayınca** virmeyesin didiler, gittiler.

“**Ta ki** ikimiz de orada hazır **oluncaya kadar** sakın vermeyesin dediler, gittiler.”

TE 114b (8-9) **Tâ** vefat **itmeyince** kimse anı hâkku’lma‘ rifetle bilmedi.

“**Ta ki** vefat **edinceye kadar** kimse onu hakkıyla tanıyamadı.”

Görüldüğü üzere -mAYInCA ekli zarf-fiiller, Doğu Türkçesindekinin aksine, Batı Türkçesinde şart ifadesini kaybetmeye başlamıştır. Bu zarf-fiiller, Batı Türkçesinde daha çok zaman bakımından sınırlandırma anlamı taşımaktadır.

SONUÇ

Eski Türkçedeki -gInçA/-kInçA eki, Doğu Türkçesinde -GInCA/-GUnCA ve Batı Türkçesinde -InCA/-UnCA biçiminde devam etmiştir. Bu ek, Doğu ve Batı Türkçesinde de öncelik-sonralık ilişkisi bağlamında zaman ifade etmenin yanında bazı durumlarda koşul da ifade edebilmektedir. Bu çalışmada, ekin olumsuz biçiminin şart ifade etme özelliğinin olumlu biçimine göre çok daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Ekin olumlu biçimi pek çok örnekte yalnızca zaman ifade ederken; olumsuz biçiminin tüm örneklerde, yukarıda da bahsedildiği üzere, öncelik-sonralık anlamı veya sınırlandırma ile iç içe geçmiş bir şart ifadesini de barındırdığı görülmektedir.

Doğu Türkçesindeki -mAGInçA/-mAGUnçA ekli zarf-fiillerin kullanım şekillerinin belirlenebilmesi için öncelikle içinde buldukları tümcelerın yüklemelerinin özelliklerine bakmak gerekmektedir. *Gülistan Tercümesi*'ndeki "Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA" biçimindeki yapılar geniş zaman, geniş zamanın hikâyesi ya da gelecek zaman ile çekimlenmiş yüklemeler ile ilişkilidir. Bu yüklemelerin tamamı olumsuz yapıdadır. *Gülistan Tercümesi*'nden yaklaşık iki yüzyıl sonra Doğu Türkçesine çevirisi yapılan *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da ise "Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA" biçimindeki yapıların büyük çoğunluğu geniş zaman ve gelecek zaman ile çekimlenmiş yüklemelere bağlanmıştır. Diğerlerinde ise yüklemeler geniş zamanın hikâyesi ve geniş zamanın rivayeti ile çekimlenmiştir. Burada da *Gülistan Tercümesi*'nde olduğu gibi -mAGInçA/-mAGUnçA ekli zarf-fiillerin daima olumsuz çekimli yüklemelere bağlandığı görülmektedir.

Tezkiretü'l-Evliyâ'da gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenen yüklemelerin sıklığının *Gülistan Tercümesi*'ne nispetle artmış olması dikkat çekicidir. Bu durum, *Gülistan Tercümesi* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'nın içeriğiyle açıklanabilir. *Gülistan Tercümesi*, öğüt veren ve bir olay örgüsü ile şekillenen hikâyelerden oluşmaktadır. *Tezkiretü'l-Evliyâ* ise birçok menkıbe ve tasavvufî vecizeye yer verilen, bu bakımdan tezkirecilik anlayışına yeni bir bakış açısı kazandıran bir eserdir. Bu menkıbe ve vecizeler içinde geleceğe yönelik düşünceler ve öğütler yer almaktadır. *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenen yüklemelerin *Gülistan Tercümesi*'ne göre daha çok olması bu sebebe bağlanabilir.

Bu yüklemelere bağlanan "Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA" biçimindeki zarf-fiiller her iki eserde de öncelik-sonralık ile "iç içe geçmiş" bir şart ifadesi taşımaktadır. Bu bağlamda, *Gülistan Tercümesi*'nde gelecek zamanın olumsuzu ile çekimlenen bir yüklemle kurulan tümcede "meger kim" bağlacının bulunduğu saptanmıştır. Bu bağlaç, Doğu Türkçesindeki şart tümcelerinde ya da şart eki kullanılmadan şart ifade edilen tümcelerde sıkça kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi Doğu Türkçesi metinlerinde "Fiil+-mAGInçA/-mAGUnçA" yapısındaki zarf-fiilleri içeren tümcelerde, bu zarf-fiil ile yüklem arasında öncelik-sonralık ile birlikte açık bir şart ilişkisi de mevcuttur.

Çalışma kapsamındaki verilere bakıldığında bu ekin, Batı Türkçesindeki *Gülistan Tercümesi* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ* metinlerinde Doğu Türkçesindeki metinlere göre oldukça azaldığı görülmüştür. *Gülistan Tercümesi*'ndeki "Fiil+-mAYInCA" biçimindeki yapılar geniş zaman ve geniş zamanın hikâyesi ile çekimlenmiş yüklemelere bağlanmıştır.

Bununla birlikte, Doğu Türkçesinde karşılaşılmayan emir çekimli yüklemelerin Batı Türkçesinde kullanılmaya başlaması dikkat çekici bir husustur. Batı Türkçesinde de Doğu Türkçesindeki gibi -mAYInCA ekli zarf-fiillerin daima olumsuz çekimli yüklemle bağlandığı söylenebilir.

Batı Türkçesinde emir çekimli yüklemle ilişki kuran -mAYInCA ekli zarf-fiillerin öncelik-sonralık yerine bir sınırlandırma ifade etmesi, ekin anlam bakımından bir değişim içinde olduğunun göstergesidir.

Tezkiretü'l-Evliyâ'nın Batı Türkçesi metninde ise "Fiil+-mAYInCA" şeklindeki yapılar geniş zaman ve istek ile çekimlenmiş yüklemle bağlanmıştır. Bu yüklemelerin tamamı olumsuz yapıdadır. Ancak bu örneklerin çoğunda zaman bakımından sınırlandırmanın şart ifadesinin önüne geçtiği görülmektedir. Bu durum kimi örneklerde "ta" bağlacı ile de desteklenmektedir.

-mAYInCA ekli zarf-fiiller, Doğu Türkçesindekinin aksine, Batı Türkçesinde şart ifadesini kaybetmeye başlamıştır. Bu zarf-fiiller, Batı Türkçesinde daha çok zaman bakımından sınırlandırma anlamı taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M. (2011). Türkçede zarf-fiil eklerinin durum ekleriyle kalıplaşması. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, 55-68.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa.
- Çağatay, S. (1948). Eski Osmanlıca'da fiil müştaklarından III. gerundifler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12(6), 27-47.
- Çakmak, C. (2013). Birleşik zarf-fiil kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki görünüşleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 13-30.
- Çetintaş Yıldırım, F. (2005). Türkçe'de zaman anlatan ulaçların görünüş özellikleri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(1), 51-62.
- Çürük, M. S. (2013). Rabgüzi'nin Kıssaşü'l-Enbiyâsında olumsuzluk. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı* (Karaağaç, G., Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. vd. (2013). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri I -fiil- (Basit Çekim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergene, O. (2017). *Sadî Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ersoy, G. (2021). Eski Uygur Türkçesinde {-gInçA} morfemli tümcelerinin birleşme ve tür kuramına göre değerlendirilmesi. *Türkbilig*, 2021/42, 33-46.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (Akalın, M., Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997b). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuğu, M. (2006). Tezkiretü'l-Evliyâ (giriş-metin-indeks). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Küçük, S. (2011). XVI yüzyıla ait bir Tezkiretü'l-Evliyâ tercümesi (giriş-metin-tpkıbasım). Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Lewis, G. L. (1986). *Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Özkan, M. (1993). *Mahmûd b Kādî-i Manyâs Gülistan Tercümesi giriş-inceleme-metin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, M. (2014). Manyaslı Mahmud'un manzum Gülistan tercümesi ve yeni bir nüshası. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(9), 1-16.
- Tekin, T. (2004). *Irk Bitig Eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Uçar, E. (2012). Eski Türkçe -gInçA zarf fiil ekinin kökeni üzerine. *Gazi Türkiyat*, Güz 2012 (11), 47-52.
- Uğurlu, M. (2007). Lehçe içi aktarmada yalancı eşdeğerlik. 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

THE CONDITIONAL STATEMENT OF -mAGXnCA AND -mAYInCA GERUNDIAL SUFFIX IN THE SAMPLE OF EASTERN AND WESTERN TURKISH

ABSTRACT

The gerundial suffix -gınça/-ginçe and rarely -kınça/-kinçe in Old Turkish continued as -GInCA/-GUnCA in Eastern Turkish and -InCA/ -UncA in Western Turkish. It is possible to establish a relation of time-sorting, causality, limitation in terms of time and sometimes conditional between the adverbs formed with this suffix and the predicate of the main sentence.

In the negative constructions of this suffix, it is seen that time-sorting and conditional expressions in Eastern Turkish, and limitation and conditional expressions in Western Turkish come to the fore. The negative form of this gerundial suffix expresses the situations in which the action or occurrence denoted by the predicate of the sentence will occur or not, depending on whether the verb to which it is added takes place or not. Therefore, a conditional meaning is provided with these gerundiums.

In this study, translations of *Gülistan* and *Tezkîretü'l-Evliyâ* from Persian into Eastern and Western Turkish were searched for the negative form of the -gInçA/-kInçA suffix in Old Turkish in Eastern and Western Turkish. By determining the negative forms of the suffix in question, its meaning and functions, its relations with the predicate and the properties of the predicates in the sentences they are in were examined. It was thought that choosing the same works in Eastern and Western Turkish would make the comparison more reliable.

Based on the data obtained in this study, it has been tried to determine under which conditions the negative forms of this suffix express condition in Eastern and Western Turkish. Thus, it is aimed to determine the differentiated development of the conditional expressions in two dialects.

Keywords: Eastern Turkish, Western Turkish, gerundial suffix, condition expression.

Makale Künyesi (Araştırma): Türkben, T. (2023). Öğretmen adaylarının dijital ortamlardaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimlerinin belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 88-116.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1137024>

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL ORTAMLARDAKİ AKADEMİK OKUMA ALIŞKANLIK VE EĞİLİMLERİNİN BELİRLENMESİ¹

Tuncay TÜRK BEN²

ÖZET

Bilişim teknolojisinin hızla gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte okuma eylemi de dijital araçlar üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yapılan incelemede öğretmen adaylarının dijital araçları akademik okuma amaçlı kullanma alışkanlık ve eğilimleri ile ilgili bir çalışma tespit edilmemiştir. Bu araştırmanın temel amacı öğretmen adaylarının dijital ortamlardaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimlerini belirlemektir. Betimsel istatistiğin kullanıldığı araştırma, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Aksaray Üniversitesinde farklı bölümlerde öğrenim gören 412 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri “Kişisel Bilgi Formu” ve “Dijital Ortamda Akademik Okuma Alışkanlık ve Eğilimlerini Belirleme Anketi” adlı iki bölümden oluşan bir veri toplama aracı ile elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde Microsoft Excel ve SPSS 20.0 paket programından yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu dijital cihazları akademik okuma amaçlı kullandığını ortaya koymaktadır. Ancak araştırmaya dâhil olan öğretmen adaylarının çoğunluğu akademik amaçlı okumalarda basılı kâğıt üzerinden okumayı dijital cihaz üzerinden okumaya göre daha çok tercih ettiklerini; okuma, anlama ve kalıcı öğrenme açısından da kâğıt üzerinden okumanın daha yararlı olduğunu belirtmektedirler. Öğretmen adayları dijital cihazları akademik materyallere ulaşımın kolay ve hızlı olması, ekonomik olması, her yerde erişimin olması, taşınabilirlik vb. nedenlerden ötürü kullandıklarını ifade etmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu akademik okumalarını akıllı telefon ve dizüstü bilgisayar üzerinden gerçekleştirmektedir. Öğretmen adayları dijital cihaz üzerinden okuma yapmanın göz sağlığını olumsuz etkilenmesi, dikkatin çok çabuk dağılması, odaklanmada güçlük yaşama, zor ve yorucu olması gibi birtakım sınırlı yönlerinin olduğunu belirtmektedir.

Anahtar kelimeler: Dijital ortam, akademik okuma, alışkanlık, eğilim, öğretmen adayları.

¹ Aksaray Üniversitesi Rektörlüğü İnsan Araştırmaları Etik Kurulunun E-34183927-000-00000712446 sayılı yazısıyla, bu çalışmanın Etik Kurul Yönergesi'ne uygun olduğu kararı vermiştir. Belge Doğrulama Kodu: 6505D9AF-F5E9-41E7-BF6F-2806A6F3DD6F.

² Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Doç. Dr. tuncayturkben57@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0167-4173>

GİRİŞ

Okuma becerisi, bilgi teknolojilerinin hızla geliştiği günümüz dünyasında, bilgi edinmenin ve öğrenmenin etkili yollarından biri olarak geçerliliğini korumaktadır. Okuma, bireylerin hızla değişen ve dönüşen bu dünyamıza ayak uydurmalarını sağlayan temel bir beceri ve yaşam boyu öğrenmenin ve gelişiminin önünü açan etkili bir öğrenme alanıdır. Eğitim sisteminin ve öğrenme sürecinin de temelini oluşturan bu beceri, ilkokuldan yükseköğretime kadar tüm eğitim basamaklarında son bilimsel gelişmeler ışığında etkin bir şekilde öğrencilere kazandırılmalıdır.

Akademik ortamda bilgiye ulaşmanın en çok okuma etkinlikleri ile gerçekleşmesi, öğrencilerin çok iyi okuma becerilerine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda akademik ortamlarda başarılı olabilmenin en önemli koşullarından biri de akademik metinleri anlamaktır (İnal, 2007). Akademik okuma, öğrencilerin akademik yaşamlarında başarılı olmaları için gerekli olan bir dil becerisidir. Alan yazında akademik okuma üzerine farklı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Akademik okuma, "belirli ana konu alanlarını incelemek için uzun akademik metinlerin amaçlı ve eleştirel olarak okunması" (Sengupta, 2002, s. 3), öğrencilerin dinamik olarak çeşitli okuma stratejileriyle meşgul oldukları ölçülü, zorlu ve çok yönlü bir okuma süreci (Sohail, 2015, s. 115) olarak tanımlanmaktadır. Bilgi ve bilgiye erişmek için böylesine kritik bir beceri, yükseköğretimde son derece gereklidir. Levine, Ferenz ve Reves (2000) de üniversite öğrencilerinin üstlenmesi gereken en önemli becerinin akademik metinleri okuma becerisi olduğu görüşündedir. Çünkü öğrencilerin eğitim hayatları boyunca alanları ile ilgili bilgileri öğrenebilmeleri ve gerekli görevleri yerine getirebilmeleri için pek çok kaynaktan bol bol okumaları gerekmektedir.

Akademik okuma, karmaşık ve disipline özgü olması nedeniyle diğer okuma biçimlerinden farklıdır. Shuyun ve Munby (1996) de akademik okumanın çok özenli, ciddi ve çok yönlü bir süreç olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu süreçte öğrencilerin okuma görevlerinin üstesinden gelebilmeleri için gerekli beceri ve stratejilere sahip olmaları gerekmektedir (Türkben, 2021). Eroğlu'na (2005) göre akademik okumada, öğrenciler belirli amaçlar için okurlar. Öğrenciler öncelikle ihtiyaçlarına uygun bölümleri bulmak için hızlı bir şekilde tarar, ardından belirlenen bu bölümleri dikkatlice okurlar. Akademik amaçlı okumada öğrenciler, belirli bilgileri bulmak için tarama yapmak, ana fikri anlamak için gözden geçirmek ve önemli bölümleri dikkatlice okumak gibi etkili okuma stratejilerine büyük önem verirler. Görüldüğü üzere akademik bağlamlarda öğrencilerin akademik metinleri okuyarak içerik alanlarındaki bilgileri araştırması, analiz etmesi, sentezlemesi ve diğer becerilerle bütünleştirmesi gerekmektedir (Alvermann ve Phelps, 2002; Grabe ve Stoller, 2002). Bunun için de öğrenciler akademik metinleri okuma, yorumlama ve eleştirel olarak değerlendirme yeteneği olarak akademik okuryazarlık becerileri ile donatılmalıdır.

Bilişim teknolojisinin hızla gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte öğrencilere akademik okuryazarlık becerilerinin yanında dijital okuryazarlık becerileri de kazandırılmalıdır. Yaşadığımız dijital çağda, bilgiye internet ve sosyal medya ile de ulaşılabildiği için, öğrencilerin bilgiye dijital ortamdan erişebilmesi de önem kazanmaktadır. Bilgiye erişebilmenin en temel yolu da okuma vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Kırtay, 2020).

Dijital ortamda yapılan okuma etkinlikleri ise çevrimiçi (*online*) okuma, dijital okuma/okuryazarlık, ekran okuma ve online okuryazarlık gibi kavramlarla ifade edilmektedir (Keskin, 2014). Dijital okuma, okumanın dijital araçlar üzerinde sürdürülmesi eylemidir. Dijital okumayı geleneksel okumadan ayıran en belirgin fark, eylemin ekran üzerinde yapılıyor olmasıdır (Odabaş, 2017). Alan yazında dijital okuma; “bireyin dijital araçların ekranlarında sunulan bilgilerden yeni anlamlar oluşturduğu ve zihinde yapılandığı aktif bir süreç” (Çıvğın, 2020, s. 8). “okuma eyleminin dijital enformasyon ve bilgi kaynakları üzerinde sürdürülmesi sürecini ifade eden davranış şekli” (Odabaş, Odabaş ve Binici, 2019, s. 89) şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüzde bireyler okuma eylemini basılı yayınların elektronik ortamlara aktarılabilmesi imkânı ile e-kitap okuyucu, tablet, bilgisayar gibi teknolojik ürünler vasıtasıyla gerçekleştirebilmektedir (Kırtay, 2020). Çetin’e (2021a) göre dijital çağda insanların dijital araçlarla çok fazla etkileşimde bulunması ve okuma eyleminin de bu ortamlardan yoğun şekilde yapılmaya başlanması dijital ortamlara özgü okuma davranışlarının oluşmasına neden olmaktadır.

Teknoloji alanında yaşanan değişim ve gelişmeler ile birlikte okuma ortamı da kâğıt üzerinden dijital ortama doğru bir genişleme yaşanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda dijital araçlardan okuma ile ilişkili olarak çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. Literatür tarandığında dijital ortamlarda okuma davranışlarının değerlendirilmesi (Çetin, 2021a), çevrimiçi okumayı etkileyen değişkenler (Keskin, 2014), teknoloji-kütüphane kullanımı ve okuma alışkanlığı (Kırtay, 2020), internet tabanlı okuma motivasyonu ve etkileşimleri (Güzel ve Elkıran, 2021), öğretmen adaylarının anadil ve yabancı dilde internet üzerinden okuma alanları ve sıklıkları (Kartal ve Pekkanlı, 2011), eğitim fakültesi öğrencilerinin dijital okuma yeterlikleri (Çıvğın, 2020), çocukların dijital okuma alışkanlıkları (Kucirkova ve Littleton, 2016), öğretmenlerin dijital okuma kültürü (Akçaoğlu Saydım, 2017), ortaöğretim öğrencilerinin dijital okumaya yönelik tutumları (Maden ve Maden, 2016), öğretmen adaylarının dijital okuma özyeterlik algıları (Ulu ve Zelzele, 2018), öğretmen adaylarının yazılı ve dijital okuma alışkanlıkları (Şahenk Erkan, Balaban Dağal ve Tezcan, 2015), öğretmen adaylarının dijital okumaya yönelik metaforik algıları (Azizoğlu ve Okur, 2018), öğrencilerin dijital okuma kültürü (Boz, 2018), öğretmenlerin basılı sayfa ve ekrandan okuma tercihleri ile eğitimde elektronik metin kullanımına yönelik görüşleri (Dağtaş, 2013), basılı ve dijital ortamlarda ortaokul öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerinin karşılaştırılması (Batluralkız, 2018), ekrandan okumanın okuduğunu anlamaya etkisi (Yaman ve Dağtaş, 2013), ekrandan okuma ile kağıttan okumanın anlama düzeyi açısından karşılaştırılması (Ercan ve Ateş, 2015), ders materyallerini okumada format tercihi (Keskin ve Çetinkaya, 2017), dijital bilgi kaynakları ve ortamlarının üniversite öğrencilerinin okuma davranışlarına etkileri (Odabaş, Odabaş ve Binici, 2019), dijital ortamlarda okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesi (Çetin, 2021b), üniversite öğrencilerinin e-kitap okuma alışkanlıkları (Elkatmış, 2021), ergenlik dönemindeki öğrencilerin dijital ve matbu okumaya karşı tutumları (Yıldız ve Keskin, 2016), metinleri ekrandan okumanın anlam kurma üzerine etkisi (Özen ve Ertem, 2014), öğrencilerin e-kitap okuma tutumları (Çelik, 2015), öğretmen adaylarının basılı ve e-kitap kullanımına ilişkin görüşleri (Çelik, Halat ve Fırat,

2019), öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri (Yontar, 2019) üzerine çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir.

Son yıllara doğru ülkemizde dijital okuma ortamlarına yönelik çalışmalarda bir artış yaşandığı görülmektedir. Ancak alan yazında öğretmen adaylarının dijital ortamlardaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimlerinin belirlenmesine yönelik geniş kapsamlı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma öğretmen adaylarının dijital ortamlardaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimleri üzerine yapılan ilk kapsamlı araştırma olması bakımından oldukça önemlidir. Bu araştırmanın problem cümlesini, “Öğretmen adaylarının dijital ortamlardaki akademik okuma alışkanlık ve eğilim düzeyleri nasıldır?” sorusu oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli; geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2005). Bu modelde çalışmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Bu çalışmada da öğretmen adaylarının akademik okuma alışkanlık ve eğilimleri hazırlanmış bir anket formu ile belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırma 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık), Fen Bilgisi Eğitimi, İlköğretim Matematik Eğitimi, Sınıf Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Türkçe Eğitimi ve Yabancı Diller Eğitimi bölümlerinin üçüncü ve dördüncü sınıflarında öğrenim gören öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında söz konusu bölümlerde öğrenim gören 412 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %70,87’si (f: 292) kız, %29,13’ü (120) ise erkeklerden oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubundaki Öğrencilerin Dağılımı

Bölüm Adı	3.sınıf	4.sınıf	Toplam
Eğitim Bilimleri (PDR)	34	38	72
Fen Bilgisi	15	19	34
İlköğretim Matematik	30	30	60
Sınıf	30	34	64
Sosyal Bilgiler	41	19	60
Türkçe	36	26	62
İngilizce	29	31	60
Toplam	215	197	412

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılacak “Öğretmen Adaylarının Dijital Ortamdaki Akademik Okuma Alışkanlık ve Eğilimlerini Belirleme Anketi” araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. İki bölümden oluşan anketin birinci bölümü *bölüm*, *cinsiyet* gibi öğretmen adaylarının

demografik özelliklerini içeren soruları içermektedir. İkinci bölümde ise öğretmen adaylarının dijital ortamdaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimlerini belirlemeyi amaçlayan toplam on iki soru yer almaktadır. Araştırma anketi hazırlanırken öncelikle “dijital okuma”, “akademik okuma”, “dijital ortamda akademik okuma” ve “dijital okuryazarlık” anahtar kelimeleriyle alan yazında tarama yapılmıştır. İlgili çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra çalışmada öğretmen adaylarının dijital ortamdaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimlerini belirleyecek maddeler yazılmıştır. Hazırlanan taslak anket formu 2’si ölçme ve değerlendirme, 2’si bilgisayar ve öğretim teknoloji bölümü ve 8’i Türkçe eğitimi alanında olmak üzere toplam 12 alan uzmanı kişiye gönderilmiştir. Alan uzmanlarından gelen dönütler çerçevesinde maddeler üzerinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Daha sonra anket formunun uygulanabilirliğini test etmek amacıyla, çalışmaya dâhil olmayan 10 öğretmen adayı ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Soruların anlaşılabilir olduğu görülmüştür. Böylece geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçme aracı geliştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Geliştirilen anket ile toplanılan veriler, bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra betimleyici analizler için SPSS; grafikler için ise Microsot Excel kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

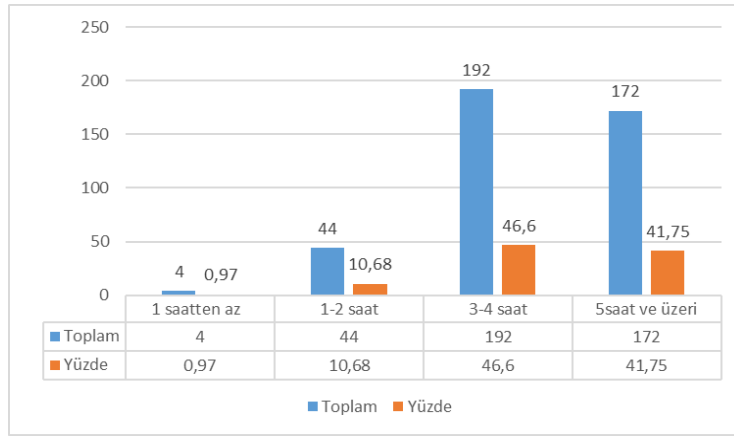
1. Araştırma problemi doğrultusunda öncelikle öğretmen adaylarının günlük dijital araçları kullanma süreleri belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmen adaylarının günlük dijital cihazları kullanma süreleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Günlük Dijital Cihazları Kullanma Süreleri

Süre	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f	f	f	%
1 saatten az	1	-	2	1	-	-	-	4	0,97
1-2 saat	5	4	9	7	5	6	8	44	10,68
3-4 saat	27	18	28	32	25	28	34	192	46,60
5saat ve üzeri	39	12	21	22	30	30	18	172	41,75

Tablo 2’de görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğu dijital cihazları günlük “3-4 saat” (%46,60) ve “5 saat ve üzeri” (%41,75) kullandığını belirtmektedir. %10,68’i “1-2 saat” ve %0,97’si ise “1 saatten az” kullandığını ifade etmektedir. Bu bulgular, dijital dönüşümün yaşandığı günümüz dünyasında pek çok hizmetin teknolojik araçlar aracılığıyla gerçekleşmesi, dijital ortamın sunduğu olanaklar, dijital cihazların sürekli elimizin altında olması vb. nedenlerle açıklanabilir. Ayrıca öğretmen adaylarının cihazları bu sıklıkta kullanması dijital cihazların onlar için vazgeçilemeyecek bir unsur hâline geldiğini de ortaya koymaktadır.

Öğretmen adaylarının dijital cihazları günlük kullanma sürelerini gösteren dağılım Grafik 1’de verilmiştir.

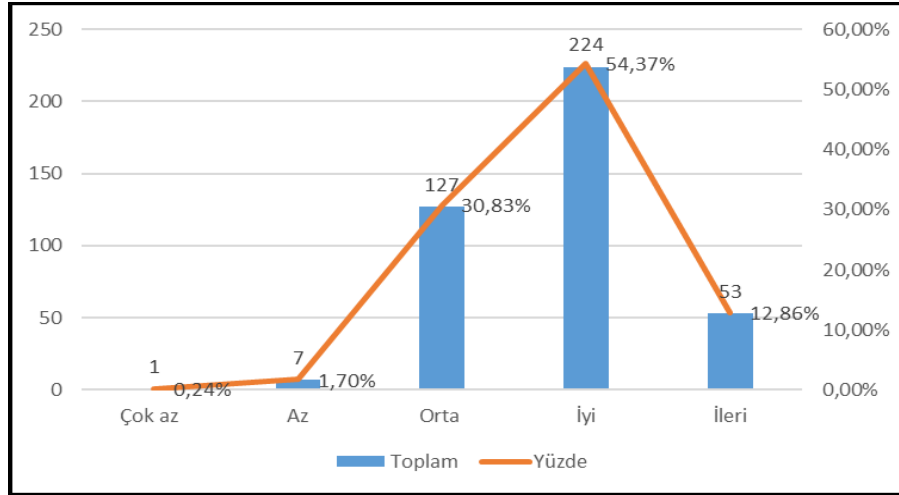
Grafik 1. Öğretmen Adaylarının Günlük Dijital Cihazları Kullanma Süreleri

2. Araştırma kapsamında öğretmen adaylarının dijital cihazları kullanma yeterliği de tespit edilmeye çalışılmıştır. Öğretmen adaylarının dijital cihazları kullanma yeterlik düzeyleri Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Dijital Cihazları Kullanma Yeterlikleri

Yeterlik Düzeyi	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f	f	f	%
Çok az	1	-	-	-	-	-	-	1	0,24
Az	1	1	-	-	-	2	3	7	1,70
Orta	18	12	26	24	6	22	19	127	30,83
İyi	40	18	29	32	40	34	31	224	54,37
İleri	12	3	5	6	14	6	7	53	12,86

Tablo 3'e göre öğretmen adayları dijital cihazları kullanma yeterliklerini %54,37 oranında iyi, %30,83 oranında orta ve %12,86 oranında ileri düzeyde kullandıklarını belirtmektedirler. Bu oranlar öğretmen adaylarının dijital cihazları iyi derecede kullandıklarını göstermektedir. Bu durum bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte öğretmen adaylarının yeterliklerini geliştirdiklerini göstermektedir. Öğretmen adaylarının dijital yeterliklerini gösteren oranlar Grafik 2'de de verilmiştir.

Grafik 2. Öğretmen Adaylarının Dijital Cihazları Kullanma Yeterlikleri

Grafik 2 incelendiğinde de öğrencilerin çoğunluğunun dijital cihazları iyi derecede kullandıkları görülmektedir. Bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte öğrencilerin dijital cihazları yüksek düzeyde kullanma yeterliliğine sahip olmaları önemli görülmektedir.

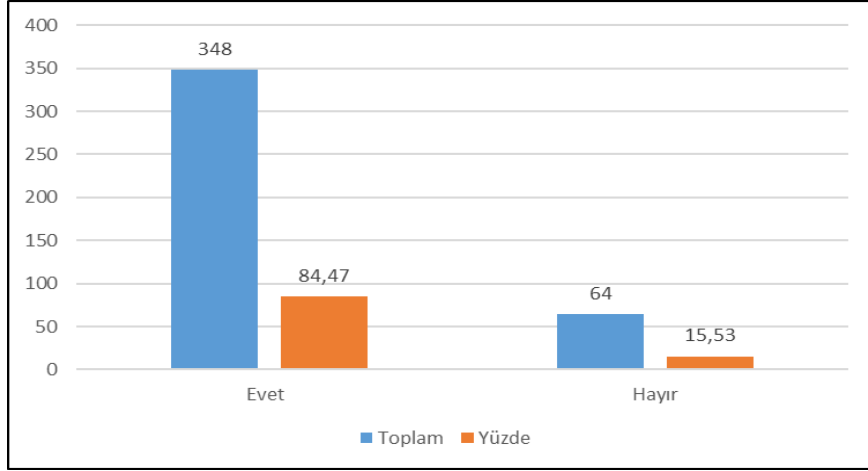
3. Öğretmen adaylarının dijital cihazları akademik okuma amaçlı kullanıp kullanmadıklarına ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Dijital Ortamda Akademik Okuma Durumları

Okuma Durumları	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
Evet	64	30	48	50	53	56	47	348	84,47
Hayır	8	4	12	12	7	8	13	64	15,53

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğu (%84,47) akademik amaçlı okuma yaparken dijital cihazları kullandığını ifade etmektedirler. Bölüm bazında ise eğitim bilimleri (f: 64), sınıf (f: 56), İngilizce (f: 53) ve Türkçe (f: 50) bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının dijital cihazları daha çok akademik amaçlı

kullandıkları görülmektedir. Akademik okuma amaçlı olarak dijital cihazların büyük bir oranda kullanılıyor olması, öğretmen adaylarının içinde bulunduğumuz dijital çağa uyum sağladıklarını göstermektedir. Dijital cihazların herkesin yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu günümüz dünyasında, bu araçların öğrenim süreçlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Öğretmen adaylarının dijital cihazları akademik okuma amaçlı kullanma düzeylerini gösteren dağılım Grafik 3'te de verilmiştir.

Grafik 3. Öğretmen Adaylarının Dijital Cihazları Akademik Amaçlı Kullanma Sıklıkları

Tablo 4 ve Grafik 3'te yer alan bulgulara göre öğretmen adaylarının %15,53'ü dijital ortamda akademik okuma yapmayı tercih etmedikleri görülmektedir. Bu öğretmen adaylarının dijital bir araç üzerinden akademik okuma yapmama nedenleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının dijital araç üzerinden akademik okuma yapmama nedenleri

Nedenler	Eğitim	Fen Bilgisi	Sosyal	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim	Toplam	Yüzde
	Bilimleri	Fen Bilgisi	Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim		
	f	f	f	f	f	f	f	f	%
Dijital metne odaklanmada sorun yaşıyorum.	4	2	3	8	5	5	7	34	8,25
Dijital ortamda etkili okuma yapamıyorum.	2	3	7	6	5	4	5	32	7,77
Geleneksel yöntemlere alışkınım.	5	1	5	5	4	5	7	32	7,77
Zor ve yorucu olması	6	2	4	5	4	4	4	29	7,04
Verim alamıyorum.	2	1	3	4	3	4	3	20	4,85

Çok çabuk sıkılıyorum.	3	1	4	6	-	2	3	19	4,61
Dijital araçları eğlence amaçlı kullanıyorum.	1	1	3	4	4	-	4	17	4,13
İlgimi çekmiyor.	2	-	6	1	2	1	2	14	3,40
Sevmiyorum.	-	2	2	2	-	3	-	9	2,18
Dijital araca sahip değilim.	1	-	-	-	-	-	1	2	0,49

Tablo 5’te öğretmen adayları dijital araç üzerinden akademik okuma yapmama nedenlerini şu şekilde sıralamaktadırlar: “Dijital metne odaklanmada sorun yaşıyorum (%8,25).”, “Dijital ortamda etkili okuma yapamıyorum (%7,77).”, “Geleneksel yöntemlere alışkınım (%7,77).”, “Zor ve yorucu olması (%7,04).”, “Verim alamıyorum (%4,85).”, “Çok çabuk sıkılıyorum (%4,61).”, “Dijital araçları eğlence amaçlı kullanıyorum (%4,13).”, “İlgimi çekmiyor (%3,40).”, “Sevmiyorum (%2,18)”, “Dijital araca sahip değilim (%0,49).” Öne sürülen nedenlere bakıldığında dijital cihazları akademik amaçlı kullanmayı tercih etmeyen öğretmen adaylarının geleneksel olarak kâğıt üzerinden okumayı daha çok tercih ettikleri, okuma anlama noktasında dijital cihazlar üzerinden akademik okumaya karşı olumsuz bir tutuma sahip oldukları ve bu araçları daha çok eğlence amaçlı kullandıkları anlaşılmaktadır.

Dijital cihazlar üzerinden akademik okuma yapmayı tercih etmeyen öğrencilerin çoğunluğunun daha önceden akademik okuma amaçlı dijital kullanma deneyimi olduğu görülmektedir (%11,17; f: 46). Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının %4,37’si (f: 18) ise daha öncesinden dijital cihazları akademik okuma amaçlı kullanmadığını belirtmiştir.

4. Öğretmen adaylarının derslerinde akademik okuma yapmak için kullanmış oldukları dijital cihazlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Akademik Okuma Amaçlı Kullandıkları Dijital Cihazlar

Kullanılan Cihazlar	Eğitim Bilimleri	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f								
Akıllı Telefon	58	27	42	40	44	36	42	289	70,15
Dizüstü Bilgisayar (Laptop)	52	24	30	34	46	42	40	268	65,05
Masaüstü Bilgisayar	12	9	12	9	11	8	6	67	16,26
Tablet Bilgisayar (iPad)	8	7	8	7	8	8	10	56	13,59
Elektronik Kitap Okuyucu	3	3	1	4	3	2	1	17	4,13
Akıllı Tahta	-	-	-	-	3	-	-	3	0,73

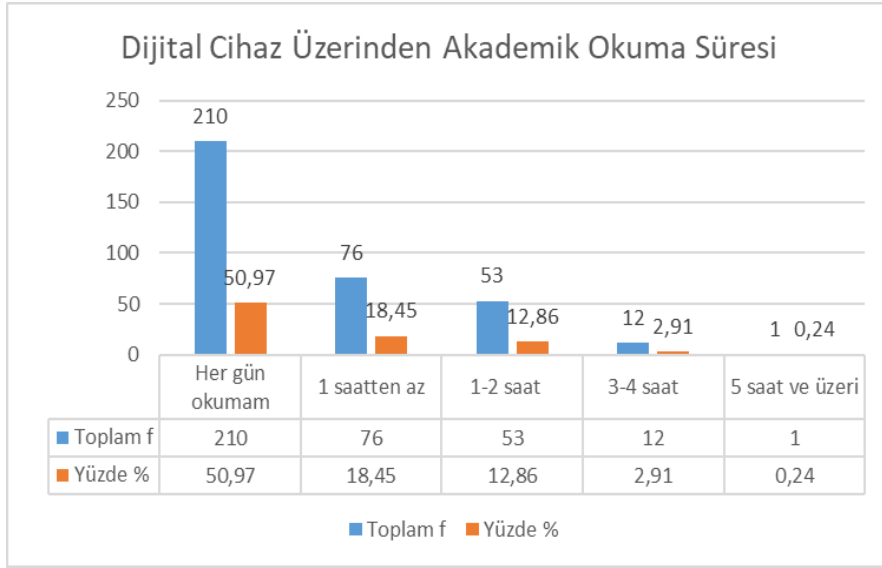
Tablo 6’da görüldüğü üzere farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin akademik okuma amaçlı kullandıkları cihazların başında akıllı telefon (%70,15; f: 289) ve dizüstü bilgisayar (%65,05; f: 268) gelmektedir. En az kullanılan cihazlar ise elektronik kitap okuyucu (%4,13; f: 17) ve akıllı tahtadır (%0,73; f: 3). En çok kullanılan cihazların başında akıllı telefonların gelmesi kolay taşınabilir olması, kullanışlı olması, bilgisayar işlevlerini yerine getirmesi vb. özelliklere sahip olmasıyla açıklanabilir. İkinci sırada yer alan dizüstü bilgisayar (%65,05; f: 268) da taşınabilir olması, üzerinde birden çok işletim sistemi çalıştırması, kablosuz bağlantıyı mümkün kılması vb. nedenlerden ötürü öğretmen adayları tarafından tercih edilen cihazların başında geldiği düşünülmektedir. Akıllı tahtaların (%0,73; f: 3) daha çok sınıf ortamında bulunulması, e-kitap okuyucularının ise (%4,13; f: 17) maliyetli olması, elektronik kitap okuma alışkanlığının fazla olmaması vb. nedenlerle fazla tercih edilmediği varsayılmaktadır.

5. Öğretmen adaylarının dijital cihazları akademik okuma amaçlı kullandıkları süreler Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Dijital Cihaz Üzerinden Akademik Amaçlı Okuma Süreleri

Okuma Süresi	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
								f	%
Her gün okumam	40	20	25	31	34	32	28	210	50,97
1 saatten az	15	8	12	9	9	15	8	76	18,45
1-2 saat	7	4	10	9	8	7	8	53	12,86
3-4 saat	2	2	1	1	2	2	2	12	2,91
5 saat ve üzeri	-	-	-	-	1	-	-	1	0,24

Tablo 7’de farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin akademik okuma amaçlı dijital cihazları kullanma süreleri yer almaktadır. Öğretmen adaylarının %50’97’si düzenli olarak her gün akademik okuma gerçekleştirmediğini belirtmektedir. Öğretmen adaylarının %18,45’i (f: 76) “1 saatten az”, %12,86’sı (f: 53) “1-2 saat” ve %2,91’i (f: 12) “3-4 saat” günlük akademik okuma amaçlı dijital cihazlardan yararlandığını ifade etmektedir. Sadece bir öğrenci “5 saat ve üzeri” akademik okuma amaçlı dijital cihazları kullandığını belirtmektedir. Öğretmen adaylarının günlük dijital cihazları kullanma süreleri (Bkz. Tablo 2) göz önüne alındığında, akademik okuma amaçlı cihazların oldukça az kullanıldığı söylenebilir. Öğretmen adaylarının dijital cihaz üzerinden ne kadar akademik okuma yaptıkları Grafik 4’te de verilmiştir.

Grafik 4. Dijital Cihaz Üzerinden Akademik Okuma Süreleri

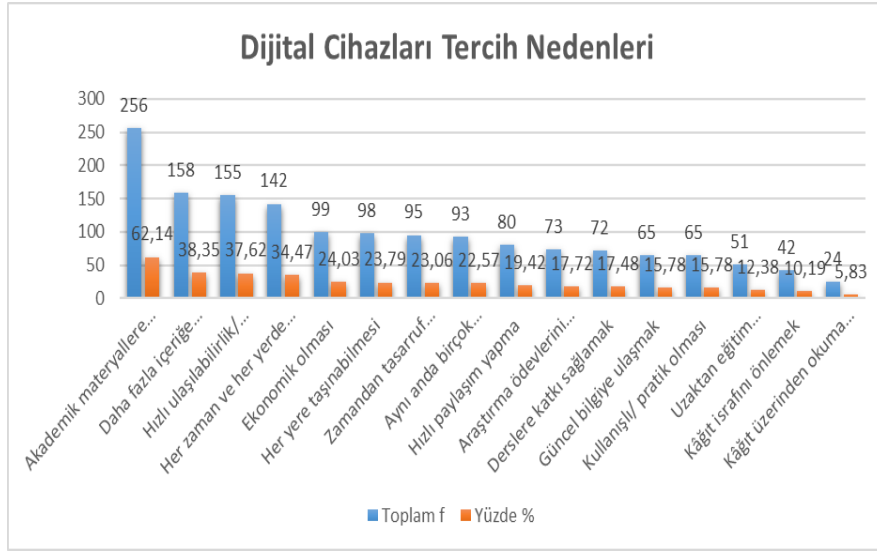
6. Öğretmen adaylarına akademik okuma yapmak için dijital araçları neden tercih ettikleri sorulmuş, elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının Akademik Okuma İçin Dijital Cihazları Tercih Nedenleri

Tercih Nedeni	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f	f	f	%
Akademik materyallere ulaşma kolaylığı	35	18	36	46	50	28	43	256	62,14
Daha fazla içeriğe /kaynağa ulaşabilme	21	14	31	28	27	24	13	158	38,35
Hızlı ulaşılabilirlik/ erişebilirlik	30	14	16	28	26	21	20	155	37,62
Her zaman ve her yerde okuma imkânı	29	11	20	23	26	15	18	142	34,47
Ekonomik olması	17	5	18	16	14	12	17	99	24,03
Her yere taşınabilmesi	20	12	10	18	19	10	9	98	23,79

Zamandan tasarruf sağlamak	18	14	12	16	14	10	11	95	23,06
Aynı anda birçok kaynağa erişim sağlama	21	9	13	19	14	12	5	93	22,57
Hızlı paylaşım yapma	14	8	10	12	6	14	16	80	19,42
Araştırma ödevlerini yapma	13	6	8	16	14	12	4	73	17,72
Derslere katkı sağlamak	10	10	12	10	8	10	12	72	17,48
Güncel bilgiye ulaşmak	11	8	10	12	10	8	6	65	15,78
Kullanışlı/ pratik olması	10	6	5	15	13	8	8	65	15,78
Uzaktan eğitim derslerini takip etme	8	5	4	10	11	6	7	51	12,38
Kâğıt israfını önlemek	7	6	4	6	5	8	6	42	10,19
Kâğıt üzerinden okuma imkânı olmaması	7	5	4	3	2	1	2	24	5,83

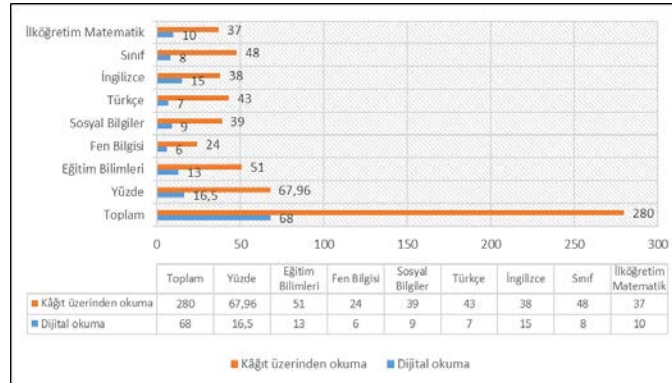
Tablo 8 incelendiğinde, farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin akademik okuma için dijital cihazları tercih etmesinin nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır: “akademik materyallere ulaşma kolaylığı (%62,14; f: 256)”, “daha fazla içeriğe /kaynağa ulaşabilme (%38,35; f: 158)”, “hızlı ulaşılabilirlik/ erişebilirlik (%37,62; f: 155)”, “her zaman ve her yerde okuma imkânı (%34,47; f: 142)”, “ekonomik olması (%24; f: 99)”, “her yere taşınabilmesi (%23,79; f: 98)”, “zamandan tasarruf sağlamak (%23,06; f: 95)”, “aynı anda birçok kaynağa erişim sağlama (%22,57; f: 93)”, “hızlı paylaşım yapma (%19,42; f: 80)”, “araştırma ödevlerini yapma (%17,72; f: 73)”, “derslere katkı sağlamak (%17,48; f: 72)”, “güncel bilgiye ulaşmak (%15,78; f: 65)”, “kullanışlı/ pratik olması (%15,78; f: 65)”, “uzaktan eğitim derslerini takip etme (%12,38; f: 51)”, “kâğıt israfını önlemek (%10,19; f: 42)”, “kâğıt üzerinden okuma imkânı olmaması (%5,83; f: 24). Görüldüğü üzere öğretmen adayları farklı gerekçelerle dijital cihaz üzerinden akademik okuma yapmaktadırlar. Özellikle dijital iletişim olanaklarının arttığı günümüz dünyasında bilgiye daha hızlı ve rahat ulaşım, dijital öğrenme ortamları ve uygulamalarının öğretmen adaylarını akademik okuma amaçlı dijital cihazları kullanmalarına yönelttiği düşünülmektedir. Öğretmen adaylarının dijital cihazları tercih nedenleri Grafik 5’te de sunulmuştur.

Grafik 6. Öğretmen Adaylarının Akademik Okumada Öncelikli Format Tercihleri

Grafik 6 incelendiğinde sadece İngilizce öğretmenliği bölümünde (f: 36) öğrenim gören öğrencilerin akademik okuma amaçlı dijital okumayı daha çok tercih ettikleri, diğer bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin ise daha çok geleneksel kâğıt üzerinden akademik okuma gerçekleştirdikleri görülmektedir. Genel olarak da öğretmen adaylarının çoğunluğu akademik okuma amaçlı okumalarda basılı kâğıt üzerinden okumayı (%47,82; f: 197) daha çok tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Dijital okumayı tercih edenlerin (%36,65; f: 151) nispeten daha az olduğu gözükmektedir. Öğretmen adaylarının kâğıda basılı materyalleri daha çok tercih etmeleri adayların okuma alışkanlıkları, basılı kâğıt üzerinden daha fazla odaklanmaları, kâğıt üzerinden okumanın anlama üzerindeki olumlu etkisine olan inanç gibi unsurlarla açıklanabilir.

7. Öğretmen adaylarının hangi tür okumanın (dijital ortamda akademik okuma / geleneksel kâğıt üzerinde akademik okuma) *anlama, bilgiyi özümseme ve akılda tutma (kalıcılık)* açısından daha iyi olduğu yönündeki algıları Grafik 7’de verilmiştir.

Grafik 7. Öğretmen Adaylarının Okuma Formatlarına İlişkin Algıları

Grafik 7’de verilen bulgular incelendiğinde, farklı bölümlerden araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ekseriyeti kâğıt üzerinden yapılan akademik okumanın anlama, bilgiyi özümseme ve kalıcılık açısından daha etkili olduğunu düşünmektedir (%67,96, f: 280). Başka bir ifade ile öğretmen adayları basılı kâğıt üzerinden okuduklarında daha fazla verim aldıklarını dile getirmektedirler.

8. Öğretmen adaylarının dijital ortamda, akademik okuma yapmak için genel olarak kullandıkları yazılım ve programlar Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Öğretmen Adaylarının Akademik Okuma Amaçlı Kullandıkları Yazılım ve Programlar

Kullanılan Yazılım/Program	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f	f	f	%
Microsoft Word	33	18	27	29	28	30	30	165	40,05
Adobe Acrobat Reader DC	24	12	22	32	21	22	29	162	39,32
FoxitPDF Reader	17	11	13	15	26	9	13	104	25,24
Nitro PDF Pro	13	5	10	14	12	8	9	71	17,23
Google Dökümanlar	8	4	7	6	7	4	7	43	10,44
OneNote	6	4	3		5	6	4	28	6,80
Wattpad	7	2	4	2	1	7	1	24	5,83
CamScanner	4	1	3	3	4	2	3	20	4,85
PDF Reader	6	1	1	1	2	2	3	16	3,88
OverDrive	3	2	1	1	4	1	1	13	3,16
Amazon kindle	3	2	1	1	4	1	1	13	3,16
Goodreads	1	-	1	1	2	-	1	6	1,46
Scribd	2	-	-	-	2	1	-	5	1,21
İbooks	-	1	-	1	3	-	-	5	1,21
Sumatra PDF	1	-	1	-	2	-	-	4	0,97
Evernote	3	-	-	-	-	1	-	4	0,97
Librera Reader	1	-	-	1	-	1	-	3	0,73
ReadEra	3	-	-	-	-	-	-	3	0,73
Moon Reader	-	-	-	-	2	1	-	3	0,73
Microsoft PowerPoint	1	-	-	-	1	-	1	3	0,73
Calibre	1	1	-	-	-	-	-	2	0,49
Nook	1	1	-	-	-	-	-	2	0,49
Bookviser	-	-	-	-	-	1	-	1	0,24
Icecream Ebook Reader	-	-	-	-	1	-	-	1	0,24
Javelin PDF Reader	-	-	-	-	1	-	-	1	0,24

Tablo 9'a göre öğretmen adayları dijital ortamda akademik okuma yaparken daha çok Microsoft Word (%40,05; f: 165), Adobe Acrobat Reader DC (%39,32; f: 162), FoxitPDF Reader (%25,24; f: 104), Nitro PDF Pro (%17,23; f: 71) yazılım ve programları tercih ettikleri görülmektedir. Sıklıkla tercih edilen yazılım ve programların günümüz dünyasında yaygın kullanılan yazılım ve programlar arasında yer aldığı görülmektedir.

9. Öğretmen adaylarının dijital ortamda akademik okuma yaparken metni daha iyi anlamlandırmak için kullanmış oldukları stratejilere ilişkin bulgular Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen Adaylarının Dijital Ortamda Akademik Amaçlı Okuma Yaparken Kullandıkları Stratejiler

Kullanılan Stratejiler	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
								f	%
Bilinmeyen kelimeleri arama motorundan tarama	44	21	31	38	42	31	38	245	59,47
Konu ile ilgili arama motorundan araştırma yapma	40	15	32	30	40	33	23	213	51,70
Ayrı bir kâğıda not almak	38	15	30	31	24	31	19	188	45,63
Önemli yerlerin altını çizme	32	14	18	32	39	25	23	183	44,42
Önemli yerleri vurgulama	30	15	16	26	29	21	17	154	37,38
Okudukları ile ilgili çıkarımda bulunma	28	12	21	31	20	22	19	153	37,14
Okuduklarını özetleme	21	11	19	25	18	28	18	140	33,98
Sayfalar arasında geçiş yaparak altı çizili yerler, alınan notlar vb. üzerinde durarak metin üzerinde yoğunlaşma	21	10	13	27	20	24	17	132	32,04
Kenar notları alma/yapışkan not ekleme	23	11	9	22	22	16	10	113	27,43
Önemli yerleri kaydedip başka bir cihaza gönderme	19	8	12	16	22	15	18	110	26,70
Daha önce elektronik ortamda veya kâğıt üzerine alınan notlara göz gezdirmek	23	13	8	21	20	14	9	108	26,21

Okuduklarını başkalarıyla tartışma	24	7	12	17	11	20	7	98	23,79
Metnin içeriği ile ilgili şekil, çizim vb. ekleme	9	7	9	20	6	6	16	73	17,72
Yazılı yorum ekleme	10	5	11	14	14	4	9	67	16,26
Metnin önemli yerlerini işaretleyip alınan notlarla birlikte sosyal ağlarda paylaşma	14	5	7	16	6	11	6	65	15,78
Anlamayı izleme	10	4	6	16	5	6	4	51	12,38
Sesli yorum ekleme	7	3	3	4	5	4	4	30	7,28
Kodlayarak ezberleme	2	-	-	-	-	-	-	2	0,49
Ekran görüntüsü alma	-	-	-	-	1	-	1	2	0,49

Tablo 10 incelendiğinde, öğretmen adaylarının dijital ortamda dijital metinleri verimli ve etkili bir şekilde okuyabilmek için farklı stratejilere başvurdukları görülmektedir. Adayların okuduğunu anlama düzeylerini artırmak için “bilinmeyen kelimeleri arama motorundan tarama (%59,47; f: 245), konu ile ilgili arama motorundan araştırma yapma (%51,70; f: 213), ayrı bir kâğıda not alma (%45,63; f: 188), önemli yerlerin altını çizme (%44,42; f: 183), önemli yerleri vurgulama (%37,38; f: 154), okudukları ile ilgili çıkarımda bulunma (%37,14; f: 153), okuduklarını özetleme (%33,98; f: 140), sayfalar arasında geçiş yaparak altı çizili yerler, alınan notlar vb. üzerinde durarak metin üzerinde yoğunlaşma (%32,04; f: 132), kenar notları alma/ yapışkan not ekleme (%27,43; f: 113), önemli yerleri kaydedip başka bir cihaza gönderme (%26,70; f: 110), daha önce elektronik ortamda veya kâğıt üzerine alınan notlara göz gezdirme (%26,21; f: 108), okuduklarını başkalarıyla tartışma (%23,79; f: 98), metnin içeriği ile ilgili şekil, çizim vb. ekleme (%17,72; f: 73), yazılı yorum ekleme (%16,26; f: 67), metnin önemli yerlerini işaretleyip alınan notlarla birlikte sosyal ağlarda paylaşma (%15,78; f: 65), anlamayı izleme (%12,38; f: 51), sesli yorum ekleme (%7,28; f: 30), kodlayarak ezberleme (%0,49; f: 2) ve ekran görüntüsü alma (%0,49; f: 2) stratejilerini kullandıkları anlaşılmaktadır.

10. Öğretmen adaylarına göre akademik okuma sürecinde dijital cihaz üzerinden yapılan okumanın avantajları Tablo 11’de, sınırlı yönleri ise Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 11. Öğretmen Adaylarına Göre Dijital Cihaz Üzerinden Akademik Okuma Yapmanın Avantajlı Yönleri

Tercih Nedeni	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f	f	f	%

Akademik bilgi ve belgeye rahat ulaşım	46	13	29	41	38	30	31	228	55,34
Zengin içeriğe sahip olması	36	9	28	32	39	23	22	189	45,87
Bilgiye hızlı erişim	35	15	24	29	26	27	24	180	43,69
Ekonomik olması	36	16	14	34	27	16	13	156	37,86
Geniş kapsamlı araştırma imkanı	27	10	14	34	28	18	14	145	35,19
Her an elimizin altında olması	17	14	19	34	21	13	18	136	33,01
Üzerinde işlem yapmanın kolay olması (Altını çizme, not alma, vurgulama vb.)	18	11	14	21	26	21	17	128	31,07
Taşınabilir olması	22	9	18	24	26	15	13	127	30,83
Bilgi paylaşımının daha kolay olması	24	12	11	21	26	14	13	121	29,37
Zamandan tasarruf sağlama	21	7	14	17	23	20	17	119	28,88
Hızlı öğrenme	8	9	11	21	26	20	14	109	26,46
Her yerde erişim olanağı	20	5	19	23	16	9	13	105	25,49
Üzerinde daha kolay düzenleme yapılabilmesi	14	8	13	16	7	5	10	73	17,72
Birden çok kaynağa aynı anda ulaşma	9	14	11	21	9	14	10	88	21,36
Kâğıt israfını önleme	10	6	14	12	17	6	16	81	19,66
Dijital sözlüklerden yararlanma	12	3	7	9	19	11	10	71	17,23
Fazla yer kaplamaması	8	5	11	8	14	13	11	70	16,99
Verileri birbiriyle karşılaştırma	6	3	10	13	6	12	9	59	14,32
Kaynaklar arası hızlı geçiş	9	3	6	7	3	2	4	34	8,25
Sürekli tekrar	3	5	4	5	7	1	2	27	6,55

Tablo 11'e göre öğretmen adaylarına göre akademik amaçlı okumanın dijital cihaz üzerinden yapılmasının avantajlı yönleri şu şekildedir: akademik bilgi ve belgeye rahat ulaşım (%55,34; f: 228), zengin içeriğe sahip olması (%45,87; f: 189), bilgiye hızlı erişim (%43,69; f: 180), ekonomik olması (%37,86; f: 156), geniş kapsamlı araştırma imkânı (%35,19; f: 145), üzerinde işlem yapmanın kolay olması (altını çizme, not alma, vurgulama vb.) (%31,07; f: 128), her an elimizin altında olması (%33,01; f: 136), bilgi paylaşımının daha kolay olması (%29,37; f: 121), taşınabilir olması (%30,83; f: 127), zamandan tasarruf sağlama (%28,88; f: 119), üzerinde daha kolay düzenleme yapılabilmesi (%17,72; f: 73), birden çok kaynağa aynı anda ulaşma (%21,36; f: 88), hızlı öğrenme (%26,46; f: 109), her yerde erişim olanağı (%25,49; f: 105), dijital sözlüklerden yararlanma (%17,23; f: 71), kâğıt israfını önlemek (%19,66; f: 81), verileri birbiriyle karşılaştırma (%14,32; f: 59), fazla yer kaplamaması (%16,99; f: 70), kaynaklar arası hızlı geçiş (%8,25; f: 34), sürekli tekrar (%6,55; f: 27).

Tablo 12. Öğretmen Adaylarına Göre Dijital Cihaz Üzerinden Akademik Okuma Yapmanın Sınırlı Yönleri

Sınırlı Yönleri	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f			
Göz sağlığının olumsuz etkilenmesi	32	16	26	25	24	29	22	174	42,23
Dikkatin çok çabuk dağılması	23	16	19	26	13	15	21	133	32,28
Not alma zorluğu	21	5	17	20	14	16	22	115	27,91
Odaklanmada güçlük yaşama	21	11	25	18	17	13	10	115	27,91
Kalıcı öğrenmede problem yaşama	16	10	13	21	20	21	12	113	27,43
Okumanın zor ve yorucu olması	13	9	14	24	9	11	17	97	23,54
Bilgi kirliliği/ bilginin güvenilirliğinin düşük olması	17	5	14	12	23	16	8	95	23,06
Çıkan sonuçlar arasında araştırma konusundan sapma	14	4	10	15	9	20	13	85	20,63
Ciddiyeti sağlamama	13	2	9	12	10	17	14	77	18,69
Üzerinde işlem yapmanın karmaşık olması	14	6	9	14	13	11	10	77	18,69
Ekrana maruz kalmak	14	3	7	21	10	10	16	81	19,66

Teknik sorunlar	12	7	8	15	7	$\frac{1}{4}$	9	72	17,48
İnternetin olmaması veya çekmemesi	13	4	9	14	11	3	13	67	16,26
Dijital araçlara erişimin maliyetli olması	10	6	11	5	15	7	10	64	15,53
Şarz sıkıntısı	12	4	10	13	5	6	12	62	15,05
Dijital araç sınırlılığı/ olmayışı	6	4	6	5	10	7	10	48	11,65
Baş ağrısı	4	2	7	10	7	6	8	44	10,68
Somut veri olmaması	3	2	6	6	6	$\frac{1}{0}$	7	40	9,71
Sınırlılığı yok	5	4	5	4	3	4	2	27	6,55

Tablo 12'ye göre öğretmen adaylarına göre akademik amaçlı okumanın dijital cihaz üzerinden yapılmasının sınırlı yönleri şu şekildedir: göz sağlığının olumsuz etkilenmesi (%42,23; f: 174), dikkatin çok çabuk dağılması (%32,28; f: 133), not alma zorluğu (%27,91; 115), odaklanmada güçlük yaşama (%27,91; f: 115), kalıcı öğrenmede problem yaşama (%27,43; f: 113), okumanın zor ve yorucu olması (%23,54; f: 97), bilgi kirliliği/ bilginin güvenilirliğinin düşük olması (%23,06; f: 95), çıkan sonuçlar arasında araştırma konusundan sapma (%20,63; f: 85), ciddiyeti sağlayamama (%18,69; f: 77), üzerinde işlem yapmanın karmaşık olması (%18,69; f: 77), ekran ışığına maruz kalmak (%19,66; 81), teknik sorunlar (%17,48; f: 72), internetin olmaması veya çekmemesi (%16,26; f: 67), dijital araçlara erişimin maliyetli olması (%15,53; f: 64), şarz sıkıntısı (%15,05; f: 62), dijital araç sınırlılığı/ olmayışı (%11,65; f: 48), baş ağrısı (%10,68; f: 44), somut veri olmaması (%9,71; f: 40). Ankete katılan öğretmen adaylarının %6,55'i ise dijital cihazların herhangi bir sınırlılığının olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir.

11. Öğretmen adaylarına göre akademik okuma sürecinde kağıt üzerinden yapılan okumanın avantajları Tablo 13'te, sınırlı yönleri ise Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 13. Öğretmen Adaylarına Göre Kâğıt Üzerinden Akademik Okuma Yapmanın Avantajlı Yönleri

Avantajlı Yönleri	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
Not alabilme/ altını çizebilme özelliği	30	21	21	33	34	21	32	192	46,60
Kalıcı ve etkili öğrenmeyi sağlaması	19	15	28	35	19	21	25	162	39,32
Bilginin geçerliliğinin ve güvenilirliğinin yüksek olması	23	6	17	16	20	24	15	121	29,37
Daha dikkatli olma	19	7	13	23	21	19	13	115	27,91
Basılı olarak elimizin altında olması	11	8	11	26	18	14	15	103	25,00

Okumanın daha kolay gerçekleşmesi	8	7	8	28	21	9	16	97	23,54
Dokunarak okuma imkânı	15	16	5	25	10	11	13	95	23,06
Yoğunlaşarak okuma imkânı	21	8	14	17	13	9	8	90	21,84
Bilginin daha iyi özümsemesi	10	8	11	23	11	9	11	83	20,15
Keyifli olması	14	3	8	7	12	11	13	68	16,50
Muhafaza etme /saklama	6	10	5	12	8	9	10	60	14,56

Tablo 13 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının kâğıt üzerinden okumanın avantajlı yönlerini şu şekilde sıraladıkları görülmektedir: not alabilme/ altını çizebilme özelliği (%46,60; f: 192), kalıcı ve etkili öğrenmeyi sağlaması (%39,32; f: 162), bilginin geçerliliğinin ve güvenilirliğinin yüksek olması (%29,37; f: 121), daha dikkatli olma (%27,91; f: 115), basılı olarak elimizin altında olması (%25,00; f: 103), okumanın daha kolay gerçekleşmesi (%23,54; f: 97), dokunarak okuma (%23,06; f: 95), yoğunlaşarak okuma imkânının olması (%21,84; f: 90), bilginin daha iyi özümsemesi (%20,15; f: 83), keyifli olması (%16,50; f: 68), muhafaza etme /saklama imkânının olması (%14,56; f: 60).

Tablo 14. Öğretmen Adaylarına Göre Kâğıt Üzerinden Akademik Okuma Yapmanın Sınırlı Yönleri

Sınırlı Yönleri	Eğitim Bilimleri (PDR)	Fen Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Türkçe	İngilizce	Sınıf	İlköğretim Matematik	Toplam	Yüzde
	f	f	f	f	f	f	f		
Sınırlı sayıda kaynağa ulaşma	17	21	20	30	25	21	28	162	39,32
Maliyeti yüksek olması	21	13	22	28	22	23	28	157	38,11
Bilgiye ulaşmanın daha uzun sürmesi	13	9	14	27	15	16	12	106	25,73
Basılı bazı kaynaklara zor ulaşma	8	4	5	24	11	10	11	73	17,72
Kâğıt israfına neden olması	7	3	8	22	7	6	20	73	17,72
Basılı kaynakların zamanla deforme olması	5	3	4	21	9	11	16	69	16,75
Kâğıt üzerinde bulunan başka veriye ulaşmada efor harcama	7	2	8	7	8	6	9	47	11,41
Baskı hatasının olması	5	3	5	6	4	5	4	32	7,77
Gözü yorması	6	-	2	6	6	4	4	28	6,80
Sıkıcı olması	3	-	4	-	4	3	5	19	4,61
Sınırlılığı yok	7	-	3	-	2	2	-	14	3,40

Araştırmaya katılan öğretmen adayları kâğıt üzerinden okuma yapmanın sınırlı yönlerini şu şekilde sıralamaktadırlar: sınırlı sayıda kaynağa ulaşma (%39,32; f: 162), maliyetin yüksek olması (%38,11; f: 157), bilgiye ulaşmanın daha uzun sürmesi (%25,73; f: 106), basılı bazı kaynaklara zor ulaşılması (%17,72; f: 73), kâğıt israfına neden olunması (%17,72; f: 73), basılı kaynakların zamanla deforme olması (%16,75; f: 69),

kağıt üzerinde bulunan başka veriye ulaşmada efor harcama (%11,41; f: 47), baskı hatasının olması (%7,77; f: 32), gözü yorması (%6,80; f: 28), sıkıcı olması (%4,61; f: 19). Öğretmen adaylarının %3,40'ı ise kâğıt üzerinden akademik okuma yapmanın bir sınırlılığının olmadığı yönünde görüş belirtmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının dijital ortamlardaki akademik okuma alışkanlık ve eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğu dijital cihazları günlük “3-4 saat” (%46,60) ve “5 saat ve üzeri” (%41,75) kullandığını; dijital cihazları kullanma yeterliklerini ise %54,37 oranında iyi, %30,83 oranında orta ve %12,86 oranında ileri düzey şeklinde belirtmişlerdir. Elde edilen bir başka bulguya göre ise öğretmen adaylarının %84,47'si bu dijital cihazlar üzerinden akademik okuma gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Elde edilen verilere bakıldığında günümüz dünyasında dijital yerli olarak dünyaya gelen çocukların dijital cihazları günlük hayatlarında sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Bu bulgular, öğretmen adaylarının derslerini takip etmek, akademik anlamda kendilerini geliştirmek adına dijital cihazlar üzerinde akademik okuma yaptığını da göstermektedir. Yapılan alan yazın incelemesinde de kâğıt üzerinden okuma ortamının gelişen teknolojiyle birlikte dijital ortama doğru genişleme gösterdiği belirtilmektedir (Dağtaş, 2013; Keskin, 2014). Mevcut çalışmanın verileri de bu görüşü desteklemektedir. Bununla birlikte mevcut araştırmada öğretmen adaylarının %15,53'ü dijital cihazlar üzerinden akademik okuma yapmadığını belirtmektedir. Olumsuz görüş bildiren öğretmen adayları odaklanmada sorun yaşama, dijital ortamda etkili okuma yapamama, geleneksel yöntemlere alışkın olma, ekran üzerinden okumanın zor ve yorucu olması vb. nedenleri sıralamaktadırlar. Çetin (2021a) tarafından 8. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada da öğrencilerin dijital ortamları daha çok okuma yapmanın dışında kullandığı saptanmıştır. Mokhtari, Reichard ve Gardner (2009) tarafından yapılan araştırma bulguları arasında üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun interneti daha çok eğlence amaçlı kullandığını ortaya koymaktadır. Boz (2018) tarafından yapılan araştırmada da lise öğrencilerinin çoğu (%61,9) herhangi bir dijital cihazı okuma amaçlı kullanmadığı görülmektedir. Öğrenme-öğretme sürecinde dijital araçların daha fazla kullanımı ve dijital yayıncılık alanındaki gelişmelerle birlikte yeni nesil, okuma faaliyetlerini daha fazla dijital ortam üzerinden sürdürecektir. Dolayısıyla dijital ortamdaki okuma oranlarının zamanla artacağı söylenebilir.

Araştırmaya dâhil olan öğretmen adaylarının akademik okuma amaçlı kullandıkları cihazların başında akıllı telefon (%70,15; f: 289) ve dizüstü bilgisayar (%65,05; f: 268) gelmektedir. En az kullanılan cihazlar ise elektronik kitap okuyucu (%4,13; f: 17) ve akıllı tahtadır (%0,73; f: 3). Keskin ve Çetinkaya (2017) tarafından yapılan araştırmada da öğretmen adaylarının okumada daha çok akıllı telefon (%53,44) ve dizüstü bilgisayarı (%49,21) kullandıkları belirlenmiştir. Kırtay (2020) tarafından 9.sınıf öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada da öğrencilerin %85,7'lik bir kısmı akıllı telefon kullandığını, %47,6'sı bilgisayar ve %28'i tablet kullandığını ifade etmiştir. Boz'un (2018) lise düzeyi, Elkatmış'ın (2021) ortaokul öğrencileri düzeylerinde yaptıkları araştırmalarında da e-kitap araçlarının oldukça az kullanıldığı, akıllı telefonların ise daha fazla kullanıldığı

belirlenmiştir. Yıldırım, Yaşar ve Duru (2016) da akıllı telefonların eğitim-öğretimi destekleyici işlevinden yararlanılması gerektiğinin altını çizmektedirler. Odabaş'a (2017) göre akıllı telefonlar okuma aktivitesinde zaman ve mekân sorununu ortadan kaldırmaktadır. Akıllı telefonlar aracılığıyla her ortamda okuma eyleminin sürdürülebilirliği söz konusu olmaktadır. Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise öğretmen adayları bu cihazlar üzerinden dijital ortamda akademik okuma yaparken daha çok Microsoft Word, Adobe Acrobat Reader DC, FoxitPDF Reader, Nitro PDF Pro gibi yazılım ve programları tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %50'97'si düzenli olarak her gün akademik okuma gerçekleştirmediğini belirtmektedir. Öğretmen adaylarının %18,45'i (f: 76) "1 saatten az", %12,86'sı (f: 53) "1-2 saat" ve %2,91'i (f: 12) "3-4 saat" günlük akademik okuma amaçlı dijital cihazlardan yararlandığını ifade etmektedir. Sadece bir öğrenci "5 saat ve üzeri" akademik okuma amaçlı dijital cihazları kullandığını belirtmektedir. Öğretmen adaylarının günlük dijital cihazları kullanma süreleri göz önüne alındığında akademik okuma için ayrılan sürenin oldukça az olduğu görülmektedir. Çelik (2015) tarafından lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma bulguları da öğrencilerin e-kitap okuma tutumlarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Tosun (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da öğrencilerin sadece %20,9'u e-kitap okumaktadır. Elkatmış (2021) tarafından yapılan araştırmada da üniversite öğrencilerinin e-kitap okuma sıklığının oldukça düşük bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çetin (2021a) tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin çok azının dijital ortamlarda uzun metinleri düzenli okuduğu; çok azının dijital ortamlarda gazete ve dergi gibi türleri düzenli takip ettiği yönünde görüş bildirdiği görülmüştür. Alan yazında yapılmış çalışmalar da dijital ortamda derslerle ilgili okumaların yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır.

Öğretmen adayları; akademik materyallere ulaşma kolaylığı, daha fazla içeriğe /kaynağa ulaşabilme, hızlı ulaşılabilirlik/ erişebilirlik, her zaman ve her yerde okuma imkânı, dijital ortamda akademik okumanın ekonomik olması, dijital cihazların her yere taşınabilmesi, zamandan tasarruf sağlamak, dijital cihazlar aracılığıyla aynı anda birçok kaynağa erişim sağlama, paylaşım yapma, araştırma ödevlerini yapma, derslere katkı sağlamak, güncel bilgiye ulaşmak, kullanışlı/ pratik olması vb. nedenlerle akademik okuma amaçlı dijital cihazları tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Cull (2011) yapmış olduğu çalışmada, öğrencilerin okuma hızından dolayı dijital metinleri tercih ettikleri belirtilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarından yalnızca İngilizce öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin akademik okuma amaçlı dijital okumayı daha çok tercih ettikleri, diğer bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin ise daha çok geleneksel kâğıt üzerinden akademik okuma gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ankete katılım gösteren öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu (%47,82; f: 197) ise basılı kâğıt üzerinden akademik okumayı daha çok tercih ettikleri belirlenmiştir. Alan yazında gerçekleştirilen pek çok araştırmada basılı kâğıt üzerinden okumanın daha fazla tercih edildiğini göstermektedir (Cull, 2011; Çelik, Halat ve Fırat, 2019; Dağtaş, 2013; Elkatmış, 2021; Hamer ve McGrath, 2010; Keskin ve Çetinkaya, 2017; Odabaş, Odabaş ve Binici, 2019). Dağtaş (2013) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun bir metni ekrandan okumaktan ziyade basılı kâğıdı tercih ettiklerini göstermektedir. Keskin ve Çetinkaya (2017) tarafından yapılan araştırmaya göre

öğretmen adaylarının çoğunluğu (%70.9) derslerle ilgili materyallerin basılı olmasını tercih ettikleri görülmektedir. Hamer ve McGrath (2010) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin %70'i kâğıda yazılı olan metni tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Elkatmış (2021) tarafından yapılan çalışmada da basılı kitaplar hâlen en çok tercih edilen okuma araçları arasında yer almaktadır. Odabaş, Odabaş ve Binici'nin (2019) yaptığı çalışmada katılımcıların okuma eylemi için hâlâ büyük oranda geleneksel okuma ortamlarını ve materyallerini tercih ettikleri görülmektedir. Cull (2011) da üniversite öğrencilerinin çevrimiçi dijital metnin rahatlığını hissetmelerine rağmen üniversite çalışmaları için kâğıt üzerinden okumayı tercih ettiklerini söylemektedir. Nitekim yapılan bir başka çalışmada öğrencilerin çoğunluğunun basılı kitabı tercih ettikleri ve bu öğrencilerin %63'ünün 1 saatten fazla okumaya dayanamadıkları belirtilmektedir (Ramírez Leyva, 2003; akt. Cull, 2011). Mevcut çalışmanın bulguları da bu verileri destekleyici mahiyettedir.

Mevcut çalışmada dijital okumayı tercih edenlerin (%36,65; f: 151) nispeten daha az olduğu gözükmektedir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ekseriyeti kâğıt üzerinden yapılan akademik okumanın anlama, bilgiyi özümseme ve kalıcılık açısından daha etkili olduğunu düşünmektedir (%67,96, f: 280). Başka bir ifade ile öğretmen adayları basılı kâğıt üzerinden okuduklarında daha fazla verim aldıklarını dile getirmektedirler. Elkatmış (2021) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin e-kitap üzerinden okumalarının nedeni olarak kâğıt kitaplara olan alışkanlık ile bilgisayar merkezli araçların yorucu olarak algılanmasından kaynaklandığı ortaya konmuştur. Boz tarafından yapılan çalışmada da öğrenciler kâğıt üzerinden okumayı daha çok sevdiğini, dijital cihazda okuma yaparken dikkatlerinin çok çabuk dağıldığını belirtmişlerdir.

Akademik okuma eğitiminin merkezinde, akademik metinleri okuma, yorumlama ve eleştirel olarak değerlendirme yeteneği olarak akademik okuryazarlık vardır. Akademik okuma, karmaşık ve çok düzeyli yapısıyla derinlemesine anlama için okumayı gerektirir ve bu açıdan dikkati odaklama ve bilgi kodlaması açısından genel bilgi için okumadan farklı bir süreci zorunlu kılar (Gibbons, 2009). Bu bağlamda anlam kurmak için bazı stratejilerin kullanılması gerekmektedir. Araştırmaya katılan öğretmen adayları da dijital ortamda verimli ve etkili bir akademik okuma için bilinmeyen kelimeleri arama motorundan tarama, konu ile ilgili arama motorundan araştırma yapma, ayrı bir kâğıda not alma, önemli yerlerin altına çizme, önemli yerleri vurgulama, okudukları ile ilgili çıkarımda bulunma, okuduklarını özetleme, sayfalar arasında geçiş yaparak altı çizili yerler, alınan notlar vb. üzerinde durarak metin üzerinde yoğunlaşma, kenar notları alma/yapışkan not ekleme, önemli yerleri kaydedip başka bir cihaza gönderme, daha önce elektronik ortamda veya kâğıt üzerine alınan notlara göz gezdirmek, okuduklarını başkalarıyla tartışma, metnin içeriği ile ilgili şekil, çizim vb. ekleme, yazılı yorum ekleme, metnin önemli yerlerini işaretleyip alınan notla birlikte sosyal ağlarda paylaşma, anlamayı izleme, sesli yorum ekleme, kodlayarak ezberleme ve ekran görüntüsü alma stratejilerini kullandıkları anlaşılmaktadır. Kemaloglu-Er (2020) de akademik okumada okunan metin üzerinde düşünülmesi, metinle ilgili konuşulması, yazılı yorumda bulunulması ve sonuçlar çıkarılması gerektiğini belirtmektedir. Coiro ve Dobler'e (2007) göre de iyi bir okuyucunun dijital ortamda etkin arama, bilgiye ulaşma, sorgulama ve

değerlendirme yapabilme becerilerine sahip olması gerekmektedir. Chou (2012) da öğrencilerin dijital ortam da okuma yaparken altını çizme ve vurgulama gibi stratejileri kullandıklarını ifade etmektedir. Vandenhoeck (2013) da dijital ortamda okuma yaparken vurgulama, altını çizme, not alma, elektronik yorumlar ekleme vb. stratejilere başvurduğunu belirtmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarına göre dijital cihaz üzerinden akademik okuma yapmanın avantajlı yönleri olduğu kadar sınırlı yönleri de bulunmaktadır. Dijital ortamda akademik bilgi ve belgeye rahat ulaşılması, dijital ortamın zengin içeriğe sahip olması, dijital araçlar aracılığıyla bilgiye hızlı erişim, ekonomik olması, geniş kapsamlı araştırma imkânı sağlama, üzerinde işlem yapmanın kolay olması (altını çizme, not alma, vurgulama vb.), dijital cihazların her an elimizin altında olması, bilgi paylaşımının daha kolay olması, taşınabilir olması, zamandan tasarruf sağlama vb. yönlerden dijital cihazlar üzerinden okuma yapmanın olumlu yönleri bulunmaktadır. Çelik'e (2015) göre de dijital okuma, basılı kâğıt üzerinden okumaya göre internet üzerinden sözlüklere bakmak, diğer başka dijital metinlere göz atmak gibi bazı kolaylıklar taşımaktadır. Bununla birlikte mevcut araştırmaya katılan öğretmen adaylarına göre dijital ortamda göz sağlığının olumsuz etkilenmesi, dijital ortamda dikkatin çok çabuk dağılması, dijital ortamda not alma zorluğu, dijital ortamda odaklanmada güçlük yaşama, kalıcı öğrenmede problem yaşama, dijital cihaz üzerinden okumanın zor ve yorucu olması, bilgi kirliliği/ bilginin güvenilirliğinin düşük olması, çıkan sonuçlar arasında araştırma konusundan sapma, ciddiyeti sağlayamama, üzerinde işlem yapmanın karmaşık olması, ekran ışığına maruz kalma, teknik sorunlar vb. sınırlı yönleri de söz konusudur. Tosun (2014) tarafından yapılan araştırmada da basılı kâğıt üzerinden okumayı e-kitap okumaya tercih eden öğrencilerin %25,6'sı "göz sağlığını korumak için" ve %25,2'si "Kitabı elimde tutmayı seviyorum" şeklinde görüş bildirmişlerdir. Dağtaş (2013) tarafından yapılan araştırmada da öğretmenler ekrandan okuma yaparken göz ve zihinlerinin çok yorulduğunu, göz, zihin ve boyun bölgelerinde rahatsızlıkların meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

Öğretmen adaylarına göre kâğıt üzerinden yapılan akademik okuma okura avantajlar sunmaktadır. Daha iyi not alabilme/ altını çizebilme, kalıcı ve etkili öğrenmeyi sağlama, bilginin geçerliliğinin ve güvenilirliğinin yüksek olması, daha dikkatli olma, basılı olarak elimizin altında olması, okumanın daha kolay gerçekleşmesi, dokunarak okuma, yoğunlaşarak okuma imkânının olması, bilginin daha iyi özümsemesi, keyifli olması, muhafaza etme /saklama imkânının olması gibi birtakım olumlu yönleri bulunmaktadır. Buna karşın öğretmen adaylarına göre sınırlı sayıda kaynağa ulaşma, maliyetin yüksek olması, bilgiye ulaşmanın daha uzun sürmesi, basılı bazı kaynaklara ulaşımın zor olması, kâğıt israfına neden olunması, basılı kaynakların zamanla deforme olması vb. sınırlı yönleri de bulunmaktadır. Hamer ve McGrath (2010, akt. Çelik, 2015, s. 275) tarafından yapılan bir araştırmaya göre öğrenciler ekran üzerindeki metne daha kolay odaklanabildiklerini ancak kâğıt üzerindeki metinden daha çok şey hatırlayabildiklerini ifade etmişlerdir. Dağtaş (2013) tarafından yapılan araştırmaya katılan öğretmenlere göre de kâğıt üzerinden okuma ortamı ekrandan okumaya göre daha rahat ve kolaydır. Öğretmenler kâğıt üzerinde gerçekleştirdikleri eylemleri daha kolay yapabilmekte ve dikkatlerini kâğıt üzerinde daha çok ve çabuk toplayabilmektedir. Öğretmenlere göre kâğıt üzerinden öğrenme daha kolay ve kalıcıdır. Öğretmenlerin

algısına göre basılı sayfa üzerinde not alma, altını çizme gibi davranışlar kalem aracılığıyla daha kolay yapılabilmekte ve bunların okuma sürecine katkıda bulunmaktadır. Çelik, Halat ve Fırat (2019) tarafından yapılan çalışmadan elde edilen bulgulara göre öğretmen adayları için e-kitapların en olumlu yönleri “taşınabilirlik” ve “ekonomiklik”tir.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte dijital teknolojilerin hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline geldiği günümüz dünyasında, ilkokuldan yükseköğretime kadar her kademede bu teknolojilerden yararlanmamız gerektiği ortadadır. Özellikle öğretmen eğitiminde, öğretmen adaylarının akademik bilgi ve becerilerinin geliştirilmesinde dijital cihazlardan etkin bir şekilde yararlanılmalıdır. Son yıllarda dijital cihazların akademik okuma amaçlı kullanım oranı artmasına rağmen bu oran yeterli düzeyde değildir. Bu bağlamda sınıf içi ve sınıf dışı öğrenme ortamlarında öğrencilerin hem kâğıt üzerinden hem de dijital cihazlar üzerinden akademik okuma yapmaları ve alanlarında kendilerini geliştirmeleri için gerekli özen gösterilmelidir. Gelecekte öğrencilerimizi yarınlara hazırlayacak, onları hızlı bir şekilde gelişen ve değişen ortama uyum sağlamalarını sağlayacak olan öğretmen adaylarının da dijital okuryazar olmaları ve dijital cihazları akademik okuma amaçlı kullanmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçaoğlu Saydım, S. (2017). *Öğretmenlerin dijital okuma kültürü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- Alvermann, E. D. ve Phelps, S. F. (2002). *Content reading and literacy*. N.Y.: Allyn & Bacon.
- Azizoğlu, N. ve Okur, A. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının ekrandan okumaya yönelik metaforik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 1-21.
- Batluralkız, Ç. (2018). *Basılı ve dijital ortamlarda ortaokul öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerinin karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Boz, M. S. (2018). *Öğrencilerin dijital okuma kültürü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Geliştirme ve Projeler Daire Başkanlığı.
- Chou, C. (2012). Understanding on-screen reading behaviors in academic contexts: A case study of five graduate English-as-a-second-language students. *Computer Assisted Language Learning*, 25(5), 411-433.
- Coiro, J. ve Dobler, E. (2007). Exploring the Online Reading Comprehension Strategies Used by Sixth-Grade Skilled Readers to Search for and Locate Information on the Internet. *Reading Research Quarterly*, 42(2), 214-257.
- Cull, B. W. (2011). Reading revolutions: Online digital text and implications for reading in academe. 24.06.2022 tarihinde

- <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/3340/2985> adresinden erişilmiştir.
- Çelik, T. (2015). Öğrencilerin e-kitap okuma tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies*, 10(3), 271-284. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7803>
- Çelik, H., Halat, S. ve Fırat, H. (2019). Öğretmen adaylarının basılı ve e-kitap kullanımına ilişkin görüşleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(3), 73-86.
- Çetin, S.A. (2021a). 8.sınıf öğrencilerinin dijital ortamlarda okuma davranışlarının değerlendirilmesi. *ZfWT*, 13(3), 75-100.
- Çetin, S. A. (2021b). *Dijital ortamlarda okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çıvğın, H. (2020). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin dijital okuma yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Dağtaş, A. (2013). Öğretmenlerin basılı sayfa ve ekrandan okuma tercihleri ile eğitimde elektronik metin kullanımına yönelik görüşleri. *Turkish Studies*, 8(3), 137-161.
- Elkatmış, M. (2021). Üniversite öğrencilerinin e-kitap okuma alışkanlıkları. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(4), 1081- 1101.
- Ercan, A. N. ve Ateş, M. (2015). Ekrandan okuma ile kâğıttan okumanın anlama düzeyi açısından karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 10(7), 395-406.
- Eroğlu, N. A. (2005). *Academic reading expectations in English for first-year students at Hacettepe University*. Unpublished Master Thesis, Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara.
- Gibbons, P. (2009). *English learners, academic literacy, and thinking- Learning in the challenge zone*. Portsmouth: Heinemann.
- Grabe, W. ve Stoller, F. L. (2002). *Teaching and researching reading*. London: Pearson Education.
- Güzel, A. ve Elkıran, Y. M. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının internet tabanlı okuma motivasyonu ve etkileşim ile mobil öğrenme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 324-341.
- Hamer, A. B. ve Mcgrath, J. (2010). On-screen vs. on-page reading strategies. *Session conducted at the meeting of college reading and learning association*, Salt Lake City, UT.
- İnal, B. (2007). Akademik amaçlı okuma izlencesi oluşturmadaki temel kriterler. *Journal of Arts and Sciences*, 7, 49-59.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler- teknikler* (15.Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.

- Kartal, E. ve Pekkan, İ. (2011). Yabancı dil öğretmen adaylarının anadil ve yabancı dilde internet üzerinden okuma alanları ve sıklıkları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1316-1326.
- Kemaloglu Er, E. (2020). Academic reading instruction in tertiary English preparatory classes: A qualitative case study of an experienced instructor. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 597-615. DOI: 10.29000/rumelide.792243.
- Keskin, H. K. (2014). Çevrimiçi okumayı etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(3), 723-738.
- Keskin, H. K. ve Çetinkaya, F. Ç. (2017). Ders materyallerini okumada format tercihi: Dijital mi kâğıt mı? *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 5(2), 75-87.
- Kırtay, O. (2020). Ortaöğretim 9. Sınıf öğrencilerinin teknoloji-kütüphane kullanımı ve okuma alışkanlığı üzerine bir araştırma: Gaziantep ili Şahinbey ilçesi örneği. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 14, 105–133. <https://10.26650/bba.2020.14.04>
- Kucirkova, N. ve Littleton, K. (2016) *The digital reading habits of children: A national survey of parents' perceptions of and practices in relation to children's reading for pleasure with print and digital books*, Book Trust. Available From: <Http://Www.Booktrust.Org.Uk/News-Andblogs/News/1371>
- Odabaş, H., Odabaş, Z. Y. ve Binici, K. (2019). Dijital bilgi kaynakları ve ortamlarının üniversite öğrencilerinin okuma davranışlarına etkileri. *Millî Eğitim*, 49(227), 89-116.
- Odabaş, H. (2017). Kitap okumadan dijital okumaya: Okuma kültüründe ve davranışında gözlemlenen değişimler. <http://eprints.rclis.org/39313/1/2.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Özen, M. ve Ertem, İ. S. (2014). Metinleri ekrandan okumanın anlam kurma üzerine etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 24, 319-350. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2161>
- Levine, A., Ferenz, O., and Reves, T. (2000). EFL Academic reading and modern technology: How can we turn our students into independent critical readers? 30.05.2022 tarihinde <http://www.tesl-ej.org/wordpress/issues/volume4/ej16/ej16a1/> sayfasından erişilmiştir.
- Maden, S. ve Maden, A. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin ekran okumaya yönelik tutumları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1305-1319.
- Mokhtari, K., Reichard, C.A. and Gardner, A. (2009). The impact of internet and television use on the reading habits and practices of college students. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 52 (7), 609-619.
- Sengupta, S. (2002). Developing academic reading at the tertiary level: A longitudinal study of tracing conceptual change. *The Reading Matrix*, 2(1). Retrieved from <http://www.readingmatrix.com/articles/sengupta/article.pdf>
- Shuyun, L. and Munby, H. (1996). Metacognitive strategies in second language academic reading: A qualitative investigation. *English for Specific Purposes*, 15(3), 199-216.

- Sohail, S. (2015). Academic reading strategies used by leeds Metropolitan University graduates: A case study. *Journal of Education and Educational Development*, 2(2), 115 – 133.
- Şahenk Erkan, S. S., Balaban Dağal, A. ve Tezcan, Ö. (2015). Öğretmen adaylarının yazılı ve dijital okuma alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 122-134.
- Tosun, N (2014). A Study on reading printed booksor e-books: reason for student teachers preferences. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 13(1), 21-29.
- Türkben, T. (2021). *Okuma eğitimi*. F. Temizyürek ve T. Türkben (Ed.), *Türkçe öğretimine genel bir bakış el kitabı* içinde (s.93–156). Ankara: Pegem A Akademi.
- Ulu, H. ve Zelzele, E. B. (2018). Öğretmen adaylarının ekran okuma öz yeterlik algılarının incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2608-2628.
- Vandenhoeck, T. (2013). Screen reading habits among university students. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 9(2), 3747.
- Yaman, H. ve Dağtaş, A. (2013). Ekrandan okumanın okuduğunu anlamaya etkisi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 64-79.
- Yıldırım, K., Yaşar, Ö. ve Duru, M. (2016). Öğretmen ve öğrenci görüşleri temelinde akıllı telefonların eğitim öğretim ortamlarında kullanılmasının ve etkilerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 72-84.
- Yıldız, N. ve Keskin, H. (2016). Ergenlik dönemindeki öğrencilerin dijital ve matbu okumaya karşı tutumlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 344-361. <http://dx.doi.org/10.17860/efd.82485>
- Yontar, A. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 815-824.

DETERMINATION OF TEACHER CANDIDATES' ACADEMIC READING HABITS AND TENDENCIES IN DIGITAL ENVIRONMENTS

ABSTRACT

With the rapid development and spread of information technology, the act of reading has begun to be done through digital tools. In this context, no study was found on the habits and tendencies of teacher candidates to use digital tools for academic reading. The main purpose of this research is to determine the academic reading habits and tendencies of teacher candidates in digital environments. The research, in which descriptive statistics was used, was carried out using the survey model. The study group of the research consists of 412 teacher candidates studying in different departments at Aksaray University in the 2021-2022 academic year. The data of the research were obtained with a data collection tool consisting of two parts, "Personal Information Form" and "Questionnaire for Determining Academic Reading Habits and Trends in Digital Environment". Microsoft Excel and SPSS 20.0 package program were used in the analysis of the research data. According to the findings obtained from the research, the majority of teacher candidates reveal that they use digital devices for academic reading purposes. However, the majority of the pre-service teachers included in the study preferred reading on printed paper more than reading on a digital device in reading for academic purposes; They also state that reading on paper is more beneficial in terms of reading, comprehension and permanent learning. Pre-service teachers prefer digital devices to be easy and fast to access academic materials, to be economical, to have access everywhere, to be portable, etc. states that they use it for a number of reasons. The majority of the participants do their academic readings on smartphones and laptops. Pre-service teachers state that reading on a digital device has some limited aspects such as negatively affecting eye health, being distracted very quickly, having difficulty in focusing, and being difficult and tiring.

Keywords: Digital environment, academic reading, habit, tendency, teacher candidates.

Makale Künyesi (Araştırma): Uyar, A. C. (2023). Türkçenin kutuplu soruları yanıtlama sistemi üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 117-131.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1246322>

TÜRKÇENİN KUTUPLU SORULARI YANITLAMA SİSTEMİ ÜZERİNE

Ahmet Can UYAR¹

ÖZET

Soru türlerinden biri olan kutuplu sorular, soruda sunulan bir önermenin yanıt olarak tasdik veya reddedilmesini öngören soru türleridir. Olağan bir biçimde evet veya hayır sözcüklerini içeren ifadelerle yanıtlanırlar ve bu nedenle evet/hayır soruları olarak da adlandırılmaktadırlar. Kutuplu soruların yanıtlanma biçimleri dünya genelinde birçok çalışmada incelenmiş ve diller arasında yanıtlama izlemleri açısından farklılıklar olduğu ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda, özellikle olumsuz kutuplu soruların yanıtlanmasında evet ve hayır sözcüklerinin kullanımının diller arasında anlamsal açıdan farklılıklar gösterdiği öne sürülmüştür. Dillerin kutuplu soruları yanıtlamak için kullandığı izlemler, yanıtlama sistemleri adı altında kaynaklarda yer almıştır. Dünya genelinde birçok dilin kullandığı sistemi açığa çıkaran çalışmalar yürütülmüştür. İngilizce, Fransızca ve İsveççe gibi kimi dillerin sorulan sorudaki kutup ögesini onaylayacak veya reddedecek şekilde bir yanıtlama sistemi kullandığı; Japonca ve Korece gibi bazı dillerin sorudaki bütünsel anlam içeriğine yönelik onay veya ret ifade eden bir yanıtlama sistemi kullandığı; Galce ve Tayca gibi kimi dillerin ise soruda yöneltilen yüklem tekrarlanması yoluyla kutuplu soruları yanıtlamaya olanak veren bir sistem kullandığı alan yazında tartışılmıştır. Bununla birlikte, Keşmirce ve Kantonca gibi kimi dillerin de birden fazla yanıtlama sisteminin özelliklerini gösteren karma bir sistem kullandığı ortaya konmuştur fakat Türkçenin kullandığı yanıtlama sistemini açığa çıkaran bir çalışmaya alan yazında rastlanmamıştır. Dahası, bahsi geçen yanıtlama sistemlerinin konu olduğu veya Türkçe bağlamında tartışıldığı bir çalışma yok denebilecek kadar azdır. Bu nedenle bu çalışma, yanıtlama sistemlerini yakından inceleyerek bu sistemlere Türkçe karşılık önerilerinde bulunmayı ve Türkçenin kullandığı yanıtlama sistemi üzerine ışık tutmayı hedeflemektedir. Çalışmanın yöntemi olarak alan yazın taraması yöntemi benimsenmiştir. İlgili çalışmalarda yer edinen bilgiler taranmış, bu çalışmalarda gösterilen soru ve cevap karşılıklı konuşma örnekleri incelenmiş, birbirleriyle karşılaştırılmış ve sonuç olarak belirli çıkarımlar yapılmıştır. İnceleme sonucunda, yanıtlama sistemleri için Türkçe olarak *kutup merkezli sistem*, *içerik merkezli sistem* ve *yansımali sistem* isimlerinin uygun olduğu öne sürülmüştür. Bunu takiben, Türkçenin birden fazla yanıtlama sisteminin özelliklerini gösteren karma bir sistem kullandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kutuplu sorular, evet/hayır soruları, yanıtlama sistemleri.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Bölümü, Öğr. Gör. ahmetcanuyar97@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2438-9877>

GİRİŞ

Kutuplu sorular, soruda sunulmuş bir önermenin doğruluğunu onaylama veya reddetme üzerine kurulu soru türleridir (Biber, Johansson, Leech, Conrad, ve Finegan, 1999). Bu soru türleri, aynı zamanda evet/hayır soruları olarak da bilinmektedir. Kutuplu sorulara farklı yanıtlar vermek mümkün olsa da temel olarak onaylama veya reddetme sözcükleri olan *evet* veya *hayır* yanıtlarını öngörürler ve sadece bu sözcüklerle de yanıtlanmaları mümkündür (Holmberg, 2014). Türkçede kutuplu sorular, bir tümcenin veya bir sözcük grubunun sonuna *mi* biçim biriminin getirilmesiyle oluşturulan soru türüdür (Göksel ve Kerslake, 2005). Türkçe bağlamında bu sorular, düz kutuplu sorular ve onaylamalı kutuplu sorular olmak üzere iki başlığa ayrılabilir (Özgen, 2010). Düz kutuplu soru örneği olarak örnek (1), onaylamalı kutuplu soru örneği için örnek (2) incelenebilir.

(1) Bulaşıkları yıkadın mı?

- Evet [, yıkadım].
- Hayır [, yıkamadım].

(2) Bulaşıkları yıkadın, değil mi?

- Evet [, yıkadım].
- Hayır [, yıkamadım].

Örnek (1) ve (2)'deki soru tümcelerinin yüklemeleri olumlu çekimlenmiş olduğundan, verilen evet/hayır yanıtları bir anlam karmaşasına neden olmamaktadır. Benzer karşılıklı konuşmalar olumsuz bir kutuplu soru içerdiğinde ise verilen bu yanıtlar, dillerin kullandığı yanıtlama sistemlerinden dolayı farklı anlamlara işaret etmektedir. Bu durumun, farklı coğrafyalardan insanlar yabancı dilde iletişim kurarken yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiği ve yabancı dil öğrencilerinin bu konuda zorlandığı bilinmektedir (Holmberg, 2016; Turgut, 2013). Bu çalışmanın da temelini oluşturan kutuplu sorular ve yanıtlama sistemleri, dünya genelindeki birçok dil araştırmasının da konusu olmuştur.

Türkçenin, olumsuz kutuplu sorulara verilen evet/hayır yanıtları yönünden düzensizlik barındırdığı ve anlam karmaşasına yol açabildiği tartışılmaktadır (Isparta, 2010) fakat bu konu üzerine ışık tutan bir çalışmaya alan yazında yok denecek kadar az rastlanmaktadır. Benzer şekilde, yanıtlama sistemleri üzerinde duran ve bu sistemlere Türkçe karşılık önerileri sunan bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Birçok Türkçe dil bilgisi kaynağında kutuplu sorular alt başlıklar altında yüzeysel bir şekilde sunulmuş, evet/hayır sözcükleri ile yanıtlandıklarında ortaya çıkan anlam karmaşalarına değinilmemiş ve yapıları tam olarak çözümlenmemiştir. Türkçedeki soruların yapılarının araştırılması genel olarak ihmal edilmektedir (Kaya, 2019). Örneğin, detaylı bir betimsel Türkçe dil bilgisi kaynağı ortaya koyan Kornfilt (1997), 'kutuplu sorulara yanıtlar' adı altında bir başlığa yer verip olası yanıtları listelemiştir. Bu başlık altında, bahsi geçen olumsuz kutuplu sorulardaki

anlam karmaşasına değinmemiş ve sadece olumlu bir kutuplu soru örneği vererek olası yanıtları örnek (3)'teki gibi listelemiştir.

(3) Bu akşam sinemaya gidecek misin? (Kornfilt, 1997, s. 36-37)

- Evet.
- Evet, gideceğim.
- Gideceğim.
- Evet, gideceğim sinemaya.
- Evet, gideceğim sinemaya bu akşam.

Benzer şekilde Underhill (1976), Türkçedeki kutuplu soruları tartışırken olumsuz kutuplu sorulara yer vermiş fakat bu sorulara verilen evet/hayır yanıtlarını incelediği bölümde sadece olumlu çekimlenmiş sorulara değinmiştir. Lewis (2000) ise olumsuz kutuplu sorulara değinmiş ve örnekler vermiştir, fakat verdiği bu örnek soruların yanıtlanması açısından bir bakış sunmamıştır. Göknel (2012), soru cümlelerini olumlu ve olumsuz alt başlıkları ile birçok zaman çekimleri altında ayrı ayrı incelemiş olmasına rağmen betimlemeleri sadece soruların örneklendirilmesi ile kalmıştır ve bu soruların yanıtlanmaları hakkında bilgilere yer vermemiştir. Hieber (2007) Türkçedeki soruların sözdizimsel olarak oluşturulmasına değinmiş fakat kutuplu sorular ile ilgili evet/hayır yanıtlamalarından söz etmemiştir. Kerez (2012) de benzer şekilde Türkçedeki kutuplu soruların evet/hayır sözcükleri ile yanıtlanması bakımından açıklamalara yer vermemiştir.

Diğer taraftan, Türkçedeki olumsuz kutuplu sorulara verilen evet/hayır yanıtlarının sıklıkla anlam karmaşasına neden olduğu gerçeğine dikkat çeken çalışmalara rastlanmıştır fakat bu çalışmalar, bu durumu Türkçenin yanıtlama sistemini açığa çıkarmaktan ziyade başka açılardan incelemiştir. Örneğin, Isparta (2010), Türkçedeki olumsuz kutuplu sorulara verilen yanıtlardaki anlam karmaşasına dikkat çekmiştir. Bu tür soruların, bir bilgi edinme isteğinin yanında soruyu soran kişinin beklentilerinden doğan tutumunu da yansıttığını ve bu sorulara verilen evet/hayır yanıtlarının soruyu soran kişinin tutumunu da tasdik ettiğini veya reddettiğini öne sürmüştür. Isparta (2010) tarafından temel alınan Tura (1981) da benzer şekilde olumsuz kutuplu soruların, olumlu kutuplu sorulardan farklı olarak belli bir beklenti ve tutum içerdiğini ve verilen yanıtların da buna bağlı olarak şekillenebileceğini belirtmiştir.

Olumsuz kutuplu sorulara verilen evet/hayır yanıtlarında bir karmaşa ve düzensizlik olduğunu fark eden Kaya (2006), bir grup katılımcının bu tür sorulara verdiği yanıtları incelemiştir fakat diğer çalışmalar gibi, bu çalışma da alan yazında yer alan yanıtlama sistemlerinden bahsetme konusunda eksik kalmıştır. Uyar (2019) ise diller arasındaki farklı yanıtlama sistemlerinin önemini İngilizce eğitimi açısından ele almıştır. Türk öğrenciler için hazırlanmış İngilizce ders kitaplarının, İngilizcenin kutuplu soruları yanıtlama sisteminin Türkçeden farklı olduğunu öğrencilere fark ettirmesi gerektiğini vurgulamış ve bu farklılıkları çalışmada küçük çaplı bir kuramsal çerçeve ile aktarmıştır. Türkçenin kutuplu soruları yanıtlamak için kullandığı sistemin daha yakından incelenmesi ve bu konu üzerine bir ışık tutulması Türk dil bilimi için önem arz

etmektedir. Bu nedenle bu çalışma, kutuplu soruları yanıtlama sistemleri üzerine yapılan çeşitli çalışmalarını alan yazın taraması yöntemiyle inceleyerek yapılan çıkarımlar sonucunda bu sistemlere Türkçe karşılık önerileri sunmayı ve Türkçenin hangi sistemi kullandığı konusuna ışık tutmayı hedeflemektedir.

1. YANITLAMA SİSTEMLERİ

Bu çalışmanın hedeflerinden ilki, yabancı dilde yazılmış çalışmalarda kendilerine geniş bir yer edinen yanıtlama sistemlerini yakından inceleyerek bu sistemlere uygun bir biçimde Türkçe karşılık önerileri sunmaktır. Bu hedef için öncelikle kutuplu soruların birtakım özellikleri öne çıkarılmış ve alan yazında yer edinen örneklerin desteğiyle bu sistemlerin yapıları incelenmiştir. İncelemenin ilk aşamalarında, bu sistemlere İngilizce adları kullanılarak yer verilmiştir. Aşamalı olarak, bu sistemlerin yapılarını yansıtacak biçimde önerilen Türkçe karşılıklar kullanılmıştır.

Kutuplu soruları yanıtlama sistemleri, İngilizce olarak yazılan birçok kaynakta ismi geçtiği şekliyle '*polarity-based system*' ve '*truth-based system*' olarak adlandırılmıştır (Kim, 2017). İngilizce, İsveççe, Fransızca gibi birçok dilin '*polarity-based system*' kullandığı; Japonca, Çince ve Korece gibi birçok dilin de '*truth-based system*' kullandığı ortaya konmuştur (Holmberg, 2013; Holmberg, 2016). Bahsi geçen bu iki sistem, yanıt olarak verilen ifadede evet/hayır sözcüklerinin kullanıldığı yanıtlama sistemleridir. Bunun yanında, evet/hayır sözcüklerinin kullanılmadığı '*echo system*' adıyla başka bir sistem daha yer almaktadır. Geniş bir çerçevede, yanıtlama sistemlerini '*polarity-based system*', '*truth-based system*' ve '*echo system*' olarak listelemek mümkündür. Bu sistemler farklı araştırmacılar tarafından farklı isimlerle adlandırılmıştır. Örneğin, bu alanda öncülerden olan Pope (1972), bu sistemleri sırasıyla '*negative-positive*', '*agreement-disagreement*' ve '*echo systems*' olarak isimlendirmiştir. Akmajian, Demers, Farmer ve Harnish (2001) ise bu sistemleri '*yes/no systems*', '*agree/disagree systems*' ve '*echo systems*' olarak adlandırmıştır. Akmajian (2001) tarafından sunulan listeyi temel alan Baytok (2013), bu isimleri doğrudan Türkçeye çevirerek sırasıyla *E/H sistemleri*, *uyma/uyumama sistemleri* ve *yansıma sistemleri* olarak adlandırmıştır.

'*Polarity-based system*' kullanan dillerdeki evet/hayır yanıtları, soruda bulunan olumlu veya olumsuz kutup ögesini temel alarak, bunu onaylar veya reddeder (Gruet-Skrabalova, 2016). Bu sistemi kullanan dillerden olan İngilizcedeki bir olumsuz kutuplu soru örneği, örnek (4) ve Jones (1999, s. 9) tarafından verilen örnek (5)'teki şekilleriyle sunulabilir.

- (4) Didn't you go there? {Oraya gitmedin mi?}
- Yes [, I did]. {Evet [, gittim].}
- No [, I did not]. {Hayır [, gitmedim].}
- (5) Aren't you staying? {Kalmıyor musun?}

- No [, I'm not]. {Hayır [, kalmıyorum].}
- Yes [, I am]. {Evet [, kalıyorum].}

Örnek (4) ve (5)'te görüldüğü üzere, İngilizcedeki soruda *no* [hayır] cevabı sorudaki olumsuz kutup ögesini onaylamış; cevaplara ise 'gitmedim' ve 'kalmıyorum' anlamları katmıştır. İngilizcede sorudaki olumsuz kutbu onaylamak amacıyla *no* [hayır] cevabı kullanılır (Holmberg, 2014). Aksi yönde, sorudaki olumsuzluğu reddetmek ve olumsuzlukla çelişmek amacıyla *yes* [evet] kullanılır. Daha anlamlı bir bakış için, örnek (6) incelenebilir.

(6) Did **not** you go there? {Oraya gitmedin mi?}

- **No**, I did **not**. {**Hayır**, gitmedim.}

İlginçtir ki, '*polarity-based system*' kullanan dillerde sorunun yüklemine olumsuz veya olumlu çekimlenmiş olması, verilecek yanıtta evet/hayır sözcüklerinde bir değişikliğe neden olmamaktadır. Kramer ve Rawlins (2010) tarafından belirtildiği üzere, İngilizcede "*n't*" parçacığı ile oluşturulan olumsuz kutuplu sorular, olumlu kutuplu sorular ile aynı şekilde yanıtlanmaktadır (aktaran Holmberg, 2013). Bu ifade, örnek (4) ve (7) karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir.

(7) Did you go there? {Oraya gittin mi?}

- Yes [, I did]. {Evet [, gittim].}
- No [, I did not]. {Hayır [, gitmedim].}

Örnek (7)'deki soru yapısında olumsuz kutup ögesi olmadığı halde, verilen yanıt dizilerinde örnek (4)'teki gibi aynı anlamları veren evet/hayır sözcükleri yer almaktadır. İngilizce bu durumda, olumsuz kutuplu sorularda olan durumun aksine sorunun olumlu kutup ögesiyle uyuşan *yes* [evet] cevabı ile soruyu onaylayarak 'gittim' anlamı vermektedir. Dikkat edilmelidir ki, soru örnek (4)'teki gibi olumsuz olduğunda, *yes* [evet] cevabı sorunun olumsuz kutup ögesi ile çelişerek gittim anlamı vermektedir. Bir diğer deyişle, *yes* [evet] yanıtı sorudaki olumsuzluğu reddeder; *no* [hayır] cevabı ise sorudaki olumsuzluğu onaylar. Kutuplu bir soruya verilen yanıt, sorunun olumlu veya olumsuz kutup ögesini tasdik veya ret durumu gösterdiği için bu sistem Türkçede 'kutup merkezli sistem' olarak adlandırılabilir. Çalışmanın bu aşamasından itibaren, şu ana kadar özellikleri sunulan '*polarity-based*' sisteme kutup merkezli sistem adıyla yer verilecektir.

Kutup merkezli sistem özelliklerini betimleyen örneklerden çıkarılabilecek bir diğer sonuç daha vardır. Kutup merkezli sistemlerde, olumlu bir anlam taşıyan *evet* sözcüğü, ardından gelecek ifadenin yüklem yapısının olumlu çekimlenmiş olmasını öngörmektedir. Aynı şekilde, olumsuz bir anlam taşıyan *hayır* sözcüğü de ardından gelecek olan ifadenin yapısının olumsuz olmasını beklemektedir. Bir diğer deyişle, evet/hayır sözcükleri,

artlarından gelecek olan ifadelerle yapısal olumluluk veya olumsuzluk yönünden uyumlu olmalıdır (Li, González-Fuente, Prieto, ve Espinal, 2016). Sorulara verilen yanıtlar sadece *evet* veya *hayır* olsa bile, sadece öyle gibi gözüktüğü bilinmelidir; çünkü, kutuplu sorulara verilen evet/hayır yanıtları aslında tam cümle bir ifadenin kısaltılmış halleridir (Holmberg, 2016).

Öte yandan, ‘*truth-based system*’ olarak adlandırılan sistemi kullanan diller, kutup merkezli sistem kullanan diller ile karşıt özellikler taşırlar. ‘*Truth-based system*’ olarak adlandırılan sistemi kullanan diller, sorulan sorunun anlamsal içeriğini onaylamak veya reddetmek için evet/hayır yanıtlarını kullanırlar (González-Fuente, Tubau, Espinal, ve Prieto, 2015). Bu diller, kutuplu soruları yanıtlarken sorunun kutup ögesinden bağımsız olarak, sorulan sorunun içeriğini bir bütün olarak değerlendirip bu içeriğin doğruluk değerini evet/hayır sözcükleri ile onaylar veya reddederler (Servidio, Bocci, ve Bianchi, 2018; Gruet-Skrabalova, 2016). Bu sistemi daha yakından incelemek için, Kim (2017, s. 2) tarafından Korece verilen örnek (8) ve Gruet-Skrabalova (2016, s. 127) tarafından verilen Japonca örnek (9) incelenebilir.

(8) ne onul an phikonhay? {Aren’t you tired today?} {Bugün yorgun değil misin?}

- Ung. {yes [I am not tired.]} {evet [Yorgun değilim.]}
- Ani. {no [I am tired today.]} {hayır [Bugün yorgunum]}

(9) Kimi tsukareteinai? {Aren’t you tired?} {Yorgun değil misin?}

- Hai (tsukareteinai) {Yes}{I am not} {Evet}{Yorgun değilim}
- Iie (tsukareteiru desu) {No}{I am} {Hayır}{Yorgunum}

Örnek (8) ve (9) incelendiğinde, kutup merkezli sistem ile karşıt olan durumlar fark edilmektedir. Kutup merkezli sistem kullanan dillerin aksine, bu sistemde evet/hayır sözcüklerinden sonra gelecek olan ifadenin yapısal olarak bu sözcüklerle olumluluk veya olumsuzluk açısından uyum sağlaması gerekmemektedir. Buna ek olarak, kutup merkezli sistem kullanan bir dilde konuşan birinin, örnek (8) ve (9)’daki sorular için sunulan yanıtların tam tersi bir dizide cevap vermesi gerekmektedir. Fakat ‘*truth-based system*’ olarak adlandırılan sistemi kullanan Korece ve Japonca, sorulan soruların kutuplarını değil, sorulan sorunun bütüncül olarak içeriğinin doğruluk değerini onaylamakta veya reddetmektedir. Daha açık bir şekilde, bu sistemin mantığı ‘evet, haklısın, yorgun değilim’ veya ‘hayır, haksızsın, ben yorgunum’ şeklinde düşünülebilir (González-Fuente vd., 2015). Başka bir ifadeyle, ‘evet, yorgun olmadığım doğru’ veya ‘hayır, dediğin doğru değil, ben yorgunum’ şeklinde de düşünülebilmektedir (Holmberg, 2014). Bu sistemde, kutuplu sorulara yanıt verirken sorulan sorudaki içerik bütün olarak değerlendirilip bu içeriğin doğruluk değeriyle ilgili bir evet/hayır yanıtı verilmektedir. Bu nedenle bu sistem, ‘içerik merkezli sistem’ olarak adlandırılabilir. Çalışmanın bu aşamasından sonra, İngilizce adı ‘*truth-based system*’ olan sistem, içerik merkezli sistem olarak adlandırılacaktır.

Soruları yanıtlamak için dillerin uyguladığı bir diğer sistem ise ‘*echo system*’ olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemi kullanan dillerde yanıtlar, soruda bulunan yüklem veya dilin özelliklerine göre başka öğelerin tekrar edilmesi ile oluşturulur (Sadock ve Zwicky, 1985). Tayca ve Galce bu sistemi kullanan diller arasındadır (Moser, 2018). Bu sistemin daha yakından incelenmesi için Sadock ve Zwicky (1985, s. 191) tarafından Galce olarak verilen örnek (10) incelenebilir.

(10) A welwch chwi hwy? {Onları görüyor musun?}

- Gwelaf. {Görüyorum.}
- Na welaf. {Görmüyorum.}

Örnekte görüldüğü üzere, kutuplu soruya verilen yanıtlarda evet/hayır sözcükleri bulunmamaktadır. Yanıtlar, soruda bulunan yüklem tekrar edilmesi ile oluşturulmuştur. Bu sistem, soruda bulunan belirli öğelerin tekrar edilmesi, yani yansıtılması ile yanıtlar oluşturduğu için Türkçede ‘yansımali sistem’ olarak adlandırılabilir. Çalışmanın bu aşamasından sonra, İngilizce adı ‘*echo system*’ olan yanıtlama sistemine yansımali sistem adıyla yer verilecektir.

2. TÜRKÇENİN KULLANDIĞI YANITLAMA SİSTEMİ

Bu çalışmanın hedeflerinden bir diğeri, Türkçenin kutuplu soruları yanıtlama sistemlerinden hangisini kullandığı konusunda tespitlere ulaşmaktır. Kutuplu sorular ile ilgili alan yazında yer edinmiş veriler, Türkçe ile ilgili çalışmalarda sunulan kutuplu soru ve yanıt karşılıklı konuşma örnekleri ve ek örneklerin incelenip karşılaştırılması yardımıyla bu konu üzerine ışık tutmak mümkündür. Baytok (2006, s. 85) tarafından verilen örnek (11) ve Özgen (2010, s. 58) tarafından verilen örnek (12), Türkçedeki kutuplu soru ve yanıtların yapısı hakkında fikir edinmek için incelenebilir.

(11) Yarın tiyatroya gitmeyeceksin, değil mi?

- Hayır [Yarın tiyatroya gideceğim].
- Evet [Yarın tiyatroya gitmeyeceğim].

(12) Mehmet çamaşırları asmayacak mı?

- Hayır, asacak.

Örnek (11) ve (12) incelendiğinde, Türkçe olarak sunulan bu örneklerin kutup merkezli sistem ile ters düştüğünü söylemek mümkündür. Bir önceki bölümde bahsi geçtiği üzere; kutup merkezli sistem kullanan dillerde, kutuplu sorulara yanıt olarak verilen *evet* sözcüğü olumlu bir anlam ifade eder ve ardından olumlu bir ifade gelmesi beklenir. Diğer taraftan, *hayır* sözcüğü ise olumsuz bir anlama işaret eder ve ardından olumsuz bir ifade gelmesi beklenir. Örnek (10) ve (11), bu yapıya ters düşen bir durum

sergilemektedir. Örnek (11) ve (12)'deki sorulara verilen yanıtların çözümlemesi, içerik merkezli sistem kullanan dillerin benimsediğine benzer olarak örnek (13)'teki şekilde düşünülebilir.

- (13) - Hayır, *bu doğru değil*, yarın tiyatroya gideceğim.
- Evet, *dediğin doğru*, yarın tiyatroya gitmeyeceğim.
- Hayır, *dediğin doğru değil*, Mehmet çamaşırları asacak.

Örnek (11) ve (12)'de, soruların sunduğu önermelerin doğruluk değerlerine göre yanıt verilmiştir ve evet/hayır sözcüklerinin sonrasında gelen ifadeler, bu sözcüklerin olumluluk veya olumsuzluklarıyla uyuşmamaktadır. Bu etmenlerden dolayı, Türkçenin içerik merkezli sistem kullandığı düşünülebilir; fakat böyle bir çıkarıma varmadan önce daha fazla örnek incelemek gerekmektedir. Türkçede daha fazla yanıt dizileri mümkündür. Örneğin, Özgen (2010, s. 58) tarafından verilen örnek (14) ve Uzun (2006, s. 23) tarafından verilen örnek (15) incelenebilir.

- (14) Yarın Bengü'yle görüşmeyeceksin, değil mi?

- Hayır, görüşmeyeceğim.
- Evet, görüşmeyeceğim.

- (15) Ali çocukları bahçeye çıkarmadı, değil mi?/öyle mi?

- Evet, çıkarmadı.
- Hayır, çıkarmadı.

Türkçenin kutuplu soruları yanıtlamak için sadece içerik merkezli sistem kullandığı düşüncesi örnek (14) ve (15) ile tekrar gözden geçirilmelidir. Örnek (14) ve (15), Türkçede evet/hayır yanıt sözcüklerinin ikisinin de aynı anlama işaret edebildiğini göstermektedir. Bu durumun, İngilizcede bazı özel sözdizimsel durumlarda ortaya çıktığı görülmüştür ve negatif nötrleşme (*negative neutralization*) olarak adlandırılmıştır (Kramer ve Rawlins, 2009). Negatif nötrleşme olarak adlandırılan bu durumun, örnek (14) ve (15) vasıtasıyla Türkçede de görüldüğü açığa çıkmaktadır. Bu noktada, içerik merkezli sistemin yapısı ile çelişen bir durum ortaya çıkmaktadır. İçerik merkezli sistemlerde, *evet* ve *hayır* yanıtları bir durum için karşıt anlamları işaret etmelidir (Holmberg, 2016). Örnek (14) ve (15)'te görüldüğü üzere, *evet* ve *hayır* yanıtlarının ikisi de 'görüşmeyeceğim' ve 'çıkarmadı' anlamlarına işaret etmiştir. *Evet* ve *hayır* yanıtlarının karşıt anlam taşımayıp anlam karmaşası yarattığı bu durum, içerik merkezli sistemin yapısıyla ters düşmektedir ve Türkçenin sadece içerik merkezli sistem kullandığını öne sürmeyi engelleyen bir etkidir. Moser (2018), içerik merkezli sistemleri kutuplu sorulara verilen evet/hayır yanıtlarından dolayı anlam karmaşası yaratmayan bir sistem olarak görmüştür. Bir nevi, içerik merkezli dillerde *evet* yanıtı sorudaki olumsuz içeriği onaylar, *hayır* yanıtı ise olumsuz içeriği reddeder; tersi durumlar görülmemektedir ve bu nedenle de anlam karmaşası yaşanmaz sonucu çıkmaktadır. Buradan hareketle, her ne kadar örnek (11) ve (12) Türkçenin doğrudan içerik merkezli

bir sistem kullandığı yanılıgısına uğratsa da bu çıkarım doğru değildir. Dahası, Holmberg (2016) Türkçeyi içerik merkezli sistem kullanmayan ve yansımali yanıtlar veren bir dil olarak listelemiş, fakat evet/hayır sözcüklerinin kullanıldığı durumlarda nasıl bir sistem kullandığıyla ilgili bir bilgi vermemiştir.

Türkçenin sadece içerik merkezli sistem kullandığı varsayımının doğru olmadığı savunulmuştur, fakat verilen örnekler ışığında Türkçenin bir diğer sistem olan kutup merkezli sistemi kullanıyor diyebilmek de mümkün değildir. Kutup merkezli sistemlerde; örnek (11), (12), (14) ve (15)'te sunulan cevap dizilerinin kullanılması, kutup merkezli sistemin yapısına aykırıdır. Kutup merkezli sistem kullanan bir dilde, örneğin örnek (12)'deki soru ele alınacak olursa, mümkün olan yanıt dizisinin sadece örnek (16)'teki gibi olması beklenmelidir.

(16) Mehmet çamaşırını asmayacak mı?

- Evet, asacak.
- Hayır, asmayacak.

Örnek (12)'de verilen 'Hayır, asacak' yanıtı, kutup merkezli sistem kullanan bir dil için olası değildir. Aynı şekilde, örnek (11), (14) ve (15)'teki sorulara verilen yanıtlar da kutup merkezli sistem kullanan bir dilde olası seçenekler değildir.

İlginçtir ki, incelemenin buraya kadar gelinen kısmında Türkçe için iki sistemden birini doğrudan olarak kullanır sonucuna varmak mümkün değildir. Tura (1981, s. 317) tarafından verilen örnek (17) ve Isparta (2010, s. 122-123) tarafından verilen örnek (18) incelendiğinde, Türkçede olumsuz bir kutuplu soru için dört farklı yanıt dizisi verilmesinin mümkün olduğu görülecektir.

(17) Ali gelmedi mi?

- Evet, geldi.
- Hayır, gelmedi.
- Evet, gelmedi.
- Hayır, geldi.

(18) Ali okuldan dönmedi mi?

- Evet, döndü.
- Hayır, dönmedi.
- Evet, dönmedi.
- Hayır, döndü.

Türkçede, örnek (17) ve (18)'de sunulan yanıtların hepsi mümkündür. Her bir soru için listelenen dört yanıttan ilk ikisi kutup merkezli sistem özellikleri taşıırken, son ikisi içerik merkezli sistem özellikleri göstermektedir. Türkçe, olumsuz kutuplu sorulara

verilen evet/hayır yanıtlarında iki sistemin de özelliklerini taşıyabilmektedir ve bu durum ana dili Türkçe olan konuşmacılar için bile karmaşa yaratabilen bir durumdur. 416 Türk katılımcı grubuyla evet/hayır sözcüklerinin olumsuz kutuplu sorulara yanıt olarak kullanımını araştıran Kaya (2006), örnek (17) ve örnek (18)'deki durumu destekler nitelikte sonuçlar ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sonuçları dil bilimsel olarak yanıtlama sistemleriyle ilişkilendirilmemiş, sadece veri toplama aracı olarak kullanılan formun bulguları nicel olarak ifade edilmiştir. Bu bulgular güncel bilgilerle ele alındığında; 416 katılımcıdan 231 tanesinin bu sözcükleri içerik merkezli sisteme paralel olarak kullandığı, 30 tanesinin kutup merkezli sisteme paralel olarak kullandığı ve 155 tanesinin yanıtlarının da karma olduğu açığa çıkmaktadır. Bu özellikleri gösteren Türkçe için doğrudan iki sistemden birini kullanıyor diyebilmek mümkün gözükmemektedir.

Türkçenin örnek (17) ve (18)'de listelenen yanıtlarına benzer durumların başka dillerde de gözlemlendiği ilgili alan yazında belgelenmiştir. Birden fazla sistemin özelliklerini taşıyan dillerin kullandığı sisteme *karma sistem*, tek bir sistem kullanan dillerin sistemine *basit sistem* adı verilmiştir (Moser, 2018). Holmberg (2014) karma sistem özelliklerinin görüldüğü durumu örneklendirmek için Keşmircedeki örnek (18)'i kullanmıştır. Holmberg (2014) ile paralel olarak, Wali ve Koul (1997, s. 36-37) tarafından Keşmirce olarak verilen örnek (19) ve (20) incelenmelidir.

- (19) az chu na: gar m? [Bugün hava sıcak değil mi?]
- a:, az chu gar m. [Evet, bugün hava sıcak.]
- na, az chu m gar m. [Hayır, bugün hava sıcak değil.]
- a:, az chun gar m. [Evet, bugün hava sıcak değil.]
- na, az chu gar m. [Hayır, bugün hava sıcak.]
- (20) (k'a:) ts parakh na: yi kita:b? [Bu kitabı okumayacak mısınız?]
- a:, b par (yi kita:b). [Evet, bu kitabı okuyacağım.]
- na, b par n (yi kita:b). [Hayır, bu kitabı okumayacağım.]
- a:, b par n. [Evet, okumayacağım.]
- na, b par. [Hayır, okuyacağım.]

Örnek (19) ve (20)'da örnekleri görülen Keşmirce, Holmberg (2014) tarafından karma sistem kullanan bir dil olarak belirtilmiştir. Kantonca, Çekçe ve Fince de karma bir sistem kullanan diller arasındadır (Moser, 2018). Örnek (17) ve (18), örnek (19) ve (20) ile karşılaştırıldıklarında Türkçe ve Keşmirce arasındaki benzerlik fark edilmektedir. Örnek (17) ve (18)'de verilen Türkçe örneklerde de iki sistemin özellikleri gözükmemektedir. Buradan hareketle, Türkçenin kutuplu soruları yanıtlama sisteminin karma sistem olduğu öne sürülebilmektedir. Yapılan tartışma sonucunda, verilen örnekler ve alan yazında yer alan veriler incelendiğinde bu çıkarım uygun gözükmemektedir. Türkçe, içerik merkezli ve kutup merkezli sistemlerin özelliklerini gösteren karma bir yanıtlama sistemi kullanır çıkarımı yapılabilmektedir. Türkçenin kullandığı bu karma yanıtlama sisteminin içinde

yansımali sistemin de yer aldığı unutulmamalıdır. Örnek (21), bu sistemi daha yakından incelemek için gösterilebilir.

(21) Bu kitabı okumadın mı?

- Okumadım.
- Okudum.

Örnek (21)'de görüldüğü üzere, Türkçede kutuplu sorulara evet/hayır sözcükleri olmadan sorunun yüklemine, olumlu ya da olumsuz formda tekrar edilmesiyle de yanıt verilebilmesi mümkündür. Türkçede kutuplu bir sorunun yanıtı genellikle sorudaki yüklemine tekrar edilmesi şeklindedir (Underhill, 1976). Yansıma ile sorulara yanıt vermek, Ural-Altay dil ailesi dillerinin hepsinde görülen bir durumdur (Hakulinen, 1961). Aslında bakıldığında, bu çalışmada yer verilen soru-cevap örneklerinin birçoğunda evet/hayır yanıtlarını yansıma fiillerin takip ettiği görülmektedir. Bunun sebebi, Türkçenin karma sistem kullandığı çıkarımını desteklemektedir ve anlam karmaşalarının önüne geçmek için yapıldığı söylenebilir.

Tablo 1. Dillerin Kullanabileceği Sistemler ve Birleşimleri (Moser, 2018)

	Mümkün Birleşimler
Basit	Kutup merkezli
	İçerik merkezli
	Yansımali
Karma	Kutup merkezli - İçerik merkezli
	Yansımali – kutup merkezli
	Yansımali – içerik merkezli
	Yansımali – kutup merkezli – içerik merkezli

Bu çalışmada varılan Türkçenin karma bir sistem kullandığı çıkarımı göz önüne alındığında, kutup merkezli ve içerik merkezli sistemlerin yanında, bu karma sistemin içinde yansımali sistemin de yer aldığını söylemek mümkündür. Bir dilin üç sistemi de barındıran karma bir sistem kullanmasının olağan bir durum olduğu Moser (2018) tarafından betimlenmiştir. Moser (2018, s. 19) basit sistemleri ve bir karma sistemde birleşmesi mümkün olan bütün sistem birleşimlerini Tablo 1’de uyarlandığı üzere belirtmiştir.

İnceleme sonucunda, Türkçenin kutup merkezli, içerik merkezli ve yansımali sistemlerden oluşan karma bir sistemle kutuplu soruların yanıtlanmasına olanak verdiği tespitine ulaşılmıştır. Bu durumun mümkün olduğu gerçeği Moser (2018, s. 19) tarafından hazırlanan tablonun bir uyarlaması olan Tablo 1’de görülebilmektedir. Türkçenin kullandığı karma yanıtlama sistemi, özetleyici nitelikte olan örnek (22)’de gözlemlenebilmektedir. Örnek (22)’deki olumsuz kutuplu soru için listelenen yanıtların hepsinin Türkçede mümkün olduğu söylenebilir.

(22) Saçlarını kestirmedin mi?

- Evet.
- Hayır.

- Kestirmedim.
- Evet, kestirmedim.
- Hayır, kestirmedim.
- Kestirdim.
- Hayır, kestirdim.
- Evet, kestirdim.

Tartışılan yanıtlama sistemlerinin özelliklerinin hepsi örnek (22)'de bir arada sunulmuştur. Böylelikle, Türkçenin kutuplu soruları yanıtlamak için karma sistem kullandığı sonucu bu örnek ile geniş bir açıdan özetlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, yanıtlama sistemlerini yakından inceleyerek bu sistemlere Türkçe karşılık önerileri sunmak ve Türkçenin kullandığı yanıtlama sistemi üzerine ışık tutmak amacıyla yürütülmüştür. Yabancı kaynaklarda sıklıkla adı geçen ve 'polarity-based system', 'truth-based system' ve 'echo system' olarak adlandırılan bu sistemler, ilgili alan yazında yer alan veriler ve örnekler yardımıyla incelenmiş ve betimlenmiştir. İncelenen yanıtlama sistemleri için, bu sistemlerin yapılarına uygun olduğu düşünülen ve sırasıyla kutup merkezli sistem, içerik merkezli sistem ve yansımali sistem olan Türkçe karşılık önerileri sunulmuştur. Bunu takiben, Türkçenin nasıl bir sistem kullandığı konusu üzerine ışık tutmak için, Türkçe ve diğer diller ile ilgili yazılmış çalışmalardan olumsuz kutuplu soru ve yanıt örnekleri alınarak incelenmiş, betimlemesi yapılan yanıtlama sistemleri ile değerlendirilmiş ve hangi sistemin Türkçe tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu süreçte, alan yazındaki ilgili çalışmalar yardımıyla çeşitli savlar sunularak varılan tespitler desteklenmiştir.

Sonuç olarak, Türkçenin bahsi geçen sistemlerden hepsinin özelliklerini gösterdiği ve buna bağlı olarak birçok yanıt dizisine olanak verdiği ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında, alan yazında buna benzer örneklerin varlığından bahsedilmiş ve bu tür dillerin karma sistem kullandığı bilgisine yer verilmiştir. Bu bağlamda, Türkçenin kutuplu soruları yanıtlamak için kutup merkezli sistem, içerik merkezli sistem ve yansımali sistem özelliklerinin üçünü de gösteren karma bir sistem kullandığı sonucuna varılmıştır. Bir dilin, üç farklı sistemi bir arada kullanabilen karma bir sistem kullanabilmesinin mümkün olduğu alan yazından verilerle desteklenmiş ve Türkçenin de bu şekilde bir karma sistemle kutuplu soruları yanıtladığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akmajian, A., Demers, R. A., Farmer, A. K., and Harnish, R. M. (2001). *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. Cambridge: The MIT Press.
- Baytok, A. (2006). Kırgız Türkçesinde Evet/Hayır Soruları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 78-99.
- Baytok, A. (2013). *Kırgız Türkçesinde Soru*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., and Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow, England: Longman.
- González-Fuente, S., Tubau, S., Espinal, M. T., and Prieto, P. (2015). Is there a universal answering strategy for rejecting negative propositions? Typological evidence on the use of prosody and gesture. *Frontiers in Psychology*, 6, 899.
- Göknel, Y. (2012). *Turkish Grammar Academic Edition*. İstanbul: Vivatinell Bilim-Kültür Yayınları.
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.
- Gruet-Skrabalova, H. (2016). Yes or no, or how to answer a negative question. *Linguistica*, 56(1), 127-142.
- Hakulinen, L. (1961). *The Structure and Development of Finnish Language* (J. Atkinson, Çev.). Bloomington: Indiana University.
- Hieber, D. W. (2007). *A Grammar of Turkish*. Virginia: The College of William and Mary.
- Holmberg, A. (2013). The syntax of answers to polar questions in English and Swedish. *Lingua*, 128, 31–50.
- Holmberg, A. (2014). Answering Yes/No-Questions in English and Other Languages. *The EFL Journal*, 5(2), 23–42.
- Holmberg, A. (2016). *The Syntax of Yes and No*. Oxford: Oxford University Press.
- Isparta, A. (2010). *Metin oluşturmada edatların yeri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Jones, B. M. (1999). *The Welsh Answering System*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kaya, C. (2006). Tasdik ve Ret Gerektiren Olumsuz Soruların Cevabı Olarak 'Evet' ve 'Hayır'ın Kullanımı. C. Yıldız ve L. Beyreli (Der.), *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Uluslararası V. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviribilim Yazıları Cilt 1* bildiriler kitabı içinde (ss. 112-116). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kaya, T. (2019). *Oğuz grubu Türk dillerinde soru yapıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Ketrez, N. F. (2012). *A Student Grammar of Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kim, J. B. (2017). Modeling Answering Strategies for the Polar Questions across Languages. R. E. Roxas (Der.), *Proceedings of the 31st Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation* bildiriler kitabı içinde (ss. 2-9). Manila: National University.

- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Blackwell: Routledge.
- Kramer, R and Rawlins, K. (2010). *Polarity particles and ellipsis: a (somewhat) cross-linguistic perspective*. Paper presented at Polarity particles workshop, January 2010.
- Kramer, R. and Rawlins, K. (2009). Polarity particles: an ellipsis account. S. Lima, K. Mullin ve B. Smith (Der.), *Proceedings of the 39th Annual Meeting of the North East Linguistic Society* içinde (ss. 479-492). Amherst: GLSA.
- Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Li, F., González-Fuente, S., Prieto, P., and Espinal, M. T. (2016). Is Mandarin Chinese a Truth-Based Language? Rejecting Responses to Negative Assertions and Questions. *Frontiers in Psychology*, 7, 1967.
- Moser, E. (2018). *Answers to polarity questions: a typological study*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Stockholm Üniversitesi, Stockholm.
- Özgen, M. (2010). *Türkçe soru tümcelerinin öğretimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Pope, E. N. (1972). *Questions and answers in English*. Yayınlanmamış doktora tezi, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Massachusetts.
- Sadock, J. M. and Zwicky, A. M. (1985). Speech act distinctions in syntax. T. Shopen (Der.), *Language Typology and Syntactic Description: Volume 1, Clause Structure* içinde (ss. 155-196). Cambridge: Cambridge University Press.
- Servidio, E., Bocci, G., and Bianchi, V. (2018). (Dis)agreement, polarity, and focus: Answering negative polar questions in Italian. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 3(1):3, 1-28.
- Tura, S. S. (1981). “Yes, he hasn’t” and a few other not’s in Turkish. *Proceedings of the Berkeley Linguistic Society 7* içinde (ss. 317–327). California: Berkeley Linguistics Society.
- Turgut, A. (2013). *A Contrastive Study on Turkish and English*. İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.
- Underhill, R. (1976). *Turkish Grammar*. Massachusetts: The MIT Press.
- Uyar, A. C. (2019). A Comparative Study on Polar Questions in Turkish and English: Realizing the Dichotomy While Teaching. *Journal of Language Research (JLR)*, 3(1), 26-37.
- Uzun, N. E. (2006). Türkçenin öğretimi için soru tümcesi türleri üzerine bir sınıflama denemesi. *Dil dergisi*, 131, 15-32.
- Wali, K. and Koul, O. (1997). *Kashmiri*. New York: Routledge.

ON THE SYSTEM OF POLAR ANSWERS IN TURKISH LANGUAGE

ABSTRACT

A sub-group of question types, polar questions expect confirmation or disaffirmation as an answer, and they are typically answered 'yes' or 'no'. There has been increasing interest in the literature to study on the answers to polar questions, and scholars have suggested that languages employ different typological strategies to answer negative polar questions. These strategies have led to the emergence of the answering systems in the literature. Many studies have been conducted to investigate the answering systems employed in different languages. It has been documented that several languages, such as English, French, and Swedish, employ a system in which the polarity item in the question is confirmed or disaffirmed, where some other languages, such as Japanese and Korean, employ a system in which the overall content of the question is under focus. On the other hand, it has been proposed that several languages, such as Welsh and Thai, employ the repetition of the verb in the polar question as an answering system. After all, it has been discussed that several languages, such as Kashmiri and Cantonese, employ a mixed system which manifests the characteristics of more than one answering system. However, the answering system employed in Turkish language has not been of particular concern. Therefore, this study attempts to describe the answering systems to suggest Turkish equivalents for each of them and discover the system employed in Turkish language by the method of literature review. As a result, the names *kutup merkezli sistem*, *içerik merkezli sistem*, and *yansımali sistem* have been suggested and it has been proposed that Turkish language employs a mixed system featuring the characteristics of more than one type of answering system.

Keywords: Polar questions, yes/no questions, answering systems.

Makale Künyesi (Araştırma): Paşalıoğlu, C. (2023). "Kulak" ögesi içeren deyimlerin karşılaştırmalı analizi (Türk ve Rus dili örneğinde). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 132-143.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1183364>

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ «УХО» (НА МАТЕРИАЛЕ ТУРЕЦКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Canan PAŞALIOĞLU ¹

АННОТАЦИЯ

Мировоззрение нации определяется языком, на котором говорят люди. Язык отражает и сохраняет традиции, обычаи, ценности, верования и культуру нации и передаёт эти знания в будущее. У каждого народа есть свой язык, с которым связана его культура, создающая идентичность этого общества и несущая в себе историческую память. Одним из средств, отражающих мысли и культурные взгляды общества, несомненно, являются идиомы - фразеологизмы. Лингвокультурология, основанная на идеях таких исследователей, как В. фон Гумбольдт, Л. Вайсбергер, Э. Сепир и Б. Уорф, И. А. Бодуэн де Куртенэ и А.А. Потебня, представляет собой активно развивающуюся отрасль языкознания, которая фокусируется на взаимосвязи языка и культуры. Она выявляет культурные элементы, скрытые в языковых единицах. Она исследует взаимосвязь языка, культуры и человека, и изучает следы культуры народа, отразившиеся в языке. В лингвокультурологии одним из основных понятий является кодом культуры, который представляет собой систему знаков и фиксируется в языковом сознании. С точки зрения лингвокультурологии коды культуры носят национально культурные смыслы. Можно выделить такие коды культуры как антропный (маменькин сынок), зооморфный (ломовая лошадь, лошадиная сила), временной (в кои-то веки), пространственный (во всю ширь), предметный (до последней капли крови), цветовой (видеть в розовом цвете), природный (между двух огней) и т.д. Одним из этих кодов является, соматический код (нос к носу, закрывать глаза), занимающий особое место в системе культурных кодов. Каждое название органа, т. е. соматизм, имеет разнообразные коннотации, что указывает на особенности истории и культуры народа. Соматические фразеологизмы исследуются лингвокультурологией в совокупности культурных смыслов. Целью настоящей работы является выявить специфические черты турецкой и русской языковой картины мира, и использован сопоставительный метод в рамках лингвокультурологического подхода. Идиомы - фразеологизмы и устойчивые выражения турецкого и русского языков с компонентом соматического кода «ухо» рассматриваются сравнительно. Мы попытались раскрыть культурные значения, скрытые в турецких и русских идиомах - фразеологизмах, на конкретных примерах.

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi. cananpasali@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1065-0985>

В результате проведенного исследования мы обнаружили сходства и различия языковых картин мира русского и турецкого обществ, имеющих разные верования, культуры и языковые картины мира.

Ключевые слова: Лингвокультурология, языковая картина мира, турецкий язык, русский язык.

ВВЕДЕНИЕ

Люди выражают свои чувства и мысли с помощью языка. Язык играет роль посредника в общении между людьми и поколениями, хранит и передаёт информацию. Язык – это то, что образует и сохраняет национальную идентичность. У каждого народа есть свой язык, с которым связана его культура, создающая идентичность этого общества и несущая в себе историческую память. Соответственно, язык является основным элементом национальной культуры. По мнению профессора Догана Аксана, известного турецкого лингвиста, “многие особенности, образ жизни, традиции, мировоззрение, жизненная философия, верования, вклад в науку, технику и искусство общества отражены в языке этого общества” (Aksan, 1979, с. 13).

Мировоззрение народов скрыто в их языке, на что указывал Вильгельм фон Гумбольдт в знаменитом тезисе: “язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык” (Akarsu, 1998, с. 52). Одним из средств, отражающих мысли и культурные взгляды общества, несомненно, являются идиомы.

Лингвокультурология, основанная на идеях таких исследователей, как В. фон Гумбольдт, Л. Вайсбергер, Э. Сепир и Б. Уорф, И. А. Бодуэн де Куртенэ и А. А. Потебня, представляет собой активно развивающуюся отрасль языкознания, которая фокусируется на взаимосвязи языка и культуры. Данная дисциплина выявляет культурные элементы, скрытые в языковых единицах: “Она позволяет установить и объяснить, каким образом осуществляется одна из фундаментальных функций языка – быть орудием создания, развития, хранения и трансляции культуры” (Маслова, 2004, с. 30).

К числу объектов, изучаемых лингвокультурологией, относятся идиомы – фразеологизмы, поскольку они предоставляют ретроспективную информацию об обществе, где они функционируют. Важное место в структуре фразеологизмов занимают соматические фразеологизмы, содержащие названия частей тела и органов, существующие в языке с древних времён. Например, слова «голова, глаз, рот, язык, рука, нога, ухо» и т.п. представляют собой основные элементы соматических фразеологизмов. Одной из их характерных особенностей является то, что каждое название органа, т.е. соматизм, имеет разнообразные коннотации, что указывает на особенности истории и культуры народа. В данный момент, стоит говорить о кодах культуры. В. Красных отмечает, что

“Код культуры понимается как сетка, которую культура набрасывает на окружающий мир, членит, категоризует, структурирует и оценивает его. Коды культуры соотносятся с древнейшими архетипическими представлениями человека.

Собственно говоря, коды культуры эти представления и кодируют” (Красных, 2002, с. 232).

Можно выделить такие культурные коды как антропный, зооморфный, временной, пространственный, цветовой, природный и т.д. Одним из них является, соматический код, занимающий особое место в системе культурных кодов. Виктория Красных ставит соматический код на первое место так как “он является, пожалуй, наиболее древним из существующих” (Красных, 2002, с. 233). В некоторых соматических идиомах можно найти следы древних верований, традиций, обычаев, принадлежащих культуре того или иного народа. Идиомы рассматриваются фразеологической школой В.Н. Телии в качестве единицы культурно-лингвистического анализа. По мнению В.Н. Телии,

“Лингвокультурологический анализ ставит перед собой цель изучения способности фразеологических знаков отображать современное культурное самосознание народа, рассматриваемое как «остов» его ментальности, и выражать его в процессах живого употребления фразеологизмов в дискурсах различных типов” (Телия, 1999, с. 15).

Таким образом, большое значение имеют сравнительно - сопоставительные лингвокультурологические исследования, позволяющие найти сходства и различия в мировоззрениях народов с разными языками, культурами и языковыми картинами мира.

Основными источниками материала для нашего исследования послужили следующие издания: книга Шохрета Тюркмена Акташа «Идиомы на турецком языке. Словарь живых идиоматических примеров в турецкой литературе» (Aktaş, 2021); Онлайн-словарь пословиц и идиом турецкого лингвистического общества (URL-1); «Большой фразеологический словарь русского языка» (Телия, 2014); работа Д.Б. Гудкова и М.Л. Ковшовой «Телесный код русской культуры: материалы к словарю» (Гудков, Ковшова, 2007); «Фразеологический словарь русского литературного языка» (Фёдоров, 2008).

Фразеологизмы со словом «ухо» (kulak) в турецком языке

Ухо – это орган слуха, расположенный по обеим сторонам головы; идиомы с данным словом символизируют наше чувство слуха – способность и возможность воспринимать информацию, особенности слухового восприятия и коммуникативного поведения. Ниже представлены некоторые турецкие идиомы, включающие в свой состав лексему «ухо»:

- *Kulak misafiri olmak* – подслушивать то, что говорят рядом с вами, не участвуя в разговоре (дословно: «сделать ухо гостем»)
- *Kulak tirmalamak* – резать слух (дословно: «царапать слух-ухо»)
- *Kulak kabartmak* – слушать, стараясь не показывать этого; навести уши; прислушиваться (дословно: «приподнимать ухо»)

• *Kulağına kar suyu kaç(ır)mak* – услышать новости, которые огорчают (дословно: «пропустить сквозь уши снежную воду»)

• *Kulağının zarı patlamak* – страдать от сильного шума (дословно: «барабанная перепонка лопается»)

• *Kulağı dikilmek* – навострить уши, насторожиться (дословно: «поднимать ухо»)

Для указания на необходимость помнить услышанное, приобрести опыт также существует идиома со словом «ухо»:

• *Kulağına küpe olmak* – усвоить урок, извлеченный из ситуации (дословно: «повесить на ухо серьгу»)

Пример: *Bazı erkekler, kadınlara hep kötü davranır; sonra da zeytinyağı gibi üste çıkarlar. Sakın onlar gibi olma. Bu sözler de kulağına küpe olsun.* (Orhan Pamuk – Masumiyet Müzesi) – Некоторые мужчины по отношению к женщинам постоянно плохо относятся, а потом выходят сухим из воды. Не будь как они. Заруби мои слова себе на носу. (Орхан Памук - Музей невинности)

• *(Eski) kulağı kesiklerden* – опытный, хитрый, остроумный (дословно: «из тех, у кого обрезаны уши»)

Пример: *Bilen bilir, eski kulağı kesiklerdendi Janti. Güya yeraltı dünyasıyla alakasını koparttığını söylüyordu ama bana sorarsanız hala borusunu öttürüyordu, elbette onu önemseyenler için.* (Ahmet Ümit – Kırlangıç Çığılığı) – Как известно, Джантти был опытным и остроумным. Он заявлял, что якобы он не имеет отношения к преступному миру. Но если спросите меня, то мне кажется, что он оказывал влияние, конечно, на тех кто был ему важен. (Ахмет Умит-Крик ласточки)

Происхождение этих идиом уходит корнями в традиции бекташи. Тем, кто хотел вступить в орден Бекташи, сообщали условия и давали наставления. Тем, кто вступал в орден, основатель ордена или шейх прокалывал одно ухо и надевал серьгу, называемую «менгуш». Человек, который носил менгуш в ухе, назывался дервишем. Считалось, что эта серьга помогала не забывать главные принципы ордена и полученные наставления. Сегодня это выражение используется в значении «не забывать урок или вывод, полученный из какой-то жизненной ситуации». Людям с проколотыми ушами и менгушами запрещалось жениться. Однако, если кто-то нарушал запрет и женился, серьги в ушах выдергивали, а мочки ушей рвали. Наказанных дервишей стали называть «обрезанными ушами», отсюда и сохранился термин «обрезанные старые уши» в турецком языке. Этот фразеологизм употребляется для обозначения людей сообразительных и корыстных, использующих свой ум, чтобы получить желаемое путем различных уверток или хитростей (Celер, 2012, с. 148-149).

Среди идиом со словом «ухо» мы выявили единицу, обладающую временным значением:

• *Eli kulağında* – вот-вот произойдет что-то, в ближайшем будущем (дословно: «руки у уха»)

Пример: *Eli kulağında, ya bugün çalar kapıyı ya yarın çalar.* (Muzaffer İzgü) – *В ближайшем будущем, либо сегодня либо завтра он постучится в дверь.* (Музаффер Изгю)

Идиома означает, что ожидаемая ситуация еще не произошла, но её наступление – всего лишь вопрос времени. Происхождение идиомы основано на сказании о Билал-и Хабаша. Когда начал распространяться ислам и число мусульман быстро увеличивалось, было решено читать азан, чтобы собрать всех вместе для молитвы. Для этого за хороший голос был выбран бывший раб из Абиссинии Св. Билал. Однако многобожники в Медине воспротивились этому и во время чтения призыва к молитве (азана) начинали шуметь и издеваться над Билал-и Хабаша, чтобы его голос не был слышен. Для продолжения чтения азана Билал прикладывал руки к ушам, чтобы не слышать их голосов. Муэдзины в исламском мире сделали этот жест (закрывать уши руками и произносить азан таким образом) традицией. Положение рук муэдзина около ушей свидетельствует о том, что вот-вот будет объявлен азан, со временем жест получил вербальный аналог – перерос в идиому, применяемую и по сей день для обсуждения других дел или событий, которые неизбежно должны будут случиться (Çelep, 2012, с. 108).

- *Kulak ardına atmak / Kulak ardi etmek* – *игнорировать, не замечать, пропустить что-либо мимо ушей* (дословно: «закинуть за ухо»)

Пример: *Bazıları hava kirlenmesinde olduğu gibi bu eleştirileri kulak ardi ediyorlar.* (Haldun Taner) – *Некоторые игнорируют эту критику, как и делали это с загрязнением воздуха.* (Халдун Танер)

В основе данной идиомы лежит религиозный элемент: в исламе мужчины трогают большими пальцами рук место под мочками ушей, когда собираются молиться, чтобы символически разорвать связи со всем миром и начать поклоняться Аллаху (Gündüzalp, 2016, с. 136). Пока человек не закончит свою молитву, он не реагирует на происходящее во внешнем мире, делает вид, что не слышит, и продолжает молиться. Поэтому выражение использовалось в расширенном и образном значении: «не слышать или не обращать внимания на то, что говорят человеку; делать вид, что не слышишь, о чём идёт речь».

Идиомы со словом «ухо» также употребляются для указания на небрежность, невнимательность, наивность, заблуждение. Представляет интерес фразеологическая единица *kulağını bükmek* («скрутить ухо»), которая используется в двух разных значениях. В прямом значении она называет вид физического наказания; в переносном – предупреждение, чтобы человек был осторожным:

- *Kulağını bükmek/çekmek* – *предупредить* (дословно: «скрутить ухо/потянуть за ухо»)

Пример: *O günden, yani çiftliğe gidip Güllü'nün kulağını büktüğü günden sonra neler olmuştü acaba?* (Orhan Kemal – Hanımın Çiftliği) – *Интересно, что произошло в тот день, после того как предупредил Гюллю?* (Орхан Кемаль – Усадьба Госпожи)

- *Kulağını çınlatmak* – *вспоминать о ком-то, говорить о ком-то* (дословно: «звенеть в ушах»)

В турецкой культуре считается, что если у кого-то звенит в ушах, значит кто-то говорит об этом человеке. Если у человека звенит в правом ухе, то это значит, что о нём говорят что-то хорошее. Если же звенит в левом ухе, то это означает, что о нём говорят что-то плохое или нехорошее. Если мы говорим о ком-то, кто отсутствует в момент разговора, то в турецком языке обычно по отношению к обсуждаемому человеку используется фраза «из-за нас у того человека звенит в ушах». Очевидно, что эта идиома несет в себе следы суеверия, свойственного турецкой культуре, т.е. обладает яркой этнокультурной маркированностью.

Фразеологизмы со словом «ухо» в русском языке

Когда мы анализируем фразеологизмы со словом «ухо» в русском языке, то в первую очередь сталкиваемся с идиомами, обозначающими слух и особенности слушания, т.е. процесса восприятия информации.

- *Навострить уши*

Пример: *Именно теперь требуется навострить уши. Если он и намерен проговориться, то сделает это сейчас. Только бы не передумал...* (Д. Симонова – из коллекции Госфильмофонда)

При описании поведения человека с помощью данной идиомы акцентируется внимание на том, что человек слушает внимательно, ничего не пропуская, с интересом (например: *Навострил уши, когда заговорили о деньгах / о новостях / когда начали сплетничать* и т.п.). Данная идиома отражает особенность, характерную для животных. Как известно, некоторые животные приподнимают уши, прислушиваясь к окружающей обстановке, реагируя на возможные сигналы опасности. Когда дословно переводим данную идиому на турецкий язык (*kulaklarını dikmek*), данное выражение понятно для носителей турецкого языка.

Пример: *947-й приказал компьютеру по максимуму «навострить уши». Внутреннее беспокойство предшествовало любой операции, но на этот раз оно как будто будоражило больше обычного.* (С.Фрумкин – Рожденный светом)

В вышеизложенном примере фразеологизм «навострить уши» также используется в значении насторожиться. Здесь слово «уши» употребляется для усиления концентрации внимания при какой-либо опасности, когда следует действовать осторожно и внимательно (Гудков и Ковшова, 2007, с. 270).

- *Медведь на ухо наступил*

Пример: *Андрей Андреич неплохо исполняет «Марсельезу», «Интернационал». Петя любит, но слуху нет; Нина Яковлевна над ним смеется: - Вам медведь на ухо наступил.* (В. Шишков – Угрюм-река)

Эта идиома используется для характеристики людей, которые не имеют музыкального слуха, неправильно поют песни и путают мелодии. Образы животных (их названия и характеристики) являются яркими индикаторами национальной культуры, имеют выраженную этнокультурную специфику и значительно различаются. В русской культуре медведь занимает важное место –

рассматривается как хозяин леса, как очень сильное животное; однако вместе с тем медведь является символом неуклюжести и грубости (Телия, 2014, с. 375). В языковой картине мира, отражённой в турецком языке, подобные представления о медведе отсутствуют, не актуализируются. Поэтому, если дословно перевести данную идиому на турецкий язык (*kulağına ayı bastı*), то для носителя турецкого языка данное выражение звучит непонятно.

Также в русском языке есть следующие фразеологизмы со словом ухо: «вешать лапшу на уши», «петь в уши», что означает обманывать, говорить неправду, потому что информация, полученная на слух, не считается в русской языковой картине мира вполне достоверной. По этой причине русские фразеологизмы, образованные с элементом ухо, имеют такие значения, как наивность, легкость одурачить пустыми обещаниями, вера в нереальные истории (Гудков и Ковшова, 2007, с. 271).

- *Уши вянут*

Пример: *На балконе над фонтаном медный оркестр играет <...> какую-то музыкальную гнусность, от которой вянут уши.* (М. Булгаков – Под стеклянным небом)

Когда мы переводим эту идиому на турецкий язык, перед нами предстает бессмысленное для носителей этого языка выражение – “*kulaklar soluyor*”. Однако в русской лингвокультуре фразеологизм «уши вянут» активно применяется, когда речь идёт о неприятных звуках, некрасивой музыке или противной (бранной, грубой), а также лживой речи, т.е. высказываний, которые смущают или расстраивают слушающего.

- *Пропускать/пропустить мимо ушей*

Пример: *Но он как-то не придал значения тёткиным словам, можно сказать, мимо ушей пропустил, и вот теперь попробуй растолкуй ребёнку, почему у них в посёлке можно разжиться мясом и маслом, а тут нет.* (Ф. Абрамов – Мамониha)

Идиома означает, что человек сознательно или бессознательно пропускает, не обращает внимания на то, что ему говорят или небрежно относится к просьбе что-либо сделать. В этой идиоме есть два отдельных культурных кода: ухо рассматривается в биологическом аспекте как орган слуха; в пространственном аспекте – как локация, вместилище информации (подробнее см.: Телия, 2014, с. 568). Дословно мы можем перевести данную идиому на турецкий следующим образом: *kulaklarının yanından geçmek*. Смысловым синонимом является турецкий фразеологизм *kulak ardı etmek* (на русский язык дословно переводится как «откинуть ухо назад»), также включающий в свой состав слово «ухо» (*kulak*) и имеющий пространственное значение.

- *По (самые) уши*

Примеры: *Да как же, погубил меня прииск... По уши в долгах, практику растерял, опустился вообще.* (Д.Н. Мамин-Сибиряк – Золотуха)

Да меня же хотя по самые уши посади в золото, так я, подражая своему помощнику, плутать не хочу. (А.П. Сумароков – Ядовитый)

Выражение означает «полностью, чрезмерно» (Фёдоров, 2008: 713). В русской культуре человек, который много работает и не имеет времени ни на что другое в течение дня, описывает эту ситуацию с помощью идиомы «по уши»: *по уши в делах / в работе*. Человек, который тратит много денег, влезает везде в долги и не может расплатиться с долгами, пытается объяснить эту ситуацию выражением *по уши в долгах*. Можно перевести данную идиому дословно на турецкий язык – «*kulaklarına kadar*» но такое выражение отсутствует в турецком языке. Смысловым синонимом является фраза *gırtlığına / boğazına kadar* (дословно: «до горла/гортани»), которая указывает на избыточность и несет похожий смысл, употребляется для указания на то, что у человека имеются значительные долги. Как видно, ситуация в финансовой сфере в обоих языках описываются с помощью телесного кода, однако обнаруживаются различия в выборе языкового знака: в русском языке это «ухо», а в турецком языке – «гортань, горло».

Одним из самых чувствительных органов человека является ухо, поэтому одним из методов наказания является дергание за ухо, особенно для детей.

• *За уши не оттащишь (оттащить, оттянуть, оторвать)* (дословно на турецкий: *kulaklarından tutup sürükleyemezsin*)

Пример: *Бегемота было за уши не оттащить от ментоскопа. Он тихо взвизгивал, радостно хлопал себя ладонями по лысине и грозно орал на изнурённого ассистента, следящего за записью изображения.* (А. и Б. Стругацкие – Обитаемый остров)

• *Тянуть за уши* (дословно на турецкий: *kulaklarından tutup çekmek*)

Пример: *Мы никого, Прасковья Петровна, не тянем к православной вере за уши – заявил он с достоинством.* (В. Тендряков – Чудотворная)

Данные идиомы можно перевести дословно на турецкий язык следующим образом: «за уши не оттащишь» - *kulaklarından tutup sürükleyemezsin*; «тянуть за уши» - *kulaklarından tutup çekmek*. Переведенные фразы понятны для носителей турецкого языка так как в турецкой культуре ухо применяется для обозначения физического наказания. В идиомах «за уши не оттащить» и «тянуть за уши» ухо рассматривается как орган, через физическое воздействие на который осуществляется угнетение или запугивание. Идиома «за уши не оттащить» может описывать разнообразные ситуации, где присутствует то, что очень нравится человеку, – занятие, еда и т.д. Идиома «тянуть за уши» также базируется на представлении о физическом воздействии, но, в отличие от идиомы «за уши не оттащить», она обозначает принуждение кого-либо делать то, что он делать не хочет. Как свидетельствуют данные примеры, русская лингвокультура обнаруживает сходство с турецкой: в ней также существуют фразеологизмы, в которых физическое воздействие на ухо рассматривается как способ убеждения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В нашей работе мы попытались раскрыть культурные значения, скрытые в турецких и русских идиомах, на конкретных примерах. Мы обнаружили сходства и различия языковых картин мира русского и турецкого обществ, имеющих разные верования и культуры. Мы выяснили, что в турецком менталитете и в турецкой языковой картине мира компонент «ухо», используемый во фразеологизмах, имеет следующие значения: орган и восприятие информации на слух, так же используется чтобы обозначить невнимательность, пренебрежительность, силу, суровость и приблизительное время. В русской языковой картине мира и менталитета компонент «ухо» в фразеологизмах имеет следующие значения: орган и восприятие информации на слух, также в значении невнимательности, рассеянности, наивности и черезмерности, показателя избыточности, а также силы или давления.

В результате сравнительного лингвокультурологического анализа мы определили, что русские и турецкие фразеологизмы, содержащие компонент «ухо», употребляются в связи со слухом (описывают особенности восприятия информации на слух). Помимо слуха, мы заметили, что как в русских, так и в турецких идиомах, содержащих элемент «ухо», присутствует значение «небрежность». Временное значение представлено в турецкой идиоме со словом «ухо» (*Kulak ardına atmak / Kulak ardi etmek*), что является национально специфичным и не обнаруживается в русскоязычном материале. Также яркой национальной спецификой обладает фразеологизм *медведь на ухо наступил*, непонятный для носителей турецкого языка. В русской культуре образ медведя является более значимым и обладает разнообразными коннотациями, медведь считается символом России, что не актуально для турецкой лингвокультуры по причине географического положения страны, её климата и фауны. Ухо, располагающееся на голове, в русских фразеологизмах помогает передать значение полноты, чрезмерности (*по уши в работе/в долгах*); чего нет в турецких идиомах со словом «ухо». Сходное значение в турецкой лингвокультуре передаётся фразеологизмами со словом «горло/гортань» (*gırtlığına/boğazına kadar*), которое также является органом, находящимся в верхней части тела, близко к голове.

И в русской, и в турецкой языковых картинах мира слово «ухо» становится элементом телесного кода, который применяется для обозначения физического наказания, принуждения. Например, в турецком «*kulağını çekmek/bükme*» означает оттащить ребенка за уши, а в русской культуре фразеологизм «надрать уши» означает отшлёпать. Таким образом, проведённый сравнительный анализ турецких и русских идиом со словом «ухо» позволяет выявить как национально специфичные (обусловленные религией, суевериями, территорией проживания народов), так и общекультурные элементы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- Akarsu, B. (1998). *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksan, D. (1979). *Her yönüyle dil, Ana çizgileriyle Dilbilim 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, Ş.T. (2021). *Türkçede Deyimler. Türk Edebiyatında Yaşayan Deyim Örnekleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Celep, Ö. (2012). *Dillerden düşmeyen deyimler ve öyküleri*. İstanbul: Akis Kitap.
- Gündüzalp, S. (2016). *Deyimler ve Öyküleri-3*. İstanbul: Zafer Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/> *Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*.
- Гудков, Д.Б., Ковшова, М.Л. (2007). *Телесный код русской культуры: материалы к словарю*. М.: Гнозис. – [Gudkov, D.B., Kovşova, M.L. (2007). *Telesny kod russkoy kulturi: materialı k slovaryu*. М.: Gnozis].
- Красных, В.В. (2002). *Этнопсихоллингвистика и Лингвокультурология*. Москва: Гнозис. – [Krasnh, V. V. (2002). *Etnopsiholingvistika i Lingvokulturologiya*. Moskva: Gnozis].
- Маслова, В.А. (2004). *Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. М.: Академия. – [Maslova, V.A. (2004). *Lingvokulturologiya: Uçeb. posobiye dlya stud. vıssh. uceb. zavedeniy*. М.: Akademiya].
- Телия, В.Н. (1999). Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. *Фразеология в контексте культуры*. Москва: языки русской культуры, 13 – 24. – [Teliya, V.N. (1999). *Pervooçeredniye zadaçi i metodologiçeskiye problemi issledovaniya frazeologiçeskogo sostava yazıka v kontekste kulturi*. *Frazeologiya v kontekste kulturi*. Moskva: yazıki russkoy kulturi, 13-24].
- Телия, В.Н. (2014). *Большой фразеологический словарь русского языка*. Отв. Ред. В. Н. Телия. М.: Аст-пресс книга. – [Teliya, V.N. (2014). *Bołşoy frazeologiçeskiy slovar russkogo yazıka*. Отв. Red. V.N. Teliya. М.: Ast-press kniga].
- Фёдоров, А.И. (2008). *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Астрель. – [Fyodorov, A.İ. (2008). *Frazeologiçeskiy slovar russkogo literaturnogo yazıka*. Moskva: Astrel].

“KULAK” ÖGESİ İÇEREN DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ (TÜRK VE RUS DİLİ ÖRNEĞİNDE)

ÖZET

Bir milletin dünya görüşü, konuştuğu dile göre şekil alır. Dil, bir milletin geleneklerini, göreneklerini, değerlerini, inançlarını ve kültürünü yansıtır, korur ve bu bilgileri geleceğe taşır. Her toplumun kimliğini oluşturan ve tarihi unsurları bünyesinde barındıran kültürüyle birlikte kendisine ait bir de dili vardır. Bir toplumun düşüncelerini ve kültürel görüşlerini yansıtan araçlardan biri de şüphesiz kalıplaşmış ifadeler – deyimler olmaktadır. W. Humboldt, L. Weisberger, E. Sapir ve B. Whorf, İ. A. Boduen de Courtaine ve A. A. Potebnya gibi araştırmacıların fikirlerine dayanarak oluşan kültürdilbilim, dil ve kültür etkileşimi üzerine odaklanan ve etkin bir şekilde gelişmeye devam eden dilbilimin bir dalıdır. Kültürdilbilim, dil birimlerinde saklı olan kültür öğelerini ortaya çıkarır. Dil, kültür ve insan ilişkisini inceler ve dile yansıyan halk kültürünün izlerini irdeler. Kültürdilbilimin temel kavramlarından biri de dil bilincinde yer alan ve göstergeler sistemi olan kültür kodudur. Kültürdilbilim açısından kültür kodları milli kültürel anlamlar taşır. Kültür kodlarını insan / antropomorf (hanım evladı), hayvan / zoomorf (beygir, beygir gücü), zaman (ayda yılda bir), uzam (sonuna kadar), nesne (kanının son damlasına kadar), renk (toz pembe görmek), doğa (iki ateş arasında) gibi farklı kategorilere ayırmak mümkündür. Söz konusu kodlardan biri de kültürel kodlar sisteminde özel bir yer tutan bedensel / somatik kod (burun buruna, göz yummak) olmaktadır. Her bir organ adı, yani, somatizm, halk tarihine ve kültürüne ait özelliklere işaret eden çeşitli yan anlamlara sahiptir. Somatik deyimler kültürdilbilimde kültürel anlamlar bütününde değerlendirilir. Bu çalışma Türk ve Rus dil dünya görüşlerinin özgün özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamış ve kültürdilbilimsel yaklaşım çerçevesinde karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Somatik kod olan "kulak" ögesini barındıran Türk ve Rus dillerindeki deyimler ve kalıplaşmış ifadeler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda Türkçe ve Rusça deyim ve deyim birimlerinde saklı olan kültürel anlamlar somut örnekler eşliğinde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda farklı inanç ve kültüre sahip Rus ve Türk toplumlarının dil dünya görüşlerinde benzer ve farklı bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kültürdilbilim, dil dünya görüşü, Türkçe, Rusça.

COMPARATIVE ANALYSIS OF IDIOMS WITH THE COMPONENT "EAR" (BASED ON THE TURKISH AND RUSSIAN LANGUAGES)

ABSTRACT

The worldview of a nation is shaped by the language that they speak. The language reflects and preserves the traditions, customs, values, beliefs and culture of a nation and transfers this knowledge into the future. Each nation has its language that is associated with its culture, creates the identity of this society and maintains its historical memory. Idioms are undoubtedly one of the means that reflect the thoughts and cultural views of society. Cultural linguistics (linguoculturology), based on the ideas of researchers such as W. von Humboldt, L. Weisberger, E. Sapir and B. Whorf, A.I. Baudouin de Courtenay, and A.A. Potebnya, is an actively developing branch of linguistics that focuses on the relationship between language and culture. It reveals cultural elements hidden in linguistic units. It studies the relationship between language, culture, and people and examines the cultural traces of society are reflected in their language. One of the basic concepts in linguoculturology is the cultural code, which is a system of signs and is fixed in linguistic consciousness. Cultural codes have national cultural meanings in terms of cultural linguistics. It is possible to divide the cultural codes into different categories such as human (mother's boy), animal (workhorse, horsepower), temporal (once in a blue moon), spatial (to the full extent), subject (to the last drop of blood), color (see through rose-colored glasses), natural (between two fires), etc. One of these codes is the somatic code (nose to nose, shut one's eyes), which occupies a special place in the system of cultural codes. Each name of the organ, i.e. somatism, has various connotations, which indicate the features of the history and culture of the people. Somatic idioms are studied in the totality of cultural meanings in cultural linguistics (linguoculturology). This paper aimed to reveal the specific features of The Turkish and Russian linguistic image of the world, and used the comparative method within the framework of the linguoculturological approach. Idioms and set expressions in Turkish and Russian languages, which contain the somatic code "ear", were examined comparatively. We tried to reveal the cultural meanings hidden in Turkish and Russian idioms - phraseological units, using specific examples. As a result of the study, similarities and differences were found in the linguistic images of the world of the Russian and Turkish societies, which have different beliefs and cultures.

Keywords: Cultural linguistics, the linguistic image of the world, Turkish language, Russian language.

Makale Künyesi (Araştırma): Bahşi, B. (2023). Selanik türkülerinin söz varlığı ve kültürel motifler açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 144-155.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1182670>

SELANİK TÜRKÜLERİNİN SÖZ VARLIĞI VE KÜLTÜREL MOTİFLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahtiyar BAHŞI¹

ÖZET

Türkü genel olarak Türk insanın yaşam biçimini, sosyo- kültürel özelliklerini, tarihsel süreç içerisinde yaşadıklarını, dini inanışlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan kültürel öğelerden biridir. Ayrıca türkü toplumun yaşadığı olaylar karşısındaki tepkilerini, duygularını yansıtan sözlü edebiyat ürünüdür. Bu yüzden Türküler hem halkın sosyal hayatını hem de müziğini ve şiirini ilgilendirdiğinden halk bilimi incelemelerinde önemli bir yer tutar. Türk tarihinin önemli şehirlerinden biri olan Selanik yöresinde Türk folkloru günümüze kadar yaşatılmıştır. Bu folklor içerisinde yer alan türküler önemli bir yere sahiptir. Türk dilinin söz varlığı edebî eserler, şiirler, tarihî metinler gibi yapıtların yanı sıra şifahi kültüre at olan türkülerden hareketle de ortaya konulmaktadır. Şimdiye kadar Selanik ile ilgili çalışmalar yapılmış fakat Selanik türkülerindeki söz varlığına dair bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksiklikten yola çıkılarak yapılan bu çalışmada Selanik türkülerindeki söz varlığını ve kültürel motifleri tespit edebilmek amaçlanmıştır. Çalışmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Bu kapsamda Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) kaynaklarından ulaşılan Selanik yöresine ait yirmi altı türkü, doküman incelemesi yapılarak ele alınmıştır. İncelenen Selanik türkülerini konuları bakımından bir tasnife tabi tutulmuş ve yapılan tasnife uygun düşen türkü örnekleri verilmiştir. Ayrıca türkülerdeki kültürel motiflerde yörenin yer şekilleri ve dış mekân unsurları, iklimi, hayvanları, bitkileri, dinî öğeleri, renkleri, kadın ve erkek adları, akraba adları, giyim eşyaları ve takıları, araç gereçler, yiyecek-ıçecekleri ve organ isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Araştırmanın sonucunda Selanik yöresi türkülerinde yer alan söz varlığının yöreye ait kültürel dokuyla yakından ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu türkülerin eğitim öğretim kurumlarının farklı kademelerinde kültür aktarımı amacıyla kullanılması faydalı olacaktır. Selanik türkülerini hakkında özellikle muhteva, ses, kelime ve cümle incelemesi bağlamında yapılan yeterli sayıda araştırmanın ve yazılı kaynağın olmaması çalışmanın sınırlı kalmasına sebebiyet vermiştir.

Anahtar kelimeler: Kültürel motif, Selanik, söz varlığı, türkü.

GİRİŞ

Türklerin eskiden beri yaşadığı topraklar Türk coğrafyası olarak kabul edilir. Günümüzde Türklerin kontrolünde olmayan ancak Orta Asya'dan başlayıp Yemen, Şam

¹ İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. bahtiyar.bahsi@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4450-8351>

Kerkük ve Ortadoğu'yu içine alıp Karadeniz'in kuzeyinden Kosova, Üsküp ve Selanik'e kadar uzanıp giden topraklar Türk coğrafyası olarak bilinmektedir. Bu coğrafyanın sınırları içerisinde yer alan en önemli şehirlerden biri Selanik'tir.

Makedonya bölgesinin önemli bir kıyı kenti olan Selanik, Doğu Akdeniz, Güneydoğu Avrupa ve Balkan Yarımadası'nın bir uzantısıdır. Ayrıca Terme Körfez bölgesinde, Vardar Nehri'nin yakınında Olympos Dağı'na bakan kent, çok önemli bir ticaret kavşağıdır (Özdemir, 1999, s. 572). Şehrin bulunduğu jeopolitik konum tarihsel süreç boyunca kültürlerin ve medeniyetlerin buluşma noktası olmuştur. Ayrıca şehrin bulunduğu coğrafi konumun sağlamış olduğu avantajlar şehrin stratejik açıdan önemli bir seviyeye taşımıştır. Tarih boyunca farklı kültürlerden etkilenmiş ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Balkanların en önemli şehirleri arasında yer alan Selanik, M.Ö. 315 yılında kurulmuş ve tarihte devletler arasında birçok kez el değiştirmiştir. Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar, Normandiyalılar, Frenkler, Venedikliler, Lombardiyalılar, Osmanlılar ve Yunanlılar sırasıyla bu şehre hükmetmişlerdir. Ortaya çıkmış olduğu ilk zamanlardan günümüze kadar Makedonya olarak anılan bölgenin en önemli şehri ve limanı olma özelliğini taşıyan Selanik, Osmanlı coğrafyacıları tarafından "İstanbul'un bir parçası", Yahudiler tarafından ise "şehirlerin anası" olarak tanımlanmıştır (Kiel, 2009, s. 352). Şehir, ismini II. Philip'in kızı ve Büyük İskender'in kız kardeşi olan Thessalonike'den almıştır. XV.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Salonico, Selanik, Solun, Salonicha, Salonique, Salonika bunlardan bazıları olmakla birlikte şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması sonucunda ismi Thessaloniki olarak resmen kabul edilmiştir (Mazower, 2013, s. 34). Şehrin Osmanlı döneminde ticari faaliyetlerin artmasına bağlı olarak nüfusu artmıştır. Selanik, Osmanlı hakimiyeti döneminde eyalet konumuna yükselerek gelişimine devam etmiştir. Farklı kültürel ve dini unsurları içerisinde barındıran Selanik bu dönemde kültürel çeşitliliğin had safhada olduğu bir şehir hüviyetine bürünmüştür.

Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan müzik aynı zamanda kültürel değerlerin aktarımının gerçekleştirilmesine katkı sağlayan sözlü ve yazılı ürünlerdir. Türk halk müziği halkın coşkusunu, zevk ve duygu zenginliğini; şiir, edebiyat, tarih, coğrafya, gelenek-görenek unsurlarını bunun yanında göç, doğal afetler, savaşlar, kahramanlık olayları gibi toplumsal hafızadan zor silinen olayları bünyesinde taşır ve toplumun yüzyıllar boyu biriktirerek meydana getirdiği kültürünü adeta bir köprü gibi gelecek nesillere aktarır. (Büyükyıldız, 2015: 113). Türk halk müziği ezgileri "Türkü" olarak çalınır ve söylenir. Özbek, türküyü şu şekilde ifade etmektedir: "Hece ölçüsüyle yazılmış, çok defa kavuşturulmuş olan bir halk şiiri biçimi; bu biçimdeki şiirle özel ezgisinin oluşturduğu bir bütün." (Özbek, 1998: 188). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde (2011: 2402) türkü; hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume olarak tanımlanmaktadır. Terimsel anlamda türkünün tanımı ilk önce Ali Şir Nevâyî'nin "Mîzânü'l-Evzân" isimli kitabında kullanılmış ve şu şekilde ifade edilmiştir: "O haddinden fazla beğenilen ve ruha ferahlık veren zevk u safaya düşkün kimselere faydalı ve meclisleri süsleyici bir şarkı türüdür. Şöyle ki bu türü güzel söyleyen kimseleri sultanlar himaye eder, Türkî-gûy lakabı ile meşhurdurlar. Bu da Remel-i müsemmen-i mahzûf vezninde tertip edilir" (Bekki, 2004: 25). Türkü kelimesinin Türk'e has, anlamına

gelen “Türkî” (Arapça -î ilgi ekinin getirilmesiyle) kelimesinden, zaman içinde değişime uğrayarak bugünkü halini aldığı genel kabul gören bir açıklamadır. (Büyükyıldız, 2015: 161). Bu tanımlamalar ışığında türkülerin tanımı kısaca “bir millete ait yerel özellikleri taşıyan kültürel unsurların tamamını içeren halk şiiirleridir” şeklinde yapılabilir.

Toplumların kendine ait kültürlerini gelecek kuşaklara aktarmakta kullandığı çeşitli sözlü ve yazılı edebi ürünler bulunmaktadır. Bu edebi ürünlerden biri de türkülerdir. Türkü, sözlü anlatım geleneğinde ezgiyle birlikte söylenen halk şiiiri için kullanılmaktadır. Türkülerin sözleri içerisinde yer alan sembol ve ögeler o bölgenin kültürel değerleri hakkında önemli bilgileri de vermektedir.

Sözlü kültürün taşıyıcılarından biri de söz varlığıdır. Sözvarlığı, kültür varlığının ve dili konuşan toplumun çeşitli niteliklerinin yansıtıcısı olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Aksan, söz varlığını şöyle tanımlamıştır: “Sözvarlığı kavramı dilin sözcüklerini, türetmede görev alan biçimbirimlerini, bileşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini içerir” (Aksan, 1981: 112). Dile ait söz varlığı o dili konuşan anlamsal kavramlarla maddi ve manevi kültürün yansıtıcısı olarak yer almaktadır. Bir dilin söz varlığını o dilde bulunan ikilemeler, deyimler, atasözleri, kalıplaşmış ifadeler, akrabalık adları, terimler vb. oluşturmaktadır.

KAPSAM VE YÖNTEM

Betimsel yöntemin kullanıldığı bu çalışmada arşiv incelemesi yapılarak Selanik iline ait türküler içerdiği motifler ve semboller dolayısıyla söz varlığı bakımından incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) kaynaklarından elde edilen Selanik yöresine ait yirmi altı türkü incelenmiştir. İncelenen türkülerdeki motifler ve semboller tespit edilirken aynı ögenin kaç türküde geçtiği (n) ve bu türkülerde toplam kaç kez tekrarlandığı (f) tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada; türkülerin konuları, türkülerdeki motifler ve sembollere yansıyan kültürel ögeler açıklanmıştır.

BULGULAR

1. Selanik Türkülerinin Konularına Göre Sınıflandırılması

Alan yazında türküler konularına göre çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir. Selanik türkülerinin konuları incelenirken sevgili – aşk, göç, ayrılık, gurbet, doğa, ölüm - ağıt ve ekonomik faaliyetler gibi alt başlıklar ele alınmıştır.

Tablo 1. Selanik Türkülerinin Konuları

Türkü Konusu	Sevgili/Aşk	Göç-Gurbet-Ayrılık	Doğa	Ölüm-Ağıt	Ekonomik Faaliyetler
Türkü Sayısı	17	4	2	2	1

Selanik türkülerini konu dağılımına göre incelendiğinde türkülerin ağırlıklı olarak sevgili ya da aşk konularını içerdiği görülmektedir. Bu konuları içeren türkülerde bazen sevgi bazen de özlem duygularının yer aldığı tespit edilmiştir.

Ayrılık konusunu ele alan türkülere “Bir Fırtına Tuttu Bizi” türküsünün sözleri örnek olarak verilebilir:

*Bir fırtına tuttu a yârim bizi deryaya kardı
O bizim kavuşmalarımız a yârim mahşere kaldı*

Vatan sevgisini konu olarak ele alan türküye “Atını Bayledim Delikli Taşa” türküsünün sözleri örnek olarak ele alınır:

*Atımı bayledim delikli taşa
On iki kaymakam bir Kemal Paşa
Yaşa Kemal Paşa binlerce yaşa
Düşmanları yaydın dağ ile taşa.*

Oyun türküsüne “Fatmanın Çiçekleri Dallanır Açmaz” türküsü örnek olarak verilebilir:

*Fatmanın çiçekleri dallanır açmaz
Teyzeleri övünür kızımız kaçmaz
Fatma'nın elinde bir kırık testi
Hasan'ın fesini Aliler kesti*

Sevgi/aşk konusunu ele alan türkülere “Şu Kabak Çiçeği Ne Açar Ne Kokar” türküsü örnektir.

*Şu kabak çiçeği ne açar ne kokar
Sevdiğimin kanleri (A canım) salından akar
Olmaz olsun böyle sevda öldürdün beni
Kalmaz döşeklere (A canım) düşürdün beni*

Ekonomik faaliyet konusunda “tarımı” ele alan “Tütün Dizdim İğneye” türküsü bu konuya örnektir.

Kuyu üstünde kuyu   *İşlerim işlerim*
Tütüne saldım kuyu   *Tütünleri işlerim*
Tütün Kırmağ giderken   *Tütün para ederse*
Terk ederiz uykuyu   *Beşibirlik isterim*

2. Selanik Türkülerinde Motif ve Semboller

Selanik türkülerinde yer verilen motif ve sembollere ilişkin bulgular tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 2. Selanik Türkülerinde Geçen Dış Mekân Adları ve Coğrafi Şekiller

Dış Mekan-Coğrafi Şekil	Sevgili/Aşk	Göç-Gurbet-Ayrılık
Dağ	2	2
Kuyu	1	1
Yaka	1	1
Köprü	2	4
Yayla	3	14
Pınar	1	1

Tablo 2’de görüldüğü gibi toplam on Selanik türküsünde coğrafi şekillere yer verilmiştir. Bu türküler içerisinde tespit edilen coğrafi şekiller “dağ, kuyu, yaka, köprü, yayla, pınar”dır. Türkülerde bu tür coğrafi şekillere rastlanılmasında şehrin bulunduğu coğrafi konum etkili olmuştur. Ayrıca doğayla iç içe yaşayan Türk halkının özlem, acı, aşk, sevinç gibi duygularının türkülerle anlatılmasında ve aktarılmasında doğada yer alan bütün motifleri yardımcı öge olarak kullanırlar (Büyükyıldız, 2009, s. 152).

Bekir Ağam koyunu   *Şu dağın ardında macır sesi var*
Yakada otlar.   *Varın bakın çantasında nesi var*
Ak Ayşe İnnemin   *Bir kuru ekmekle bir mor fesi var*
Nikahını toplar.   *Vatanın uğruna giden yavrular*

Tablo 3. Selanik Türkülerinde Geçen İklim - Su Ögeleri

İklim – Su Ögeleri	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans
Yağmur	1	1
Su	1	1
Derya	2	2
Pınar	1	1
Buz	1	1
Fırtına	1	1

Tablo 3’te görüldüğü gibi iklim su ögesinin yer aldığı türkü sayısı 7’dir. Bu türkülerde geçen iklim-su ögeleri ise “yağmur, su, derya, pınar, buz ve fırtına”dır. İncelenen türkülerde bu sembollerin yer almasındaki temel etken bölgenin içerisinde bulunduğu iklim şartları ve coğrafi konumudur. Şehrin coğrafi konumu ve iklim şartlarına bakıldığında ise Selanik’in, Thermaikos (Therme) Körfezi’nin kuzey kısmında, Vardar Nehri ağzının 16 km. doğusunda, Chortiats (Hortaç) Dağı’nın eteklerindeki ovada kurulduğu görülmektedir (Kiel, 2009, s. 352). Kente Akdeniz iklimi hakimdir. Temmuz ve ağustos aylarında sıcaklık 31° C ye ulaşırken kış aylarında 1°C civarında seyrederek. Yıllık ortalama sıcaklığıysa 20°C civarındadır (Sarı, 2017, s. 62). Kente ait coğrafi unsurların ve iklim özelliklerinin bu yöreye ait türkülerde yer aldığı görülmektedir.

Bir fırtına tuttu a yârim bizi deryaya kardı
O bizim kavuşmalarımız a yârim mahşere kaldı

Tablo 4. Selanik Türkülerinde Geçen Hayvan Adları

Hayvan Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Yılan	2	9
Kuş	1	1
Şahin	1	1
Bülbül	1	1
Keklik	1	1

Tablo 4’te hayvan adlarının geçtiği türkü sayısı 6’dır. Bu türkülerde geçen hayvan adları “yılan, kuş, şahin, bülbül ve keklik” tir. Tespit edilen hayvan adlarının o bölgede yaşayan hayvanların (yılan, kuş, şahin, bülbül ve keklik) olduğu anlaşılmaktadır.

Gidersen yolda durma   *Bir sarı yılan kovaladı beni*
Şahin ol kolda durma   *Karaçalılara daladı beni*

Kesrem kirpik seni

*Çağırın anamı gelsin yanıma
Tutsun yılanı sarsın koluma*

Tablo 5. Selanik Türkülerinde Geçen Eşya Adları

Eşya Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Cezve	2	8
Fincan	1	2
Şişe	2	2
Testi	2	2
Lamba	1	1
Çıra	1	1
Kazma	2	2
Orak	1	1
Çanta	1	2
Saban	1	1

Eşya adlarının geçtiği toplam türkü sayısı 14'tür. Tespit edilen eşya adları "cezve, fincan, şişe, testi, lamba, çıra, kazma, orak, çanta ve saban"dır. Günlük hayatın türkülere yansımaları olarak günlük yaşamın her alanında kullanılan 10 ayrı eşya ve araç gereç ismi, toplamda 22 defa türkülerde yer almıştır.

*Yeni cezve yeni cezve kaynar kaynamaz oldu
O benim nazlı yârimin dilleri söyler söylemez oldu*

Tablo 6. Selanik Türkülerinde Geçen Bitki Adları

Bitki Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Gül	1	1
Kabak	1	1
Üzüm	1	1
Tütün	1	7
Kavak	2	2
Armut	1	3
İncir	1	1
Çınar	1	1
Kiraz	1	1
Meşe	1	1

Bitki adlarının geçtiği toplam türkü sayısı olarak 11'dir. Tespit edilen bitki adları "gül, kabak, üzüm, tütün, kavak, armut, incir, çınar, kiraz ve meşe"dir. Bölgede yetişen toplam 10 bitki adı toplamda 19 defa türkülerde yer almıştır.

*Armudumu dişledim ya le lel yalel aman
Sapını gümüşledim ya lellim
Sevdiğimin ismini ya lelel yalel aman
Gömleğime işledim ya lellim*

Tablo 7. Selanik Türkülerinde Geçen Dini Ögeler

Dini Ögeler	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Mahşer	1	1
Kader	1	1
Arife	1	1
Bayram	1	1

Tablo 7’de görüldüğü gibi Selanik türkülerinde geçen dini ögeler “mahşer, kader, arife ve bayram”dır. Bu ögelerin toplam olarak 4 türküde geçtiği tespit edilmiştir.

O bizim kavuşmalarımız a yârim mahşere kaldı

O bizim kavuşmalarımız a yârim ahrete kaldı

Tablo 8. Selanik Türkülerinde Geçen Renkler

Renk Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Sarı	2	4
Mor	2	2
Al	1	1
Ak	1	1
Ela	1	1

Tablo 8’de görüldüğü gibi Selanik türkülerinde geçen renk adları “sarı, mor, al, ak, ela”dır. Toplam 7 türküde 9 defa renk adlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

Askerdeki mor dal fesli amman amman.

Bekir Ağam bağları

Şimdi gönlünden geçti

İncir dalları

Aman İmnemin

Sarılı şalvarı.

Tablo 9. Selanik Türkülerinde Geçen Kıyafet İsimleri

Kıyafet Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Çorap	1	1
Şalvar	1	1
Gömlek	1	1
Entari	1	1
Çarık	1	1

Selanik türkülerinde geçen kıyafet adları “çorap, şalvar, gömlek, entari ve çarık” olarak tespit edilmiştir. Toplam olarak 5 türküde geçen 5 kıyafet ismi günlük hayatta insanların en çok kullandıkları kıyafetlerdir.

Yemek yoktur yemeye (of of)

Bütün yaz çalışırız

Entarisi yok giymeye (of of)

Tablo 10. Selanik Türkülerinde Geçen Yiyecek - İçecek İsimleri

Yiyecek İsimleri	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Ekmek	2	2
Kahve	1	1
Yağ	1	1
Katık	1	1
Ayran	1	1

Tablo 10'da görüldüğü gibi Selanik türkülerinde geçen yiyecek-içecek isimleri “ekmek, kahve, yağ, katık, ayran”dır. Toplam 10 türküde 6 defa yiyecek isimlerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

*Varın bakın çantasında nesi var
Bir kuru ekmekle bir mor fesi var*

Tablo 11. Selanik Türkülerinde Geçen Kadın - Erkek Adları

Kadın – Erkek Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Paşa Dudu	1	4
Bekir	1	4
İbrahim	1	1
Emine (İmnem)	2	10
Ayşe	2	2
Kasım	1	1
Hasan	2	4
Fatma	3	6
Hatipoğlu	1	2
Kemal Paşa	1	1

Selanik türkülerinde tespit edilen kadın-erkek adları “Paşa Dudu, Bekir, İbrahim, Emine, Ayşe, Kasım, Hasan, Fatma, Hatipoğlu, Kemal Paşa’dır.” Toplam olarak 15 türküde 31 defa kadın /erkek isimleri kullanılmıştır.

*Hasan Yazıcı
Kafesten bakar
Bekir Ağam İmneye
Görümlük takar*

Tablo 12. Selanik Türkülerinde Geçen Akrabalık Adları

Akraba Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Baba	3	3
Anne (Ana)	2	2
Abe	1	1
Yenge	1	1
Gelin	1	1
Enişte	1	1

Tablo 12’de görüldüğü gibi Selanik türkülerinde geçen akrabalık adları “baba, anne, abe, yenge, gelin ve enişte” dir. Toplam 9 türküde 9 defa yiyecek isimlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Babasının kahvecisi
Annesinin yardımcısı
Abesinin çapacısı
Yengesinin yardımcısı

Tablo 13. Selanik Türkülerinde Geçen Takı - Aksesuar Adları

Takı - Aksesuar Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Kemer	2	2
Mendil	2	2
Beşibirlik	1	1
Görümlük	1	1
Çember	1	1

Tablo 13’te görüldüğü gibi Selanik türkülerinde geçen takı-aksesuar adları “kemer, mendil, beşibirlik, görümlük ve çember”dir. Toplam 7 türküde 7 defa takı-aksesuar adlarının kullanıldığı belirlenmiştir.

İşlerim işlerim
Tütünleri işlerim
Tütün para ederse
Beşibirlik isterim

Tablo 14. Selanik Türkülerinde Geçen Organ Adları

Organ Adları	Geçtiği Türkü Sayısı (n)	Frekans (f)
Boyun	1	1
Bel	2	2
El	2	2
Göz	3	3
Diz	2	2
kaş	2	2

Tablo 14’te görüldüğü gibi Selanik türkülerinde geçen organ adları “boyun, bel, el, göz, diz ve kaş”tır. Toplam 12 türküde 12 defa organ adlarının kullanıldığı belirlenmiştir.

Gide gide gitmez oldu dizlerim
Beyler amman amman dizlerim
Aylemekten görmez oldu gözlerim
Beyler amman amman gözlerim

SONUÇ

Türk müzik kültürü Orta Asya’dan başlayıp Anadolu’ya kadar devam eden uzun bir süreci kapsar. Türk müziği, diğer müzik kültürleriyle bu uzun süreç içerisinde etkileşime girerek değişikliğe uğramıştır. Bunun sonucunda Türk müzik kültürü kendi içinde farklı müzik türlerini oluşturmuştur. Oluşan bu müzik türlerinden biri de Türk halk müziğidir.

Türk halk müziği, bu topraklar üzerinde yaşayan insanların duygularını anlattığı, kendi öz kültürlerini yansıttığı halka mal olmuş müzik türüdür.

Bir toplumun sahip olduğu kültürde motif ve sembolleri görmek mümkündür. Toplumun sözlü kültür ürünlerinden biri olan türküler, bölgenin kültürel değerlerine ait izler taşımaktadır. Şimdiye kadar Rumeli türkülerine dair bazı incelemeler (Sosyal, 2007; Uğurlu, 2019) yapılmıştır fakat Selanik türkülerine dair bir inceleme yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmamızın amacı köklü tarihi ile birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Selanik türkülerini söz varlığı bakımından incelemektir. Selanik türküleri konu dağılımına göre incelenmiş ve türkülerin ağırlıklı olarak sevgili ya da aşk konuları içerdiği tespit edilmiştir. Türküler içerisinde tespit edilen coğrafi şekiller “dağ, kuyu, yaka, köprü, yayla, pınar”; iklim-su öğeleri ise “yağmur, su, derya, pınar, buz ve fırtına”; hayvan adları “yılan, kuş, şahin, bülbül ve keklik”, eşya adları “cezve, fincan, şişe, testi, lamba, çıra, kazma, orak, çanta ve saban” bitki adları “gül, kabak, üzüm, tütün, kavak, armut, incir, çınar, kiraz ve meşe”; dini öğeler “mahşer, kader, arife ve bayram”, renk adları “sarı, mor, al, ak, ela”, kıyafet adları “çorap, şalvar, gömlek, entari ve çarık”; yiyecek-içecek isimleri “ekmek, kahve, yağ, katık, ayran”; kadın-erkek adları “Paşa Dudu, Bekir, İbrahim, Emine, Ayşe, Kasım, Hasan, Fatma, Hatipoğlu, Kemal Paşa; akrabalık adları “baba, anne, abe, yenge, gelin ve enişte”; takı-aksesuar adları “kemer, mendil, beşibirlik, görümlük ve çember”; organ adları “boyun, bel, el, göz, diz ve kaş” tır. Bu sonuçlar doğrultusunda incelenen Selanik türkülerinde tespit edilen kültürel motiflere yörenin yer şekillerinin, ikliminin, akarsularının, bitki örtüsünün, hayvanlarının, fizikî faktörlerinin önemli oranda etki ettiğini söylemek mümkündür. Tespit edilen kültürel motiflerde renkler, dinî unsurlar, aile, göç, ekonomik faaliyetler gurbet, acı, yaşanan tarihi olaylara ait öğeler yer almaktadır. Bunlara ek olarak yöresel kıyafetler, kullanılan aksesuar adları da türkülere yansıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma sonucunda günlük hayatta sıklıkla kullanılan araç ve gereçlerin türkülerde kullanımına da rastlanılmıştır.

Toplumun kültürel zenginliklerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında o topluma ait sözlü ve yazılı eserlerin varlığı önem arz eder. Bu bakımdan özellikle derslerde bu türkülerden faydalanılması o kültürün aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2015). *Türkçenin sözvarlığı* (1. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Başgöz, İ. (2008). *Türkü*. Pan Yayıncılık.
- Bekki, S. (2004). *Baş yastıkta göz yolda/ Sivas türküleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Büyükyıldız, Z. (2009). *Türk halk müziği ulusal Türk müziği* (1. bs.). Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Elçin, C. (2004). *Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Esen, A.Ş. (1999) *Anadolu türküleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güven, M. (2009). *Türküler dile geldi*. Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*. Akçağ Yayınları.

- Kiel, M. (2009). *Selanik*. İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mazower, M. (2007). *Hayaletler şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler* (Çağalı Güven, G., Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Özbek, M. (1998). *Türk halk müziği el kitabı I terimler sözlüğü* (1. bs.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özbek, M. (1994). *Folklor ve Türkülerimiz*, Ötüken Yayınları.
- Özdemir, B. (1999). *Selanik'in 1840'lı yıllardaki nüfus yapısı üzerinde bir deneme*. Osmanlı (C. IV). Yeni Türkiye Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, U. (2019). Rumeli türkülerinin eğitim müziğinde kullanılabilirliğinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Sarı, H. İ. (2017). Yunanistan ekonomisinde turizmin yeri ve önemi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.
- Soysal, F. (2007). Rumeli olay türküleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yakıcı, A. (2007). *Halk şiirinde türkü/ tanım-tasnif-inceleme-metin*. Ankara: Akçağ.

EVALUATION OF SELANIK FOLK SONGS IN TERMS OF VOCABULARY AND CULTURAL MOTIFS

ABSTRACT

Folk songs are one of the cultural elements that reflect the life style of Turkish people, their socio-cultural characteristics, their experiences in the historical process, their religious beliefs, traditions and customs. In addition, folk songs are products of oral literature that reflect the reactions and feelings of the society against the events experienced. Therefore, folk songs have an important place in folklore studies since they concern both the social life of the people, their music and poetry. Turkish folklore has been kept alive in Thessaloniki region, which is one of the important cities of Turkish history. The importance of folk songs in this folklore is quite high. Vocabulary of the Turkish language is revealed with reference to works such as literary works, poems, historical texts, as well as folk songs that belong to oral culture. Until now, studies on Thessaloniki have been made, but no study has been done on the vocabulary in folk songs. Based on this shortcoming, in this research, it is aimed to determine the vocabulary and cultural motifs in Selanik folk songs. Descriptive method was used in the study. In this context, twenty-six folk songs belonging to Thessaloniki region, which were reached from the sources of the Turkish Radio and Television Corporation (TRT), were examined by document analysis. The analyzed Selanik folk songs have been classified in terms of their subjects and examples of folk songs that are suitable for the classification have been given. In addition, it is seen that cultural motifs of the region, landforms and outdoor elements, climate, animals, plants, religious elements, colors, names of women and men, relatives, clothing and jewelry, used items, food and beverage and organ names are used in folk songs. As a result of the research, it was determined that the vocabulary in the folk songs of Selanik region is closely related to the cultural texture of the region. It would be beneficial to use these folk songs for cultural transfer at different levels of schools. The lack of many studies and written sources about Selanik folk songs, especially in terms of content, sound, word and sentence analysis, has caused the study to be limited.

Keywords: Cultural motif, Selanik, vocabulary, folk song.

Makale Künyesi (Araştırma): Turan, M. (2023). Lâmi'î Çelebi'nin aruz risalesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 156-190.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1246580>

LÂMÎ'Î ÇELEBİ'NİN ARUZ RİSALESİ

Muhittin TURAN¹

ÖZET

Eski Türk edebiyatında aruz veznini konu edinen eserler daha çok belagat kitaplarında bir bölüm ya da müstakil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalarda veznin tarihi hakkında verilen bilgilerin yanı sıra vezinlerin sâlim ve fer'leri, bahirler, daireler vb. hususlarda manzum veya mensur olarak malumat verilmiştir. Gerek belagat kitapları içerisinde yer alan gerekse müstakil olarak kaleme alınan bazı aruz risaleleri, aruz ilminin genel kurallarını ortaya koyduklarından, onlardan sonra bu alanda yazılan eserler de öncekilerini takip etmiştir. Diğer bir ifade ile bu risalelerin özellikle içerdikleri ıstılahları ve örnek beyitleri kendilerinden sonra kaleme alınmış risalelere örnek teşkil etmiştir. Bu durumun, söz konusu eserlerin ya tarihi süreç içerisinde birbirlerinden etkilenmesinden ya da ittihaz ettikleri ortak bir modelin varlığından kaynaklandığı söylenebilir. Bu bağlamda Reşidüddîn-i Vatvât (öl. 1177)'ın *Hadâ'iku's-Sihr fi-Dakâyıki's-Şi'r'i*, İrânî Şerefüddîn-i Râmî (XIV. yy.)'nin *Enîsü'l-Uşşâk*'ı gerek Anadolu sahasında gerekse İran ve Arap coğrafyasında bu konularda yazılmış eserlere, özellikle örnek beyitler ve diğer bazı mensur bölümler noktasında bir model oluşturmuştur. Dolayısıyla bu anlamda bir silsilenin veya sınırlı bir geleneğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu silsilenin halkalarından birini XVI. yy. Divan şairi Lâmi'î Çelebi'nin aruz risalesi oluşturmaktadır. 5 varak gibi küçük bir hacme sahip olan eser, içeriği ve yapısı münasebetiyle dikkate değer olduğu kadar kendinden önce veya muasırları tarafından kaleme alınmış bu konudaki eserlerle azımsanmayacak derecede ortak örnek beyitler içermektedir. Bu yazıda, öncelikle aruz tarihi hakkında hatırlatıcı ve muhtasar bilgiler verilecektir. Ardından uzun zamandır araştırmacıların istifadesinde olmayan ve *Şerefü'l-İnsân*'da mevcudiyetinden bahsedilen Lâmi'î Çelebi'nin Konya İl Halk Kütüphanesi 42 Kon 5811/2 demirbaş numarasında "Evezân-ı Arûz" adıyla kayıtlı olan aruz risalesi hakkında tanıtıcı bilgiler aktarılacak, aynı zamanda söz konusu eserin Lâmi'î Çelebi'ye aidiyeti bu sahadaki eserlerden örneklerle kanıtlanacaktır. Son olarak da risalenin çeviri yazılı metni verilecektir.

Anahtar kelimeler: Lâmi'î Çelebi, aruz, aruz risalesi.

GİRİŞ

Aruz vezninin temel konuları, Anadolu'da veya Anadolu'nun dışında belli başlı müellifler tarafından ortaya konmuştur. "Aruz ilmini tesis eden ve sistemli bir hâle getiren *Kitâbu'l-'Ayn* isimli eserin müellifi Halîl bin Ahmed (öl. 791) ve daha sonra el-

¹ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr. muhit_33@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1499-7916>

Ahfeş el-Evsat (öl. 831) ile birlikte Arap aruzu ilk ürünlerini vermiştir. Halîl bin Ahmed, kendi zamanına kadar gelen bütün şiirleri layıkıyla incelemiş, bir çıkarım yapmış ve aruz veznini on beş bahir ve beş daire olarak tanzim etmiştir” (Turan, 2019, s. 108). “El-Mu’cem fi Me’âyîri Eş’âri’l-Acem müellifi Şems-i Kays (öl. 1236’dan sonra) bu sistemi on dört bahir ve dört daire şeklinde düzenlemiştir. Diğer aruz nazariyecileri arasında sayabileceğimiz Hasan Kattân-ı Mervezî (1073-1154) de rubai nazım şeklinin Ahrem ve Ahreb şecerelerini ortaya koymuş ve bunları yirmi dört vezne ayırmıştır (Abbâs İkbâl Âştîyânî, 1350, s. 274). Bunun yanında el-Cevherî (öl. 1009’dan önce)’nin *Kitâbu Arûzi’l-Varaka* isimli eseri, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî (öl. 1275)’nin *Mi’yârü’l-Eş’âr*’ı (Çetin, 1991, s. 432), Reşîdüddîn-i Vatvât (öl. 1177)’in *Risâle-i Arûz*’u ve Abdurrahmân-ı Câmî’nin (öl. 1493) *Risâle-i Arûz*’u, Halîl bin Ahmed’den sonra aruz konusunda görüş ve tasarruflar içeren eserler arasında sayılabilir” (Turan, 2019, s. 109). Ayrıca el-Ahfeş el-Evsat, *Kitâbu’l-Kavâfi* isimli risalesiyle var olan bahirlere mütedârik bahrini de ekledikten sonra bahir sayısı on altıya çıkmış ve sonrasında “Arap lisanîyatçıları bunu artık değişmez bir kaide şeklinde muhafaza ederek şairlerin bu muayyen daireden dışarı çıkmalarını şiddetle menetmeye çalışmışlardır” (Köprülü, 2003, s. 159).

Genel çerçevesi tarihî süreç içerisinde müellifler tarafından belirlenmiş olan aruz risalelerini daha sonra bu alanda kaleme alınan eserler takip etmiştir. Bu tür eserleri kaleme alan Osmanlı müelliflerinin her defasında bunların bazılarını farklı örnek beyitler ve bazı bilgiler ekleyerek onları yeniden oluşturduklarını, dolayısıyla Arap ve İran edebiyatçılarından diğer alanlarda olduğu gibi aruz konusunda da tercüme ve tadil yoluyla birçok telif eser ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Bu orijinal ama büyük bir teceddüdü içermeyen eserlerin, müellifler tarafından aruz ilmine eklenecek ve üzerinde tasarrufla bulunulabilecek farklı bir yönünün kalmadığı düşüncesi bu tür eserlerin bu şekilde ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir denebilir. Bu durumu, aruz ve belagat tarihi üzerinden şu şahitleriyle verebiliriz. Reşîdüddîn-i Vatvât (öl. 1177)’in *Hadâ’iku’s-Sihr fî-Dakâyıki’ş-Şi’r* adlı eseri, özellikle Anadolu’da aruz ilmi konusunda örnek alınmış bir eserdir. Bunlar arasında Muslihiddin Mustafa Surûrî (1491-1562) *Bahru’l-Ma’ârif* (telif 1549) isimli eserinin “mukaddime kısmındaki 44 tariftan 21’inde *Hadâiku’s-Sihr*’den faydalanmış, bazı örnekler yine bu eserden alınmıştır. İkinci bölümü ise yine bu eserin muhtasar bir özeti şeklinde olup maddeler *Hadâiku’s-Sihr*’deki sırasıyla yer almıştır. Hatta örnek getirilen ayet, hadis, Arapça diğer mensur ibare ve beyitler iki beyit dışında bütünüyle adı geçen eserden alınmıştır” (Saraç, 2001, s. 644). Muslihuddin Mustafa Surûrî’nin *Bahru’l-Ma’ârif*’inin “ikinci Makale”si, Reşîdüddîn-i Vatvât’ın *Hadâiku’s-Sihr*’inin muhtasar bir tercümesi mahiyetindedir (Şafak, 1997, s. 219). Ayrıca *Bahru’l-Ma’ârif*’teki Türkçe beyit örneklerinin Divan edebiyatının erken döneminde yaşamış ve kurucularından sayılan Şeyhî (öl. 1429’dan sonra)’nin şiirlerinden alınmış olduğunu ve eserin Arap ve Fars dillerindeki konu ile ilgili kitaplardan yararlanılarak hazırlandığını da ekleyelim (Güleç, 2001, s. 233-234). Ahmedî (öl. 1412-13)’nin *Bedâyi’u’s-sihr fî-sanâyi’i’ş-Şi’r* adlı eserinin mukaddimesinde bu eserin Reşîdüddîn-i Vatvât’ın *Hadâiku’s-Sihr*’inin bir özeti olduğu, onunla aynı konuları ihtiva ettiği ve beyit örneklerinin de artırıldığı bilinmektedir (Çetin, 1952, s. 104). XVI. yy. şairi Mu’îdî tarafından yazılan ve sadece teşbihin konu edildiği *Miftâhu’t-Teşbih*’te İranlı Şerefüddîn-i Râmî (XIV. yy.)’nin

Fars edebiyatında kullanılan teşbihleri açıklamak için kaleme aldığı *Enîsü'l-Uşşâk*'² örnek alınır (Erünsal, 1988, s. 220). *Kitabu Câmiî Envâi'l-Edebi'l-Fârisi* Ahmed Bardahî'nin (d. 1446) 1502'de yazdığı beş bölümden oluşan eseridir. Edebî bilgilerin verildiği beşinci bölüm olan *Der-kavâ'id-i şî'riyye ve tecnisât ü teşbihât-ı gazeliyyât ve mecâz-ı mürsel ve arûz ve asl-ı ta'miyede* “edebî sanatların ve edebiyat mefhumlarının tarifleri çok defa tek cümleliktir veya çok kısadır. Ayrıca tarifler, tabiatı icabı hep birbirine benzer. Bu bakımdan yalnız bu, Şeyh Ahmed (Bardahî)'in kendisinden evvel yazılmış Arapça ve Farsça edebî sanatları, arûz ve ta'miyeyi içine alan eserlerden faydalanmadığı neticesini doğurmaz. Üstelik örneklerinin çoğunun Farsça ve Arapça olması da tesirin varlığında şüphe bırakmaz” (Yetiş, 2000, s. 288). Lâmi'î Çelebi'nin aruz risalesi de kendinden önce, kendi döneminde ve kendinden sonra ortaya konan bu tür eserlerin teşkil ettiği silsilenin bir parçasıdır denebilir.

1. LÂMÎ'Î ÇELEBİ'NİN ARUZ RİSALESİNİN TANITILMASI

“Ezvân-ı Arûz” adıyla kayıtlı Konya İl Halk Kütüphanesi 42 Kon 5811/2 demirbaş numaralı eser, bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Bu bakımdan eserin müellif hattı olmadığına kanaat getirebiliriz. 5 varaktan (5b-10a) ibaret olan eserin konu başları ve cetveller kırmızı, suyu filigranlıdır. Siyah tam meşin mıklepli cilttir. 200X135 - 145X75 mm. ölçülerindedir. Nesih hatla yazılmıştır. Her sayfada 17 satır vardır. Eserin derkenarlarında muammalar vardır.

Eserin başı:

Lâmi'î Çelebî Evzân-ı 'Arûz ve Buḥūr Baḥr-i Hezec-i Müşemmen-i Sâlim

Gel imdi 'aql(1) ḡavvâş it eyâ 'ilm-i hüner-perver

'Arûz baḥrine sen dalup çıkarḡıl çün dūr ü gevher (Lâmiî Çelebi, 5b³),

sonu ise

(Mişâluhu bi'l-Fârisî)

Şanemâ bi-nümâ ruḡ çün ḡamerî⁴

Beççe ḡufye kunî zi-naḡar çü peri

Tamam şud. (Lâmiî Çelebi, 10a) şeklindedir.

Manzume, rubai nazım şekliyle kaleme alınmıştır.⁵ Vezin adlarının hemen altında iki Türkçe örnek beyit ve ardından “Mişâluhu bi'l-Fârisî” başlığıyla aynı vezinde Farsça bir

² Bu makalede eserin telif tarihi 1423 olarak verilmiştir. Fakat bu tarihin müellifin ölüm tarihi ile uyuşmadığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili şu alıntıyı verebiliriz: “Kâtib Çelebi'nin *Enîsü'l-Uşşâk*'ın 826/1423'da ve Reşidüddin Vatvât'ın eserinden bahsederken *Şakâ'ıku'l-Hadâ'ık* adıyla kaydettiği *Hadâ'ıku'l-Hakâ'ık*'ın 878'de (1473) yazıldığını belirtmesi yukarıdaki tarihlerle hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Şemseddin Sâmî'nin *Enîsü'l-Uşşâk* için telif tarihi olarak verdiği 831/1428 yılı da yanlış bir nakilden ibarettir” (Karaismailoğlu, C 34, 2007, s. 448).

³ Parantez içerisindeki rakam ve harf, nüshanın sayfasına işaret etmektedir.

⁴ Mısrada vezin aksamaktadır.

örnek beyit verilir. Dokuzuncu bahirde bu örnek beyit Arapça olarak verilmiştir. Ayrıca 26. bahrin ikinci beyti de Arapça cümledir. Bu örnek beyitler metnin sadece ilk bahrinde “et-Taḳṭī” başlığıyla takti’ edilir:

et-Taḳṭī⁶

Şabā peygām / ferverdīn / zi-sūy-ı gül / -sitān āred

‘Arūs-ı gül / niḳāb-ı ğon / çe ez-ruhsā / r per-dāred (Lâmiî Çelebi, 5b)

100 beyitten oluşan eser, aruzun hem sâlim hem de zihaf ve illetler münasebetiyle aldığı şekillerle (fer⁷) toplam 33 başlık/bahir hâlinde düzenlenmiştir.

Metinde yer alan bahir ve vezinler şunlardır:

1. Baḥr-i Hezec-i Müşemmen-i Sâlim: Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün
2. Baḥr-i Hezec-i Müseddes-i Maḥzūf: Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün
3. Baḥr-i Hezec-i Müseddes-i Aḥreb-i Maḳbūz-ı Maḥzūf: Mef‘ülü mefā‘ilün fe‘ülün
4. Baḥr-i Hezec-i Müşemmen-i Aḥreb-i Mekkūf-ı Maḥzūf: Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün
5. Baḥr-i Hezec-i Müşemmen-i Aḥreb: Mef‘ülü mefā‘ilün mef‘ülü mefā‘ilün
6. Baḥr-i Recez-i Müşemmen-i Sâlim: Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün
7. Fer‘-i Recez: Fa‘ müfte‘ilün mefā‘ilün fa‘
8. Baḥr-i Remel-i Müşemmen-i (Maḥzūf): Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
9. Baḥr-i Remel-i (Müseddes-i) Maḥzūf: Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
10. Baḥr-i Remel-i Müşemmen-i Maḥbūn-ı Merbū‘: Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün
11. Remel-i Müseddes-i Maḥbūn-ı Maḳtū‘: Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün
12. Baḥr-i Muzāri‘-i Müşemmen-i Aḥreb-i Mekkūf-ı Maḥzūf: Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün
13. Baḥr-i Münserih-i Maṭvī-i Mekşūf: Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün
14. Baḥr-i Münserih-i Maṭvī: Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘
15. Baḥr-i Serī‘-i Maṭvī: Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün
16. Baḥr-i Müctes: Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fa‘lāt
17. Baḥr-i Ḥafīf-i Maṭvī: Fā‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün
18. Baḥr-i Ḥafīf-i Maḥbūn: Fā‘ilātün mefā‘ilün fa‘lün

⁵Metinde kullanılan kalıpların Ahrem ve Ahreb kalıpları olmadığı belirtilmelidir. Metnin esas amacı bahir ve vezinleri öğretmek olduğundan manzumede birçok vezin kullanılmıştır.

19. Baħr-i Ĥafif-i Munteħab: Fā' ilātü müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün
20. Baħr-i Müteķārib-i Sālim: Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün
21. Baħr-i Müteķārib-i Maķşūr: Fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül
22. Baħr-i Tavīl: Fe' ülün mefā' ilün fe' ülün mefā' ilün
23. Baħr-i Medīd: Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün
24. Baħr-i Fer'-i Medīd: Müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün
25. Baħr-i Basīt: Müstef' ilün fā' ilün müstef' ilün fā' ilün
26. Baħr-i Basīt-i Maħbün: Müstef' ilün fe' ilün müstef' ilün fe' ilün
27. Fer'-i Basīt: Müstef' ilün fe' ülün müstef' ilün fe' ülün
28. Baħr-i Kāmil: Mütefā' ilün mütefā' ilün mütefā' ilün mütefā' ilün
29. Baħr-i Kāmil-i Maķtūf: Mütefā' ilün fe' ülün mütefā' ilün fe' ülün
30. Baħr-i Vāfir: Müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün
31. Baħr-i Muķteďab: Müfā' aletün müfā' aletün fe' ülün
32. Baħr-i Mütedārik ve Rekzu'l-Ĥayl Nīz Güyed: Fā' ilün fā' ilün fā' ilün fā' ilün
33. (Baħr-i Mütedārik-i Müşemmen-i Maħbün): Fe' ilün fe' ilün fe' ilün fe' ilün

Aruz risalelerinin mukaddime bölümlerinde genellikle aruz ilminin önemi, tarihi, ıstılahları vb. bilgiler öğretici veya hatırlatıcı olarak verilir. İncelediğimiz eserde böyle bir bölüm yoktur. Besmelenin de yer almadığı eser hemen bahr-i hezec ile başlamaktadır. Eser hakkındaki bilgilerimizi sınırlandıran bu durumun yanında metnin tamamının elimizde olması, aruzun tüm bahirlerinin, yani 16 bahrin (hezec, recez, remel, muzâri', münserih, serî', müctes, hafif, müteķārib, tavīl, medīd, basīt, kâmil, vāfir, muktedab, mütedārik) hepsinin örnekleriyle verilmesi eseri zengin kılmaktadır.

Eserin bazı yerlerinin üstü çizilmiş veya silinmiş ve hemen yanlarına olması gereken kelime veya kelime grubu verilmiştir (7b, 8a, 8b, 9b). Telif tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan eserin hemen her varağında vezin aksaklıkları vardır (5b, 6a, 7a, 7b, 8a, 8b, 9a, 9b...). Tüm bunlar eserin müellif hattı olabileceği ihtimalini artırmaktadır.

2. ESERİN LÂMİ'Î ÇELEBİ'YE AİDİYETİ VE BU KONUDA KALEME ALINMIŞ DİĞER ESERLERLE MÜNASEBETİ

Lâmi'î Çelebi, *Şerefü'l-İnsân* isimli eserinde günün yirmi dört saatine denk gelecek şekilde yirmi dört eserinin adını verir. Bunlardan biri de *Risâle-i Arûz*'dur (Eğri, 1997: 135). Lâmi'î hakkında bilgi veren bazı çalışmalarda müellifin sadece böyle bir eserinin mevcudiyetine değinilmiş ve eserin henüz bulunmadığı belirtilmiştir (Tezcan, 1979, s. 336; Kut, 2003, s. 97; Kılıç, 2022). Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1656'da kayıtlı

olan eser ise müellifin *Manzûme-i Lugât* isimli eseridir⁶. Bu eser, Farsça ve Farsçada kullanılan Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarının verildiği 177 beyitlik bir lügattir (Kut, 2003, s. 97; 2015).

Araştırmalarımız esnasında rastladığımız bu risale, bir mecmuanın içerisinde yer almaktadır. 5a sayfasındaki “Fihrist-i Mecmû'a”da mecmuadaki eserlerin bir listesi verilmiştir. Bu listenin ikinci sırasında “Buhûr-ı Evzân Lâmi'î Çelebi” yazmaktadır. Hemen bir sonraki varakta gelen metnin başında da kırmızı mürekkeple “Lâmi'î Çelebi” yazmaktadır. Bu karinelerin yanında eserin Lâmi'î'ye aidiyetini kesinleştirecek bilgileri aşağıdaki şekilde verebiliriz.

Aruzla ilgili eserler ya belagat kitaplarının içerisinde yer bulur ya da doğrudan manzum veya mensur olarak kaleme alınır. Lâmi'î Çelebi'nin aruz risalesi manzum olarak yazılmıştır. Önce rubai nazım şekliyle iki beyit verilir ardından da Farsça örnek bir beyit gelmektedir. Bu örnek beyit ve ilk iki beyit, diğer bazı aruz kitaplarında verilen beyit örnekleri ile çok benzeşmektedir. Bu durum bazen aynılık arz eder. Dolayısıyla incelediğimiz metinde ve aruzu anlatan diğer kitaplarda mevcut olan örnek beyitlerin benzerlik/aynılık durumunu diğer eserlerle karşılaştırarak açıklamak gerekmektedir.

M. A. Yekta Saraç'ın, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (öl. 1788)'in 1773'te telif ettiği, giriş bölümünde aruz ile ilgili bazı bilgilerin yer aldığı ve bir Divan edebiyatı terimler sözlüğü olan *Istilahâtü's-Şi'riyye*'sinin, Ahmed Bardahî (d. 1446)'nin 1502'de kaleme aldığı *Kitabu Câmiî Envâi'l-Edebi'l-Fârisi* isimli eserinin beşinci bölümü olan *Der-kavâ'id-i şî'riyye ve tecnisât ü teşbîhât-ı gazeliyyât ve mecâz-ı mürsel ve arûz ve asl-ı ta'miye*'sinin ve Muslihuddin Mustafa Surûrî (1492-1562)'nin aruz, kafiye ve edebî sanatları anlattığı *Bahrü'l-Ma'ârif*'inin sadece mukaddime bölümlerini alarak aruz ilmi konusunda müelliflerin birbirlerinden nasıl etkilendiklerini veya ortak bir model eser aldıklarını şu örnekle verir:

“Bardahî: Amma bil ki bazıları demişler ki tab-ı vakkad ve zihn-i nakkad kimesnelere kavaid-i şîriyye ve aruz hacet değildir. Zira ki vicdan-ı insan ebyatın rekaketin ve sekametın kuvvet-i tabiatle temyiz edebilir ve lakin biz eydürüz kavaid-i şîriyye ve aruz bilmekte iki dürlü faide vardır. Biri oldur ki şiirün kanunun ve aruzun ıstılahatın bilür; kankı beyt kankı bahrdendir ve ne vezne yidüğün takti idüp çıkarabilir. İkinci oldur ki sahib-ı tab olmayanlara aruz kuvvettir. Aruzu bilmek küllisiyle beyti mevzun okur. Zira ki aruz mizandır, yani şiirün tarazisidür. Pes her beyti mizan ile muvazene eyler, dahi hiffetin ve sıkletin bilür, na-mevzun okunur ve dahi beyt olur ki aruziler katında mevzundur, amma sahib-ı tab katında mevzun gelmez, tabiate sakil gelür. Zira ki Arap şairleri bir beytde asıldan fer'a ve fer'dan asla nakl iderler. Beytin bir mısraı asl veznine ve bir mısraı fer veznine olur. Dahi tabiat anı temyiz idemez. Nâ-mevzûn sanur. Misal bi's-şîr: *Fenzur ilâ dem'in cerâ fî mukley fî behçetî*... İşde bu beytin bir mısraı bir veznedir ve bir mısraı bir veznedir, mevzundur, manevidir. Amma tabiate rekik gelir.

⁶ Yapılan bazı çalışmalarda (Alpay, 1977, s. 132; Erünsal, 2016, s. 289; Ayan, 1994, s. 60) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1656'daki bu lügatin Lâmi'î'nin aruz risalesi olduğu bilgisi verilmiş olsa da yukarıda da belirtildiği üzere demirbaştaki eser incelendiğinde bu eserin bir mecmuanın içerisinde 142b-152a sayfaları arasındaki *Manzûme-i Lügat* isimli eser olduğu görülecektir.

Arab şairleri şiirlerinde bunun gibi çokdur. Pes malûm oldu ki şiire hem tabiat hem aruz gerekmiş...

Müstakimzâde: Malûm ola ki tab'-ı selim-i vakkad ve zihn-i müstakim-i nakkad kimesneler fenn-i aruza muhtaç olmazlar. Zira ki vicdan-ı insan ebyat-ı manzumenin rekaketin ve eşar-ı mevzunenin sekametın kuvvet-i zekâ-yı tab hükmiyle temyiz idüp bilür dimişlerdür. Lâkin sahib-i tab-ı mühezzeb olmayan kimselere kuvvettür; aruz bilmek sebebi ile beyti mevzun okurlar. Zira ki aruz mizandır; anıla beytin hıffet ve sıkleti bilinür. Bazı beyit olur ki aruzîler katında mevzun, amma tab'a bi-vezn gelür ve sakil görünür. Zira (Arap) şairleri bir beytde asıldan fer'a varurlar, ferdan asla giderler. Bir mısraı asl üzerine ve bir mısraı fer üzerine söylenir. Tabiat onu temyiz idemez. Pes hem tabiat ve hem aruz lazım imiş...

Sürûri: İmdi bilgil ki ilm-i arüz bir ilm-i cezıldür ki egerçi bi-hasebi's-sûre eş'ara delıldür. Ve bir ilimdür ki hilye-i zürefa ve piraye-i şürefadur ve şiir dimege bais-i kudret ve dinilmiş okumağa mûris-i kuvvettür. Ve bazıları dimişdür ki tab-ı mevzun olan kimesnenün aruza haceti yokdur. Beyt: *Men nedanem fâilâtün fâilât/Şi'r gûyem bihter ez ab-ı hayat*. Amma tahkik oldur ki aruz bilmekte iki faide vardır. Biri oldur ki aruzun ıstılahatın bilür. Ve her beytin kankı bahirden idügin tayin kılır. Ve ikinci fayidesi oldur ki aruz bilmek ile her şi'ri mevzun okur ki geh bazı beyit olur ki aruzîler yanında mevzun olur amma sahib-tab' onu [nâ ?] mevzun sanur. Zira şuara-yı Arab bir beytde asıldan fer'a fer'dan asla intikal iderler. Bir mısradâ asl veznine ve bir mısradâ fer' veznine giderler. Ehl-i tab onu fark idemez ve tarik-i müstakime gidemez. Şiir: *Fenzur ilâ dem'in cerâ fi mukleyy fi behçefi...* Bu beytin her mısraı mevzundur egerçi tab'a na-mevzun gelür. Bes malûm oldı ki beyti bilmekte mücerred tab' kifâyet etmez. İlm-i aruza hacet vardır. Her kim ki kemale talibdür bu ilmi öğrenmeye râğıbdur. Ta her beytin vezni ve bahrinün aynı malûm olup ve her bahrin salimi ve zahifi zahir ola. Ve gerekdür ki ashab-ı talebe evvel ıstılahat-ı şiiri beyan ideriz: Şiir lügatde bilmekdür ve ıstılahta lafz-ı mevzun-ı manevi dirler ki tarifi budur: eş-şi'rü kelamun mevzunun mukaffa ve muhayyel kasden..." (Saraç, 2001, s. 646-647).

Saraç, bu mukayeseli çalışma neticesinde yukarıdaki üç müellifin de gerek cümle gerek kelime kadrosu gerek ıstılahların sıralaması gerekse üslup bakımından Reşidüddin-i Vatvât'ın eserini ortak model aldığı sonucuna varmıştır: "Bahse konu olan üç risalenin giriş kısımlarından yukarıya yaptığımız alıntılarını mukayese ettiğimizde birçok cümlenin aynen tekrarlandığını görüyoruz. Bu konu ile ilgili diğer bir benzerlik ise kadro itibariyledir. Bardahî'nin eserinin bahse konu olan bölümündeki ıstılahlar ile Sürûri'nin eserinin mukaddimesindeki ıstılahların sıralamasını karşılaştırdığımızda ilginç bir durum gördük. Belli bir esasa göre sıralanmayan gelişigüzel intibamı veren bu sıralamada farklı maddeler istisna, müşterek maddeler aynı sırayı takip etmektedir... Bardahî'nin eserini zikredilen kadro itibari ile Sürûri'nin ve Vatvât'ın eseri ile karşılaştırmasını yaptığımızda aynı tarz bir benzerlik gördük. Ayrıca Bardahî ve Müstakimzâde'nin eserleri ile Sürûri'nin eseri arasındaki üslup, cümle ve hatta kullanılan kelime benzerliğini de yukarıda örnekleri ile gösterdik. O halde Vatvât'ın eseri bu eserlerin takip ettikleri ortak örnektir" (Saraç, 2001, s. 647).

Bu örneklerin yanında aşağıda, bu durumu teyit edecek kabiliyette olan eserler kıyaslanmıştır. Lâmi'î Çelebi (1473-1532)'nin *Arûz Risâlesi*'nden, XVII. yy. müellifi Alî bin Hüseyin Hüsâmeddîn-i Amasî'nin dört bölümden oluşan ve dördüncü bölümünde aruz bahirleri ve vezinleri hakkında bilgiler veren *Risâletün Mine'l-'Arûz ve Istilâhı 'Şi'r* isimli eserinin son bölümünden ve Ahmed Bardahî'nin (d. 1446) yukarıda anılan eserinin aruzla ilgili olan beşinci bölümünden -ki bu bölüm mensur bir mukaddime ile başlar- sadece ilk üç bahir verilmiştir. Muhtasar olarak verdiğimiz bu örnekler aslında metinlerin tamamına yayılmış durumdadır. Hemen ardından da *Bahrü'l-Ma'ârif* ile Lâmi'î Çelebi (1473-1532)'nin *Arûz Risâlesi* karşılaştırılmıştır. Bu sayede bu örnekler XV, XVI ve XVII. asırlarda yaşayan müelliflerin aynı konuda nasıl birbirlerinden etkilendiklerini veya yukarıda değindiğimiz gibi ortak bir model aldıklarını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Lâmi'î Çelebi'den:

(Lâmiî Çelebi, 5b) Lâmi'î Çelebî

Evezân-ı 'Arûz ve Buhûr

Bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlim

Gel imdi 'aql(1) ğavvâş it eyâ 'ilm-i hüner-perver
'Arûz bahrine sen dalup çıkarğıl çün dür ü gevher

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Buña dirler hezec sâlim ögünde dut eyâ ser-ver

Mişâluhu bi'l-Fârisî:

Şabâ peygâm-ı ferverdîn zi-süy-ı gül-sitân âred

'Arûs-ı gül niķâb-ı ğonçe ez-ruhsâr perdâred

et-takfî:

Şabâ peygâm / ferverdîn / zi-süy-ı gül / -sitân âred

'Arûs-ı gül / niķâb-ı ğon / çe ez-ruhsâ / r per-dâred

Bahr-i hezec-i müseddes-i maħzûf

Şaçun ve'l-Leyl yüzün âyet-i Nûr

Ruħun alnuğ durur nûrun 'alâ nûr

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün
Hezec maḥzûf budur aḡla ey ḡür

Miṣâluhu bi'l-Fârisî:

Tu ey dil-ber çünîn şîrîn ez ânî
Ki der-güften 'aceb şekker-dehânî

Baḡr-i hezec-i müseddes

'Âlim olanuḡ işi ferecdür
Cehl âdemiye ḡatı ḡaracdur

Mef'ülü mefâ'îlün fe'ülün
Bu baḡr müseddes-i hezecdür

Miṣâluhu bi'l-Fârisî:

Zülfet zi-dilem be-burd ârâm
Ber-men nazārî kun ey dil-ârâm...
(Lâmi'î Çelebi, 5b-6a)

Alî bin Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'den:⁷

Baḡr-i hezec, sâlim, müsemmenü'l-eczâ

Gel imdi akl-ı gavvâs it eyâ 'ilm ü hüner-perver
'Arûz-ı bahre sen talup çıkargıl dürrile gevher

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Buḡa dîrler hezec sâlim öḡünḡde tut eyâ server

⁷ Alıntı metinlerin çeviri yazı düzenine dokunulmamıştır.

Misâluhu fi'l-Fârisî:

Sabâ peygâm-ı ferverdîn zi-sûy-ı gülsitân âred
'Arûs-ı gül nikâb-ı gonçe ez-ruhsâr perdâred

Bahr-i hezec mahzûf-ı müseddes

Saçıñ ve'l-Leyl yüzüñ âyet-i Nûr
Ruhuñ alnıñ nedir nûrun 'alâ nûr

Mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün
Hezec mahzûf budur aña ey hûr

Misâluhu fi'l-Fârisî:

Tu ey dilber çunîn şîrîn ez ânî
Ki der güften 'aceb şekker-zebânî

Bahr-i hezec-i müseddes

'Âlim olanıñ işi ferecdir
Cehl âdemîye katı harecdir

Mef'ûlü mefâ'îlün fa'ûlün
Bu bahr-i müseddes-i hezecedir

Misâluhu fi'l-Fârisî:

Zülfet zi-dilem be-bürd ârâm
Ber men nazarî kün ey dil-ârâm ...
(Coşkun, 2003, s. 121-122)

Bardahî'den:

Bahr-i hezec-i salim-i müsemmen

Gel imdi 'aklı gavnâs it ayâ 'ilmi hüner-perver
'Arûz-ı bahra sen tâlib çıkargıl dürrle cevher

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Buña dirler hezec sâlim ögün̄de tut ayâ server

Misâl bi'l-Fârisî:

Sabâ peygâm-ı ferverdîn zi-sûy-ı gülsitân âred
'Arûs-ı gül nikâb-ı gonçe ez-ruhsâr perdâred

Bahr-i hezec-i mahzûf-ı müseddes

Ruhuñ alnuñ nedür nûrun 'alâ nûr
[Olur üstinde zülf 'ârız-ı kâfûr]

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Hezec mahzûf budur añla ey hûr

Misâl bi'l-Fârisî:

Tu ey dilber çunîn şîrîn ez ânî
Ki der güften 'aceb şekker-zebânî

Bahr-i hezec-i müseddes-i makbûz

Gülsün dir iseñ yüzün̄ ferecden
'İlm okı halâs bul harecden

Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
Geç bahr-i müseddes-i hezecedden

Misâl bi'l-Fârisî:

Zülfet zi-dilem be-bürd ârâm
Ber men nazarî kün ey dil-ârâm ...
(Sevgi, 2008, s. 42)

Aşağıda da *Bahrü'l-Ma'ârif* ile Lâmi'î'nin eserlerinin muhtelif yerlerindeki benzerlik/aynılıklar verilmiştir.

Bahrü'l-Ma'ârif'ten:

Gel imdi 'aklı gavvâs it eyâ 'ilm (ü) hüner-perver
'Arûz bahrine tâlibsın çıkargıl dürr-ile gevher

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Buña dirlir hezec sâlim ögünjde dut eyâ server
(Şafak, 1991, s. 16)

...

Nisbet idersem yüzünü aya güne gelmez yakîn
İnanmaz-iseñ elüñe âyîne alup bir bakın

Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün
Sâlim recez işbu durur 'ilme'l-yakîn 'ayne'l-yakîn
(Şafak, 1991, s. 16)

...

Şehâ dilesen ki sen bilesin bu vâfiri hoş
Uyar dil-i 'aklı cânı fehimüñe bile koş

Müfâ'aletün Müfâ'aletün Müfâ'aletün
Buña 'Arabî buhur düşer kalanı boş
(Şafak, 1991, s. 20)

Nazar idicek bu cemâlünje gözümünj ziyâsı mezîd olur
Lebününj beyânın ider-isem dil ü cân şafâsı mezîd olur

Mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün
Buña bahr-i kâmil oğur-iseñ sözününj behâsı mezîd olur
(Şafak, 1991, s. 20)

Lâmi'î Çelebi'den:

Gel imdi 'aql(1) ğavvâş it eyâ 'ilm-i hüner-perver
'Arûz baħrine sen dalup çıkarġıl çün dür ü gevher

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Buğa dirler hezec sâlim öġünde dut eyâ ser-ver
(Lâmiî Çelebi, 5b)

Nisbet idersem yüzüñi Ay'a güne gelmez yakın
İşitmez isen eliñe âyîne alup bir baķın

Müstef'îlün müstef'îlün erba'a merrât⁸
Sâlim recez uşbu durur ayne'l-yakîn 'ilme'l-yakîn
(Lâmiî Çelebi, 6b)

Şehâ dilesen ki sen bilesin bu vâfir(i) hoş
Uyar dil ü cân fehmüñi 'aķluña bile қоş

Müfâ'âletün müfâ'âletün müfâ'âletün
Buğa 'Arabî buħûr düşer kalan(lar)ı boş
(Lâmiî Çelebi, 9b)

Nazar itdüġümce cemâlüne gözümün ziyâsı mezîd olur
Beñün(ün) beyânın iderisem dil ü cân şafâsı mezîd olur

Mütefâ'îlün mütefâ'îlün mütefâ'îlün mütefâ'îlün
Buğa baħr-i kâmil oķur-isem serv ü gül bahâsı mezîd olur
(Lâmiî Çelebi, 9b)

Süreç içerisinde bu tür eserlerin birbirlerine çok yakın benzerliklerde bulunduġu bilgisinden hareketle Lâmi'î Çelebi'nin *Risâle-i Arûz* isimli eserinin telif bir eser

⁸ Bu ifade yazmada veznin 4 tef'ileden oluştuġunu göstermek için kullanılmıştır.

olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eski Türk edebiyatının, aruz vezni gibi şekil yönüne hitap eden bu tür eserler, kendilerinden önce Türk, Arap veya Fars müelliflerince oluşturulmuş eserlerin üzerine çok şey koyamadığı için önceki müelliflerin bu konulardaki eserlerini örnek almışlardır. Var olan farklılıklar da kendisini daha çok beyit sayıları, aruz ve örneklerin çoğaltılması yönünde göstermiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu tür eserler nazım türleri gibi gelişim imkânı yakalayamamıştır fakat ortak bir modelden veya önceki eserlerden geniş ölçüde istifade etmiş olmaları onların “telif eser” niteliğini ortadan kaldırmamaktadır.

Lâmi'î Çelebi'nin söz konusu risalesi üzerine yakın zamanlarda bir yazı yayınlanmıştır (Kılıç, 2022). Bu yazıda Konya İl Halk Kütüphanesi 42 Kon 5811/2'deki risalenin Lâmi'î Çelebi'ye ait olmadığı öne sürülmüştür.⁹ Söz konusu yazıda şöyle denmektedir: “...ancak metnin içeriği bu eserin farklı bir eserden alıntılandığını göstermektedir. Bu metin Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî (ö. 875/1470)'nin *Risâletün Mine'l-'Arûz ve Istılâhü'-ş-Şi'r* isimli eserinin bir bölümüdür” (Kılıç, 2022). Verilen bu bilgilerin, yukarıda verdiğimiz bilgilerle çeliştiği ortadadır. Öncelikle risaledeki benzerlik/aynılıklar, sadece Ali bin Amasî tarafından kaleme alınmamıştır, yani belirtilen “alıntılama” ilk Amasî tarafından yapılmamıştır. Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi Bardahî, Amasî, Müstakimzâde ve Muslihuddin Mustafa Surûrî'de de aynı/benzer metinler vardır. Ardından yazar “Dolayısıyla Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki mezkûr yazmanın da Lâmi'î'ye ait olduğunu söylemek güçtür” diyerek, yukarıda ifade ettiği “alıntılandığı” ve “bu eserin Amasî'nin eserinin bir bölümünün olduğu” bilgileriyle ters düşmektedir. Ardından “Bu hâliyle, Lâmi'î Çelebi'nin bizzat kendisinin haber verdiği *Risâle-i 'Arûz / Risâle-i 'Arûz-ı Fârisî / Resâ'il-i 'Arûz* isimli eserin henüz bir nüshası tespit edilememiştir” diyerek kesin bir yargıda bulunmuştur. Kendi içerisinde çok tutarlı olduğu söylenemeyen bu cümleleri bir kenara bırakırsak sonuç olarak yazar, eserin Lâmi'î Çelebi'ye aidiyetini reddetmiştir.

Yukarıdaki bilgiler birlikte düşünüldüğünde Konya İl Halk Kütüphanesi'nde 42 Kon 5811/2 demirbaş numaralı yazmanın XVI. yy. Divan şairi Lâmi'î Çelebi'nin kaleminden çıkan *Risâle-i Arûz* olduğu görülecektir. Lâmi'î'nin kendinden önce bu alanda kaleme alınan eserlerin bir benzerini vücuda getirmesini müelliflerin birbirlerinden etkilenmelerine veya model alınan bir eserin varlığına bağlamak gerekecektir.

3. LÂMÎ'Î ÇELEBİ'NİN ARUZ RİSALESİNİN METNİ

Metnin kuruluşunda gözetilen esaslar şunlardır:

Çeviri yazı uygulaması ile teşkil edilen eserde yapılan müdahaleler ve her bahrin üstünde verilen numaralar yay araç ( ) içerisinde belirtilmiştir.

Nüshadaki sayfa numaraları köşeli parantez [ ] ile gösterilmiştir.

Birleşik yapılı Farsça kelimeler ve ön veya son ek alan Farsça kelimeler birbirinden (-) işareti ile ayrılmıştır.

⁹ Görüşlerimizi hiç kimseyi hedef almadan, sadece bulgularımızı paylaşmak ve nihayet eserin Lâmi'î Çelebi'ye aidiyetini göstermek için ortaya koyacağımızı belirtelim.

Özel isimler büyük harfle yazılmış ve onlara gelen ekler kesme işareti (‘) ile ayrılmıştır.

Zihaflar *italik* gösterilmiştir.

[5b] Lâmi'î Çelebî

Evvân-ı ‘Arüz ve Buğür

(1)

Bağr-i Hezec-i Müşemmen-i Sâlim¹⁰

1 Gel imdi ‘aql(1) ğavvâş it eyâ ‘ilmi hüner-perver
‘Arüz bağrine sen dalup çıkarğıl çün dür ü gevher

2 Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün
Buğa dirler hezec sâlim ögünde dut eyâ ser-ver

Mişâluhu bi'l-Fârisî

3 Şabâ peygâm-ı ferverdîn zi-süy-ı gül-sitân âred
‘Arüs-ı gül niğâb-ı gönçe ez-ruhsâr per dâred

et-Tağî‘

4 Şabâ peygâm / ferverdîn / zi-süy-ı gül / -sitân âred
‘Arüs-ı gül / niğâb-ı gön / çe ez-ruhsâ / r per dâred

(2)

Bağr-i Hezec-i Mağzûf-ı Müseddes

5 Şaçun ve'l-Leyl¹¹ yüzün âyet-i Nûr¹²
Ruğun alnuğ durur nûrun ‘alâ nûr

6 Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Hezec mağzûf budur ağla ey hûr

¹⁰ Bağr-i Hezec-i Müşemmen-i Sâlim: Bağr-i Hezec-i Sâlim-i Müşemmen

¹¹ Kur‘ân-ı Kerîm’in 92. suresi olan Leyl suresine işaret edilmiştir.

¹² Kur‘ân-ı Kerîm’in 24. suresi olan Nûr suresine işaret edilmiştir.

Mişāluhu bi'l-Fārisī

7 Tu ey dil-ber çün'n şīrīn ez-ānī
Ki der-güften 'aceb şekker-dehānī

(3)

Baħr-i Hezec-i Müseddes-i Aħreb-i Maķbüz-ı Maħzūf¹³ [6a]

8 'Ālim olanuĵ işi ferecdür
Cehl ādemiye ķatı ĥaracdur

9 Mef'ūlü mefā'ilün fe'ülün
Bu baħr müseddes-i hezecdür

Mişāluhu bi'l-Fārisī

10 Zülfet zi-dilem be-bürd ārām
Ber-men nazārī kun ey dil-ārām

(4)

Baħr-i Hezec-i Müsemmen-i Aħreb-i Mekfūf-ı Maħzūf¹⁴

11 Zülfüĵ(i) gören dā'ire-i ĥüsnüĵe 'aķreb
Didi ki yine olmış Ay'uĵ menzili 'aķreb

12 Mef'ūlü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün¹⁵
Mekfūf olıcaķ bile oķınur hezec aħreb

Mişāluhu bi'l-Fārisī

13 Ķadreş küleh-i tārek-i Keyvān be-rübāyed
Ĥazmeş girih-i müşkil-i gerdün be-küşāyed

¹³ Baħr-i Hezec-i Müseddes-i Aħreb-i Maķbüz-ı Maħzūf: Baħr-i Hezec-i Müseddes

¹⁴ Baħr-i Hezec-i Müsemmen-i Aħreb-i Mekfūf-ı Maħzūf: Baħr-i Hezec-i Aħreb-i Mekfūf

¹⁵ Mef'ūlü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün: Mef'ūlü mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

(5)

Baħr-i Hezec-i Aħreb-i Müşemmen

14 Gül-zār-ı cinān luḫfi ħüsnünde müzeyyendür
Şīr ü 'asel (ü) kevşer la'lünde mübeyyendür

15 Mef'ülü mefā'ılün mef'ülü mefā'ılün
Uş vezn-i hezec aħreb budur ki müşemmendür

Mişāluhu bi'l-Fārisi

16 Luḫfet be-dil-ārāyī pīrāye-i cān āyed
Destet be-güher¹⁶-baħşī ser-māye-i kān āyed

(6)

Baħr-i Recez-i Sālim-i Müşemmen

17 Nisbet idersem yüzüñi Ay'a güne gelmez yakın
İşitmez iseñ eliñe āyīne alup bir bakın

18 Müstef'ılün müstef'ılün erba'a merrāt¹⁷
Sālim recez uşbu durur ayne'l-yakīn 'ilme'l-yakīn [6b]

Mişāluhu bi'l-Fārisi

19 Ez-sebze der-her cānibī ferş-i zümürürd sāḫte
V'ez-lāle der her kūşe(ī) la'l (ü) 'aķīķ endāḫte

(7)

Fer' -i Recez

20 Dil bende¹⁸ saña vü cān çāker
Vālih yañağuña şems-i ḫāver

¹⁶ be-güher: be-gīr

¹⁷ Bu ifade veznin 4 tef'ileden oluştuğunu göstermek için kullanılmıştır.

¹⁸ bende: bende vü

21 Fa' müfte'ilün mefâ'ilün fa'
Fer'-i recezi işit i dil-ber

Mişāluhu bi'l-Fārisi

22 Ey yār-ı semen-bū vü perī-ruḥ
Dīdār-ı hüceste rüy-i ferruḥ

(8)

Baḥr-i Remel-i Müsemmen-i (Maḥzūf)

23 Āfitābı ṭal'atinüj 'ālemi rūşen kıılır
Nireye kim düşse sāyeḡ serv-ile gül-şen kıılır

24 Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Bu remel baḥri durur kim ṭab'uḡı rūşen kıılır

Mişāluhu bi'l-Fārisi

25 Dest-i ṭab'-ı tust çerḡ-i himmet (ü) baḥr-i¹⁹ hüner
Nazm u neşr-i tust 'ıkd-ı lü'lü' ü genc-i güher

(9)

Baḥr-i Remel-i (Müseddes-i) Maḥzūf

26 Her ki hūb aḥlāḡ-ıla mevşūf ola
Devlet-i kevneyn aḡa ma'tūf ola

27 Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Vezni budur çün remel maḥzūf ola

¹⁹ baḥr-i: baḡreyn

Mişaluhu bi'l-Fārisī

- 28 Şāhibun fi'l-cūdi ma'nen bāzilun
Muhsinun fi'l-menḥi müznun hāṭilun

(10)

[7a] Baḥr-i Remel-i Müsemmen²⁰-i Maḥbūn²¹-ı Merbū²²

- 29 Gözüñüñ işvesine her kim iderse nazarı
Şanemā kopdı şanar fitne-i devr-i kameri

- 30 Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
Bu durur vezn-i remel kim ola maḥbūb i perī

Mişaluhu bi'l-Fārisī

- 31 Güft-i cūd-ı kef-i cān-baḥş-ı tu vird-i melekest²³
Ḥāk-i der-gāh-ı tu tāc-ı ser-i²⁴ çarḥ-ı felekest²⁵

(11)

Remel-i Müseddes-i Maḥbūn-ı Maḥtū²⁶

- 32 Ne senüñ ḥüsnüñe var şerḥ ü beyān
Ne benüm derdüme var(dur) dermān

- 33 Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün
Remel-i ḥabn-i müseddesdür i cān

²⁰Müsemmen: Müseddes

²¹Maḥbūn: Maḥbūb

²²Baḥr-i Remel-i Müsemmen-i Maḥbūn-ı Merbū': Baḥr-i Remel-i Maḥbūn-ı Müsemmen

²³melekest: mülket

²⁴Yazmada izafet ı ile gösterilmiş.

²⁵felekest: feleket

²⁶Remel-i Müseddes-i Maḥbūn-ı Maḥtū': Baḥr-i Remel-i Maḥbūn-ı Müseddes

Mişaluhu bi'l-Fārisī

34 قلم بحر گشت کنج عطاست
Naqş-i Çīn pīş-i haţet 'ayn-ı Hıţā²⁷

(12)

Baħr-i Mużāri' -i Müsemmen-i Aħreb-i Mekkūf-ı Maħzūf²⁸

35 Peyveste kūrlar dutar elde kaşuñ kemān
Yā Rab ne şūh-ı zālīm olur uşbu bed-gümān

36 Mef'ülü fā'ilätü mefā'ilü²⁹ fā'ilün
İşit mużāri' aħrebün uş vezni bil 'ayān

Mişaluhu bi'l-Fārisī

37 Bā-himmet-i tu māye-i deryā muħaqqarest
Bā-ħātır-ı tu çeşme-i gerdün mükedderest

(13)

Baħr-i Münserih-i Müsemmen-i Maţvī-i Mekşūf³⁰

38 Lü'lü' -i terdür dişün lāle-i ħamrā yüzün
'Anber-i sārā şaçuñ nergis-i şehlā gözün [7b]

39 Müfte'ilün fā'ilün müfte'ilün fā'ilün
Münserih-i keşf-i tay zamm ola budur sözün

Mişaluhu bi'l-Fārisī

40 Pirehen-i gül niger geşte zi-mestī kabā
Turre-i şimşād bñ tāfte dest-i şabā

²⁷ Hıţā: Hıţāst

²⁸ Baħr-i Mużāri' -i Müsemmen-i Aħreb-i Mekkūf-ı Maħzūf: Baħr-i Mużāri' -i Aħreb

²⁹ mefā'ilü: mefā'ilün

³⁰ Baħr-i Münserih-i Müsemmen-i Maţvī-i Mekşūf: Baħr-i Münserih-i Maţvī-i Mekşūf

(14)

Baħr-i Münserih-i Maṭvī

41 Ey lebi³¹ yâkût-ı ter dişleri lü' lü'
Şaçları müşg-i Ḥoten gözleri Hindū

42 Müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ'
Münserih-i maṭvīdür bilgil i meh-rū

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

43 Ey şude ez-ḥüsn-i tu mäh-ı münevver
Ve'z girih-i sünbület bāg-ı mu' aṭṭar

(15)

Baħr-i Serī' -i Maṭvī

44 Ey şanem-i dil-ber-i ḥulq-ı ḥasen
Dünyede ol 'ömr-i beḳâyile sen

45 Müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün
Maṭvī serī' uşbu durur aṅla sen

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

46 Mevsim-i 'ayş āmed ü faşl-i bahār
Bāde biyār ey şanem-i gül-'izār

(16)

Baħr-i Müctes

47 Ḥayāl-i ḥaṭṭuṅ u ḥālūṅ kılalı dilde qarār
Kara saçuṅ gibi her dem günümi uşda³² qarar

³¹ lebi: لبت

³² uşda: oda

48 Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lât
Bu baħr-i müctes(i) bilseñ duta bu baħr qarār

Miṣāluhu bi'l-Fārisī [8a]

49 Ħarām geṣt be-her cānibī ṣuden bī-dūst
Ġarāmetest be-her kūṣeī ṣuden bī-yār

(17)

Baħr-i Ħafif-i Maṭvī

50 Gül yañağunđan oldı tāze bahār
La'lün āb-ı ħayātı eyledi zār

51 Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Maṭvīdür bu ħafif i yār-ı nigār

Miṣāluhu bi'l-Fārisī

52 Çarĥ-ı inṣāf-rā medār-ı tuī
Bāğ-ı iḳbāl-rā bahār-ı tuī

(18)

Baħr-i Ħafif-i Maḥbūn³³

53 Gözüñüñ fitnessine dil meftūn
Şaḩunıñ 'uḳdesine cān mecnūn³⁴

54 Fā'ilātün mefā'ilün fa'lün
Bu dur(ur) çün ħafif ola maḥbūn

Miṣāluhu bi'l-Fārisī

55 Me-niṣṣn bā-refiḳ-i nā-fercām
Geh kej āmed elif zi-şoḩbet-i lām

³³Maḥbūn: Mecnūn

³⁴mecnūn: meftūn

(19)

Baħr-i Ħafif-i Münteħab

56 Ey nigār-ı ħadd-i semen v'ey ħabīb-i ğonca dehen
Gül- 'izār (u) sīm-beden serv-ķadd ü sīb-zeķan

57 Fā' ilātü müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün³⁵
Bu ħafif-i münteħabuğ baħrini idinseğe fen

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

58 Bā-nigār 'ayṣ buved bāmdād sāye-i gül
Der-baħār ħoṣ ne-buved bī-nigār māye-i mül

(20)

Baħr-i Müteķārib-i Sālim [8b]

59 Nigār-ı semen-ruĥ Şeker-leb perī-rüy
Beği 'anberīn Őağı ğāliyye-büy

60 Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün
Teķārüb³⁶ ola sālīm uṣ (ey) perī-ķū

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

61 Zi-devrān-ı ħarĥ-ı felek dil-figārem
Devā-yı dil āħir be-pīṣ(et) ki ārem

(21)

Baħr-i Müteķārib-i Maķṣūr

62 Dil ehl(i) gerek(dür)³⁷ belāya ħamül
Ne kim yārdan gelse ola ķabül

³⁵ Fā' ilātü müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün: Fā' ilātün müfte' ilün fā' ilün müfte' ilün

³⁶ Teķārüb: Teķārüb ki

³⁷ gerek(dür): dilā ehil gerek

63 Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
Teķārüb sekiz rüknilen buld'usül³⁸

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

64 Be-rüy-i tu çeşm-i felek rüşenest
Be-ferr-i tu şahn-ı zemîn gülşenest

(22)

Baħr-i Tavil

65 Bu baħr-i ṭavil(i) sen işit ey boyı uzun
Ki nice laṭif (ü) hūbdur müntehā mevzūn

66 Fe'ülün mefā'ilün fe'ülün mefā'ilün
Hemīşe sa'adet yārūn(e) devletūn uzun

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

67 Ṭavilest ān baħrī ki bāşed pür ez-gevher
Dür ü nazm-ı Tāzī-rā buved ṭa'm çün şekker

(23)

Baħr-i Medid

68 Çün medid ola müseddес vezni budur
Çin-i zülfi³⁹ gibi yārūn müşk-būdur⁴⁰

69 Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün
Hoş dizilmiş lü'lü' dişūn gibi bu dür [9a]

³⁸ buldu'sül: buldu usül

³⁹ zülfi: zülfün

⁴⁰ müşk-būdur: mişl-i būdur

Mişaluhu bi'l-Fārisī

70 Pīş-i cūdet māye-i deryā muḥaḳḳar
Yā zamīret çeşme-i gerdūn mükedder

(24)

Baḥr-i Fer' -i Medīd

71 Fītnesi cāzū gözünjüñ 'ālemi dutdı ser-te-ser
Zülfünj-ile kimesne (hīç) çıķışamadı ser-be-ser

72 Müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün
Nazm-ile her sözüñi⁴¹ kıl baḥr-i medīd(le) pür-dürer

Mişaluhu bi'l-Fārisī

73 Şāḥ-ı dıraḥt baḥt-ı tu dil-ber ü tazeī civān
Şaḥş-ı naḥīf ḥaşm-ı tu ḥasteī hor (u) nā-tüvān

(25)

Baḥr-i Basīṭ

74 'Aşkuñ durur cānumı derde giriftār iden
Hicrūñ durur cānumı irte gice zār iden

75 Müstef' ilün fā' ilün müstef' ilün fā' ilün
Baḥr-i basīṭ oldur(ur) sözüñi⁴² şeh-vār iden

Mişaluhu bi'l-Fārisī

76 Ān sünbül-i pür-şiken bükşād çün Çīn-rā
Ez-Rūm ḥoş-büy gerd ān Çīn ü⁴³ Māçīn-rā

⁴¹ sözüñi: sözüñe

⁴² sözüñi: sözüñe

⁴³ Çīn ü: Çīn-i

(26)

Baħr-i Basîṭ-i Maħbûn

77 İl̄m-(il)e muħterem it cehd eyle cān u teni
Baħr-i basîṭ direm aṅla vü diṅle beni

78 Müstef' ilün fe' ilün müstef' ilün fe' ilün
Eble'l-hevā esefen yevme'n-nevā bedenī

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

79 Ömret ḳarīn-i beḳā devlet mu'īn-i tu bād
İḳbāl ber-tu ḳabā rif' at nigīn-i tu bād

(27)

Fer'-i Basîṭ

80 Fer'-i basîṭ(i) bilseṅ irmez saṅa melāme
Vaħdet etegini dut ister-iseṅ selāme [9b]

81 Müstef' ilün fe' ülün müstef' ilün fe' ülün
Men cerrebe'l-mücerreb ḥallet bihi'n-nedāme

Miṣāluhu bi'l-Fārisi

82 Ez-āfitāb-ı rüyet 'ālem (ṣude) münevver
Ve'z la'l-i cān-fezāyet ṣekker ṣude mükedder

(28)

Baħr-i Kāmil

83 Naḳar itdügümce cemālünje gözümünḳ ziyāsı mezīd olur
Beṅüṅ(ün) beyānın iderisem dil ü cān ṣafāsı mezīd olur

84 Mütefā' ilün mütefā' ilün mütefā' ilün mütefā' ilün
Buṅa baħr-i kāmil oḳur-isem sözüṅüṅ bahāsı mezīd olur

Mişaluhu bi'l-Fārisī

85 Resed ez-cefā-yı tu 'ākıbet eṣerī⁴⁴ be-sem'-i Ḥudāygān
Be-cehed bi-'avn-i 'ināyeteş dil-i men (zi-dest-i) dü rāygān

(29)

Baḥr-i Kāmil-i Maḳṭūf⁴⁵

86 Şekeri ḥacil(de) kıldı sözüñüñ nebāt (u) ḳandı
Görelî şaçıñ nesīmin(i) 'abīr ü müşg utandı

87 Mütefā'ilün fe'ülün mütefā'ilün fe'ülün
Buña kāmil-i muḳaṭṭaf diyüben adı urındı

Mişaluhu bi'l-Fārisī

88 Süḥenī ḥayāt-baḥşet zi-ḥıred 'ayār āred
Ḳalemī güher-nişāret zi-kerem şî'ār dāred

(30)

Baḥr-ı Vāfir

89 Şehā dileseñ ki sen bilesin bu vāfir(i) ḥoş
Uyar dil ü cān fehmüñi 'aḳluña bile ḳoş

90 Müfā'aletün müfā'aletün müfā'aletün
Buña 'Arabī buḥūr düşer kalan(lar)ı boş

Mişaluhu bi'l-Fārisī [10a]

91 Çü rüy-ı ḥoşet be-dīde bedīd şud şanemā
Zi-men dil ü cān u 'aḳl ba'īd şud şanemā

⁴⁴ eṣerī: şehā

⁴⁵ “Muḳaṭṭaf” şekli de kullanılmaktadır.

(31)

Baħr-i Muħtedab

92 Bu muħtedabuñ buħürını⁴⁶ añla ey cān
Ki tā dile (hem) dürüst gelür bu evzān

93 Müfā' aletün müfā' aletün fe' ülün
Ne Fārisī vü ne Türkī gelür bu mīzān

Miṣāluhu bi'l-Fārisī

94 Reved zi-dilem (zi)-ħasret-i tu qarārī
Be-rüy çü meh-nümā ki resed bahārī

(32)

Baħr-i Mütedārik ve Rekzu'l-Ĥayl⁴⁷ Nīz⁴⁸ Güyed

95 Her kimüñ reh-beri ola 'ilm⁴⁹ edeb
Aña hem-rāh hem-dem ola fażl-ı Rab

96 Fā' ilün fā' ilün fā' ilün fā' ilün
Rekz-i ĥayli budur bilmege uş sebeb

Miṣāluhu bi'l-Fārisī

97 Ne be-tu miħnetī āverī ber-serem
Dem-be-dem cān (u) dil ĥün kunī der-berem

⁴⁶ Bu muħtedabuñ buħürını: Baħr-ı muħtedabuñ buħürını

⁴⁷ Rekzu'l-Ĥayl: واكض الخيل

⁴⁸ Nīz: بر

⁴⁹ 'ilm: 'ilm ü

(33)

(Bahr-i Mütedârik-i Müsemmen-i Maḥbûn)

98 Mütedârik eger⁵⁰ ola ḥabn-ı revân

Şanemâ ideyüm saña anı beyân

99 Fe' ilün fe' ilün fe' ilün fe' ilün

Buḡa rekz daḡı dinür aḡla 'ayân

(Mişâluhu bi'l-Fârisî)

100 Şanemâ bi-nümâ ruḡ çün ḡamerî⁵¹

Beçe ḡufye⁵² kunî zi-nazar çü perî

Tamâm şud.

SONUÇ

Lâmi'î Çelebi'nin aruz bahirlerini ve vezinlerini 100 beyitle anlattığı bu eseri ve örneklerini verdiğimiz eserler, görüldüğü gibi kendinden önce ve sonra bu konuda kaleme alınmış diğer eserlerle büyük benzerlik ve hatta aynılık içerisindedir. Bu benzerlik/aynılık, kendisini Farsça örnek beyitler de dâhil olmak üzere, beyitlerin sıralanışı ve kelime kadrosunda çok net bir şekilde göstermektedir. Bu durum, belagat ve aruz gibi manaya ve tahayyüle dayanmayan, divan edebiyatının daha çok şekil yönüne hitap eden alanlarının ortaya koyduğu esasların ve bir anlamda sınırların önceden Türk, Arap ve Fars edipler tarafından ortaya konmuş olmasına ve ardından bunun bir silsile veya sınırlı bir gelenek oluşturarak müelliflerin birbirinden etkilenmelerine bağlanabilir. Bu şekilde bu tür eserlerin kendisinden sonra varlığını farklı müelliflerle devam ettirdiği görülmektedir. Öncelikle Reşidüddîn-i Vatvât (öl. 1177)'ın *Hadâ'iku's-Sihr fî-Dakâyıki 'ş-Şi'r'i*, XV. yy. divan şairi Şeyhî'nin bazı beyitleri, İranlı Şerefüddîn-i Râmî (XIV. yy.)'nin *Enîsü'l-Uşşâk*'ı gerek Anadolu sahasında gerekse İran ve Arap coğrafyasında aynı konuda yazılmış esarlere özellikle örnek beyitler ve diğer bazı mensur bölümler noktasında bir model olmuştur.

Tüm bu bilgiler neticesinde Lâmi'î Çelebi'nin *Şerefü'l-İnsân*'da bahsettiği fakat henüz araştırmacıların istifadesine sunulan bu aruz risalesinin telif bir eser olduğu ortaya konulmuş olmakta ve bu eserin bazı karinelerle (mesela bazı yerlerinin üstü çizilmiş veya silinmiş olması ve hemen yanlarına olması gereken kelime veya kelime grubunun verilmesi, vezin aksaklıkları vb.) müellif hattı olabilmesi ihtimal dâhilindedir.

⁵⁰ eger: ki

⁵¹ Mısrada vezin aksamaktadır.

⁵² ḡufye: خفته

KAYNAKÇA

- Ayan, Gönül (1994). Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 43-65.
- Coşkun, Menderes (2003). Edebî Terimler ve Aruzla İlgili bir Eser: Alî B. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin Risâletün Mine'l-'Arûz ve Istılâhî'ş-Şi'r'i. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, 97-130.
- Çetin, M. Nihad (1991). Arûz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3, 424-437.
- Çetin, Nihat (1952). Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2, 103-108.
- Eğri, Sadettin (1997). *Lâmi'î Çelebi-Şerefü'l-İnsân (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erünsal, İsmail (1988). Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbîh'i. *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 215-272.
- Erünsal, İsmail E. (2016). *Edebiyat Tarihi Yazıları (Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güleç, İsmail (2001). Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrû'l-Ma'ârif İsimli Eseri. *Osmanlı Araştırmaları XXI*, 211-236.
- Karaismailoğlu, Adnan (2007). Râmî. 34, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 448-449.
- Kılıç, Mustafa (2022). Risâle-i Arûz (Lâmi'î Çelebi). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*.
- Köprülü, M. Fuad (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 5. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kut, Günay (1977). Bursa ve Manisa İl Halk Kütüphanelerindeki Bazı Türkçe Yazmalar Üzerinde. *Journal of Turkish Studies*, Harvard Üniversitesi, 121-147.
- Kut, Günay (2003). Lâmi'î. C 27, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, s. 96-97.
- Kut, Günay (2015). Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (yesevi.edu.tr).
- Lâmi'î Çelebi. *Evvân-ı Arûz*. Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 5811/2, Varak: 5b-10a.
- Saraç, M. A. Yekta (2001). Türk Edebiyatında Belagat ile İlgili Yazılan İlk Türkçe Eserlerin Değerlendirilmesi. *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildirileri*, 2. Cilt, Kayseri, 641-650.
- Sevgi, Ahmet (2008). Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 9, 37-55.
- Şafak, Yakup (1991). *Sürûrî'nin Bahrû'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-'Uşşâk İle Mukayesesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

-
- Şafak, Yakup (1997). Surûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 217-235.
- Tezcan, Nuran (1979). Bursalı Lâmiî Çelebi. *Türkoloji Dergisi*, 8, 305-343.
- Turan, Muhittin (2019). Penbe-Zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle Fi'l-Arûz'u. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(18), 107-152.
- Yetiş, Kazım (2000). XVI. Yüzyıl Başında Yazılmış Bir Kavâid-i Şiiriyeye Risalesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 29, 285-343.

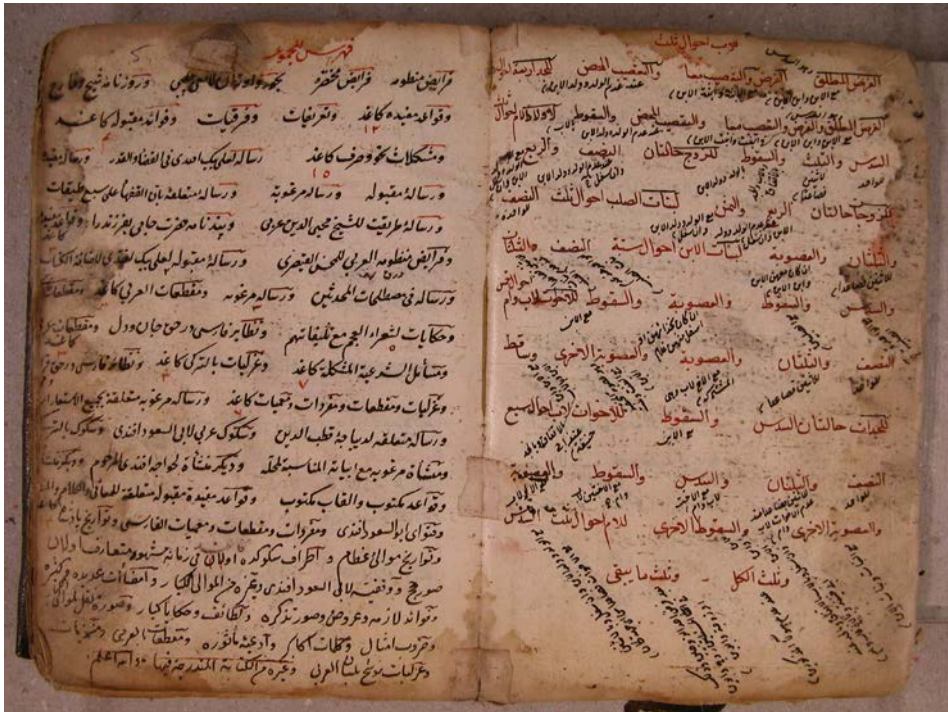
LAMİ'İ ÇELEBİ'S BOOK OF PROSODY

ABSTRACT

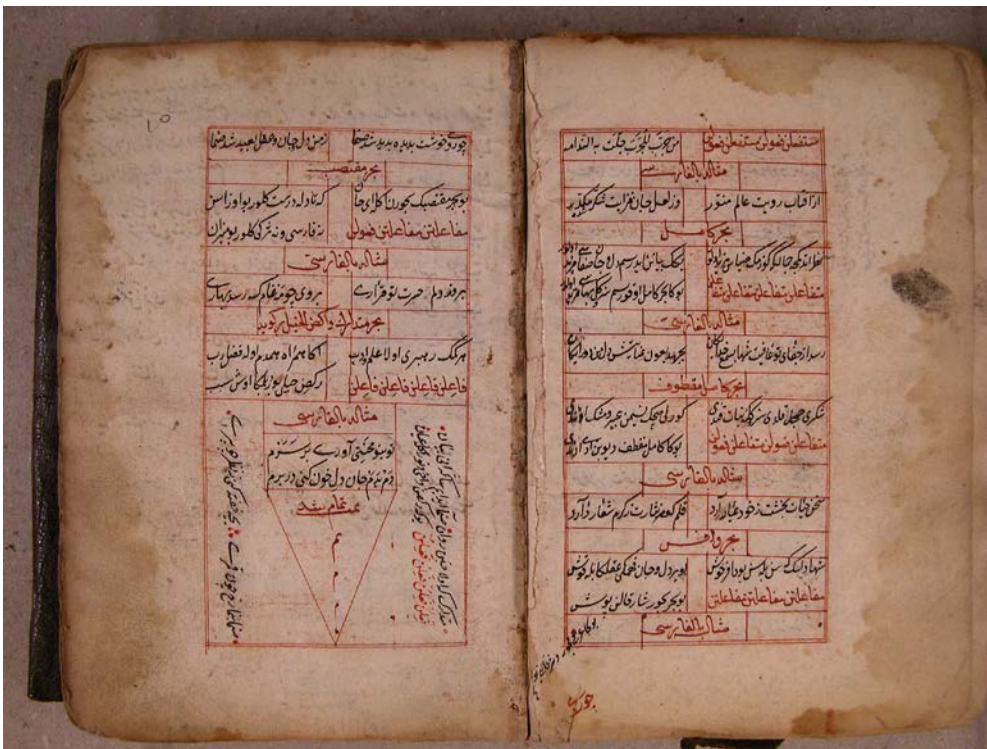
Works on aruz prosody mostly can be seen as a chapter in rhetoric books or as a stand-alone. In these studies, in addition to the information given about the history of the meter, salim and fer's of the meters, springs, circles, etc. verse or prose information was given on the subjects. Since some of the prosody treatises, both in the rhetoric books and presented separately, reveal the general rules of the science of prosody, the works written in this field after them followed the previous ones. In other words, especially the terminology and sample couplets of these treatises set an example for the treatises written after them. Since this exemplary work continued in some works very similarly and even in the same way, it is possible to conclude that this situation arises from either the influence of such works from each other in the historical process or the existence of a common model. In addition to being influenced by each other or being a succession, Reşidüddin-i Vatvat (d. 1177)'s Hadaiku's-Sihr fi-Dakayıki's-Şi'r, Iranian Şerefüddin-i Ramî (14th century)'s Enisü'l-Uşşak The works of Şeyhi (after 1429) and who is considered one of the founders of Divan literature, formed a model for the works written on these subjects, especially in the point of exemplary couplets and some other prose sections, both in the Anatolian field and in the Iranian and Arab geography. In both ways, it is possible to say that a limited tradition and continuity of this tradition are formed in this sense. 16th century's Divan poet Lami'î Çelebi's aruz treatise constitutes one of the rings of this tradition. The work, which has a small volume of 5 leaves, is notable for its content and structure, as well as having exemplary couplets in common with the works on this subject written before it or by its contemporaries. This article, above all, aims to provide a reminder and concise information about the history of aruz. Afterwards, introductory information will be given about Lami'î Çelebi's aruz treatise, which has not been in the use of researchers for a long time and whose existence is mentioned in *Şerefü'l-İnsan*, which is registered under the name of "Evzan-ı Aruz" in Konya Provincial Public Library 42 Kon 5811/2 fixture number. While trying to give this information, the belonging of the work in question to Lami'î Çelebi will be proven with examples from the works in this field. Finally, the text of the work will be given in accordance with the translation writing system.

Keywords: Lami'î Çelebi, aruz, aruz treatise.

ÖZGÜN METİN

Makale Künyesi (Araştırma): İlhan, E. (2023). Necâtî örnekleminde şiir mecmualarında yer alan bilinmeyen şiirlerin aidiyetine dair yöntem teklifi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 191-226.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1263007>

NECÂTÎ ÖRNEKLEMİNDE ŞİİR MECMUALARINDA YER ALAN BİLİNMEYEN ŞİİRLERİN AİDİYETİNE DAİR YÖNTEM TEKLİFİ¹

Enes İLHAN²

ÖZET

İçerdikleri şairler, biyografik bilgiler, çeşitli anekdotlar ve şiirler ile toplumun edebî zevk ve beklentilerine hitap eden şiir mecmuaları, biyografik kaynaklarda yer almayan şairleri ve yazma divanlar ile tenkitli neşirlerde bulunmayan şiirleri bulundurma ihtimalini her zaman bünyesinde barındıran çok yönlü metinlerdir. Gerek mecmualara dair gerçekleştirilen neşir çalışmalarında gerekse mecmualara atıfla oluşturulan makale ve bildiri düzeyindeki çalışmalarda şairlerin basılı divanlarında yer almayan şiirlerine dair başlıklar ve vurgular dikkat çekmektedir. Şiir mecmualarında bulunan tenkitli neşirlerde yer almayan şiirlerin tespit ve neşirinden daha mühimi şiirlerin atfedildikleri şaire olan aidiyetinin sorgulanması ameliyesidir. Taranılan çalışmalarda basılı divanlarda yer almadığı ifade edilen şiirlerin atfedildikleri şairlere olan aidiyetlerinin belirlenmesinde daha önceden kuramsal çerçevesi çizilen ve uygulanan bir metottan veya metot birliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Çoğunlukla metin neşirinden ibaret böylesi çalışmalarda az da olsa şiirlerin, atfedildikleri şairlere olan aidiyetlerinin dil, üslup ve tanıklanma durumları çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Şiirlerin yeterli sayıda kaynak metinde taranmadan ve başka şairlere atfedildiklerine dair şüphe durumları en aza indirgenmeden yapılan dil ve üslup incelemeleri, aidiyet meselesi açısından kıymetli olmakla beraber yeterli ve tatmin edici değildir. Bu noktada yapılan çalışmada ortaya konulan yöntem teklifinin, sorgulama işlemini büyük ölçüde gerçekleştireceği ve atfedilen şiirlerle ilgili yapılacak olan üslup incelemelerine gelinceye değin bir eleme mekanizması işlevi göreceği umulmaktadır.

Çalışmada ilk olarak neşri gerçekleştirilen ve muhtelif yazma eser kütüphanelerinde mevcut olan bine yakın şiir mecmuasında Necâtî şiirleri gözden geçirilmiştir. İşlem sonucunda Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan *Necâtî Bey Dîvânı* neşirinde yer almayan 25 adet şiir tespit edilmiştir. Bu şiirler divanlar, şiir mecmuaları ve tezkire metinleri temelinde tarama ve tanıklama esasına dayalı uygulamalara tabi tutulmuş ve ulaşılan sonuçlara göre bazı kategorilere ayrılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle Necâtî'ye ait olabilecek şiirler belirlenirken şüpheli olanlar ayrılmış ve şüphe durumları izah edilmiştir.

¹ Makalenin yazımı esnasında Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Eski Türk Edebiyatı bilim dalında yürütülen “Necati Bey Divanı: Metin - Bağlamlı Dizin-İşlevsel Sözlük” isimli doktora tez çalışmasından yararlanılmıştır.

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör. Dr. enesilhan@nku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4452-5717>

Böylece Necâtî şiirleri örneği üzerinden benzer çalışmalar için bir yöntem ve kategorizasyon teklifinde bulunularak aidiyet temelli sorgulama işlemlerinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Divan edebiyatı, şiir mecmuaları, 15. yüzyıl, bilinmeyen şiirler, Necâtî Bey.

GİRİŞ

Şairlerin yayımlanan divanlarında yer almayan şiirleri çerçevesinde tertip edilen çalışmalar, klasik edebiyat araştırmaları sahasında belirli bir yekûna ulaşmıştır. Dikkat çekici bir niceliğe sahip böylesi çalışmalar, hemen her yazma metinde, metin tenkidi ile neşri gerçekleştirilen çalışmalarda yer almayan şiirlere ulaşma ihtimalinin mevcut olduğunu ima etmektedir. Bu ihtimal, şair ve müstensih gibi yazma esere ilk müdahalede bulunan kimselerden günümüzde yazma eserler üzerine araştırma gerçekleştiren bilim insanlarına kadar uzanan yoğun ve çoğu zaman belirsiz bir sürece dayanmaktadır. Söz gelimi *Necâtî Bey Divânı*'nın yüzü aşkın divan nüshası arasında bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda bir nüsha grubunda, Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan tenkitli neşirde yer almayan şiirlerle karşılaşılabilir. Yahut şiirlerine rastlanılan iki yüze yakın mecmuanın çok azında o güne dek gün yüzüne çıkmamış bir şiir Necâtî Bey adına tanımlanabilmektedir. Divan nüshaları, şiir mecmuaları, tezkireler, arşiv metinleri vb. kaynak eserlerin çoğu kez çok az bir kısmında görülen yeni manzumelerin, bilinen manzumelerle beraber esere ekleniş sürecinde hangi saiklerin daha çok etkili olduğu tam olarak kestirilememekte; eserde bulunan yeni bir şiirin esere nasıl dâhil olduğu sorusu pek çok açıdan cevapsız kalmaktadır. Bu noktada yazara, müstensihe ve araştırmacıya yönelik geliştirilen bazı tespitler ve varsayımlarla meseleye ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

Hayatının sonuna değin şiir yazmakla meşgul olan şairler, bu sürecin bazı kesitlerinde şiirlerini bir araya getirmişlerdir. Bazen şairlik yeteneğinin gelişimi ve tarihî hadiselerin bağlayıcılığıyla önceleri divana eklenen bir şiir, sonradan şairi tarafından çıkarılabilmektedir. Bu yazım süreci, bazı şiirlerin sayıca daha az divan nüshasında yer alması sonucunu doğuran etkenlerdendir. Divan nüshalarının bir kısmında bulunan yeni şiirler üzerinde amil olan diğer etken müstensihlerdir. Eser kopyalamakla meşgul olan müstensihlerin, kopya metin üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunduğu müşahede edilmektedir. İstinsah edilen metinde bulunmayan mısra, beyit, şiir ve nesir metinleri nüshaya dâhil etme veya metin eksiltme, müstensihlerin metne müdahale sınırlarını göstermektedir³. Yazma metinler üzerinde başta metin tenkidi olmak üzere çeşitli metotlar vasıtasıyla araştırmalarda bulunan bilim insanları, hem bilinmeyen şiirlerin ortaya çıkmasına vesile olmakta hem de bilinmeyen şiirlerin varlığını sürdürmesine zemin hazırlamaktadır. Zira çok sayıda nüsha adedine sahip bir divanın tüm nüshalarının gözden geçirilmeyerek sadece belli sayıda nüshalar temelinde şekillenen divan neşri çalışmaları, gözden geçirilmeyen her nüshada neşri yapılan divanda bulunmayan şiirlerin olabileceği ihtimalini desteklemektedir. Ayrıca ele alınan divan nüshaları üzerinde,

³Müstensihlerin istinsah esnasında sergiledikleri hatalar ve metne müdahale örnekleri ile ilgili bk. (Ercan ve Hocaoğlu Alagöz, 2018).

çalışma esnasında yeterli, dikkatli ve özenli bir bilimsel tutumun takınılmaması, bazı şiirlerin gözden kaçarak neşre dâhil olmaması ile sonuçlanabilmektedir.

Bir şairin tenkitli neşri yapılan divanında yer almayan ve şair hakkında hazırlanmış herhangi bir çalışmada da bulunmayan şiirlerinin tespiti ve neşri önem arz eden çalışmalardandır. Tenkitli metin neşirlerinin temel gayesi şairin ağzından dökülen ve kaleminden çıkan şiirlerinin belirli bir metodoloji çerçevesinde kayda alınmasıdır⁴. Bilinmeyen bir şiirin tespiti, her şeyden önce tenkitli metin neşrini kemale erdirmeye gibi bir fonksiyonu icra edecektir. Şairin edebî kişiliğinin tespiti ile şiir dilinin hususiyetlerinin tahlili şiirleri vasıtasıyla gerçekleştiğinden temin edilen yeni şiirler, şairin sanatına açılan yeni pencereler anlamına gelmektedir. Tespit edilen manzume bir nazire, tesdis ve tahmis ise veya manzumede şairden önce ve şairle aynı devirde yaşayan başka şairlere göndermelerde bulunuluyorsa bu durum şairin şiir muhiti içerisindeki konumuna dair yapılabilecek değerlendirmeler için yön gösterici olacaktır. Temin edilen şiir yeni bir nazım şeklini ima edebilir veya çok az rastlanılan bir nazım türünü örneklendirebilir. Şu hâlde tespit edilen şiirler tür literatürü açısından da yarar sağlayacaklardır. Şairin basılı divanında yer almadığı iddiasını taşıyan bir çalışmadan yukarıda sıralanan çıktılarının alınabilmesi için her şeyden önce şiirin şaire aidiyetine dair bazı işlemlerin yapılması ve bu husustaki soru işaretlerinin en aza indirgenmesi gerekmektedir. Bu noktada karşılaşılan temel problem ise şiirin şaire aidiyetinin tescilinde güvenilen ve sıhhatinden emin olunan kaynak metinlerin tespiti meselesidir.

1. GÜVENİLİR BİR KAYNAK METİNDEN SÖZ EDİLEBİLİR Mİ?

Günümüzün tek tipleşmiş kitaplarına nazaran yazma eserler, ortaya çıktığı zamanın sosyal, kültürel ve tarihsel şartları ile direkt ilintili bir karaktere sahiptir. Yazarlar, müstensihler, mücellitler ve müzehhiplerin dâhil olduğu yazım sürecinden sonra ortaya çıkan yazma eserler hâliyle günümüz kitapları gibi sabit ve sitatik değildir⁵. Osmanlı müellif ve müstensihlerinin kitap ve nüsha arasında belirgin bir ayrıma gittiği tespit edilmektedir. Kitap ile yazarın zihninde teşekkül eden soyut metin anlaşılırken nüsha ile bu soyut metni de çevreleyen notların olduğu “kümülatif bir bilgi vasıtası” kastedilmektedir (Arslan, 2020, s. 21-22). “Yazma zihniyetli bir okurun dünyasında kitap, bugünün kusursuz, ideal, değişmez ve tek tip kitabının aksine eklemeler, çıkarmalar, hatalar, düzeltme ve değişiklikler barındırdıkları için karakteri itibarıyla eşsizdir” (Taşkın, 2020, s. 331). Bu karakter yapısı, tıpkı insanlar ve ataları arasındaki soy

⁴Martin West ve G. Thomas Tanselle, tenkitli neşrin esas amacının yazarın zihninde oluşan ve kâğıda dökmeye niyetlendiği metne ulaşmak olduğu kanaatindedirler. (Bordalejo, 2011, s. 53, 54, 60). Dilin dar ve kısıtlı çerçevesi içerisine şairin hayal dünyasından nakledilen şiir metni, ister istemez bazı değişikliklere uğrayacaktır. Tenkitli neşrin esas gayesine yönelik alternatif bir değerlendirme olması yönüyle bu yaklaşım dikkat çekicidir.

⁵Yazma eserlerin yazılış sürecinde ilk adım hattatlar tarafından metnin esere kaydedilmesi ile atılır. Metin yazılırken kenar cetveller, serlevhalar, tezhip ve minyatürler vb. tezyinat için boşluklar bırakılır. Bu boşluklar müzehhiplerin eser üzerindeki tasarruflarına göre şekillenir. Yazma eserlerde bu sıralama ve süreç bazı küçük değişiklikler gösterse de geneli itibarıyla yazım, çizim ve süslemede bu minvalde hazırlanan bir program takip edilir (Roxburg, 2012, s. 455).

ilişkilerinde olduğu gibi yazma eserler arasında da soya dayalı bir ilişkiyi zorunlu kılar. Nesebi doğrultusunda insanlar arasında görülen güven duygusu yazma eserlere yaklaşımda da geçerlidir. Yazma esere güven diğer bir ifade ile yazma eserin sıhhat derecesi, onun akrabaları ile kurduğu güçlü bağları ile doğru orantılıdır. Tenkitli neşir çalışmalarında ilk basamak olarak nüsha şecerelerinin kurulması güvenilir nüshaların temini endişesi iledir. Kendisinden önceki ve kendisinden sonraki yazma süreçleri belirlenebilen, hangi nüsha koluna mensup olduğu net bir biçimde tespit edilen bir yazma eser, imlası düzgün ve hacimli de olsa nesebi belli olmayan bir yazmadan çok daha güvenilirdir.

Klasik edebiyat metinlerinin neşri çerçevesinde hazırlanan çalışmalar, önemli bir yekûnu teşkil etmektedir. Tenkitli metin çalışmalarında sağlam ve güvenilir bir metnin tesisi çalışmanın dayandığı yazma eserin veya eserlerin karakteristiğinin çözümüne bağlıdır. Dil ve imla hususiyetleri, yazı, cilt, tezhip ve kâğıt özellikleri; vakıf, temellük, tesâhüb, mukabele, istinsah vb. kayıtlar, derkenar/ düzeltme notları ve mühürler yazma eserin sıhhatine dair ipuçlarını barındıran önemli verilerdir. Ancak tüm bu veriler tek başlarına değerlendirildiklerinde araştırmacıyı yeterli ve tatmin edici bir sonuca ulaştırılmaz. Bir nüshaya dair elde edilen tüm veriler, nüshaların birbirleri ile olan ilişkileri düzleminde değerlendirilmeli ve ucu, yazmalar silsilesine/ şablonuna varan bir sonuca ulaşma doğrultusunda kullanılmalıdır. Peki sadece birkaç şiirin şairine aidiyeti noktasında tanıklığına güvenilebilecek, bu hususta tek başına yeterli olan bir yazma eserden söz edilebilir mi? Bu noktada tüm yazma eserlerin oluşum süreçlerinin kendi içerisinde bazı farklılıklar gösterebileceği gerçeğini belirtmek gerekir. Sözelimi bir divan nüshası ile mecmua veya tezkire metninin yazım süreçleri temelinde bazı farklılıkları barındırır. Okuyucu, şair/ yazar ve müstensihin beklenti ve tasarruflarına göre şekillenen yazma eserlerin her biri kendi oluşum şartlarına göre değerlendirilmelidir.

1.1. Divan Nüshaları

Belli bir tertibe göre hazırlanan mürettep bir divan, başta Allah, peygamber ve din büyüklerinin övgüsü olmak üzere devrin padişahı ile devlet büyüklerine dair övgülerin yer aldığı kasideler ile başlar⁶. Kasidelerden sonra kıta ve kıta-i kebireler ile musammat (murabba, muhammes, müseddes) nazım şekilleri ile yazılmış manzumeler gelmektedir. Sonrasında genelde divanın en hacimli kısmı olan gazellere geçilmekte ve gazellerden sonra kıta, rubai, nazım ve müfretlerden oluşan manzumeler yer almaktadır (Mermer ve Koç Keskin, 2021, s. 50). Divan metinleri, Klasik edebiyatın sahip olduğu edebî birikimde önemli bir dilimi teşkil etmektedir. Şairler için en büyük övünç kaynağı şiirlerini mürettep bir divan şeklinde bir araya getirebilmektir. Şairlerden bazıları bu süreci hayatta iken yürütebilmekte iken divanı vefatından sonra tertip olunan şairler de

⁶Belirli bir düzen doğrultusunda oluşturulmayan divanlar da bulunmaktadır. Gayrı mürettep divanlar ve divançeler bu hususa örnek teşkil ederler.

tespit edilmektedir⁷. Hayatının son devrelerinde şiirlerini bir araya getiren şairler olduğu gibi belli devirlerde farklı divanlar tertip eden şairler de bulunmaktadır⁸.

Şairi tarafından veya şairin vefatından sonra tertip edilen divanlar ikinci aşamada kopyalanmak suretiyle çoğaltma işlemine tabi tutulur. Şairin şöhretine ve etki alanına oranla çoğaltılan divan nüshası adeti de değişkenlik gösterir. Klasik şiirin en önemli şairlerinden Bâkî'nin (ö. 1008/ 1600) *Dîvân*'ının nüsha adedinin 240'a yaklaştığı belirtilmektedir (Öztürk, 2022, s. 411). *Ahmet Paşa Dîvânı*'nın 41 nüshası tespit edilmektedir (Kadaş, 2021). Meseleye Necâtî açısından bakıldığında toplamda 99 nüshası tespit edilen divanın, tarihi bilinen nüshalarının ekseriyetinin Necâtî etkilerinin en çok hissedildiği 16. yüzyıla ait olduğu belirlenmiştir (İlhan, 2021a). Farklı müstensihlerce defaten çoğaltılan divan nüshaları, daima basılı divanda bulunmayan şiirlere rastlanma ihtimalini taşımaktadır. Şiirin yer aldığı nüshaya güvenerek ve herhangi bir sıhhat sorgulamasında bulunmaksızın şaire aidiyetine esas olarak nüshayı göstermek sakıncalı bir yaklaşımdır. Müstensih, kopyaladığı zemin metnin dışına çıkarak başka bir metinde gördüğü veya ezberinde olduğu bir şiiri ekleyebilmektedir. Divan nüshalarında tesadüf edilen sah (düzeltme) kayıtları veya derkenarlara sonradan eklendiği anlaşılan şiirler, müstensihin metne müdahale sınırlarını göstermesi bakımında önemli verilerdir. Bazı akademik çalışmalarda, şairin yaşadığı devre yakın olan nüshalarda, diğerlerine nazaran daha az şiir bulunduğu ve zamana bağlı olarak nüsha hacimlerinde görülen artışlara dikkat çekilmektedir⁹. Metin tenkidinde yazarın elinden çıkmış olan asıl/ temel nüshadan uzaklaştıkça araya yeni nüsha nesilleri gireceğinden metinde sapmaların olma ihtimalinin artacağı öngörülür (Açıl vd., 2022, s. 34). Metni oluşturmada esas nüshaların seçiminde şecere sistemindeki konumun yanı sıra yazım tarihi itibarıyla da en eski olma durumu bir tercih kriteri olarak ele alınmaktadır¹⁰.

⁷Örneğin Fuzûlî *Türkçe Dîvânı*'nın mukaddimesinde eserinin kendisi tarafından tertip edildiğini ifade etmektedir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977, s. 328). Benzer şekilde Necâtî de *Dîvânı*'nı hamisi Abdurrahman Çelebi'nin arzusu üzerine tertip ettiğini dibacede bildirmektedir (Tarlan, 1963, s. 11).

⁸Bu hususta Gelibolulu Âlî (ö. 1008/ 1600) örnek olarak verilebilir. Şair hayatının çeşitli dönemlerinde olmak üzere dört adet divan tertip etmiştir (Aksoyak, 2022).

⁹Avusturya Milli Kütüphanesi'nde Cod.Af.376 arşiv numarası ile kayıtlı *Necâtî Dîvânı* nüshası, Necâtî'nin vefatından 6 yıl sonra istinsah edilmesi ile en eski nüsha olarak tespit edilmiştir (İlhan, 2021a). Ancak kendisinden sonra istinsah edilen yazmalara kıyasla çok daha az şiiri barındırmaktadır. *Bâkî Dîvânı* yazmaları üzerine geniş çaplı bir araştırma yapan Furkan Öztürk, nüshaların tanıkladığı "çekirdek gazelleri" belirlemiş ve sonradan kaleme alınan nüshalar aracılığıyla "çekirdek gazeller" üzerine eklemelerde bulunduğu sonucuna ulaşmıştır (Öztürk, 2022, s. 411).

¹⁰Jan Just Witkam, İbnü'l-Efkânî'nin *İrşâdü'l-kâsıd ilâ Esne'l-makâsıd* adlı eserinin tenkitli neşrinde Maas tarafından çerçevesi çizilen şecere sisteminin eserin 55 adet nüshası karşısında işlevsiz kaldığını gözlemlemiş ve neticede eserin en eski nüshaları başta olma üzere çeşitli kriterler etrafında seçtiği 7 nüsha ile çalışmasını tamamlamıştır (Witkam, 2017, s. 352). Tenkitli neşirde nüsha seçiminde istinsah tarihinin önemi dair ayrıca bk. (Açıl vd., 2022, s. 34).

Divan nüshalarının sıhhatine/ güvenilirliğine dair yapılacak değerlendirmelerde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise nüshanın bulaşma/ karışma durumunun belirlenmesidir. Divan nüshalarının kopyalanma süreci her zaman tek bir zemin metne dayanmayıp bazen birden fazla metnin sürece dâhil edildiği görülmektedir. “Tarihsel tatbikattan biliyoruz ki kâtipler birden fazla nüshadan aynı anda istinsah yapabildikleri ve seçmeci bir yöntemle metinlerini oluşturabildikleri gibi tek bir nüshadan yazıp bitirdikten sonra nüshaları, başka nüshalarla karşılaştırıp düzeltme ve eklemeler de yapabilmektedir”¹¹ (Polat, 2015, s. 268). *Necâtî Dîvânı* özelinde meseleye yaklaşıldığında Mısır Milli Kütüphanesi’nde 18 arşiv numarası ile kayıtlı “*Musavver Dîvân-ı Necâtî*” isimli nüsha bulaşma durumuna örnek teşkil etmektedir. Nüshada yüze yakın gazel, bazı kelime ve mısra değişiklikleri ile en fazla dörder kez olacak surette tekrar tekrar bulunmaktadır. Bu durum nüshanın en çok dört farklı nüsha aracılığıyla istinsah edildiğini gösterir. Bulaşma durumu nüshanın diğer nüshalar ile kurduğu akrabalık ilişkilerinin belirlenimini imkânsızca yakın bir noktaya getirmektedir. Bu bakımdan basılı divanda yer almayan bir şiir, bulaşma durumunun görüldüğü bir divan nüshasında yer alıyorsa çok daha temkinli olunmalıdır.

Divan nüshalarında farklı şairler adına tanıklanan benzer şiirlerin varlığı, yazma divan metinleri üzerinde dikkat derecesinin artırılmasını gerekli kılmaktadır. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarla Necâtî-Şevkî (bk. Tılfarlıoğlu, 2022a; Tılfarlıoğlu, 2022b), Necâtî-Revânî (bk. Tanyıldız, 2015), Bâkî-Âşık Çelebi (bk. Kaplan, 2016), Bâkî-Gelibolulu Âlî (bk. Aksoyak, 2005), Nef’î-Cevrî-Nev’î (bk. Köksal, 1997; Kaplan, 2018a), Şah İsmail-Karamanlı Nizâmî (bk. Macit, 2017) arasında, aynı şiire sahip olma noktasında benzerlikler ortaya konmuştur. Ayrıca *Hayâlî Bey Divânı*’nı nüshalarında yer alan şiirler üzerine hazırlanan bir çalışmada divan nüshalarında bulunan ancak Hayâlî Bey’e ait olmayan 38 adet şiir belirlenmiştir (Çelik Vural, 2022, s. 145). Tüm bu örnekler bir şiirin divan nüshasında yer almasının şaire aidiyeti noktasında tek başına yeterli görülmemesi gerektiğini; tarih olarak erken bir zamanda yazılmış veya müellif hattı ile kaleme alınmış nüshalar haricindeki yazmalara dikkat ve ihtiyat ile yaklaşılması lüzumunu göstermektedir.

1.2. Şiir Mecmuaları

“Herhangi bir nazım türü veya nazım şekli birliği/ müşterekliği aranmaksızın derlenmiş manzum metinlerden oluşan toplamalara şiir mecmuası” adı verilmektedir (Köksal, 2012, s. 411-412). Esere, yazara, okura ve şiir muhitine dair çeşitli veçheleri barındırması ile şiir mecmuaları çok yönlü ve işlevsel metinlerdir. Bilinmeyen veya tespit edilemeyen şairler ve manzumeler, şairlere dair biyografik kaynaklarda yer almayan bazı bilgiler ve anekdotlar, şiire ve şaire dair edebî değerlendirmeler şiir mecmualarının

¹¹Nüshaların tek bir nüshadan ve hiçbir ekleme ve çıkarma yapılmadan kopya edildiği varsayımından hareketle Maas tarafından ortaya konan “şecere (stemma)” sistemine yöneltilen eleştirilerin başında da bu husus gelmektedir. Zira karışık/ bulaşmış nüshaların diğer nüshalar ile ilişkilerinin belirlenimi imkânsız hale gelmektedir. Konu ile ilgili değerlendirmeler için bk. (Maas, 2011).

değerini belirleyen önemli verilerdir¹². İçerisinde yer alan şiirlerin genel dağılımları, devir içerisinde şiir okurlarının edebî yönelimleri ile şairlerin etki ve beğeni düzeylerinin belirlenmesine imkân sağlamaktadır. Şairler, şiir mecmualarında şiirlerinin yer almasını bizatihi istemiş ve usta şair olma yolunda bunu önemli bir adım olarak görmüşlerdir. Ayrıca “derleme eser”, “şiir mecmuası” veya “antoloji” manası ile “mecmua” kelimesinin divanlarda beyit aralarında kullanıldığına dair sayısız örnekle karşılaşılmaktadır (Kurnaz ve Çeltik, 2013, s. 45). Nazire mecmualarından hareketle şairin yetişmesinde ve yetkinliğe ulaşmasında hangi şairleri örnek aldığı belirlenebilmekte; bu doğrultuda şiir mecmuaları şairler arası edebî etkileşimlerin ve şairlerin takip ettiği şiirsel zeminlerin tespitinde bir nevi kaynak vazifesi görmektedir.

Şiir mecmualarının araştırmacılara sağladığı ve özetlemeye çalışılan pek çok faydası esasen onların oluşum şartları ile yakından ilgilidir. Mecmuaların, insanlar arasında dolaşan bazı şifahi bilgileri barındırmaları, aktüel yaşama dönük bilgilerin geleceğe intikalindeki rolü ve pek çok kimsenin aynı anda yararlanabileceği pratikleri içermesi ile tamamıyla fayda eksenli metinler olduğu söylenebilir. “Derleyen bizzat kendisi için hazırlamış da olsa derleme sürecinin sonunda ortaya çıkan içerik, bir şekilde herkese ya da özel ilgi alanlarına yönelik olarak belli bir zümreye hitap edecek niteliktedir. Bu çerçevede genel olarak mecmuaların fayda prensibi doğrultusunda geleceğe yönelik olarak hazırlanmış eserler olduğu düşünülebilir” (Gürbüz, 2013a, s. 73). Şiir mecmualarının faydaya dönük zengin bilgi birikimi, mecmualar üzerine yapılan çalışmaların daha çok içeriğin nakledilmesi minvalinde seyretmesine sebebiyet verir¹³. Mecmuaların sıhhat derecelerinin sorgulanması ve güvenilir metin olma durumlarının irdelenmesi genellikle tenkitli neşirde mecmua kullanımına dair yapılan değerlendirmeler çerçevesinde görülmektedir. Figânî, Misâlî ve Selikî dîvançeleri ile Helâkî, Aydınî Visâlî, Vasfî ve Amrî divanlarına dair hazırlanan çalışmalarda görüldüğü üzere bazen ele alınan şairin divanı tamamıyla şiir mecmualarına dayandırılmaktadır. Behiştî, Gelibolulu Âlî ve Basîrî divanları örnekleminde bazen de divan nüshalarının yanı sıra şiir mecmuaları da tenkitli

¹²Şiir mecmualarının bu hususiyetleri üzerine gerçekleştirilen bazı çalışmalar şöyle sıralanabilir: Köksal, F. (2017). Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP). *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori* içinde (s. 133-152). İstanbul: Kesit Yayınları; Aydemir, Y. (2010). Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar. *Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum, Klasik Türk Edebiyatında Biyografi* içinde (s. 87-100). Ankara: AKM Yayınları; Gürbüz, M. (2010). Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları. *Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum, Klasik Türk Edebiyatında Biyografi* içinde (s. 315-328). Ankara: AKM Yayınları; Öztürk, U. (2013). Tezkire Niteliğinde Bir Şiir Mecmuası. *Turkish Studies*, 8(1), 411-428; Zülfe, Ömer (2011). Biyografik Bilgiler Açısından İki Nazire Mecmuası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 151-169.

¹³Geçmişten günümüze şiir mecmuaları ile ilgili yapılan akademik çalışmalar ile ilgili şu makalelere bakılabilir: Gıynaş, K. A. (2011). Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 245-260; Süngü, Z. (2020). Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Yeni Çalışmalar Bibliyografyası ve MESTAP. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (25), 917-1056.

neşirde kullanılmıştır. Tenkitli neşirlerde şiir mecmualarının kullanımı, yazma metin olarak mecmualara güvenilmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Yaşar Aydemir, mecmualarda yer alan bazı sakıncalara da değinerek divan nüshalarının tamamının görülmediği tenkitli neşir çalışmalarında mecmualardan da yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır (Aydemir, 2007, s. 135). Öte yandan bazı araştırmacılar şiir mecmualarının tenkitli neşirde kullanımı hususuna daha temkinli yaklaşmakta ve bu doğrultuda yazma eser olarak mecmuaların güvenilirliklerini sorgulamaktadır. Fatih Köksal, mecmualarda yer alan ancak divan nüshalarının hiçbirinde tanıklanmayan rivayet ve varyantların neşre dâhil edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir (Köksal, 2012, s. 418). Furkan Öztürk Bâkî'ye ait olmadığı kesin olan şiirlerin dahi divan nüshalarında tanıklanmasından hareketle özellikle çok sayıda nüshaya sahip eserlerin tenkitli neşirlerinde mecmuaların kullanılmamasının daha doğru olacağı kanaatinde. Mecmuada yer alan bir şiir, aynı şaire ait pek çok divan nüshasının çok azında yer alıyorsa bu durum sıhhat sorgulaması için “önemli bir gösterge olarak ele alınmalıdır” (Öztürk, 2022, s. 413).

Şiir mecmuaları divan nüshalarına göre çok daha serbest bir yazım sürecine tabidir. Genelde mecmua derleyicisinin kişisel zevklerine ve toplumun genel beklentilerine göre yazılan bu eserler, haliyle sınırsız bir özgürlük alanına sahiptir. Çoğu mecmuada, derleyicisinin kim olduğuna dair herhangi bir kayıt yer almamakta ve bu durum derleyen kimsenin yetkinliği üzerinden esere dair yapılabilecek herhangi bir sıhhat sorgulamasını mümkün kılmamaktadır. Bazı sınırlı sayıda mecmuanın divan nüshaları, tezkireler ve diğer şiir mecmuaları ile kontrol edilerek sağlamanın yapıldığı ve böylelikle metnin diğer metinlerle mukabele edildiği tespit edilmektedir (Gürbüz, 2013b, s. 321). Ancak geneli itibarıyla mecmuaların yazım sürecinde hangi kaynakların temel alındığına dair belirlemelerde bulunulamamaktadır. Ayrıca bazı mecmuaların ilk kaleme alındığı zamandan itibaren eklemeler yapılmak suretiyle genişlediği bilinmektedir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1986, s. 170). İlk derleyicisine dair pek çok belirsizlik ortadayken metne müdahale eden diğer kimselerin varlığı şiir mecmualarına yaklaşıırken gösterilmesi gereken ihtiyat kaydını artırmaktadır. Alanyazında tespit edilen ve şairlerin basılı divanlarında yer almayan şiirlerine dair yapılan çalışmaların kahir ekseriyeti şiir mecmualarındaki verilere dayanmaktadır. Az da olsa bir şairin basılı divanında yer almadığı iddiasıyla ortaya çıkan yayınların değerlendirildiği ve aidiyet sorgulamaları ile bu yayınlarda öne sürülen şiirlerin bahsi geçen şairlere ait olamayacağının ispatlandığı çalışmalar da bulunmaktadır¹⁴. Tüm bu hususlar yazma metin olarak şiir mecmualarına temkinli yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. İçerisinde yer alan şiirlerin ait oldukları şairlerin divanları ile karşılaştırma yapılması suretiyle şiir mecmuasının sıhhatine dair değerlendirmelerde bulunulabilir. Mecmuanın tertibi ve hattı ile ilgili olumlu tespitler de

¹⁴Bâkî'nin basılı divanlarda yer almayan şiirleri üzerine bir araştırmada bulunan Hasan Kaplan, çeşitli yayınlarda şiir mecmuaları temel alınarak Bâkî'ye ait yeni bir şiir olarak takdim edilen bazı manzumelerin muhtelif kaynaklarda Nev'î, Nâmî, İlmî, Mesihî, İshak Çelebi ve Nihânî adına tanıklandığını tespit etmektedir (Kaplan, 2018b, s. 224-230).

sıhhat sorgulamasında bir veri olarak kullanılabilir. Ancak tüm bu sorgulama ameliyeleri dahi kesin bir sonuca ulaşmak için yeterli değildir.

1.3. Tezkireler

“Belli bir meslekte tanınmış kişilerin, başta şairler olmak üzere, velilerin, hattatların, mimar ve musikilerin, hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz eden edebi türe” tezkire adı verilir (Kılıç, 2010, s. 11). Tezkireler, şairlerin hayatına dair bazı önemli kesitlerin anlatıldığı, şiir ve şair üzerinde poetik değerlendirmelerin yapıldığı, şiirlerinden hareketle şairlerin edebi kişilikleri hususunda çıkarımlarda bulunduğu ve en nihayetinde klasik edebiyat ve Fars edebiyatı çerçevesinde bütüncül yaklaşımların sergilendiği önemli kaynak metinlerdendir. Tezkirelerin kaleme alınmasında en temel gaye, içinde bulunulan devre gelene kadar yaşamış ve hâlen yaşamakta olan şairler hakkında bilgilendirmede bulunarak onların unutulmasının önüne geçip şiirlerinin okunmasını sağlamaktır (Çınarcı, 2016, s. 11). Bu amaca matuf kaleme alınan tezkirelerde belirli bir tertip şemasının takip edildiği gözlemlenir. Eserler genelde şiir ve şair üzerine bazı değerlendirmelerin yapıldığı, eserin kaleme alınış sebepleri ile sunulduğu kişinin övgüsünün yer aldığı bir mukaddime bölümü ile başlar. Sonrasında tabakat veya harf sırasına göre dizilen şairlerle ilgili çeşitli açılardan bilgilendirmelerde bulunulur (Uzun, 2012, s. 70).

Edebiyat tarihine, edebî tenkide, sosyal ve kültürel yaşama dair verilerle önemli bir kaynak metin vazifesi gören tezkireler, yazarının bilgi birikimi ve yetkinliğinin sezilebilmesi, belirli bir düzen doğrultusunda tertip edilmeleri ve ucu yazmalar silsilesine varan nüsha alt yapısı ile şiir mecmualarına nazaran daha güvenilir bir görünüme sahiptir. Bunun yanı sıra tezkirelerde yer alan bilgilerin temin edildiği kaynaklar, tezkirelere dair sıhhat sorgulamalarının yoğunlaştığı yegâne husus olarak görülmektedir. Zira tezkirelerde bilgiyi edinme yolunda yazılı kaynakların yanı sıra sözlü kaynaklara da müracaat edilmektedir. Şairin kendisi, şairi tanıyan üçüncü şahıslar, dost meclislerinde ve toplum içerisinde dolaşan yaygın kanaatler vb. sözlü kaynakları teşkil etmektedir. Hemen her tezkirede değişen oranlarla tespit edilen bu sözlü kaynaklar, yalnızca araştırmacılarca değil tezkire yazarlarınca da tenkide tabi tutulmaktadır¹⁵. Şairler arası dolaşan intihal suçlamaları, şairlerin birbirlerinin itibarını zedelemeye dönük söz ve davranışları, farklı şairlere isnat edilen şiirlerin varlığı sözlü kaynaklardan temin edilen bilgiler olup tezkire yazarlarınca da irdelenmiştir¹⁶.

¹⁵Türkçe tezkirelerde sözlü kaynak eleştirisine dair bk. (Çınarcı, 2016, s. 244-248).

¹⁶“Şairleri zor durumda bırakmak isteyen, onu ya tercümeyle ya da çalmakla suçlayarak itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Bu durumda o şaire atfedilen şiirler karşısında dikkatli olmak gerekir” (Kaplan, 2017, s. 56). Hayâlî Bey, Zâtî, Mesîhî ve Revânî böylesi suçlamalara maruz kalan şairlerdendir. Bazen toplumsal hafızada yer alan ancak yanlış olduğu bilinen bazı kayıtların tezkire yazarlarınca çözümlenmeye çalışıldığı; manzume veya manzume parçalarının yaygın kanaatin aksine farklı şairlere ait olduklarının tespitine dair de pasajlarla karşılaşılabilmektedir (Kaplan, 2017, s. 61-62).

Şairlerin basılı divanlarında yer almayan şiirleri ile iki şair arasında tespit edilen ortak şiirlere dair kaleme alınan bazı çalışmalarda aidiyet sorgulaması esnasında tezkirelere de başvurulduğu görülmektedir¹⁷. Tezkire metninin hem yazma eser olarak hem de sağladığı imkânlar açısından değeri ve kıymeti ortadadır. Ancak içerisinde yer alan bilgilerin temin edildiği kaynakların belirsizliği veya bir kısmı itibarıyla sözlü kaynaklara dayanması dikkatli davranmayı gerektirmektedir. Örnek vermek gerekirse klasik edebiyatın en büyük şairlerinden Necâtî'nin hayatına dair en temel ve en kolay temin edilecek bilgilerden olan "asıl adı" mevzuunda 16. yüzyıl tezkireleri arasında ittifak görünmemektedir. Tezkire metinlerinden temin edilen bilgilerle oluşturulan edebiyat tarihine dair eserlerde, buna benzer ihtilaflı durumların yeterince irdelenmemesinden şairlerle ilgili yanlış bilgilerle karşılaşılabilir¹⁸. Bu noktada bir manzume, şairin hayatından bir kesit, şaire isnat edilen bir eser vb. hususlara dair yapılan derinlemesine incelemelerde, divan nüshalarından, diğer biyografik eserlerden, şiir mecmualarından ve hatta arşiv metinlerinden de yararlanılmalıdır.

1.4. Arşiv Metinleri

Kuruluştan itibaren Osmanlı devlet sistemi içerisinde arşivleme faaliyetleri çeşitli aşamalardan geçmiş ve modern manada ilk arşiv sistemi 19. yüzyılda hayata geçirilmiştir. Bu amaçla kurulan "Hazîne-i Evrâk" ve "Bâbîâlî Evrak Odası" ile yüzbinlerce resmi belge modern yöntemler ve çeşitli tasnif usulleri ile korunabilmiştir (Rukancı, 2008, s. 414-431). Arşiv belgelerine verilen önem Cumhuriyet devrinde de devam eder. 1922 Mahzen-i Evrâk Mümeyyizliği kurularak tüm arşiv metinleri tek çatı altında toplanmaya çalışılır. 1927'de mümeyyizlik Başvekâlet Müsteşarlığına bağlanır. Kurum çeşitli aşamalardan geçtikten sonra 1960'da Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'ne evrilmiştir. 1980 yılına değin süren çalışmalar neticesinde 2,5 milyon belgenin tasnifi tamamlanmıştır (Aktaş ve Halaçoğlu, 1992, s. 123-124). Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının verilerine göre Osmanlı Arşivi'nde 95 milyon belge ve 400 bin defter yer almaktadır (bk. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/>).

Arşiv metinleri üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar, bu metinlerde edebiyat tarihine, şairlere ve şiirlere dair önemli verilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususta II. Bâyezîd ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde şair ve sanatkârlara verilen ihсанların yer aldığı "*İnâmât Defterleri*" örnek verilebilir. Başta tezkireler olmak üzere

¹⁷Örneğin Ömer Zülfe hem Fuzûlî hem de Selikî'ye atfedilen bir gazele dair kaleme aldığı çalışmasında kaynak metinler arasında tezkirelere de yer vermektedir bk. (Zülfe, 2006). Neslihan Polat Aktaş, Necâtî'nin divan nüshalarında yer alan ancak tezkirelerde Mevlânâ Sâkî'ye atfedilen bir kıta üzerindeki çeşitli açılardan aidiyet temelli bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır bk. (Polat Aktaş, 2020).

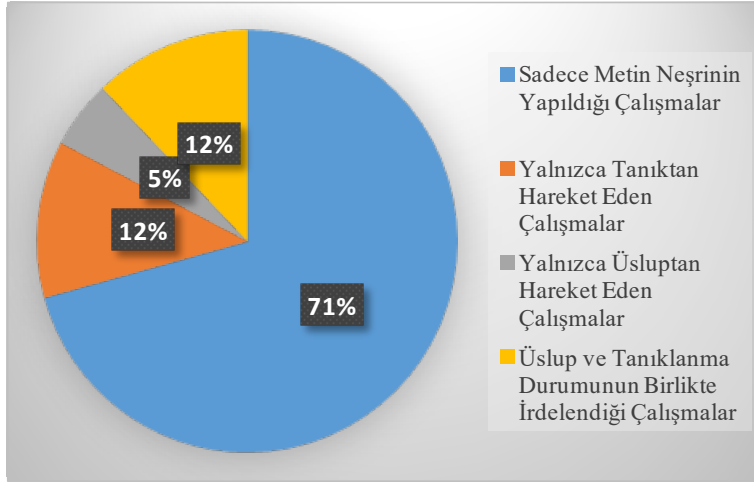
¹⁸Hemen hemen her edebiyat tarihi metninde *Kınalızâde Tezkiresi*'nden hareketle Necâtî'nin Kastamonu'ya gençliğinde gittiği ve sonrasında İstanbul'a gelerek Fatih'e ulaşmaya çalıştığı bilgisi yer almaktadır. Oysa *Latîfî Tezkiresi*'nde Necâtî'nin Kastamonu'ya sonraki yıllarda Şehzâde Mahmûd ile beraber gittiği bildirilmektedir. Tarihi hadiselerden, bazı arşiv metinlerinden ve bilhassa *Dîvân*'da yer alan kasidelerin sunuluş zamanlarından hareketle Latîfî'nin iddiasının daha mümkün olduğu belirlenmiştir bk. (İlhan, 2021b).

kaleme alınan biyografik kaynaklarda ismi yer almayan bazı şairler, kısıtlı da olsa *İnâmât Defterleri*'nin sunduğu kayıtlar ile tespit edilebilmektedir (Erünsal, 2021, s. 510-528). Yine arşiv kayıtlarından hareketle şairler ile ilgili biyografik kaynaklarda yer almayan yeni bilgilere ulaşılabilmektedir (bk. Kaçar, 2022). Muhtelif şairlerin basılı divanlarında yer almayan şiirlerine ulaşmada arşiv metinlerinde de faydalanılabilmektedir (bk. Kınay Civelek, 2022). Resmi nitelik taşıyan bu tür belgelerde yer alan bilgiler diğer kaynak metinlere göre daha güvenilir bir görünüm arz etmektedir.

2. BASILI DİVANLARDA YER ALMAYAN ŞİİRLERİN ŞAİRE AİDİYETİ HUSUSUNDA İZLENEN YÖNTEMLER

Geçmişten günümüze şairlerin basılı divanlarında bulunmayan şiirleri üzerine kaleme alınan çalışmalarda yükselen bir ivme görülmektedir. Özellikle son yıllarda şiir mecmuaları hakkında gerçekleştirilen yüksek lisans ve doktora çalışmalarındaki gözle görülür artışlar, büyük çoğunluğu şiir mecmualarındaki verilere dayanan böylesi çalışmaların da artmasına yol açmıştır. Sayısal verilerdeki artışlara mukabil, ilgili çalışmalarda yer alan şiirlerin şairlerine aidiyeti meselesi de çeşitli açılardan ele alınmış ve bazı farklı yaklaşımlar denenmiştir. Ancak örneklem olarak belirlenen altmışa yakın çalışmada -% 71- herhangi bir aidiyet araştırması yapılmaksızın yalnızca tespit edilen şiirlerin neşirlerinin yapıldığı görülmektedir. Bu durum her açıdan bazı sakıncaları barındırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere divan, şiir mecmuası, tezkire vb. kaynak metinlerin her biri kendi içerisinde artan ve azalan oranda çeşitli tutarsızlıkları barındırmaktadır. Ayrıca aynı mahlası kullanan birden fazla şair olabileceği gibi bazen aynı vezinde olduğundan kolaylıkla birbirlerinin yerine geçebilen mahlaslar ile karşılaşmaktadır. Tüm bunlar şiirlerin tespiti kadar aidiyet temelli bazı işlemlerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Şiirlerin şairine olan aidiyeti belirlenemiyorsa en azından şiirler üzerindeki şüpheleri mümkün mertebe izale edebilecek bir yöntem geliştirilmelidir.

Şairin basılı divanı ile bilinmeyen şiirlerinin kelime, vezin, redif ve kafiye sıklıkları ile kullanılan söz sanatları, mana ve hayal öğeleri açısından karşılaştırılması esasına dayalı üslup çalışmaları yöntem olarak kullanılmaktadır. Bazı çalışmalarda hem şiirlerin şaire atfedildiği kaynak metinlerin/ tanıkların değerlendirildiği hem de üslup çalışması ile aidiyet meselesinin çözümlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak böylesi yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere çok az bir oranı teşkil etmektedir.

Şekil 1. Basılı Divanlarda Yer Almayan Şiirlerin Atfedildikleri Şairlere Aidiyetinin Tespitine Dair Yapılan Çalışmaların Oransal Dağılımı

3. TENKİTLİ NEŞİRDE YER ALMAYAN ŞİİRLERİN ATFEDİLDİKLERİ ŞAİRLERE AİDİYETİNİN TESPİTİNDE UYGULANACAK YOL

Günümüzde bilgisayar teknolojilerinin sağladığı kolaylıklar fen bilimleri alanlarında olduğu gibi sosyal bilimlerde de araştırma usullerini geliştirmekte ve varsayımlara dayalı sonuçları en aza indirgemektedir. Söz gelimi sözlük alanında şimdiye değin basım ve yayın vasıtasıyla yürütülen çalışmalar bugün artık “Kubbealtı Lugatı”, “LEHÇEDİZ” ve “Lexiqamus” vb. platformlar aracılığıyla çok daha ileri bir noktaya taşınmış ve Türkçenin tüm dönemlerini içine alan işlevsel ve tarihsel bir sözlüğünün tamamlanması aşamasına gelinmiştir. Sisteme dâhil olan yüzlerce araştırmacının büyük katkılarının yanı sıra yazılım, internet ve teknoloji altyapılarının desteği ile belki de onlarca sene sonra alınacak bilimsel mesafeler çok daha kısa sürede kat edilebilmektedir. Benzer bir çalışma şiir mecmualarının tek bir platformda birleştirmeyi amaçlayan “Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi (MESTAP)” adı altında yürütülmektedir. Proje dâhilinde yazma eser kütüphanelerinde tespit edilen tüm şiir mecmualarının yazar, beyit, vezin, nazım şekli, nazım türü, varak vb. başlıklar altında ayrıntılı tasnifleri yapılmaktadır. Böylece bir şiirin hangi mecmuada hangi şaire atfedildiği, vezin, nazım şekli sıklıkları, şairlerin şiirlerinin tercih edilir olma oranları vb. çıktılara çok kısa bir süre zarfında ulaşılabilecektir (Köksal, 2012, s. 424-425). Tenkitli neşir sahasında da teknolojinin imkânlarından yararlandığı görülmektedir. “The Bâkî Project” bu hususa örnek verilebilir. Proje ile *Bâkî Dîvânı* nüshalarının bazıları program aracılığıyla dijital ortama aktarılmış ve bu suretle örnek bir veri zemini oluşturulmuştur. Bu zeminden elde edilen bilgilerle projenin ilerleyen süreçlerinde Osmanlı’da yazma eserlerin oluşum ve gelişim tarihini ortaya koymak, transkripsiyon ile ilgili yaygın sorunlara yönelik çözüm olanakları bulmak ve bundan sonra yapılacak metin neşri çalışmaları için örnek bir model oluşturmak amaçlanmaktadır

(Taşkın, 2020, s. 333). Başlangıçtan 21. Yüzyılın sonuna kadar yaşamış şair ve yazarların hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi ve değerlendirmelerde bulunulan “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)” ve 20. yüzyıla kadar sözlü ve yazılı edebiyat metinlerinin derinlemesine incelenip tanıtıldığı “Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)” projeleri tezkireciliğin kemal noktası ve günümüz şartlarına evrilmiş formları olması ile dikkat çekicidir. Bu iki proje ile farklı biyografik kaynaklarda yer alan binlerce yazar ve şair ile onların eserleri tek bir platformda birleştirilmiş ve bilgi birikimi, sistem aracılığıyla geleceğe taşınmıştır. Bilgisayar ve internet teknolojilerinin araştırmacılara sağlamış olduğu tüm bu imkânlar pekâlâ aidiyet temelli sorgulamalar için de kullanılabilir.

Şiir mecmualarında yer alan ancak atfedildikleri şairlerin divanlarında bulunmayan manzumeler ile ilgili başlıca iki ihtimal belirlenebilir. İlk ihtimale göre bu şiir atfedildiği şaire ait olup tarihsel süreçte divan nüshalarında pek fazla temsil edilememiş veya divan nüshalarına hiç girmemiş olup şifahi yoldan mecmualara dâhil olmuştur. Diğer ihtimale göre ise şiir atfedildiği şaire ait olmayıp müstensihden veya araştırmacıdan kaynaklı hata ve karışıklık eseri şaire ait gösterilmiştir. İlk durumda şairin şiirleri ve üslubu ile atfedilen şiirlerin karşılaştırılması ile belli ölçüde sonuca ulaşılabilir. İkinci durumda yapılacak üslup incelemesi şairin lehine sonuçlansa dahi şiirin asıl sahibi olan şairin bir şekilde ortaya çıkması şüpheli bir durum oluşturacaktır. Gerek ilk ihtimal gerekse ikinci ihtimalin gerçekleşebilmesi için takip edilecek tek yol şiirlerin çeşitli kaynak metinlerde taranması ve atfedildiği şairin lehine veya aleyhine tanıkların belirlenmesidir. Ancak bu suretle şiirlerin başka bir şaire ait olma ihtimali ve bu ihtimalden kaynaklı şüpheli durum en aza indirgenecektir. Kaynak metinlerin gözden geçirilmesi esasına dayalı bu yöntemin basamakları şöyle sıralanabilir:

3.1. Tarama

Bir manzumenin tespit edildiği eser haricinde divanlar, şiir mecmuaları, tezkireler ve arşiv metinlerinde bulunup bulunmadığının belirlenmesine dair yapılan işleme “tarama” adı verilmektedir. Tarama işlemine başlangıç olarak şaire atfedilen şiirlerin tümü bir word dosyasına kaydedilmeli; makale ve tezlerin benzerlik/ intihal oranlarını belirlemede kullanılan “İthenticate”, “Turnitin”, “İntihal.net” vb. yazılım programlarına dâhil edilmelidir. Bu programlar, taranması için kendilerine gönderilen metinlerde yer alan ifadelerin internet ortamında yayımlanan başka bir metinde bulunup bulunmadığını raporlamakta kullanılmaktadır. “İthenticate” ve “İntihal.net” daha çok makale düzeyindeki çalışmalarda tercih edilirken “Turnitin” yüksek lisans ve doktora tez metinlerinin benzerlik oranlarının tespitinde kullanılmaktadır. Birden fazla intihal programının kullanılmasının nedeni ise her programın çalışma prensibinin ve hassasiyet oranlarının farklı olmasıdır. Söz gelimi “İthenticate” programının tespit ettiği bir benzerlik durumunu “Turnitin” göremeyebilir. Tez, makale ve e-kitap olarak neşri gerçekleştirilen şiir mecmuaları, tezkireler, divan ve arşiv metinleri bu programlar vasıtasıyla dakikalar içerisinde taranabilmekte ve sonuçları kolaylıkla raporlanabilmektedir. İnternet ortamında yer alsa bile arama ve tarama yapılamayacak formatta olan bazı metinler de bulunmaktadır. Özellikle geçmiş yıllarda tamamlanıp

“Ulusal Tez Merkezi”nden indirilebilen bazı tez çalışmalarında bu durum gözlemlenmektedir. Böylesi metinler pdf halinde indirilerek arama ve tarama işlemlerine uygun hale getirilebilmektedir. Pek çok intihal programı kullanılmasına rağmen gözden kaçan metinler olabilir. Bu ihtimale karşı yeni bir işlem basamağı olarak “manuel taramalara” geçilmelidir.

Klasik edebiyata dair geçmişten günümüze gerçekleştirilen yüksek lisans ve doktora tezi düzeyindeki çalışmalar genelde divan ve şiir mecmuası neşri minvalinde cereyan etmektedir. “Ulusal Tez Merkezi”nde kayıtlı bazı çalışmalarda erişim kısıtlamaları mevcut ise de çoğu divan ve şiir mecmuası buradan indirilebilmektedir. Kabataslak yapılan bir tarama işleminde binin üzerinde divan metni ile beş yüzün üzerinde şiir mecmuası metninin “Ulusal Tez Merkezi”ne kayıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Kültür Bakanlığı’nın “E-Kitap” sitesi üzerinden -bk. ekitap.ktb.gov.tr- aralarında divanlar, tezkireler, nazire ve şiir mecmualarının olduğu yüzün üzerinde kaynak metin indirilebilmektedir¹⁹. Tüm bu metinler sağlıklı tarama sonuçlarına ulaşabilmek için yeterli ve anlamlı bir yekûnu teşkil etmektedir.

Pdf veya word formatında indirilen divan, mecmua ve tezkire metinleri ilk yol olarak tek tek taramalar yapmak suretiyle gözden geçirilebilir. Tarama esnasında metin üzerinde “ctrl-F” tuşuna basıldığında sol sütunda gezinti bölmesi açılmakta ve bu bölmeye yazılacak herhangi bir ibare, mısra veya beyit tüm metin boyunca taranmaktadır. Gezinti bölmesine, tespit edilen manzumede yer alan ve çok sık kullanılmayan bir kelime veya kelime grubu yazılmalıdır. Zira sık kullanılan bir kelimenin yazımı onlarca ve hatta yüzlerce sonuç çıkarabileceğinden tarama işlemini sekteye uğratabilmektedir. Tarama işlemini daha da hızlandırmak adına internet üzerinde kullanıma açık olan “pdf birleştirme” programları vasıtasıyla onlarca kaynak metin tek bir pdf dosyasında birleştirilebilir. Böylece “ctrl-f” ile açılan gezinti bölmesine yazılacak herhangi bir ibare, birleştirilen onlarca kaynak metinde aynı anda taranabilecektir. Tüm bu kolaylıkların yanı sıra pdf ve word metinleri üzerinde yapılacak tarama işlemini daha da hızlandıracak bir yol olarak “İthenticate” intihal yazılım programının “Doc-to-Doc Comparison” adlı dosya karşılaştırma uygulamasından yararlanılabilir. Program açıldığında sağ sütunda yer alan bu buton vasıtasıyla bir metin en çok beş metinle kelime, kelime grupları ve cümleler açısından karşılaştırmaya tabi tutulabilmekte; sonuçlar çok hızlı bir biçimde raporlanabilmektedir.

Beyit taramalarında LEHÇEDİZ (Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü) programı da başvurulacak merciler arasındadır. Program Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış Arap harfli metinlerin Latin harfli ve transkripsiyonlu haliyle sisteme yüklenmesi ve metinde yer alan her bir kelimenin diğer kelimelerle kurduğu anlam birliktelikleri –bağlam- de göz önünde bulundurularak mana verimi esasına dayanmaktadır. Sistemin sağladığı imkânların kullanımıyla bugün yüz otuza yakın

¹⁹Kültür Bakanlığı’nın E-Kitap sitesi ölçüsünde olmasa da Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı E-Kitap uygulamasında da çeşitli kaynak metinleri bulunmaktadır (bk. ekitap.yek.gov.tr). Ayrıca Ahmet Atilla Şentürk’ün yürütücülüğünde ilerleyen “Metin Bankası” projesi ile 1.353.000 beyitten oluşan bir veri havuzu elde edilse de internet ortamında projeye ulaşma ve proje dahilinde tarama yapma imkânları tespit edilememiştir. Detaylı bilgi için bk. (Şentürk, 2011).

yüksek lisans ve doktora tezi düzeyinde çalışma gerçekleştirilmiş ve hâlen gerçekleştirilmektedir. Transkripsiyonsuz bir metnin sisteme yüklenerek transkribe edilmesi (Hızlı Transkripsiyon Seçeneği), metin tamirine yönelik çözüm odaklı geliştirmelerde bulunulması (Metin Tamiri Seçeneği) ve bir kelimenin hangi anlamda ve hangi metinlerde geçtiğinin belirlenimi (Kelime Raporlama Seçeneği) program vasıtasıyla yapılabilmektedir. Tarama işlemi ile ilgili olan husus ise sistemde yer alan “Beyit Arama Butonu” seçeneğidir. 2014 yılında Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak’ın öncülüğünde başlanılan bu projede 2018 yılı verilerine göre sisteme kayıtlı 1.120 kullanıcı ve 614 eser bulunmaktadır (Özer, 2018, s. 220). “Beyit Arama Butonu” vasıtasıyla herhangi bir ibare, kelime grubu, mısra veya beyit, sisteme kayıtlı tüm eserlerde taranabilmektedir.

Pdf ve word formatına sahip Latin harfli metinler üzerinde yapılan bu tarama işleminin benzeri yazma eser metinleri üzerinde de uygulanmalıdır. Zira yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı yüzlerce şiir mecmuası üzerine henüz herhangi bir çalışmada bulunulmamıştır. Tenkitli metni gerçekleştirilen bir divan, araştırmacının topladığı nüshalardan seçtiği sınırlı sayıdaki örneklem üzerine inşa edilmektedir. Başta da belirtildiği gibi Bâkî, Necâtî, Fuzûlî gibi yetkin şairlerin divanlarının nüshaları yüzlerle ifade edilmektedir. Bu durumda tarama işlemini divanın tenkitli metni ile sınırlandırmak diğer nüshaların gözden kaçmasına neden olmaktadır. Günümüzde yazma eser kütüphanelerinden eser temin etmek eskiye nazaran daha kolaydır. Yurt içinde bulunan yazma eser kütüphanelerinden belirli bir form doldurularak istenilen yazma eser nüshası temin edilebilmektedir. “İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi”, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi”, “İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı”, “İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi”, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi”, “Fransa Milli Kütüphanesi” ve “Michigan Üniversitesi Kütüphanesi” bünyesinde bulunan bazı yazma eserleri erişime açmakta ve bu eserlerden herhangi bir form doldurmadan istifade edilmesine olanak sağlamaktadır²⁰. Sadece bahsi geçen bu kütüphanelerden dahi yüzlerce yazma eser kolaylıkla temin edilebilmektedir. Temin edilen yazma şiir mecmuaları, üzerinde çalışma yapılan ve neşri gerçekleşen mecmualar ile birleşerek sayıları binlerle ifade edilen bir yekûna ulaşacaktır. Şiirin atfedildiği şairin divanının tenkitli neşrine dâhil edilmeyen ve gözde kaçan nüshaların temini, şiirlerin tanımlanma durumlarının açıklığa kavuşması adına önem arz etmektedir.

3.2. Tanıklama

Bu aşama metin tarama işlemlerinden elde edilen sonuçların tasnif edildiği ara basamak olarak tarif edilebilir. Bir şiiri atfedildiği şaire ait olduğunu destekleyen veya

²⁰Bahsi geçen kütüphanelerin erişim linkleri sırasıyla şöyledir:
[http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/;](http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/)
<https://kutuphane.diyaret.gov.tr/YazmaEserSearch.aspx;>
<https://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/tr/Anasayfa;>
<https://www.iae.org.tr/Kutuphane/2;> <https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane;> [https://www.bnf.fr/fr/;](https://www.bnf.fr/fr/)
<https://www.lib.umich.edu/>

Diğer yazma eser kütüphane bilgileri ile ilgili bk. (İşler, 2021, s. 253-255; Polat, 2015, s. 191-207).

atfedildiği şair haricinde başka bir şaire ait gösteren kaynak metinlerin her biri “tanık” olarak değerlendirilir. Atfedilen şairin lehine olarak tanık sayısındaki artış manzumenin başka bir şaire ait olabileceğine dair şüphelerin giderilmesine veya en aza indirgenmesine yardımcı olur. Tanıklarda ele alınan şiir atfedildiği şairin değil de başka bir şairin şiirleri arasında zikrediliyorsa bu başlı başına şüpheli bir durum oluşturmaktadır. Bu durumda şüpheli durumun izalesi amacıyla üslup incelemeleri temelinde başka bir çalışmanın lüzumu doğar²¹. Esasen yapılan tüm işlem, üslup incelemelerine gelinceye değin şüpheli veya güvenilir metinlerin seçileceği ara aşamayı oluşturmaktır.

3.3. Değerlendirme

“Değerlendirme”, tanıklardan hareketle şiirlerin tenkit edildiği ve çeşitli açılardan değerlendirilip bazı kategorilere ayrıldığı işlem aşamasıdır. Atfedilen şairin aleyhine tanıklanma durumu varsa bu şiirler baştan ayrılarak şüpheli şiirler kategorisinde yer almalıdır. Bu durumun istisnası ise çok sayıda divan nüshasında atfedilen şair lehine tanıklanan manzumelerdir. Birkaç kaynak metinde başka bir şaire ait gösterilse bile bu manzumeler, şüpheli şiirler arasına dâhil edilmemelidir. Yüzlerce şiir mecmuasının yalnızca bir tanesinde yer alan ve başkaca hiçbir kaynak metinde tanıklanmayan manzumeler “tek tanıklı şiirler” başlığı altında değerlendirilmelidir. Son yıllarda tamamlanan bazı tenkitli neşir çalışmalarında bu hususa dikkat çekilmekte ve “tek tanıklı şiirler” ibaresi tenkitli neşirde kavramlaşmaya doğru gitmektedir²². Meseleye Necâtî açısından bakıldığında doksan dokuz divan nüshasının ve iki yüz elliye yakın şiir mecmuasının yalnızca birinde yer alan bir manzume, zımnen de olsa şüpheli bir görünüme sahiptir. Şairin aleyhine herhangi bir tanık tespit edilemese de tek bir tanığı destekleyen de herhangi bir kaynak metnin bulunamaması “tek tanıklı şiirler”i şüpheli şiirlere yaklaştırmaktadır. Bu durum divanın nüsha adeti çok olup şiir mecmualarında da hatırı sayılır bir konuma sahip şairler için geçerlidir. Zira az sayıda divan nüshası bulunan, diğer kaynak metinlerde de çok az zikri geçen şairler için “tek tanıklı şiirler” olağan bir durumdur. Karışma/ bulaşma ihtimalinin daha yüksek olması sebebiyle sadece şiir mecmualarında bulunan şiirlere de şüpheyile yaklaşılmalı ve şiirlerin divan nüshalarında da tanıklarının tespiti, şüphe durumunu izale adına tercih edilmelidir. Tüm tarama işlemlerinden sonra atfedildikleri şairin dışında başka bir şair adına herhangi bir tanığı bulunmayan, en az bir divan nüshasında atfedildikleri şair adına tanıklanan manzumeler “şaire ait” olarak zikredilebilir

²¹Divan nüshaları başlığında izah edildiği üzere aynı anda iki şairin divanında yer alan manzumeler için yapılan üslup ve tanık incelemelerine dair çalışmalar bu hususa örnek teşkil etmektedir.

²²Bu husus ile ilgili şu çalışmalar örnek gösterilebilir: Kadaş, S. (2022). Ahmed Paşa Dîvânı: Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük. Doktora Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara; İlhan, E. (2023). Necâtî Bey Dîvânı: Metin-Bağlamlı Dizin-İşlevsel Sözlük. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

4. ŞİİR MECMUALARINDA YER ALAN, TARLAN NEŞİRİNDE BULUNMAYIP NECÂTÎ'YE ATFEDİLEN ŞİİRLER

Şiir mecmuaları ile ilgili “Ulusal Tez Merkezi”nde yapılan taramalarda beş yüze yakın yüksek lisans ve doktora tezi tespit edilmiştir. Muhtelif yazma eser kütüphanelerinden temin edilen yazma mecmua metinleri ile birlikte toplam incelenen şiir mecmuası sayısı bine yaklaşmaktadır. Metinlerde görülen ve Necâtî'nin Ali Nihat Tarlan tarafından tertip edilen basılı divanında yer almayan 25 adet şiir belirlenmiştir²³. Bu şiirler yukarıda izahı yapılan tarama ve tanıqlama esasına bağlı olarak 96 adedi *Necâtî Dîvânı*'nın nüshaları olmak üzere altı yüze yakın divan metninde, beş yüze yakın şiir mecmuasında ve muhtelif tezkire metinlerinde taranmış; çoğunluğu itibarıyla şüphe oluşturacak kimi durumlar ile karşılaşmıştır. İsnat edilen bu şiirler şüphe durumuna göre çeşitli kategorilerde değerlendirilmiştir.

4.1. Necâtî'ye Aidiyeti Mümkün Olanlar

Gerek divan nüshalarında tanığı olması, gerek şiir mecmuaları tarafından Necâtî lehine desteklenmesi gerekse başka bir kaynaktan Necâtî harici bir şair adına tanıklanmaması sebebiyle toplam 7 şiirde şüphe durumu asgari seviyededir. Bu şiirlerin her birinin en az bir en çok yedi divan nüshası tarafından tanıklanıyor oluşu, Necâtî'ye aidiyet noktasında güçlü bir veri olarak durmaktadır. Necâtî'ye ait olma ihtimali yüksek olan bu şiirler şöyle sıralanabilir:

Tablo. 1. Necâtî'ye Aidiyeti İhtimal Dâhilinde Olan Manzumeler

Manzumenin Matla ve Makta Beyti / Nazım Şekli- Toplam Beyit	Necâtî'yi Destekleyen Tanıklar
Akdı gönlüm şu gibi bir dil-berün dîdârına Tür-i Mûsâ'dan beter yandum tecellî nârına ²⁴	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Manisa İl Halk Kütüphanesi. Arşiv no: 45 AK ZE 202. bk. (Çakıroğlu, 2013, s. 119).
Zülfine aşarşa aşşun gamze-i cellâdı қо Kim boyun virmiş durur anuñ Necâtî dârına (Gazel/ 5 Beyit)	- <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 1755. v. 152a. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 3813, v. 145a. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi. Arşiv no: 748, v. 143b. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Yz Fb 230, v. 97b. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06

²³Ozan Yılmaz tarafından 2015 yılında tamamlanan *Necâtî Bey Dîvânı* neşrinde, Ali Nihat Tarlan'ın tenkitli metin neşri esas alınmıştır. Farklı olarak muhtelif yazma eser kütüphanelerinden temin edilen dört nüsha Tarlan neşri ile mukabele edilmiş ve neşirde yer almayan “6 gazel, bir Farsça olmak üzere 2 kaside, 2 kıta, 2 Farsça nazm, 1 Farsça müfred” metne dâhil edilmiştir (Yılmaz, 2015, s. 12). Makale boyunca Tarlan neşri esas alınmış ve ele alınan şiir Tarlan neşrinde yer almayıp Yılmaz neşrinde bulunduğu takdirde dipnotta bildirilmiştir.

²⁴*Çâkerî Dîvânı*'nda gazelin matla beyti müfred halinde yer almaktadır. *Çâkerî Dîvânı*'nda kaynak metin olarak Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde yer alan bir şiir mecmuası gösterilmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Aynur, 1999, s. 12, 228).

Hk 260, v. 120a.	
Hücre-i dilde ki her gice hayâlün giceler Şubh-ı devlet görünür gözlerüme ol giceler ‘Aşk yolında yigitlenmegi terk eylemedün Gerçi pîr itdi Necâtî seni mahbûb-beçeler (Gazel/ 5 beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: T3785. v. 45b. - <i>Musavver Dîvân-ı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 327a, - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Koyunoğlu Şehir Müzesi Kitaplığı. Arşiv no:13503, v. 36a
Her seher bād-ı şabâ gül şafhasını yazalar Bülbül-i şürîde gülşende kılor âvâzeler Ey Necâtî şî’rünü sîmîn varaklar üstine Nâzeninler okıyup altun kalemle yazalar (Gazel/ 5 beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 15 HK 224. bk. (Süngü, 2018, s. 287). - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: O Vet. 52, v. 79b.
Bir müsâfir kişiyem bana vatandaş her diyâr Rind olup seyr itmegi ‘âlemde kıldum ihtiyâr Ey Necâtî ‘ârif iseñ eylegil terk-i vatan Küşe-ber-küşe cihânun seyirin eyle yürü var (Gazel/ 5 beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 4078. bk. (Güleryüz, 2008, s. 35). - <i>Şiir Mecmuası</i> . İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: T752. bk. (Polat, 2019, s. 107). - <i>Musavver Dîvân-ı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 104b.
Ey yüzi gül ben kadar şürîde nâlânun mı var Ya bu ben bülbül gibi bir çeşm-i giryânun mı var Pür-şarâb idüp kabağun eyledün bağrun kebâb Hâne-i dilde Necâtî yine mihmânun mı var (Gazel/ 5 Beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 59. bk. (Donuk, 2011, s. 145) - <i>Musavver Dîvân-ı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 103a.
Şehâ ‘âşıkları gör kim döyer cevr ü cefâsına Nola meyl-i vefâ itse güzeller mübtelasına Necâtî ey perî-peyker inen üftâde olmuşdur Ölüm haddine varmışdur demidür başla Yâsin`e (Gazel/ 5 Beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 HK 240. bk. (Aydın, 2019, s. 177). - <i>Musavver Dîvân-ı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 330b.
Gözümün yaş yirine tırmayup açar çanı Derd-i ‘aşkuñ şanemâ ölmek imiş dermânı ²⁵ Güneşün yakduğı dütmey yâ Necâtî niçün Âteş-i hüsnün ile göge boyar efgânı (Gazel/ 5 Beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Nuruosmaniye Kütüphanesi. Arşiv no: 4968. bk. (Oytun, 2014, s. 93). - <i>Musavver Dîvân-ı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 334a. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Yza 6902, v. 137b. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Fransa Milli Kütüphanesi. Arşiv no: Turc 281, v. 199b. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Bosna-Hersek Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi. Arşiv no: 2004, v. 168b. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi. Arşiv no: 690, v. 151a. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Avusturya Milli Kütüphanesi. Arşiv no: Cod. A.F. 313, v. 15b. - <i>Dîvân-ı Necâtî</i> . Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: O Sp. 38, v. 178a.

²⁵Gazelin 3 ve 4 nolu beyitleri Ali Nihat Tarlan’ın *Dîvân* neşrinde 612 nolu gazelde bulunmaktadır (Tarlan, 1963, s. 530).

3.2. Tek Tanıklı Manzumeler

Şiir mecmualarında Necâtî'ye ait olarak yer alan şiirlerden 5 adedi sadece tek bir kaynak metinde yer almaktadır. Başka bir şaire aidiyetine dair elde somut veriler olmamakla beraber yüzlerce kaynak metinden sadece birinde yer alması itibarıyla bu şiirlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Necâtî aleyhine herhangi bir durum ile karşılaşılmaması manzumelerin şüpheli şiirler kategorisinde değerlendirilmesinin önüne geçmektedir. Şu hâlde bu manzumeler “tek tanıklı şiirler” adı altında gösterilmiş ve şüpheli şiirler ile Necâtî'ye ait olma ihtimali yüksek şiirler arasında konumlandırılmıştır.

Tablo. 2. Tek Tanıklı Manzumeler

Manzumenin Matla ve Makta Beyti/ Nazım Şekli-Toplam Beyit	Tanık
Hüsnü'nün mecmû'asın Câmî Bahâristân oğur Şeyh Sa'dî Gülsitân yazar velî Bostân oğur	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 HK. 319/1. bk. (Özyön, 2013, s. 382)
Mülk-i nazmuñ kim Necâtî Beg olupdur Hüsrev'i Şimdi hep şâ'irler anı şâhib-i divân oğur (Gazel/ 7 beyit)	
Hâkister-i miñnetde kalur mı ebedî zâr Elbette bulur gevher-i pâkîze harîdâr	- <i>Şiir Mecmuası</i> . İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Arşiv no: ŞR 60. bk. (Arslan T., 2018, s. 226).
Mikdâr-şinâs olana 'âlemde kâlemder Yektâ suhan-ı gevher ile lafz-ı güher-bâr (Gazel/ 5 beyit)	
Merhamet kılsa nola ben hastaya ol nâzenîn مصطفى ما جاء الا رحمة للعالمين ²⁶	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi. Arşiv no: Y-29. bk. (Kızılçay, 2019, s. 151)
Ey Necâtî yüzini görmek kaçan mümkün ola وجه كالشمس فيها متعة للناظرين ²⁷ (Gazel/ 6 beyit)	
Yine cem' oldı gönül zülf-i perîşanlar ile Ne perîşanlar ile belki perî-şânlar ile	
Didiler küy-ı güzellerde Necâtî'yi gören Bâğ-ı cennetde yürür hürî vü rıdvânlar ile (Gazel/ 5 beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Arşiv no: 1969. bk. (Çelik, 2015, s. 205)
Aqlum esâsın eyledi fikr-i lebûñ harâb Başdan çıkardı âhîr o bîçâreyi şarâb	- <i>Câmî'ü'n-Nezâir</i> . Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Arşiv no: Bâyezid 5782. v. 20b-21a. bk. (Karavelioğlu, 2009, s. 282)
Zâtuñ hemîşe mesned-i devletde ber-karâr Bârî katında her dilegûñ ola müstecâb (Kaside/ 23 beyit)	

²⁶“Mustafa, ancak âlemlere rahmet olarak gelmiştir”.

²⁷“Onun yüzü, bakana keyif veren güneş gibidir” (Kızılçay, 2019, s. 151).

3.3. Necâtî'ye Aidiyeti Şüpheli Olanlar

Yapılan taramalarda şiir mecmualarında Necâtî'ye atfedilen 13 manzumenin muhtelif metinlerde başka şairler adına tanıklandığı tespit edilmiştir. Bazı şiirlerde Necâtî adına tanık sayısı fazla iken bazılarında durum Necâtî aleyhine seyretmektedir. Ancak manzumelerin geneli göz önünde bulundurulduğunda şiirlerin Necâtî'ye aidiyeti şüpheli bir durum arz etmektedir. Manzumelerin muhtelif metinlerde tanıklanmaları çoğu zaman Necâtî adına tanıklanma durumundan çok daha fazladır. Şüphe durumlarının ayrıntılı izahatı ile Necâtî'ye atfedilen ve basılı divan metninde yer almayan şüpheli şiirler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 3. Şüpheli Manzumeler

Manzumenin Matla ve Makta Beyti/ Nazım Şekli- Toplam Beyit	Necâtî Lehine Tanıklar	Necâtî Aleyhine Tanıklar
Sırruñı fâş eyleme nâ-ehle cân elden gider Bülbül-i şürde olma gülsitan elden gider	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Marmara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi. Arşiv no: I0021123. bk. (Özavcı, 2019, s. 101)	- <i>Niyâzî-i Mısrî Dîvânı</i> . Gazel no: 67. (Erdoğan, 1993, s. 204). <i>Şiir Mecmuası</i> . Nişânî adına. Houghton Kütüphanesi. Arşiv no: Ms Turk 59. bk. (Güneş, 2015, s. 448)
Ey Necâtî dünya için zerrece ğam yime kim Cidd ü cehd itmek ne lâzım çünkü cân elden gider (Gazel/ 5 beyit)	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Diyarbakır İhtisas Kütüphanesi. Arşiv no: 101. bk. (Akman, 2021, s. 280)	- <i>Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye</i> . Âdem Dede adına. (Genç İ. , 2018, s. 25) - <i>Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü</i> . Âdem Dede adına. (Eren, 2020) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Âdem Dede adına. bk. (Akpınar, 2015, s. 159) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Âdem Dede adına. Millet Kütüphanesi. Arşiv no: 560. bk. (Ay, 2015, s. 363) - <i>Kemâl Paşazâde Dîvânı</i> . Gazel no: 126. (Saraç, 2021, s. 180) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Belligî adına. Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 HK. 319/1. bk. (Özyön, 2013, s. 60) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Kemâl Paşazâde adına. Topkapı
'Älemde ğam kişîye dem-â-dem gelür gider Ädem mi var ki 'älemde ħurrem gelür gider	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Şahsi Kütüphane. bk. (Coşkun N. , 2019, s. 101)	
Ädem gerek ki adını 'älemde añdura Ad qalür ey Necâtî ädem gelür gider (Gazel/ 5 beyit)		

		Sarayı Kütüphanesi. Arşiv no: 1969. bk. (Çelik, 2015, s. 319) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Şeyhî adına. Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Arşiv no: 1972. bk. (Koca, 2014, s. 157)
Bu gün bir haftadur cânân görünmez Sitâremde meh-i tâbân görünmez	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Yz A 7521. bk. (Şeker, 2019, s. 53; - <i>Şiir Mecmuası</i> . İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: T-3031. bk. (Koyuncu D. G., 2018, s. 111) - <i>Musavver Divanı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 168a. - <i>Divân-ı Necâtî</i> . Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Hk 865, v. 90a. - <i>Divân-ı Necâtî</i> . Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: O Vet. 52, v. 106b. - <i>Divân-ı Necâtî</i> . Michigan Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: 403, v. 101a.	- <i>Sâfi Divânı</i> . Gazel no. 94. (Sevgi ve Sevindik, 2016, s. 175) - <i>Câmi'ü'n-Nezâir</i> . Sâfi adına. (Ertek Morkoç, 2003, s. 831) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Sâfi adına. Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Arşiv no: 1969. bk. (Çelik, 2015, s. 119)
Leb-i la'linden özge ey Necâtî Dil ü cân derdine dermân görünmez ²⁸ (Gazel/ 5 beyit)		
'Aceb kim neyledüm bilsem nigârum baña yâr olmaz Meseldür bu ki 'âlemd e ğarîbe i 'tibâr olmaz	- <i>Musavver Divanı Necâtî</i> . Mısır Milli Kütüphanesi. Arşiv no: 18, v. 172b. - <i>Şiir Mecmuası</i> . Fransa Milli	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Fransa Milli Kütüphanesi. Rizâyî adına. Arşiv no: Turc-302, v. 6b. - <i>Pervâne Bey Mecmuası</i> . Rizâyî adına. (Gıynaş, 2017, s. 628)
İnen cevri itme raħm eyle Necâtî bendene cânâ Bilürsin kim cihândur bu güzelliğ pâyidâr olmaz (Gazel/ 5 beyit)		

²⁸Gazel, Ozan Yılmaz neşrinde 215 gazel nosu ile bulunmaktadır (Yılmaz, 2015, s. 247).

	Kütüphanesi. Arşiv no: Turc- 380, v. 22a.	
Âyet-i hüsnün görüp imâna gelmişlerdenüz Aç cemâlin muşhafın Kur'an'a gelmişlerdenüz	- Şiir Mecmuası. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Arşiv no: K.1451, v. 9a.	- Şiir Mecmuası. Âşık Paşa adına. (Gölpınarlı, 1936, s. 97) - Pervâne Bey Mecmuası. Sâkî adına. (Gıynaş, 2017, s. 1116) - Şiir Mecmuası. Şahsi Kütüphane. Sürûri adına. bk. (Polat, 2018, s. 173). -Acem Sürûri Divançesi. (bazı beyitleri itibarıyla) (Şaripbekova, 2001, s. 262). - Şiir Mecmuası. Milli Kütüphane. Ümidî adına. Arşiv no: Yz A 803. bk. (Gıynaş, 2009, s. 236)
Bu Necâti kuluña ey şâh-ı 'âdil eyle dâd Hâlümüz 'arz itmege divâna gelmişlerdenüz (Gazel/ 5 beyit)		
Zülf-i miskîni yine ol mâh zencîr eylemiş Ya'nî ben divâneyi tutmağa zencîr eylemiş	- Şiir Mecmuası. Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Arşiv no: 1972. bk. (Koca, 2014, s. 367)	-Dîvân-ı Cem Sultân. (Babaaslan, 2020, s. 88)
Şol kadar çekdi Necâti derd ü miñnet kim anuñ Toprağın güyâ Hudâ derd ile tahmîr eylemiş (Gazel/ 5 beyit)		
Cihâna şâh olup şâhum cihân turdukça turduñ tut Cihân mülkine Şeddâdî binâ bünyâdın urduñ tut	- Şiir Mecmuası. Sermet Çifter Yazma Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 242, bk. (Işık, 2022, s. 104)	- Şiir Mecmuası. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Firâkî adına. Arşiv no: 59. bk. (Temur, 2013, s. 164) - Şiir Mecmuası. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Firâkî adına. Arşiv no: T 752. bk. (Polat, 2019, s. 100) -Şiir Mecmuası. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Firâgî adına. Arşiv no: ŞR 000074. bk. (Özbektaş, 2022 s. 90) - Şiir Mecmuası. Millî Kütüphanede. Firâkî adına. Arşiv no: 06 Hk 436. bk. (Akdağ, 2011, s. 80) - Şiir Mecmuası. Sermet Çifter Yazma Eserler Kütüphanesi. Firâkî adına. Arşiv no: Y-593. bk. (Arikan, 2021, s. 293) - Şiir Mecmuası. Milli
Ƙonağun 'aķıbet bāğ-ı ferāgatdür benüm cānum Şabā-veş çıkup her yana ha yildün (ha) yöpürdün tut (Gazel/ 5 beyit)		

		Kütüphane. Âlî Efendi adına. Arşiv no: 06 Mil Yza 54. bk. (Akatay, 2017, s. 184) -Şiir Mecmuası. Firâkî adına. Alevî-Bektâşî Kültür Enstitüsü. Arşiv no: 24. bk. (Çağlayan, 2022, s. 65)
Za'îf ü nâ-tevân oldum esirge ey yüzi mâhum Yetiş kim derd-i hecründen çıkupdur göklere âhum Necâtî her ne deñlü yol hâşarnâk ise bāküm yok 'Adem mülkine gitdükdde olursa 'ışk hem-râhum (Gazel/ 5 beyit)	- Şiir Mecmuası. Hırvatistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi Arşivi Doğu Koleksiyonu. Arşiv no: OZHA- 1177. bk. (Acar, 2023, s. 457)	- Bahârî Dîvânı. Gazel no. 74. (Pomakoğlu, 2013, s. 189).
Kaçma benden cânuma cân ol benüm kardaşcığum Gel meded derdüme dermân ol benüm kardaşcığum İstimâ' itme sözin lutf eyle her bed-güherüñ Çün Necâtî kuluña cân ol benüm kardaşcığum (Gazel/ 5)	- Şiir Mecmuası (Mecmu'atü'l- Letâ'if Sandukatü'l- Ma'ârif). Mısır el- Ezher Şeyhliği Kütüphanesi Lugat-ı Şarkiyye Koleksiyonu. Arşiv no: 87038/ 1245. bk. (Kaplan ve Efe, 2020, s. 101)	- Hayretî Dîvânı. Gazel no. 396. (Musluoğlu, 2021, s. 403)

Münevver kıldı eflâkı yüzün ey meh hayâlîkdan
Yaraşur sidre kaddüne dem ursa müntehâlıkdan
Ferâgat eyledi şandum seni ben pür-cefâlıkdan
Gözüm yaşın revân itdün firâkuñla cüdâlıkdan
Senüñle kaç t a zâlim şu şızmazdı aralıktan

Necâtî goncalar içre görüp sen verd-i hândâni
Göñül virdi nola bülbül gibi eylerse efgânı
Gözünün yaşı kan oldu demidür kılsañ ihsânı
Laţîfî yoluña cânâ virtürdi şıdk ile cânı
Aña rahm eyleyüp eksük dinür buna vefâlıkdan
(Tahmis/ 5 bend)

-Şiir Mecmuası.
Houghton
Kütüphanesi.
Arşiv no: MS
Turk 59. bk.
(Güneş, 2015, s.
519)

- Şiir Mecmuası. Siyâhî
adına. Milli Kütüphane.
Arşiv no: 06 Hk 240. bk.
(Avcı C. , 2019, s. 86)
- Şiir Mecmuası. Sipâhî
adına. Nuruosmaniye
Kütüphanesi. Arşiv no:
4962 bk. (Mazreku, 2019,
s. 147)
- Şiir Mecmuası. Sipâhî
adına. Süleymaniye
Kütüphanesi Galata
Mevlevihanesi
Koleksiyonu. Arşiv no:
171. bk. (Adibeş, 2018, s.
98)
- Şiir Mecmuası. Siyâhî
adına. İzmir Milli
Kütüphane. Arşiv no:
2009/1. bk. (Çelik, 2020, s.
137)
-Şiir Mecmuası. Siyâhî
adına. Milli Kütüphane.
Arşiv no: 06 HK. 319/1. bk.
(Özyön, 2013, s. 143)
- Şiir Mecmuası. Sipâhî
adına. Milli Kütüphane.
Arşiv no: MİL YZA 1641.
bk. (Direkli, 2022, s. 531)
- Şiir Mecmuası. Sipâhî
adına. Süleymaniye
Kütüphanesi. Arşiv no:
5214. bk. (Giray, 2018, s.
147)

Niçe bir zülfün ucına dil-berâ cân aşasın
Bâri öldür çekmeyin her lahza cevruñ tāsasın

Hañcer-i hicrünle çâk itdün Necâtî göñlini
Vahtidür kim süzen-i mihrünle cânâ kaşasın
(Gazel/ 5 beyit)

- Şiir Mecmuası.
Millet Yazma
Eserler
Kütüphanesi.
Arşiv no: Ali
Emiri Manzum
577. bk. (Sağlam,
2021, s. 250)

- Şiir Mecmuası. Cem
Sultan adına. Topkapı
Sarayı Kütüphanesi. Arşiv
no: 1972. bk. (Bozyiğit,
2015, s. 399)
- Cem Sultan Divânı. Gazel
no: CCXXXV. (Ersoylu,
2013, s. 174)

- Şiir Mecmuası.
Millet Yazma
Eserler

- Revânî Divânı. Gazel no:
315. (Avşar, 2017, s. 361)
- Şiir Mecmuası. Tahran
İslâm Kütüphanesi. Revânî
adına. Arşiv no: 15581. bk.
(Çokur, 2017, s. 200)
- Şiir Mecmuası. İran Şurâ
Meclis Kütüphanesi.

Nola dirlerse baña 'aşık-ı şeydâdur bu Hele dirlir saña da dil-ber-i ra'nâdur bu ²⁹	Kütüphanesi. Arşiv no: Aemniz 635, bk. (Hayat, 2016, s. 309; Karavelioğlu, 2017, s. 58) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Millî Kütüphane. Arşiv no: 06 Hk 436. bk. (Akdağ, 2011, s. 63, 65)	Revânî adına. Arşiv no: 9810. bk. (Gök, 2018, s. 315) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Revânî adına. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşiv no: BEL_Yz_00092. bk. (Öztürk, 2019, s. 11) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Revânî adına. Arşiv no: 1969. bk. (Çelik, 2015, s. 196) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Milli Kütüphane. Revânî adına. Arşiv no: 06 Mil Yz B 799. bk. (Evren, 2013, s. 54)
Dil giriftâr itme şâhum bend ile zindânda Böyle kânûn eyleme bu mülket-i 'Osmân'da	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Millî Kütüphane. Arşiv no: 06 Yz A 7521. bk. (Şeker, 2019, s. 137) - <i>Şiir Mecmuası</i> . İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Arşiv no: SR_000075, v. 14a.	- <i>Pervane Bey Mecmuası</i> . Necâ adına. (Gıynaş, 2017, s. 1371). - <i>Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü</i> . Necâ adına. (Kaplan, 2020)
Nice toynca görem sen gül-i nâzûk-bedeni Kendü kirpügüm olupdur baña gözüm diken	- <i>Şiir Mecmuası</i> . İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Arşiv no: SR_000075. v. 14b.	- <i>Şiir Mecmuası</i> . Kemâlpaşazâde adına. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 458/ 1. bk. (Ağar, 2020, s. 194). - <i>Şiir Mecmuası</i> . Kemâlpaşazâde adına. Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Arşiv no: 1969. (Çelik, 2015, s. 303) - <i>Kemâl Paşazâde Dîvânı</i> . Gazel no: 442. (Saraç, 2021, s. 359) - <i>Şiir Mecmuası</i> . Kemâlpaşazâde adına. Süleymaniye Kütüphanesi. Arşiv no: 59. bk. (Donuk, 2011, s. 120)

²⁹Gazelin 6 ve 7 nolu beyitleri Ali Nihat Tarlan'ın *Dîvân* neşrinde yer almaktadır (Tarlan, 1963, s. 415).

- *Şiir Mecmuası*. Muhibbî
adına. Türk Kültürü ve
Hacı Bektaş Veli Araştırma
Merkezi Kütüphanesi.
Arşiv no: 437. bk.
(Karasakal, 2021, s. 150)

SONUÇ

Yazma metinlerden temin edilen bilgiler doğruluğuna ve sıhhatine dair yapılacak her türlü değerlendirme, yazma eserlerin oluşum ve gelişim süreçlerinin farklılıkları sebebiyle kaygan bir zemine dayanmaktadır. Yazar, müstensih, mücellid, müzehhib vb. şahısların her birinin belirli ölçülerde tasarruf sahibi olduğu yazma eserler, dinamik yapısı itibarıyla metinsel karışıklıkların olma ihtimalini her zaman bünyesinde barındırır. Tezkire metinlerinde ve divan nüshalarında belirli oranlarda müşahede edilen bu ihtimal, sözel kaynaklara, kişisel zevklere ve toplumsal beklentilere dayalı olan, geneli itibarıyla herhangi bir kaynak açıklamasında bulunulmayan şiir mecmualarında çok daha yüksektir. Basılı divan metinlerinde yer almayan şiirlerin tespitinde genelde şiir mecmualarının kaynak metin olarak gösterilmesi, başkaca pek çok sebebi barındırmakla beraber karışma ve bulaşma ihtimalinin bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Günümüzde bir kısım araştırmacılarca şiir mecmualarının, şairlere, edebiyat tarihine ve metinsel birikime olan katkısı ve buna dair gördüğü işlevsel tutumu teslim edilmekle beraber yazma eser olarak sıhhat derecesinin sorgulandığı ve şiir mecmualarına metin tenkidi bağlamında olumsuz değerlendirmelerde bulunulduğu görülmektedir. Bu durum mecmualardan elde edilen bilgilerin tezkire, divan nüshaları, arşiv metinleri vb. kaynaklarca doğrulanmasının gereğini ortaya koymaktadır.

Şiir mecmualarının temel alındığı basılı divanlarda yer almayan şiirlere dair yapılan çalışmaların kahir ekseriyeti metin neşrinden ibarettir. Bazı çalışmalarda görülen ve atfedilen şairlerin üslup özellikleri çerçevesinde gerçekleştirilen aidiyet temelli araştırmalar kıymetli ama belirgin sonuçlara ulaşmak için tek başına yeterli değildir. “Tarama ve tanıqlama yöntemi” ile atfedilen şiirlerin şairlerine aidiyeti adına önemli bir merhale katedilmektedir. Aynı anda birden fazla manzumeye uygulanabilen bu yöntem pdf veya word formatında divan, tezkire ve şiir mecmualarının tarandığı, intihal yazılım programları aracılığıyla dosya karşılaştırma işlemlerinin yapıldığı işlevsel bir sürece dayanmaktadır. Bu süreç sonunda toplanan veriler doğrultusunda şiirler, atfedildikleri şairlerin lehine ve aleyhine tanıklarla birlikte değerlendirilmekte ve buna göre “şaire ait olabilecek şiirler”, “tek tanıklılar” ve “şüpheli şiirler” başlıkları altında kategorilere ayrılmaktadır. Böylece tanıkları açısından herhangi bir tereddüdün olmadığı ve üzerlerinde dil ve üsluba dair inceleme ve karşılaştırmaların yapılabileceği manzumeler ayrıştırılabilmektedir.

Taranılan bine yakın şiir mecmuasında Necâtî Bey’in Ali Nihat Tarlan tarafından tertip edilen *Dîvân* baskısında yer almayan 25 şiire rastlanmıştır. Bu şiirler beş yüze yakın şiir mecmuasında, altı yüze yakın divan metninde ve muhtelif tezkirelerde taranmıştır. Ayrıca bazı intihal yazılım programları aracılığıyla internet üzerinde yayımlanan herhangi bir çalışmada bahsi geçen şiirlerin bulunup bulunmadığı kontrol edilmiştir. Tüm bu işlem aşamaları bilgisayar ve yazılım imkânları doğrultusunda yapıldığından günlerle ifade

edilebilecek kısa bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle 13 manzumenin muhtelif kaynaklarda başka şairler adına tanıklandığı tespit edilmiştir. Bu sayı Necâtî Bey'e atfedilen şiirlerin toplam sayısının yarısından fazladır. Bu durum dahi şiir mecmualarına dikkatle yaklaşılması gerektiğine örnek teşkil etmektedir. Şüpheli şiirler olarak belirlenen bu manzumelerin tanıklanma durumlarına bakıldığında kahir ekseriyeti itibarıyla Necâtî aleyhine yükselen bir grafik söz konusudur. Şaire atfedilen manzumelerden 5 adedi yalnızca bir kaynak metinde yer almakta olup bu şiirlerin ne şair lehine ne de aleyhine başka hiçbir tanıklanma durumu bulunmamaktadır. Binin üzerinde metinden yalnızca bir tanesinde şaire ait olarak zikredilen bu şiirlerin tek tanıklı şiirler olarak gösteriminin uygun olacağı düşünülmüştür. Sürecin tüm basamaklarından şüpheye yer bırakmayacak şekilde geçen, atfedildikleri kaynak metin haricinde başta *Necâtî Bey Dîvânı* yazma nüshaları olmak üzere başkaca pek çok metinde şair lehine tanıkları bulunan 7 şiir Necâtî Bey'e aidiyeti mümkün şiirler olarak belirlenmiştir.

Necâtî Bey'e atfedilen şiirler üzerinde gerçekleştirilen tarama ve tanıqlama esasına dayalı bu yöntem, bir şaire atfedilen şiirler ile ilgili yapılabilecek aidiyet eksenli araştırmalarda atılabilecek ilk adımı teşkil etmektedir. Bu işlem basamağı sayesinde araştırmamanın başında şüpheli görülen şiirlerin tespiti yapılarak dikkat ve mesai tereddütlerin olmadığı şiirlere yönelecektir. Yahut ele alınan tüm şiirler şüpheli çıkacak ve böylece araştırma şüpheli şiirler ile atfedildikleri şairler arasında dil ve üslup temelli karşılaştırmalara ayrılacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2023). *Mecmû'atü'l-Eş'âr inceleme-metin (OZHA-1177)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Adibeş, A. (2018). *Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevkevhânesi koleksiyonu 171 numaralı mecmua (116-232) inceleme-karşılaştırmalı metin*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya.
- Ağar, K. (2020). *Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymâniye Kütüphanesi Aşir Efendi koleksiyonu 458/ 1 (Vr. 1b-33a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli.
- Akatay, K. (2017). *Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 54 numarada kayıtlı bir şiir mecmuası: Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ.
- Akdağ, Ü. (2011). *Milli Kütüphane'deki 06 Hk 436 numaralı şiir mecmuası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Akman, F. (2021). *Diyarbakır İhtisas Kütüphanesi 101 numaralı şiir mecmuası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır.
- Akpınar, A. (2015). *Mecmû'a-i Eş'âr adlı bir Mevlevî Mecmû'asının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon.

- Aksoyak, İ. H. (2005). Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Bâkî'nin münasebetleri (Kühü'l-ahbâr ve Divanlarına göre). *Osmanlı Araştırmaları Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-1*, 25, 69-82.
- Aksoyak, İ. H. (2022). Dîvânlar (Âlî/Çeşmî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divanlar-ali-cesmi-tees-1559>
- Aktaş, N ve Halaçoğlu, Y. (1992). Başbakanlık Osmanlı arşivi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 122-126.
- Arıkan, M. (2021). Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi "Y-593" numarada kayıtlı şiir mecmuasının transkripsiyonlu metni ve mecmuaların sistematik tasnifi projesine (MESTAP) göre tasnifi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi SBE, Osmaniye.
- Arslan, S. (2020). *Osmanlı'da bilginin dolaşımı, bilgiyi istinsahla çoğaltmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Arslan, T. (2018). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesindeki ŞR 60 ve 89 numaralı şiir mecmuaları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- Avcı, C. (2019). *Mecmû'a-i Eş'âr, Ankara Milli Kütüphane numara: 06 Hk 240 (107b-138a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli.
- Ay, S. (2015). Millet Kütüphanesi Ali Emiri Mnz 560 numarada bulunan şiir mecmuası. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Aydemir, Y. (2007). Metin neşrinde mecmuaların rolü ve karşılaşılan problemler. *Turkish Studies*, 2(3), 122-137.
- Aydın, T. (2019). Ankara Milli Kütüphane Mecmûa-i Eş'âr numara: 06 Hk 240 (57b-107a) (inceleme-metin). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli.
- Aynur, H. (1999). *15. yy. şairi Çâkerî ve dîvânı*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Babaaslan, G. (2020). Cem Sultân'ın Türkçe Divanı'nda bulunmayan bazı şiirleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 55-116.
- Bordalejo, B. (2011). Metin tenkidi yöntemlerinden stemmatik yaklaşımın tarihi. *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı* (M. Bedir, Çev.) içinde (s. 47-69). İstanbul: Küre.
- Bozyiğit, E. (2015). Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan no: 1972'de kayıtlı mecmû'a-i eş'âr (vr. 280b-360a). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Coşkun, N. (2019). *18. yüzyıla ait divan tertibinde bir nazire mecmuası (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Çağlayan, Ö. (2022). Alevî-Bektâşî Kültür Enstitüsü arşivi 24 numarada kayıtlı şiir mecmuasının transkripsiyonlu metni ve mecmuaların sistematik tasnifi projesine

- (MESTAP) göre tasnifi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE, İzmir.
- Çakıroğlu, Y. (2013). Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 AK ZE 202 numaralı şiir mecmuası. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çelik, A. (2020). İzmir Milli Kütüphane’de 2009/1 numarada kayıtlı şiir mecmuasının mecmuaların sistematik tasnif projesine (MESTAP) göre tasnifi (1a-61a v.). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Çelik, B. (2015). *Topkapı Saray Kütüphanesi Revan no: 1969’da kayıtlı mecmû’a-i eş’âr (vr. 1-168) (incelem-metin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya.
- Çelik Vural, B. (2022). Dîvân-ı Hayâlî Bey nüshalarında şaire ait olmayan şiirler. *Türkbilig*, 43, 135-146.
- Çınarcı, M. N. (2016). *Türkçe şair tezkirelerinin kaynakları*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çokur, S. (2017). XVII. yüzyıl şâiri Azâkî’nin derlediği mecmûası (inceleme-metin-tpkıbasım). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/>
- Direkli, İ. (2022). Musammat mecmuaları ve Gencîne-i Eş’âr (Milli Ktp. Yz. A 1641) isimli musammat mecmuası (metin-inceleme). Yayımlanmamış doktora tezi, Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Dîvân-ı Necâtî*. Avusturya Milli Kütüphanesi. Arşiv no: Cod. A.F. 313.
- Dîvân-ı Necâtî*. Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi. Arşiv no: 2004.
- Dîvân-ı Necâtî*. Fransa Milli Kütüphanesi. Arşiv no: Turc 281.
- Dîvân-ı Necâtî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 1755.
- Dîvân-ı Necâtî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: 3813.
- Dîvân-ı Necâtî*. Koyunoğlu Şehir Müzesi Kitaplığı. Arşiv no:13503.
- Dîvân-ı Necâtî*. Michigan Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: 403.
- Dîvân-ı Necâtî*. Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Yz Fb 230.
- Dîvân-ı Necâtî*. Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Hk 260.
- Dîvân-ı Necâtî*. Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Yza 6902.
- Dîvân-ı Necâtî*. Milli Kütüphane. Arşiv no: 06 Hk 865.
- Dîvân-ı Necâtî*. Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: O Vet. 52.
- Dîvân-ı Necâtî*. Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi. Arşiv no: O Sp. 38.

- Dîvân-ı Necâtî*. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi. Arşiv no: 748.
- Dîvân-ı Necâtî*. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi. Arşiv no: 690.
- Donuk, S. (2011). *Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 59 numarada kayıtlı mecmû'a-i eş'âr isimli şiir mecmuası (1a-70b)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep.
- Ercan, Ö. ve Hocoğlu Alagöz, K. (2018). Metin Neşri Çalışmalarına Bir Katkı: Müstensihlerin İmlâ Tasarrufları ve Kullandıkları Rumuzlar. *Diyalektolog*, (19), 149-178.
- Erdoğan, K. (1993). *Niyazi-i Mısri, hayatı-edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkidli metni*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Eren, M. (2020). Adem Dede. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adem-dede>.
- Ersoylu, İ. Halil (2013). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ertek Morkoç, Y. (2003). *Eğirdirli Hacı Kemâl'in Câmîü'n-nezâir'i*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir.
- Erünsal, İ. E. (2021). On altıncı asrın kayıp şâirleri (N. Gür, Ed.). *İskender Pala Armağanı* içinde (s. 510-528). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Evren, B. (2013). *Mecmua-i Gazeliyyat-ı Kadim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir.
- Genç, İ. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Gıynaş, K. A. (2009). Milli Kütüphanedeki Yz A 803 numaralı mecmuanın transkripsiyonlu metni. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervâne Bey mecmuası*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Giray, A. (2018). Klasik Türk edebiyatı kaynaklarından şiir mecmûaları mecmûa-i eş'âr: Sk. Hacı Mahmud Efendi, 5214. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi SBE, Düzce.
- Gök, N. (2018). İzâkî mecmuasının incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi SBE, Ardahan.
- Gölpınarlı, A. (1936). Aşık Paşa'nın şiirleri. *Türkiyat Mecmuası*, 87-100.
- Güleryüz, Ö. S. (2008). Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4078 numarada kayıtlı 16. yüzyıla ait bir şiir mecmuası (51a-100b). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Güneş, H. A. (2015). *Mecmûa-i eş'âr (Houghton Ktp. Ms Turk 59) inceleme-karşılaştırmalı metin*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya.
- Gürbüz, M. (2013a). Mecmuaların tüketim biçimleri üzerine kimi tespitler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (12), 67-74.
- Gürbüz M. (2013b). Şiir mecmualarının kaynakları üzerine. *Turkish Studies*, 8(1), 315-322.
- Hayat, İ. (2016). Mecmua-i eş'âr (Aemnz 635). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kültür Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Işık, Ö. F. (2022). *Sermet Çifter Kütüphanesinde bulunan 242 arşiv nolu mecmûanın transkripsiyonlu metni*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi SBE, Erzurum.
- İlhan, E. (2021a). Dîvân (Necâtî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-necati-bey>
- İlhan, E. (2021b). Necâtî Bey'in Kastamonu hayatına dair bazı tespitler ve düzeltmeler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(2), 1030-1049.
- İntihal.net*. <https://intihal.net/>
- İthenticate*. <https://www.ithenticate.com/>
- İşler, N. (2021). Eski Türk edebiyatı çalışmalarında dijital kaynaklar ve uygulamalar. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 249-272.
- Kaçar, M. (2022). Arşiv belgeleri ışığında Şeyh Galip ve şiirleri hakkında yeni bilgiler (M. Kaçar, Ö. Arslan, Y. Karakuş, Ed.). *Mevlevilik, Mevlana ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler* içinde (s. 245-260). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kadaş, S. (2021). Dîvân (Ahmed). *Türk edebiyatı eserler sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-ahmed-pasa>
- Kaplan, H. (2016). İki şair bir şiir I. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 56, 1031-1062.
- Kaplan, H. (2017). Divan edebiyatında intihal: alıntı mı çalıntı mı?. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (40), 39-98.
- Kaplan, H. (2018a). İki şair bir şiir II. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 63, 19-33.
- Kaplan, H. (2018b). Bâkî'nin basılı divanlarında yer almayan şiirleri ve divanının bir nüshası üzerine bazı notlar. *International Journal of Language Academy*, 6(2), 223-253.
- Kaplan, Y. (2020). Neca. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/neca>.

- Kaplan, Y. ve Efe, Z. (2020). Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin bilinmeyen bir eseri: Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (22), 52-119.
- Karasakal, Y. (2021). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kütüphanesi 437 numarada kayıtlı şiir mecmuası (inceleme-metin-MESTAP'a göre tasnifi). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Karavelioğlu, M. A. (2009). Necati Beğ'in yayımlanmamış bir kasidesi. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu "Ölümünün 500. Yılında Şâir Necâtî Anısına"* içinde (s. 281-309). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karavelioğlu, M. A. (2017). Millet Yazma Eser Kütüphanesi AEMNZ 635 numaralı mecmua. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 43-67.
- Kılıç, F. (2010). Edebiyat tarihimizin vazgeçilmez kaynakları: şair tezkireleri. *Klâsik Türk Edebiyatının Peşinden* içinde (s. 11-37). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kınay Civelek, N. (2022). Sehâbî'nin Dîvân'ında yer almayan şiirleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 405-415.
- Kızılcay, B. (2019). Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi Y-29 numarada kayıtlı 18. yüzyıla ait bir mecmûa (yk. 1a-58b) çeviri yazılı metin-inceleme. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Koyuncu, D. G. (2018). *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T-3031 numarada kayıtlı mecmû'a-i eş'âr*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi SBE, Zongultak.
- Koca, S. (2014). *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan no: 1972'de kayıtlı mecmû'a-i eş'âr (vr. 160b-240a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Köksal, M. F. (1997). Bir kaside iki şair: Nef'î-Cevrî. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 4, 191-202.
- Köksal, M. F. (2012). Şiir mecmualarının önemi ve "mecmuaların sistematik tasnifi projesi (MESTAP)". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* içinde (s. 409-432). İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Kurnaz, C. ve Çeltik H. (2013). Şairlerin gözüyle mecmûa. *Turkish Studies*, 8(1), 21-49.
- Maas, P. (2011). Metin tenkidi. *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı* (M. Bedir, Çev.) içinde (s. 9-40). İstanbul: Küre Yayınları.
- Macit, M. (2017). Şah İsmail Ahmet Paşa Divanı'nı okudu mu?. *Bilig*, 80, 265-278.
- Mazreku, G. (2019). Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962 numaralı mecmua (123.b-163.b) transkripsiyonlu metni. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne.

- Mermer, A., ve Koç Keskin, N. (2021). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Musavver Dîvân-ı Necâtî*. Mısır Millî Kütüphanesi (Darü'l-Kütübü'l-Kavmiyye). Arşiv no: 18.
- Musluoğlu, F. (2021). Hayretî Divanı (tenkitli metin – dil içi çeviri). Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Oytun, E. (2014). Nuruosmaniye 4968 nolu şiir mecmuası vr.1a-64b. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Özavcı, F. (2018). Şiir mecmuası: inceleme-metin (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi demirbaş no: I0021123). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Siirt Üniversitesi SBE, Siirt.
- Özbektaş, Ş. (2022). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki Şr_000074 numaralı şiir mecmuası (inceleme, metin ve MESTAP'a göre tasnifi). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi SBE, Ordu.
- Özer, F. (2018). Tarih ve edebiyat metinleri bağlamli dizin ve işlevsel sözlüğü sistemi (TEBDİZ). *Bilig*, (86), 219-221.
- Öztürk, F. (2022). Bâkî Dîvânı'nın eleştirel neşirleri ve yeni bir neşrin gerekliliği üzerine (H. Kaplan, Ed.). *Bâkî Kitabı* içinde (s. 399-420). İstanbul: DBY Yayınları.
- Öztürk, Y. T. (2019). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_O0092, numaralı şiir mecmuası (85b-171b v.) inceleme-metin ve Mestap tablosu, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Özyön, C. (2013). Mecmua-i Gazeliyyat, Milli Kütüphane, 06 HK. 319/1. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Polat, A. (2019). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T752 Numarada kayıtlı mecmuanın transkripsiyonlu metni ve şiir mecmualarının sistematik tasnifine göre tasnifi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Korkut Ata Üniversitesi SBE, Osmaniye.
- Polat, G. (2018). Maraşlı Rüstem Efendi şiir mecmuası: 1b-119a. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş.
- Polat, S. (2015). *Metin tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Polat Aktaş, N. (2020). Necâtî Beyin/Mevlânâ Sâkî'nin bir şiiri üzerine bazı düşünceler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (25), 853-865.
- Pomakoğlu, A. (2013). Bahârî Dîvânı: inceleme ve metin. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Roxburgh, D. J. (2012). Kitaba dair yeni keşifler (R. Şişman, Çev.). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* içinde (s. 453-492). İstanbul: Turkuaz Yayınları.

- Rukancı, F. (2008). Osmanlı Devleti'nde arşivcilik çalışmaları. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(4), 414-434.
- Sağlam, M. (2021). Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 577 numarada kayıtlı şiir mecmuası: çeviri yazılı metin-inceleme ve Mestap'a göre tasnifi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon.
- Saraç, M. A. Y. (2021). *Kemâl Paşazâde Dîvân ve diğer şiirler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şaripbekova, S. (2001). Acem Surûrî ve divançesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- Şeker, B. (2019). *Millî Kütüphane 06 YZ A 7521 numaralı şiir mecmuası (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi SBE, Ankara.
- Şentürk, A. A. (2011). Metinbankası projesi ve eski Türk edebiyatı metinlerini yeniden okuma ve yorumlamaya dair düşünceler. *Yücel Dağlı Anısına* içinde (s. 522-555). İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Sevgi, A., ve Sevindik, H. (2016). *Cezerî Kâsım Paşa Sâfi divanı*. Konya: Palet Yayınları.
- Şiir mecmuası*. Fransa Milli Kütüphanesi. Arşiv no: Turc-380.
- Şiir mecmuası*. Fransa Milli Kütüphanesi. Arşiv no: Turc-302.
- Şiir Mecmuası*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Arşiv no: SR_000075.
- Şiir Mecmuası*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Arşiv no: K.1451.
- Şiir Mecmuası*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Arşiv no: T3785.
- Tanyıldız, A. (2015). Necâtî ve Revânî dîvânlarındaki mükerrer gazeller üzerine. *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, (1), 10-24.
- Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (LEHÇEDİZ)*. <https://lehcediz.com/>
- Tarlan, A. N. (1963). *Necatî Beg divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Taşkın, G. (2020). Bâkî dîvânının iki nüshası ve Osmanlı metin çalışmalarının problemleri üzerine bazı düşünceler. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 327-342.
- Temur, Z. (2013). *Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 59 numarada kayıtlı mecmû'a-i eş'âr isimli şiir mecmuası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep.
- Tılfarlıoğlu, M. (2022). Bu şiirler kimin I?. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 442-461.
- Tılfarlıoğlu, M. (2022). Bu şiirler kimin II?. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 813-835

Turnitin. https://www.turnitin.com/login_page.asp?err=3300&lang=tr_TR

Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <http://tees.yesevi.edu.tr/anasayfa>

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <https://teis.yesevi.edu.tr/>

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977). *Dîvân*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986). *Mecmua*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Uzun, M. İ. (2012). Tezkire, Türk edebiyatı. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 69-73.

Witkam, J. J. (2017). Filolog taşı: Stemmayı aramaya devam etmek. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XII Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler* (A. Uğur, Çev.) içinde (s. 340-354). İstanbul: Klasik Yayınları.

Yılmaz, O. (2015). *Necâtî Bey dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Zülfe, Ö. (2006). Türkçe Dîvân'daki LXVI. gazel Fuzulî'nin mi? *Turkish Studies*, 1(2), 249-258.

A METHOD PROPOSAL REGARDING THE BELONGING OF UNKNOWN POEMS IN POETRY JOURNALS IN THE SAMPLE OF NECATI

ABSTRACT

Poetry journals that meet the literary tastes and expectations of the society with the poets they contain, biographical information, various anecdotes and poems, are versatile texts that include poets who are not included in biographical sources and the possibility of including poems that are not included in manuscript divans and critical publications. Titles and emphases pointing to the poems of poets that are not included in their printed divans draw attention both in the publication studies prepared on the poetry journals and in the studies at the level of articles and papers created by referring to the poetry journals. More important than the publication of the poems that are not included in the critical publications identified in the poetry journals is the questioning of the belonging of the poems to the poet to which they are attributed. It is not possible to talk about a method or a method unity, whose theoretical framework is drawn and applied in determining the belonging of the poems that are not included in the printed divans to their poets. In such studies, which consist of text publications, it is seen that the poems' belonging to their poets are handled within the framework of language, style and their presence in textual sources. Language and stylistic analyzes made without scanning the poems in a sufficient number of source texts and without minimizing the suspicion that they are attributed to other poets are valuable in terms of belonging, but are not sufficient and satisfactory. It is hoped the method proposal put forward in our study will carry out the questioning process to a large extent and will function as a elimination mechanism until the stylistic analysis of the attributed poems.

In the study, first of all, Necati's poems were reviewed in nearly a thousand poetry journals that were published and available in various manuscript libraries. As a result of the process, 25 poems that were not included in the publication of Necati Bey's Divan prepared by Ali Nihat Tarlan were determined. These poems were subjected to processes based on scanning and citing references on the basis of divans, poetry journals and tezkire texts and were divided into some categories according to the results obtained. Based on the data obtained, while the poems that may belong to Necati were determined, the suspicious ones were separated and their doubts were explained. Thus, by suggesting a method and categorization for similar studies through the example of Necati poems, the necessity of belonging-based inquiry processes has been emphasized.

Keywords: Divan literature, poetry journals, 15th century, unknown poems, Necati Bey.

Makale Künyesi (Araştırma): Yanardağ, A. (2023). Adana inas/kız rüştiyesi bağlamında Osmanlı'da muallime/kadın öğretmen sorunları (1892-1913). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 227-255.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1264418>

ADANA İNAS/KIZ RÜŞTİYESİ BAĞLAMINDA OSMANLI'DA MUALLİME/KADIN ÖĞRETMEN SORUNLARI (1892-1913)

Ayşe YANARDAĞ¹

ÖZET

19. yüzyılda Osmanlı Devleti savaşlarda yaşanan kayıplar ve azınlık isyanlarıyla dağılma sürecine girmiştir. Devletin kötüye gidişinin sebeplerini sorgulayan sivil ve askeri aydınlar dağılmaktan kurtulmak için çeşitli alanlarda yenilikler yapmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Tanzimat döneminden itibaren sivil eğitimde önemli yenilikler yapılmıştır. Eğitimde usûl-ı cedit yani yeni usul üzere uygulamalar kadın eğitimini de kapsamıştır. Ancak kadının eğitimi kolay bir mesele değildir. Bu sadece Osmanlı için değil başka ülkeler için de zordur. Henüz sınıflı sosyal yapıların tamamen çözülmediği bir dönemde kadınların da erkekler gibi eğitim almasını sağlamak toplumsal eşitlik fikri ile ilişkilidir. Kadın ve erkeğin eşitliğine dair fikirler Avrupa'da Rönesans, Reform, Aydınlanma süreçlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı eşitlik, özgürlük fikirleri kadınları da kapsamaya başlamıştır. Ancak Avrupa'da kadın eğitimi kanlı ihtilallerin içerisinde geçerek gelişirken Osmanlı'da devleti kurtarmak için yapılan yeniliklerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti kız çocukları için ilk kez sıbyan mektebinden sonra gidebilecekleri rüştiye mekteplerini kurmuştur. Herhangi bir kanlı ihtilale gerek kalmadan kurulan kız mektepleri erkek mekteplerine göre daha geç açılmıştır. Bununla birlikte açılan mekteplerle birlikte yavaş bir şekilde kadının kamusal alanda rolü genişletilmiştir. Dinsel ve kültürel sebeplerle kız çocuklarına erkek öğretmenlerin ders vermesi uygun görülmediğinden muallime/kadın öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul Darümuallimat/Kız Öğretmen Okulu açılmıştır. Bu okul rüştiyelere kadın öğretmen yetiştiren tek okul olmuştur. İstanbul Darümuallimat Mektebi Anadolu'da yaygınlaştırılan kız rüştiyelerine yeterli sayı ve nitelikte kadın öğretmen yetiştirmemiştir. 1892'de kurulan Adana Kız Rüştiye Mektebi'nde de kadın öğretmen ihtiyacı şiddetli bir şekilde hissedilmiş, mektep kapanma tehlikesi geçirmiştir. Bunun dışında bu mektepte ilginç başka kadın öğretmen sorunları ortaya çıkmıştır. Dinsel, kültürel, ekonomik, coğrafi, sosyal koşulları yansıtan bu sorunlar arşiv belgelerine yansımıştır. Çalışmada Osmanlı'da kadın öğretmenlere dair sorunlar Adana Kız Rüştiye Mektebi örneği üzerinden incelenmiştir. Bu sorunların bir kısmı Osmanlı'nın genel ekonomik, politik, kültürel, dinsel sorunları arasındadır. Bazı örnekler ise iklim ile ilgili olup bölgeye özgüdür. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler sebep sonuç ilişkisi içinde kullanılmıştır. Literatür taramasında Adana Kız Rüştiye Mektebi hakkında müstakil bir çalışma bulunmadığı görülmüş olup literatüre katkı yapmak amaçlanmıştır. Ayrıca Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doç. Dr. ayanardag@cumhuriyet.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5636-3500>

aktarılan kadın eğitime dair sorunların daha iyi anlaşılmasına katkı yapabileceği düşünülmüştür.

Anahtar kelimeler: Eğitim, kadın eğitimi, Adana, kız rüştiye mektebi.

GİRİŞ

19. yüzyılda gerek savaşlarda toprak kayıpları gerekse azınlık isyanlarıyla dağılmaya başlayan Osmanlı yöneticileri devleti kurtarmak için genel anlamda yenileşme hareketlerine girişmişlerdir. III. Selim döneminde askeri alanda başlayan nizam-ı cedit, “sistem” olarak bir yenileşme hareketine dönmeye başlamıştır (Berkes, 2008, s. 101). Yeni düzen anlamına gelen nizam-ı cedit hareketine tepkiler olsa da Osmanlı’da yenilikler devam etmiştir. Eski ve yeniye ayırma anlamında kavramsallaştırmalarda eski için “kadim” yeni için “cedit” kelimesi kullanılmış, Tanzimat döneminden itibaren askeri alan dâhil hemen her alanda yenilikler yapılmıştır. Bu bağlamda eski eğitim için usûl-ı kadim yeni için usûl-ı cedit ifadesi kullanılmıştır (Ülken, 1992, s. 29; Ergin, 1977, s. 336).

Osmanlı Devleti yenileşmeye başlamadan önce devlet adamı ihtiyacını Enderun denilen saray okullarından karşılarken genel halk eğitimini çağdaşları gibi devletin görevi olarak görmemiş ancak İslam dininin ilim öğrenmeye verdiği önem nedeniyle sıbyan mektepleri ve medreselerin kuruluşunu desteklemiştir. Halk eğitiminin en önemli kurumları olan medreseler bazen eleştirilse de sistem ve ders anlayışına yönelik eleştiriler yapılmadığından geleneğini yenileyememiş, çağın getirdiği yeni bilimleri bünyesine dâhil edememiş, 19. yüzyılda yetersiz kalmıştır (Yanardağ, 2016, s. 518). Sıbyan mekteplerine gelince yine aynı yüzyılda ıslah edilmesine dair devlet yazışmalarında ciddi eleştiriler yapılmış, ilk ıslah girişimlerinde çağdaş bir ders programı dahi oluşturulamamıştır (Mahmut Cevat, 2001, s. 22-23). Bu kurumları ıslah etmek ulemanın tepkisi nedeniyle mümkün olamadığından 1839’da yeni bir eğitim anlayışı ve ders programı anlamına gelen deneme amaçlı numune yani örnek mekteplerde usûl-ı cedit/yeni usul üzere yapılan uygulamalardan olumlu sonuç alınmıştır. Olumlu sonuç alınan bu mekteplere rüştiye adı verilmiş ve sıbyan mektebinden çıkan çocukların gidebileceği okullar şeklinde düzenlenmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Ergün ve Çiftçi, 2006, s. 1-15). 1847 Talimatnamesi ile rüştiyeler 4 yıllık sıbyan üzerine 2 yıllık mektepler olarak düzenlenmiş, zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır (Akyüz, 1994, s. 19). Bu talimatnamenin 12. bendinde taşraya giden öğrencilerin derslerine kaldıkları yerden devam edeceklerine dair ifadelerden Osmanlı’nın söz konusu talimatnameyi taşrada da uygulamayı amaçladığı söylenebilir. 1853 yılında taşrada yaygınlaştırılmak üzere 25 rüştiye mektebi açılmasına karar verilmiştir (Mahmut Cevat, 2001, s. 53). Ancak 1856’da 6 mektep açılabilmiştir (BOA, MVL. 350/7). 1856-1857 yılı yazışmalarına göre Anadolu’da İzmir (BOA, A.MKT.MHM. 8768), Yozgat (BOA, A.MKT.MVL. 79/25) ve İzmit’te (BOA, İ.MVL. 371/16297) rüştiyeler açılmıştır. Anadolu’da ilk açılan rüştiyeler erkek çocuklar için olup 1858 devlet salnamesinde de Yozgat, İzmir ve İzmit olarak kayda geçmiştir (Salname-i Devlet, 1274/1858, s. 131).

İlköğretimin üst kısmı veya orta öğretimin alt kısmı olarak değerlendirilebilecek olan rüştiyelerde mevcut sıbyan mektebi hocaları matematik ve diğer yeni dersleri

okutmadığı için 1848'de İstanbul Darülmuallimin Mektebi/Erkek Öğretmen Okulu açılmıştır (Unat, 1964, s. 31). Ancak rüştüyelere geliştirmek için öğretmen okulu açmak yeterli olmamış, sıbyandan çıkıp rüştüyelere gelen öğrencilerin yetersiz olduğu görülmüştür. Bu nedenle sıbyan mektepleri hakkındaki şikâyetler 1858'de devam etmiştir (İ.DH. 203-26689). Bunun üzerine 1860'dan sonra sıbyan düzeyinde başlayan numune mekteplerinde usûl-ı cedit denemeleri başarılı olunca ilköğretim seviyesinde "ibtidai" adı verilen mektepler kurulmaya başlamıştır (Ergin, 1977, s. 465). Geleneksel sıbyan mektepleri hocaları ibtidai mekteplerde ders verebilecek nitelikte olmadığından ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek için 1868'de 2 yıllık İstanbul Darülmuallimin-i Sıbyan kurulmuştur. Daha önce 1847 yılında kurulan Darülmuallimine ise Darülmuallimin-i Rüşdi adı verilmiştir (Ünal ve Birbudak, 2013, s. 24). İbtidai mekteplerin Anadolu'da ilk ne zaman kurulduğuna dair yapılan arşiv taramalarında şimdilik bulunan en eski tarihli belge 1878 yılına aittir. Bursa Gemlik'te kurulacak ibtidai mektebin İstanbul'da kurulan numune mektepleri gibi düzenlenmesi, muallimleri, okuttukları dersleri ve devam cetvellerini içeren bilgilerin başkente gönderilmesi emredilmiştir (BOA, MF.MKT. 58/145).

Ancak eğitimde yenilik sadece erkek çocuklar için söz konusu olmayıp kız çocuklarının eğitimi de gündeme gelmeye başlamıştır. Çalışmanın konusu bu noktada ortaya çıkmıştır. Yenileşmeyle gündeme gelen kadın eğitiminin taşraya yansımaları bağlamında çalışmada Adana İnas/Kız Rüştüye Mektebinin açılması ve muallimleri/kadın öğretmenleri ile ilgili sorunlar incelenmiştir. Çalışmada kadın eğitiminin bir alt başlığı olan Adana Kız Rüştüye Mektebinin kuruluşu ve muallime meselesi özellikle arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiştir. Adana Kız Rüştüye mektebi hakkında müstakil bir çalışma olmayıp literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk alt başlığında kadın eğitimi etkileyen bazı noktalara değinilmiş olup burada verilen örneklerle Osmanlı'nın çağdaşı toplumlarda kadına bakış açısına dikkat çekerek durum kendi koşulları içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Adana Kız Rüştüyesinde ortaya çıkan kadın öğretmen sorunlarının anlaşılmasına katkı yapacağı düşünülmüştür. Daha sonra okulun açılması ve sorunlar incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu şekilde dönemin sosyolojik çalışmalarına ve Cumhuriyet dönemine miras kalan kadın eğitimi ile ilgili sorunların anlaşılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan arşiv belgelerindeki rumî tarihler Türk Tarih Kurumunun tarih çevirme kılavuzuna göre miladi tarihe çevrilerek kullanılmıştır (Tarih Çevirme Kılavuzu, 2023).

1. OSMANLI'DA KADIN EĞİTİMİNE VE MUALLİME YETİŞTİRMEYE ETKİ EDEN BAZI NOKTALAR

Kadın ve erkek olmak üzere iki cinsten meydana gelen toplumun devamlılığı için kadın ve erkeğin varlığı ve beraberliği eşit derecede zorunlu olsa da sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve daha birçok alanda bu eşitliğin sağlandığı söylenemez. Nitekim ortaçağda bu eşitsizlik çok daha fazla olup sadece kadın erkek arasında değil, efendi-köle ilişkisinin bulunduğu sosyal yapılar nedeniyle erkekler arasında dahi eşitlik söz konusu değildir. Bu nedenle kadın erkek eşitliği gibi bir düşünce şekli modern çağlara aittir. Kadın erkek eşitsizliği her toplumda aynı derecede olmayıp kültürel, dinsel, coğrafi

sebeplerle farklı ortaya çıkmıştır. Avrupa'da dinsel iddialarla kadın erkekle eşit olmadığı gibi bazen cadılıkla suçlanıp katledilmiştir (Genç, 2011, s. 241-296). Hristiyanlıkta miras olarak aktarılan ilk günahın sebebi olan kadın potansiyel suçlu olarak kabul edilmiştir (Taslaman, 2019, s. 20). Çin'de Konfüçyüs düşüncesinde kadın erkek ile eşit olmamıştır (Azertürk ve Aktürk, 2018, s. 15). Japonların milli dini Şintoizmde kadına yüksek bir yer verilmişken Budizm ve Konfüçyanizm dinlerinin girmesiyle kadın bu konumunu yitirmeye başlamıştır (Akbay, 2014, s. 81). İslam dininde ise kadın erkekle tamamen eşit olmasa da kadının miras, evlilik ve başka alanlarda hakları tanınmış olduğundan Müslüman kadınların durumu çağdaşlarına göre daha iyidir (Kazıcı, 2020, s. 22-57). Nitekim Osmanlı Devleti'nde kadının durumuna dair yapılan arşiv belgelerine dayalı bazı çalışmalarda görüldüğü üzere Osmanlı'daki kadınların Avrupa'daki kadınlara göre cadılıkla suçlanma, günahın sebebi olarak görülme gibi bir durumu söz konusu değildir. İslam dininin evlilik, miras, çalışma hayatı ile ilgili olarak tanıdığı haklar uygulanmaktan kaçınılmamıştır. Eşi ölen kadınların evlenmeye zorlanmaması (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, 2015, s. 22), kadınlar tarafından pazarlarda satılan bazı ürünlerden vergi alınmaması (Demir, 2021, s. 18) ve daha birçok örnekler Türk kadının çağdaşlarına nispetle durumunun daha iyi olduğunu ortaya kaymaktadır.

Avrupa'da Rönesans, Reform, Aydınlanma neticesinde eşitlik, özgürlük, demokrasi, insan hakları, gibi kavramların gelişmesiyle durum değişmeye, sınıflı feodal yapıları ortadan kaldıran milli devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra milli ve modern devlet, bu kavramların savunulmasıyla ve kanlı ihtilallerle gelişme sürecine girmiştir. 19. yüzyılda bu fikirlerin etkisiyle kadınlar, erkekler gibi oy hakkı, eğitim ve meslek hakkı elde etmek üzere mücadele etmeye başlamışlardır (Nalbant ve Korkmaz, 2019, s. 168). Kadınların sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, hukuki ve daha birçok konuda eşit haklar elde etmek için harekete geçmesi anlamına gelen feminist hareket ortaya çıkmış ve Avrupa'da kadının eğitimi meselesi de feminist hareketin içinde yer almıştır (Göçeri, 2010, s. 8-91). Bazı aydınlanmacı düşünürler kız çocuklarının aydınlanmanın faydalarından mahrum kalmasına karşı çıkmışlardır. Kadın eğitimi için kurumsallaşma başlamış, örgün eğitim kurumları ortaya çıkmıştır (Hanilçe ve İbrahimzade, 2019, s. 512).

Osmanlı'da ise 19. yüzyıl öncesinde kız ve erkek çocuklar için 8-10 yaşlarına kadar basit dini bilgilerin verildiği sıbyan mektebinden sonra sadece erkekler medrese adı verilen çeşitli düzeylerdeki kurumlarda eğitim görebilmişlerdir. Bunun dışında saray kadınları ve zengin ailelerin kadınları özel öğretmenler aracılığıyla eğitimden geçebilmişlerdir (Somel, 2000, s. 224). İslam dininin kadın ve erkeğe ilim öğrenmeyi zorunlu görmesi nedeniyle kadınların ilim ve bilim sahibi olmaları yasaklanmamışsa da kız çocuklarının sıbyan mektebinden sonra gidebilecekleri kurumlar yani okullar kurulmamıştır. Kadının kamusal alanda rolünün sınırlı tutulmasından dolayı toplumsal işlev açısından daha fazla eğitim almasının herhangi bir önemi olmamıştır (Somel, 2000, s. 224). Ancak 19. yüzyılda gelişen eşitlik, özgürlük, milliyetçilik fikirleri Osmanlı Devleti'nde azınlık isyanlarına ve devletin dağılma sürecine girmesine sebep olunca durum değişmeye başlamıştır. Osmanlı yöneticileri Devletin dağılma sebeplerini sorgulamış, eğitimin yenilenmesini, Avrupa'daki gibi yeni bilimlerin öğretilmesini Devletin kurtuluşu için zorunlu görmüşlerdir. Bu nedenle erkekler için rüştüye mektepleri

açılıp taşrada yaygınlaştırılmaya çalışılırken kadın eğitimi ihmal edilmemiş, ancak erkek eğitime göre gecikmiştir. Tanzimat döneminde geleneksel yapıyı koruyarak kadının konumuna ve eğitimine dair sınırlı değişiklikler ve tartışmalar başlamıştır (Çakmak, 2011, s. 45-46; Yürüt, 2017, s. 373-377). Kadınların iyi bir eş ve anne olarak devleti kurtaracak kuşakları yetiştirmesi gerektiği ilkesiyle erkekler tarafından başlatılan kadın eğitime dair düşünceler zamanla kadınlar tarafından basın yoluyla savunulmaya başlamıştır. Eğitim almış bir kadının serbest ve pervasız olacağı iddialarına karşı çıkılmış ve kadının eğitiminde namus ve dinsel vurgular sık yapılmıştır (Yanardağ, 2018, s. 151-152).

Kadının iyi bir eş ve anne olması amacıyla başlayan kadın eğitime dair düşünceler 19. yüzyılın sonlarında değişmeye başlamıştır. Başka ülkelerde ortaya çıkan kadınların iş ve meslek sahibi olması ve üretime katılması gerektiğine dair fikirleri yakından takip eden Osmanlı aydınları Müslüman kadınların eğitimini ekonomi açısından savunmaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet döneminde artık kadının meslek edinmesi gerektiğine dair düşünceler savunulmakla birlikte henüz kadının sadece iyi bir eş ve anne olması ve din için eğitilmesi gerektiği düşüncesinden tamamen uzaklaşmamıştır. Bu iki düşüncenin savunucuları görüşlerini basın aracılığıyla ortaya koymuşlardır (Yanardağ, 2018, s. 152). Böylece eğitimde usûl-ı cedit hareketi kadın eğitimini de içine almıştır.

Nitekim kadın eğitimi için kurumsallaşma anlamına gelen kız çocukları için sıbyan mektebinden sonra üst seviyede rüştiye mektebi ilk kez İstanbul'da 1859'da açılmıştır. Devletin destek ve teşvikiyle kız rüştiyeleri yaygınlaştırılmaya ve kız çocukları eğitime çalışılmıştır. Bu mekteplere muallime yani kadın öğretmen yetiştirmek için 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince 1870 yılında İstanbul Darülmuallimat /Kız Öğretmen Okulu açılmıştır. İstanbul'da erkek rüştiyeleri ile kız rüştiyelerinin ilk kuruluşu arasında 20 yıl, erkek öğretmen yetiştiren İstanbul Darülmuallimin ile kadın öğretmen yetiştiren İstanbul Darülmuallimat arasında 23 yıl gibi bir zaman farkı var. Bu yeni mekteplerin taşrada Anadolu'da kurulma sıralaması da benzer şekildedir. Anadolu'da 1856'de kurulmaya başlayan erkek rüştiyelerine karşılık kız rüştiyeleri 1875'ten itibaren kurulmaya başlamıştır. Anadolu'da kız rüştiyesi kurulmasına dair şimdilik rastlanılan en eski tarihli belge 16 Mart 1875 tarihli olup Kastamonu'da kurulacak Kız Rüştiyesinin ihtiyacı olan araç gereçleri içermektedir (BOA, MF.İBT, 5/61). Yani Anadolu'da ilk kurulan erkek rüştiyesi ile kız rüştiyesi arasında 19 yıl gibi bir zaman farkı vardır.

Anadolu'da sıbyan ve ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek üzere açılan darülmuallimin ile darülmuallimat arasında ise daha fazla bir zaman farkı vardır. Osmanlı yöneticileri İstanbul'daki gibi Anadolu'da da sırasıyla rüştiye, ibtidai ve darülmualliminler kurmuşlardır. Ancak darülmualliminlerin kurulması için öncelikle vilayetlerde teşkilatlanmak ve maarif meclisleri kurmak gerekmiştir. Maarif meclislerinin hepsini aynı anda kurmak mümkün olmadığından eğitimde en geri kalmış bölgelere öncelik verilmiştir. Ocak 1882'de bu gerekçe ile Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum ve Van vilayetlerinde yerel maarif teşkilatları ve bunlar aracılığıyla darülmualliminler kurulması emri verilmiştir (BOA, Y.A.RES. 14/48; İ.DH. 846/67930). Dolayısıyla Anadolu'da 1882'den itibaren darülmualliminler kurulmaya başlarken ilk darülmuallimat

ise Adana'da 1913'te oldukça geç bir dönemde 30 yıl gibi bir gecikmeyle kurulmuştur (Yanardağ, 2022, s. 78).

Anadolu'da ilk kez kurulan erkek rüştıyesi ile darümualliminler arasında 23 yıl, ilk kız rüştıyesi ile darümuallimat arasında ise 38 yıl gibi bir zaman farkı vardır. Yukarıda bahsedilen ilk kez 1878'de Gemlik'te kurulan ibtidai mektep ile 1882'de Anadolu'da kurulan darümualliminlerin arasında 4 yıl gibi kısa bir süre vardır. Bu tarihlerde devlet alt seviyede temel eğitimi iyileştirmeden rüştıyelerde başarılı olunamayacağını görerek Anadolu'da ilköğretimi yayma ve ilköğretime erkek öğretmen yetiştirme işini hızlandırmaya çalışmıştır denilebilir. Ancak 1878 ile Anadolu'da ilk kez 1913'te kurulan Adana Darümuallimat Mektebi arasında ise 35 yıl olup ilköğretime kadın öğretmen yetiştirme işine Anadolu'da oldukça geç başlanılmıştır.

Bu gecikmenin sebebi dönemin yukarıda anlatılan dinsel kültürel anlayışı ile ilgili olup bu anlayış 1869 Nizamnamesine de yansımıştır. 1859'da usûl-ı cedit üzere ilk kız rüştıyesi açılmakla birlikte kadın eğitimi hakkında yasal düzenlemeler için 1869 yılını beklemek gerekmiştir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde kızlara ait ibtidai, rüştıye ve darümuallimat mekteplerine kadın öğretmenler yetişene kadar yaşlı ve edepli erkeklerden muallim tayin edileceğine dair maddeler yer almıştır. Nizamname bir boyutuyla geleneksel tutumu bir boyutuyla yenileşmeyi yansıtmakta olup yenileşme kadın eğitimini de içine almıştır. Kadın eğitimi için açılan mekteplerin kapatılmasına dair bazı görüşler ortaya konulmuşsa da Osmanlı yöneticileri vaz geçmemişlerdir (Somel, 2000, s. 229). Darümuallimatların taşrada kuruluşunu yavaşlatmışlardır. Nitekim taşrada açılan kız mekteplerine muallime ihtiyacı ortaya çıkmış, 1903 yılında Kosova maarif müdürlüğü usûl-ı cedit üzere açılan ilköğretim seviyesindeki ibtidai mektepler için kadın öğretmen bulmakta güçlük çekildiği gerekçesiyle başarılı eğitim veren Üsküp Kız Rüştıyesinin darümuallimata çevrilmesini istemiştir. Bu istek "darümuallimatın Dersaadete mahsus olduğu", şimdiye kadar taşrada hiçbir yerde tesis edilmediği, Dersaadet Darümuallimat'tan her sene muallime yetiştiği, istenilen yerlere tayin edildiği gerekçeleriyle ret edilmiştir (MF.MKT. 758/36). Benzer şekilde Adana'da kurulan kız ibtidailerini için muallime tayin edilmesi gerektiğine dair düzenlenen 1912 tarihli mazbataya İstanbul'da bir tane Darümuallimat bulunduğu, muallime ihtiyacının giderilmesinin zamana muhtaç olduğu, yeterli sayıda mezun olmadığı için kız rüştıyelerinden mezun olanlardan uygun olanlarının ibtidailere muallime olarak tayin edilmesi bildirilmiştir (MF.İBT. 363/11). Bu tutum baştan beri anlatılan kadına bakış ve gösterilecek muhtemel tepkilerden kaynaklanmış olup taşrada kadın öğretmen yetiştirecek mekteplerin açılmasını geciktirmiştir. Kız rüştıyeleri nispeten daha erken açılmış sayıları çoğaltılmışken yükseköğretim kapsamında değerlendirilen darümuallimatlar ise devletin ancak son yıllarında kurulabilmiştir. Kadının meslek sahibi olabileceğine dair düşünceler yeni olup Osmanlı İstanbul dışında taşrada darümuallimat açmaktan çekinilmiş olabilir. Ancak aynı Osmanlı sıbyan üstü kız rüştıyelerini ise yaygınlaştırmaktan çekinmemiştir. Nizamnameye göre sıbyan veya rüştıye mezunlarının gidebileceği Darümuallimat 14-15 yaş ve üstü genç kızları da kapsayacağından taşrada toplumsal bir tepkiden çekinilmiş olabilir. İstanbul bu yeniliklere daha alışkın olup devletin son yıllarına kadar sadece İstanbul Darümuallimattan muallime yetiştirilmiştir. Bütün bu gecikmeye rağmen kadın eğitimi için mektepler açılmış, kadınların bu

mekteplerde öğretmenlik yapması sağlanmış ve kadının kamusal alandaki rolü genişletilmiştir. Kadının kamusal alandaki rolünün genişlemesi Avrupa'daki gibi kanlı bir şekilde değil bizzat devlet eliyle gerçekleşmiştir.

Taşrada kadın eğitimini geliştirmek politikasını güden Osmanlı kız rüştüyelerini yaygınlaştırmayı başarmıştır. Ancak açılan kız rüştüyelerine İstanbul Darülmualimat yeterli sayı ve nitelikte muallime yetiştirememiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere taşrada yaygınlaştırılan kız rüştüye mezunlarını muallime olarak tayin etmiştir. Devlet muallime ihtiyacını karşılamak için farklı kaynaklara yönelmiştir. Bu durum sadece kız mektepleri için söz konusu olmayıp usûl-ı cedit üzere yetişmiş muallim ihtiyacı erkek mektepleri için de geçerlidir. Muallim ihtiyacını, farklı kaynaklardan gelen isteklileri çeşitli kurs veya eğitimlerden geçirip bunlara itimatname, ehliyetname gibi belgeler vererek karşılamıştır. Muallim tayinlerinde itimatname, ehliyetname gibi belgeler alanlarla darülmualimlerden mezun olup şahadetname alanlar arasında ayırma gidilmiştir. İtimatname ve ehliyetname sahipleri ikinci muallim, muavin/yardımcı öğretmen adı verilen kadrolara tayin edilmiş, bunların maaş ve kıdemleri darülmualim mezunlarından farklı düzenlenmiştir. Ama bu dahi yeterli olmamış nitelik ve nicelik sorununu çözememiştir (Yanardağ, 2020, s. 526).

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta taşrada açılan gerek darülmualiminler gerekse darülmualimatlar rüştüyelere değil ibtidai ve sıbyan mekteplerine muallim ve muallime yetiştirmek üzere kurulmuşlardır. II. Abdülhamit döneminde taşrada yaygınlaştırılan rüştüyelerin muallim ve muallime kaynağı ise devletin son yıllarına kadar İstanbul Darülmualimin ve Darülmualimat Mektepleri olarak kalmıştır. Taşrada açılan darülmualimlerin rüştüye şubesi olmayıp sadece İstanbul Darülmualimin ve Darülmualimatın rüştüye şubeleri vardır (Özalp, 1982, s. 175-179). Bu nedenle İstanbul dışında kurulan rüştüyelerin muallim ve muallimeye duyduğu ihtiyaç Adana Kız Rüştüye Mektebine de yansımıştır.

2. ADANA KIZ RÜŞTİYE MEKTEBİNİN AÇILMASI VE MUALLİMELERİ

30 Ocak 1892'de Müslüman çocuklarının Ermeni mekteplerine devamının uygun olmadığı, yasaklanması için şiddetli tebliğat yapılmasına rağmen Cebel-i bereket sancağı kazalarının hiçbirinde rüştüye bulunmadığı, Adana, Mersin, Kozan, İçel'in uygun yerlerinde rüştüye adıyla ve ibtidai programlı, vilayet maarif tahsisatından hocalarına maaş verilmek üzere 15 tane erkek mektebi kurulduğu ifade edilmiştir. Devamında tarihi verilmemekle birlikte "geçende" Adana ve Tarsus'da birer tane kız rüştüyeleri açıldığı ifade edilmiştir. Belgedeki geçende ifadesinden Adana Kız Rüştüyesinin en azından 1891'in sonu 1892'nin başında açılmış olduğu çıkarımı yapılabilir (BOA, BEO. 325/24341). Ancak daha ileri tarihli 10 Kasım 1892 Nezaret Mektubi Kalemine ait bir başka belgede mektebin kurulması emri verilmiştir. Halep, Diyarbakır, Kosova, Adana maarif müdürlerine gönderilen bu emirde taşra kız mektepleri için yeniden tanzim olunan ders cetveliyle mektebe ayrılan tahsisatı içeren pusulanın gönderildiği, cetvelde belirtilen dersleri verebilecek ehliyetli ve muktedir muallimeler seçilmesi ve tayini mümkün olanlarla birlikte mektebin kurulması emredilmiştir (MF.MKT. 153/44). Ayrıca daha eski tarihli bir belgeye henüz rastlanmadığı gibi salnamelerde de herhangi bir bilgi bulunamadığından eski tarihli belgedeki geçende ifadesine tam olarak bir açıklama getirilememiştir. Belki mektebin kurulması sürecinde yapılan yazışmalardaki kararlara

atıf yapılmış olabilir. Yani mektebin kurulması resmen karar verilmiş henüz eğitime başlamamış olabilir. Çünkü 1891-1892 yılına ait mekteple ilgili herhangi bir tayin ve yazışma belgesi bulunamamıştır. Mektebe muallime tayin edilmesine dair yazışmalar 1893'te başlamıştır. Muhtemelen 1891-1892 yılında kurulması kesinleşen Adana Kız Rüştıye Mektebinde ders verecek muallime bulunamamış ve faaliyete başlayamamıştır. Dolayısıyla 1892 yılı mektebin kurulması ile ilgili sürecin başladığı bir yıl olup resmen eğitime başlamamıştır. Mahmut Cevat da Adana Kız Rüştıye Mektebi kuruluşunu 1892-1893 olayları içinde göstermiştir (Mahmut Cevat, 2001, s. 312)

16 Şubat 1893 tarihli bir müzekkerede Adana Kız Rüştıye Mektebi için birinci ve ikinci muallimeler tayin edilmesi istenildiği ancak üç seneden beri İstanbul Darümuallimattan muallime çıkmadığı belirtilmiştir. Bu sebeple muallime bulmak için İstanbul Darümuallimat müdürlüğüne hatta başkent kız rüştıyeleri muallimelerine dahi yazılmış olup muallime bulunamamıştır. Dışardan talip bulunduğu takdirde imtihan yapılarak muallimeliklere tayin edilmesi ve gazetelerle ilan edilmesi emredilmiştir (MF.İBT. 31/56).

29 Ağustos 1893'te Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine el işleri dersi dâhil olmak üzere Huriye Hanım tayin edilmiştir. Harcırahı verilmiş ve kendisinin işe başlama sefeinin ise işten ayrılma tarihinin bildirilerek ilk maaşlarından gerekli aidat ve kesintilerin yapılması emri verilmiştir (MF.MKT. 179/97). Böylece el işleri derslerini de göstermek üzere Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine Huriye Hanım tayin edilmiştir (MF.MKT. 180/24). Ancak Huriye Hanım gelmemiş olmalı ki kısa bir süre sonra aynı göreve aynı maaşla 3 Kasım 1893'te Karahisarısahib Kız Rüştıyesinden istifa eden Zeliha Hanım tayin edilip zorunlu aidat ve kesintilerin yapılması istenilmiştir (MF.MKT. 185/31). İlk kez 1894 salnamesinde Adana Kız Rüştıye Mektebi yer almıştır (Salname-i Adana,1312/1894, s. 132). Ayrıca mektebin binası ile ilgili yazışmalarda maarif müdürlüğünün ifadesine göre mektep 22 Kasım 1893'te açılmıştır (MF.MKT. 231/6/11).

Adana Kız Rüştıye Mektebi ikinci muallimeliğine ait olan maaşın ikiye bölünerek reji müfettişi Nesib Efendi'nin kızı Nesibe ve evrak müdürü Raşit Efendi'nin kızı diğer Nesibe Hanımların muavine adıyla tayin olmalarına dair 4 Mart 1894'te Adana'dan talepte bulunulmuştur. Nezaret bu hanımların hangi mekteplerden mezun olduklarını, yaşlarının bilinmesi gerekli olduğunu ve diploma suretlerinin gönderilmesini emretmiştir (MF.MKT. 197/104). Adana valiliği bu hanımların babalarının görevleri sebebiyle uzun süre belli bir yerde kalamadıklarını, her ikisi de ibtidai tahsilini yapmışlarsa da şahadetname alamadıklarını yaşlarının 13 ile 14 olduğunu bildirmiştir. 200 civarı öğrencinin olduğu mektebin tek muallimesi vardır. Mektebin el işleri dersini de veren birinci muallime ile idaresi mümkün olmamış ve başkentten bir muallime istenildiği halde henüz muallime tedarik edilememiştir. Adana'da bu işi yapabilecek başka kimse bulunamadığından işleri iyi idare etmek adına ikinci muallime maaşının ikiye bölünerek bu şekilde iki muavine tayin edilmesi yoluna gidilmiştir. Daha sonra başkentten muallime gönderildiği takdirde maaşın tekrar birleştirileceği şimdilik bunun kabul edilmesi istenilmiştir. Nezaret muallime bulamadığından bu iki Nesibe Hanımların muavine olarak tayinini kabul etmiş ve zorunlu aidat ve kesintilerinin yapılmasını emretmiştir (MF.MKT.

217/33/2). Ocak 1895'te işe başlattırılan muavinelerin maaşlarından aidat ve kesintilerin yapıldığı bildirilmiştir (MF.MKT. 217/33/1;3)

Ağustos 1894 itibariyle Adana Kız Rüştıyesi muavinelğinde bulunan Nesibe Hanım istifa ederek babasıyla birlikte Beyrut'a gittiğinden evrak müdürü Raşit Efendi'nin kızı Vacide Hanım 150 kuruş maaşla Ekim 1894'te bu göreve tayin edilmiş ve asaletinin tasdiki Adana maarif müdürlüğü tarafından istenilmiştir. Aralık 1894'te Nezaret Vacide Hanım'ın imtihan ve tercüme-i hal evrakının gönderilmesini isteyerek usulüne göre tayininin yapılacağını bildirmiştir. Söz konusu evraklar Mayıs 1895'te gönderilmiştir. Nezaret Ağustos 1895'te Vacide Hanım'ın asaleten tayinini yapmıştır (MF.MKT. 243/57/1;2;3;4) 1894 Adana salnamesinde bu tayinler yer almış olup birinci muallime ve nakış muallimesi Zeliha Hanım, ikinci muallime Nesibe Hanım, üçüncü muallime Vacide Hanım olup 130 öğrencisi vardır. Salnamede Vahide Hanım olarak geçse de muhtemelen baskı hatası olmuş olup arşiv belgelerindeki Vacide ismi esas alınmıştır (Salname-i Adana, 1312/1894, s. 132).

27 Mayıs 1896'da Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimesi Zeliha Hanım dört yıldır görevini en iyi şekilde yaptığını ancak başkente özel işlerini yapacak kimse bulunmadığını belirterek tatil döneminde başkente gitmek özel işlerini halletmek için izin istemiştir. Dilekçesi maarif müdürünün yazısıyla Nezarete iletilmiş, Nezaret Zeliha Hanımın tayin edildiğinden beri izin almadığını anlaşıldığını ifade ederek ders başladığı zaman görevinin başında olmak şartıyla izin vermiştir. Eğer ders başladığında görevi başında olmazsa istifa etmiş olarak kabul edileceği Adana maarif müdürlüğüne bildirilmiştir (MF.MKT. 326/30/1;2;3).

Yukarıda ifade edildiği üzere Adana Kız Rüştıyesinin ikinci muallimeliği boş olduğundan bunun yerine iki muavine istihdam edilmiştir. Ancak bunlarla ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. 13 Temmuz 1895'te Adana maarif müdürü durumu şöyle açıklamıştır; yeniden inşa olunan ve açılan Adana Kız Rüştıye Mektebine 300 kuruş maaşla ikinci muallime bulunamadığından eğitimin zarar görmemesi için daha önceki maarif müdürü tarafından mektebin üst sınıf öğrencilerinden iki tanesi muavine olarak tayin edilmiştir. Ancak bu ikisi hem mektep öğrencisi hem de muallime olmaları uygun olmadığı gibi maarif idaresinin haberi olmaksızın ve izin almaksızın dersleri bırakarak babalarıyla birlikte yaylaya gittikleri mektebin birinci muallimesi tarafından bildirilmiş olup iki öğrencinin kaydı Mayıs başından itibaren silinmiştir. 120'den fazla öğrencisi bulunan mektebin tek muallime ile idaresi mümkün olmayıp ikinci muallimeliği yapacak ehliyetli kadın bulunamamıştır. Bu sebeple birinci muallimenin verdiği nakış dersini de ilave ederek maaşı 500 kuruşa yükseltilecek ikinci muallimelik için Darümuallimat ya da kız sanayi mektebi mezunlarından ehliyetli bir muallime tayin edilmesi istenilmiştir (MF.İBT. 55/98). Kısa bir süre sonra 300 kuruş maaşla Tarsus Kız İbtidai Mektebinde bulunan ve ibtidai muallimeliğini yapmaya iktidarı bulunduğu dair itimatnamesi olan Adanalı Zehra Hanım tarafından verilen dilekçe üzerine Zehra Hanım Adana Kız Rüştıyesine tayin edilmiştir. Eylül başından itibaren işe başlatılacağı ve asaletinin tasdik edilmesi isteği Adana maarif müdürü tarafından Nezarete bildirilmiştir. Ancak Ekim 1895'te Adana maarif müdürü tarafından, kısa süre önce işe başlayan Zehra Hanım'ın az bir süre içinde ortaya çıkan ahlaksızlığı ve iktidarsızlığı sebebiyle bu göreve

devamının uygun olmayacağı bildirilmiştir. 300 kuruş maaşla bu göreve kimse gelmeyeceğini birinci çözüm olarak nakış dersinin ilavesiyle 550 kuruş maaş verilerek Darümuallimat mezunelerinden iktidarlı, liyakatlı birinin tayin edilmesini istemiştir. Ancak nakış dersinin alınmasıyla birinci muallimenin sızlanacağını bu nedenle ikinci çözüm olarak nakış dersinin ilave edilerek ikinci muallimeliğe mahsus 300 kuruşun üzerine avarız gelirlerinden 200 kuruş zam ile 500 kuruşa ikinci muallime tayin edilmesini Nezarete seçenek olarak sunmuştur (MF.İBT. 47/102). Ekonomik koşullar muallime tayinlerini etkilemiş, Nezaret ikinci seçeneği kabul ile 14 Ekim 1895'te Adana Kız Rüştıyesi ikinci muallimeliğine Yatılı Kız Sanayi Mektebinden mezun 20 yaşında Fatma Ulviye Hanım'ı tayin etmiş ve Fatma Ulviye Hanım'dan görevi kabul ettiğine dair muvafakatname alınmıştır. Fatma Ulviye Hanım yola annesiyle çıkacağını bildirmiştir (MF.İBT. 47/113). 26 Ekim 1895 itibariyle Yatılı Kız Sanayi Mektebi muavinesi Fatma Ulviye Hanım'ın tayin edilmesine rağmen Adana'ya gidip gitmediği anlaşılamamıştır. Bir yıl kadar sonra Kasım 1896'da aynı göreve yine Kız Sanayi Mektebinden mezun Zeliha Hanım isminde bir başkası tayin edilmiştir (MF.İBT. 55/98).

Nitekim Aralık 1896'da Adana'dan Nezarete yazılan bir yazıda birinci muallime Zeliha Hanım'ın yerine başka birinin tayin olunacağına dair rivayet olduğu, Zeliha Hanım'ın iktidarı ve çalışmaları sebebiyle değiştirilmemesi isteği yapılmıştır. Ancak Nezaret böyle bir tasavvur olmadığını, Kız Sanayi Mektebi mezunlarından bir başka Zeliha Hanım'ın nakış muallimeliği dâhil olmak üzere ikinci muallimeliğe tayin edildiğini bildirmiştir (MF.İBT. 57/69). 1898 salnamesine göre birinci muallime Zeliha Hanım, ikinci ve nakış muallimesi diğer Zeliha Hanım olup 137 öğrenci, bir bevab ve bir mubassır görevlidir (Salname-i Maarif, 1316/1898, s. 834).

26 Mart 1899 tarihinde Adana Kız Rüştıyesi ikinci muallimesi Zeliha Hanım bir dilekçe ile mektebin birinci muallimesinin evlendiğini ve birinci muallimeliğin boş kaldığını, kendisinin üç seneden beri ikinci muallime olarak görevini en iyi şekilde yaptığını, aldığı maaşın yetersiz olduğunu, geçinemediğini belirterek mükâfat olarak birinci muallimelik kadrosuna tayin edilmek istemiştir. Ancak Nezaret Zeliha Hanım Kız Sanayi Mektebi mezunu olduğu için birinci muallimeliğe tayin isteğini kabul etmemiş, Tarsus'da ibtidai derecesinde açılacak mektep muallimeliğini kabul edip etmeyeceğinin sorulmasını istemiştir (MF.MKT. 448/1/1;2).

1 Nisan 1899 tarihinde Maarif Nezareti Rüştıye İdaresinden Darümuallimat Müdürlüğüne yazılan yazıda Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliği için okulun mezunlardan iyi ahlaklı birinin hızla seçilmesi ve gönderilmesi istenilmiştir. Birinci muallimeliğin boş olduğu sırada 25 Nisan 1899'da Diyarbakır Rüştıyesi birinci muallimliğinde bulunan Naciye Hanım'ın başka bir yere becayiş istediği ve tayinin uygun olduğu, Diyarbakır maarif müdürlüğü aracılığıyla Naciye Hanım'ın Adana'ya tayin edilmeyi kabul edip etmeyeceğinin sorulması istenilmiştir. Diyarbakır maarif müdürlüğüne yazılan yazı üzerine 24 Haziran 1899'da Naciye Hanım'ın Trabzon'a tayin edildiği kendisinin Adana'ya gitmeyi kabul edip etmeyeceğinin Trabzon'dan sorulması cevabı verilmiştir (MF.MKT. 449/50/1;2;3;4).

23 Ağustos 1899'da Adana maarif müdürlüğü tatil süresi sona ermekte olduğunu belirterek boş olan birinci muallimelik için bir muallime tayin edilmesine dair Nezaretten

tekrar talepte bulunmuştur. Nezaret bu konuda İstanbul Darülmuaııimat müdüriyetine konu ile ilgili yazıldığını birinci muallime Adana'ya gelene kadar vekil istihdam edilmesini bildirmiştir (MF.MKT. 466/6/1;2).

5 Eylül 1899'da boş olan Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğini kabul eden Darülmuaııimat mezunlarından Servet Hanım'ın muvafakatnamesinin alındığı Darülmuaııimat müdürlüğünden bildirilmiştir. Ancak birkaç gün sonra Şam eski muallimesi olup Mersin'e tayin edilmiş olan Şevkiye Hanım Mersin'in havası ve suyuyla uyum sağlayamadığı gerekçesiyle Adana'ya tayin edilmek isteğinde bulunmuştur. Bu talebi uygun gören Adana maarif müdürlüğü Servet Hanım'ın ise Mersin'e tayin edilmesine izin verilmesini Nezaretten istemiştir. İzin verilmiş, ilgili dairelerde işlemlerinin yapılarak tayinin gazetelerle ilan edilmesini bildirmiştir. Nitekim tayinleriyle ilgili işlemler yapılmıştır (MF.MKT. 472/58; 475/40). Haziran 1899'da Mersin'e tayin edilen ve kısa süre sonra isteği üzerine Adana'ya giden Şevkiye Hanım'ın yerine gelen Servet Hanım'a verilmesi gereken harcırah Mersin maarif idaresi tarafından verilmemiştir. Maarif idaresi kısa süre içinde muallim değişikliği olduğu daha önceki muallimeye 900 kuruş harcırah verildiğı gerekçesiyle harcırahi vermekten kaçınmıştır. Nezaret Servet Hanım'ın harcırahının verilmesi gerektiğini ayrıca kendi isteğıyle vilayet içinde yer değişikliği yapılarak Adana Kız Rüştıye Mektebine giden Şevkiye Hanım'a ise bu değişiklik için eğer harcırah verildiyse geri alınmasını da emretmiştir (MF.MKT. 475/40/1). Ancak Şevkiye Hanım'a harcırah verilir verilmediğine dair bir kayıt bulunamamıştır.

Şevkiye Hanım'ın bu görevde kalmadığı sanılmaktadır. Çünkü kısa bir süre sonra Eylül 1899'da Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine vefat etmiş olan Maraş Rüştıye Mektebi muallimi Ali Rıza Efendi'nin kızı Şefika Hanım tayin olunmuş, işe başlama tarihinin bildirilmesi emredilmiştir (MF.MKT. 476/72/1;2). Şefika Hanım'ın da bu göreve gidip gitmediğı gittiyse ne kadar görevde kaldığı herhangi bir belge bulunamadığı için anlaşılamamıştır. Öte yandan Gülşen-i Edeb Kız İbtidaisi muallimesi Zeynep Hikmet Hanım Eylül-Kasım 1899 aylarında Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine vekâleten tayin edilmiştir (MF.MKT. 451/15/5). Dolayısıyla bir yıl kadar Adana Kız Rüştıyesinin birinci muallimeliğine tayin yapılamamış, vekâleten idare edilmiştir.

Herhangi bir belge bulunamamakla birlikte 1900 yılı içinde birinci muallimeliğe tayin yapılmış olabilir. Çünkü Kasım 1900'da Adana maarif müdürlüğü Adana Kız Rüştıye Mektebinin birinci muallimesinin istifa ederek başkente gittiğini, birinci muallimeliğin boş ve ikinci muallimenin ise hasta olduğunu, öğrencilerin dersten mahrum kalmaması için birinci muallimeliğe tayin yapılmasını istemiştir. Yazışmada istifa eden birinci muallimenin ismi belirtilmemiştir. Biran önce birinin gönderilmesi isteğı üzerine İstanbul Darülmuaııimat müdürlüğüne yazı yazılmıştır. Ancak henüz bu görev için istekli çıkmamış, istekli olduğunda tayin edilene kadar mektebin kapatılmamasının sağlanması bildirilmiştir (MF.MKT. 536/17/1;2). Yedi yıllık mektebin kapanma ihtimali ortaya çıkmıştır. Aralık 1900'da Emine Seher Hanım Adana mektebin birinci muallimeliğine tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra Nisan 1901'de Adana maarif müdürü birinci muallime Emine Seher Hanım'ın başkentte bulunan annesinin vefatı sebebiyle kendisine düşen miras ve eşya ile ilgili işlerini halletmek için tatil döneminde iki ay izin istediğini

bildirmiştir. Nezaret muallimenin Aralık 1900'da az bir süre önce tayin edildiğini ancak mazeretinin meşru olması sebebiyle isteğini kabul ederek izinli döneminde yarı maaş verilmesini bildirmiştir (MF.MKT. 562/33; 566/20). Kısa bir süre sonra Eylül 1901'de Emine Seher Hanım Fındıklı Kız Rüştıyesi ikinci muallimeliğine tayin edilmiş, yine boş kalan Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine Samsun birinci muallimeliğinden ayrılmış olan Naciye Hanım tayin edilmiştir (MF.İBT. 104/63; MF.MKT. 593/35/1;2). 1901 maarif salnamesinde birinci muallimelik boş olup nakış dersini de veren ikinci muallime Zeliha Hanımdır (Salname-i Maarif, 1319/1901, s. 355). Adana maarif müdürü tayin edilen birinci muallimenin hemen gönderilmesi için işlemlerin hızlandırılmasını Eylül 1901'de istemiştir (MF.İBT. 104/115). Naciye Hanım'ın gelmesi gecikmiş, Kasım 1901'de Adana maarif müdürünün yazdığı yazı üzerine birkaç güne hareket edeceği bildirilmiştir (MF.MKT. 594/39/1;2; MF.İBT. 106/80). 1899 yılının başlarında evlenerek ayrılan birinci muallime Zeliha Hanım'dan sonra birinci muallimelik kadrosu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1901 yılı sonuna kadar sık sık boş kalmış, istikrarsız bir süreç yaşanmıştır.

Tam bu sırada birinci muallime Naciye Hanım'ın gelmesinin geciktiği günlerde Eylül 1901'de yazdığı bir dilekçe ile üç yıldır bulunduğu Konya Kız Rüştıye Mektebi ikinci muallimesi Hatice Hanım Konya'nın havası ve suyuyla uyum sağlayamadığı gerekçesiyle Bursa veya Adana Kız Rüştıye Mektebine tayinini istemiştir. Hatice Hanım'ın gerçekten Konya'nın havası ve suyuyla uyum sağlayamadığı tahkikat neticesinde anlaşılmıştır. Bu sırada maarif müdürü Adana Kız Rüştıyesi ikinci muallimesi Zeliha Hanım hakkında şikâyetle bulunmuş, Zeliha Hanım'ın Hatice Hanım ile değiştirilmesi uygun görülmüş ve ilgili makam ve dairelerle gerekli yazışmalar yapılmıştır (MF.MKT. 597/21/1;3;4;5; 611/27/1; MF.İBT. 111/144). Hatice Hanım Adana'ya gelene kadar hizmetin vekâleten yürütülmesi emredilmiştir (MF.MKT. 597/21/2). Öte yandan Zeliha Hanım'ın bazı hallerinden dolayı tayini Konya maarif müdürü tarafından uygun görülmemiş azledilmiştir (MF.İBT. 117/30; 117/44; 119/76/3). Yine de daha sonra Zeliha Hanım şiddetli ihtiyacı nedeniyle Yafa Kız Mektebine tayin edilmiştir (MF.MKT. 784/36/1).

İkinci muallimeliğe tayin edilen Hatice Hanım'ın gelmesinin geciktiği günlerde önce Gülşen-i Edeb sonra ise Tarsus'a tayin edilen Zeynep Hikmet Hanım bir dilekçe vererek Adana Kız Rüştıyesi ikinci muallimeliğine tayin edilmesini istemiştir. Girit Kız Rüştıye Mektebinden mezun olduğuna dair şahadetnamesinin suretini çıkartan Zeynep Hikmet Hanım Şubat 1902'de dilekçesinde Girit Kız Rüştıyesinden mezun olduğunu ancak adada çıkan olaylardan sonra perişan bir şekilde annesine sahip çıkarak ev ve mallarını terk ettiklerini ifade etmiştir. Daha sonra 1898 yılı ortasında Adana Kız Rüştıye Mektebine mahreç olan muallimeliğe tayin edilmiştir. İyi hizmet ve gayretinden dolayı yeniden inşa olunan Gülşen-i Edeb Mektebi muallimeliğine terfi ettirilmiştir. O sırada boş olan Adana Kız Rüştıye Mektebi birinci muallimeliğine vekâleten tayin edilmiş sonrasında tekrar Gülşen-i Edeb Mektebine dönmüştür. Aldığı maaş az olup ailesini geçindiremediği için Tarsus'a tayin edilmiş ancak hem kendisi hem de annesi Tarsus'un havası ve suyuyla uyum sağlayamamışlardır. Bu sebeple hem de hizmetlerine mükâfat olması için Adana Kız Rüştıyesi ikinci muallimeliği ile birlikte nakış muallimeliğine tayinini istemiştir (MF.MKT. 616/27/1;2; MF.İBT. 113/18). Adana maarif müdüriyeti bu talep ile görüşünü

Nezarete yazmıştır. Müdür, Zeynep Hikmet Hanım'ın görevlendirildiği mekteplerde güzel ahlak ve iffet sahibi olduğu gibi liyakati bakımından ehliyetini ortaya koyduğunu bizzat defalarca görmüştür. Maarif müdürü herkesin takdirini kazanmış olan Zeynep Hikmet Hanım'ın Adana Kız Rüştıyesine naklinin mektebin düzeni ve mükemmeliyeti, talim ve terbiyenin yüksek derecelere çıkması bakımından uygun olduğunu ifade etmiştir. Ancak Nezaret bu göreve Konya Kız Rüştıye Mektebi ikinci muallimesi Hatice Hanım'ı tayin ettiğini, Hatice Hanım'ın yola çıktığını bildirmiştir (MF.MKT. 616/27/3; MF.İBT. 113/18).

İkinci muallime Hatice Hanım'ın gelmesi gecikince maarif müdürü Zeynep Hikmet Hanım'ın tayini konusunda ısrar etmişse de Nezaret kabul etmemiştir (MF.MKT. 616/27/4). 24 Mart 1902'de Hatice Hanım'ın tayin edildiği Adana maarif müdürlüğüne tekrar bildirilmiştir. Hatice Hanım Adana'ya geldiğinde mektebin umumi imtihanları yapılarak tatil edilmiş olduğundan görevine başlayamamıştır. Hatice Hanım görevine başlamadığı halde tatil dönemine isabet eden maaşının verilmesini istirham etmiştir. Müdür tarafından nerede olduğu ve görevine neden gelmediği sorulmuş, hasta olduğu kesinlikle açık olduğundan Hatice Hanım'ın durumuna merhameten tatil günlerine tesadüf edilen maaşının verilmesi hakkında Haziran 1902'de Nezaretten izin istenilmiştir. Nezaret Hatice Hanım'ın açıktan tayin edilmediğini bir vilayetten diğerine nakil edildiğini, tatil dönemine rastlayan maaşının verilmesinin usul gereği olduğunu, Adana'ya varış tarihinden itibaren maaş verileceğini bildirilmiştir (MF.MKT. 616/27/5;6).

1899-1901 arası sık sık boş kalan birinci muallimelik kadrosuna tayin edilen fakat 1901 Kasım'ında gelmesi geciken Naciye Hanım bir yıl kadar sonra değiştirilmiştir. Darümuallimat mezunu Bafra Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğinden istifa etmiş olan Şevkiye Hanım verilecek görevi kabul edeceğine dair muvafakatname verdikten sonra Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine Şubat 1903'te tayin edilmiştir. Şevkiye Hanım'ın Adana'ya tayin işlemleri ile ilgili yazışmalarda selefi olan Naciye Hanım hakkında ayrıntı verilmemekle beraber bazı uygun olmayan halleri olduğuna dair söylentiler sebebiyle başka yere tayin edilmek üzere görevden alındığı ifade edilmiştir. Yerine Şevkiye Hanım tayin edilmiştir (MF.MKT. 697/28/1;2;3;4). Naciye Hanım ise önce Molla Gürani Kız Rüştıyesine vekâleten tayin edilmiş, daha sonra Sivas'a gönderilmiştir (MF.İBT. 142/93; MF.MKT. 771/77/1).

Kasım 1906 tarihli Adana'dan tercüme-i hal evraklarının gönderildiği ifade edilen muallim ve muallimelerin listesine göre; Adana Kız Rüştıyesi ikinci ve nakış muallimeliğinde Hatice Hanım görevine devam etmekte olup birinci muallimeliğe dair bir kayıt yoktur. Ancak aşağıda görüleceği üzere birinci muallime Şevkiye Hanım görevine devam etmektedir. Nezaretten Temmuz 1907 tarihli bir yazıda Adana Kız Rüştıyesi nakış ile ikinci muallimeliğine Hatice Hanım'ın görev yaptığının bildirildiği ancak kayıtlarda ikinci muallimeliğin boş olduğu, ne suretle ve ne zaman ve hangi numaralı yazışma ile bu göreve tayin edildiğinin bildirilmesini istemiştir (MF.MKT. 1008/20/2;4). Anlaşılan merkez kayıtlarda bir eksiklik söz konusu olmuştur. Temmuz 1907 tarihli bir başka kayda göre Elazığ Kız Mektebi birinci muallimesi Emine Hanım Elazığ'ın havası ve suyuyla uyum sağlayamadığından Diyarbakır'a tayinini istemiş olup boş olan Adana Kız

Rüştıyesi birinci muallimeliğini kabul edip etmeyeceğinin sorulması istenilmiştir (MF.İBT 194/2; MF.MKT. 1010/79/1;2)

Aralık 1907-Ocak 1908 tarihli yazışmalara göre 1903'te tayin edilen Adana Kız Rüştıye Mektebi birinci muallimesi Şevkiye Hanım ile Mersin Kız Rüştıyesi birinci muallimesi Şahide Hanım'ın becayiş edilmesi Adana maarif müdürü tarafından istenilmiştir. Nedeni belirtilmemekle birlikte Şahide Hanım hakkında bazı şikâyetler olmuş, Mersin'de kalması maarif müdürü tarafından uygun görülmemiştir. Nezaret Mersin'e tayin edileli iki ay olan Şahide Hanım hakkındaki kısa sürede şikâyet gelmesi sebebiyle durumun gereği ne ise açıkça bildirilmesini istemiştir. Ancak Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimesi Şevkiye Hanım hakkında da bazı rahatsızlıklar olmuş, başka yere nakledilmesi maarif meclisi tarafından kararlaştırılmıştır (MF. MKT. 1048/12/1;2; MF.İBT.201/108). Bu arada ilginç bir şekilde Şevkiye Hanım'ın Mersin'e tayin edilmesi üzerine iffet ve samimiyetle hizmet yaptığı için tekrar Adana'ya iade edilmesine dair Ocak 1908'de halktan bazı kimseler tarafından dilekçe yazılmıştır (MF.İBT. 203/50). Mart 1908'de Nezaret, hakkında bazı şikâyetler olması nedeniyle Adana Kız Rüştıyesinde görevlendirilen Şahide Hanım'ın Adana'daki ve mektep dâhilindeki hal ve hareketinin mektebin gelişmesine faydası ve Adana'da kalmasının uygun olup olmayacağı ile ilgili olarak vilayetten özel görüş istemiştir (MF.İBT. 205/103). Kısa bir süre sonra bu kez Adana'ya tayin edilen Şahide Hanım Nisan 1908'de Adana'nın havası ve suyuyla uyum sağlayamadığı gerekçesiyle istifa etmiş, istifası kabul edilmiştir. Daha sonra Bursa'ya tayin edilmiştir (MF.MKT. 1062/24/1;8;10). Adana Kız Rüştıye Mektebinin yine birinci muallimeliği boş kalmış, Mersin'e nakledilen ve bazı kişilerin iade edilmesini istediği Şevkiye Hanım Nisan 1908'de bir dilekçe yazmıştır. Adana Kız Rüştıye Mektebi birinci muallimesinin istifa ettiğini kendisinin Mersin'in havası ve suyuyla uyum sağlayamadığını belirterek Adana'ya tekrar iade edilmesini istemiştir. Şevkiye Hanım'ın becayişi meclis kararıyla yapıldığı gerekçesiyle talebinin ret edildiği ve kendisine tebliğ edilmesi bildirilmiştir (MF. MKT. 1053/60/1;2). Ancak boş kalan birinci muallimeliğe tekrar Şevkiye Hanım getirilmiştir (MF.MKT. 1062/24/4). Sorunlar devam etmiş, Mayıs 1908'de Adana maarif müdürlüğü Nezarete bütün süreci tekrar ederek son gelişmelere kadar bilgi vermiştir. Adana Kız Rüştıyesi birinci muallimeliğine meclis kararıyla tekrar getirilen Şevkiye Hanım hakkında kısa sürede yine şikâyet olmuştur. Aslında hem birinci muallime Şevkiye Hanım'dan hem de nakış muallimesi Hatice Hanım'dan kimse memnun değildir. Bu ikisinin uzun senelerdir Adana'da bulunmalarından dolayı yerli hükmünde olup evli ve çocuk sahibi olduklarından talim ve tedrisi istenilen şekilde ifa etmemişlerdir. Defalarca yapılan uyarılara rağmen öğrencilerin bilgi seviyeleri gayet sınırlı bir şekilde kaldığı imtihan sırasında bizzat müdür tarafından görülmüştür. Müdürlük eğitimin gelişmesi için bu ikisinin başka bir yere nakledilmesini zorunlu görmüş olup yerlerine muktedir iki muallimenin hızla tayin edilmesini istemiştir (MF.MKT. 1053/60/3;4).

1909 yılında yaz döneminde başkente giden ikinci muallime Hatice Hanım hastalığı dolayısıyla rapor almış ve uhdesindeki nakış dersinin kendisinden alınarak başkasına

verilmesine itiraz etmiştir (MF.İBT. 354/22). Yerine vekil tayin edilmiş ancak hastalığının artması sebebiyle istifa etmiştir. Ancak istifa etmeden önce tatil dönemine ait maaşlarının ayrıca ders zamanında yerine vekâlet eden kişiye yarı maaşın verilip yarısının da kendisine verilmesi gerektiği Adana'ya bildirilmiştir. İstifası sebebiyle ikinci muallimeliğe kız sanayi mektebi mezunlarından Muzaffer Hanım Ekim 1909'da tayin edilmiştir (MF.İBT. 257/37). Gerekli evrakları gönderilmiştir (MF.İBT. 265/66). Bir yıl kadar sonra 8 Eylül 1910'da Muzaffer Hanım görevden azledilmiştir. Muzaffer Hanım yazdığı dilekçesinde mektepten yüksek dereceyle mezun olduğunu, Erzurum'da görev yaptığını, evlenince ayrıldığını, eşinin Adana istinaf azalığına tayin olması üzerine ihtiyacı olmadığı halde sırf vatan evladına hizmet etmek için Adana Kız Rüştıyesi Mektebi ikinci muallimeliğini kabul ettiğini anlatmıştır. Görevini iyi şekilde yapmış fakat babasının hastalığı sebebiyle genel imtihanlardan iki ay sonra izin alarak babasının yanına gitmiştir. İki gün önce gayri resmi olarak azledildiği haberini almış ve çok üzülmüştür. Burada Muzaffer Hanım babasının evinde ve kocasının itaati altında bulunduğu yerde ne kabahat işlediğini, değişiklik ve becayış yapılmayarak neden azledildiğini sormuştur. Hocalık etmeye ihtiyacı olmadığını tekrar vurgulayarak azl gibi bir sıfat ile sıfatlanmak istemediğini, Adana maarif müdürlüğünden azledilme gerekçesinin sorularak tarafına tebliğ edilmesini Nezaretten istirham etmiştir (MF.İBT. 326/62). Nezaret Aralık 1910'da Adana'dan Muzaffer Hanım'ın neden azledildiğini sormuştur (MF.İBT. 288/25). Adana'dan Muzaffer Hanım'ın liyakatsiz olduğu gibi İstanbul'a eşiyile birlikte gidip geri dönmediği için Ağustos 1910'da azledildiği cevabı verilmiştir. Yerine Darümuallimat mezunlarından Esma Hanım tayin edilmiştir (MF.İBT. 327/57).

Halı Dersleri Muallimeliği Meselesi

İlk açılan kız rüştıyelerin programları bilinmemekle birlikte 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde kız rüştıyelerinin dersleri de düzenlenmiştir (Özalp, 1982, s. 171).

Zaman içinde rüştıye dersleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Adana Kız Rüştıye Mektebine halı dokuma derslerinin konulması ile ilgili ilginç yazışmalar yapılmıştır. Bu ders ile ilgili fikir Diyarbakır'dan tavsiye edilmiştir. Diyarbakır'ın halı üretimine elverişli olduğu ucuz fiyatla yün bulunabildiği ve halı dokumanın yaygınlaştığı takdirde ülke zenginliğinin artacağı, bu sebeple kız mektebi öğrencilerine halı dokuma sanatının öğretilmesi görüşü ortaya konulmuştur. Bu sanatı öğretecek ustaya 60 kuruş maaş verilmesini ve mevcut ders programını bozmadan sanatın Musul, Adana, Elazığ, Ankara, Sivas vilayetlerinde de öğretilebileceği tavsiye edilmiştir. Nezaret Diyarbakır'da bulunan ustanın tayinini kabul ederek halı dokumanın öğretilmesi için diğer vilayetlere de yazmıştır. Ağustos 1898'te Adana maarif müdürü bu emir üzerine 60 kuruş maaşla bir usta bulunamadığını 200 kuruşa çıkartılarak bir usta tayin edilmesine izin verilmesini istemiştir (MF.MKT. 381/55/2;3).

Adana maarif müdürü Nezarete Adana Kız Rüştıyesinin an be an gelişmekte olduğunu mektebin daha mükemmel hale gelmesi için halı dokuma sanatını öğretmek üzere Sivas maarif müdürüyle haberleşerek oradan Sıdika Hanım isminde birinin bulunduğunu yazmıştır. Sivas maarif müdürlüğü kendisine sahip olmak üzere velisine bir iş bulmak şartıyla 600 kuruş maaşla halı dokuma usulünü öğretmek üzere Sıdika Hanım isminde

birisinin Adana'ya gelebileceğini bildirmiştir. 600 kuruş maaşla gelebileceği anlaşılan Sıdika Hanım için söz konusu maaş vilayet maarif idaresi tarafından kabul edilmiş olup Nezaretin onaylaması istenilmiştir. Bu mesele maarif meclisinde incelenmiş, Adana ve diğer vilayetlerden gelen yazılarda böyle cüzi miktarda maaşla halı dokuma usulünü öğretecek usta bulunamayacağı talepleri göz önüne alınmıştır. Kaynak bulunmuş, maaşı 500 kuruşa çıkartılmış ve annesi ile birlikte istihdamına karar verilmiştir. Ders yılının başlamasıyla birlikte işe başlatılacağı kararlaştırılan tayinin ve maaşın verilmesinin kabul edilmesi istenilmiştir. Okur yazar olan Sıdika Hanım ve boya usulünü bilen annesi ile birlikte istihdamları Nezaret tarafından kabul edilmiştir. Sıdika Hanım Adana Kız Rüştüyesinin ibtidai sınıflarına ders vermek ve Rüştüye kısmına ise halı dokuma usulünü öğretmek üzere görevlendirilmiştir. Ekim 1898'de Nezaret Adana maarif müdüriyetinden Sıdika Hanım ve annesinin işe başlatılmak üzere Sivas'tan getirtilmesini ve ayrıca tercüme-i hal evraklarının süratle gönderilmesini emretmiştir (MF.MKT. 381/55/4;5;6;7).

Ancak Ekim 1898'de Adana maarif müdürü Sıdika Hanım'ın Adana'ya hareket etmediğini, Sivas maarif müdürü aracılığıyla harcırah talep ettiğini, kendiliğinden bu muallimliği boş bıraktığını bildirmiştir. Ayrıca aynı göreve Sivas maarif muhasebeciliği aracılığıyla bildirilen ve çizdiği modellerden halı dokuma usulünü bildiği anlaşılan İntizam Hanım isimli başka birinin tayin edilmesine izin verilmesini istemiştir. İntizam Hanım bu işi annesi ile birlikte yapmak üzere babasının da onayını almış olup Nezaret Aralık 1898'de tayinlerini kabul etmiştir. Babasının onayıyla Adana'ya gelmeyi kabul eden İntizam Hanım ve annesi hakkında bilgi verilen Adana'dan ayrıca mektebin ibtidai sınıfları için 200 kuruş maaşla bir muallime tayin edilmesi istenilmiştir (MF.MKT. 381/55/7;8).

Bu halı dokuma dersleri o kadar önemsenmiştir ki satın alınan 5 adet halı dokuma tezgâhının açılışı ve mektebin mükâfat dağıtım töreni Kasım 1898'de birlikte yapılmıştır (MF.MKT. 431/5/1;2).

Ancak halı dokuma dersi muallimesi İntizam Hanım ile ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Kasım 1902'de İntizam Hanım 13 Ekim 1898'de işe avarız gelirlerinden 300 kuruş maaşla başladığını, gelirlerin azlığından dolayı 100 kuruşunun kesildiğini, 200 kuruşla giyim ve ev kirasını karşılayamadığını perişan olduğunu, üstelik 1901 yılı tatil döneminde maaşının kesildiği gibi içinde bulunulan sene de kesileceği haberini aldığını Nezarete bildirmiştir. Beş sene önce maarif müdüründen aldığı bir arıza ile Nezaretten yardım istemiş, ancak maaşın hisse-i ianeden verilemeyeceği bildirilince maaşının eskisi gibi 300 kuruş olarak ve tatilde kesilmemesini arz etmiştir. 200 kuruş maaşın tatilde kesilmesi halinde 300 kuruş maaşla başka bir yere tayin edilmesini istemiştir. Konu ile ilgili olarak Adana maarif müdürünün Nezarete verdiği bilgi daha farklıdır. İntizam Hanım 300 kuruşla tayin edildikten sonra muallimelerle uyum sağlayamaması, kızları mektebe devam eden bazı mahalli eşrafın şikâyeti üzerine azledilmiştir. Yerine iffet ve istikameti sağlam olan bir başkası tayin edilmiş ancak Fransa konsolosluğuna müracaat eden İntizam Hanım için konsolosluk özel olarak ricada bulunmuştur. Valiliğin emri ve maarif meclisinde yapılan müzakere üzerine 200 kuruş maaşla idare-i maslahat açısından tekrar mektebe alınmıştır. Tatil döneminde maaşının kesilmesi meselesine gelince Adana sıcak bir yer olduğundan Mayıs başından Eylül başına kadar halkın çoğunluğu yaylalara

gittiğinden mektep dört ay tatil edilmiştir. Bu sürede maarif idare meclisi zaten avarız gelirleri yeterli olmadığı için bu tatilin iki ayında maaş verilmemesini kararlaştırmıştır. Ayrıca avarız gelirlerinden maaş alan diğer muallimlere de iki ay maaş verilmemektedir. Müdür eğer İntizam Hanıma 100 kuruş zam yapılacak ise merkezde ibtidai mekteplerden birinin kapatılmasıyla yapılacağını ifade etmiştir. Nezaret vilayetteki uygulamayı kabulünün zaruri olduğunun İntizam Hanım'a tebliğ edilmesini emretmiştir (MF.MKT. 699/31/1;2).

Bu arada Osmanlı'da ekonomik sıkıntılarının bir yansıması olarak Haziran 1902'de maarif müdürlüğü halı dokuma ustasına verilen maaşın avarız varidatından verildiğini hâlbuki bu gelirin ibtidai mektepler için ayrıldığını, usta maaşının hisse-i ianeden verilmesini Nezarete bildirmiştir. Ayrıca boşa kalan gelirin merkezde bir ibtidai kurulması için harcanmasına izin verilmesini eklemiştir. Ancak bütçe müsait olmadığı gerekçesiyle müdürün talebi kabul edilmemiştir (MF.MKT. 651/27/1;2).

Adana valiliği Ağustos 1904'te Adana'da mevkii itibariyle halı dokuma usulünün gelişmesinin mümkün olmadığını, ibtidai mekteplere ait olan avarız gelirlerinin yetersizliği sebebiyle muallime maaşının düzenli olarak verilemediğini, birçok kişinin eski senelerden alacaklarının kaldığını bildirmiştir. Bu sebeple halı tezgâhlarının lağvedilmesini, lağvedilmediği takdirde muallimenin maaşının hisse-i ianeden verilmesi için izin talep etmiştir. Nezaret bütçenin yetersizliği sebebiyle tezgâhların lağvedilmesini, muallimeye verilen maaşın kesilmesini onaylamıştır (MF.MKT. 816/41). Ocak 1905'te Adana valiliği halı tezgâhlarının lağvedildiğini ve İntizam Hanım'ın yerine tayin edilen Hatice Hanım'ın mektepten ayrıldığını bildirmiştir (MF.İBT. 157/21). Olumsuz ekonomik koşullar halı derslerinin kaldırılmasına sebep olmuştur.

1913 yılından itibaren mektep hakkında arşiv belgeleri kesilmiştir. Çünkü 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı ile rüştıyeler kaldırılmış ilköğretim 6 yıl olarak düzenlenmiştir (Özalp, 83-102).

3. ADANA KIZ RÜŞTİYE MEKTEBİ MUALLİMELERİ İLE İLGİLİ BAZI MESELELER

İkinci muallime Zeliha Hanım Kasım 1899'da verdiği dilekçesinde 50 kuruş zam yapıldığını memnuniyetle duyduğunu, maarif müdürünün zulüm ve işkence yaptığını bu defa yapılan zammın Mart başından itibaren verilmesi hususunun müdüre bildirilmesini istemiştir. İlginç ve biraz karışık bir dilekçe olup sonraki yazışmalardan mesele anlaşılmıştır. Mesele muhasebeden araştırılmaya başlamış, Zeliha Hanım'ın 1896 senesinde tayin edildiğinden beri maaşına zam yapılmamıştır. 1899 bütçesinde zam bulunmadığı için Zeliha Hanım'ın zamlı maaşı Mart 1900'den itibaren verilecektir. Nezaret böyle bir dilekçenin sebebini anlayamadığından Adana maarif müdürüne sormuştur. Bu arada Zeliha Hanım Aralık 1899'da tekrar yazdığı dilekçesinde maaşına zam yapılmaya karar verildiğini, Eylül ayından beri zamlı maaş aldığını belirtmiştir. Ancak zamlı maaşın yanlışlıkla verildiği ve söz konusu zammın Mart başından itibaren verileceği gerekçesiyle yapılan zam geri istenilmiş, Zeliha Hanım yapılan zammın geri alınmamasını istemiştir. Böylece açıklığa kavuşan bu meseleye Nezaret Mart 1900'da cevap vermiştir. Zeliha Hanım 1896 senesinde tayin edilmiş olup o tarihten beri maaşına

zam yapılmamıştır. Yapılan zam Mart başından itibaren geçerli olmasına rağmen tekrar böyle bir talepte bulunmasının nedeni sorulmuştur. Maarif müdürü Zeliha Hanım'ın dilekçesinin Nezareti rahatsız etmeye yönelik olduğunu, maaş zammının maarif muhasebe bütçesi esas kılınarak verileceğini, bunun dışında maaş verilemeyeceğini bildirmiştir. Neticede Nezaret yanlışlıkla erken verilen zammın geri alınmasını Temmuz 1900'da Adana'ya bildirilmiştir (MF.MKT. 478/4). Zeliha Hanım'ın ilk dilekçesinden Nezareti yanıltmaya çalıştığı düşüncesi uyanmıştır.

Aralık 1901 tarihli Adana maarif müdürlüğüne ait bir yazışmada yine ikinci muallime Zeliha Hanım ile ilgili ilginç bir mesele daha yer almıştır. Müdüre göre; Zeliha Hanım iki ay önce güya Alaaddin Bey'in kendisini evleneceği vaadiyle kandırdığını, bıkırine/bekaretine zarar verdiğini, namus ve iffetini rezil ettiğini iddia etmiştir. Daha sonra Alaaddin Bey telgraf başmüdürünün kızı ile evlenmiş olup Zeliha Hanım üzüntüsünden adeta cinnet getirmiş ve Alaaddin Bey hakkında kanuni icaplara göre namus ve iffetinin muhafazası için Nezarete şikâyetle bulunduğunu herkes duymuştur. İslami talim ve terbiye açısından böyle mahzurlu bir davranışa giren Zeliha Hanım'ın mecnunane bir şekilde namus ve haysiyetini rezil etmesi sebebiyle Adana'dan başka bir yere gönderilmesi istenilmiştir (MF.İBT. 108/136). Zeliha Hanım'ın Konya Kız Rüstiye Mektebi ikinci muallimesi Hatice Hanım ile becayışına karar verilmiş, ancak Zeliha Hanım hakkındaki bu olaylar nedeniyle tayini, Konya'dan uygun görülmemiştir (MF.MKT. 611/27/1). Nisan 1902 tarihli bir dilekçe ile Zeliha Hanım Eylül başından Kânunuevvel ayına kadar olan birinci muallimelik vekâlet ücretinin verilmediğine dair Nezarete müracaatta bulunmuştur. Ancak Nezaret Zeliha Hanım'ın birinci muallimelik vekâletinde bulunduğu dair bir kayıt olmadığını bildirmiştir (MF.MKT. 622/39/1;2). Belgelerden anlaşıldığına göre şiddetli ihtiyacı olduğundan dolayı sürekli müracaatta bulunan Zeliha Hanım'ın Kudüs'e tayini için Nisan 1904'te talepte bulunmuştur (MF.MKT. 784/36/1). 1907 yılında ise Niğde'ye tayin edilmiştir (MF.İBT. 194/66). Bu yazışmalardan Zeliha Hanım'ın bir süre işsiz kaldığı ancak daha sonra başka yerlere tayin edildiği anlaşılmıştır. Hakkında bu kadar şikâyetin olduğu, eğitime zarar verdiği düşünülen ve azledilen bir muallimenin daha sonra başka bir yere tayin edilmesi şüphesiz ülkenin kadın öğretmene olan şiddetli ihtiyacı ile ilgilidir. Öte yandan dikkat çekici bir başka şey o dönemde bir kadın öğretmen namus ve iffetinin rezil edildiği iddiasıyla Nezarete şikâyetle bulunmuştur. Belki de oldukça cüretkâr görülebilecek böyle bir kadın davranışı olayların bütün ayrıntısı belgelere yansımaya da toplumsal bilim açısından bazı değerlendirmelere konu olabilir. Burada kadın ile erkeğin eşit görülmediği bir dönemde çalışan bir kadın sadece namus ve iffetiyle ilgili değil aynı zamanda maaşının verilmesi ile ilgili hak arayışına girmiştir denilebilir. Bununla birlikte yukarıda anlatıldığı üzere bütçe ile düzenlenen ve erken tarihte verilen maaş zammının geri alınmaması için yazdığı dilekçeleri birlikte düşünüldüğünde ekonomik sıkıntı yaşayan Zeliha Hanım'ın kanunlara aykırı bir şekilde erken verilen zammın geri alınmasına karşı çıkması, biraz Nezareti yanıltmaya yönelik tutumu ilgi çekici bir kadın profili olarak görülmüştür. Devletin tutumu yani daha sonra başka bir yerde görevlendirmesi sadece öğretmen ihtiyacı ile ilgili değildir. Şüphesiz çağdaşı olan diğer toplumlara göre Osmanlı'da kadının zaten bir takım haklarının var olması yani daha olumlu bakış ile ilgilidir. Bu anlamda sosyal ve siyasal

yapı Zeliha Hanım'ın davranışlarından rahatsız olsa da onu kamusal alanın tamamen dışına itmemiştir.

10 Haziran 1902 tarihli bir müzekkerede Adana Kız Rüştüyesi birinci muallimesi Naciye Hanım hakkında bazı şikâyetler yer almış olup başka ilginç olaylar yaşanmıştır. Adana istinaf müdde-i umumisi Ali Yaver Efendi özel bir arıza ile Naciye Hanım'ın dört beş sene önce Diyarbakır'da görev yaptığı sırada padişah iradesiyle Diyarbakır'a tayin edilen fesat kişilerden olan Necip Nadir ile gece gündüz görüştüğüne dair ve bazı başka iddialarda bulunmuştur. Bunun üzerine Necip Nadir Elazığ'a gönderilmiş ancak yine fesat kişilerden biri aracılığıyla Necip Nadir son derece müstehcen bir mektubu Naciye Hanım'a ulaştırmak üzere göndermiştir. Bu sırada Canik'e tayin edilen Naciye Hanım'a gönderilen mektup Ali Yaver Efendi'nin eline geçmiştir. Ali Yaver Efendi bu mektuba dayanarak Naciye Hanım'ın iffetsizliğini ve bazı mektep öğrencisi aracılığıyla haberleştiğini iddia etmiştir. Yazışmalarda içeriği verilmeyen mektubun edepsizce olsa da Naciye Hanım'a yazıldığına dair kesin bir delil olmadığı ifade edilmiştir. Üstelik mektubun Naciye Hanım'a Canik'te iken gönderilmiş olması gerektiği, tarihinden ve içeriğinden anlaşılmış ise de Ali Yaver Efendi'nin bu mektubu nasıl ele geçirdiği anlaşılamamıştır. Daha önceki memuriyetinde Naciye Hanım hakkında şikâyet söz konusu olduğundan meselenin öncelikle Adana'dan sorulmasına karar verilmiştir (MF.İBT. 121/24). Mesele Adana'dan soruşturulmuştur. Valiliğin soruşturması ve elde ettiği bilgilere göre mesele daha farklıdır. Naciye Hanım'ın Adana'ya geldiğinden beri edep ve ismet haricinde hiçbir hal ve hareketi yoktur. Ancak öğrencilere biraz ağır ceza vermek eğiliminde bulunduğu ve Ali Yaver Efendi'nin Rüştüye Mektebinde öğrenci olan kızına ayak üzeri durmak ve sıraya bağlamak gibi cezalar verdiğinden canı sıkılan Ali Yaver Efendi böyle bir ihbarda bulunduğu anlaşılmıştır (MF.MKT. 643/1/1;2;3).

Başka ilginç şikâyetler de belgelere yansımıştır. Hakkında bazı şikâyetler olan Mersin Kız Rüştüye birinci muallimesi Şahende Hanım Adana Kız Rüştüyesine tayin edilmiş ancak Nezaret Şahende Hanım'ın Adana'daki ve mektep dâhilindeki hal ve hareketlerinin mektebin gelişmesine ve orada istihdamının uygun olup olmayacağına dair Adana'dan Mart 1908'de bilgi istemiştir (MF.İBT. 205/103). Yukarıda Şahende ve Şevkiye Hanımların becayişleriyle ilgili anlatılan yazışmalara göre her iki muallime hakkında şikâyetler yapıldığı için bu değişiklik yapılmıştır. Maarif müdürü aslında Adana Kız Rüştüye Mektebi muallimelerinin ikisinden de memnun değildir. Maarif müdürüne göre uzun yıllardır Adana'da bulunmaları onları yerli hale getirmiş, evli ve çocuk sahibi oldukları için görevlerini ihmal etmişlerdir. Müdürün bu ifadelerinden muallimelerin yerli halk ile fazla yakınlaştığı, bunun görevlerini ihmal etmelerine sebep olduğu ve müdürün bu durumdan rahatsız olduğu çıkarımı yapılabilir. Nitekim Adana maarif müdürü devletin politikasına uygun olarak muallimleri defalarca uyarılmış, öğrencilerin bilgi seviyelerinden bu muallimelerin görevlerini iyi yapmadığı sonucuna varmıştır. Belgelerde ilginç olan bir şey de maarif müdürünü doğrularcasına Mersin'e gönderilen Şevkiye Hanım'ın Adana'ya geri getirilmesi için yerli halk tarafından yazılan dilekçedir. Halkın muallimeyi takdir ettiği, maarif müdürünün yanlış bilgi verdiği de düşünülebilir.

Ancak bu yerli olma meselesine sadece Adana'da rastlanmamıştır. Sivas'ta maarif müdürü yerliliği sebebiyle bir muallimin makamını tehdit etmesinden korkmuş ve

şikâyetle bulunmuştur (MF.MKT. 1130/50/5). Sivas'ta söz konusu muallimin terfisi ve ücretinin arttırılması için ahaliden bazı kimseler dilekçe yazmışlardır (MF.İBT. 248/34). Bu tür olayları merkezi otoriteyi kurmaya çalışan Osmanlı'nın taşrada karşılaştığı zorluklar olarak değerlendirmek gerekir.

Belgelere yansıyan bu olaylarda kadın öğretmenlerin durumu dönemin toplumsal bakış açısını bir parça ortaya koymaktadır. Belgelerde sıkça kadın öğretmenlerin namus ve iffetlerine vurgu yapılması dikkat çekmiştir. Bu kavramları tartışmak makalenin kapsamı dışındadır. Ancak anlaşılan şu ki kadın muallimelerin sadece mektepteki değil mektep dışındaki özel hayatı da öğretmenlik mesleği ve eğitim adına önemsenmiştir. Hakkında şikâyet olan kadın öğretmenler genellikle erkek öğretmenler gibi başka yerlere tayin edilmişlerdir (MF.MKT. 256/42).

SONUÇ

Avrupa'da Rönesans, Reform, Aydınlanma süreci neticesinde eşitlik özgürlük fikirleri gelişmiş ve 19. yüzyılda milli ve modern devletler kanlı ihtilallerle ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupa'da eşitlik ve özgürlük fikirlerinin kendisine uygulanmasını isteyen feminist hareket kadının her alanda eşit haklar edinmesi için mücadele etmiştir. Avrupa'da kadının eğitim hakkı kanlı ihtilallerin içinde kadınların talebi olarak gelişmiştir. Bu yüzyılda dağılmaya başlayan Osmanlı Devleti'nde ise devleti kurtarmak için yapılan yenileşme hareketlerinde eğitime özel bir önem verilmiş, geleneksel eğitim kurumlarının sistem ve anlayışı dışında açtığı ve mektep adını verdiği okullarda yeni usuller uygulamıştır. Yeni usul kadın eğitimini de içine almıştır. Ancak kız mektepleri gerek İstanbul'da gerekse taşrada erkek mekteplerine göre daha geç açılmıştır. Sıbyan mektebinden sonra kız çocukların gidebileceği rüştüye mektepleri ilk kez 1859'da açılmış ve taşrada yaygınlaştırılmıştır. Dönemin dinsel ve kültürel anlayışı sebebiyle sıbyan üstü kız çocuklarına erkek öğretmenlerin ders vermesi uygun görülmemiştir. Kadın öğretmen yetiştirmek üzere 1870'te açılan İstanbul Darülmualimat Mektebinden yeterli sayıda muallime yetişmediği için taşrada yaygınlaştırılan rüştüyelerde kadın öğretmen açığı ciddi şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim Adana Kız Rüştüye Mektebinde de muallime eksikliği yaşanmış, farklı kaynaklardan muavinler tayin edilmiş, hatta mektebin kapanma tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Muallim eksikliği dışında Adana Kız Rüştüye Mektebinde muallimelerin niteliğine yönelik sıkıntılar yaşanmıştır. Zaten az sayıda olan muallimelerin liyakatsiz ve yetersizliğine dair şikâyetler olmuştur. Bu dahi dönemin genel sorunlarından, henüz nitelik ve nicelik bakımından yeterli öğretmen yetiştirilememiştir. Genel sorunlardan birisi de ekonomik sıkıntılar hem mevcut öğretmenlerin geçinmesinde hem de halı ustası örneğinde olduğu gibi nitelikli öğretmen bulmakta zorluklara sebep olmuştur. Ayrıca Adana'nın iklim koşulları da eğitimi etkilemiş, iklime uyum sağlayamama tayinlerde dikkate alınmıştır.

Bir başka nokta yazışmalarda muallimelerin iffet ve namuslarına dair yapılan vurgudur. Dönemin iffet ve namus anlayışını tartışmak çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak devletin kamusal alanda rolünü genişletmesi anlamına gelen kadının meslek sahibi olmasına din ve kültüre dayanan iffet ve namus gerekçeleriyle muhalefet edileceği açıktır.

Bu muhalefetin nispeten yeniliklere alışkın olan İstanbul'a göre taşrada daha fazla olması mümkündür. Dönemin basınında da yer alan namus ve iffet hassasiyeti bazen gerçek olmayan şikâyetlere yol açmıştır. Naciye Hanım örneğinde görüldüğü üzere kişisel sebeplerle namus ve iffete yönelik iddialar yapılmış, Nezaret soruşturmuş ve gerçek olmadığı ortaya çıkmıştır. Namus ve iffetin rezil edildiği gerekçesiyle Nezarete şikâyetle bulunan Zeliha Hanım örneği de ilginçtir. Toplumsal açıdan kadının iffet ve namus hassasiyetinin yoğun olduğu bir dönemde bir kadın iffet ve namusunun zarar gördüğü iddiasıyla şikâyetle bulunmuştur. Yani şikâyetle bulunan mağdur edildiğini iddia eden bir kadındır. Ancak bu durumdan müdürlüğün yazdıklarına göre rahatsızlık oluşmuş, eğitim zarar görmeye başlamıştır. Devlet bu kişinin tayinini başka yere yaparak orta bir yol izlemiş, bölgedeki rahatsızlığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İffet ve namus vurgularının yoğun olduğu bu dönemde dahi Zeliha Hanım kamusal alanın dışına itilmemiştir.

İlgi çeken bir başka nokta uzun süre görev yapan muallimelerin evlenip çocuk sahibi olmalarıyla yerli haline geldiği vurgusudur. Merkezileşmeye ve eğitim yoluyla toplumu dönüştürmeye çalışan Osmanlı'nın, öğretmenlerin yerli halk ile görevini ihmal edecek şekilde yaklaşmasını istemediği söylenebilir. Nitekim müdürün şikâyet ettiği Şevkiye Hanım'ın becayiş edilmesine halktan bazı kimseler karşı çıkmıştır. Yerlilik vurgusu başka vilayetlerde de görülmüş, eğitimi merkezileştirmeye çalışan Osmanlı, taşra memurlarının halkla birlikte eğitim politikalarına karşı bir direniş merkezi oluşturmasını istememiştir.

Gerek namus ve iffet gerekçeleriyle, gerekse merkezi otoritenin sağlanması açısından muallimelerin mektep içinde ve dışında davranışlarının takip edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmıştır. Bazı örneklerde ayrıntıları verilmese de muallimeler hakkında yapılan şikâyetler devlet tarafından dikkatle takip edilmiş ve dönemin hassasiyetleri önemsenerek kadının kamusal alanda varlığı yavaşta olsa genişletilmeye devam edilmiştir.

Bunların dışında azınlıklardan olan İntizam Hanım'ın tutumu da önemlidir. Dilekçesini Nezareti yönlendirici bir şekilde yazmış, ancak muallimelerle ve halkla sorun yaşadığı ortaya çıkmıştır. Daha önemlisi mektepten atılınca yabancı ülke konsolosluğundan yardım isteyerek geri dönmesi dönemin eğitimini etkileyen açık bir dış müdahaledir. Osmanlı'nın siyasi bakımdan zaaf içinde olduğunun eğitime yansımalarıdır.

KAYNAKÇA

- Akbay, O. H. (2014). Japon mitolojisinde kadın imgesi. Erişim tarihi: 11 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151562>.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimimin yenileşme tarihinde bir adım: Nisan 1847 Talimatı. Erişim tarihi: 12 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114341>.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*. (Kırca, E ve Şeker, K. Yay. Haz.) (2015). İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Azertürk, S. İ. (2018). Aktürk, Konfüçyüs'ün kadın görüşü üzerine. Erişim tarihi: 12 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/529934>.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi.

- Çakmak, B. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e uzanan çizgide Osmanlıda kadın hareketleri, dönemin tiyatrosunda kadının temsili ve kadın sorunu. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/172583>.
- Demir, N. (2021). *Arşiv belgeleri ışığında Osmanlı'da kadın*. İstanbul: İksad.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 325-24341.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye. 203/26689.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye. 846/67930.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1010/79/1;2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1048/12/1;2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 594/39/1;2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 771/77/1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 597/21/1;2;3;4;5.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 611/27/1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 616/27/1;2;4;5;6.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 643/1/1;2;3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 593/35/1;2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1130/50/5.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 153/44.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 179/97.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 180/24.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 185/31.

Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 231/6/11.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 197/104.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 217/33/1;2;3.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi 256/42.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 243/57/1;2;3;4.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 326/30/1;2;3.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 448/1/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 449/50/1;2;3;4.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 466/6/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi 472/58.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 475/40.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 476/72/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi 381/55/2;3;4;5;6;7;8.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 451/15/5.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 536/17/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 562/33.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 566/20.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezaretı	Mektubi
Kalemi. 784/36/1.						

Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 697/28/1;2;3;4.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 1008/20/2;4.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 1062/24/1;4;8;10.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 1053/60/1;2;3;4.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 431/5/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 699/31/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 651/27/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 816/41.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 478/4/2;3;4;5;6.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 611/27/1.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 622/39/1;2.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 784/36/1.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Mektubi
Kalemi. 58/145.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Tedrisat-ı
İbtidaiyye Kalemi. 5/61.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Tedrisat-ı
İbtidaiyye Kalemi. 31/56.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Tedrisat-ı
İbtidaiyye Kalemi. 55/98.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Tedrisat-ı
İbtidaiyye Kalemi. 57/69.						
Devlet Arşivleri Başkanlığı	Başbakanlık	Osmanlı	Arşivi,	Maarif	Nezareti	Tedrisat-ı
İbtidaiyye Kalemi. 47/102.						

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 248/34.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 47/113.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 117/30.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi 117/44.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi 119/76/3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 142/93.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 104/63.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 108/136.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 104/115.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 203/50.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 205/103.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 354/22.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 327/57.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 194/66.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 265/66.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 257/37.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 326/62.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi. 288/25.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 194/2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 157/21.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 417/49.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 121/24.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 205/103.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî.201/108.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 106/80.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 113/18.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî. 111/144.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Resmi Maruzat. 14/48.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vala. 350/7.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı. 8768.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Meclis-i Vala Evrakı. 79/25.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vala. 371/16297.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. Cilt 1-2. İstanbul: Eser.
- Ergün, M ve Çiftçi, B. (2016). Türk dünyasının ilk ortak eğitim reformu: usul-ü cedit hareketi. *I.Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı*, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, s.1-15.
- Genç, Ö. (2011). Ortaçağ Avrupasında kadın. Editör: Altan Çetin. *Ortaçağda Kadın*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Hanilçe, M. İbrahimzade, T. Çariçe Katerina'nın Rus kadın eğitimine sağladığı bir katkı - Smolny Enstitüsü (1764-1919). Erişim tarihi: 11 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/905370>
- Göçeri, N. (2010). *Kadın hareketi tarihi*. Sivas: Bizim Büro Basımevi.

- Kazıcı, Z. (2020). İslam'da kadın (bir mukayese). Erişim tarihi: 11 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/969396>
- Nalbant, F. ve Korkmaz, F. (2019), Feminist teori temelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin Türkiye bağlamında değerlendirilmesi. Son erişim: 11 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/912655>.
- Mahmut Cevat İbnü's Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i umum, ye nezâreti tarihçe-i teşkilât ve icrââtı-XIX. asır osmanlı maârif tarihi*. (Haz.T. Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye.
- Özalp, R. (1982). *Milli eğitimle ilgili mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Salname-i Adana. (1312/1894).
- Salname-i Devlet. (1274/1858).
- Salname-i Maarif. (1316/1898).
- Salname-i Maarif. (1319/1901).
- Somel, S.A. (2000). Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimi. Erişim tarihi: 11 Mart 2023. <http://ceidizleme.org/ekutuphaneresim/2.pdf>.
- Tarih Çevirme Kılavuzu. Erişim Tarihi 12 Mart 2023. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>.
- Taslaman, C. (2019). *İslam ve kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye'de eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.
- Ünal, U. ve Birbudak T. S. (2013). *İstanbul darülmualimini (1848-1924)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yanardağ, A. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e medreselerin ıslahı tartışmasından eğitim birliğine. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/261331>.
- Yanardağ, A. (2017). Kadın eğitiminden muhtelit eğitim/karma eğitim tartışmalarına geçiş ve türkiye muallimler birliği. Erişim tarihi: 12 Mart 2023. http://www.ressjournal.com/Makaleler/395477325_8_Ay%c5%9fe%20YANARDA%c4%9e.pdf.
- Yanardağ, A. (2022). Osmanlı'da kadın muallim yetiştirmek meselesinin Adana'ya yansması: Adana darülmualimat (1913-1918). *VIII. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı*. Adana: Çukurova Üniversitesi. <https://historyeducation.org/wp-content/uploads/2023/01/ISHE-2022-Tam-Metinler-Kitabi.pdf>.

- Yanardağ, A. (2020). Osmanlı'dan erken cumhuriyet dönemine miras kalan bir ilköğretim meselesi; muallim muavinleri. Erişim tarihi: 12 Mart 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/861833>.
- Yürüt, B. (2017). Tanzimat sonrası Osmanlı kadın hareketi ve hukuki talepleri. Erişim tarihi: 13 Mart 2023. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2017-2017-1728>

**PROBLEMS OF TEACHER/FEMALE TEACHERS IN THE OTTOMAN IN THE
CONTEXT OF ADANA INAS/GIRLS HIGH SCHOOL (1892-1913)**

ABSTRACT

In the 19th century, the Ottoman Empire entered the process of disintegration due to losses in wars and minority revolts. Civil and military intellectuals, who questioned the reasons for the disintegration of the Ottoman Empire, started to make innovations in various fields in order to save the state. In this context, important innovations have been made in civil education since the Tanzimat period. In education, practices such as *usûl-i cedit*, that is, the new method, also included women's education. However, the education of women is not an easy matter. This is not an easy matter not only for the Ottoman Empire but also for other countries. Ensuring that women receive education like men in a period when class social structures are not completely dissolved is related to the idea of social equality. Ideas about the equality of men and women emerged as a result of the Renaissance, Reformation and Enlightenment processes in Europe. The ideas of equality and freedom spread by the French Revolution of 1789 began to affect women as well. However, while women's education in Europe developed through bloody revolutions, it emerged as a part of the innovations made to save the state in the Ottoman Empire. The Ottoman Empire established secondary schools for girls for the first time, which they could attend after primary school. Girls' schools, which were established without the need for a bloody revolution, were opened later than boys' schools. However, with the schools opened, the role of women in the public sphere was gradually expanded. Since it was not considered appropriate for male teachers to teach girls for religious and cultural reasons, Istanbul Darülmualimat/Girls Teachers' School was opened to train teacher/female teachers. This school has been the only school that trains women teachers for high schools. Istanbul Darülmualimat School did not train enough number and qualified female teachers for girls' secondary schools that were expanded in Anatolia. In Adana Girls' Secondary School, which was established in 1892, the need for female teachers was felt strongly, and the school was in danger of being closed. Apart from this, other interesting problems of female teachers have emerged in this school. These problems, which reflect religious, cultural, economic, geographical and social conditions, are reflected in archive documents. In the study, the problems of women teachers in the Ottoman Empire were examined through the example of Adana Girls' Secondary School. Some of these problems are among the general economic, political, cultural and religious problems of the Ottoman Empire. Some examples are climatic and region-specific. Information obtained from archival documents was used in a cause-effect relationship. In the literature review, it was seen that there was no independent study about Adana Girls' High School, and it was aimed to contribute to the literature. In addition, it was thought that it could contribute to a better understanding of the problems related to women's education transferred from the Ottoman Empire to the Republic.

Keywords: Education, women's education, Adana, secondary school for girls.

Makale Künyesi (Araştırma): Teziç, M. C. (2023). İç Moğolistan örneğinde mekânsal dinamikler ve Moğol milli birliği. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 256-280.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1242344>

İÇ MOĞOLİSTAN ÖRNEĞİNDE MEKÂNSAL DİNAMİKLER VE MOĞOL MİLLÎ BİRLİĞİ

Mustafa Can TEZİÇ¹

ÖZET

İç Moğolistan'daki idari yapılanma siyasetleri üzerinden yapılan bu tekrardan okuma mekânsal yapıların etnik bilinç ve grup aidiyetleri üzerinde belirleyici etkisi olduğunu göstermektedir. Mekânsal bir yapı olan etnografik sınırların parçalanması etnik bilinç ve grup aidiyetinin örtüşmesi üzerinde bir engel oluşturabildiği gibi bu karşıtlık İç Moğolistan örneğinde olduğu gibi milli bütünleşmenin de önüne geçebilmektedir. Araştırmalar Mançuların da içerisine dahil olduğu geleneksel Çin politikasının kuzey sınırlarının güvenliğinin bu bölgedeki konar göçer grupların sosyolojik dinamiklerini bozmak üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Konar göçer gruplar arasındaki çatışmalar üzerine kurulu olan bu dinamik yapı güçlü liderlerin çıkıp büyük siyasi birliklerin kurulmasına yol vermektedir. Bu noktada bölgede uygulanan idari yapılanma siyasetleri bu sosyolojik yapının önüne geçilmesi için kullanılan araçlardan bir olmuştur. Konar göçer gruplar arasında yüzyıllardır süren bu sosyolojik döngünün önüne geçilmesi beraberinde kendi çıkarlarını tehlikeye atmak istemeyen bu yüzden de gruplar arasındaki çatışmalardan uzak duran bölgesel yöneticilerin ve yönetimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada mekânsal bağlılıklar ve etnik bilinç düzeyindeki karşıtlıklar siyasi yapı üzerinde kendisini hissettirmiştir. Bu karşıtlık sonucunda bugün İç Moğolistan olarak bilinen bölgede Mançu Çin politikaları karşısında bir Moğol birliği kurulamamış, farklı grupların kendi bölgesel politikaları Moğolların bir bütün olarak hareket etmelerinin önüne geçmiştir.

İlerleyen dönemde ise bölgede yükselen Moğol milliyetçiliği karşısında Mançu Çin idaresi bu idari yapıları Moğolların aleyhlerine olacak şekilde daha da geliştirmiştir. Bu çerçevede kurulan nüfusça kalabalık Çinli idari birimler içerisine Moğol yerleşim birimlerinin eklenmesi sureti ile Moğol nüfus zayıflatılmak istenmiştir. Bu parçalı yapılanma aynı dönem içerisinde Moğol milliyetçi hareket içerisinde de Moğolların bir bütün olarak hareket etmelerine engel olmuştur. Farklı idari yapılara bölünmüş Moğol gruplar Çin içerisinde bir bütün olarak hareket edememişlerdir.

Diğer taraftan Büyük Asya politikası ile bölgede etkin bir politika izleyen Japonya ise idari yapılar üzerinden benzer politikalar izlemiştir. Böylelikle bir yandan Çin üzerinde baskı kurarken aynı zamanda da Moğollar üzerinde de etkin bir siyaset izleme olanağı bulmuştur.

Anahtar kelimeler: Moğol, Çin, Japon, kimlik, Asya siyaseti.

¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. cantezic@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-6423-1380>

GİRİŞ

Bu makalenin amacı günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan ve İç Moğolistan olarak adlandırılan bölgede Moğol kimliğinin tarihi sosyokültürel dinamiklerini incelemek ve tarihsel süreç içerisinde İç Moğolistan'daki siyasi yapının Çin ve Japonya gibi bölge içerisinde aktif rol alan aktörler arasında nasıl şekillendiğini anlamaya çalışmaktır.

İleriki bölümlerde detayları ile üzerinde durulacağı üzere Cengiz Hanın temellerini atmış olduğu Büyük Moğol İmparatorluğunun parçalanmasından sonra Moğol siyasi coğrafyası üzerinde farklı siyasi birlikler kurulurken tarihsel süreç içerisinde kurulan bu siyasi birlikler beraberlerinde yeni aidiyetlerin inşalarını da getirmişlerdir. Sonuç olarak bir yandan Cengiz Hanın mirası ve Moğol bilinci yüzyıllarca kendisini korurken diğer yandan da yeni oluşan siyasi yapılar ile ortaya çıkan yeni aidiyetler süreç içerisinde güçlenerek Moğol bilinci ile zaman zaman karşıt bir hâle gelmişlerdir.

Biz bu makalede etnik bilinç ve grup aidiyeti karşıtlığının İç Moğolistan'da millî bütünleşmenin önünde duran engeller içerisinde önemli bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle bu noktada Mançu Çin'in Moğol coğrafyasında uygulamış olduğu idari pratikler içerisinde mekân olgusunun bu karşıtlığı güçlendirdiği görülmektedir. Mekânların kimlik, etnik bilinç ve aidiyetler üzerindeki etkisi üzerinden yapılan bu tekrardan okuma da mekânsal dinamiklerin önce Mançu Çin ve Çin Cumhuriyeti siyasetleri daha sonra da bölgede yayılmacı politikalar izleyen Japonlar tarafından Moğol kimliğini zayıflatmanın bir aracı olarak nasıl kullanıldığı incelenmektedir.

TEORİK VE TARİHİ ARKA PLAN

Bromley, Yu. V. (2008) ve Gumilyev, L.N. (2006) gibi etnogenezi olgusu üzerinde çalışmalarını sürdüren kuramcılar etnos (kavim) olgusunun toplumlar arası ilişkiler sonucunda kazanılan dinamik bir olgu olduğu noktasında birleşmektedirler. İster bir coğrafya içerisinde adaptasyon sonucunda kazanılan stereotip davranış kalıbının diğer gruplar ile karşılaştırılması sonucu edinilen bir olgu (Gumilyev, 2006, s. 511), isterse dil, kültür gibi gruba özgü objektif olguların farklı gruplar ile temas sürecinde gruba biz bilinci kazanılması ile kazanılan bir olgu olarak tanımlansın (Bromley, 2008, s. 80-84) etnos olgusunun toplumsal bir inşa sonucunda ortaya çıktığı bilim insanlarının birleştiği bir noktadır. Diğer taraftan, bu inşa süreci olmaksızın dil, kültür, geleneksel ekonomik uğraş gibi olguların grup bilincinden uzak geniş bir etnografik alan oluşturduğu da yine bu konuda çalışan kuramcılarının ortak fikridir (Bromley, 2008, s. 84-85; Bromley, 1981, s. 48; Çeboksarov; Çeboksarova, 1985, s. 220).

Etnogenezi olgusunu tetkik eden kuramcılar bu olguyu insan oğlunun geçirmiş olduğu tarihsel gelişim sistematiği içerisinde ele alırlarken geliştirmiş oldukları taksonomiler çerçevesinde etnik sistemin oluşmasında etkin olan siyasal-sosyal yapıları belirli tarihî dönüm noktalarında tekrar tekrar tanımlama gereğini duymuşlardır. Bu kuramcılarının ortak noktası tarihî taksonomik düzeyde gelişen etnik sistemlerin insanlığın içerisinde geçmiş olduğu sosyal sürece bağlı olarak sürekli bir gelişim dinamizme sahip olduğudur (Bromley, 2008; Gumilyev; 2006; Çeboksarov; Çeboksarova,1985).

Yu. Bromley, metodolojisinde bilinç temelinde gelişen sub-etnoslar, etnoslar ve meta-etnoslar² ile tarihsel süreç içerisinde üretimin örgütlenmesi ile değişiklik gösteren sosyo-politik yapıları karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz çerçevesinde Yu. Bromley, etnikos ve etno-sosyal organizma (ESO) gibi iki kavramdan yararlanmaktadır.

Yu. Bromley etnos'un kısa tanımlaması olarak tayin ettiği etnikos kavramını “*tarihsel olarak belirli bir toprak parçasında oluşmuş, belirli bir kültüre, dile, psikolojiye ve bilince sahip istikrarlı bir şekilde nesilden nesle devamlılığını bir etnonim (isim) altında sağlayan ve bu özelliği ile diğer tüm benzer yapılardan ayrılan olgu*” şeklinde tanımlarken, etnos olgusunun geniş tanımı olarak belirttiği etno-sosyal organizma (ESO) kavramı ile etnik sistemlerin tarihsel evreler içerisinde büründükleri sosyo-politik yapıları ifade edilmektedir. Tarih boyunca farklı formlarda ortaya çıkan bu etno-sosyal organizmalar ilk çağlarda kabile, feodal zamanda halk (Rusça. narod), kapitalist dönemde millet (Rusça. natsiya) şeklinde teşekkül etmişlerdir. Bu noktada Türk sosyolog Ziya Gökalp ise farklı bir taksonomi geliştirmiştir. Z. Gökalp'e göre tarih sel süreç içerisinde toplumsal yapılar cemîa, câmia, cemiyet - milletler olarak ayrılmaktadırlar³ (Bromley, 2008, s. 62-63 ; Gökalp, 1950, s. 59-61).

Meta etnik topluluklar, etnoslar, sub etnoslar ve etnografik alanlar gibi olgular kendi içlerinde etnik bilincin güçlenip zayıflaması temelinde bir dinamizme sahiplerken,

² Bromley, Yu.V. yapmış olduğu metodolojik analiz içerisinde bilinçli yapılar olarak gördüğü sub-etnosları, etnosları ve pek çok etnik grubun bir araya gelmesi ile oluşan meta etnik toplulukları hiyerarşik bir sraya koyarken bilinç olgusunu bu hierarşi içerisinde belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bromley, Yu.V. grup bilincinin en güçlü nokta olduğunu iddia ettiği etnos olgusunu bu hiyerarşi içerisinde merkeze yerleştirirken grup bilincinin görece zayıf olduğu sub etnosları ve meta etnik toplulukları etnos olgusunun alt ve üst kategorileri olarak tanımlamaktadır. Yine Bromley'e göre bilinçleri zayıflayan etnik gruplar pek çok sub-etnik gruba ayrılacakları gibi bilinçleri kuvvetlenen sub etnosların da içerisinde buldukları etnik gruptan ayrılıp farklı bir etnik gruba dönüşebileceklerini belirtmektedir (ki bu noktadan sonra etnik grup artık içerisinde pek çok etnik grubu barındıran bir meta etnik topluluğa dönüşmüş olacaktır). Diğer taraftan grup bilinçleri etnik bilinç seviyesinin üzerine çıkan meta etnik topluluklar da etnik topluluklara dönüşebileceklerdir. Bilinç sahibi etnik sistemlerin bilinçlerini kaybetmeleri halinde Yu. V. Bromley, etnosların ve sub-etnosların bir etnografik gruba, meta etnik toplulukların ise geniş bir coğrafya içerisinde tarihi etnografik alana dönüşebileceklerini ifade etmektedir. Yu. V. Bromley'e göre bu süreç bilinç kazanımı durumunda tersi bir yönde hareket etmektedir (Bromley, 2008, s. 84-87; Bromley, 1981, s. 48-61).

³ Çalışmalarında cemiyetlerin tekamüllerini farklı şekillerde tasnif eden Z.Gökalp Türk Töresi isimli eserinde yapmış olduğu şemada cemiyetlerin tekamülünü aşiret, il, ilhanlık, sultanlık ve modern devlet olarak sınıflandırmıştır. Diğer taraftan İslam Mecmuasında yayınlanan bir diğer çalışmasında cemiyetleri önce iptidai cemiyetler ve milletler olarak ikiye ayıran Z. Gökalp iptidai cemiyetleri: tahalluf etmemiş cemiyetler, tahalluf etmiş cemiyetler, aşiri – tribal cemiyetler ve inhilâle uğramış iptidai cemiyetler olmak üzere dörde ayırmıştır. Diğer taraftan milletler için henüz bilimsel bir tasnifin yapılmadığını ifade eden Z. Gökalp, bilimsel olduğunu iddia etmemekle birlikte sosyal yapıları bakımından milletleri zeami-feodal milletler, câmiavi (communal) cemiyetler, medine – cite'ler, muzâaf cemiyetler, heyeti “corporatif” cemiyetler olmak üzere beşe ayırmaktadır (Gökalp, 1975, s. 29; Gökalp, 1981, s. 37-41).

ESO'lar ise laogenez (halklaşma) olgusu çerçevesinde aidiyet temelinde gelişim göstermektedirler⁴. Tarihsel süreç içerisinde farklı dinamiklere sahip olan ESO'lar ilkel dönemde savunma refleksi başta olmak üzere farklı sebeplerden dolayı kabilelerden kabile birliklerine everilirlerken, tarım toplumuna geçilmesinden sonra birbirlerine kan bağı ile bağlı akrabalık temelinde örgütlenmiş kabile birlikleri yerlerini dilsel ve kültürel düzeyde örgütlenmiş daha geniş ESO'lara bırakmışlardır (Bromley, 1981, s. 257; Bromley, 1987, s. 42-43; Bromley, 2008, s. 276). Dolayısı ile kan bağı yerine belirli politik sınırlar içerisinde kültürel iletişim ağları temelinde yeni aidiyetler de ortaya çıkmıştır. Tarım toplumlarına hâkim olan laogenez sürecin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik dinamiklerinin din, orta çağ devleti ve medeniyet gibi olgulardan beslediğini ileri süren A. Dugin, laogenez itkinin başlayıp yerini etnogeneze bıraktığı bu sosyolojik sürecin merkezine kahraman (kral, peygamber, filozof veya karizmatik bir komutan) olgusunu koymaktadır (Dugin, 2011, s. 51-59).

Sonuç olarak bu iki tanım üzerinden yola çıkıldığında etnikosun temel belirleyicisi olan etnik bilinç ile ESO'nun temel dinamiği olan grup aidiyeti kimi durumlarda birbirleri ile örtüşmeyen iki olgu olarak karşımıza çıkabilir. Böyle durumlarda belirli bir etnikos içerisinde farklı ESO'lar varlıklarını sürdürebilmektedirler. Birbirlerinden farklı olan tüm bu yapılar farklı primordial olgular olup gruplar ve şahıslar hem bilinç seviyesinde hem de aidiyet seviyesinde farklı primordial kökenlere aynı anda sahip olabilirler. Bilinç ve aidiyet ekseninde gelişen bu primordial yapılar arasındaki sınırlar zaman zaman muğlak olabildiği gibi sınırlar arasında da geçişler veya çatışmalar da yaşanabilir (Bromley, 2008, s. 82-87; Tregubova, 2011, s. 227-232; Teziç, 2021, s. 107-108).

Diğer taraftan, kimlik, bilinç ve aidiyet gibi olguların uzaysal (İngilizce. spatial) dinamiklerden de etkilendikleri pek çok kuramcı tarafından ortaya konmaktadır.

İnsani coğrafya (human geography) disiplini ile ilgilenen bilim adamları mekânın (İngilizce. place) insan deneyimi (sübjektivite) ve arazinin bütünleşmesi ile ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Bu noktada Yi-Fu Tuan alan (İngilizce. space) ve mekân (İngilizce. place) gibi iki olguyu karşılaştırarak alanın harekete açık bir uzaysal düzlem olduğunu buna karşın mekânın ise hareketi kısıtlayıcı bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Yu-Fi Tuan çalışmalarında mekân ve insan arasındaki duygusal bağa da dikkat çekerken topophilia terimi çerçevesinde mekânların varlıklarını insanların belirli alanlara yüklemiş oldukları anlamlar ile kazandıklarını ifade etmektedir. Benzer şekilde E. Relph de mekânın insan deneyimi ile anlam kazanan bir olgu olduğunun altını çizmektedir (Tuan, 2008, s. 8-18; 34-50; Cresswell, 2005, s. 19-23). Bu noktada, süreç içerisinde belirli bir mekân ile kurulan ilişki ve bu ilişkinin neticesinde mekân ile kurulan bağların toplumsal bir aidiyetin de ortaya çıkmasına yol açtığı da açıktır.

⁴ A. Dugin laogenez olgusunu farklı etnik grupların sosyal ve tarihsel olarak kurmuş oldukları etkileşim sonucunda kendi bütünlüklerini koruyan etnotsentrumlarının parçalanarak birbirlerinden etkilenmeleri şeklinde açıklanmaktadır. Dinamik bir süreç olarak tanımlanan laogenez birbirlerini etkileyen grupların yeni bir grup aidiyeti temelinde özgün bir etnik sistem oluşturmaları ile son bulmaktadır (Dugin, 2011, s. 51-59; Teziç, 2021, s. 107-108).

R. Sack ise mekânın dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve bu dinamik yapı içerisinde de sosyal ilişkilerin mekânın varlığının belirlenmesindeki en önemli etkenlerden biri olduğunu iddia etmektedir. R. Sack mekânın kendi içerisinde, kendine özgü normal barındıran bir olgu olduğunu ve bu normlar ile mekânların sınırları çizilirken aynı zamanda anlam kazandıklarını da belirtmektedir. Mekân içerisinde yaşanan sosyal ilişkilerdeki herhangi bir değişimin ise mekânın anlamının değişmesine veya kaybolmasına yol açacağı yine konunun uzmanlarınca ortaya konmaktadır (Sack, 1986, s. 13-15;134; Cresswell, 2005, s. 19-23).

Dolayısı ile farklı grup kimliklerinin ve aidiyetlerinin de kendi varlıklarını korudukları farklı mekânlara sahip oldukları söylenebilir. Anayurt, ata toprakları veya ana vatan gibi olguların her birinin tarihsel süreç içerisinde insan pratiğinin belirli bir coğrafya ile ilintilemesi sonucu oluşan kimliklerin ve aidiyetlerin zihinsel ifadeleri olarak ortaya çıktığı açıktır. Diğer taraftan, mekânlar grup aidiyetini belirleyen olgular olarak ortaya çıkarlarken bu mekânlar içerisinde yaşanacak herhangi bir değişimin aidiyet ve berberinde kendini tanımlama gibi olguların da değişmesine neden olabilmektedir.

Klanlar, kabileler ve günümüz modern milletleri gibi yerleşik yapıların kendilerine özgü uzaysal (İngilizce. spatial) anlayışları varken konar göçer toplumların grup dinamiklerini etkileyen uzaysal coğrafyanın yerleşik toplumlardan farklı dinamikler üzerine inşa edilmiş olduğu açıktır. Konar göçer toplumları etkileyen uzaysal dinamiklere bakıldığında yerleşik toplulukların tersine kendilerini kısıtlayan bir mekân anlayışı yerine hareketi kısıtlamayan geniş bir alana (İngilizce. space) ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Dolayısıyla alanın (bozkırın) mekânlara bölünmesi ise karizmatik bir lider etrafında başlayan ve soy aidiyetlerinin yerlerini bir üst aidiyete devretmeleri ile oluşan büyük bozkır devletlerinin ortaya çıkması önündeki engellerden biridir.

On ikinci yüzyılın sonu on üçüncü yüzyılın başı günümüz Moğolistan coğrafyası Türk, Proto-Türk, Proto-Moğol, Proto-Mançu gibi farklı boylardan oluşan ve konar göçer hayat tarzı ile meşgul bir tarihî etnografik alan idi. Bölge tarihî milattan önceye ulaşan ve karizmatik bir lider etrafında bir araya gelen Hunlar ile başlamış ve ilerleyen yüzyıllarda bu gibi birlikler Türk Hakanlığı, Uygur Hakanlığı, Kırgız Hakanlığı gibi büyük bozkır devletlerinin kurulup dağılmaları ile devam etmiştir. Bozkırın kırılğan politik yapısı çerçevesinde kurulan bu devletler farklı boyların birleşmeleri ve dağılmalarını takip eden coğrafi bir dinamiğe sahipti. Öyle ki, büyük bozkır devletlerinin ortaya çıkmasını sağlayan koşulların değişmesi ile birlikte bu yapıların dağıldığı ve bir sonraki karizmatik lider etrafında toplanılacak koşullar oluşuncaya kadar hayat görece küçük soy grupları (ESO'lar) etrafında bozkırın farklı bölgelerinde (mekânlarında) devam etmekteydi.

Bu dönem içerisinde günümüz Moğolistan topraklarının bulunduğu bölgeye tekrardan dönülecek olursa merkez Orhun vadisi ve batı Moğolistan'da Kereitler, Kuzeyde ve orta bozkırda - Baykal Gölünün güneyinde (günümüz Rusya Federasyonu güney sınırı ve günümüz Moğol Halk Cumhuriyeti'nin kuzey bölgeler) Merkitler, Kobdo bölgesi ve Altay Dağlarının güney yakasında - Balkaş Gölü etrafında Naymanlar, Moğolistan'ın doğusunda Tatarlar ve yine Moğolistan'ın batısında Oryatlar yaşamakta idiler. Bu gruplar dil, mizaç, yaşam tarzı ve inanç bakımından birbirlerine çok yakın gruplar olarak bir meta etno lengüistik ve kültürel topluluğun parçaları olsalar da kendilerine ait sınırlara ve bu

sınırlar içerisinde politik idari yapılara (ESO) sahip farklı politik aidiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Moses; Halkovic,1985, s. 17-26).

Bu dönem Türk-Moğol bozkır toplumlarının sosyal yapısına daha yakından bakıldığı zaman yasun'lardan başlayarak ebigen'lere kadar uzanan hiyerarşik bir yapı içerisinde örgütlenmiş sosyal bir yapı karşımıza çıkmaktadır. A. Temir (1975) yapmış olduğu çalışmalarda Türk-Moğol sosyal yapısının en küçük aile birliğini yasun (kemik) olarak belirlerken, yasunlar içerisinde yaşayan nüfusun birbirleri ile kan bağına sahip olduklarını, bu sebepten dolayı da yasun içerisinden evliliklerin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan birkaç yasun'un birleşmesi ile aymag ve obog'ların (kullanılan bir başka tabir urug) meydana geldiğini belirten A. Temir, obog'lar içerisindeki nüfusun da aynı soydan geldiklerine inanıldığı için obog'lar içerisinde de evliliğin mümkün olmadığını altını çizmektedir. Diğer taraftan yasunlar ve oboglar dışındaki kişilerin cad yani yabancı olarak sayıldıklarını belirten A. Temir, savaşın sadece yabancı sayılan cad'lara karşı yapılmadığını aynı zamanda obog ve urug arasında da yaşanabildiğini ifade etmektedir (Temir, 1975, s. 920).

Yasun'ların ve obog'ların nöker olarak adlandırılan yardımcıları ile noyan'lar tarafından idare edildiklerini ifade eden A. Temir, birbirleri ile sürekli mücadele hâlinde olan Noyanların idaresi altındaki obog'ların birleşmeleri ile irgen'lerin kurulduğunu ve yukarıda belirtilen Moğol, Kereit, Nayman, Merkit, Oyrat gibi yapıların da birer irgen olduklarının altını çizmektedir (Temir, 1975, s. 921).

İrgen olarak adlandırılan ve farklı politik aidiyetlere sahip olan birden fazla ESO'nun bu tarihî etnografik coğrafya içerisinde birbirleri ile mücadele ettikleri bir dönemde Moğol iregninin Borjigin urugu içerisinde yer alan Kitay yasunundan Temuçin Gobi Çölünün kuzeyine kadar günümüz Moğolistan'ındaki bütün iregen'leri komuta yeteneği sayesinde kontrolü altına almış ve 1206 yılında yapılan kurultay sonrasında Cengiz Han ismi ile büyük han unvanını kazanmıştır. Bu kurultayda Cengiz Hanın mevcut siyasi ve sosyal yapı üzerinde değişikliğe yol açacak ilk önemli karar kurultay çadırında oturan herkesin kendini Moğol olarak tanımlaması gerektiği emridir. Cengiz Han kısa süre içerisinde o güne kadar devam eden geleneksel sosyal yapıyı değiştirmek için birçok yenilik yaparken ilkin toplumsal örgütlenmeyi onluk sistem içerisinde tekrardan düzenleyerek egemenliği altındaki nüfusu askeri kıtalar teşkil edecek şekilde yeniden yapılandırmıştır. Bu yapılanma içerisinde tümen olarak isimlendirilen en büyük birim on bin kişiden oluşurken, bu birlikler kendi içlerinde mingha olarak adlandırılan bin kişilik gruplara, minghanlar ise yüzer kişiden oluşan sagum'lara, sagum'lar ise onlu arban'lara bölünmüştür. Bu birliklerin yönetimlerinden noyan'lar sorumlu iken noyan'lar askeri birer komutan olmanın yanında aynı zamanda görev ve sorumlulukları altındaki nüfusun yaşadığı bölgelerde yönetici olarak da görev almışlardır (Temir, 1975, s. 921). Eski boy teşkilatının bu yeni yapılanma nedeni ile bozulduğunu belirten A. Temir, bu yeni teşkilatlanma ile birbirleri ile akraba olmayan farklı obog ve irgen'lere mensup nüfusun bir araya getirilmeleri sonucunda yeni tümenlerin oluşturulduğu, bu esnada bazı boyların bölünerek ortadan kalktığı veya parçalanarak farklı birimler ile birleştirildiğini de ifade etmektedir (Temir, 1975, s. 921).

Her bir ünitenin başına Cengiz soyundan veya ona sadık komutanlar atanırken güvenilirlik olarak görülen geleneksel kabile liderliği sistemi de ortadan kaldırılmıştır. Yeniden yapılandırılan bu siyasi yapıda görev alacak yeni bir aristokrat zümre yaratılırken aynı zamanda yasa çerçevesinde İmparatorluğun hukuk sistemi de yeniden planlanmıştır. Geliştirilen bürokratik idari yapı içerisinde görev alan yöneticilerin Eski Uygur kökenli yazıyı öğrenmeleri de Cengiz Hanca emredilmiştir (Moses; Halkovic,1985, s. 35-42; Marshall, 1996, s. 15). Yapılan tüm bu yenilikler geleneksel sosyal yapıda büyük değişiklik yaratırken yerel-soy aidiyetleri ise yerlerini Cengiz Hana sadakat temelinde yeni bir aidiyete bırakmıştır. Böylece Cengiz Han emrindeki bütün iregen'leri birleştirerek Büyük Moğol İmparatorluğunu kurmuştur.

Sonuç olarak, yaşanan bu süreç sonucunda bir birinden kopuk farklı politik aidiyetlere sahip irgenler Moğol etnonimi ve ortak bir yönetim (ESO) altında Cengiz Hana bağlılık temelinde yeni bir aidiyet ve bu aidiyet ile ilintili bir grup bilinci geliştirilmiştir.

Lider kişiliği ve ileri yönetici vasıfları ile Cengiz Han kısa süre içerisinde bugünkü Moğolistan coğrafyası ötesinde Asya, Çin, Hint Yarım Adası ve Doğu Avrupa gibi yakın ve uzak coğrafyalarda büyük fetihler yapıp bu topraklarda egemenlik kurarken, egemenliği altındaki coğrafyayı oğulları arasında paylaşmıştır. Bu paylaşımında en büyük oğul Cuci devletin batı bölgesini, Çağatay Türkistan'ı, Ödegey Doğu ülkelerini alırken en küçük oğul Tuluy ise baba ocağını almıştır (Temir, 1975, s. 922). Zaman içerisinde bu paylaşım İmparatorluk içerisinde daha derin politik ayrılıklara yol açmıştır. Öyle ki Cuci'nin oğlu Batu tarafından Altın Orda olarak da bilinen yapılanma günümüz Rusya'sında şekillenirken, Çağatay'ın soyu Hint Moğol İmparatorluğunun kurucusu Babür'e kadar uzayacaktır. Diğer taraftan Cengiz Han'ın ölümünden sonra Ögedey ve sonrasında oğlu Güyük Büyük Han olarak seçilirken, sonrasında Tuluy'nin oğulları içerisinde Möngeke 1251 yılında Büyük Han seçilmiş, Hülagu İran'da İlhanlı devletinin kurucusu olmuş, Kubilay ise Çin'de Yuan Hanedanlığının temellerini atmıştır.

Cengiz Hanın 1227 yılında ölümünden sonra Ödegey'in büyük han seçilmesi ve sonrasında kardeşler arasında başlayan anlaşmazlıklar hem Cengiz soyu içerisinde farklı ittifakların ve hasım grupların ortaya çıkmasına neden olurken aynı zamanda Altın Orda, İlhanlı, Yuan gibi birbirlerinden dilsel, kültürel ve dinsel olarak farklı yapıların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. R. Yu. Poçekaev bu durumu Kiev-Rus ile karşılaştırarak, Moğol İmparatorluğunda Yuan'ın statüsünü tıpkı Kiev kinezliğinde olduğu gibi eşitler içerisinde en kıdemli olarak tarif etmektedir⁵ (Poçekaev, 2017, s. 54).

Bu süreç içerisinde Moğol İmparatorluğuna olan aidiyetin ve Moğol bilincinin yanında yeni oluşan politik yapılar içerisinde de yeni aidiyetler doğmuştur. Daha ileriki

⁵ Moğol İmparatorluğunun dağılması ile literatürde farklı fikirler bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen tarih ise bu görüşlerden sadece bir tanesidir. Fakat bu tarihin bizim dikkatimizi çekme nedeni bu dönemde geleneksel Moğol-Türk içtimai anlayışına uymayan bir sonuç doğmuş olmasıdır. Bu tarihte yapılan anlaşma ile geleneksel Moğol-Türk merkezi devlet yapısı uymayan eşitler arasında ilk gibi bir noktaya yön verecek şekilde İmparatorluk içerisindeki parçalanmanın önünü açacak hukuksal temelleri oluşturmuştur.

süreç içerisinde ise Altın Orda, İhanlılar, Yuanlar gibi tüm bu siyasi yapılar kendi içlerinde ya parçalanmışlar ya da bir yabancı güç tarafından fethedilmişlerdir.

Bu noktada özellikle Yuanların Min'ler tarafından yıkılması sonrasında Çin coğrafyasındaki Moğol varlığı sona ererken mevcut yapı dağınık hâlde kuzeye bozkıra çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Moğollar askeri yeteneklerini kaybetmeseler de politik birlikteliği sağlayacak bir liderlerin yokluğunda farklı boylar hâlinde Min ve sonrasında Mançu Hanedanlığı dönemlerinde uzun bir kargaşa dönemi yaşamışlardır (Marshall, 1996, s. 138).

Her ne kadar 16 ve 17. yüzyıl içerisinde Dayan Han, Moğolların Budizm'i kabulünde öncü rol oynayan Altan Han, Abdai Han, Char Han, Lindan Han gibi bazıları Cengiz Hanın soyundan gelen farklı Moğol liderler çıkıp tüm Moğolları birleştirecek siyasetler izlemeye çalışmış olsalar da hem bu kişilerin güçleri bunu başarmaya yetmemiş hem de gerek Çin gerekse Rusya İmparatorluklarının merkezi idari yapıları karşısında varlık gösterememişlerdir. Bu süreç içerisinde Moğollar her ne kadar Cengiz Hanın mirasına saygı gösterebilirler ve ortak Moğol bilincine sahip olsalar da mensup oldukları boy aidiyetleri bunun önüne geçmiş ve farklı boylardan oluşan bir meta etnik topluluk olarak Rusya İmparatorluğu ve Mançu Çin İmparatorluğu içerisinde veya etkisinde yaşamlarına devam etmişlerdir.

16. ve 18. yüzyıllarda neredeyse tarihî etnografik bir alana dönüşen Moğol coğrafyasında 19. yüzyıla gelindiğinde farklı bölgelerde milliyetçi hareketlerin yükseldiği görülmektedir. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzey, kuzey-doğu bölgelerinde yer alan ve İç Moğolistan olarak adlandırılan bölge de Moğol milliyetçiliğinin yükseldiği bölgelerden biridir.

İÇ MOĞOLİSTAN'IN MANÇU ÇİN İDARESİ ALTINDA MEKÂNSAL DÖNÜŞÜMÜ

Yuenlerden sonra Çin'e hâkim olan Min hanedanlığı kısa sürede siyasete hâkim olmuş ve farklı Moğol grupları birbirlerine karşı kullanmıştır. Bu dönemde Çin seddinin kuzeyi Oryat (Batı Moğollar), Moğol (Doğu Moğollar) ve daha sonradan Doğu Moğollar içerisinde yer alacak Horchin'ler olmak üzere üç politik yapıya ayrıldığı görülmektedir. 15. yüzyıla gelindiğinde Batmönh Dayan Han (1479) Doğu Moğolları kendi iradesi altında birleştirmiş fakat Dayan Han'ın ölümünden sonra toprakları Cahar, Halha, Urianghai, Ordos, Tümet ve Yongshebu olmak üzere 6 tümene ayrılmıştır. Bozkırdaki bu parçalı yapı kendini bir yüzyıl daha muhafaza ederken 16. yüzyılın sonlarında Çin'in kuzey doğusunda Tunguz kökenli Mançuların karizmatik bir lider olan Nurhtsi'nin etrafında toplanmaya başlamaları mevcut yapıyı değiştirecek önemli bir başlangıçtır. 1616 yılında Nurhtsi'nin kendisini Mançu devletinin hanı olduğunu açıklamasından sonra zaman içerisinde Kore, Çin, Güney ve Kuzey Moğolistan, Jungarya başta olmak üzere pek çok bölgeyi ve devleti istila edecek büyük Mançu hanedanlığının ilk kurucusu olmuştur (Bulag, 1998, s. 11-12; Gorohova, 1980, s. 7).

XVII. yüzyılda Mançular bir devler olarak tarih sahnesine çıktuktan sonra güneye doğru yapmış oldukları ilerlemede ilk olarak günümüz Güney Moğolistan topraklarında ağırlıklarını hissettirmişlerdir. Asıl amaçları Pekin olan Mançular için Pekin yolu

üzerinde bulunan Güney Moğolistan'ın kontrol altına alınması öncelikli hâle gelmiştir. Mançular kendileri için gerekli gördükleri Güney Moğolistan'ı kontrol altına alırlarken bölgedeki Moğol gruplar arasındaki parçalı yapıdan faydalanmışlardır. Diğer taraftan, Mançu istilasına karşı Cahar Hanlığından Ligden Han (1604-1634) bölgedeki Moğol gruplar arasındaki birliği kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede öncelikle Mançu saflarına geçen Horçin, Durbet ve Gorlos'lara karşı harekâtlar yapılsa da sonuçta istenilen başarı elde edememiştir (İstoriya Mongol'skoy Narodnoy Respubliki, 1983, s. 193-194; Endicott, 2012, s. 56-57).

Mançular Moğollara karşı ilk saldırıyı 1623 yılının yaz ayında gerçekleştirmişlerdir. Savaşın sonunda daha önceden Ligdan Han'a bağlı olan Calaist, Horçinsk ve Gorlosk Hanları Mançuların katliamlarından korkmuşlar ve onlara itaat etmişlerdir. Buna karşılık Ligdan Han bu Hanları cezalandırma yoluna gitmiş fakat bu karar Güney Moğolistan'daki durumu daha da karmaşık bir hâle getirmiştir. İlerleyen süreçte Nurhtsi Han'nın yerine geçen Abah Han (1626-1643) Ligdan Han'a karşı ekim 1628 yılında başarısız bir saldırı gerçekleştirir. Bu başarısızlığın ardından Ligdan Han'a karşı bir sonraki askeri harekât 1632 yılında yapılmıştır. Çin kaynaklarına göre o zamana kadar Mançuların egemenliklerini tanıyan Güney Moğolistan'daki Moğol Hanları da Mançuların yanında bu savaşa katılmışlardır. Mançular her ne kadar uzun süreli bir hazırlık yapmış olsalar da yine bu savaşta Cahar'lara karşı istenilen hedefe ulaşamamışlardır (Gorohova, 1980, s. 8).

Bu sırada Lidan Han Min Hanedanlığına Mançulara karşı ittifak çağrısında bulunsa da Min Hanedanı Moğollar ve Mançular arasındaki bu çatışmaya Moğollar lehinde dâhil olmayı reddetmiştir. Bunun yanında Kuzey Moğollar da bu savaşta tarafsız kalmanın kendileri için daha avantajlı olacağını düşündükleri için Ligdan Han'a destek olmamışlardır. Mançulara karşı aradığı ittifakı bulamayan Ligdan Han Kukunor'a gitmeye karar vermiş ve burada Dalay Lamadan yarım almayı ummuştur. Fakat Ligdan Han 1634 yılında hayatını kaybetmiştir. Bu tarihten sonrada tüm Güney Moğolistan Mançuların yönetimi altına girmiştir. Bundan iki yıl sonra 1636 yılında Abah Han kendini Moğol Hanı olarak ilan etmiştir. Böylelikle Güney Moğolistan'ın tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Ekonomik ve politik özgürlüğünü tümüyle kaybeden Moğol coğrafyası İç Moğolistan ve Dış Moğolistan olarak iki siyasi coğrafya 'ya ayrılırken, Mançu Devletinin bir parçası olan Güney Moğolistan'a iç vassal statüsü verilmiştir (İstoriya Mongol'skoy Narodnoy Respubliki, 1983, s. 193-194; Endicott, 2012, s. 56; Gorohova, 1980, s. 8-9).

Mançular askeri yöntemlerin yanında yeni idari düzenlemelere de baş vurarak bölgede çok zayıf olan siyasi birleşme ihtimallerinin bile karşısında önlemlerini almışlardır. Mançuların Moğol topraklarına getirmiş oldukları idari yapıya daha yakından bakıldığında gerek İç Moğolistan topraklarında gerekse Dış Moğolistan topraklarında askeri sancakların (İngilizce. banner) kurulduğu görülmektedir. Bu çerçevede 1670 yılına kadar İç Moğolistan da 49 sancak kurulurken her bir sancakta (tsi) da kendi içerisinde alaylara (tszolin), alaylar ise nyuru olarak adlandırılan daha küçük alt birimlere ayrılmıştır. Altı nyuru bir alayı meydana getirirken her bir nyuru içerisinde yaşları 18 ila

60 arasında değişen 150 erkek nüfus askerlik hizmeti vermek üzere hazır bulunmaktadırlar (Endicott, 2012, s. 56; Gorohova, 1980, s. 9-10; Kuras, 2016, s. 174).

Diğer taraftan, “Men-gu-yu-mu-tsi” verilerine ve diğer Çin kaynaklarına göre, Güney Moğolistan idari olarak aymaklara ayrılmıştı. Aymaklar ise kendi içerisinde Hoşunlara bölünmüştür. Aymaklar içerisindeki Hoşunların sayısı ise değişiklik göstermektedir. Bazı Aymaklarda 20 bazılarında ise 2 veya 3 hoşun bulunmaktadır. Aymaklar ve hoşunlar ise Mançu iktidarı yönetimi tarafından seçilen Jasagh’lar tarafından yönetilmektedirler. Diğer taraftan Aymaklar ise çuulganı isimli kurultaylar içerisinde birleşmektedirler. Sıkı bir şekilde faaliyetleri kontrol edilen çuulganı’lar düzenli bir şekilde üç yılda bir toplanırlarken bu toplantılarda aymaklardaki ve hoşunlardaki Jasagh’lar kontrol edilmekteydiler. Bu idari mantık çerçevesinde tüm Güney Moğolistan 6 çuulganı’ya ayrılmıştı. Bunlar sırası ile: Cerimus, Cosotus, Caoudas, Silingol, Ulantsab ve İhedzus çuulganlarıdır (Gorohova, 1980, s. 9-10).

Çin ordusuna asker vermekle yükümlü olan bu sancaklarda idari sınırların sıkı bir şekilde denetlenmeleri ile birlikte konar göçer hayat kısıtlanmış, gezici grupların bağlı oldukları sancakların sınırlarından dışarıya çıkmaları katı kurallar ile yasaklanmıştı. Öyle ki, İç Moğolistanlı tarihçi Sechin Jagchid sancak sistemi ile her bir sancak arasında kesin sınırların çizildiğini, gerek sancak başkanları olan Jasagh’lerin gerekse sancağa bağlı halkın bu sınırları geçmelerinin yasaklandığını ifade etmektedir (Endicott, 2012, s. 58). Diğer taraftan kesin sınırlar ile ayrılan otlakların kullanımı ve mülkiyeti meselesi ise literatürde tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda O. Pürev idari sınırlar ile çizilen otlakların ortak kullanıma açık olduğunu belirtirken, Moğol tarihçi Bat-Ochir Bold ise zaman içerisinde yüksek seviyeli soylular ve etkili manastırların ruhani liderlerine en iyi otlakların ayrıldığını ifade etmektedir (Endicott, 2012, s. 59).

Yukarıda detayları ile görüldüğü gibi Mançu iktidarı Moğolların geleneksel sosyal yapısını prensip olarak bozmadan Güney Moğolistan’ın idari sistemini kendi içerisinde bölgelere (mekânlara) ayırarak yeniden yapılandırmıştır. Bu yönetim içerisinde aymak ve sancak Jasagh’ları Cengiz Hanın ve onun kardeşlerinin soyundan gelen Moğol soyluları arasından seçilirken, bu kişilerin tüm hakları ve öncelikleri bu idari birimler içerisinde Mançu idaresince korunmuştur. Bu seçkinler içerisinde Horçin Hanları gibi Hanlar ise diğer Moğol hanlarından önce Mançu egemenliklerini tanıdıkları için Mançularca öncelikli tutulmuşlardır (Gorohova, 1980, s. 10-11).

Sonuç olarak kurulan sancaklar ile Cengiz soyundan gelen yetenekli ve yeteneksiz birçok hanın direk Mançu yönetimi ile bağ kurarak politik güç elde etmeleri hiyerarşiye dayalı geleneksel Moğol siyasi teşkilatını parçalarken bölgedeki idari yapıların başına Cengiz Han soyundan bir yöneticinin atanması ise Moğol halkının rızasının alınması açısından önemlidir. Böylelikle tek bir hanın egemen olması anlayışı ortadan kaldırıldığı gibi sancak olarak kurulan idari bölgeler (mekânlar) içerisinde farklı siyasi ve sosyal aidiyetler yaratılıp güçlendirilmiştir (Endicott, 2012, s. 59).

ÇİN VE KUZEYİN KONAR GÖÇERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL DİNAMİĞİ VE MANÇULARIN MOĞOL POLİTİKALARI

Merkezi Çin iktidarı ve Çinin kuzeyindeki konar göçerler arasındaki geleneksel ilişkiye gerek tarihsel gerekse Mançu Çin özelinde baktığımız zaman Çin merkezi yönetimi ve konar göçerlerin bir yandan ittifak hâlinde diğer yandan da birbirleri ile rekabet hâlinde pek çok karşıtlığı barındıran bir ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Özellikle iki taraf arasındaki bu ilişki güvenlik açısından ele alındığında Çin yönetiminin topraklarının kuzeyinde bulunan farklı konargöçer gruplara tarih boyunca ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Savaşçı gruplar ile yapılan ittifak Çin sınırlarını farklı konargöçer grupların saldırılarına karşı koruduğu gibi aynı zamanda Çin içerisinde çıkan isyanların bastırılmasında da önemli rol oynamıştır. Diğer bir ifade ile, Çin'in güvenliği kuzeydeki farklı konargöçer boyların birbirleri ile birleşmelerine bağlı idi. Tarihsel olarak bakıldığında gerek Moğolların gerekse Moğollardan önce bölgede Çin'e tehdit olan tüm konar-göçer grupların bir araya gelme dinamiklerinin gruplar arasında yaşanan çatışma olgusu üzerinde yatmakta olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle bu çatışma tüm grupları bir araya toplayan bir liderin ortaya çıkmasına yol açarken, bu savaşçı lider etrafında konar göçer gruplar arasındaki birlik bilinci ve birliğe katılım gün ve gün güçlenerek büyümekteydi. Çin'in kuzey sınırlarında istikrarın sağlanması, bu sosyolojik yapının bozulmasına yani konargöçer'ler arasındaki çatışmaların sona erdirilmesine bağlıydı. Bunun sağlanması için Çin'e hâkim olan siyasi irade sürekli bölgedeki konar göçerlere belirli öncelikler tanıdığı, bu grupların liderlerine farklı unvanlar, rütbelere ve hediyeler vererek bu grupları kabile savaşları ile tehlikeye atmak istemeyecekleri çıkarılara sahip kılmışlardır. Çin tarihi boyunca kullanılan bu yöntemi kullanan Mançular farklı Moğol grupları belirli bir hiyerarşi içerisinde ödüllendirirken aynı zamanda da bu grupları ve yöneticilerini yukarıda detayları ile anlatılan sancaklar (belirli sınırlar - mekânlar) içerisinde tutmuşlardır. Geleneksel boy sistemi ile örtüşen bu sınırlar bir zamanların geleneksel bağlarının yerine mekânsal bağların gelişmesine neden olurken bu savaşçı grupların liderleri ise bundan böyle kendi sınırlarına hâkim ve kazanımlarını riske etmek istemeyen yöneticilere dönüşmüşlerdir. Bunun yanında, Mançular kendilerinden önce Çin'e hâkim olan sülâlelerden farklı olarak bu yönetim anlayışına Budizm olgusunu da eklemişlerdir. Farklı bölgelere hâkim olan Moğol liderler gibi Lamalar da tapınak toprakları çerçevesinde kendi statülerini kazanmışlardır (Lattimore, 1962, s. 441-443; Lattimore, 1955, s. 14-15; Kuras, 2016, s. 174-175). Sonuç olarak güç ve zenginlik bir kez daha bölünmüştür. Bu temel prensip içerisinde devam eden Mançu – Moğol ilişkileri sonucunda Moğolların hareketli yaşam biçimleri sancaklar içerisinde kısıtlanırken aristokratik ve ruhban zümrelerin desteklenmesi ile Moğol bilinci ile yerel aidiyetler arasında bir kırılma başlamıştır.

Böyle bir yapı içerisinde sosyal, politik ve ekonomik ilişkilere daha yakından bakıldığında Mançu İmparatorluğunun ilk zamanlarında Moğol yöneticilerinin ve halkının avantajlı bir pozisyon da oldukları söylenebilir. Bu dönemde konar göçer hayvan yetiştiriciliği ile geçimlerini sağlayan Moğollar kuraklıktan uzak, kendilerine yeterli bir ekonomiye sahip olup dışarıya karşı bir bağımlılıkları yoktu. Bu dönemde Moğollar Çin yerleşim yerlerine sadece ticaret, haç veya Moğol hanlarının Mançu mahkemesine gitmeleri gibi sebeplerden dolayı ziyaret etmekteydiler. Her bir Moğol Hanı kendi

egemenlik alanında vergi toplar ve adaleti sağlardı. Mançu idaresi ise her bir Moğol Hanından simgesel olarak bir miktar haraç alırdı. Bunun yanında Mançu idaresi de Moğol bölgelerine atamış oldukları memurlar ve bölgeye gelen tüccarlar dışında Moğol yerleşim alanlarına Çinlilerin girmelerini yasaklamıştı. Hatta bölgeye gelen tüccarların eşlerini yanlarında getirmeleri yasaklandığı gibi bu tüccarların Moğol kadınlar ile birlikte yaşamaları da (teoride) menedilmişti. Ayrıca, bölgeye gelen Çinlilerin Moğollardan toprak almaları veya toprak kiralamaları ve bölgeye yerleşmeleri de Mançu kurallarınca yasaklanmıştı. Fakat bu konuda uygulamada farklılıklar gözlemlenmektedir. Örneğin Jehol bölgesinde olduğu gibi sınır bölgelerinde ekim yapıldığı için mevsimlik iş gücüne ihtiyaç duyulmakta ve bu çerçevede bu bölgelere hasat sonrasında Çin seddinin gerisine dönmeleri kaydı ile Çinlilerin gelmelerine izin verilmekteydi (Lattimore, 1955, s. 14-15; Endicott, 2012, s. 61-62; Rossabi, 2014, s. 454-455).

Ne var ki, Moğolların sahip olmuş oldukları kendi kendine yeten bu yaşam biçimi süreç içerisinde Moğolların aleyhine değişmeye başlamıştır. Özellikle Pekin gibi önemli Çin yerleşim bölgelerine gelen Moğol soyluları buradaki yaşam tarzından etkilenmeye başladıkları gibi aynı yaşam tarzını egemenlikleri altındaki yerleşim birimlerine de getirmek istemişlerdir. Bu neden den dolayı pek çok Moğol soylusu Çinli zanaatkarları kendi topraklarına çağırarak kendileri için saraylar yaptırmaya başlamıştır. Bunun yanında pek çok Moğol soylusu gelirlerini arttırabilmek için topraklarını tarıma açıp Çinlilere kiralamaya başlamıştır. Bu uygulamanın başladığı ilk yıllarda, elde edilen buğday her ne kadar Çinin iç bölgelerine gönderilemese de Moğol topraklarının iç kesimlerinin buğday ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu bölgelerdeki Moğollar hayvancılıktan elde ettikleri ürünleri buğday ile değiştirmekteydiler. Bunun yanında Çin de kendi içerisinde kapalı bir ekonomiye sahipti olup Moğollar ve Çinliler arasındaki değişim görece kısıtlı bir hacme sahipti (Lattimore, 1955, s. 16).

Fakat bu ilişki Çin'in deniz ticaretine açılması ve özellikle demir yolunun bölgeye gelmesi ile sarsılmaya başlamıştır. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken Çin'in kuzey ve kuzey doğu bölgelerinde yaşayan Moğol gruplar (Pekin-Mukden demir yolu, Trans-Sibir demir yolu, Çin Doğu Demir yolu) ve 20. Yüzyılın ikinci on yılında İç Moğolistan'ın merkez bölgelerini de içerisine alan Pekin-Suiyuan Demir Yolu gibi projelerden derinden etkilenmişlerdir. Sonuç olarak, yeni açılan bu yollar ile Moğol hammaddesi dünya pazarına açılmaya başlarken, pek çok üründe Moğol pazarına girmiştir. Demir yolunun İç Moğolistan'a girişi ile bölgeden sevk edilen buğday miktarı artarken aynı zamanda bölgedeki Çin kolonizasyonu da güçlenmeye başlamıştır. Demir yolu ile bölgedeki değiş tokuş (barter) temelindeki ekonomi değişerek yerini para ile alışverişe bırakmıştır. Her ne var ki, Moğolların talep ettikleri tüketim ürünlerinin fiyatları üretmiş oldukları ürünlerin fiyatlarından çok daha yüksektir. Bunu takip eden süreç içerisinde Moğol Hanları Çinli tüccarlardan daha fazla lüks eşya almak için egemenlik alanlarındaki nüfustan daha fazla vergi toplamaya başlamışlardır (Lattimore, 1955, s. 17; Lattimore, 1962, s. 444-445; Kuras, 2016, s. 174).

Bölgede yaşanan bu değişim hem Çin hem de Moğol toplumlarının yapılarında değişikliklere yol açtığı gibi iki toplum arasındaki ilişki ve bölgedeki politik dengede de etkisini göstermiştir. Özellikle bu dönemde Çin'in İç Moğolistan üzerindeki baskısı

kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Demir yolu ile bölgeye getirilen çok sayıda Çinli göçmenin yanında bölgede toprak sahibi olan Çinlilerin artması Moğolları Çin nüfusuna karşı görece savunmasız bırakmıştır (Latimor, 1962, s. 444-445).

Sonuç olarak bölgede Moğollar aleyhine demografik bir değişim yaşanırken bölgesel liderler Moğol bütünleşmesinin önünde bir mekanizma gibi işlev görmeye başlamışlardır. Bu liderler kendi kontrol alanlarındaki Moğol nüfusu üzerinde baskı kurarlarken Çin'e karşı ayaklanmalarını da engellemişlerdir. Ayrıca, Çin bölgelerine yakın olan bölgelerdeki liderler sınır bölgelerinin yöneticileri ile iyi ilişkiler kurarak kolonizasyondan kar sağlamaya başlamışlardır. Başka bir deyişle adeta sınır bölgelerindeki liderler artık Çinli toprak ağaları gibi hareket etmeye başlamışlardır (Lattimore, 1962, s. 446; Lattimore, 1955, s. 14).

Bu gelişmeleri takiben farklı Moğol soylularının iradeleri altındaki Moğol halk arasında da problemler baş göstermeye başlamıştır. Örek olarak 1870 yılında Ordos Sancağındaki Moğollar Doğu Türkistan'da yaşanan bir isyanın bastırılmasında rol almayı reddederek kendi Hanlarına karşı çıkmışlardır. Yine 1894 – 1895 yılları arasında yaşanan Çin – Japon savaşı sırasında Moğolların savaşa katılmak istemedikleri gözlemlenmiştir. Benzer davranışlar 1900 yılında yaşanan Boksör İsyanında da gözlemlenmektedir (Lattimore, 1955, s. 18).

Bölgede yaşanan Çin kolonizasyonunun artması Moğollar arasında yaşanan huzursuzluğa çok daha ağır bir darbe indirmiştir. Özellikle Mançurya'da 19. yüzyılda Moğol bölgelerinin Çin yerleşimine açılması Moğol Hanlarının da otoritelerini sarsmaya başlarken bir on yıl içerisinde Mançu yönetimine olan sadakat de sorgulanır hâle gelmiştir. Farklı bölgelerde yaşanan bu hızlı değişim sonucunda idari ve hukuki yapının da değiştiği görülmektedir. Örnek olarak 1908 yılına gelindiğinde artık Mançurya'daki özel idare lav edilmiş ve bölgede Çin Seddinin içerisindeki normlar hâkim kılınmıştır (Lattimore, 1955, s. 19).

İÇ MOĞOLİSTAN'DA MOĞOL MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞININ SOSYAL DİNAMİKLERİ

1911 yılına gelindiğinde Mançu Çin İmparatorluğunda yaşanan isyan sonucunda merkezi hükümetin işlevsiz kalması ardından 1926-27 Chiang Kai-shek rejimine kadar geçen süre içerisinde Moğolların yaşadıkları yerler de dahil olmak üzere pek çok bölgenin savaş lortlarının yönetimi altında geçmesine neden olmuştur. Bu süreç içerisinde özellikle İç-Moğolistan'ın kolonizasyonu karlı bir olgu olarak öne çıkmıştır. Moğolların ellerindeki topraklar ucuza alınırken (bazen zorla) İç-Moğolistan'ın farklı bölgelerinde de kendiliğinden isyanlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Lattimore, 1955, s. 22).

Bu isyanlar birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleşirken 1930'lu yıllara kadar bir bütünlük kazanamamışlardır. Bu noktada Moğolların yaşamış oldukları ekonomik ve sosyal çöküntü karşısında O. Lattimore yaşanan başkaldırıların öncelikle Moğol Hanlarına karşı olduğunu belirtmektedir. Özellikle Çin sınırındaki bölgelerdeki durumun daha kötü olmasının bu bölgelerde Çin ticaretinin güçlü olmasına bağlayan O. Lattimore buradaki Moğol Hanlarının Çin'in üretmiş olduğu lüks malları edinebilmek amacı ile vergileri arttırmaları ile bölgedeki yaşam standardının düşmesi arasında bir ilişki

kurmaktadır. Bu sosyal problem Duguilang olarak adlandırılan hücre tipi örgütlenmelerin oluşmasına yol açmıştır. Özellikle, Çin sınırına yakın olan bölgelerde Çin gizli örgütlerinden etkilenen bu örgütler eşitlik prensibi ilkesine göre örgütlenirken bu gizli kuruluşların üyeleri bir yandan Çin baskısına bir yandan da kendi Hanlarının yolsuzluklarına karşı direnmekteydiler (Lattimore, 1955, s. 23-24).

Özellikle, Tümet Moğollar gibi Çine yakın ve tarımın ağırlıklı olduğu yerlerde Moğollar da Çinliler gibi hasat sonrası kendi Hanlarına baş kaldırmaya başlamışlardı. Bir yandan Moğollar ve Çinliler bir araya gelip birlikler kurup kendi soylularına karşı gerilla savaşı yaparlarken, diğer taraftan Çinliler ve Moğollar arasında da çatışmalar yaşanmaktaydı. Özellikle Jehol bölgesinde bu olaylar yaşanırken Çinli gizli örgütler pek çok Moğol'u öldürmüşlerdir. Bunun sonucunda tarım ile uğraşan binlerce Moğol batı Mançurya'daki Jerim Legu'ine göç etmek zorunda kalmıştır (Lattimore, 1955, s. 26).

Bu süreçte Moğolların toprakları ellerinden alınmaya büyük bir hızla devam ederken, bölgedeki gerilim ve taraflar arasındaki çatışmalar da artmıştır. İç Moğolistan'ın sınır bölgelerinde artan bu şiddet ortamı içerisinde toprak sahipleri kendi silahlı güçlerini kurarak geniş bir alan içerisinde farklı gruplara karşı özellikle hasat zamanlarında yağmalar düzenlemeye başlamışlardır (Lattimore, 1955, s. 26).

Bölgede yaşanan bu gerilim Moğol milliyetçiliğinin koşullarını da oluşturmaya başlamıştır. Özellikle yönetim pozisyonunda olmayan pek çok soylu Moğol da milliyetçi liderler olarak ortaya çıkmaya başlamıştı⁶. Bu kişiler popüler liderler olarak ortaya çıkarlarken Lama'lar da bu değişimden etkilenmişlerdir (Lattimore, 1955, s. 25).

Netice itibari ile, 1911 devriminden sonra savaş lortlarının hakin oldukları bu dönem içerisinde pek çok silahlı grubun inisiyatifinde Çinlilerin Moğollar üzerindeki baskıları artmıştır. Bunun yanında Moğol halkının talepleri karşısında Moğol Hanları ve Budist rahipleri güçlendirilerek desteklemeye devam edilmiştir. Moğol Hanlarından alınan destek ile Moğol topraklarına Çinli göçü devam ederken, göçün sık yaşandığı bölgelerde Çinli yöneticilerin kontrolünde idari yapılar kurulmaya başlanmıştır. Özellikle 1916 yılında Yuan Shikai'nin ölümünden sonra Çinli savaş lortlarının kuzey doğu bölgelerinde

⁶ O. Lattimore'ya göre Moğol milliyetçiliğinin ilkin İç Moğolistan'da başlaması bu değişimden dolaydır. Diğer taraftan bölgede milliyetçilik yükselirken kendi içerisinde de radikal ve muhafazakâr milliyetçi gruplar olmak üzere iki farklı grup ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr milliyetçi gruplar millî kurtuluşun Moğol liderlerinin otoritelerinin Çin bölge yöneticileri ile eşit seviyeye gelmesi ile mümkün olduğunu düşünmektedirler. Diğer taraftan radikal milliyetçiler ise iktidardaki Moğol yöneticilerinin geleneksel haklarının halk için yüksek terfi sağlayacak şekilde değiştirilmedikçe özgürlüğün kazanılamayacağını savunmakta idiler. Kaldı ki, bu Moğol geleneği içerisinde mümkün bir olgu idi. Geleneksel Moğol yasalarına göre soyluların seçimleri ve görevlerinden alınmaları belirli bir seviyeye kadar mümkündü. Bu olgu Mançu yönetimi altında değiştirilmişti. Örnek olarak Ordos Moğolların soyluları kendi bölgelerinin belirli bir bölümünü kolonizasyona açmış ve bunun sonucu olarak da egemenliği altındaki Moğollar geleneksel hukuku kullanarak kendisine karşı çıkmışlardır. Fakat Çinli askerler Moğol yöneticiyi kendi halkına karşı desteklemişlerdir. Bu nedenden dolayı cumhuriyetçi bir karaktere sahip Radikal Moğol milliyetçileri aynı zamanda kendi Moğol soylularına karşı bir karaktere de sahiptiler (Lattimore, 1962, s. 447-451).

kontrolü iyiden iyiye ele geçirmeleri ile tarım arazisine çevrilen Moğol topraklarında hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Savaş lortları tarım arazilerine çevrilen bu arazilerden yüksek miktarda gelir elde ederlerken, Moğolların kendi bölgelerine karşı yapılan göç ve tarım politikalarının durdurulması taleplerine Pekin yönetimi olumlu bir karşılık vermemiştir (Narangoa, 2009, s. 25; Lattimore, 1955, s. 27-28).

1926 – 1927 yıllarına gelindiğinde Chiang Kai-shek sınır bölgelerinde tam kontrolü sağlayamasa da Çin'in Moğol politikasında bir yola girildiği görülmektedir. 1928 yılında kuzey yürüyüşü ile birlikte Kuomintang Nanjing de yeni bir millî yönetim kurmuştur. Bu hareket Moğollar içerisinde Chiang Kai-shek'in Moğollara yardım edeceğinin düşünülmesine yol açarken aynı zamanda Sun Yat-sen'in 1924 yılında açıkladığı azınlıklar hakkındaki manifestosunun da daha kuvvetli bir şekilde desteklenmesine neden olmuştur. Her ne kadar, bu manifesto da nüfusça az milliyetler için self-determinasyon hakkından bahsedilse de 1928 yılında Kuomintang Moğol sınırındaki Moğol bölgelerinin yeni devlet yapısı ile bütünleşmesini sağlayacak yeni idari yapıları güçlendirmiştir⁷. Bu çerçevede Çin Bölgeleri güçlendirilirken Moğol chuulgan (İngilizce. league) ve sancakları de Çin bölgesel idarelerine bağlanmıştır. Öyle ki, Liaoning, Jilin, Heilongjiang, Rehe, Chahar, Suiyuan, Ningxia ve Qinghai bölgeleri İç Moğolistan içerisinde kurulan Çin bölgeleridirler. En yüksek Moğol otoritesinin bulunduğu chuulgan'lar da merkezi hükümete direk bağlanmışlardır. Bu politika ile geniş idari bölgeler içerisinde Moğol kimliğinin etnik olarak Han – Çinli bir nüfus içerisinde eritmek istendiği görülmektedir (Lattimore, 1955, s. 27; Narangoa, 2009, s. 25; Bulag, 2017, s. 350-358).

Tüm bu gelişmeler ışığında eski gelenekler ile Moğol çıkarlarının savunulamayacağını anlaşılmaması ile birlikte İç-Moğolistan'da milliyetçilik sert bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Batı Sunid'de Demchukdonggrub (De Wang - Prens De) yükselen Moğol milliyetçiliği içerisinde bir lider olarak ortaya çıkmıştır. 1931 yılında Japonların Mançurya'yı işgalleri sırasında Mançurya'dan Ordos'a kadar tüm İç-Moğolistan'da büyük bir dalga yakalayan De Wang'ın Chiang Kai-shek'ten öncelikli talebi daha önce her biri farklı Çin bölgelerine bağlı olan ve Moğollar arasındaki birliğin önünde bir engel gibi yükselen İç-Moğolistan'daki sektörlerin kaldırılması olmuştur. Bu dönemde De Wang'ın temel fikri İç-Moğolistan Japon işgali sürecinde Çin için bir direniş sergilemese de Moğolların kendileri için Japonlara karşı direnebilecek olmaları idi. Böyle bir argüman ile De Wang İç-Moğolistan'ın otonomisini Çin yönetiminden talep etmekteydi (Lattimore, 1955, s. 28).

Her ne kadar Moğollar bu meseleyi Kuomintang ile münazara etmek isteseler de Moğol banner ve ligleri için yasaların ve tamimlerin tartışılması için bir büro kurulmasının dışında olumlu bir yanıt alamamışlardır. Yine de güçlü Moğol talepleri karşısında 1930 yılında Nanjing'de konu ile ilgili bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta sancakların ve soy gruplarının korunmasının yanında bu birimlerin kendi yönetimlerine sahip olabileceklerine, liglerin ise Çin bölgesel yönetiminden bağımsız olarak merkezi hükümete bağlı olacaklarına yönelik bir karar alınmıştır. Bunun yanında

⁷ Moğol ve Tibet gibi farklı milliyetlerin asimilasyonu üzerine yoğunlaşan Chiang Kai-shek'in politikasına göre farklı milletler kendi dillerini ve adetlerini bıraktıkları takdirde bu milletlere karşı hiç bir ayrımcılık gösterilmeyecektir (Lattimore, 1955, s. 27).

soyluların yönetimdeki konumları muhafaza edilirken miras sistemi ise kaldırılmış, Moğol topraklarındaki tüm halk eşit bir statüye getirilmiştir. Bu kararlar genç Moğollar tarafından desteklense de muhafazakar Moğollar, miras sistemine, soyluluk haklarına ve özel ayrıcalıklara karşı olduğu için De Wang ve taraftarlarının karşısında durmuşlardır (Narangoa, 2009, s. 235-236).

1933 yılında De Wang, Kuomintang ile bir kez daha konuyu müzakere etmek istemiş ve bu çerçevede önce Batuhagalga'ya Moğol soylularının ve diğer Moğol liderlerinin dikkatine bir telgraf çekerek Moğollar için yüksek düzeyde bir otonomi talep etmiştir. Ekim 1933 tarihinde yapılan bu kongrede Moğollar self determinasyon çerçevesinde birleşik İç Moğolistan Otonom Hükümeti'nin kurulmasının Moğolların hakkı olduğunu ve bu adı altında dış ilişkiler hariç kendi bölgelerindeki tüm siyasete hâkim olmayı talep etmişlerdir. Moğolların bu talebi Kuomintang'ın bölgedeki Japon ilerleyişi karşısında zayıf olduğu bir süreçte yapılmış olduğu için Moğol liderler merkezi yönetim karşısında pazarlık paylarının güçlü olduklarını düşünmüşlerdir (Narangoa, 2009, s. 236; Dudin, 2014a, s. 78).

Ancak mevcut durum Çin Cumhuriyeti tarafından çok daha farklı algılanmıştır. Tanınacak herhangi bir hakkın ileride tam ayrılığa dönüşeceği fikrinin yanında Japonların da bu talebin arkasında olduklarını düşünen Çin tarafı Batuhagalga'ya bir temsilci yollayarak Moğolları Otonomi meselesinin tutarlı olmadığına ikna etmeye çalışmışlardır. Çin tarafı, çözüm olarak, Moğollara self determinasyon hakkı tanımazken kısıtlı bir çerçevede kendi kendini yönetme hakkı sunmuştur. Bunun dışında Moğol tarafının Moğol topraklarındaki Çin idari bölgelerinin kaldırılması yönündeki talepleri ise bu bölgelerde Çinli nüfusun daha fazla olması nedeni ile reddedilmiştir. Ayrıca Çin idari bölgelerinin bulunmasının bölgenin savunulması açısından Moğol otonom devlete karşı daha uygun olduğu da bu konferansta Çin hükümet yetkilileri tarafından ileri sürülmüştür (Narangoa, 2009, s. 236 - 237)

Sonuç olarak on bir madde içerisinde direk merkezi hükümete bağlı iki veya daha fazla Moğol özerk bölgesinin kurulmasına, mevcut chuulganların ve sancakların vergi gelirinin Moğol yönetimlerine bırakılmasına ve Moğolların mevcut haklarının tanınması üzerinde anlaşma sağlandı. Fakat anlaşmanın Moğolların birleşik bir otonomiye sahip olmalarına izin vermemesi De Wang gibi bazı Moğol yöneticileri hayal kırıklığına uğratmıştır (Narangoa, 2009, s. 237; Dudin, 2014b, s. 105).

İlerleyen süreçte Çin tarafının yapılan anlaşmanın içeriğini bozarak sunması Moğol tarafında tepki ile karşılanırken bu davranış aynı zamanda uluslararası siyasette de Moğolların Japonlara yakınlaşmasına neden olmuştur. Durumu protesto eden Moğollar pek çok yerde sokağa çıkmış bunun karşısında Kuomintang geri adım atarak Şubat 1934 yılında düzenlediği merkez komite toplantısında almış olduğu bir karar ile anlaşma asıl şeklinde tekrar kabul edilmişti. Bu anlaşma sonrasında Moğollar talep ettikleri yüksek otonomiye kavuşamasa da Moğol Politik Konseyi (İngilizce. the Mongol Political Council) olarak da bilinen Moğol Yerel Otonom Politik Konseyi (İngilizce, Mongol Local Autonomous Political Council) Çin eyaletini aşarak direk merkezi hükümete bağlanmıştır. Batuhagalga İç-Moğolistan'ın politik merkezi olurken aristokratların yanında genç Moğol entelektüeller de burada toplanmışlardır. 23 Nisan 1934 tarihinde

Moğol Politik Konseyi kurulurken Yondonwanchug başkan De Wang ise genel sekreter olarak seçilmişlerdir. Bunun karşısında Kuomintang Çin savunma bakanlığı ise Moğol konseyi ve Çin eyaletleri arasında çıkabilecek sorunlar karşısında denetimin sağlanabilmesi amacı ile bölgeye bir komiser atamıştır. Moğol Politik Konseyinin resmi yargı yetkisi altında Shilingool, Yekejuu, Ulançab, Chahar kabileleri ve Kökönuur'a bağlı 29 sancağın yanında iki özel sancak olan Alashan ve Ejine de bulunmaktadır. Kısa sürede idari kabiliyete kavuşan konsey eğitimden barışın tesisine kadar pek çok organa kavuşmuştur (Narangoa, 2009, s. 238).

Ne var ki ilerleyen dönemde Eylül 1934 tarihinde Kuomintang askeri polisinin Chiang Kaishek'in emri ile Japonya ile işbirliği yaptığından kuşkulandığı Moğol Hanı Fenglin'e karşı bir suikast düzenlemesi ve sonrasında 1935 yılında Kuomintang otoritelerinin tasarladıkları stratejik plan çerçevesinde Çinin kuzey batısına olası bir Japon genişlemesi durumunda Moğolları savunmama kararı almaları Moğolları Kuomintang hükümetinden uzaklaştırmıştır (Narangoa, 2009, s. 239).

JAPONYA VE İÇ-MOĞOLİSTAN

Konuya dünya siyaseti çerçevesinden bakıldığı zaman da İç-Moğolistan'ın mevcut uluslararası siyasetten ve gelişmelerden derin bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Önce Çin'in 1895 yılında Japonya karşısında almış olduğu yenilgi ve sonrasında 1905 yılında Rusya İmparatorluğunun Japonya karşısında yenilmesi sonucunda Japonya Asya'da gücünü ve nüfusunu arttırmıştır. Özellikle 1905 tarihidan itibaren Japonya İç Moğolistan'ın doğu bölgeleri de dahil olmak üzere Mançurya ve Çin'in Arthur limanı arasındaki bölgedeki varlığını iyice hissettirmeye başlamıştır (Lattimore, 1955, s. 20; Kuras, 2016, s. 177). 1911 yılında Mançu Çin İmparatorluğunun parçalanması sonrasında Japonya iyiden iyiye İç Moğolistan'da etkisini arttırırken 1907, 1910 ve 1912 yıllarında Rusya İmparatorluğu ve Japonya arasındaki anlaşmalar neticesinde İç-Moğolistan'ın batısı Rusya İmparatorluğunun etki alanına bırakılırken doğusu ise tamamen Japonya'nın etki alanı içerisine girmiştir. Bu dönemle birlikte bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri Japonya'nın üretim sistemi içerisine dahil edilmeye başlanmıştır (Kuras, 2016, s. 178; Baldano, 2015, s. 93).

Bölgede artan Japon ve Rus etkisine karşı Çin 11 Nisan 1907 tarihinde Çinlilerin Moğol topraklarındaki kolonizasyonlarını yasaklayan Lifanyuan yönetmeliğini kaldırıldığı gibi Moğol topraklarının Çinlilere satışı ile ilgili yeni bir yönetmeliği de uygulamaya konulmuştur. 17 Şubat 1909 tarihine gelindiğinde Mançurya Genel Valisi Hi Lian Moğolların yerel yasalarının ortadan kaldırılmasının yanında bölgedeki doğal kaynakların geliştirilmesinin de yalnızca Çinlilere bırakılması hususunda bir Çinlileştirme planını Pekin'e sunmuştur. Uygulamaya konan bu politika ile Rusya ve Japonya'nın bölgedeki Moğollar üzerindeki etkilerinin zayıflatılması hedeflenirken aynı zamanda Moğolların asimilasyonu ve bölgenin askeri olarak öne çıkartılması hedeflenmişti. Bu çerçevede 1908 yılına kadar Moğolistan da çok hızlı bir şekilde kitlesel kolonizasyon gerçekleşmiş ve bunun sonucunda Hohhot bölgesindeki topraklar çeşitli kararnameler altında Çinlilere düşük fiyattan satılmıştır. Moğolların protestoları ise şiddet kullanılarak bastırılmıştır (Kuzmin, 2012, s. 113-143).

1931 yılına gelindiğinde Japon Kwantung ordusunun Mançurya'yı işgal etmesi ve işgalin ilk döneminde Japonların Moğolların bağımsızlıklarını destekleme yönündeki politikaları İç-Moğolistan tarihinde farklı bir sayfa açılmasına neden olmuştur. Özellikle Mançurya'da Japonlar tarafından kurulan Manchukuo devleti içerisindeki Moğolların Japonlarca desteklenmeleri İç-Moğolistan'da heyecan yaratmıştır. Manchukuo'nun batısındaki Moğol nüfusun bulunduğu bölgenin Hingan Bürosu altında 4 alt idari bölgeye ayrılmış olması Çin'den otonomi konusunda beklentileri olan De Wang gibi Moğol liderlerin Japonya'ya da kapı açmalarına neden olmuştur. Bu politik manevra çerçevesinde Çin'le yapılan müzakereler esnasında Japonya ile görüşülmesi için de temsilciler görevlendirilmiştir. Çin ile anlaşmaların sonu görülmeden bir Japon ittifakını ön görmeyen Moğol tarafının asıl amacı Japonya'nın Moğol bölgeleri hakkındaki asıl niyetini öğrenmektir. Bu esnada Japonya bölgede Japon İyi Komşuluk Derneği - Zenrinkyökai kapsamında okullar, sağlık merkezleri açarken, De Wang da Japonya'ya eğitim amacı ile birkaç öğrenci yollamıştır. 1934 yılına gelindiğinde Abaga'daki Japon görevli (ajan) Morishima Fusao Batuhagalga'yı ziyaret ederek De Wang'a Japon Kwantung Ordusunun Moğollara silah temin etmek istediğini aktarmıştır. Aynı yılın sonlarında Han Fenglin in Kuomintang tarafından öldürülmesi ve Kuomintang'ın Moğolları bir millet (minzu) yerine bir kabile (congzu) olarak tanımlamada ısrarcı olması nedeni ile De Wang gizlice Barış Koruma Gücü subayını Manchukuo'ya yollamış ve Moğol sancakları için asker ve at temin etmiştir. Bunun yanında, Manchukuo'daki Moğol orduları komutanı Li Shouxin ve Dolonnuur'daki Japon askeri istihbarat servisi başkanı ajan Ueyamm'nın yardımları ile bir tabur kurulmuş ve bu taburun eğitimini gerçekleştirilmiştir. Yaşanan bu süreç içerisinde Kwantung Ordusunun üst düzey subayları da De Wang'ı ziyaret ederken Moğol Devletinin kurulmasına yardım edeceklerini ifade etmişlerdir (Narangoa, 2009, s. 239-240; Dudin, 2014a, s. 78).

Temmuz 1935 tarihinde Kwantung Ordusu'nun De Wang'a yardımları artarken, De Wang da Japon tarafına İç-Moğolistan'ın doğu ve batı bölgelerinin birleştirilmesinin yanında Moğolistan'ın bağımsız bir devlet olması konusunda da kendilerine yarım edeceklerini umduklarını iletmıştır. Bölgedeki Japon görevliler cevap olarak Moğolların bağımsızlıklarını ve devlet kurmalarını destekleyeceklerini fakat doğu sancaklarının bağımsız bir devlet olan Manchukuo'nun bir parçası olduğunu bu yüzden kendilerinin bu konuda (doğu ve batının birleşmesi meselesi) cevap vermeyeceklerini iletmışlerdir.

Bu cevap karşısında memnun olmayan Moğollar Japonya karşısından Moğol devletinin ikinci bir Manchukuo olup olmayacağı sorusunu gündeme getirmişlerdir. Kasım 1935 tarihinde Manchukuo'yu ziyaret eden De Wang İç-Moğolistan meselesini İmparator Pu Yi'nin yanında Japon subayları ile de görüşmüştür. De Wang görüşmelerde Moğol devletinin kurumlarının desteklenmesinin yanında öncelikle Moğol bağımsızlığının desteklenmesini talep etmiştir. Bu talep karşısında Japonya İç-Moğolistan'ın bağımsızlığını desteklemeyi kabul ederek 5000 tüfek ve 500.000 yen yardım yollamıştır. 1936 yılına gelindiğinde ise Japon seçeneği De Wang açısından daha da cazip bir hâle gelmiştir (Narangoa, 2009, s. 241; Dudin, 2014b, s. 105).

Diğer taraftan, aynı tarihte Çin merkezi hükümeti de Moğol Siyasi Konseyinin tanınması kararını vermiştir. Ancak bu dönem içerisinde Moğol konseyinin durumuna

bakıldığında konseyin Ordos, Nigxia ve Qinghai'yi içerisine alan Suiyuan Moğol Siyasi Konseyi ve Chahar, Shilingool ve Ulançhab dan oluşan Chahaer Moğol Siyasi Konseyi olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. De Wang ve diğer Moğol liderler Konseyde yaşanan bu ayrılığın İç Moğolistan'ın birliği için bir yenilgi olduğunu düşünmekteydiler. Bu dönemde Japonların teklifleri en iyi yol olarak görülürken De Wang merkezi Çin hükümeti ile de ilişkisini bozmamış, Çin merkezi hükümetinin kendisine teklif etmiş olduğu Chahaer Moğol Siyasi Konseyinin başkan yardımcılığı görevini de kabul etmiştir (Narangoa, 2009, s. 241).

Öte yandan Japonya ile ittifak meselesi İç Moğolistan'daki Moğollar arasında tartışma yaratan bir konu olarak kendisini muhafaza etmektedir. Öyle ki, De Wang, ilerici entelektüeller ve modern düşünceye sahip aristokratlar Japonya ile yapılacak ittifakın Moğol toplumunun ilerlemesi ve İç-Moğolistanın self-determinasyonu meselesinde en iyi seçim olarak görürlerken, bazı ilerici aydınlar ve muhafazakar Moğol ise Japon ittifakına ileride İç-Moğolistan'ın da bir Manchukuo olacağı düşüncesi ile karşı çıkmaktadırlar (Narangoa, 2009, s. 242).

Bu tartışmalı ortam içerisinde, 1936 yılının başlarında De Wang Sünid'de Moğol Ordusu Genel Karargahını Japonlardan almış olduğu yardım ile kuruldu. De Wang'ın bu kararı bazı Moğol Sancakları ve liderleri tarafından şiddetli bir direniş ile karşılandı. Barışı Koruma Taburu da bu eyleme katılırken Çinli savaş lordu Fu Zuoyin'de olaylara destek verdi. Bu karmaşık yapı içerisinde 1936 yılının nisan ayında Moğollar Ujimchin de self-determinasyon hakkında bir konferans düzenlediler. Bu konferansta ilk adım olarak Manchukuo hariç İç-Moğolistan'daki geleneksel Moğol topraklarının birleştirilmesi kararı alındı. Ardından da Moğol Askeri Devleti bir ay sonra Jabsar (Dehua) da kuruldu. Kurulan bu yapıda Yondonwangchug başkan (Chairman), De Wang ise başkan ve başkomutan olarak seçildi. Fakat bu devlet sadece Chahar, Ulançah ve Shilingool olmak üzere Manchukuo'nun bitişiğinde küçük bir bölgeye hükmetmekteydi. Bunun yanında Moğol Askeri Hükümeti Chahaer Moğol Konseyi ile aynı toprakları paylaşıyordu. De Wang ise bu konseyin de eski başkanı ve şimdiki başkan yardımcısı idi. Benzer şekilde pek çok Moğol lider de her iki kurumda farklı görevlerde bulunmaktaydılar. Dolayısı ile İç-Moğolistan'da iki farklı hükümet ortaya çıkmıştı. Bu hükümetlerden Chahaer Moğol Konseyi Çin hükümetine Moğolların self determinasyon meselelerine saygı duyulduğu sürece hâlen Çin Cumhuriyeti'nin bir parçası olduklarının güvencesini verirken, Moğol Askeri Hükümeti ise Japonların Moğolların bağımsızlığını destekledikleri takdirde kendileri ile ittifak içerisinde olduklarını açıklamaktaydı (Narangoa, 2009, s. 243; Dudin, 2014b,s . 105-106).

Kasım 1936 tarihine gelindiğinde De Wang Suiyuan valisi Fu Zuoyin'e bir telgraf göndererek kendisini Nanjing'in talimatlarına uygulamadığı, afyon vergisini kendi tekeline aldığı ve Moğol Siyasi Konseyini böldüğü için protesto etti. Bunun karşısında Chiang Kaishek, De Wang'ın Chahaer Moğol Siyasi Konseyinin başı olduğunu bu nedenle dolayı Suiyuan'nın iç işlerine karışma yetkisinin bulunmadığını açıkladı (Narangoa, 2009, s. 243).

Diğer taraftan, Moğol Askeri Hükümeti ve Japonlar arasındaki ilişkide kendi içerisinde çelişkiler barındıran bir durumda idi. Shilingool ve Ulançhab'daki Moğol

liderler Japonlara karşı açıkça cephe alırlarken kendi topraklarındaki Japon varlığını da sınırlamakta idiler. Askeri Hükmet her ne kadar İç-Moğolistan'ın merkezinde kendisini konsolide etmeye çalışsa da bütçesi bunun için yeterli değildir. Japonlar De Wang'ın ihtiyacı olan parayı ancak Suiyuan'daki afyon gelirinden temin edebileceğini belirtmişler bunun üzerine De Wang da istemsiz bir şekilde iyi eğitim almamış askerilerini 1936 yılının son aylarında batıya yolladı. Ne var ki, bu askeri harekât De Wang için bozgunla sonuçlandı. Japonlar ile birlikte oluşturulan ordu Çinli kumandan Wang Ying karşısında tutunamamış ve sonuç olarak Batuhagalga Fu Zuoyin'nin askerilerinin eline geçmiştir. Ardından 1937 yılı ağustosunda Japonların Çin'i işgali ile Fu Zuoyi tekrardan Moğol Askeri Hükümeti topraklarına saldırmış ve Jabsar'ı da aldı. Eylül ayına gelindiğinde Moğollar Japonlar ile birlikte bir karşı saldırı başlatmış ve bu harekât ile Jabsar ve Batuhagalga kurtarılrken Wuchuan, Baotu ve Suiyuan'ın şehirleri de tekrardan Moğolların eline geçmiştir. Bu zafer ile Moğol toplumunda Çin Cumhuriyeti'nin yıkıldığı hissi iyice güçlenmiş ve 1937 Ekiminde Hohhot'ta bir konferansı düzenlenmiştir (Narangoa, 2009, s. 243).

Düzenlenen bu konferansta Moğollar bağımsızlık talep ederlerken Japonlar ise bu konuda isteksiz davranmışlardır. Her ne kadar tam bağımsızlık konusunda Japonya ile bir anlaşma sağlanamamış olursa da konferansın sonunda Hohhot (eski Suiyuan)'daki Askeri Hükümet sivil Moğol Chuulganları Müttefik Özerk Hükümetine (İngilizce. Moğol Leagues Allied Autonomous Government) dönüştürüldü. Yeni hükümet Askeri Hükümetin bayrağının yanında Cengiz Hanın takvimini de kabul etmiştir. Ayrıca Ulançab, Shiligool, Chahar, Bayantala, Yekejuu Ligleri'nin yanında Baotou ve Hohhot'nin şehirleri geçici sınırlar olarak ilan edilirken, gerçek Moğol topraklarının sınırları Dış-Moğolistan ve Buryatya dahil edilerek çizilmiştir. Yeni kurulan idare Çinlilerin Moğollara dayatmış olduğu kanunları lağvederken Provincial idare de kaldırılmış, burada yaşayan Çinli nüfus yeni yönetime tabi kılınmıştır. Yeni yönetim bürokrasi, finans, hayvancılık, hukuk, eğitim ve dış ilişkiler alanında hızla çalışmalara başlarken Japonya ve Manchukuo ile de iş birliğini geliştirilmiştir (Narangoa, 2009, s. 244-245).

1937 yılının son aylarına gelindiğinde Japonya Kanai Shōji başkanlığında Moğol Toprakları Ortak Komitesini (İngilizce. Joint Committee of Mongol Territories) Moğol Ligleri Müttefik Özerk Hükümeti ve iki diğer hükümeti (güneyde Chahar Otonom Hükümetini ve Kuzeyde Shanxi Otonom Hükümeti) denetlemek üzere kurulmuştur. Fakat, Çin Seddinin güneyinde kalan topraklarının tüm nüfusu Çinlilerden oluşmaktaydı. Dolayısı ile bu topraklar ile Moğol Ligleri Müttefik Özerk Hükümetinin birleştirilmesi self-determinasyon ve İç Moğolistan fikrinden geri adım atılması anlamına gelmekteydi. Japonların bölgede amaçladıkları bu idari yapılanma karşısında Moğol liderler özellikle De Wang Çinli nüfusun dahilinin İç-Moğolistan meselesine zarar verdiği gerekçesi ile hem İç-Moğolistan'daki hem de Tokyodaki Japon askeri makamlara protesto mektupları gönderdi. Bunu takip eden süreç içerisinde de Moğollar gizli bir şekilde Chiang Kaishek ile ilişki kurmuştur (Narangoa, 2009, s. 245).

Stratejik şartlar nedeni ile Japonların Moğol politikaları değişirken, bu yeni dönemde Japon hükümeti kendisini Çinin çıkarlarını düşünen bir ülke olarak lanse etmeye

başlamıştır. Bu siyasetin ilk ayağı ise Çinin siyasi bütünlüğünü savunmak olmuştur. 1938 tarihinde Japon Başbakanı Konoe Fumimaro Japonya, Çin ve Manchukuo ile birlikte Uzak Doğuda yeni bir düzen kurulacağını bildirirken bu bildiride Moğollara yer verilmediği görülmektedir. Özellikle, 1939 yılında Japonların Nomonhan da Sovyet kuvvetlerine karşı yenilmeleri Çin'in kuzey bölgelerinin güçlendirilmesi yönünde farklı bir politika izlemelerine neden olmuştur. Bu politika daha geniş idari birimlerin kurulmasını hedeflerken eylül 1939 tarihinde De yönetiminde Moğol Ligleri Müttefik Özerk Hükümeti güney Chahaer ve kuzey Shanxi yönetimleri ile birleştirilerek yeni bir Moğol Özerk Yönetimi (Möko rengö jichi seifu) kurulmuştur. Bu yeni kurulan yapı içerisinde kadrolar Moğollar, Çinliler ve Japonlar tarafından paylaşılırken, Moğol bölgelerinde yeni hukuki kanunlar uygulamaya girmemiştir (Narangoa, 2009, s. 246; Baldano, 2015, s. 97).

Diğer taraftan, 1940 yılında Çin de Wang Jinwei hükümeti kurulunca Japonlar yeni hükümet ve Moğollar arasında bir toplantı organize etmek istemişlerdir. Fakat De Wang bu toplantıya katılmayıp yerine Moğol ordu komutanı Li Shouxin'i yollamıştır. Bu konferansta Japonlar ve Çinliler Moğol Ligleri Müttefik Özerk Hükümetinin Çin hükümetine tabi olmasına karar vermişlerdir. Aynı yılın son aylarında (inglizce. the head of general affairs of the mongol allied autonomous government) Prince Sung Japonya'ya Japon imparatorluk ailesinin 2600. yıl dönümünü kutlamaya gitmiştir. Kutlama salonunda Japon, Manchukuo ve Wang Jingwei hükümetinin bayrakları asılı iken Moğol Ligleri Müttefik Özerk Hükümeti bayrağına yer verilmemiştir. Moğol soylularından Sung'un duruma tepki göstermesi ile salondaki tüm bayraklar indirilmiş ve Moğol delegasyonu kutlamalara katılmıştır. Bu sırada De Wang da Japon merkezi otoriteleri ile çeşitli zorluklar yaşamaktadır. 1938 – 1941 yılları arasında iki kere Japonya'ya giden De Wang Japon hükümet görevlileri ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu seyahatleri sırasında Japon İmparatoru ve Japon başbakanı Matsuoka ile de görüşme fırsatı bulan De Wang'ın çabaları sonucunda Moğol Ligleri Müttefik Özerk Hükümeti'nin ismi Moğol Özerk Cumhuriyeti (İnglizce. Moğol Autonomous State) olarak değişmiştir. Fakat Japonlar bu isim değişikliğini sadece iç işleri çerçevesinde değerlendirirlerken, dış ilişkilerde eski adlandırmayı kullanmışlardır (Narangoa, 2009, s. 246 - 247).

Ne var ki, 1941 ağustos ayında De Wang İç Moğolistan'da Moğol Özerk Cumhuriyeti içerisinde Moğol otoritesini arttırırken aynı tarihlerde Savaşın Pasifik Okyanusunda şiddetlenmesi gerek bölgedeki siyasi dengeleri gerekse İç Moğolistan'ı derin bir şekilde etkilemiştir. Her ne kadar İç Moğolistan'da devletleşme süreci faaliyetleri devam etse de Japonya Doğu Asya'daki stratejilerini Çin milliyetçiliği üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle 1939 yılında Wang Jingwei hükümetinin kurulmasından sonra Japonya Çin'deki milliyetçi duyguları rencide etmekten çekindiği için Moğollara imtiyazlar vermenin önüne geçmiştir. Sonuç olarak Kasım 1943 tarihinden sonra Moğol Özerk Cumhuriyeti gücünü kaybederken Manchukuo ise Çin'e bağlanmış ve bağımsızlık kazanma yolunda yapılan tüm girişimler geçersiz kalmıştır (Dudin, 2013, s. 113; Narangoa, 2009, s. 247 - 248).

İkinci Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde Sovyet ve Moğol Halk Cumhuriyeti ordularının sınırı geçerek İç-Moğolistan'a girmeleri ile bölgede bulunan Japon güçleri

tavsiye olmuştur. 15 Ağustos 1945 tarihinde De Wang Moğol Özerk Cumhuriyetini lav etmiş ve Bejing'e kaçırmıştır. İleriki yıllarda Kuomintang ile siyasetini geliştirmeye çalışan De Wang, 1949 yılına gelindiğinde Ninsya bölgesinde Alaşan Cumhuriyeti adı altında bağımsız Moğol Devletini ilan etmiştir. Fakat ilerleyen süreç içerisinde gerek komünistler gerekse Kuomintang ile girmiş oldukları mücadelelerde başarı sağlayamayan De Wang 1950 yılının şubat ayına gelindiğinde Moğol Halk Cumhuriyetinde tutuklanmıştır. De Wang'ın tutuklanması sonrasında yara alan İç-Moğolistan hareketi ise varlığını uzun süre sürdürememiştir (Dudin, 2014, s. 33).

SONUÇ

Mançuların da içerisine dahil olduğu geleneksel Çin politikasının kuzey sınırlarının güvenliğini bu bölgedeki konar göçer grupların sosyolojik etkilerini bozmak üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Konar göçerlerin kendi aralarındaki çatışmaları üzerine kurulu olan bu sosyal itki sonucunda güçlü liderlerin çıkıp büyük siyasi birliklerin kurulmasına yol açmaktaydı. İşte tam bu noktada tarih boyunca geleneksel Çin siyaseti bu sosyolojik itkinin önüne geçebilmek için bölgede çatışmasız bir politik ortam inşa etmeyi amaçlamıştır. Boy liderlerinin kazanmış oldukları edimlerini çatışmalar sonucunda kaybetme riskine girmemeceleri bir ortamın sağlanması Çinin dönemsel olarak uyguladığı farklı politikalar neticesinde şekil değiştirerek gelişmiştir. Mançuların Moğol coğrafyasının özellikle de güney bölgelerinde kurguladıkları sancak sistemi de bölgedeki çatışmasızlık politikasının bir aracı olarak pratikte uygulanan bir araç olmuştur. Bölgesel yapıların ve beraberlerinde aidiyetlerin inşası ile geleneksel Moğol hiyerarşisi yıkılırken, bölgesel liderlere dönüşen Moğol soyluları ise politik güçlerini Çin merkezi hükümetinden almaya başlamışlardır.

Diğer taraftan bölgenin dünya pazarına açılmasına paralel olarak Moğol bölgelerinin de tarıma açılması beraberinde bölgeye demografik dengiyi bozacak ölçüde Han - Çinlinin de Moğol bölgelerine yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Geline bu aşamada bir yandan Moğol milliyetçiliği ortaya çıkarken diğer taraftan da mevcut Moğol bölgeleri Çin yoğun idari bölgeler ile birleştirilerek bölgedeki Çinlileştirme politikaları derinleşmeye başlamıştır. Bir yandan parçalı Moğol idari yapıları diğer yandan Moğol nüfusun içerisine dahil edildiği görece geniş Çin idari birimleri bölgede filizlenen Moğol milliyetçiliğinin içerisinde gelişeceği alanı kısıtlayarak Moğol kimliğini kendi içerisinde bir çıkmaza sokmuştur.

Japonya'nın bölgeye müdahil olmaları sonrasında Mançurya da Manchukuo adı altında bir devlet kurmaları ilk zamanlarda Moğollar için bir umur olsa da ilerleyen yıllarda Japonların Çin merkezli politikalar izlemeleri ve bunun sonucunda yeni idari birimler ile Moğolların Çin nüfusu içerisine dahil edilmeleri Moğolları bir kez kendi kimliklerini geliştirecek bir ulusal sınırdan yoksun bırakmıştır.

Sonuç olarak İç Moğolistan'daki idari yapılar üzerinden yapılan bu tekrardan okuma göstermektedir ki mekânsal yapılar millî bilinç ve aidiyetlin örtüşmesinde etkin rol oynayan sosyal olgulardan biridir. Yoklukları ise millî bütünlemenin önünde engel teşkil edebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Baldano, M. N. (2015). Transformatsiya politiko-administrativnogo Ustroystva Territorii Vnutrenney Mongolii Posle Sin'hayskoy Revolyutsii. *Seriya "İstoriya"*. 13, 92-100.
- Bromley, Yu. V. (1981). *Sovremenniy problemı etnografii*. Moskova: izdatel'stvo.
- Bromley, Yu. V. (1987). *Etnosotsial'niye protsessı: teoriya, istoriya, sovremennost*. Moskova: izdatel'stvo Nauka.
- Bromley, Yu. V. (2008). *Oçerki teorii etnosa*. Moskova: izdatel'stvo LKİ.
- Bulag, U. E. (2017). Clashes of administrative nationalisms: banners and leagues vs. counties and provinces. *Managing Frontiers in Qing China* (Schorkowitz, D. and Ning, C., Ed.) içinde (s. 349-389). Boston: Brill.
- Bulag, U.E. (1998). *Nattionalism and hybridity in Mongolia*. Oxford: Clarendon Press.
- Cresswell, T. (2005). *Place a short introduction*. Unitede Kingdom: Blackwell Publishing.
- Çeboksarov, N. N. and Çeboksarova, İ. A. (1985). *Narodı rası kul'turı*. Moskoava: Nauka.
- Dudin, P. (2013). Gosudarstvennost' mentszyana: hronologiya stanovleniya. *Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 7, 110-115.
- Dudin, P. (2014a). Perviy prezident mentszyana. *Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. , 75-83.
- Dudin, P. (2014b). Mesto i rol' yaponskih sovyetnikov v sisteme organov gosudarstvennoy vlasti mentszyana. *Vlast*. 07, 104-109.
- Dudin, P. (2014c). Mongol'skaya alaşan'skaya respublika kak politiçeskiy proyekt 1940-h gg. *vostok (oriens)*. 2, 33-42.
- Dugin, A.G. (2011). *Ethnosotsiologiya*. Moskova: Fond-Mir.
- Elizabeth, E. (2012). *A history of land use in Mongolia. The Thirteenth Century to The present*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gorohova, G.S. (1980). *Oçerki po istorii Mongolii v epohu Man'çjurskogo gospodstva*. Moskova: Nauka.
- Gökalp, Z. (1950). *Türkçülüğün esasları*. Ankara: Serdengeçti Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1975). *Türk töresi*. İstanbul: Sebil Matbaacılık.
- Gökalp, Z. (1981). İçtimaî neviler. *Makaleler VIII* (Tuncor, F. R., Ed.) içinde (s. 36-4). Ankara: Altuğ Matbaası.
- Gumilyev , L.N. (2006) *Etnogenez i biosfera zemli*. Moskoava: Ast.Astrel'.
- Kuras, L. (2016). Vnutrennaya Mongoliya v sostve imperii Tsın: vlast' i obşestvo (XVII-naçalo XX v.). *Vlast*, 2, 173-179.

- Kuzmin, S. (2012). Collapse of the qing empire and reestablishment of the independence of Mongolia. *The History and Culture of Mongols in the 20th Century. Coll. Of Treatises in the 2011 International Symposium in Ulaanbaatar* (Borjigin, H. and Juko, I., Ed.) içinde (s. 113-143) Fukyosha.
- Lattimore, O. (1955). *Nationalism and revolution in Mongolia*. New York: Oxford University Press.
- Lattimore, O. (1962). *Studies in frontier history. Collected Papers 1928-1958*. London, New York, Toronto: Oxford University Press.
- Lattimore, O. (1969). *The Mongols of Manchuria*. New York: Howard Fertig.
- Moses, L. and Halkovic, S.A. (1985). *Introdution to Mongolian history and culture*. Indiana University: Bloomington.
- Narangoa, L. (2009). Mongol nationalism, Chinese colonialism and Japanese imperialism in inner Mongolia 1936-1945. *Central Asian Studies* (Schweiger, P., Ed.) içinde (s. 227-251). Halle: International Institute for Tibetan and Buddhist Studies.
- Okladnikov, A.P., Dılıkov, S.D., Kazakeviç, İ.S., Bira, Ş., Natsagdorj, Ş and Perle, H. (Eds.) (1983). *İstoriya Mongol'skoy narodnoy respubliki*. Moskova: NAUKA.
- Rossabi, M. (2014). *From Yuan to Modern China and Mongolia: The Writings of Morris Rossabi*. Laiden, Boston: Brill.
- Sack, R. D. (1986). *Human territoriality – its theory and history*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Temir, A. (1975). *Türk-Moğol İmparatorluğu ve devamı – Türk Dünyası El Kitabı'ndan ayırbasım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Teziç, M. C. (2012). Peresmotret' kontsptsiyu primordializma çerez ponyatiye prinadlejnost'. *Materialı vse rossiyskoy nauçnoy konferntsii XV Kovalevskiye Çiteniya "Sotsiolog: obrazovaniye i professional'niye traektorii" 25-27 nayabya* içinde (s. 107-108). St. Petersburg: SPBGU.
- Tregubova, D. D. (2011). Subetnos v literature. *Vestnik Buryatskogo Gosuniversiteta*. 8, 227-232.
- Tuan, Yi-Fu. (2008). *Space and place - the perspective of experiance*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

SPATIAL DYNAMICS AND MONGOLIAN NATIONAL UNITY IN THE CASE OF INNER MONGOLIA

ABSTRACT

Base on the spatial evaluation and administrative restructuring this article reveals that places have decisive effects on ethnic consciousness and group belonging. The fragmentation of ethnographic borders may create and obstacle on the overlap of ethnic consciousness and group belonging. This controversy could also prevent national unity as in the example of Inner Mongolia.

The prevention of this sociological cycle that has been going on for centuries between the nomadic groups has led to the emergence of regional administrators and administrations who do not want to endanger their own interests and therefore stay away from group conflicts. At this point, contrast between spatial loyalties and ethnic consciousness affected the political structure. As a result of this opposition, a Mongolian union could not be established against Manchu Chinese policies in the region known today as Inner Mongolia. For this reason, the regional policies of different groups prevented the Mongols from acting as a whole.

In the following period, in the face of the rising Mongolian nationalism in the region, the Manchu Chinese administration further developed these administrative structures against the Mongols. In this framework, the Mongol population was wanted to be dissolved by adding Mongolian settlements to the overpopulated Chinese administrative units. This fragmented structure prevented the Mongols from acting as a whole within the Mongolian nationalist movement in the same period. The Mongolian groups divided into different administrative structures could not act as a whole within China.

On the other hand, Japan, which followed an active policy in the region with its Greater Asia policy, followed similar policies through administrative structures. Whit in this frame work Japan established administrative units in the region. In this way on the one hand Japan put pressure on China, on the other hand it attained an opportunity to pursue effective policy on the Mongols.

Keywords: Mongol, China, Japan, identity, Asian politics.

Makale Künyesi (Araştırma): Meral, T. (2023). Türk edebiyatında ferec ba'de's-şidde. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 281-294.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1274342>

TÜRK EDEBİYATINDA FEREC BA'DE'S-ŞİDDE

Tuğba MERAL¹

ÖZET

Ferec ba'de's-şidde, Arap edebiyatında sıkıntıdan ferahlığa ulaşılan hikâyelerin toplandığı bir edebî tür olarak dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış; Fars edebiyatındaki örnekleri ise on üçüncü yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Arap ve Fars edebiyatlarında çok popüler olan bu edebî türün günümüze ulaşan Türkçe yazmaları, genellikle eser odaklı olarak çalışıldığı için Türk edebiyatında Ferec ba'de's-şidde, bugüne dek tek bir eser gibi algılanarak değerlendirilmiş; on beşinci yüzyılda Farsçadan tercüme yoluyla edebiyatımıza girdiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Oysa Türk edebiyatında; 14 bâblı, 13 bâblı ve 42 hikâyeli olmak üzere üç ayrı Ferec ba'de's-şidde külliyatı bulunmaktadır. 14 bâblı Türkçe Ferec ba'de's-şidde, on beşinci yüzyılda Mevlânâ Lutfi Tokadî tarafından Arapçadan; 13 bâblı Türkçe Ferec ba'de's-şidde, yine on beşinci yüzyılda Mehmed b. Ömerü'l-Hâlebî tarafından Farsçadan tercüme edilerek hazırlanmıştır. İlk musannifi belli olmayan 42 hikâyeli Türkçe Ferec ba'de's-şidde ise bugüne dek Farsçadan tercüme olarak değerlendirilmiştir fakat Arap ve Fars edebiyatlarında 42 hikâyeli başka bir Ferec ba'de's-şidde'nin bulunmaması; 42 hikâyeli yazmaların, Ferec ba'de's-şidde türünün karakteristik özelliklerini taşıması ve mevcut yazmalarda tespit edilen sözlü gelenek unsurları, bu külliyattaki hikâyelerin derlenerek hazırlandığına işaret etmektedir. 42 hikâyeli külliyata ait günümüze ulaşan en eski nüsha, bugüne kadar Budapeşte (1451) yazması olarak bilinmektedir fakat Paris-I (1390-1410) yazmasının daha eski olduğu anlaşılmıştır. Türkçe Ferec ba'de's-şidde'lerin bilinen en eski yazmaları, 42 hikâyeli külliyata ve on dördüncü yüzyıla aittir. Dolayısıyla Türk edebiyatına Ferec ba'de's-şidde türünün ilk olarak on dördüncü yüzyılda 42 hikâyeli yazmalarla girdiği söylenebilir. Türkçe Ferec ba'de's-şidde'ler üzerine yapılan araştırmalarda genellikle 42 hikâyeli yazmalara yoğunlaşmış; 14 bâblı ve 13 bâblı külliyatlara ait yazmalar ise maalesef bugüne dek ihmal edilmiştir. Bu makalede, Türkiye'deki ve yurt dışındaki kütüphanelerde tespit edilen Türkçe Ferec ba'de's-şidde yazmaları üç külliyat hâlinde değerlendirilecek; üç külliyatın bugüne dek gözden kaçırılan yeni yazma nüshaları tanıtılacak ve son olarak (Paris-I, Budapeşte, Hamidiye ve Fatih-I olmak üzere) dört nüshadan hareketle 42 hikâyeli Türkçe Ferec ba'de's-şidde'nin özellikleri üzerine ayrıntılı bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ferec ba'de's-şidde, Türk edebiyatı, mensur hikâye, halk hikâyesi.

¹ Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Doktora Programı.
tugbameral@hacettepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3003-0043>

GİRİŞ

Ferec ba'de's-şidde'nin (FBS) adı, kelimesi kelimesine "mihnetten sonra saadet / cefadan sonra sefa" olup "cefa olmadan sefa olmaz / önce cefa, sonra sefa", "acıdan sonra sevinç gelir", "yağmurdan sonra güneş doğar", "Post nubila Phoebus" gibi basmakalıp ifadeler karşılık gelir (Hazai ve Tietze, 2017, s. 18). Bu adı taşıyan ilk eserler Arap edebiyatında ortaya çıkmış ve çok popüler olmuştur. Bunların en eskisi 9. yüzyılda Ebu'l-Hasan Medâini'ye, en meşhuru ise 10. yüzyılda Ebû 'Alî el-Muhassin el-Tanûhî'ye aittir. Daha sonraki FBS'lere kaynak teşkil eden Tanûhî'nin eseri, 14 bâb ve 360 hikâyeden oluşur². Her bâbda ayrı bir konu ele alınır. Örneğin, 5. bâbda Emevi halifeleriyle ilgili hikâyeler, 11. bâbda hırsızlıkla ilgili hikâyeler, 13. bâbda ise cariyesine âşık olan kişilerle ilgili hikâyeler bulunur³.

Arap edebiyatında sıkıntıdan ferahlığa ulaşılan hikâyelerin toplandığı bir edebî tür olarak ortaya çıkan FBS'nin Fars edebiyatındaki en eski örnekleri 13. yüzyıla aittir. Bunlardan en meşhuru Mevlânâ Hüseyin bin Es'ad bin Hüseyin el-Mü'eccedî el-Dihistânî'nin eseridir. Arap edebiyatındaki FBS'lerden derlenerek⁴ hazırlanan ve kendi eklemeleriyle genişletilen Dihistânî'nin eseri, 13 bâb ve 231 hikâyeden oluşur. Her bâbda ayrı bir konu ele alınır. Örneğin, 3. bâbda iyi bir dua veya iyi bir faldan sonra ferahlığa kavuşan kişiler; 6. bâbda bir rüyayla sıkıntıları mutluluğa dönüşen kişiler; 10. bâbda ise zor bir hastalığa yakalanıp Allah'ın yardımıyla hayatta kalan kişilerin hikâyeleri bulunur⁵.

Bugüne kadar FBS'nin Türk edebiyatına Fars edebiyatından tercüme yoluyla girdiği (bk. Kurgan, 1945, s. 363) ve 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı (bk. Adalar Subaşı, 2016, s. 13) düşünceleri yaygınlaşmıştır. Bu hatalı düşüncelerin sebebi, FBS'nin bir edebî tür adı olduğunun göz önünde bulundurulmaması ve tek bir eser gibi algılanarak değerlendirilmesidir. Türk edebiyatında üç ayrı FBS külliyyatı bulunmaktadır⁶:

² Kurgan (1945, s. 362) ve Kavruk'a (1998, s. 58) göre Tanûhî'nin eseri 10'ar hikâyeden oluşan 14 bâb'a ayrılmıştır ve toplamda 140 hikâye içermektedir. Konu hakkında daha detaylı bilgi veren Adalar Subaşı'ya (2016, s.9) göre ise iki bölüm, 14 bâb ve 360 hikâyeden oluşmaktadır.

³ Tanûhî'nin eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adalar Subaşı, 2016, s. 6-10.

⁴ Dihistânî'nin eserinin hangi Arapça FBS'den tercüme edildiği konusunda çeşitli görüşler vardır. Kurgan'a (1945, s. 362) göre Dihistânî'nin eseri Tanûhî'den tercüme edilmiştir. Kavruk'a (1998, s. 58) göre ise gerek Farsça kataloglarda, gerekse Dihistânî'nin tercümesinin ön sözünde çevirinin Medâini nüshasından yapıldığı, eklemelerle eserin genişletildiği açıkça belirtilmektedir. Konuyu daha ayrıntılı bir şekilde ele alan Adalar Subaşı (2016, s. 10-11) ise Dihistânî'nin 13 bölüm olarak yaptığı tercümeyle İzzüddin b. Tahir Zengî'ye 1253-1261 yılları arasında sunduğunu; eserin ön sözünde Medâini'den tercüme edildiği bilgisinin yer aldığı fakat günümüze ulaşmayan bu eserin 5-6 varaktan oluştuğu, Dihistânî'nin eserinin ise 13 bâblık kapsamlı bir eser olduğu ve tüm kaynaklarda Tanûhî'nin eserinden tercüme edildiği bilgisinin verildiğini ifade etmiştir. Hazai ve Tietze (2017, s. 19) ise Dihistânî'nin derlemesine bir dizi hikâye daha eklediğini belirtmiştir. Dolayısıyla Dihistânî'nin eserinin tercümeden ziyade derleme niteliğinde olduğu söylenebilir. FBS'nin Arap edebiyatında bir edebî tür olarak ortaya çıktığı gerçeği de bu tespiti kuvvetlendirmektedir.

⁵ Dihistânî'nin eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adalar Subaşı, 2016, s. 10-13.

⁶ Benzer bir tasnif daha önce Kavruk (1998, s. 60) tarafından yapılmıştır. Fakat Kavruk'un tasnifinde Türkçe FBS'ler üç ayrı külliyyat yerine "üç ayrı tercüme" olarak değerlendirilmiş; 13 ve

1. Arapçadan Mevlânâ Lutfi Tokadî tarafından yapılan 14 bâbli çeviri,
2. Farsçadan Mehmed b. Ömerü'l-Hâlebî tarafından yapılan 13 bâbli çeviri,
3. Yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenerek hazırlanan 42 hikâyeli metin.

Arapça ve Farsçadan tercüme olan nüshalar hakkında tarihî kaynaklarda verilen bilgiler, bu iki külliyyatın 15. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. 42 hikâyeli külliyyata ait yazmalar ise en geç 14. yüzyılın ortasında hazırlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla FBŞ "türü"nün Türk edebiyatına ilk olarak 42 hikâyeli yazmalarla girdiği söylenebilir.

14 BÂBLI KÜLLİYAT

"*Keşfü'z-Zünûn*'a göre çoğu zaman Deli Lutfi olarak anılan Mevlânâ Lutfi Tokadî (öl. H 900/M 1494-5), FBŞ'nin 14 bölümlü bir tercümesini yapmıştır ki bunun Tanûhî'nin orijinal eserine dayandığı açıktır. Taşköprülüzâde, Tokadî'nin hâl tercümesinin sonunda, hangi eseri esas aldığı belirtilmeden, onun FBŞ'yi tercüme ettiğini kısaca zikreder. Bu eser kaybolmuş görünmektedir" (Hazai ve Tietze, 2017, s. 18). Son araştırmalarımıza göre Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda *Terceme-i Ferec Ba'de's-Şidde* başlığını taşıyan üç adet yazma bulunmaktadır⁷. Bu nüshalardan birinin veya birkaçının bu külliyyata ait olma ihtimali vardır.

13 BÂBLI KÜLLİYAT

Keşfü'z-Zünûn'a göre Muhammed b. Ömer el-Hâlebî'nin 15. yüzyılın ikinci yarısından kalma 13 bâbli bir Türkçe FBŞ tercümesi bulunmaktadır (Hazai ve Tietze, 2017, s. 19). Bu tercümenin Budapeşte, Ankara ve Paris'te olmak üzere üç nüshası günümüze ulaşmıştır⁸. En eski nüsha, H Şevval 842 (M 1438) tarihli Budapeşte yazmasıdır. Oldukça eski tarihli olan bu yazmanın katalog kaydında (Parlatır ve Hazai, 2007, s. 218-219) müellif nüshası olup olmadığına dair bilgi verilmemiştir.

Söz konusu üç yazmanın dibacesinde Hâlebî, kendi adını vererek, eseri Sultan II. Murad için Farsçadan tercüme ettiğini açıkça ifade etmektedir. Buna rağmen, yazmaların katalog kayıtlarında tercümenin kaynağı olarak Arapça FBŞ'ler zikredilmiştir: Milli Kütüphane nüshası⁹ İbn Ebü'd-Dünya'dan; Budapeşte nüshası¹⁰ ve Paris nüshası¹¹ ise

---

14 bâbli külliyyatlar Arapçadan tercüme sayılmıştır. 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'lerin ise Farsçadan Kasım bin Mehmed tarafından tercüme edildiği söylenmiştir. Bu çalışmanın yeni baskısında (2022, s. 60) aynı bilgiler tekrar edilmiştir.

⁷ Söz konusu yazmaların katalog kayıtlarına şu adreslerden ulaşılabilir:

<http://yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ferec-bades-sidde/118288>

<http://yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ferec-bades-sidde/118289>

<http://yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ferec-bades-sidde/118290>

⁸ Bunlardan ikisinin (Budapeşte ve Paris 383 yazmalarının) yalnızca katalog numaraları Hazai ve Tietze (2017, s. 19) tarafından paylaşılmıştır. Ankara'daki Milli Kütüphane'de bulunan üçüncü nüsha ise ilk kez tarafımızca ortaya çıkarılmaktadır.

⁹ bk. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/344356?SearchType=1>

¹⁰ Parlatır ve Hazai (2007, s. 218) tarafından hazırlanan katalog kaydında hatalı olarak hem "Arap yazar Tenûhî'den çevrilmiş ilk metindir", hem de "Ketebe kaydından FBŞ'nin Farsça versiyonu olarak gösterilmektedir" şeklinde çelişkili bilgiler verilmiştir.

Tanûhî'den tercüme sayılmıştır. Oysa İbn Ebü'd-Dünya'nın FBS'si Arapçadır ve konularına göre 31 bâba ayrılmıştır (bk. Adalar Subaşı, 2016, s. 6). Tanûhî'nin Arapça FBS'si ise 14 bâbdan oluşmaktadır (bk. Adalar Subaşı 2016, s. 7). Yazmaların katalog kayıtlarındaki bu hatalı bilgiler, Türk edebiyatında üç ayrı FBS külliyyatı olduğunun bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Daha önce ifade edildiği üzere, Dihistânî'ye ait Farsça FBS 13 bâbdan oluşmaktadır. Hâlebî'nin eserinin 13 bâbdan oluşması ve Farsçadan tercüme olması, kaynağının Dihistânî olduğunu düşündürmektedir. Bu ihtimal, Hazai ve Tietze (2017, s. 19) tarafından da dile getirmiştir. Bu külliyyata ait olan 383 numaralı Paris nüshası üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmaya göre: 13 bâb ve 168 hikâyeden oluşan yazmada, bâblara ait çerçeve hikâyeler Dihistânî'nin Farsça FBS'si ile aynı olduğu için Hâlebî'nin tercümesi, Dihistânî'nin eserine dayanmaktadır (Alparslan, 2016, s. 512). Fakat Alparslan'ın bu tespiti Dihistânî'nin hangi nüshasından hareketle yaptığı bilinmemektedir.

Dihistânî'nin eserindeki bâbların konuları (Adalar Subaşı, 2016, s. 11) ile Hâlebî'nin tercümesine ait olan Paris nüshasındaki konular (Alparslan, 2016, s. 20-23) karşılaştırıldığında Alparslan'ın belirttiği gibi bir "aynı"lık bulunmadığı; bâbların konularının değiştiği gibi bâbların içerisindeki hikâye sayılarının da bu iki eser arasında değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir¹². Bunun sebebi, 17. yüzyıla tarihlendirilen Paris yazmasının Hâlebî'nin elinden çıkan nüsha olmaması (yani müellif nüshası olmaması) olabilir. Hâlebî'nin tercümesini Avfi'nin Farsça eserinden yapmış olma ihtimali de bulunmaktadır¹³.

Bu külliyyata ait olan -daha önce yayımlanmamış ve daha eski- H Şevval 842 (M 1438) tarihli Budapeşte ile H 913 (M 1507/1508) tarihli Ankara nüshalarının karşılaştırılarak incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışma yapılana dek, Hâlebî'nin tercümesinin Dihistânî'den kaynaklandığı bilgisine ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Son olarak, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda *Terceme-i Ferec Ba'de's-Şidde* başlığını taşıyan üç adet yazmadan biri veya birkaçının bu külliyyata ait olma ihtimali de hatırlatılmalıdır.

42 HİKÂYELİ KÜLLİYAT

Günümüze ulaşan Arapça ve Farsça FBS'lerin bâblardan oluştuğu ve her bâbda ayrı bir konunun ele alındığı bilinmektedir. Bu uygulama diğer iki külliyyata ait olan Türkçe FBS'lerde de sürdürülmüştür. Bu külliyyatta ise bâb sistemi kullanılmamıştır. Eksiksiz bir nüshada: (1) dibace, (2) hikâyelerin başlıklarını veren bir liste, (3) 42 hikâye bulunmaktadır. Bazı yazmalarda hikâyelerden yalnızca bir seçme bulunduğu gerçeğini bir tarafa bırakacak olursak (bk. Hazai ve Tietze, 2017, s. 27-34), 42 hikâyenin sırası hep

¹¹ bk. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100825445/f1.item.r=Turc%20383>

¹² Dihistânî'de toplamda 231 hikâye bulunurken Halebî'nin bu nüshasında 168 hikâye bulunmaktadır.

¹³ Dihistânî ile aynı yüzyılda yaşayan Muhammed b. Avfi, *Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiu'r-Rivâyât* adlı eserinde FBS'yi tercüme ettiğini belirtmiş fakat bu eser henüz ele geçmemiştir (Adalar Subaşı, 2016, s. 10).

aynıdır. Bazı hikâyeler münferit hâlde bulunurken¹⁴, bazıları bir çerçeve hikâyeye ile birbirine bağlanmış bir veya daha fazla hikâyeden oluşmaktadır¹⁵; yalnızca 36. Hikâyede çerçeve hikâye bulunmaksızın art arda 7 hikâye sıralanmıştır.

Bu külliyata ait 50'den fazla yazma nüsha tespit edilmiştir. Günümüze ulaşan en eski nüsha, 1390-1410'a tarihlendirilen 377 numaralı Paris-I yazmasıdır¹⁶. Fakat tarihsiz olduğu için bugüne kadar araştırmacılar tarafından göz ardı edilmiştir. Tarihli nüshaların en eskisi ise H 855 (M 1451) yılına ait Budapeşte yazmasıdır. Vambéry (1901, s. 4), *Altosmanische Sprachstudien* başlıklı çalışmasında, gördüğü en eski Türkçe FBŞ yazmasının H 784 (M 1382) tarihli bir Bursa nüshası olduğunu belirtmiş fakat maalesef bulunduğu yer hakkında bilgi vermemiştir¹⁷. Hazai ve Tietze'ye (2017, s. 20) göre: "1382 tarihi, mümkün olan en geç kaleme alınış tarihi olarak ele alınabilir. Yaklaşık kaleme alınış tarihi için 14. yüzyılın ortalarını kabul etmek doğru olacaktır. Bugün elimizdeki mevcut malzemeden dolayı daha doğru bir tarihlendirme mümkün olamamaktadır." Vambéry'nin bahsettiği Bursa nüshasının 1382 tarihli olmasından ve günümüze ulaşan en eski nüshanın 1390-1410 arasına tarihlendirilmesinden hareketle, Türk edebiyatında FBŞ türünün ilk olarak 42 hikâyeli külliyyat ile en geç 14. yüzyılın ortalarında ortaya çıktığı söylenebilir.

Arap ve Fars edebiyatlarında 42 hikâyeli bir FBŞ bulunmadığı için bu külliyyatın kaynağı belirsizdir. Fakat bugüne kadar yapılan çalışmalarda -külliyyat ayrımı yapılmamış olsa da 42 hikâyeli nüshalar kastedilerek- Türkçe FBŞ'lerin Farsçadan tercüme olduğu düşüncesi yaygındır. Bu konuda ülkemizde ilk çalışmayı yapan Kurgan'a (1945, s. 363) göre Türkçe FBŞ'ler "muhakkak ki Acemce bir aslın tercümesidirler" Hatta "Eserin Farişî bir asıldan tercüme olduğunu bu hususta bir tetkik yapan Vambéry de kabul etmektedir." Eski Türk edebiyatında mensur hikâyeler üzerine bir monografi hazırlayan Kavruk'a (1998, s. 60) göre: FBŞ'nin Türkçeye üç ayrı tercümesi yapılmıştır ve 42 hikâyeli nüshaların Farsçadan Kâsım b. Mehmed tarafından çevrildiği tahmin edilmektedir. Yine 42 hikâyeli nüshaları değerlendiren Hazai ve Tietze'ye (2017, s. 19) göre ise "Burada büyük ihtimalle bu şekliyle bugünlere gelememiş veya en azından bilinmeyen Farsça bir eserin tercümesi söz konusudur."

Arap harfli Türkçe elyazmalarında eser tercüme edilerek hazırlanmışsa bu bilgi, ön söz niteliğindeki dibace bölümünde verilir veya hatime bölümünde mütercim adı

¹⁴ Toplam 25 hikâye, çerçevesiz tek hikâyeden oluşmaktadır: 1, 3, 5, 7, 9, 12-14, 18, 21, 23-26, 29, 31-33, 35, 37-42.

¹⁵ Toplam 16 hikâyede çerçeve tekniği kullanılmıştır: 2, 4, 6, 8, 10, 11, 15-17, 19, 20, 22, 27, 28, 30, 34.

¹⁶ Blochet'ye (1947, s. 159) göre yaklaşık olarak 1400 yılında istinsah edilmiş olmalıdır. Bulduğu kütüphanenin 2019 yılında güncellenen online katalog kaydında (*bk.* <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc92902c>) ise 1390-1410 arasına tarihlendirilmiştir. Bu külliyata ait olan Paris-I, Budapeşte, Hamidiye ve Fatih-I yazmalarının karşılaştırmalı incelendiği doktora tezimizde yaptığımız incelemeler sonucunda Paris-I yazmasının günümüze ulaşan en eski nüsha olduğu tespit edilmiştir.

¹⁷ Burada Arapça FBŞ'nin Türkçe tercümelerinden biriyle bir karıştırmanın söz konusu olması ihtimali, varlığını bildiğimiz tercümelemlerin 15. yüzyıla ait olmasından dolayı ortadan kalkmaktadır (Hazai ve Tietze, 2017, s. 20).

zikredilir. Fakat 42 hikâyeli külliyata giren yazmaların hiçbirinde, dibacede veya hatimede yazarın veya mütercimın adı bulunmamaktadır. Buna dair tek veri, muhtemelen 15. yüzyıla ait olan tarihsiz Laleli yazmasının ilk varağının ön sayfasında bulunmaktadır: bu kayıt, "Mütercim el-Kâsım b. el-Muhammed'in bildirdiğine göre" bu kitabın *Ahbarü'l-Ferec Ba'de's-Şidde* olduğunu ifade etmektedir. Hazai ve Tietze'ye göre yazı ve mürekkep de bu kaydın daha sonra eklenmiş olmayıp yazmanın oluştuğu dönemden kalma olduğunu göstermektedir. Fakat bu veri, eserin metninin kendisinde mevcut olmadığı ve diğer yazmalarda da bulunmadığı için ihtiyatla kabul edilmelidir (Hazai ve Tietze, 2017, s. 21). Diğer yandan, dibace metinlerinde eserin tercüme olduğu hakkında herhangi bir ifade (mütercim adı veya tercüme edildiği bilgisi) bulunmazken, derlenerek hazırlandığı bilgisi verilmektedir. Paris-I (1390-1410), Budapeşte (1451), Hamidiye (1492), Laleli (15. yüzyıl), Fatih-I (1565) ve Fatih-II (1575) olmak üzere altı yazmadaki dibace metinlerine göre: bir "hikâyetnâme" olan bu eser, "âlim ve fazıl kişiler tarafından", halkı eğitime ve insan tabiatını ıslah etme amacıyla "cem edilmiş"tir.

Dibace metinlerindeki "cem etme" ifadesi, hikâyeye sonlarındaki dualarda da sürdürülmüştür. İncelenen dört nüshada genellikle; kitabı derleyen, yazan, okuyan, dinleyen ve kitabın sahibi olmak üzere beş ayrı kişiye dua edilmektedir. En fazla dua, kitabı derleyen kişi için edilmiştir: Paris-I nüshasında 42 hikâyenin tamamında; Budapeşte'de 42 hikâyeden 37'sinde; Hamidiye'de 32'sinde; Fatih-I'de ise 42 hikâyenin tamamında *kitâbı düzen, cem' iden, muşannif, te'lif iden, mü'ellif*¹⁸, *müellif-i kitâb* veya *mü'ellif-i kelimât* ifadeleri kullanılarak kitabı veya hikâyeyi derleyen kişiye dualar edilmesi, bir bütün olarak eserin "derleme" olduğunun öne çıkarıldığını göstermektedir. Dibace metinleri ve hikâyeye sonlarındaki dua cümlelerinden hareketle, 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'lerin farklı kaynaklardan "derlenerek" hazırlandığı; o dönemde eseri kullanan ve çoğaltan kişilerin de bu durumun bilincinde olduğu söylenebilir.

Hikâyelerin konuları ve içeriklerine bakıldığında eserin derleme niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir. Farsçadan tercüme edilen 13 bâbli Türkçe FBŞ'nin Paris nüshasındaki hikâyelerin tamamında sıkıntıdan ferahlığa ulaşma teması bulunmakta ve her hikâyenin sonunda çıkarılacak dersler sıralanmaktadır (*bk.* Alparşlan, 2016). 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'lerde ise dibace metinlerinde eserin halkı ahlâki açıdan eğitime amacıyla hazırlandığının belirtilmesine rağmen 42 hikâyeden yalnızca 17'sinde¹⁹ çeşitli ahlâk dersleri verme amacı öne çıkmaktadır. Bunlardan 12'sinin sonunda çıkarılacak dersler sıralanmış; 2'sinde (3. ve 12. Hikâyelerde) yalnızca "anlayana çıkarılacak çok ders vardır" demekle yetinilmiş; kalan 3 hikâyede (6, 11 ve 31. Hikâyelerde) ise belli bir ahlâk dersi²⁰ verme amacı öne çıkmışsa da sonunda çıkarılacak dersler söylenmemiştir. Diğer yandan, FBŞ türünün temel özelliği olan "sıkıntıdan ferahlığa ulaşma" teması bu

¹⁸ "Telif" ve "Müellif" terimlerinin kullanımı, günümüzdeki "te'lif" anlayışından farklı olarak, Osmanlı dönemi sözlüklerindeki kullanımıyla örtüşmektedir. Örneğin, Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî*'sinde (1889, s. 1409) "mü'ellif" için "Mevâdı bir yere cem edip kitap yapan, câm'i." tanımı verilmiştir.

¹⁹ Çeşitli ahlâk dersleri verme amacını taşıyan hikâyeler: 1-3, 6, 7, 9, 11-12, 19, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 37.

²⁰ 11. Hikâyede temel amaç, "dertsiz insan yoktur" mesajını vermek; 6. ve 31. Hikâyelerde ise temel amaç, "kader ve kazanın önüne geçmek mümkün değildir" mesajını vermektir.

külliyattaki bazı hikâyelerde mevcut değildir²¹. Dolayısıyla 42 hikâyeli Türkçe FBS'lerde temel amaç, çeşitli konularda ilginç hikâyeler anlatarak dinleyicinin güzel vakit geçirmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, çeşitli konularda (define avcılığı, deniz maceraları, dolandırıcılık, aşk, talak, hırsızlık, yamyamlık, periler, cinler, büyücüler vs.) özellikle "ilginç" ve "merak uyandırıcı" hikâyeler seçilmiştir²². Hatta bazı hikâyeler, daha çok masal özellikleri taşımaktadır. Bazı hikâyelerde ise halk hikâyeleri motifleri tespit edilmiştir²³. Hamidiye yazması üzerine bir doktora tezi hazırlayan Koç'a göre: 6. Hikâyede kahramanın mazlumluğunun anlaşılması için sevk edildiği "adl terazisi" motifi, *Oğuz Kağan Destanı*'nda da işlenmektedir. 35. Hikâye, kaynağı itibariyle kimi yazılara konu olan Tepegöz hikâyesi ile şaşırtıcı benzerlikler taşımaktadır. Homeros'un *İlyada*'sında geçen "Polyphemos" ile Dede Korkut'ta yer alan "Tepegöz"ün kaynakları üzerine yapılan çalışmalarda FBS'nin adı geçmemektedir. FBS'nin tamamıyla Arap-Fars kaynaklı bir hikâyeler mecmuası olmadığını tespiti imkân veren hikâyelerden biri olan 35. Hikâyede geçen Tepegöz tiplmesi ve hikâyesi, Sibiryâ ve Kazak steplerinde de derlenmiştir. FBS'deki hikâyeler Türk coğrafyasının en batısına kadar yayılma alanı bulmuştur: 26. Hikâye ise *Badiyucemal ve Seyfilmülük* adıyla "hikâyeli türkü" olarak Kazak folklorunda yaşamıştır (Koç, 1998, s. 9).

Hikâyelerin hangi kaynaklardan derlendiği konusuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. 42 hikâyeli nüshalardan seçtikleri 12 hikâyeyi günümüz Türkçesine aktararak yayımlayan Seyidoğlu ve Yavuz'a (2012, s. 16-17) göre Türkçe FBS'lerdeki "hikâyeler genel olarak *Binbir Gece Hikâyeleri*'nin havasını taşımakta, İran edebiyatından geçen *Tûtînâme* ve *Matiku't-Tayr*'a benzemekle birlikte hepsinden ayrı, hepsinden birer parça alınarak meydana getirilmiş bir hikâyeler külliyyatı durumundadır. İlk musannifinin

²¹ Örneğin, 14. Hikâyede Halife Harun Reşid'in merkezde olduğu, korku ve merak duygularını uyandıran gizemli ve ilginç bir olay anlatılmıştır. 18. Hikâyede bir kadı ile kıvrak zekalı bir hırsızın arasında geçen trajikomik ve ilginç bir olay anlatılmıştır. 20. Hikâyede kadın düşkün olan bir kadının başından geçen trajikomik bir olay konu edilmiş; bu olayı Halife Harun Reşid'in huzurunda anlatan kadı, hikâyesi halifeyi eğlendirdiği için ödüllendirilmiştir. Yani bu hikâyede de sıkıntıdan ferahlığa kavuşmaktan ziyade olayın ilginçliği öne çıkmaktadır. 22. Hikâyede üç kardeş ve bir kadının arasında geçen ince ve kıvrak zekanın öne çıktığı birtakım olaylar anlatılmıştır. Burada temel amaç, kardeşlerin sıkıntıdan ferahlığa kavuştuklarını anlatmak değil, hem kardeşlerin hem de kadının ne kadar zeki olduklarını vurgulayarak dinleyiciyi etkilemektir. 36. Hikâyede Gazneli Mahmud'un başından geçen 7 kısa hikâye (çerçeve hikâye olmaksızın) art arda sıralanmış; genellikle kelime oyunlarına dayalı kıvrak zekası veya olağanüstü dürüstlüğü ile Gazneli Mahmud'u etkileyerek ondan ihsanlar alan kişilerin ilginç olayları anlatılmıştır.

²² İlginç bir hikâye anlatmanın marifet sayıldığı, 10. Hikâyede açıkça ifade edilmiştir: Hikâyede üç genç ve bir yaşlı adam yolculuk yaparken yorgun düşer. Karşıda gördükleri kasma ulaşmak için takatleri kalmamıştır. Bunun üzerine birbirlerine hikâye anlatmaya karar verirler. Hikâyesi olmayan, diğerlerini kasma kadar taşıyacaktır. Eğer herkes hikâye anlatırsa en ilginç hikâyeyi anlatanı taşıyacaklardır: "*Hepümüz eydürsevüz garîb hikâyet eydeni götürelüm didiler*" (P-I 69a/5). İlginç hikâye beklentisi, 15. Hikâyede de mevcuttur: Bir mecliste, 750 yaşındaki Serib-i Cürhümü'den gördüğü ve duyduğu en ilginç hikâyeyi anlatması istenmiş; bunun üzerine Serib-i Cürhümü, Süleyman'ın karısı olarak tanınan Belkıs'ın anne ve babasının olağanüstü hikâyesini anlatmıştır.

²³ İlk yirmi hikâyedeki halk hikâyesi motifleri için bk. Yıldız, 2011.

belli olmayışı bu hikâyelerin her birinin ayrı ayrı, anonim hâlde halk arasında yaygın bulunduğunu; daha sonra bunları birisinin toplayarak bir araya getirdiği intibamı uyandırmaktadır. Arap, Acem ve Hint'ten gelen motiflerle Türk halkının zevki, gelenek ve görenekleriyle birleşerek bu hikâyeler teşekkül etmiş olmalıdır." Tietze'ye (1957, s. 416-418) göre ise 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'nin günümüze çok sayıda nüshasının ulaşıp ulaşmaması, popüler bir halk kitabı olduğunu göstermektedir fakat bu eserin bir halk hikayesi koleksiyonu mu, edebî bir derleme mi, yoksa bir tercüme mi olduğu henüz kesin olarak anlaşılamamaktadır. Hikâyelerin karakterleri ve renkli kompozisyonları *Binbir Gece* koleksiyonu ile büyük benzerlik göstermektedir. Hatta Türkçe FBŞ'deki 17 hikâye, *Binbir Gece* koleksiyonu ile geniş paralelliklere sahiptir. Yine 3 hikâye *Tûtnâme* ile paraleldir. 42 hikâyeden 34'ünün Farsça karşılığını tespit ettiğini belirten Tietze'ye göre bu eser, *Kırk Vezir* Hikâyeleri ve *Tûtnâme* gibi tamamen Farsçadan tercüme edilmiştir. Fakat kaynağını tespit edemediği hikâyeler de bulunmakla birlikte, şimdiye kadar Türkçe FBŞ'nin tüm içeriğini kapsayacak bir Farsça hikâye koleksiyonuna rastlayamamıştır²⁴. Tietze'nin araştırmalarını devam ettiren Marzolph (2017, s. 16-27), Farsça *Câmi'ü'l-Hikâyât* yazmalarında Türkçe FBŞ ile paralellik tespit ettiği hikâyeleri listelemiş; en azından FBŞ'deki ilk hikâyelerin Farsça model olan yazmadan tercüme edildiğini, geri kalan hikâyelerin ise çeşitli kaynaklardan derlendiğini düşünmenin daha mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ancak Marzolph'un (2017, s. 16) da belirttiği üzere günümüze ulaşan Farsça *Câmi'ü'l-Hikâyât* yazmalarının en eskisinin 16. yüzyıla ait olması, bu tespiti sorunlu hâle getirmektedir. Türkçe FBŞ üzerine kapsamlı araştırmalar yapan Baldauf'a (1994, s. 32-33) göre bu eser, farklı kaynaklardan derlenen bir *Câmi'ü'l-Hikâyât* yazmasından büyük ölçüde esinlenmiş de olabilir. Son olarak 42 hikâyeli külliyata ait olan Budapeşte yazmasını bir çalışmada inceleyen Anetshofer'e (2005, s. 24, 26) göre hikâyelerin bazıları Farsçadan tercüme edilmiş olabilir fakat eser muhtemelen bir Türk kompozisyonudur. Marzolph (2017, s. 15) ise çalışmada sunduğu argümanların Anetshofer'in bu tespitini güçlü bir şekilde desteklediğini belirtmiştir.

Doktora tezimizde konu ettiğimiz 42 hikâyeli külliyata ait Paris-I (1390-1410), Budapeşte (1451), Hamidiye (1492) ve Fatih-I (1565) olmak üzere dört yazma üzerine yaptığımız ayrıntılı araştırma ve incelemeler sonucunda bu eserin Anadolu Beylikleri döneminde²⁵ (14. yüzyılda), muhtemelen bir kıssahan²⁶ tarafından, sözlü icralar

²⁴ 42 hikâyeli Türkçe FBŞ ile en fazla benzerlik, Hubbî'nin Farsça *Câmi'ü'l-Hikâyât* yazmasında bulunmaktadır. Toplamda 34 hikâyeden oluşan -bir hikâyesi günümüze ulaşmayan- bu eserde 24 hikâye Türkçe FBŞ ile paraleldir fakat hikâyelerin sıralaması farklıdır ve 9 başka hikâye daha aralara serpiştirilmiştir. Oysa Türkçe FBŞ, belirsiz sayıda birtakım hikayelerin gelişigüzel bir araya getirilmiş bir derlemesi olmayıp son derece muayyen, kalıplaşmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Hazai ve Tietze, 2017, s. 20). Diğer yandan, Hubbî'nin yazması 16. yüzyıl sonu veya 17. yüzyıl başlarına aittir (Anetshofer, 2005, s. 27).

²⁵ 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'nin Anadolu Beylikleri döneminde, Osmanlı olmayan bir emir için hazırlandığı düşüncesi Hazai ve Tietze tarafından da ifade edilmiştir: Günümüze ulaşan yazmalarda bir ithafın bulunmaması da bununla açıklanabilir. Ancak çok geçmeden Osmanlı saray çevresinde popüler olduğu kesindir zira en eski tarihli nüshalar 1382'de Bursa'da ve 1451-52'de Edirne'de kaleme alınmıştır (Hazai ve Tietze, 2017, s. 21).

²⁶ Hikâyelerin yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenerek hazırlanması, kıssahan-meddahların eser üretme tekniğine karşılık gelmektedir (bk. Nutku, 1987, s. 187). Türk halk hikâyeciliğinde

düşünülerek hazırlandığı; hikâyelerin farklı kaynaklardan derlendiği ve ortak bir başlık altında toplama amacıyla "FBŞ" başlığının seçildiğini tespit ettik. Yazmalardaki (giriş formülü, geçiş formülü, anlatıcının yorum cümleleri, hikâye sonlarında okuyana ve dinleyene dua edilmesi gibi) sözlü gelenek unsurları, eserin sözlü hikâye icralarında kullanıldığını göstermektedir. Yazmalardaki nüsha farkları ise hikâye metninin sözlü icraların etkisiyle değiştiğine işaret etmektedir. Ayrıca bu külliyattaki üç hikâyenin 14-15. yüzyıllarda manzum olarak da icra edildiğini gösteren bazı yazmalar, yine ilk kez tarafımızca tespit edilmiştir. Kocatürk'ün (1964, s. 157) "Manzum Dinî Destanlar" başlığı altında inceleyip *Yiğit Destanı* olarak adlandırdığı 1379 tarihli manzum bir yazma, FBŞ'deki 25. Hikâyeye; *Temim-i Dari* olarak adlandırdığı ve 14-15. yüzyıla tarihlendirdiği manzum metin (Kocatürk, 1964, s. 161) ise FBŞ'deki 27. Hikâyeye karşılık gelmektedir. Kavruk'un (1998, s. 62) çalışmasında ise FBŞ'deki 18. Hikâyenin 14. yüzyılda Yusuf-ı Meddah tarafından *Uğru ile Kadı Hikâyesi*²⁷ başlığıyla mesnevi şeklinde yazıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla 42 hikâyeli Türkçe FBŞ yazmalarının Anadolu'daki kıssahanlar ve meddahlar tarafından sözlü icralarda kullanıldığı ve bu külliyattaki hikâyelerin münferit olarak başka hikâye külliyatlarına da girdiği söylenebilir²⁸. Diğer yandan, söz konusu üç hikâyenin manzum metinlerini içeren yazmaların 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'nin en eski yazmalarıyla yakın tarihlere sahip olması, bu hikâyelerin sözlü gelenekten derlenerek esere dâhil edildiğini de düşündürmektedir.

42 hikâyeli Türkçe FBŞ'den iki hikâye, *Binbir Gece Masalları*²⁹'nın Antoine Galland tarafından hazırlanan Fransa'daki baskısına eklenmiştir (Karateke, 2015; Tietze, 1957). Aynı dönemde Pétis de la Croix tarafından hazırlanan *Binbir Gündüz Masalları* koleksiyonu ise tamamen 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'den hareketle oluşturulmuştur (Marzolph, 2017, s. 7-12). Avrupa edebiyatında Doğu etkilerini araştıran kişiler, bu

---

kıssahan-meddahlar, âşıklardan farklı olarak daha çok büyük şehir ve kasabalarda bulunmakta, icralarını sazsız gerçekleştirmektedir (Köprülü, 1999, s. 371-374). Hem halk meclislerinde hem de saraylarda performanslarını gerçekleştiren kıssahanlar, daha çok dini-kahramanlık hikâyelerini naklettikleri ve bu kahramanların "medhi" ile meşgul oldukları için 15. yüzyıldan itibaren "meddah" adını almaya başlamıştır (Köprülü, 1999, s. 371). Çalışmamızda konu edilen 42 hikâyeli Türkçe FBŞ yazması 14. yüzyıla ait olduğundan, bu eseri üreten kişi için "kıssahan" terimi tercih edilmiştir.

²⁷ Anadolu'da çok sevildiği anlaşılan *Hikâye-i Uğru ile Kadı* üzerine Çetin (1988) tarafından Prof. Dr. Umay Günay danışmanlığında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmada söz konusu hikâyenin varyantları karşılaştırılmış (s. 19-51) ve bir halk hikâyesi sayılması gerektiği (s. 88-92) ifade edilmiştir. *Uğru ile Kadı Hikâyesi*'nin Kastamonu nüshasının metni ise Akman (2012) tarafından yayımlanmıştır.

²⁸ Son olarak *Binbir Gece Masalları*'ndan 14 seçme hikâyenin *Hikâye-i Duhterân-ı Arabî* başlığıyla bir araya getirildiği 17. yüzyıla ait Türkçe bir yazma tespit edilmiştir (bk. Çam-Levent, 2020). Söz konusu çalışmada belirtilmemiş olsa da, bu yazmadaki 14 hikâyeden 11'inin 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'deki hikâyelerle ortak olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹ Tietze'nin tespitine göre 42 hikâyeli Türkçe FBŞ ile *Binbir Gece* koleksiyonu arasında söz konusu iki hikâyenin dışında, 17 hikâye geniş paralellikler arz etmektedir. Bu iki eser arasındaki ilişkinin ayrıca araştırılması gerekmektedir (Tietze, 1957, s. 418).

sebeple 42 hikâyeli Türkçe FBŞ üzerine yoğun araştırmalar yapmışlardır³⁰. Söz konusu külliyyata ait hikâyeler, modern Türk hikâyeciliğini de etkilemiştir. Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ındaki bazı hikâyeler, Türkçe FBŞ'den alınmış (Tietze, 1948); Recaizade Mahmud Ekrem'in *Çok Bilen Çok Yanılır* adlı eserinin konusu da bu külliyyatın ikinci hikâyesinden adapte edilmiştir (Kavruk, 1998, s. 62). Diğer yandan, 42 hikâyeli Türkçe FBŞ hem 14. yüzyıla ait olması hem de sözlü icralarda kullanılmasından ötürü söz varlığı açısından önemli malzemeler içermektedir. Söz konusu külliyyata ait yazmalardaki söz varlığı, Yılmaz'ın *Ferec ba'd eş-şidde, Behcetü'l-hadâyık ve Kısas-ı Enbiya temelinde Eski Anadolu Türkçesinin sözcük varlığına katkılar I* (2014a), *II* (2014b), *III* (2017), *IV* (2020) başlıklı makale dizisinde tanıtılmış ve değerlendirilmiştir. 42 Hikâyeli Türkçe FBŞ'nin Budapeşte nüshasındaki söz varlığı ise Tietze (2021) tarafından hazırlanan *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'ne temel teşkil etmiştir (bk. Yılmaz, 2021).

SONUÇ

Türk edebiyatında; 14 bâbli, 13 bâbli ve 42 hikâyeli olmak üzere üç ayrı FBŞ külliyyatı bulunmaktadır. 14 bâbli ve 13 bâbli Türkçe FBŞ'ler üzerine tarihî kaynaklarda verilen bilgiler ve mevcut yazmalar, bu iki külliyyatın 15. yüzyıla ait olduğunu ve tercüme edilerek hazırlandığını göstermektedir. Bilinen en eski yazmaların, derleme niteliğinde olan 42 hikâyeli külliyyata ve 14. yüzyıla ait olması ise FBŞ'nin bir edebi tür olarak Türk edebiyatına 14. yüzyılda girdiğine işaret etmektedir. Farsçadan Hâlebî tarafından tercüme edilen 13 bâbli Türkçe FBŞ'nin Paris nüshasında, bütün hikâyelerde sıkıntıdan ferahlığa kavuşma temasının bulunduğu ve hemen hemen her hikâyenin sonunda çıkarılacak derslerin sıralandığı görülmektedir. 42 hikâyeli FBŞ'lerde ise temel amaç, halka ahlâk dersleri vermekten ziyade, çeşitli konularda ilginç ve merak uyandırıcı hikâyeler anlatarak dinleyicinin güzel vakit geçirmesini sağlamaktır. Hikâyelerin konularına, içeriklerine, dil ve üslup özelliklerine bakıldığında bu külliyyatın -muhtemelen bir kıssahan tarafından- sözlü icralar düşünülerek hazırlandığı; hikâyelerin farklı kaynaklardan derlendiği ve ortak bir başlık altında toplama amacıyla "FBŞ" başlığının seçildiği tespit edilmiştir. 42 hikâyeli külliyyata ait günümüze ulaşan en eski nüsha, bugüne kadar Budapeşte (1451) yazması olarak bilinmektedir fakat Paris-I (1390-1410) yazmasının daha eski olduğu anlaşılmıştır. Türkçe FBŞ'ler bugüne dek üç külliyyat hâlinde incelenmediği için 13 bâbli ve 14 bâbli FBŞ'ler üzerine yeterince araştırma yapılmamıştır. Türkiye'deki ve yurt dışındaki kütüphane kataloglarında yaptığımız araştırmalar sonucu, söz konusu iki külliyyata ait yeni yazmalar tespit edilmiştir. Bugüne dek, 13 bâbli külliyyata ait yalnızca Paris (1601-1615) nüshası üzerine bir çalışma yapılmıştır (bk. Alparslan, 2016). Oysa aynı külliyyata ait Budapeşte (1438) ve Ankara (1507) nüshaları daha eskidir ve bu nüshaların karşılaştırılarak incelenmesine ihtiyaç vardır. Mevlânâ Lutfî Tokâdî tarafından Arapçadan tercüme edilen 14 bâbli Türkçe FBŞ'nin ise günümüze ulaşmadığı bilinmektedir fakat son araştırmalarımıza göre Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda *Terceme-i Ferec Ba'de's-Şidde* başlığını taşıyan üç adet yazma

³⁰ Bu araştırmaların hareket noktası, Hazai ve Tietze (2006, 2017) tarafından yayımlanan Budapeşte nüshası olmuş ve daha çok 42 hikâyeli Türkçe FBŞ'nin Fars edebiyatındaki *Câmi'ü'l-Hikâyât* yazmalarıyla ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tür çalışmalar hakkında bilgi için bk. Anetshofer, 2005; Marzolph, 2017; Baldauf, 1994.

bulunmaktadır. Katalog kayıtlarında yeterli bilgi verilmeyen bu yazmaların 14 bâbli veya 13 bâbli külliyatlardan hangisine ait olduğunun anlaşılması için ayrı bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adalar Subaşı, D. (2016). Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında el-ferec bade's-şidde Hikâyeleri. *Turkish Studies*, 11(4), 1-18.
- Ahmed Vefik Paşa. (1889). *Lehce-i Osmânî* (2. bs.). İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Akman, E. (2012). *Uğru ile kadı hikâyesi (Kastamonu nüshası)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alparslan, S. (2016). *El-ferec ba'de's-şidde- Paris nüshası (inceleme-metin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Anetshofer, H. (2005). *Temporale satzverbindungen in Altosmanischen prosatexten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Baldauf, I. (1994). Freude nach der Bedrängnis? Literarische Geschichten zwischen Osmanisch, Persisch und Tatarisch. *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze* (Baldauf I. and Faroqhi, S., Eds.) (s. 29-46). Prague: Enigma.
- Bloch, E. (1947). *Catalogue des manuscrits turcs T. I: Ancien fonds, nos 1-396. Supplement: nos 1-572 / Bibliothèque nationale*. Paris: Bibliothèque nationale.
- Çam Levent, Ç. (2020). Binbir gece masallarından seçme hikâyeler: Kâtip Muhammed'in hikâye-i duhterân-ı Arabî'si. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 13-41.
- Çetin, İ. (1988). *Türk halk hikâyeleri içinde hikâye-i uğru ile kadı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferec Ba'de's-Şidde (1390-1410). Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Turc 377; 237 vr. (= 42 Hikâyeli Külliyata ait Paris-I Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (1438). Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi Yazmaları, Türk Bölümü, Qu. 5; 101 vr. (= 13 Bâbli Külliyata ait Budapeşte Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (1451). Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi Yazmaları, Türk Bölümü F. 71; 284 vr. (= 42 Hikâyeli Külliyata ait Budapeşte Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (1492). İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu No. 1173; 198 vr. (= 42 Hikâyeli Külliyata ait Hamidiye Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (15. yüzyıl). İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu No. 1698; 374 vr. (= 42 Hikâyeli Külliyata ait Laleli Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (1507/1508). Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 183; 273 vr. (= 13 Bâbli Külliyata ait Ankara Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (1565). İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu No. 3718; 405 vr. (= 42 Hikâyeli Külliyata ait Fatih-I Nüshası).

- Ferec Ba'de's-Şidde (1576). İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu No. 3719; 277 vr. (= 42 Hikâyeli Külliyyata ait Fatih-II Nüshası).
- Ferec Ba'de's-Şidde (1601-1615). Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Turc 383; 182 vr. (= 13 Bâbli Külliyyata ait Paris Nüshası).
- Hazai, G. and Tietze, A. (2006). *Ferec ba'd eş-şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch)*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 650 s.
- Hazai, G. ve Tietze, A. (2017). *Ferec ba'd eş-şidde (c. I: inceleme-metin, c. II: tıpkıbasım)* (Ürgüplü, A. S., Çev.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Karateke, H. T. (2015). The politics of translation: two stories from the Turkish ferec ba'de şidde in les mille et une nuit, contes Arabes. *Journal of Near Eastern Studies*, 74(2), 211-224.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kavruk, H. (2022). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler* (2. bs.). Ankara: MEB Yayınları.
- Kocatürk, V. M. (1964). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Koç, M. (1998). *El-ferecü ba'de's-şidde 1. cilt: dil incelemesi-metin, 2. cilt: sözlük*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat araştırmaları* (3. bs.). Ankara: TTK Basımevi.
- Kurgan, Ş. (1945). Osmanlı devrinde mensur hikayeciliğimize dair bir eser. *BELLETEN*, III(4-5) Kasım-1945, 353-382.
- Marzolph, U. (2017). *Relief after hardship- the Ottoman Turkish model for the thousand and one days*. Michigan: Wayne State University Press, Detroit.
- Nutku, Ö. (1987). Âşık ve meddah hikâyeleri. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri C. III. (*Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence*) (s. 23-27).
- Parlatır, İ. ve Hazai, G. (2007). *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe el yazmaları kataloğu*. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Seyidoğlu, B. ve Yavuz, O. (2012). *Ferec ba'de's-şidde hikâyeleri- güçlükten kolaylığa kederden sevince* (2. bs.). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Tietze, A. (1948). Aziz Efendi's muhayyelat. *Oriens*, I. Leiden, 248-329.
- Tietze, A. (1957). Das Türkische ferec ba'd eş-şidde als medium der wanderung orientalischer stoffe ins abendland. *Proceedings of the XXII Congress of Orientalists (Held in İstanbul, Sept. 15th to 22nd, 1951)* (p. 412-420). Leiden: E. J. Brill.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (2. bs.) (Yılmaz, E. ve Demir, N., Eds.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Vambery, A. (1901). *Altosmanische sprachstudien*. Leiden: E. J. Brill.

- Yıldız, Ç. (2011). *El-Ferec ba'de's-şidde'de motif incelemesi (ilk yirmi hikâye)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, E. (2014a). Ferec ba'd eş-şidde, behcetü'l hadâyık ve kısas-ı enbiya temelinde Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığına katkılar I. *Turcology and Linguistics Éva Ágnes Csató Festschrift* (Demir, N., Karakoç, B. ve Menz, A. Eds.) (s. 469-477). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2014b). Ferec ba'd eş-şidde, behcetü'l hadâyık ve kısas-ı enbiya temelinde Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığına katkılar II. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı* (Demir, N. ve Yıldırım, F., Eds.) (s. 321-325). Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2017). Ferec ba'd eş-şidde, behcetü'l hadâyık ve kısas-ı enbiya temelinde Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığına katkılar III. *Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Armağanı* (s. 419-423). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yılmaz, E. (2020). Ferec ba'd eş-şidde, behcetü'l hadâyık ve kısas-ı enbiya temelinde Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığına katkılar IV: -DXcAG. *Turkic Linguistics and Philology*, 2, 1-6.
- Yılmaz, E. (2021). Andreas Tietze'nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde söz varlığı. *Türk Dillərinin və Ədəbiyyatının Tədqiqi və Tədrisinin Aktual Problemləri Beynəlxalq Elmi Konfrans C. IV (Sumgayıt, 20-21 Mayıs 2021)* (Elkhan, H., Ed.) (s. 232-235).

FEREC BA'DE'S-ŞİDDE IN TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Ferec ba'de's-şidde (FBŞ), has emerged in Arabic literature in the 9th century as a literary genre in which the stories about the relief after hardship are collected. Examples of the works of this literary genre in Persian literature have been seen since the 13th century. Since Turkish manuscripts of this literary genre -which is very popular in Arabic and Persian literatures- have been studied in a manuscript-oriented manner, FBŞ has been perceived as a single work in Turkish literature until today; and the idea that FBŞ entered our literature through translation from Persian in the 15th century has common. However, in Turkish literature; there are three separate collections of FBŞ: (1) with 14 chapters, (2) with 13 chapters, and (3) with 42 stories. Turkish FBŞ with 14 chapters was translated from Arabic by Mevlânâ Lutfî Tokadî in the 15th century. Turkish FBŞ with 13 chapters was translated from Persian by Mehmed b. Ömerü'l-Hâlebî in the 15th century. Turkish FBŞ with 42 stories whose first author is not known has been evaluated as a translation from Persian until today, but there is no other FBŞ with 42 stories in Arabic and Persian literatures; the fact that the manuscripts with 42 stories do not have the characteristics of the FBŞ literary genre and the oral tradition elements identified in the extant manuscripts indicate that the stories in this collection were prepared by compilation. The earliest known manuscripts belong to the collection of 42 stories, and date back to the 14th century. Therefore, it can be said that the FBŞ genre first entered Turkish literature in the 14th century with manuscripts with 42 stories. In this study, the extant FBŞ manuscripts in Turkish will be evaluated in three collections; then new manuscripts that have been overlooked so far will be introduced, and a detailed examination will be made about the features of Turkish FBŞ with 42 stories.

Keywords: Ferec ba'de's-şidde, Turkish literature, prose stories, folktale.

Makale Künyesi (Araştırma): Kılınççeker, Ö. (2023). Türkiye'nin ilk dünya güzeli Keriman Halis'in Mısır gezisi ve yankıları. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 295-316.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1241513>

TÜRKİYE'NİN İLK DÜNYA GÜZELİ KERİMAN HALİS'İN MISIR GEZİSİ VE YANKILARI

Özlem KILINÇÇEKER¹

ÖZET

Keriman Halis Kafkas kökenli bir ailenin çocuğu olarak 16 Şubat 1913'te İstanbul'da doğmuştur. Cumhuriyet gazetesinin Türkiye'de ilkini 1929 yılında düzenlendiği Türkiye Güzellik yarışmasına iki kez katılmıştır. İlkine 1930 yılında katılan Halis, ailesinin izin vermemesi nedeniyle, ikinci tura gidememiştir. Ancak iki yıl sonra ailesinin izniyle tekrar 1932 yılında düzenlenen dördüncü Türkiye güzellik yarışmasına katılmış ve 2 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye birincisi seçilmiştir. Daha sonra, 31 Temmuz 1932'de Belçika'nın Spa şehrinde düzenlenen Dünya Güzellik yarışmasında birinci olmuştur. Böylece, Keriman Halis 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde cumhuriyetin ülke kimliğini ve diğer ülkeler arasında yerini belirlemede önemli bir görev almıştır. Türk kadınına önemli bir misyon yükleyen, kadın ve kadın hakları ile ilgili verdiği mücadelede önemli sayılabilecek bu olay sonrası Atatürk tarafından kendisine 1934'te Soyadı Kanunu kapsamında "Ece" soyadı verilmiştir. Cumhuriyet için çok önemli olan bu başarı Türk halkında büyük bir coşku yaratırken, ulusal basında da kendisine önemli bir yer ayrılmıştır. Aynı zamanda Keriman Halis Türkiye Cumhuriyeti'ni dünyaya tanıtmak, sevdirmek ve kabul ettirmek için pek çok projenin reklam yüzü olma görevini de üstlenmiştir. Bu kapsamda Keriman Halis yarışma sonrası "1932 Türkiye ve Dünya Güzeli" olarak hem yurt içinden hem de yurt dışından çokça davetler almış ve babası Halis Bey'le birlikte imkânlar dâhilinde çoğuna katılmıştır. Yurt dışına ilk ziyaretini Mısır'a yapmıştır. 17 Şubat 1932'de Mısır'a giden Keriman Halis 3 ay kaldığı Mısır'dan 17 Mayıs 1932 tarihinde yurda dönmüştür. Hem yurt içi basın hem de yurt dışı basın bu geziyi yakından izlemiştir. Mısır'da Türkiye Güzeli olarak pek çok ziyaretlerde bulunan Keriman Halis'e yoğun ilgi gösterilmiş olsa da orada bulunduğu günlerde kendisi ve babasıyla ilgili birçok iddia da ortaya atılmıştır. Hem Mısır basını hem de ulusal basın günlerce bu iddiaları ilk sayfalarından vermiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin ilk Dünya Güzeli Keriman Halis ile babası Halis Bey'in 1933 yılında Mısır'a yaptıkları bir gezi sırasında haklarında basında çıkan olumlu-olumsuz haberler ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Keriman Halis, Mısır gezisi, Türkiye, Dünya güzeli, gazeteler.

¹ Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğr. Gör. Dr. ozkilinceker@adiyaman.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0505-3649>

GİRİŞ

Keriman Halis, 1864 Çerkes sürgünü sırasında Anadolu'ya gelen Kafkas kökenli bir ailenin altı çocuğunun ikincisi olarak 16 Şubat 1913'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası zengin bir tüccar olan Tevfik Halis Bey, annesi Ferhunde Hanım'dır (Kocakaya, 2009, s. 71; Candeğer, 2022, s. 1; Arifa Kapba, 2022).

Keriman Halis, altı yaşına kadar annesinin sağlık sorunları nedeniyle büyükannesi, dadısı ve mürebbiyesi tarafından yetiştirilmiştir. İstanbul'da 1926-1929 arasında Fevziye (Feyziati) Mektebinde (Boğaziçi Lisesi) öğrenim görmüş ancak babasının isteği üzerine dokuzuncu sınıfta okulu bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonra dikiş, nakış, yemek üzerine kendini eğitmiştir (Kocakaya, 2009, s. 72-74; Çelik, 2015, s. 3).

Keriman Halis, Cumhuriyet gazetesinin Türkiye'de ilkini 1929 yılında düzenlendiği Türkiye Güzellik yarışmasına 1930 yılında arkadaşlarının ısrarı ile katılmıştır. Ancak ailesinin izin vermemesi nedeniyle ikinci tura gidememiştir. İki yıl sonra ailesinin izniyle 1932 yılında dördüncü Türkiye güzellik yarışmasına katılmış, 2 Temmuz 1932 tarihinde sekiz adayın arasından Türkiye birinci güzeli seçilmiştir (Milliyet, 3 Temmuz 1932; Kocakaya, 2009, s. 90; Yenituna, 2014, s. 68; Özkan, 2019, s. 598)².

1932 Türkiye Güzeli seçilen Keriman Halis, Türkiye adına Belçika'nın Spa kentinde düzenlenen Uluslararası Güzellik ve Zarafet Yarışması'na katılmıştır. 31 Temmuz 1932'de 28 ülkenin jürilerinin 25'inin oyunu alarak Dünya Güzellik Kraliçesi olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet için çok önemli olan bu başarı Türk halkında büyük bir coşku yaratırken, kendisine ulusal basında önemli bir yer ayrılmıştır (Yıldız, 2019, s. 81; Özkan, 2019, s. 594-595)³. Yarışmadan bir gün sonra 1 Ağustos 1932 tarihli ulusal gazeteler "Türkiye Güzeli Keriman Halis Hanım Dünya Kraliçesi İntihap edildi" başlığı altında haberi okurlarına duyurmuşlardır (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1932; Milliyet, 1 Ağustos 1932; Milliyet, 16 Eylül 1932; Milliyet, 17 Eylül 1932).

² Türkiye'de 1929'da yapılan ilk Güzellik Yarışması yurtdışı büyük bir ilgiyle karşılanmış, Feriha Tevfik birinci seçilmiştir. Türkiye, 1930 ve 1931 yılında düzenlenen iki yarışmaya birincideki kadar ilgi göstermese de, 1931 yılında Dünya Güzellik Yarışması'nda Türkiye Güzelinin, dünyada dördüncü olmasıyla tekrar ilgi odağı olmuştur. Ardından 1932 yılında Türkiye Güzeli Keriman Halis'in Belçika'da Dünya Güzellik Kraliçesi seçilmesi ulusal bir gurur kaynağı olmuştur. Ancak daha sonraki süreçte güzellik yarışmaları hakkında çıkan şike iddiaları nedeniyle 1933 yılından sonra 1950 yılına kadar yapılmamıştır. Özkan, 2019, s. 598; Alkan, ve Kahraman, 2004, s.124.

³ Uluslararası güzellik yarışmaları benzer uluslararası organizasyonlarda olduğu gibi bir ülkenin kimliğini ve diğer ülkeler arasındaki yerini belirlemede önemli sosyal faaliyetlerden biridir. Farklı ulusların birbirleriyle yarıştıkları, Milliyetçiliğin ve ulus bilincin kendini çokça gösterdiği bu faaliyetlerde alınan ödüller tıpkı spor karşılaşmalarında kazanılan madalyalar gibi sembolik bir değer taşımaktadır. 29 Ekim 1923'te kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde de Güzellik yarışması ilk kez 1929 yılında düzenlenmiş ve birinci olan Türkiye güzeli, daha sonra katıldığı uluslararası güzellik yarışmalarında yeni cumhuriyetin ülke kimliğini ve diğer ülkeler arasındaki yerini belirlemede önemli bir görev üstlenmiştir. Böylece yarışma ülke içinde milli bilincin ve ulusal bütünleşmenin oluşmasına sebep olurken uluslararası platformda da ülkenin adını duyurmak için büyük bir fırsat olmuştur. Son tahlilde "milleti ve milliyetçi düşüncüyü soyut halden somut hale taşıyan organizasyonlardan biri" olarak toplumda yerini almıştır. Özkan, 2019, s. 594-595.

Yarışma sonrası Türkiye dönen Dünya Güzeli İstanbul'da Sirkeci Garı'nda büyük bir kalabalık karşılamıştır. Keriman Halis kendisine gelen 30 bine yakın kutlama telgrafına Anadolu Ajansı aracılığıyla teşekkür ederek cevap vermiştir (Milliyet, 30 Ağustos 1932; Milliyet, 31 Ağustos 1932; Milliyet, 1 Eylül 1932; Çelik, 2015, s. 3).

Türk kadınına önemli bir misyon yükleyen, kadın ve kadın hakları ile ilgili verdiği mücadelesinde önemli gelişmeler arasında sayılabilecek bu olay sonrası Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Tahsin Uzer'in evinde Keriman Halis'in Dünya Güzeli seçilmesi şerefine bir davet düzenlenmiştir.

Gazi Mustafa Kemal bu davette: *“Türk ırkının soylu güzelliğinin daima korunduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Türk milleti, bu güzel çocuğunu şüphesiz samimiyetle tebrik eder. İftihar ettiğimiz tabii güzelliğinizi, fenni tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda uyanık bir olgunlaşmanın gerçekleşmesini ihmal etmeyiniz. Bununla beraber asıl uğraşmaya mecbur olduğunuz şey analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi yüksek kültürde, yüksek fazilette birinciliği tutmaktır”* sözleriyle Türkiye ve Dünya Güzeli onura etmiştir. Daha sonra Keriman Halis'i davette Atatürk'ün elini öperken o da onun alından öpmüş ve ona bundan sonra kraliçe anlamına gelen “Ece” diyeceğini ifade etmiştir. Bu isim daha sonra Atatürk tarafından 1934'te Soyadı Kanunu sonrası Keriman Halis'e soyadı olarak verilmiştir (Kocakaya, 2009, s. 136; Çelik, 2015, s. 4).

Böylece Keriman Halis'in birinciliği toplumda önemli bir yere oturtulmuş ve kamuoyu tarafından yakından takip edilmeye başlanmıştır. Bu başarı yurt içinde ve Avrupa basınında Cumhuriyet devrimlerinin olumlu bir sonucu olarak görülmüştür (Koca ve Koç, 2010, s. 271; Özkan, 2019, s. 597, 603)⁴. Keriman Halis Türkiye Cumhuriyeti'ni dünyaya tanıtmaya, sevdirmeye ve tam anlamıyla kabul ettirmeye için pek çok projenin reklam yüzü olma görevini üstlenmiştir. Keriman Hanım, bu kapsamda Türk mamullerinden olan fındık, üzüm, incir gibi yerel ürünlerin tanıtımında görev almıştır. Bunun yanında döneminin moda ikonu olarak moda olan giysileriyle Türk kadınına örnek olmaya çalışmıştır (Kaya, 2020; s. 249; Öztamur, 2002, s. 52). Aynı zamanda Türkiye'nin bu yarışmaya katılması Batılı ülkelerin basınında da haber konusu olmuş, yarışma, *“Türk kadınlarının Batılı hemcinslerine yetişme çabası olarak”* değerlendirilmiştir (Duman ve Duman, 1997, s. 23). Yurt dışında özellikle Almanya ve Fransa basını Türk kadını ve Türk milletinin değişimini güzellik yarışmaları üzerinden yorumlamıştır (Özkan, 2019, s. 602). Yine bu görevler kapsamında hem yurt içinde hem yurt dışında çeşitli davetlere katılmıştır. Yurt içinde İstanbul, İzmir ve Ankara başta olmak üzere pek çok şehre ziyaretlerde bulunurken yurt dışında da Paris, Kahire, Berlin, Şikago, Atina'ya gitmiştir (tersdergisi, 2022; Cumhuriyet, 31 Temmuz 2022).

⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1929 Pazartesi günü “Aynı Şeyi Biz Niye Yapmayalım? Türkiye'nin En Güzeli Kadını Acaba Kimdir?” soru başlıklarıyla ilk güzellik yarışmasını duyurmuştur. Türkiye'de 1929'da düzenlenen ilk güzellik yarışmasıyla hem Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme çabası hem Türk kadınının değişen konumu batıya tanıtılması amaçlanmıştır. Ayrıca bir memleket meselesi olarak görülen bu yarışmaya tüm ulusun büyük bir ilgi gösterilmesi hedeflenmiştir (Özkan, 2019, s. 602).

1932 TÜRKİYE ve DÜNYA GÜZELİ KERİMAN HALİS'İN MISIR GEZİSİ

1932 Türkiye ve Dünya Güzeli Keriman Halis, 15 Kasım 1932'de Ege (İzmir) vapuruyla İzmir'e gitmiştir. Rıhtımda ailesi ve dostları tarafından uğurlanan Dünya Güzeli'ne babası Halis Bey ve bir bayan yardımcısı eşlik etmiştir. Keriman Halis kendisini yolcu etmeye gelen gazetecilere aslında İzmir Belediyesi ve dostları tarafından İzmir'e 9 Eylül'de davet edildiğini ancak bazı nedenlerden dolayı geç icabet ettiğini söylemiştir. Amerika'ya gideceğine dair çıkan haberlerinde şimdilik asılsız olduğunu belirtmiştir. Bir hafta kadar kalacağı İzmir gezisi sonrası İstanbul'a dönerek yılbaşından sonra Mısır'a gideceğini anlatmıştır. Mısır'dan birçok defalar davet aldığı da ekleyerek Amerika'ya da gitmek için çeşitli tekliflerin olduğunu ancak Amerika için bir tarih belirlemediğini ifade etmiştir (Milliyet, 16 Teşrinisani 1932).

Dünya Güzeli'nin babası Halis Bey kızının verdiği bu bilgiden on gün sonra 26 Kasım 1932'de Mısır'a gideceklerini fakat kesin tarihin henüz belli olmadığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 26 Teşrinisani 1932; Son Posta, 14 Teşrinisani 1932; Vakit, 15 Teşrinisani 1932).

Halis Bey Mısır ve Şikago seyahatlerine dair ise basına şu sözleri söylemiştir:

"Pek yakında Mısır'a da bir seyahat yapacağız. Fakat henüz tarihini kararlaştırmadık. Mısır seyahati, evvelce de söylemiş olduğum gibi, oradan aldığımız müteaddit davetler üzerine takarrür etmiş bulunmaktadır. İzmir'de bulunduğumuz zaman oradaki alakadar zatlar tarafından, yakında Amerika'da Şikago şehrinde açılacak olan beynelmilel sergide kendilerini temsil etmemiz için çok samimi bir arzu izhar edildi. Bununla beraber Amerika seyahatimizin tarihi henüz taayyün etmiş değildir. Bu seyahat için alakadarlarla henüz mutabık kalmadık" derken bu davet için Son Posta gazetesi "*Keriman Halisin Şikago Sergisine Davetli Değil!*" başlığı altında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti temsilcisi olarak Şikago Beynelmilel sergisine davetli olmadığını ve bu haberin asılsız olduğunu iddia etmiştir (Vakit, 26 Teşrinisani 1932; Son Posta, 29 Teşrinisani 1932). Ancak Dünya Güzeli Keriman Halis'in babası Halis Bey o günlerde gazetelere verdiği beyanatta kızı ile gideceği Avrupa ve Amerika seyahatine çıkacaklarını, doğrulamıştır. Hatta İzmir yöresel mahsullerinin reklamını yapmak istediklerini de bir mektupla İzmir Ticaret Odasına bildirdiklerini ifade etmiştir (Son Posta, 22 Kanunuevvel 1932). İzmir'den sonra da Ankara'ya gideceklerini söylemiştir (Milliyet, 28 Kanunuevvel 1932).

Keriman Halis 31 Aralık 1932 Cumartesi sabahı babasıyla birlikte Ankara'ya gitmiştir⁵. (Milliyet, 30 Kanunuevvel 1932; Milliyet, 1 Kânunusani 1933). Ankara gezisi sırasında Keriman Halis'in babası Halis Bey Mısır ve Amerika'da Türkiye'nin reklamını yapmak, uygun kurum ve kişilere hediye etmek amacıyla Tütün İnhisar İdaresine müracaat ederek 4000 Türk sigarası istemiştir (Son Posta, 26 Kanunuevvel 1932; Milliyet, 15 Kânunusani

⁵ Ankara'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından çiçek buketleriyle karşılanan Keriman Halis Ankara Palasta misafir edilmiştir. Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis'in ağır başlılığı ve zarafeti Ankara halkını çok etkilemiştir. Afet İnan 2 Ocak 1933 Pazartesi günü kraliçe onuruna Ankara'nın seçkin kadınlarının da katıldığı bir öğle yemeği vermiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü de Keriman Halis onuruna bir çay düzenlemiştir. Dünya Güzeli Ankara'yı ve Atatürk Orman Çiftliğini gezmiş ve çok beğenmiştir Milliyet, 3 Kânunusani 1933.

1933). Ancak Kraliçenin babasının bu talebi bazı dedikodulara sebep olduğu için, babası basına demeç vererek 10 veya 17 Ocak'ta Mısır'a gideceklerini, İzmir Ticaret Odasına müracaat ettiğini ancak gazetelerde yazıldığı gibi herhangi bir menfaatlerinin olmadığını, bu müracaatın yalnız İzmir Ticaret Odasına değil Ankara Ticaret Odasına ve İktisat Vekaletine de yapıldığını ifade etmiştir. Mısır ve Amerika'ya yapacakları seyahatlerde milli mahsulatın reklamını yapmayı Türkiye Cumhuriyeti adına milli bir görev olarak düşündüklerini söylemiştir (Milliyet, 28 Kanunuevvel 1932).

Bu talebe olumlu bakan İktisat Vekâleti, İhracat Ofisi'nden Dünya Güzeli'nin bu son seyahatinde memleket mahsulat ve mamulâtının reklamını yapabilmesi için bir program hazırlanması istemiştir. Bunun üzerine Ofis tarafından bir program hazırlanmıştır. Bu programa göre: Dünya Güzeli, kendisine verilecek Anadolu'nun çeşitli yerlerine ait fındık, kuru uzum, incir vb. yemişlerle, Eskişehir taşından yapılmış süs eşyaları ve diğer nadide yerli mallarını Avrupa'da bulunduğu süre zarfında hediye olarak münasip kurumlara ve kimselere dağıtarak Türk mahsulat ve mamulâtının reklamını yapacaktır (Son Posta, 12 Kanunusani 1933; Cumhuriyet, 23 Kânunusani 1933; Milliyet, 24 Kânunusani 1933)⁶.

Keriman Halis bu günlerde basına verdiği demeçlerinde Mısır'a ve Avrupa'ya bir gezi planladıklarını bu nedenle milli ürünleri Türkiye'nin reklamı için yurt dışında kullanacaklarını anlatmıştır. Aynı zamanda İnhisar idaresi tarafından bir film çekileceğini ve kendisinin de bu filmde "milli film yıldızı" olarak rol alacağını söylemiştir. İpek film şirketi tarafından İnhisarlar Umum Müdürlüğü tarafından bir reklam filmi yapılmak üzere hazırlıklara başlanmıştır. Film, Türk tütünü ve sigaralarıyla likör, şarap ve diğer içkilerine ait iki kısımdan oluşacaktır. Filmde tütünlerin yaprak halinden sigara oluncaya kadar geçirdiği bütün aşamalar ve likör ve şarapların yapım aşamaları gösterilecektir. Bunun için ise Cibali'deki tütün fabrikası ile Mecidiyeköy'deki likör ve konyak fabrikası ve Tekirdağ'ındaki şarap imalathanesi kullanılacaktır. Reklam filmi önce İstanbul-Ankara'da gösterildikten sonra Avrupa ve Amerika'ya gönderilecektir (Cumhuriyet, 28 Kanunuevvel 1932; Hakimiyet-i Milliyet, 28 Aralık 1932; Öztamur, 2002, s. 49).

Keriman Halis'e İnhisarlar idaresi tarafından da bu amaçla fazla bir miktarda Türk likörü ve üzerinde "Mis Univers 1932" yani "1932 Dünya Güzeli" yazılı 5000 Türk sigara paketleri hazırlanmış ve kendisine verilmiştir (Vakit, 11 Kânunusani 1933; Cumhuriyet, 23

⁶ Toplumda yerli ürün kullanımını özendirmeye çalışan Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti 1929'dan sonra yılda bir düzenlenen güzellik yarışmalarını fırsata çevirmiştir. Bu kapsamda güzel olmanın sebepleri arasında yerli incir, üzüm ve ceviz yemenin önemini vurgulayarak Keriman Halis'in çocukluğundan itibaren bu yerli ürünlerle beslendiğini reklamlarında kullanmıştır. Dahası dönemin TBMM Başkanı Kazım Paşa IV. Yerli Mallar Sergisi'nde açılan kumaş reyonundaki kumaşları incelerken Türk güzelinin yerli kumaştan yapılan bir elbiseyle jüri karşısına çıktığını "*Keriman Halis Hanım bu ipekli kumaşları giydiği için kraliçe olmuştur*" sözleriyle yerli mallarını özendirmeye çalışmıştır. Dönemin yöneticileri ve basını Keriman Halis'in başarısında güzelliği ve yeteneğinin yanında Türk yerli ürünleri ve sanayisinin önemine vurgu yapılmıştır. Peyami Safa bu konuda "*Keriman'ın yüzüne bakınca bütün Türk ordusunun ve milletin cemiyete nizamını bütün Türk beldelerinin ve bahçelerinin tabiat güzelliğini ve bütün Türk şairinin san'at ahengini bulur gibi oluyoruz...*" yorumunu yapmıştır. Keriman Halis gıyabında yeni Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak dünya birincisi olduğu düşünülerek haklı bir gurur yaşanmıştır. Duman, D. ve Duman, P. , 1997, s. 25; Cumhuriyet, 16 Eylül 1932.

Kânunusani 1933; Milliyet, 24 Kânunusani 1933). Çok geçmeden milli ürünlerin tanıtımı için çekilen film de tamamlanmıştır (Vakit, 11 Şubat 1933).

Ulusal basında Dünya Güzeli Keriman Halis'in bu gezileri de babasıyla birlikte yapacağı ve önce Berlin'e gideceği yer almıştır. Almanya'da on beş gün kalacak, şubatın dokuzuncu günü Almanya'daki Türk kulübü tarafından Berlin'de verilecek olan baloya katılacaktır. Daha sonrasında Keriman Hanım Berlin'den sonra İskenderiye'ye gidecek ve Mısır'da da bir ay kalarak Türkiye'ye döneceği, Amerika'ya ise ilkbaharda gideceğine dair bilgiler yer almıştır (Milliyet, 15 Kânunusani 1933; Cumhuriyet, 23 Kânunusani 1933; Milliyet, 24 Kânunusani 1933).

Ancak yukarıda verilen plan değişmiş Keriman Halis 7 Şubat 1933 Salı günü babasıyla Mısır'a sonra Almanya ve Amerika'ya da gitmeyi düşündüğünü gazetelere bildirmiştir (Son Posta, 4 Şubat 1933; Milliyet, 4 Şubat 1933). Gazetelere Kraliçe aynı zamanda yol güzergâhında bulunan Pire ve Atina'ya da uğrayacağını söylemiştir (Milliyet, 4 Şubat 1933). Dünya güzeli şubat ayının sonuna kadar Mısır'da kalmayı daha sonra önce Almanya'ya oradan da 7 Mart'ta Amerika'ya gitmeyi planlamıştır (Son Posta, 7 Şubat 1933).

Dünya Güzeli saat 10.30 da babası Halis Bey'le birlikte vapura gelmiştir. Galata rıhtımından kalkacak olan Ege (İzmir) Vapurunun önüne havanın yağmurlu olmasına rağmen, sabah saat dokuzdan itibaren yüzlerce meraklı gelmiştir. Keriman Halis'i yolcu etmeye gelenler arasında Bursa ve İzmir Güzellik Kraliçeleriyle kendisinin akrabaları da vardır. Kendisini yolcu etmeye gelenlerin ellerini sıkarak teşekkür etmiştir. Keriman Halis İzmir ve Bursa güzelleriyle vapurun salonunda hareket zamanına kadar sohbet etmiş, gayet samimi bir şekilde vedalaşmışlardır. Vapur kalkarken sevenleri Dünya Güzeli'ni alkışlarla yolcu etmiş, o da küçük bir mendille güverteden kendisini yolcu etmeye gelenlere selam vermiştir (Vakit, 8 Şubat 1933; Cumhuriyet, 8 Şubat 1933). Birçok plan değişikliğinden sonra Keriman Halis 7 Şubat 1933 sabahı saat 11.00'de Galata rıhtımından kaptan Aziz Bey idaresindeki Ege (İzmir) Vapuruyla Mısır'a hareket etmiştir (Cumhuriyet, 7 Şubat 1933). Böylece Dünya Güzeli Keriman Halis Mısır seyahatine başlamıştır.

Keriman Halis hareketinden önce bir gazete muhabirine şunları söylemiştir:

“Bu seyahate çıktığımdan dolayı çok memnunum. Memnuniyetimin ve sevincimin asıl sebebini sevgili milletimin asaletini ve ırkımın müntaziyetini, güzelliğini gideceğim yerlerde şerefle temsile imkân bulacağımda aramak icap eder. Eğer seyahattim müddetince memleketimi ve Türk kadınlığını bilmeyenlere iyi tanıtmaya muvaffak olursam bu benim için kâfi bir bahtiyarlık olacaktır. Her halde bu şerefli vazifeye lâyık olmaya çalışacağım” beyanatını vermiştir (Cumhuriyet, 8 Şubat 1933).

Dünya Güzeli Mısır'a giderken beraberinde Türkiye'ye ait yöresel ürünler ve birçok süs eşyası da götürmüştür. Bu hediyeler arasında İzmir'in incir ve üzümleri, Kütahya mamulâtı, Eskişehir taşından kolyeler ve sair eşyalardan oluşmaktadır. İnhisarlar İdaresi tarafından Keriman Halis'e Miss-Univers yani dünya güzeli ismi ile yapılmış güzel sigaralarla, likör ve şaraplar vardır. Dünya güzeli, Mısır'da bulunduğu müddetçe bunları uygun yerlere ve kimselere hediye edecek ve böylece Türkiye'nin reklamını yapacaktır (Cumhuriyet, 8 Şubat 1933; Vakit, 8 Şubat 1933).

Dünya Güzeli Keriman Halis, vapurun yol güzergâhında bulunan İzmir'e uğradığı vakit İzmirli taraından ikinci kez sevinçle karşılanmıştır. İzmir'e tekrar uğradığı için çok memnun olan Keriman Halis, Ege Kraliçesi Neriman Hanımı çok beğendiğini söyleyerek "Ben hakem olsaydım oyu mu Neriman Hanıma verirdim" diye iltifat etmiştir (Cumhuriyet, 12 Şubat 1933).

Keriman Halis 9 Şubat 1933'te Ege (İzmir) vapuruyla önce Pire'ye gitmiştir. Keriman Halis burada Türkiye'nin Atina Ticaret mümessili Mithat Bey'le Yunan gazetecileri ve Yunan Kadın Birliği temsilcileri tarafından karşılanmıştır. Keriman Halis halk tarafından büyük sevgiyle karşılanmış ve kendisine çok güzel buketler takdim edilmiştir. Atina'da bulunan Anadolu Ajansı Keriman Halis'in Atina'da vapurdan indiği zaman halkın kendisini alkışladığını haber yapmıştır. Dünya Güzeli daha sonra araba ile Atina'ya giderek Akropolis ve şehrin diğer görülmeye değer yerlerini gezdikten sonra öğle saatlerinde Ege (İzmir) vapuruyla İskenderiye'ye hareket etmiştir⁷ (Milliyet, 10 Şubat 1933; Cumhuriyet, 10 Şubat 1933). Keriman Halis yol boyunca hem Türkiye Güzeli hem de Dünya Güzeli olmanın şuuruyla hareket etmiştir. Öyle ki Keriman Halis'in her hareketi basının onun hakkındaki yapılan haberlere konu olmuştur.

KERİMAN HALİS MİSİR'DA

Keriman Halis Mısır'a giderken hem yol güzergâhındaki yerlerde hem de 19 Şubat 1933'te ulaştığı Kahire'de büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Dünya Güzeli'nin geleceğini duyan Kahireliler onu yakından görebilmek için istasyonu doldurmuşlardır. Mısır basını kendisi ile yakından ilgilenmiştir. Mısır gazeteleri 1932 Dünya Güzeli Keriman Halis'in Mısır seyahatinin ayrıntılarını ve resimlerine geniş bir yer vermiştir. Mısırda çıkan "el-Musavver", "es-Sabah" dergiler ile "el-Cihâd" ve diğer gazeteler Dünya Güzeli'ne özel sayfalar tahsis etmişler, kapaklarına Keriman Hanım'ın en güzel çekilmiş resimlerini koymuşlardır. Özellikle Orta Doğu'nun en güzel resimli dergisi olan el Musavver ilk sayfasından Keriman Halis'in çok güzel bir resmini yayımlamıştır. El-Cihâd gazetesi Keriman Halis'in şahsında Türkiye'ye saygı ve sevgi içeren büyük büyük başlıklar atmıştır (Cumhuriyet, 23 Şubat 1933).

Kahire'den alınan haberlerde Kahire'ye giderken Keriman Halis'e gerek güzergâhtaki istasyonlarda gerekse şehirde buldukları müddetçe şereflerine verilen ziyafet ve iltifatlar

⁷ Son Posta ve Milliyet gazetesi Keriman Halis'in madam Venizelos'la görüşükten sonra Türkiye Elçiliğinde yemeğini yediğini ve akşam Mısır'a hareket ettiğini yazmıştır (Milliyet, 11 Şubat 1933; Son Posta 11 Şubat 1933). O günlerde bütün Yunan gazeteleri Keriman Halis'in fotoğraflarını ve kendisiyle yapılan röportajlarını yayımlamıştır (Son Posta, 11 Şubat 1933). Türkiye ve Dünya Güzeli için: Keriman Halis'in Şark güzeli tipinde büyük gözlü güzel bir kız olduğu, çok konuşmadığı hatta pek az konuştuğu ifade edilmiştir. Keriman Halise gazeteciler her güne sorulması mutat olan sorular sormuştur. Sinema artisti olup olmayacağı vs.. Keriman Halis gazetecilere bugün harem aleyhinde olduğunu söyleyerek onlara "Avrupa muharrirleri çarşaf ve harem Şark'ta bir şiir olduğunu söylüyorlar. Fakat biz Türkiye'de Harem hayatını esareten farksız buluyoruz. İşte bu sebeple, kadınlar çarşaf ve harem kaldıran Gaziye çok minnettardılar. Biz bu sayede serbestimize kavuştuk, şimdi rahatça teneffüs ediyoruz" diyerek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modern yüzünü anlatmıştır (Milliyet, 17 Şubat 1933).

onun Nil vadisinde⁸ ne kadar büyük ve samimi bir şekilde karşılandığını göstermesi bakımından önemlidir. O günlerde Kahire'de Mısır payitahtı tarafından büyük bir saygı ve ilgiyle ağırlandan 1932 Türkiye ve Dünya Güzeli'nin ziyareti Türk ve Mısır milletleri arasında asırlardan beri devam eden dostluk ve muhabbetin devamını gösteren uğurlu bir olay olarak görülmüştür. Dünya Güzelinin Kahire'ye geleceği saati sabah gazetelerden okuyan Mısır halkı Kahire istasyonuna çok erken saatlerde gelmiştir. Ulusal basın, Mısır gazetelerinin bu olayı "*Dünya güzelini yakından görebilmek için istasyona gelen halk mümkün merteye öne geçmek istiyordu ve bu sebeple istasyon adeta nazarı dikkati calip bir cidal sahnesine benziyordu,*" diye tarif ettiklerini yazmıştır. Haberlerde Kerime Halis'i taşıyan Katar istasyona girerken bir seli anımsatan kalabalığın "*Yaşasın Gazi, yaşasın Türkiye, yaşasın dünya Güzeli!..*" diye bağırduklarını hatta trenin durduğu zaman halkın heyecanının güvenlik düzenini bozmuş olduğu, kraliçenin zorlukla alkışlar arasında arabasına bindirilebildiği anlatılmıştır. Halkın yoğun ilgisi arasında istasyondan ayrılan Keriman Halis ve babası karşılama heyetiyle birlikte Mısır Kralı'nın sarayına gitmişler ve isimlerini vererek randevu istemişlerdir. Daha sonra Türkiye Elçiliğini ziyaret eden baba kız daha sonra şehrin en yüksek bir oteli olan "Kontinantal" a yerleşmişlerdir. Mısır basını hemen her gün Keriman Halis'in yeni bir resmini yayımlamış ve her hareketini izlemeye çalışmışlardır. Keriman Halis Mısır basınıyla tanışması için düzenlenen bir çay ziyafetine katılmış ve çok yoğun ilgi görmüştür. Burada Mısır basını adına el-Mütedil gazetesinin sahibi okuduğu bir şiirle, Mısır Kadın Birliği'nin lisanı sözcüsü Egyptien gazetesi başmuharriri Seza Neberavi Hanım bir konuşma yapmıştır. El-Cihâd gazetesi de Kraliçe'nin onuruna Mısır düşünürlerinin de katıldığı bir ziyafet vermiştir. Bu toplantıda Türk inkılabını övülmüş, Halis Bey de bu iltifatlara tercümesi Arapçaya çevrilen bir teşekkür ederek Mısırlıları yaz mevsimini İstanbul'da geçirmeye davet etmiştir. Yine Kerime Halis için düzenlenen bir başka akşam yemeği ünlü Royal sinemasında verilmiştir (Milliyet, 24 Şubat 1933).

Muhadenet gazetesi sahibi Hüseyin Remzi Bey evinde Dünya Güzellik Kraliçesi şerefine görkemli resmi bir davet vermiştir. Davete Kahire'nin en önde gelen aileleri katılmıştır. Daha sonra Mısır Kadınlar Cemiyeti Reisi Hurda Hanımefendi de Keriman Halis onuruna bir çay düzenlemiştir. Babasıyla birlikte Meclisi Meb'usanı ziyaret eden Dünya güzeli Prens Mehmet Ali tarafından kabul edilmiştir. Dünya Güzeli için düzenlenen gezi ve müsamereler programı aksamadan neşeli bir havada devam etmiştir (Cumhuriyet, 23 Şubat 1933).

MISIR GEZİSİ ESNASINDA ÇIKAN OLUMSUZ HABERLER

Keriman Halis ve Mısırlılar arasındaki sevgi ve iltifat dolu haberler zaman ilerledikçe yerini bazı gazetelerde çıkan ağır eleştiri dolu haberlere bırakmıştır. Güzellik Kraliçesi Mısır'a geldiği ilk günlerde Mısır basınında bıraktığı iyi tesiri tamamen kaybetmiştir. Mısır'daki Türkler de Mısırlılar gibi Keriman Halis aleyhinde düşüncelere kapılmışlardır. Çünkü Keriman Halis için kendisine bir kazanç hissesi verilmedikçe ne bir müsamereye ne de şerefine verilen birçok ziyafete katılmadığı iddia edilmiştir. El-Ahrâm gazetesinde çıkan

⁸ Nil Vadisi, Afrika kıtasında Ruanda, Sudan, Burundi, Uganda, Kongo, Mısır, Tanzanya, Kenya ve Etiyopya ülkelerini boylu boyunca dolaşan Nil nehrinin bulunduğu bölgeye verilen addır. Ayrıntılı bilgi bkz, Seyyid, 2007, s. 122-123.

bir makalede bu durum güzellik ticareti olarak gösterilmiş ve bunun pek çirkin olduğu ifade edilmiştir (Son Posta, 26 Mart 1933). Artık Mısır'daki hareket tarzı beğenilmeyen Keriman Halis'in adına burada çıkan olumsuz haberler Türkiye ulusal basınına da yansımıştır.

“*Keriman H. tehlikeli oyun oynuyor!*” başlığı altında Milliyet gazetesi Güzellik Kraliçesi Keriman Halis'in Mısır'a gittiği günlerde ne kadar memnuniyetle karşılanmışsa da son günlerde o kadar hoşnutsuzluğa neden olduğunu yazarak Mısır'ın en büyük gazetelerinden olan el-Ahrâm “*Güzellik Kraliçesi Mısırda Amar sirkisi oyununu oynuyor*” başlığıyla yazdığı makaleyi yayınlamıştır. Makalede:

“*Kraliçe Mısırda tehlikeli bir oyun oynuyor. Mısıra teşrif ettiği zaman hepimiz ferahlamıştık. Fakat sonraları kraliçanın para hissesi olmadan müsamere yapılamaması, şerefine verilen müsamerelere de para almadan gelmemesi, kraliçanın Amar sirkisi gibi bir oyun oynadığını gösteriyor. Buradaki resmi Türk makamı ve Türk cemaati kraliçanın cemâl ticaretinden memnun değildir. Şimdiye kadar birçok kraliçalar intihap edildi, fakat hiçbiri Şark Kraliçesi gibi bu tarzda kendini teşhir etmedi. Şu hâlde Türkiyenin güzellik müsabakalarını pek arzu etmemesi her halde boş değildir. Kraliçanın bu suretle hareketini hiçbir Türk arzu etmez*” (Milliyet, 26 Mart 1933).

Vakit gazetesi de el-Ahram gazetesini referans alarak aynı meyanda bir haber yapmış ve Keriman Halis'i çok sert eleştirmiştir (Vakit, 28 Mart 1933).

Böylece Kerime Halis gezisinin son günlerinde Mısır ve İskenderiye'de ilk günlerde kendisine gösterilen yoğun ilgiyi kaybetmiş dahası hakkında ortaya atılan iddialar ve dedikodular bazı gazeteler vasıtasıyla ülke geneline ve Türkiye'ye yayılmıştır. Ulusal basında Vakit gazetesi bu habere dayanarak “*Keriman Halis 5 kuruşa kartını satıyor!*” başlığı altında hem güzellik yarışmalarını hem de Keriman Halis'i çok sert eleştirmiştir. Gazete: “*Birçok memleketlerde olduğu gibi nihayet Türkiye'de de güzellik müsabakalarından fayda yerine zarar geldiği anlaşılmış ve bu müsabakaların tekrar edilmemesi, kapanması kararlaştırılmıştır. Bu kararın ne kadar hayırlı bir karar olduğunu gösteren en yeni delil Keriman Hanımın aleyhimize yaptığı propagandadır. Bu hanım, dünya güzeli oldu... Alâ... Bu intihabından memleket için bir hayır temin edilmek üzere Keriman Hanım Mısır'a gönderildi. Fakat Keriman Hanım Mısırda hiç iyi bir intiba bırakmamış, ilk günleri Türk güzeli geldi, diye coşan Mısırlılar, şimdi yaka silkmeye başlamışlardır. Çünkü dünya güzeli ve babası adım başına Mısırlılardan kendilerine istifade teminine kalkışmışlardır. O kadar ki on beş gün evvel Mısır Kadınlar Birliğinin bir müsamesine davetli olan Keriman Hanım 5 kuruşa kendi resimlerini satmıştır*” denilerek bu durumu Mısır gazetelerinin yazdığını da haber yapmıştır (Vakit, 28 Mart 1933). Bu haber aynı zamanda o günlerde güzellik yarışmalarına karşı sesli söylenmeyen ancak var olan bir bakış açısını da göstermesi bakımından önemlidir.

Vakit gazetesi ilerleyen günlerde Dünya Güzeli'ne karşı eleştirilerinin derecesini arttırarak devam etmiştir. “*Ölümü böyle dünya güzelliğinden üstün mü tutmaya başladı!*” başlığı altında Mısırda yaşadıklarını:

“*Fena şayialar: Mısırlı bir refikimiz Türk pasaport ile Türklüğe yumruklar indirildiğini yazıyor. Dünya güzeli Keriman Hanımın Mısırda her gittiği yerden para istemekle nasıl*

fena bir tesir bıraktığını yazmıştık. Bu neşriyatımız Mısır'daki Türkleri memnun etmiştir. Fakat Keriman Hanım ve babası, Mısır'daki seyahatlerini bir türlü kısa kesmek ve bu karlı işi biraz da memleketlerini düşünerek bırakıp gelmek istemiyorlar. Mısır'dan aldığımız bir mektupta dünya güzelinin babası Halis Beyin Mısırda yeniden neler yaptığını öğreniyoruz” diyerek eleştirilerine şöyle devam etmiştir:

“Asyat belediye reisi bunları davet etmiş, Halis Bey gidip gelme ve ikamet masrafları belediye reisine ait olmak üzere daveti 300 lira mukabilinde kabul edebileceğini yazmış. Mamañih Maadi sayfiyesinde bir Çerkesin ziyafetine koşmuşlar ve birçok Türk inkılabı muhaliflerinin hazır bulunduğu bu ziyafete iştirakten çekinmemişlerdir. Diğer taraftan Mısır'da çıkan Muhadenet refikimizin dün gelen nüshasında gördüğümüz şu satırlar ibret ve dikkatle okunmalıdır:

“İstanbul Kadın Birliğı'nin, Keriman Hanımın Mısırda yaptıkları için Vakit gazetesine gönderdiği yazıyı beğenen bazı Türklerden aldığımız mektupları basmayı fazla buluyoruz. Çünkü bize Keriman Hanım babasının sözünü dinlemekten başka bir şey yapmamıştır. Daha Mısır'a ayak basmazdan evvel ölümü böyle dünya güzelliğinden üstün tuttuğunu işittiğimiz Keriman Hanımın hele Mısır yolculuğundan sonra kadınlık namına Kadın birliğinden daha çok acılar duyduğuna inanmamak günahdır. Bundan dolayı biz bu hususta bütün bildiklerimizi, okuduklarımızı, duyduklarımızı yazmak istemeyiz. Bununla beraber bu halin daha fazla sürmesini de istemeyiz. Dileriz ki Türk adı, Türk sanı için titiz olan Türkiye hükümeti Türklükle bir alışverişi olmadığını övünerek söylediğı gazete sütunlarına geçen bir adamın Türk pasaport ile yabancı ellerde Türklüğe yumruklar indirmesine meydan vermesin!” cümleleriyle okurlarına duyurmuştur (Vakit, 15 Nisan 1933).

Hem Türkiye'de hem de Mısır'da Dünya Güzeli Keriman Halis'in hakkında çıkan olumsuz haberler basında yer aldıkça; Kraliçe, maddiyata önem veren, maddi karşılığı olmayan işlerde bulunmaktan kaçan ve hatta bir kazanç sağlamayacaksa kendi adına düzenlenen davetlere dahi katılmayan bir güzel olarak anılmaya başlamıştır.

Keriman Halis'in babası Halis Bey, Mısır'dan ulusal basında çıkan haberlere tepki göstermiş ve bu dedikoduları yalanlayan bir mektup yazarak olanlara karşı çıkmıştır. En ağır eleştirileri yapan Vakit gazetesi bu mektubu haberine taşıyarak şunları yazmıştır:

“Halis Bey bazı neşriyatı garazkarane buluyor Temenni ederiz ki bu neşriyat yalan, Halis Beyin dedikleri doğru olsun!” başlığı altında

“Son gelen VAKIT gazetesinde maalesef Halis Beyle kızı Keriman H. bir sürü dedikodularla karşılaştım. Buradaki gazeteciler bir Türk gazetesi nasıl aleyhinizde yazı yazar diyorlar. Mısırda Keriman hakiki bir Ece gibi gezmektedir. Her geçtiğı sokaktan, her gün yaşa Mustafa Kemal, yaşa Türkiye, yaşa dünya güzeli diye bağırıyorlar. Mısır rical ve eşrafının iltifat ve davetlerinin ardı arası kesilmiyor. Mısır matbuatı yerli ve ecnebi Elehram da dahil olduğu halde tamamen takdirkar yazılarla sütunlarını doldurmaktadırlar. Oturduğumuz otel misafir ve gazetecilerle dolup boşanıyor. Burada yalan dedikoduları çıkaran maatteessüf gene burada, (ya da Mısırda) çıkan bir gazete ile alakadar birkaç vatansızdır. Vatana karşı yaptıkları şenaat ve entrikalarla vatan harici kalan bunlar maddi menfaatlerine uygun şekilde hareket etmediğim için ne yapacaklarını bilmiyorlar. Zira ellerinde oyuncak olmadık. Kerimanın kart postal satması vaki olmamış

ve olmayacaktır. Çünkü kart postallar burada bir dükkânda satılmaktadır. Türkiye ve ailemin şerefine ihlal edilmesine imkân yoktur. Memleket için canlı bir propaganda teşkil eden seyahatimizi rica ederim çok görmesinler. Bu satırlarımın aynen gazetede neşrettirilmesini rica ederim". Gazete bu konuda "Biz Mısır gazetelerinden ancak hafif bir kısmını aldığımız fıkraların orada memleketimiz aleyhinde uyandırdığı teessürü düşünerek doğru olmamasını çok temenni ederiz ve isteriz ki Halis Bey'in diyecekleri doğru olsun" cümleleriyle Halis Bey'e de söz hakkı vermiştir (Vakit, 18 Nisan 1933).

Vakit gazetesi kadar ağır eleştiriler yapmayan Milliyet gazetesi de konuyla ilgili haberini "Ecenin babası meseleyi izah ediyor" başlığı altında aynı haberi vermiştir. Haberde Kahire'de çıkan Elehram gazetesi Keriman Halis'in Mısır'da güzellik ticareti yaptığını yazmıştır. Gazete bu konuda Halis Bey'den alınan mektupta; Keriman Halis'in tiyatro, sinema, gazinolar ve özel davetlerin çok olduğunu, gidecekleri bu yerlerimizi organizasyonu için Mısır ileri gelenlerinden bir komite oluşturulduğunu bu komitenin planladığı davetlere katıldıklarını bildirmiştir. Bu davetlerin hepsine katılmalarının mümkün olmadığını uygun olan yerlere gittiklerini, gittikleri yerlerde Mısır-Türk Cemiyeti Hayriyesine adına para toplandığını yazmıştır. Ayrıca haklarında olumsuz yazılar yazan el-Ahrâm gazetesine en güzel cevabı es-Siyâse, el-Cihâd, es-Sabah gazetelerinin verdiğini söylemiştir. Öyle ki her gün sokağa çıktıklarında Mısır halkının "Yaşasın Türkiye, Yaşasın Gazi" diye bağırduklarını arabalarının geçmesi için polis halkı dağıttığını bunun el-Ahrâm muharririne tam cevap olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir (Milliyet, 13 Nisan 1933). Öyle ki Keriman Halis kartlarının bazı sinema ve tiyatro gösterilerinde "Türkiye Hayriye Cemiyeti" adına satılması aslında Keriman Halis ve babasının tasarrufu değildir. Diğer bir konu davetler karşılığında bir komite teşkil edilmiş belli miktarda para toplamıştır. Ancak bu para Keriman Halis ve babasının oradaki zaruri masraflarında harcanmıştır (Milliyet, 20 Mayıs 1933; Cumhuriyet, 20 Mayıs 1933; Son Posta, 20 Mayıs 1933).

TÜRKİYE VE DÜNYA GÜZELİ KERİMAN HALİS'İN YURDA DÖNÜŞÜ

Dünya Güzeli Keriman Halis ve babası Halis Bey, Ege (İzmir) vapuruyla 17 Mayıs 1933'te İskenderiye'den Atina'ya hareket etmişlerdir (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1933). 18 Mayıs 1933 Perşembe günü Atina'ya gelen Keriman Halis ve babası aynı gece İstanbul'a yola çıkmışlardır. Nihayetinde 19 Mayıs 1933 Cuma günü İstanbul'a gelmişlerdir (Milliyet, 19 Mayıs 1933; Cumhuriyet, 19 Mayıs 1933).

Keriman Halis gelir gelmez kendini karşılamaya gelen basın mensuplarına ilk açıklaması Mısır seyahatinden çok memnun kaldığını ancak Türkiye'yi çok özlediğini söylemek olmuştur (Milliyet, 20 Mayıs 1933).

Kraliçe Mısır'da bir akşam Royal sinemasına gittiklerini ve sinemanın Türk bayraklar ile süslendiğini, halkın saat yediden itibaren sinemaya dolmaya başladığını anlatmıştır. İçeriye girmekte zorlandığını söyleyen Kraliçe Mısır halkının devamlı "Türkü ve Gazimizi" alkışladıklarını hatta Türk marşının çalındığı müddetçe de alkışın ardı arasının gelmediğini övünçle ifade etmiştir. Yine gezisinin maddi harcamaları için de: "Bu seyahatimizde maddi menfaat kat'iyen mevzu bahis değildi. Yalnız bizi davet eden sinema ve tiyatrolar Türk Cemiyeti hayriyesine bir meblağ veriyor ve cemiyette bizim zaruri masraflarımızı görüyordu. İki ay yukarı Mısır'da ve bir ayda İskenderiye'de kaldık. Mısır

efkari umumiyesine ve matbuatına her fırsatta teşekkürü vazife biliriz” demiştir (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1933).

Dünya Güzeli ve babası İstanbul’da dinlendikten bir gün sonra Son Posta gazetesinden R.Ş.’ye verdikleri röportajda Mısır gezisi için: Mısırı çok beğendiğini, Hurma ağaçları, Mısır akşamları, havuzlar, caddeler, yollar, mini mini Berberilerden Mısırlıların nezaketinden, misafirperverliğinden, çok etkilendiğini ifade etmiştir. Dikkatini çeken en önemli şeyin “*Mısır’da bizim Yesari zade Asımın, Munir Nurattinin plakalarını çok sevdiklerini Musikinin Mısır’da çok seviliyor olduğunu, hatta tamburu olmayan kadının bir hayli ayıpladıklarını*” anlatarak Mısırlıların Türkiye’ye olan hayranlıklarına dikkat çekmiştir. Keriman Halis, Mısır dönüşü hatıra olarak taşlar, tahtalar, ufak ufak boncuklar, antika çömlekler, taş parçaları, mini mini insan kemikleri bembeyaz yarısı uçmuş bir kafatası, Arapça güzel bir yazı ile yazılmış ve çerçevelemiş ‘Meliketülcemal’e ait methiyeler, nişanlar, resimler getirmiştir. Özellikle tarihi çok eski, bembeyaz “Dişlek dişlek, çukur mukur” bir şey olan kafatası çok ilgi çekmiştir. Keriman Halis, yaklaşık 2500 sene önceye ait bu kafatasını Tutankamenin mezarını gezerken bulmuş ve Mısırlılar da onu kendisine hediye ettiklerini söylemiştir. Röportaj sırasında Halis Bey, Mısır’da haklarında yapılan dedikodulardan çok rahatsızlık ve üzüntü duyduklarını ayrıca isminin yazılmasını istemediği bir kişinin Mısır gezilerini kasıtlı bir şekilde kötü anlattığını ancak “eğer isnat ve aile harimine tecavüz devam ederse dava edeceğini” dile getirmiştir (Son Posta, 21 Mayıs 1933).

Halis Bey’in konula ilgili olarak yazılı yaptığı açıklamasında ise:

“...İki ay Kahirede, bir ay da İskenderiyede kaldık. Mısır efkari umumiyesine ve matbuatına teşekkürü bir vazife biliriz. Yalnız şayanı esef olan bir cihet varsa o da birkaç kişiden mürekkep bir zümre ile karşılaşmamızdır. Bu adamların ellerinde bir de gazete var. Bununla Mısır ve İskenderiye Türklerini kasıp kavuruyorlar. Zavallı Türkler her gün curnal edilmekten korkuyorlar. Ellerinde kendilerini müdafaaya yarayacak hiç vasıta yok. Benim için yazdıklarına Mısır’daki Arapça ve Rumca gazetelerle cevap verecektim. Fakat utandım. “Burada iki Türk birbirlerine giriyorlar diyecekler diye çekindim” ifadelerini kullanmıştır (Vakit, 20 Mayıs 1933).

Halis Bey, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ve Türklük haricinde herhangi bir etnik kökenle ilgili bir hareket yapmadığını ancak bu haberleri en çok sahibi Türk olan Muhadenet gazetesinin yaptığını söylemiştir.

Halis Bey etnik kökeni ile ilgili çıkarılmaya çalışılan dedikodular için verdiği beyanatta:

“... Bu adamların ellerinde bir de gazete var. Hükümler ucunda istedikleri gibi oynuyor. Az kalsın mukaddes milliyetimi de elimden alıyorlardı. Hamdolsun Mısır hükümeti bunları bir parça şamarladı. Gazetenin tahsisatını kesti. Vesaiti nakliye pasolarını elinden aldı.

Bizi davet edenler arasında her milletten kimseler vardı. Mısırda hele Çerkeslik ile alakası olmayan Türk ve Mısırlıya az tesadüf edilmektedir. Davet edenler arasında eşraftan İshak Hüseyin Paşa da vardır. Geç zamanlara kadar kaldık. Yukarıda bahsettiğim zümre benim bu mecliste Türklüğümü inkar ettiğimi, Çerkesim dediğimi yazdılar, buna imkan var mıdır? Çerkeslikle alakam yalnız refikamın Çerkes olmasıdır.

Bir akşam sinemaya gittik, çıkarken halk yaşa .....ye bağıyordu. Bu adamlar, bu kalabalığın arkasına bir adam koymuşlar, yaşa Çerkes güzeli diye bağırtılar.

Cevap verseydim, döğüşmek lazım gelecekti. Evimizde, odamızda Keriman piyano çalıyordu. Hafıye koymuşlar, bu eğlencemizi hususi alemlerimiz diye tasvir ettirdiler” “Hayret ediyorum, şöhret kazanan bir kimsenin namusu ve şerefile niçin oynanıyor” cümleleriyle anlatmıştır⁹ (Milliyet, 20 Mayıs 1933; Son Posta, 20 Mayıs 1933). Aslında Halis Bey'in bahsettiği kişilerden biri onlarla aynı vapurla İstanbul'a gelen Muhadenet gazetesi sahibi Remzi Beydir. Kendisi Türk'tür. Muhadenet gazetesi Mısır'da Türkçe çıkan aynı zamanda da Mısır'da Türkiye'yi savunan bir gazetedir.

Remzi Bey, Keriman Halis ve babası Halis Bey'in Mısır'daki davranışlarını gazetesinde uzun uzadıya eleştirmiş, bu davranışlara ait belgeleri yayınlamış, diğer Mısır gazetelerinin yazılarından da dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu yazılardan bir kısmını ulusal basında bazı gazeteler de kullanmıştır. Remzi Bey, Vatan muhabeirine “Mısır'dan Türkiye'ye özellikle Keriman Hanımla babasının Mısırdaki hareketlerine dair bilgi vermeye geldiğini” söylemiştir (Vakit, 20 Mayıs 1933).

Nihayetinde Dünya Güzellik Kraliçesi ve babası üç ay süren Mısır gezilerinde haklarında çıkan olumsuz dedikoduların sebep ve mahiyetlerini tekrar tekrar anlatmak için çokça röportaj vermek zorunda kalmışlardır (Milliyet, 25 Mayıs 1933). Bu durum karşısında Buran Felek, Milliyet gazetesinde “Felek” mahlasını taşıyan köşesinde, “Bir seyahat” başlıklı yazısında:

“1932 senesi Türkiye ve dünya güzeli Keriman Halis Hanımefendi Mısır seyahatinden döndüler. Ve daha İstanbul'a çıkar çıkmaz bu seyahatte kendilerine eşlik eden pederleri, akisleri buralara kadar gelmiş olan dedikodulardan hoşnutsuzlukla bahsederek bunları tekzip ettiler.

Ben içi dışı bir olmaya çalışan bir adam olduğum ve alelhusus yazılarım da kendimden ziyade, içinden çıkmakla iftihar ettiğim halkın düşüncelerini yazmağa çalıştığım için söyleyebilirim ki doğrusu biz de bu seyahatten o kadar memnun olmuş değiliz. Vakıa kimse kimseye karışamaz. Herkes İsteddiği yerde istediği gibi seyahat eder, eder amma işin ucunda dünyaya yayılmış bir Türkiye güzelliği ve onun üzerine oturtulmuş bir de dünya güzelliği tacı vardır.

⁹ Bu konuda Keriman Halis için bir internet sitesinde şu cümleler yazılmıştır “...Türkiye'yi tanıtan ve Türk kadınının güzelliğinin temsilcisi olan Keriman, köklerini asla unutmadı ve zaman zaman bunu vurgulamaktan geri durmamıştır. Kendisine Türk güzel diyen gazeteciye, Çerkez – Abaza olduğunu söyleyerek düzelttiği anlatılmakta. Bu durum bazen, Kahire gezisinde olduğu gibi, Türk yetkililerinde memnuniyetsizlik yaratıyordu. Kahire gezisinde Keriman, “Çerkes kardeşlik birliği” temsilcileriyle bir araya geldi. Toplantıda çekilen fotoğraf basına yansımıştı. Mısır gazetesi “Jedid” de yayınlanan makalede, “Çerkez kızının dünyanın en güzel kızı seçildiği” yazıyordu. Bu yaklaşım Türk yetkililer tarafından kabul göremezdi, onlara göre: Keriman sadece Türkiye Güzeliydi. Çerkez kökeni ile ilgili hiçbir şeyden bahsedilmemeliydi”. <https://abaza.org/tr/ilk-dyunya-gyuzeli-keriman-ebjnou-ben-bir-cherkezim-abazayym>

Buraya kadar gelen bu dedikoduları burada tekrara lüzum görmemekle beraber hepimizin hoşnut olmadığımız nokta dünya güzelinin bu seyahatinden bir tiyatro artisti gibi istifade edilmiş olmasıdır. Burada da ilk zamanlarda Keriman Hanımın bazı gazinolarda lütfen kendisini göstereceği gazetelerde ilan edilince orada kahve on kuruş ise elliye çıkarılmıştı. Anlatılan Mısır'da da böyle olmuş... İşte biz bundan hoşnut değiliz ve bir daha bizim güzelimiz dünya güzeli olursa kendisinin her ne bahasına olursa olsun böyle umumi yerlere çıkmamasını rica edeceğiz. Zira bu hareket belki maddi bir fayda temin etse de manevi zararı mucip oluyor. Seyahatleri bittiğini umduğumuz 932 güzeline bunu yazmayı samimi bir muharrir borcu bildim. Aflarını dilerim” cümleleriyle Türkiye ve Dünya Güzeli Keriman Halis'e bir anlamda haksızlık yapıldığını hatta üzüldüğünü ifade etmiştir (Milliyet, 25 Mayıs 1933).

SONUÇ

Keriman Halis, 1932 Türkiye ve Dünya Güzeli olarak yurt içinden ve yurt dışından pek çok davet almış ve mümkün mertebe çoğuna katılmıştır. Bu kapsamda Keriman Halis gezilerinden yurt dışında yaptığı gezisini ilkini Mısır'a yapmıştır. Türkiye gibi bir Batılılaşma süreci içerisinde geçmekte olduğu dönemde Mısır'a giden Kerime Halis, Cumhuriyet Türkiye'sinin çağdaş ve modern bir kadını olarak burada çok güzel ağırlanmış ve büyük ilgi görmüştür. Bu durum Mısır Hükümeti ve halkının yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne olan hayranlıklarını ifade etmeleri olarak yorumlanabilir.

Gezi boyunca Kahire ve İskenderiye'de kalan 1932 Türkiye ve Dünya Güzeli Keriman Halis, buralarda kaldığı süre boyunca Mısır Hükümeti ve dostlarından büyük ilgi görse de Mısır basınında hakkında çıkan olumsuz haberle karşılaşmıştır. Dahası Mısır basınında nasıl başladığı gazete arşivlerinden çıkartılamayacak kadar derin ve bazı sorunların olduğu kesin olan temeller üzerine üretilen bu dedikodular Türkiye basınında da yer bulmuştur.

Mısır gezisi sonrasında Keriman Halis ve babası Halis Bey Türkiye'ye döndüklerinde ilk iş olarak kendi yöneltilen olumsuz imajının izlerini silmeye çalışmışlardır. Bu konu basına ve insanlara malzeme olan haberlerin doğrularını anlatarak tekzip yayınlamışlardır. Yaşananları bütün detaylarıyla ulusal gazetelere tekrar tekrar anlatan Kraliçe ve babası aynı zamanda bu konudaki yorumu kamuoyuna da bırakmışlardır.

Sonuç olarak; Günümüzde ekonomik bir etkinlik olarak algılanan güzellik yarışmaları ve sonrasındaki geziler Cumhuriyetin ilk yıllarının romantizmi ile bir temsil görevi olarak görülmüştür. Keriman Halis'in yaşından kaynaklanan tecrübesizliği Mısır gezisinde yaşanan bazı olumsuzluklara ve iletişimdeki kopukluklarına sebep olmuş olabilir. Ancak Keriman Halis'in Mısır gezisi yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Türk kadınının güzel ve modern yüzünü yurt dışında temsil noktasında önemli görevler ifa etmiştir.

İNCELENEN GAZETELER

Cumhuriyet, 16 Eylül 1932	Milliyet, 1 Kânunusani 1933	Son Posta, 22 Kanunuevvel 1932
Cumhuriyet, 26 Teşrinisani 1932		
Cumhuriyet, 23 Kânunusani 1933	Milliyet, 3 Kânunusani 1933	Son Posta, 26 Kanunuevvel 1932

Cumhuriyet, 28 Kanunuevvel 1932	Milliyet, 15 Kânunusani 1933	Son Posta, 12 Kanunusani 1933
Cumhuriyet, 1 Ağustos 1932	Milliyet, 24 Kânunusani 1933	Son Posta, 4 Şubat 1933
Cumhuriyet, 7 Şubat 1933	Milliyet, 4 Şubat 1933	Son Posta, 7 Şubat 1933
Cumhuriyet, 8 Şubat 1933	Milliyet, 10 Şubat 1933	Son Posta, 11 Şubat 1933
Cumhuriyet, 10 Şubat 1933	Milliyet, 11 Şubat 1933	Son Posta, 26 Mart 1933
Cumhuriyet, 12 Şubat 1933	Milliyet, 17 Şubat 1933	Son Posta, 20 Mayıs 1933
Cumhuriyet, 23 Şubat 1933	Milliyet, 24 Şubat 1933	Son Posta, 21 Mayıs 1933
Cumhuriyet, 16 Mayıs 1933	Milliyet, 26 Mart 1933	Vakit, 15 Teşrinisani 1932
Cumhuriyet, 19 Mayıs 1933	Milliyet, 13 Nisan 1933	Vakit, 26 Teşrinisani 1932
Cumhuriyet, 20 Mayıs 1933	Milliyet, 19 Mayıs 1933	Vakit, 11 Kânunusani
Milliyet, 1 Ağustos 1932	Milliyet, 20 Mayıs 1933	Vakit, 8 Şubat 1933
Milliyet, 1 Eylül 1932	Milliyet, 25 Mayıs 1933	Vakit, 11 Şubat 1933
Milliyet, 16 Eylül 1932	Milliyet, 3 Temmuz 1932	Vakit, 15 Nisan 1933
Milliyet, 17 Eylül 1932	Milliyet, 30 Ağustos 1932	Vakit, 18 Nisan 1933
Milliyet, 16 Teşrinisani 1932	Milliyet, 31 Ağustos 1932	Vakit, 20 Mayıs 1933
Milliyet, 28 Kanunuevvel 1932	Son Posta, 14 Teşrinisani 1932	Vakit, 28 Mart 1933
Milliyet, 30 Kanunuevvel 1932	Son Posta, 29 Teşrinisani 1932	

KAYNAKÇA

- Alkan, M. ve Kahraman, C. (2004). İlk pop star yarışmaları ve güzellik 'kıraliçaları', 'Türkiye güzeli Mübeccel'im ben. *Toplumsal Tarih*, 124, 68-71.
- Çelik, A. (2015). Cumhuriyet dönemi modern Türk kadını: Keriman Halis Ece örneği. *Türkiye'de ve Dünya'da Kadın Araştırmaları* içinde (Ağrıdağ, G., Ed.) (ss. 1-6). Adana.
- Candeğer, Ü. (2022). Keriman Halis Ece (1913-2012) Türkiye ve Dünya Güzeli 1932, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-guzellik-yarismalari/?pdf=3833>. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- Duman, D. ve Duman, P. (1997). Kültürel bir değişim aracı olarak güzellik yarışmaları. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 42, 20-26
- <https://tersdergi.com/88-yil-once-bugun-dunyayi-fetheden-turk-kizi-keriman-halis/> Erişim Tarihi: 09.10.2022.

- <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ilk-dunya-guzelimiz-keriman-halis-kimdir-keriman-halisin-film-gibihayat-hikayesi-ve-ataturkle-kesisen-yolu-1963937>. Erişim Tarihi: 01.10.2022.
- <https://abaza.org/tr/ilk-dyunya-gyuzeli-keriman-ebjnou-ben-bir-cherkezim-abazayym>, metin yazarı: Арифa Капба (Arifa Kapba), Erişim Tarihi: 08. 10. 2022.
- Kaya, M. (2020). Dünya güzellik kraliçesi Keriman Halis Hanım'ın İzmir ziyareti ve basına yansımaları. *Tarih ve Günce*, 7, 247-276.
- Kılınççeker, Ö. ve Gök, S. (2019). Türk kadının siyasete giriş süreci ve ilk kadın saylav Mihri İffet Pektaş. *Mecmua*, 8, 48-84.
- Koca, E. ve Koç, F. (2010). Güzellik yarışmalarının Türkiye'deki moda bilincinin oluşumuna etkileri. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Ocak, Kültür Tarihimizde Yarış, II(1)*, 262-288.
- Kocakaya, A. (2009). Hanife Atatürk dönemi güzellik yarışmaları ve Keriman Halis. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Seyyid, Eymen Fuâd. (2007). Nil, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 122-123), Ankara: TDV Yayınları.
- Özkan, G. (2019). Bir halkla ilişkiler çalışması olarak Türkiye'de düzenlenen ilk güzellik yarışması. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 587-606.
- Öztamur, P. (2002). Cumhuriyet'in ilk yıllarında güzellik yarışmaları ve feminen kadın kimliğinin kuruluşu. *Toplumsal Tarih*, 99, 48-53.
- Yenituna, B. (2014). Çağdaş Türk kadını imajı yaratma sürecinde Cumhuriyet Gazetesi'nin rolü (1930-1935). *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(3), 62-89.
- Yıldız, F. (2019). Türkiye'de ilk güzellik yarışmaları ve basının öncü rolü: genç Cumhuriyet'in asri güzelleri. *Etkileşim*, 4, 66-87.

EGYPT TRIP OF TÜRKİYE'S FIRST MISS WORLD KERIMAN HALIS AND ITS REPERCUSSIONS

ABSTRACT

Keriman Halis was born in Istanbul on February 16, 1913 as a child of a Caucasian family. She participated twice in the Türkiye Beauty Contest, the first of which was organized by Cumhuriyet newspaper in 1929. Halis, who participated in the first one in 1930, could not go to the second tour due to her family's disapproval. However, two years later, with the permission of her family, she participated in the fourth Türkiye beauty contest, which was held in 1932, and was chosen the first in Türkiye on July 2, 1932. Later, on July 31, 1932, she came first in the Miss World pageant held in Spa, Belgium. Thus, Keriman Halis played an important role in determining the country's identity of the republic and its place among other countries in the Republic of Türkiye, which was founded on October 29, 1923. After this event, which gave an important mission to Turkish women and could be considered important in the struggle for women and women's rights, Atatürk given the surname "Ece" in 1934 within the scope of the Surname Law to her. While this success, which is very important for the Republic, created a great enthusiasm among the Turkish people, an important place was reserved for her in the national press. At the same time, Keriman Halis has undertaken the task of being the advertising face of many projects in order to introduce the Republic of Türkiye to the world, to popularize it and to have it accepted. After the competition, Keriman Halis received many invitations from Türkiye and abroad as the "1932 Miss Türkiye and the World" and attended most of them with her father Halis Bey. In this context, she made her first visit abroad to Egypt. Keriman Halis, who went to Egypt on February 17, 1932, returned home on May 17, 1932 from Egypt, where she stayed for 3 months. Both domestic and foreign press followed this trip closely. Although Keriman Halis, who made many visits as Miss Türkiye in Egypt, were showed great interest, many allegations were made about herself and her father during the days she was in there. Both the Egyptian press and the national press gave these claims from their first pages for days.

In this study, the positive and negative news about Türkiye's first Miss World Keriman Halis and her father Halis Bey during their trip to Egypt in 1933 and about them in the press were revealed.

Keywords: Keriman Halis, Egypt trip, Türkiye, miss world, newspapers.

FOTOĞRAFLAR

<https://abaza.org/tr/ilk-dyunya-gyuzeli-keriman-ebjnou-ben-bir-cherkezim-abazayym>

<https://web.archive.org/web/20210114103201/https://tersdergi.com/88-yil-once-bugun-dunyayi-fetheden-turk-kizi-keriman-halis/>

Figure 5.2 Keriman Halis hosted by the Egyptian daily *al-Siyasa*. From "Malikat al-Jamal fi Dar al-Siyasa," *al-Musawwar*, March 10, 1933, 3.

<https://twitter.com/ermancete/status/1297089622812561408>

Milliyet, 24 Şubat 1933 Keriman Halis Mısır'da Resmî Kabullerden Birinde

Halis Bey bazı neşriyatı garazkârane buluyor

Temenni ederiz ki bu neşriyat yalan, Hâlis Beyin dedikleri doğru olsun!

Mısrda bulunan Halis Beyden Mısır gazetelerinden naklettiğimiz yazılar hakkında dün şu mektubu aldık, mutaleamızı sonunda yazacağız:

"Son gelen VAKIT gazetesinde maalesef bir sürü dedikodularla karşılaştım. Buradaki gazeteciler bir Türk gazetesi nasıl aleyhinizde yazı yazar diyorlar. Mısrda Keriman hakkiki bir Ece gibi gezmektedir. Her

Hâlis Beyle kızı Keriman H.

geçtiği sokaktan, her gün yaşa Mustafa Kemal, yaşa Türkiye, yaşa dünya güzeli diye bağırırlar. Mısır rical ve eşrafının iltifat

(Devami 2 inci sayfadadır)

Vakit, 18 Nisan 1933 Keriman Halis'in Babası Halis Bey'in Mısır'dan Cevapları

Yeni Güzellik Müsabakası Bu Hafta!

Keriman H. Mısır'da Ne Gördü, Ne Yaptı?

İma Ve İsnat Devam Ettiği Takdirde Halis B. Mahkemeye Gidecek!

933 senesinin güzellik kraliçesi Nazire Hanım dün öğleden sonra, yanında bulunan diğer güzellik kafesi ile birlikte (Madrid'e varmış ve dün gece yapılan müsabakaya hazır bulunmuştur.

Avrupa güzellik seçmesi bu hafta sonunda yapılacaktır. Birinciliği kimsin kazanacağı müsabakayı hazırlayanlar tarafından teayyün etmiş olsa bile bu hususta henüz bir isim sızmamıştır. Maamafih müsabakanın İspanyada yapılmış olması dolayısıyla İspanyol güzeliinin kazanması fazla muhtemel görünmektedir.

(Devami 11 inci sayfamızda)

Son Posta, 21 Mayıs 1933 Keriman Halis'in Mısır Dönüşü Hakkında Çıkan Dedikodulara Cevabı

**Türk güzeli
niçin
Cihan Güzeli
oldu?
Çünkü,
Türk güzeli;
Türk üzümü,
Türk fındığı
Türk inciri,
ile
beslendi!**

Keriman Halis Ecenin vatandaşlarına tavsiyesi:
“Sağlam ve güzel olmak istiyorsanız,
siz de, benim gibi,
Türk üzümü, Türk inciri, Türk fındığı yiyiniz!”

<https://abaza.org/tr/ilk-dyunya-gyuzeli-keriman-ebjnou-ben-bir-cherkezim-abazayym>.

Makale Künyesi (Araştırma): Akkaya, S. (2023). Geleneksel tıp mizaçlarından destan kahramanı tasarımına: oğuz kağan'ın geleneksel uygur millî tıp mizaçlarına göre incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 317-330.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1272810>

GELENEKSEL TIP MİZAÇLARINDAN DESTAN KAHRAMANI TASARIMINA: OĞUZ KAĞAN'IN GELENEKSEL UYGUR MİLLÎ TIP MİZAÇLARINA GÖRE İNCELENMESİ

Sunay AKKAYA¹

ÖZET

Oğuz Kağan Destanı bin yıllar öncesine ait Türk yaşayış tarzı hakkında bilgi veren bir eserdir. Geçmiş dönemlere ait dünyaya bakışı, göçebe hayatın toplum ve teşkilat yapısı, insanlar arasındaki iletişim tarzı, inancı hakkında günümüz çalışmalarına ışık tutmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda görülen bu özelliklerin yanında metnin üretildiği toplumun sahip olduğu şifacılığa dair geleneksel tıp unsurlarından izler taşıdığı da düşünülmektedir. Tarihî çağlar boyunca her toplum, hastalıkların şifasını bulmak ve sağlıklı olma durumunu korumak için çeşitli yöntemler geliştirerek bunları kullanmıştır. Sağlık insanoğlunun doğa ile uyumuna göre şekillenen bir durum olagelmıştır. Hemen hemen her toplum, yaşadığı coğrafya ve iklime göre bir tıp repertuarı geliştirmiştir. İnsanın doğayla uyumunun bir ürünü olan en eski tıp ise "geleneksel tıp" olmuştur. Geleneksel tıba ait yöntemlerin bir kısmı yazılı eserler ve sözlü kültür aracılığıyla günümüze kadar ulaşırken birçoğu da unutulmuştur. Bunlardan en çok bilinenler ve günümüze kadar ulaşanlar Çin, Tibet, Mısır, Hint ve Uygur tıbbi olmuştur. Özellikle Türk kültürünün bir parçası olan Uygur medeniyetinin geleneksel tıp verileri beş bin sene öncesine kadar dayanmaktadır. Geçim kaynağı, yaşam biçimi, din, coğrafya gibi kültürel bellek verilerinin yanında çok köklü bir geçmişe sahip olan geleneksel tıp bilgisi de sözlü gelenekteki mit ve destan gibi halk anlatılarında yerini bulmuştur. Ancak bugüne kadar halk anlatıları hakkında geleneksel tıbbin mizaçlar teorisi kapsamında herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Uygur geleneksel tıbbi mizaç teorisinden hareketle Türk halk anlatılarının en eski örneği olan Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'ndaki insan betimlemeleri analiz edilmiştir. Yöntem olarak doküman analizi kullanılmış olup metin tahlili gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada geleneksel Uygur millî tıbbının dört madde teorisinde yer alan ateş/safravî, hava/kan/demevî, su/limgavî/balgamî, toprak/sevdavî mizaca göre Oğuz Kağan tipi incelenmiştir. Oğuz Kağan'ın bir alp tipi olarak geleneksel tıba göre dengeli bir kişilik özelliği sergilediği görülmüştür. Bu kapsamda gerek sahip olduğu misyonu yerine getirmek ve gerekse beden tasvirlerindeki resmedilişinden deme vî, safravî ve sevdavî mizaç özelliklerini dengeli bir şekilde yansıttığı sonucuna ulaşılmakla beraber baskın olan mizacın ise deme vî/kan mizaç olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Kağan, dört mizaç teorisi, geleneksel tıp, Uygur harfli Oğuz Kağan destanı.

¹ Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi. sunayakkaya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5640-3111>

GİRİŞ

Türkler tarihin en eski, en hareketli kavimlerinden biridir. Türklerin en eski boylarından Oğuzların milattan çok önce başlayan savaşları, Oğuz Kağan etrafında teşekkül eden yüzyıllar boyunca sözlü edebiyatta yaşadıkdan sonra yazıya geçen çeşitli destanların konusunu teşkil ettiği görülmektedir. Bu kapsamda yazıya geçirilen en önemli destanlardan biri de Oğuz Kağan Destanı'dır. Oğuz Kağan Destanı, Türk ve dünya tarihine şekil veren Türklerin inançlarını aksettirmektedir (Kaplan, 1979, s. 17-18). Bunun yanında Oğuz Kağan Destanı'nın görülen kısmı, Türk toplumunun devlet sisteminin misyonu, yapısı, toplum içerisindeki insan ilişkileri, din, sanat ve insani değerlerini yansıtmaktadır. Bunların dışında Oğuz Kağan Destanı'na farklı konular kapsamında bakmak ve onu incelemek farklı bakış açılarını ve yorumlarını beraberinde getirmektedir. Ancak bir metnin yorumlanması, ortaya konulduğu toplumun farklı özellikleri keşfedildikçe farklılaşmakta ve derinleşmektedir. Çünkü sözlü kültür anlatıları yüzyıllar boyunca gelen bir birikimin belleğidir. Bununla birlikte sağlık ve hastalık kavramları bir toplumun kültürüyle yakından ilişkili olduğundan bu kavramlar, toplumun değerleri, davranış ve inanç sistemleri içerisinde halk anlatılarına yansımaktadır (Bayat, 2016, s. 26). Özellikle eski Türk toplumlarında dinî-sihri nitelik taşıyan mitlerin, hastalıkların sağaltılması işlevine sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla mitlerin sağlık ve hastalık arasındaki ilişkiye dair birikimini kendinden sonra oluşan destanlara aktardığı söylenebilir. Bu kapsamda Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Uygur Türklerine ait köklü bir geçmişi olan geleneksel tıba ait izlere de rastlandığı ifade edilebilir.

Geleneksel tıbbın tarihî olarak ne zaman ve kim tarafından başlatıldığı bilinmemektedir. Ancak ilk insanın tabiat hadiseleri karşısında takındığı tutumlardan doğmuş olabileceği yaygın olarak kabul gören bir görüştür. Tarihin geçmiş dönemlerinde göçebe olarak yaşayan toplumların hayat tarzı doğaya uyumlu olarak gelişmiştir. Geleneksel tıbbın temelini oluşturan dört mizaç teorisi, yaklaşık 3000 yıl hüküm sürmüş Şamanizm inancından ve bu inanç sistemine bağlı Hunlar zamanından günümüze ulaşan yaklaşık 7000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Şamanizm'de Tanrı'nın bütün insanları ve varlıkları dört maddeden yaratarak bu dört maddeyi insanlığa hediye ettiğine inanılmaktadır (Nazar, 2017, s. 9). Bu kapsamda varlıkların oluşumunun ana sebebi olan dört unsurdan ateş-hava-toprak-su ile ilgili gözlem ve deneyimlerini insan davranışlarıyla ve dolayısıyla sağlığı ile ilişkilendirerek genelde bir hayat biçimi, inanç sistemi, özelde ise bir tıp sistemi oluşturulmuştur. Buradan hareketle geleneksel tıp alanının halk hekimliğini/halk tıbbını da kapsayan daha genel bir tıp sistemini karşılayan bir kavram olduğu söylenebilir.

Dört mizaç teorisi Yunanlı filozof, hekim ve gezgin Hipokrat'a dayandırılrsa da yazılı kaynaklar çıkış ve yayılış noktasının Orta Asya ve Yakın Doğu olduğunu göstermektedir. Hipokrat, Karadeniz seyahati esnasında Orta Asya'dan gelerek buralara yerleşen İskitlerin tıbbını incelemiş ve tıbbın temelini oluşturan dört maddenin (ateş, hava, su, toprak) ve bunların insan vücudundaki etkileri sonucunda oluşan dört "hıltı"ın (safra, kan, balgam, sevda) varlığını kabul ederek bu tıbbın etkisinde kaldığını kitaplarında ifade etmiştir. Hipokrat ile hemen hemen aynı dönemde yaşayan Çin'in efsanevi tarihçisi Sımaçen de bu bilgileri doğrulamış ve eserlerinde belirtmiştir (Nazar, 2006).

Geleneksel tıp ile ilgili ilk bilimsel izler ve yazılı deliller 5000 yıl öncesine, Türklerin atası olarak kabul edilen Nuh peygamberin oğlu (Ham-Sam- Yafes) Olcay Han'ın "Türk" adlı oğlundan türeyen Türk kavmine kadar dayandırılır. Daha sonra buradan Hun, Uygur, Hint, İran, Yunan ve Yakın Doğu medeniyetlerine kadar uzanmaktadır (Nazar, 2017, s. 7). İslamiyet öncesi döneme ait geleneksel Türk tıp tarihinin izinin sürülebileceği yazılı eserlerden ilki Uygurlara ait olan Turfan yazmalarıdır. 7-14. yüzyıllar arasında Tuna Nehri ile Kore arasında geniş bir coğrafyada medeniyet kuran Uygurlara ait ilk tıp metinleri R. Rahmeti Arat tarafından Almancaya tercüme edilmiştir (Ünver, 1937, s. 25). Ayrıca yazılı eserlerde, İslamiyet öncesi döneme ait tıp ile ilgili birçok kelimeye de rastlanmaktadır. Kutadgu Bilig, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü ve Dîvânü Lugâti't-Türk'teki tıpla ilgili kelimelere bakarak Uygurlardan itibaren İslam öncesi Orta Asya Türk tıbbının geçmişe göre hayli gelişmiş olduğu söylenebilir (Bayat, 2016, s. 247). Kutadgu Bilig'de 1053 ile 1073'üncü beyitlerde dört unsurdan bahsedildiği görülmektedir:

"Uyumlu unsurlar içten karıştı

Güçlendi biri, üçünü tuttu bastırdı" (1053)

"Unsurlar değişti, çiğ oldu aşı

Ağır oldu gönlü, hastalandı" (1054)

"Unsurlar bozulunca gücü çok eksildi

Sөгüt gibi düz bedeni, eğildi gitti" (1055) (Yusuf Has Hacib, 2019, s. 111).

Beyitlerde geçen "unsur/tadu" kelimesi insan bedenindeki balgam, safra, sevda ve kanın uyumudur (Yusuf Has Hacib, 2019, s. 111). Bu unsurların uyumunun bozulması, geleneksel tıba göre hastalığın sebebidir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig gibi tarihi önemi bulunan bir eserde geleneksel tıba ait bu mizaç unsurlarının geçmesi, sözlü kültür anlatılarında da bu unsurların izlerinin olabileceğinin ispatı niteliğindedir.

1. GELENEKSEL TIPTA DÖRT MİZAÇ ÖZELLİKLERİ VE HALK ANLATILARI

Sözlü kültür bin yıllar boyunca nesilden nesile aktarılmıştır. Bu, bir taraftan onun zaman içerisinde birtakım farklılaşma/değişim-dönüşüm geçirmesine sebep olurken öte yandan sahip olduğu birçok unsurun anlamını yitirmesini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle halk anlatılarında yer alan birçok motif gibi ateş-su-toprak-hava da sadece dinî-kutsal ve inançsal boyutuyla ele alınmış ve yorumlanmıştır. Bununla birlikte, olay ya da nesneyi içeriklendiren gerçek bilgi kaybolduğunda içeriği kaybolan kültürel deneyimin doğal bir sonucu onun mistikleştirilerek büyü-sihir ve kutsal olarak nitelendirilmesine sebep olur. Başka bir ifadeyle insanın sebep-sonuç ilişkisi kuramadığı her şeyi mistikleştirme eğiliminde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu durum, halk anlatılarındaki geçmişten gelen deneyimlerini gerçekçi bir zemine oturtmaya engel teşkil etmektedir. Örneğin elma halk hikâyelerinde ve masallarında, hatta birçok toplumun yaradılış mitinde karşılaşılan bir motiftir. Elma, dünya mitolojisinde ilk yaratılışın ve üremenin sembolüyen Anadolu'da bolluk, bereket, üreme simgesidir (Altun, 2008, s. 263). Özellikle elma, mitlerde türeyişle ilgili halk hikâyeleri ve masallarda bunun bir uzantısı

olarak üreme-hamile kalma yani çocuksuzluk motifi kapsamında görülmektedir. Bu yönüyle elma ilk yaradılıştan bu yana birçok dünya mitolojisinde kutsal bir meyve olarak tanımlanmaktadır. Fakat elma geleneksel tıbbı göre demevî (nemli-sıcak) mizaçlı bir meyvedir. Elma yaradılıştaki türeyişin yanı sıra geleneksel tıbbı göre sahip olduğu mizaç dolayısıyla kadına üremenin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyduğu nemi ve sıcaklığı sağlayıcı bir özelliğe sahiptir. Geleneksel tıpta, hamilelik için beslenme programlarında destekleyici bir gıda olarak verilir (Özhan, 2020). Bu yönüyle halk anlatılarında üremenin bir imgesi hâline dönüştüğü ifade edilebilir. Halk inançlarında bilmecelerde, atasözlerinde, manilerde, türkülerde geçen, halk kültüründe büyü ve nazarla ilgili üzerlik etrafında gerçekleştirilen uygulamalar da insanın mistikleştirme eğilimine örnek olarak gösterilebilir. Ancak üzerlik geleneksel tıpta 3. derece kuru sıcak bir tabii ilaçtır (Nazar, 2017, s. 137). Dîvânü Lugâti't-Türk'te İlrük olarak Uç dilinde kullanıldığı ifade edilen üzerlik "Safra ve balgamı söktüren bir ot tohumu" şeklinde geçmektedir (Atalay, 1985, s. 105).

Halk tıbbında ve geleneksel tıpta kullanılan üzerlik tohumları, sabit yağ ile % 2.5-3 oranında indol alkaloidleri (harmin, harmol, peganin, harmalin) içerir. Bu alkaloidlerin % 50-70'ini psikomimetik bir etkisi olan harmalin oluşturur. Tükürük salgısını azalttığı, damarları genişleterek kan basıncını düşürdüğü, bağırsak kurdunu düşürdüğü, prostat tedavisinde kullanıldığı, hemoroitten karın ağrısına kadar pek çok hastalığa iyi geldiği düşünüerek çeşitli yol ve yöntemlerle Anadolu'nun hemen her yerinde halkça kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca afrodisyak olarak felçlere karşı, "sevdadan kaynaklanan ağrılar" için, göz hastalıklarında da yaygın bir biçimde üzerlikten yararlanılmaktadır. Dolayısıyla üzerliğin halk anlatılarından halk inançlarına bu kadar geniş bir alanda kullanılması etken madde boyutunda sahip olduğu tedavi edici özelliklerinden ileri gelmektedir.

Dört mizaç teorisinde sözü edilen dört unsur/anâsır-ı erbaa, gerek eski Türk halk anlatılarında ve gerekse Osmanlı Dönemi eski Türk edebîyatı metinlerinde sıkça kullanılmıştır. Buna göre ateş, hava, su ve toprak sıcaklık-soğukluk, kuruluk ve nem özelliklerine göre değerlendirilmektedir. Çünkü teoriye göre bir maddenin varoluşunu tamamlayabilmesi ve yeryüzündeki varlığını devam ettirebilmesi için bu dört unsurun kendisinde dengede olması gerekmektedir. Dört unsurdan birinin ya da birkaçının maddesel olarak miktardaki dengesi veya yapısı bozulduğunda hastalıklar, anomalik durumlar meydana gelerek varlığın sona ermesine sebep olmaktadır. Bu durum hem onun bütün varlıkların oluşumunun temelinde yer alması hem de bu özelliğinden dolayı inanç sistemi içerisinde kutsal bir öneme sahip olmasını sağlar. Bu kapsamda insan vücudunda bulunan bu dört maddenin geçmişten günümüze kullanılagelen bazı deyimlerin oluşmasına kaynaklık ettiği görülmektedir. Örneğin, halk arasında dermansız bir aşka veya aşk hastalığına tutulmanın bir ifadesi olarak kara sevda deyimini kullanılmaktadır. Sevda, doğadaki toprağın karşılığı olarak dalakta depolanan kana koyuluğunu veren kara renkli bir sıvının adıdır. Bu sıvının anormal şekilde artması ya da azalması sinir hastalıkları, akıl hastalıkları, takıntı (melankoli), vesvese gibi belirtilerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu rahatsızlığın bedensel etkileri insanın psikolojisi üzerinde de etkili olabilmektedir. Sadece sevdanın artması değil safranın yanarak siyahlaşması da bu rahatsızlığa neden olabilmektedir. İbn İmran'a göre çok fazla dinlenme ve uyku, vücutta çürüten ve kara safraya dönüşen atık madde birikimine yol açarak kara sevda hastalığına

neden olabilir ya da fazla harekete bağlı olarak artan ısı nedeniyle vücuttaki nem tükenip kara safra haline gelen buharlar ortaya çıkabilir. Ayrıca, aşırı sıcak-kuru veya soğuk kuru karakterli kan üreten ve hızla kara safraya dönüşen ağır gıdalarla beslenmek; aşırı sıcak kuru veya soğuk-kuru yerlerde yaşamak ya da bataklık ve boğucu bölgelerde ikamet etmek; bir alışkanlığın kesintiye uğraması (örneğin fiziksel egzersiz veya düzenli kupa çekirme); sarhoşluk, çilecilik (bütün gece uyanık kalan filozofların yaptığı şekilde) gibi etkenler de melankoliye yol açar. Çünkü bu durumlarda kan azalır; kalınlaşır ve kara safraya dönüşür (Ulman, 1978, s. 75'ten akt. Önder, 2020, s. 33). Üzüntüyle beraber bu madde vücutta arttığında takıntılı durumlar da artmaya başlar. Bu durumun şiddetlenmesi halk arasında kara sevda olarak bilinir (Koyuncu, 2019, s. 78). Yüne halk arasında kullanılan kanı bozuk deyimini de geleneksel tıbbın deneyimsel belleğini taşıyıcısıdır. Kan geleneksel Uygur tıbbında ruhu besleyen madde olarak bilinir. Kanın yapısı bozulduğunda kişinin toplumun beklentisini karşılayan kişilik özelliklerinin bozulduğu da öngörülür. Bu nedenle kanı bozuk deyimini oluşturmuştur (Özhan, kişisel görüşme: 2020). Bununla birlikte sıcaklığın ve soğukluğun özelliklerine bakılarak bir insanın cana yakın olması sıcak kanlı, mesafeli duruşu, tepkiselliğinin az oluşu ise soğuk kanlı deyimleriyle ifade edilegelmiştir.

1.1. Geleneksel Uygur Millî Tıbbına Göre Dört Madde ve Mizaç Özellikleri

Mizaç kelimesi Arapça bir kelime olup birinci bir maddenin ikinci bir maddeye karışmasından oluşan bir mürekkebat/karışım manasına gelir ve 4 hıltın birbirine etkisiyle meydana gelen 4 çeşit keyfiyat (oluşan enerji) “mizaç” diye adlandırılır. Günümüzde mizaç kavramının anlamı genişlemiştir. İnsanın psikolojik karakteri manasında kullanılmakla birlikte biyoloji, fizyoloji, patoloji, biyokimya gibi alanlardaki tüm hastalıklarla ilgilidir (Nazar, 2008, s. 33). Geleneksel Uygur millî tıbbında sağlık durumunun tespiti için kişinin sağlık ve ruhsal durumunun tahlil edilmesine olanak sağlayan mizaçlardan yararlanır.

Geleneksel Uygur millî tıbbında dört hılt/sıvı/humor olduğu kabul edilmektedir. Bu dört hılt kişinin sağlık durumlarının yanı sıra sahip olduğu mizacının yani doğuştan getirdikleri huy veya kişilik özelliklerinin oluşmasında da belirleyicidir. Dolayısıyla kişinin mizacı ve sağlığı, sahip olduğu mizaca göre, sıvıların vücuttaki dengesine bağlı bir durumdur. İnsan vücudundaki 4 temel sıvı/hılt/humordan birinin diğerlerinden fazla olması, mizacın demevî/sanguin (sempatik, sıcakkanlı), sevdavî/mélancolique (melankolik, karamsar), safravî/coléretique (öfkeli, tezcanlı) ve balgamî/flégmatique (sakin, tembel) olmasına yol açar (Bayat, 2016, s. 125). Mizaç/huy doğuştan bireyin getirdiği kişilik özellikleridir. Bireyin doğduktan sonra beslenme, iklim, coğrafi şartlar, duyu durumları gibi etkenler bireyin sahip olduğu ana mizacından başka mizaçlar meyillenmesine, başka bir deyişle başka mizaçların özelliklerini yansıtmasına neden olduğu deneyimlenmiştir. Bu kapsamda kişinin ana mizacı hiç değişmezken başka mizaçların özellikleri kazanması durumu da kabul edilen bir durumdur. İnsanı bütüncül bir yaklaşımla ele alan geleneksel Uygur millî tıbbı bin yıllar öncesinden gelen deneyimi doğal olarak Türk insanın kültürel belleğinde yansımalarını bulmuştur. Özetle kişinin mizacı sadece sergilediği kişilik özellikleriyle değil, sağlık durumu hakkında bilgi veren dört maddenin bedendeki işaretlerini okumakla tespit edilebilmektedir. Bu bilgiler

ışığında Oğuz Kağan Destanı'nda alp tipinin beden tasvirlerinden hareketle yapılan kişilik analizlerinde birer motif olarak yerini aldığı söylenebilir. Yapılan kaynak incelemesinde (Nazar, 2008; Özhan, 2020; (İbn Sina, 4829/33; 2017c'den alıntılan Temizkan ve Ayvalı, 2022; Süveren ve Uzel, 1988) geleneksel Uygur millî tıbbına göre bu dört mizacın özellikleri şöyledir:

1.1.1. Safravî Mizaç Özellikleri (Kuru-sıcak/ Güneş/Ateş/Sarı)

Safravî mizaç ateş grubunda yer aldığından ateşin özelliklerine sahip hareketli, yoğun duygulu, aktif, tez canlı, hararetili mizaçtır. Safra hıltı insanda yüksekse veya anormal ise insanda fazla sinir, fazla hareket olur. Bu özellikleri sebebiyle tarihte mizaç ilmine göre büyük devletler kurmuş ve yıkılmış kişilerin safravî mizaçlı olduğu tahmin edilmektedir. Aktif, tez canlı ve yoğun duygulu olmaları devlet kurmalarında rol oynarken asabi olma özellikleri de devlet yıkımda rol oynadığı söylenebilir. Bedensel olarak esmer, ince-güçlü, yağsız bir beden olarak tasvir edilen bu mizacın göz beyazı sarı olur, cildi sarımtırak olur, dil ortasındaki kısmı sarı ve yapışkanimsi görünür, ağız tadı acı ve zayıf (kilo) olurlar. Kas yapısı normal ama zayıf görünümlü olurlar.

1.1.2. Demevî Mizaç Özellikleri (Nemli Sıcak/Hava/Kan/Kırmızı)

Demevî mizaç denge mizacı olarak kabul edilir. Bu nedenle demevî mizaca sahip insanlar, hafızalarının yüksek olması ve zihinsel faaliyetlerinin dengede olmasından dolayı danışılan kişiler olarak mizaç ilminin yaygın olduğu toplumlarda yerlerini almışlardır. Tarihte büyük devletler kurmuş hükümdarların danıştığı vezirler ve danışmanların demevî mizaçlı kişiler olduğu geleneksel tıp mizaçlar alanında kabul görmüş yaygın bir kanaattir. Yumurta hücrelerine giren meni kısa sürede değişerek kan pıhtısına dönüşür. Bu nedenle bu mizaç hayatın başlangıcını temsil etmektedir. Anâsır-ı erbaada hava elementine karşılık gelmektedir. Saf hava iletimini sağlar. Bu yönüyle de bir yere hayat veren, canlandıran, hayatın devamını sağlayan özelliklerine de sahiptir. Demevî mizaç İbn-i Sina'nın sistematize ettiği ilm-i mizaca göre, geçmişin bilim-ilm ile münasebet içinde olan alimlerini, günümüzün de akademik çalışmalarda bulunan bilim insanlarını (ilimsel-bilimsel çalışmalardan haz alan insanları) kapsayan sınıflamadır. Ahlat-ı erbaa dengeleri beyni faaliyetlerde daha başarılı olmalarına yol açarken mükemmeliyetçi bir kişilikle beraber tat analizi, tahammülsüzlük gibi özellikleri de mizaçlarına eklemektedir. Bedensel özellikleri esmere yakın buğday ten, belirgin yüz hatları, kabarık göğüs kafesi, güçlü bir beden olarak tasvir edilmektedir. Kan hıltı yüksek ve anormal oranda olursa kişi şişman, yüz şekli yuvarlak ve kırmızı, dili kırmızı, ağız tadı çok tatlı, boynu kısa ve orta boylu, göz beyazı kırmızıdır. Kas yapısı çok güçlüdür.

1.1.3. Limgavî-Balgamî (Nemli-soğuk/su/ beyaz)

Su elementi bütün mitolojilerde hayatın başlangıcını temsil etmektedir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de "insanın bir damla sudan yaratıldığı" geçmektedir (Yasin/77). Su, vücutta taşıyıcı olarak görev yapar. Balgamî mizaç, yaşam kaynaklarından birisi olan su elementine karşılık gelmektedir. Suyun özelliklerini taşıdığından soğuk ve nemli grupta yer alan mizaçtır. Su aynı zamanda yaşamın önemli bir elementi olan ışığı da emme özelliğine sahiptir. Bu nedenle su miktarı dengede olan cisimlerin ve kişilerin yüzleri oldukça aydınlık ve parlak olur. Bu grupta yer alan

bireylerin ortak belirgin özellikleri hassasiyet, empatik, duygusallık, sukûnettir. Genellikle kadınların sahip olduğu bir mizaç olarak bilinmektedir. Balgam hıltı yüksek ve anormal oranda olursa kişinin rengi beyaza yakın, ağız tadı tatsız, dili kalın, büyük ve beyaz, gözbebeği küçük, gözün beyazı büyük olur. Hafıza kabiliyeti diğer mizaçlara göre düşüktür. Vücutlarında yağ oranı yüksek olur.

1.1.4. Sevdavî Mizaç Özellikleri (Kuru- soğuk/Toprak/siyah)

Hafızaları çok güçlüdür. Var olan her maddeye şeklini veren ve yeryüzünde dengeyi sağlayan maddedir. Sevdavî mizaç, mizaç tayininde hüzne yatkın, edebî gücü yüksek, romantik hissiyatlara sahip insanların mizacı olarak tanımlanmaktadır. Bedensel hareketliliği toprak gibi yavaş olmakla beraber, yolda durup düşünerek ilerlerler, zihinsel faaliyetleri, düşünme hızları ve olayların çok farklı yönlerini görebilme yetenekleri ile diğer mizaçlardan ayrılırlar. Dolayısıyla sevdavî mizaç grubunda yer alan insanların toprak misali doğru beslendiğinde verimli, ılımlı, üretken, üretmeye ihtiyaç hissedenden yapıda bireyler olduğu gözlemlenmiştir ancak mizaçlarının dengesini bozacak durumlar hasıl olduğunda bu üretken yapıdaki insanlar kuruyarak çorak, verimsiz, hüznü bir insana dönüşürler, en belirgin görülen rahatsızlıkları verem, kara sevda, elem (depresyon) hastalıklarıdır. Bu yönüyle sevdavî mizaç tıpkı safravî mizaç gibi tarihte devlet kurup yöneten ve dünyada kurulmuş devletleri yıkan kişiler olarak mizaç ilminde yerini almışlardır. Sevdavî mizaçlı bireyler her mizaçta olduğu gibi buldukları grubun özelliklerini sergilerler. Beyaz tenli, ince, uzun, narin yapıdaki bu mizacın insanları el ve ayaklarının soğuk olması, bedensel ateşlerinin düşüklüğü ile bilinmektedir. Sevda hıltının yükselmesi veya anormal oranda olması durumunda kişi esmer, dili küçük ve siyah, ağız tadı ekşidir. Göz beyazı maviye dönüktür. Kas yapısı zayıftır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013; akt: Kırıl, 2020, s. 173). Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz Kağan'ın beden tasvirleri Uygur millî tıbbının mizaç analizine göre incelenmiştir.

2.2. Araştırmada İncelenen Eser

Bu araştırmada Oğuz Kağan Destanı'nın İslamiyet öncesi Uygur harfli metninden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi (2003) adlı çalışmasındaki Türkiye Türkçesine aktarılmış destan versiyonu bu çalışmada kullanılmıştır. Oğuz Kağan'ın beden tasvirleri incelenmiştir.

2.3. Araştırmanın Veri Analizi

Araştırmada nitel veri analiz yöntemlerinden tümevarımcı veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Tümevarımcı analizde amaç toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 249). Bu başlıkta Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz Kağan'ın beden tasvirleri Uygur millî tıbbının mizaç analizine göre incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Oğuz Kağan Destanı bugüne kadar, Türk halk anlatı geleneği destan kahramanının sahip olduğu misyon (amaç) sebebiyle daha çok Gök Tanrı dini ve Şamanizm inancı ile ilişkili bir biçimde ele alınmış ve incelenmiştir. Özellikle Türk mitolojisindeki kahramanların sahip olduğu beden tasvirleri gök tanrı ile ilişkilendirilerek kahramana kutsal bir nitelik kazandırılmıştır. Alp tipine olan bu yaklaşım tarzı doğru fakat eksiktir. Çünkü destanlar bütün bir toplumun bütün kültürel özelliklerini yansıtan edebî eserlerdendir. Bu nedenle bir topluma ait ekonomi, coğrafya ve iklime bağlı oluşmuş kültürel birçok unsuru yansıtır. Bunlar arasında deneyimin bilgiye dönüştüğü sağlık ve hekimlik uygulamaları da sayılabilir. Bu kapsamda oluşmuş Geleneksel Uygur millî tıbbının edebî metinlerde özellikle kahramanların idealize edilmesinde önemli bir işleve sahip olduğu ileri sürülebilir. Özellikle Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın beden tasvirinden hareketle bir kahramanın sahip olması gereken kişilik özelliklerine atıfta bulunulması geleneksel Uygur millî tıbbına ait izler olduğu ifade edilebilir.

“1. Olsun dediler.

Onun resmi işte budur:

2 Ondan sonra da yine, sevinç, neş'e buldular.

Yine günlerden bir gün:

3 Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu,

Ay Kağan'ım o gündü, bir erkek oğlu oldu.

4 Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi,

Kıpkızıl ağızıyla, ateş gibiydi benzi.

5 Al al idi gözleri, sacları da kapkara!

Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!” (Ögel, 2003, s. 115).

Destanın giriş bölümünde “Onun resmi işte budur” ifadesiyle Oğuz Kağan'ın kim olduğu görsel betimlemelerle anlatılmış. “İnsan bir kişiyi tanırken ilk onun dış görünüşüne bakar. Görsel algılama sürecinde bireyler algılanan kavrama ilişkin olarak öncelikli olarak yüzeysel bir edim süreci yaşarlar. Bu süreç iki boyutlu bir algılamadır. Bu aşamada bireyler görüntüleri genişlik ve yükseklik olarak algırlar. Bu süreç sonrası birey, görsel algı alanına giren kavrama ilişkin daha derinlemesine bir örüntü oluşturmaya başlar. Bu süreçte ise derinlik algısı ile birlikte üçüncü boyut devreye girer. Daha sonra kültürel alt yapısı ile kavramı anlamlandırır ve kavrama bir kimlik kazandırır yani kavramı tanır” (Booth, 2003; Findlay ve Gilchrist, 2003'ten alıntılanan Erişti, Uluysal, Dindar, 2013, s. 49). Görsel tanımlama alanı daha çok somut özellikleri kapsamaktadır. Ancak kişinin somut özelliklerinden soyut ve davranışa yansıyan kişilik özelliklerine ulaşılabilir. Dolayısıyla bir kişinin dış görünüşünün sağlıklı genel durumu kişilik özellikleriyle ilişkilendirilerek zihinde örüntülenir. Cesur birisi için halk arasında yaygın bir biçimde boyunu tabir etmek için iri yarı babayiğit, kapıdan geçmez gibi betimlemeler kullanılır. Bu türden betimlemelere destan kahramanlarının betimlemelerinde daha net bir şekilde rastlanılmaktadır. Fakat destan metinleri daha iç içe geçmiş birçok unsurun

izlerini taşır. Kültürel, sosyal, ekonomik, sağlık, din, inanç sistemi, gök bilimi başta olmak üzere bir destan kahramanı bir toplumun sahip olduğu bütün özellikleri bünyesinde toplayan ortak bir kişi tasarımıdır. Oğuz kağan destanı tarihî bir hadiseden çok atlı-göçebe medeniyetin hayat karşısında aldığı tavrı, hayat felsefesini ve ideal insan tipini temsil eden bir eserdir (Kaplan, 2007, s. 13). İdealize edilmiş bir kahraman tipi olarak Oğuz Kağan her açıdan güçlü, kuvvetli ve her yönüyle dengede olmayı temsil etmektedir. Türk destan kahramanlarının ön plana çıkan vasıflarından bir tanesi içinden çıktığı toplumun beklentisi olan misyonu gerçekleştirmek için sahip olduğu dengeli mizaç özelliğidir. Bu kapsamda Oğuz Kağan'ın tasvir ediliş biçimi geleneksel Uygur millî tıbbında yer alan mizaçlar ile örtüştüğü görülmektedir.

Oğuz Kağan'ın annesi Ay Kağan, oğlunu doğurma sahnesinde gözleri “Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu,” şeklinde tasvir edilmektedir. Işık Türk mitolojisinde doğumun ve döllemenin simgesi olarak geçmektedir. Oğuz Kağan destanında da Oğuz kağan bir ışık hüzmelerinden görülen bir kadınla evlenir ve çocukları olur (Bang, Rahmeti, 1936, s. 13). Işık aynı zamanda insanın renkleri algılamasını sağlayan bir elementtir. Yani hayatta görünür olmanın ilk şartı ışığın varlığıdır. Uygurca metinlerde yaruk Tanrının sıfatıdır. Tanrı parıltılıdır, ışıltılıdır (Arat 1991, s.5-11,13; Tekin 1986, s. 8-9,39). Bununla birlikte ışık bütün elementlerin üstünde bir mizaca sahiptir. Yaratıcı katından insana verilmiş bir ikramdır. Oğuz Kağan'ın doğumunda annesinin gözündeki parlamayla yapılan ışık vurgusu onun dengede bir mizaca sahip olduğunun ilk şartıdır. Çünkü Türklerin kabul ettiği dinlere ve inanç sistemlerine göre yaratıcı asla ilk yaratılıştaki kusurlu yaratılış gerçekleştirmez. Mizaç ilmine göre ise insan doğarken mizacı ve sağlığı ile dengede doğar. Daha sonrasında iklim, coğrafya, beslenme biçimi, yaşam şekli (mesleği, çalışma şekli vb.), duygu durumu gibi durumlardan dolayı kişinin mizacında meyillenmeler ve bozulmalar meydana gelir. Aynı zamanda ışığı bu kadar yansıtabilen Ay Kağan su/balgamî/Limgavî mizacı da temsil ettiği ve böylece hayatın, düzenin başlangıcını, kaostan kozmosa geçişin bir sembolü olduğu ifade edilebilir. Çünkü bütün dünya mitolojilerinde su kaostan düzene geçişin simgesi olarak yaratılışın başında mitlerde yerini alır. Su aynı zamanda bir şeye kıvamının verilmesini sağlayan bir denge unsuru, maddeyi birleştirmesi ve bir arada tutması, kirli olanı arındırması, kıtlıkta bolluk ve bereket getirmesi ve ışığı içine alarak bir şeyin daha canlı, diri ve parlak görünmesi gibi işlevlere de sahiptir. Bu kapsamda Oğuz Kağan'ın ilk doğum anında suyun ve ışığın aynı anda yer alması onun ileride bir kahraman olarak yaratıldığının ilk işaretleri olarak okunabilir.

Oğuz Kağan'ın destanda yüz rengi mavi olarak betimlenmiş: “Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi”. Mavi rengi toprak/sevdavî mizacın işaretidir. Bir insanda sevda maddesi arttığında yüzünün, dilinin ve göz beyazının rengi mavimsi bir hâl alır. Özellikle sevda maddesinin depolandığı dalak organı alınan kişilerin rengi maviye dönmeye başlar. Çünkü sevda maddesi dalak olmadığından artık kanda yoğun bir şekilde bulunmaya başlar (Özhan, 2020). Bu sebeple Oğuz Kağan'ın yüz renginin mavi yani gök rengi olması onun sevdavî mizacın devlet kurma, yönetme ve himayesine girmeyen devletleri de yıkma özelliğine destan metinindeki Oğuz Kağan'ın gerçekleştirdiği fetihler dolayısıyla da bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Oğuz Kağan'ın ağzı ve benzi ateş ve ateşin rengi kızıl renk ile tasvir edilmiştir: “Kıpkızıl ağzıyla, ateş gibiydi benzi” Kızıl/al rengi ile ilgili Türk mitolojisinde birçok çalışma yapılmıştır. Al daha çok varlığına inanılan koruyucu bir ruh olan “Al ruhu” ile bir arada kullanılmıştır. Al Türk kültüründe kanın ve ateşin rengi olarak kullanılmıştır. Ateşin en önemli özelliği ısıtıcı olmasıdır. Isı varsa hareketten bahsedilebilir. Bu kapsamda kanın hareketi için ısıya ihtiyaç vardır. Hareket ise hayatın devamlılığının bir şartıdır. Kısacası ateş ve kan birlikte yaşamın devamı için gerekmektedir. Uygur geleneksel millî tıbbına göre ruhun gıdası kandır (Özhan, 2020). Dolayısıyla al renginin ruh ile birlikte kullanılması Türk kültüründe tesadüfî bir durum olmasa gerek. Oğuz Kağan'ın ağzının ve benzinin kıpkızıl ve ateş gibi olmasının aslında onun ateş/safravî mizaç özelliğine bir gönderme olduğu sonucuna ulaşılabilir. Aynı zamanda bu durum, safravî mizacın aktif, tez canlı ve asabi olma özelliğinin bir yansımasıdır. Safravî/ateş mizacına ait bu üç özellik onun devlet kurmasında, kendisine itaat etmeyen devletler karşısında karşı konulamaz bir öfkeye sahip olduğu ve devletlerin onun karşısında durmaya cesaret edemediği durumu ile ilintilidir. Bununla birlikte safravî mizacın rengi sarının bu bölümde yer alması da dikkate değer bir konudur. Ateş/safravî ve demevî/kan mizacın özelliklerinin birbirinden ayrılmaz bir biçimde Oğuz Kağan'ın şahsında verildiği görülmektedir. Oğuz Kağan'ın bu şekilde mizaçların özelliklerinin birbiriyle ilintili bir biçimde kendisinde bütünleşik olarak toplaması onun idealize edilmiş bir kahraman tipi olmasından dolayıdır. Bu şekilde ateş ve kanın ortak rengi kızıl iki mizacı da ifade eder biçimde kullanılmıştır. Benzinin de kızıl olması onun demevî mizaç karakterini sergilemesiyle ilişkilidir. Daha sonrasında gözlerinin “al al” olarak resmedilişi onun kan/demevî mizaç özelliğine sahip olduğunun da bir işaretidir. Oğuz Kağan'ın saç ve kaşları da karadır. Kara rengi daha önce de ifade edildiği üzere sevdavî mizacın rengidir. Sevdavî mizaçta kişilerin rüyalarında siyah renk hakim olmakla birlikte tüyler ve saçlar kuru soğuk yani sevdavî mizaçlıdır (Nazar, 2008, s. 24-25). Türklerin genel olarak kara kaşlı ve saçlı olması ortak bir genetik kod olmakla beraber coğrafî bir ekotip ve bunun yanında mizaçları etkileyen ve kişilerin fiziksel özelliklerini şekillendiren iklim ve coğrafya ile etkileşim şeklinde ortaya çıkmış çok yönü olan bir durum olarak da değerlendirilebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak Oğuz Kağan destanı Uygur millî tıbbının mizaçlar konusuna göre incelenmiş ve Oğuz Kağan'ın beden tasvirlerinden yüz betimlemelerinin mizaçların özellikleri ile örtüştüğü tespit edilmiştir. Ancak Oğuz Kağan'ın idealize edilmiş bir alp tipi olması sebebiyle onun sözü geçen mizaçlardan sadece birine değil misyonu olan bir kişi olması dolayısıyla hepsinden özellikler taşıdığı görülmüştür. Oğuz Kağan'ın taşıdığı farklı mizaçlara ait birçok özellik onun düzen kurucu bir tip olmasının bir sonucudur. Aynı zamanda bir Türk toplumunun örnek önder tipi olarak dengede bir kişilik sergilemesi gerektiğinin de bir sonucudur. Bu bilgiler ışığında geleneksel Uygur millî tıbbının dil, damar ve bunlara ek olarak kişinin genel duruşu, sahip olduğu fiziksel özellikleri, ten rengi, derisinin esnekliği gibi kullandığı mizaç tespit ve tanı koyma yöntemlerine Oğuz Kağan'ı tasvir ederken yer verildiği saptanmıştır. Göz, ağız ve benzi tasvir edilirken ağırlıklı olarak hava/demevî mizacın özelliklerini taşıdığı vurgulandığından Oğuz Kağan'ın demevî mizaçlı olduğu ifade edilebilir. Oğuz Kağan'ın

demevî olarak tasvir edilmesinin sebebi ise deme vî mizacın denge kurucu ve sağlayıcı, zihinsel olarak dengeli bir akılı temsil etmesidir. Oğuz Kağan destanının giriş bölümünde yüz tasvirlerinin ardından yapılan beden tasvirlerinde de onun kas yapısının güçlü olduğunu belirten betimlemelere yer verilmiştir: “Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları sarnur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı.” (Bang, Rahmeti, 1936, s. 11). Oğuz Kağan'ın beden kas yapısının güçlü olduğunu belirtmek için yapılmış bu tasvir onun baskın bir şekilde deme vî mizacın özelliklerini taşıdığına bir göstergesidir. At sürüleri gütmesi ve bunun yanında av avlaması da deme vî mizaç olarak sergilediği fiziksel performansın üst düzey olduğunu bir kanıttır. Bedeninin baştan ayağı tüylü olması sevdavî mizaç özelliklerini bir önder olarak taşımasının bir delili olarak değerlendirilebilir. Bütün bunlara ek olarak giriş bölümünde beden tasvirlerinin yanında yemekle ilgili bilgilerin de verilmiş olması onun mizacını desteklemenin bir yansımasıdır. Hemen annesinin sütünü bırakması bunun yanında da çiğ et, çorba ve şarap istemesi doğuştan getirilen mizacın beslenme gibi dış etkenlerle diğer mizaçların özelliklerini kazanması bağlamında belirleyicidir. Gıdaların da mizacı vardır ve mizaç meyillenmelerinin ana sebebi beslenmedir. Süt geleneksel Uygur millî tıbbında nemli ve soğuk mizaçlıdır. Bu nedenle fazla tüketildiğinde kişiyi yavaşlatır ve balgami/su mizacına meyillenmeye sebep olur. Bir maddede nemin artması ve ısının azalması onun hızını yavaşlatan bir durumdur. Toprak suya, su havaya, hava da ateşe göre daha yavaştır. Çiğ et kanlı olması sebebiyle deme vî, şarap ise ateş/safravî mizaca karşılık gelmektedir. Oğuz Kağan'ın hızlı bir şekilde büyümesinin nedeni bu gıdaları tüketmesidir. Kırk gün sonra büyümesi, dile gelmesi, büyümesi ve yürümesi sadece olağanüstü bir destan kahramanı olmasından dolayı değil aynı zamanda onun beslenme şeklinin de bir sonucudur.

Tek boyutlu okunamayan insan yeryüzünde var olan keşfedilmiş veya keşfedilmeyi bekleyen birçok disiplinle etkileşim halinde olan çok boyutlu bir varlıktır. Bu nedenle geleneksel Uygur millî tıbbı mizaçlar ilmi “insanı küçük kainat” olarak tanımlar. Bu kapsamda insanın ortaya koyduğu ve oluşturduğu her ne varsa disiplinler arası bir yöntemle ele alınması çözüm odaklı bir yaklaşımdır. İnsanı ve onun ürettiği metinleri sadece inanç, din, psikoloji, sosyoloji, tıp, astronomi, astroloji, biyoloji, anatomi, kültür gibi tek yönüyle izah etmek bu metinlerden alınacak maksimum faydadan insanlığın mahrum olmasını sağlayarak sonraki nesillere miras olarak çok da işe yarar veriler bırakmanın önünde engel olabilmektedir. Bu nedenle farklı bakış açıları bilimsel anlamda elde edilen verilerin güvenilirliğini de arttırmaktadır. Bu bakış açısıyla ele alınan Oğuz Kağan destanı özelinde Türk kültürüne ait unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş kültürel belleğin yeniden hatırlanmasına ve canlanmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü insan geçmişten hareketle bugünü ve yarını tasarlama yeteneğine sahip bir varlıktır. Geçmişte var olan ve herkes tarafından bilinerek insanların yaşamlarını kolaylaştıran ve kültürel metinler içerisinde kodlanmış olarak var olan faydalı bilgiler ne yazık ki sözlü kültür geleneği içerisinde bağlam, kültürel, ekonomik, coğrafi, yaşam şekli gibi durumların değişmesi sonucu içerik kaybına uğrayarak günümüze gelmektedir. Bu durum bir yandan metinlerin işlevlerini yitirmesine neden olurken diğer yandan geçmişle ilintili yeni süreçlerin, oluşumların ve üretimlerin ortaya koymanın önünde bir engeldir. Ayrıca bilimsel platformda Oğuz Kağan gibi Türk kültürünün

kültürel belleğinin taşıyıcısı olan metinlerin dini ve inanç alanının dışında yine içinden çıktığı toplumun sahip olduğu hayatın farklı alanlarına ait kültürel birikimler kapsamında incelenmesi bilimsel anlamda tekrara düşmekten de alıkoymuş kabul edilebilir bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Altun, I. (2008). Türk halk kültüründe elma. *Turkish Studies*, 3(5), 262-281. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.424>.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lugat-it- Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. ve Arat, R.R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Erişti, S. D., Uluuysal, B. ve Dindar, M. (2013). Görsel algı kuramlarına dayalı etkileşimli bir öğretim ortamı tasarımı ve ortama ilişkin öğrenci görüşleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3(1), 47-66.
- <https://tengritagh.org/2017/04/01/uygurlarda-kadim-ve-geleneksel-tebabet-uygur-milli-tebabeti/> Erişim tarihi: 10.01.2023
- Kaplan, M. (2007). Türk edebîyatı üzerine araştırmalar - III tip tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Koyuncu, Z. (2019). Ahlât-ı erbaa/humoral patoloji teorisi ve divan şiirinde Hakkânî örneğinde işleniş. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 5(10), 75-97.
- Nazar, M. Ö. (2020). Geleneksel tıba giriş uygur tababeti. İstanbul: Milsan Basım San. Yayınları.
- Ögel, B. (2003). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önder, E. N. (2020). Hayatizade'nin illet-i merakiyye ve sevda-yı merakiyye risalelerinin klasik tıptaki ahlât-ı erbaa düşüncesine göre incelenmesi ve transkripsiyonlu metni. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı Bilim Tarihi Programı, İstanbul.
- Özhan, N. (2020). *Geleneksel Uygur millî tıbbında mizaçlar*. 3 Haziran-13 Ağustos 2020 tarihleri arasındaki ders notlarından alıntı yapılmıştır.
- Süveren, K. ve Uzel İ. (1988). İlk Türkçe tıp yazmalarına genel bir bakış. *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2, 126-142.
- Tekin, T. (1986). İslâm öncesi Türk şiiri. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri)*, 409.

- Temizkan, S. P. ve Ayvalı, H. (2022). İbn Sina eczanesinde şifanın kaynağı; yemek reçeteleri. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1).
- Ünver, S. (1937). Uygur Türklerinde tebabet esasları. *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, 2(5).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yusuf Has Hacib (2019). *Kutadgu Bilig*. (Tunçel, M., Çev.). Ankara: Gençlik Spor Yayıncılık.

FROM TRADITIONAL MEDICINE TEMPERAMENTS TO EPIC HERO DESIGN: A STUDY OF OĞUZ KAĞAN ACCORDING TO TRADITIONAL UYGUR NATIONAL MEDICAL TEMPERAMENTS

ABSTRACT

The Oğuz Kağan Epic is a work that provides information about the Turkic way of life from thousands of years ago. Its perspective on the world of past periods sheds light on the social and organizational structure of nomadic life, communication styles between people, and their beliefs. In addition to these features, it is thought that the epic also contains traces of traditional medicine elements possessed by the society that produced it. Throughout the history, every society has developed various methods to find cures for illnesses and maintain good health. Health has been a phenomenon that is shaped by the harmony of human beings with nature. Almost every society has developed a medical repertoire according to the geography and climate in which they lived. The oldest form of medicine that is a product of human harmony with nature is "traditional medicine." While some of the methods of traditional medicine have survived to the present day through written works and oral culture, many of them have been forgotten. The most well-known and surviving ones are Chinese, Tibetan, Egyptian, Indian and Uyghur medicine. The traditional medical data of Uyghur civilization, which is particularly a part of Turkish culture, dates back to five thousand years ago. In addition to cultural memory data such as livelihood, lifestyle, religion, geography, traditional medicine knowledge, which has a very deep-rooted history, has also found its place in folk narratives such as myth and epic in oral tradition. However, no research has been conducted on folk narratives within the scope of the temperament theory of traditional medicine. In this paper, human descriptions in the Uyghur letter Oguz Kagan Epic, which is the oldest example of Turkish folk narratives, were analyzed based on the Uyghur traditional medicine temperament theory. The method of document analysis was adopted in this study, and text analysis was carried out. In this paper, the Oghuz Khan type was examined according to the fire/safravî, air/blood/ demawi, water/limgavi/phlegm, soil/love temperament, which is included in the four-item theory of traditional Uyghur national medicine. It has been observed that Oğuz Kağan, as an alpine type, exhibits a balanced personality trait according to traditional medicine. To that extent, it is seen that the dominant temperament is the demawi/blood temperament although it has been concluded that it reflects the demawi, saffron and lovevish temperaments in a balanced way, both to fulfill its mission and to be depicted in body descriptions.

Keywords: Oguz Kagan, four temperament theory, traditional medicine, Oguz Kagan epic with Uyghur letters.

Makale Künyesi (Araştırma): Arslan, H. Ç. (2023). Hasarlı bir eski Uygurca belge üzerine düşünceler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 331-338.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1271320>

HASARLI BİR ESKİ UYGURCA BELGE ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Hüsnü Çağdaş ARSLAN¹

ÖZET

Eski Uygurlar, çoğunlukla çeviri eserlerden oluşan bir edebiyat meydana getirmiş olsalar da Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık özelliği taşıyan dinî metinlerin yanı sıra arkalarında farklı amaçlarla yazılmış din dışı birçok metin bırakmışlardır. Eski Uygurca belgeler arasında birçoğu Berlin’de olmak üzere, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde muhafaza edilen iki yüzün üzerinde şahsi ve resmî mektup bulunmaktadır. Eski Uygur mektuplarının hepsi kâğıt üzerine yazılmıştır. Takao Moriyasu tarafından *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*’da verilen bilgiye göre mektuplar yazı fırçaları yerine, daha çok kamış ya da tahta kalemler kullanılarak yazılmıştır ve mürekkebin niteliği, Çin’de kullanılanla benzerdir. Uygurca mektupların önemli bir bölümü, XX. yüzyılda Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Turfan ile Kansu’daki Dunhuang’da, ünlü Bin Buda Mağaraları’nda gün yüzüne çıkarılmıştır. Mektupların çok az bir bölümü Karahoto’da bulunmuştur. Bu çalışmada yorumlanan Eski Uygurca belge bir resmî mektuptur (dilekçedir). Mektup türündeki bu el yazması, Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisine ait Turfan Koleksiyonunda U 5994 (COUL no. 10) katalog numarasıyla kayıtlıdır ve orada korunmaktadır. İlk olarak 2009 yılında Simone-Christiane Raschmann’ın çalışmasında, daha sonra 2019 yılında Eski Uygurca mektupları derleyen, inceleyen ve sınıflandıran Takao Moriyasu’nun derleminde ayrıntılı incelenip yayımlanmıştır. Dilekçe türünde yazılmış bu Uygurca belgenin paleografik bilgiler adı geçen iki önemli araştırmacı tarafından önceki çalışmalarında verilmiştir. Yazılış tarihi ve kimden kime yazıldığı kesin olarak bilinmeyen bu resmî mektup veya basit dilekçe kâğıdında, belli belirsiz dikey-yatay katlama izleri bulunduğundan dolayı bu dilekçenin gerçekten herhangi birine gönderildiği düşünülmektedir. Dilekçe, yarı-kare (blok) yarı kursiv yazıyla on iki satır olarak kâğıdın ön sayfasına yazılmıştır ve arka yüzü boştur. İlk ve son satırları birkaç okunabilir sözcük dışında tümüyle eksik olmasına ve anlaşılmasına rağmen açılış ve bitiş kalıplarını tespit edebilen Takao Moriyasu, bu dilekçenin söz kalıbı hakkında “Type A” (A tipi) ifadesini yazmıştır. Simone-Christiane Raschmann, *Eski Türk Yazmaları Bölüm 14, Belgeler* adıyla çevrilebilen bilimsel eserinin ikinci kısmında 402 numarada işlediği bu fragmanın “Brief”

* Bu makale, 19-21 Eylül 2022 tarihleri arasında Polonya-Vaşova’da Vaşova Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi ile Siyaset Bilimi ve Uluslararası Çalışmalar Fakültesi iş birliğiyle Türkoloji ve İç Asya Halkları Bölümü tarafından düzenlenen *The Sixth International Congress of Turkology, Studies on the Turkic World – Multidisciplinary Perspectives*’te sözlü olarak çevrimiçi sunulan ancak özeti veya tam metni yayımlanmamış “Eski Uygurca U 5994 Numaralı Belge Üzerine (Raschmann 2009 ve Moriyasu 2019’a Katkılar)” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimidir.

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi. husnucagdas.arslan@idu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4618-2105>

(mektup) olduğunu ifade eder ancak ‘ötüg bitig’ başka bir deyişle ‘dilekçe, rica mektubu’ notunu Takao Moriyasu’ya atıfla düşer. Bu makalede, ayrıntılı incelenmeye çalışılan U 5994 numaralı Eski Uygurca fragman ile ilgili yeni okuma ve yorum önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Berlin, Turfan Koleksiyonu, mektup, dilekçe.

GİRİŞ

Türkçeye *Doğu İpek Yolu’ndan Eski Uygur Mektuplarının Derlemi* olarak başlığını çevirebileceğimiz eserinde Takao Moriyasu’nun sunduğu bilgilere göre Uygurca yazmalarda kullanılan mürekkebin Çin’dekilerle benzeştiği anlaşılmıştır, ancak mektuplar yazı fırçalarından çok kamyış ya da tahta kalemlerle yazılmıştır (COUL 5). Uygur mektuplarının hepsi kâğıda yazılmıştır ve Uygur alfabesi kullanılarak yazılmış iki yüzü aşkın sayıda Türkçe mektup bulunmaktadır. Bu mektupların birçoğu XX. yüzyılda Çin’in Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Turfan vadisinde veya Dunhuang’da keşfedilmiştir. Uygur mektuplarının çok az bir kısmı ise Karahoto’da gün yüzüne çıkarılmıştır (COUL 5).

Bu çalışmada incelenen belge, içeriğinde bulunan bazı sözlerden anlaşıldığı gibi, bir resmî mektup türü olan dilekçeye benzemektedir. Mektup fragmanı, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften’in Turfan Koleksiyonunda U 5994 (COUL no. 10) katalog numarasıyla muhafaza edilmektedir. Bu fragman, ilk kez 2009’da Alman Simone-Christiane Raschmann’ın katalog çalışmasında, daha sonra 2019’da Eski Uygurca özel mektupları derleyip inceleyen Japon Takao Moriyasu’nun *Corpus*’unda işlenmiştir. Yine 2019’da Macar Türkolog Vér’in “*Moğol İmparatorluğunun Posta Sistemine Dair Eski Uygur Belgeleri*” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz önemli çalışmasında birçok Eski Uygurca belge incelenmiş olmakla birlikte U 5994 katalog numaralı fragman bunlar arasında bulunmamaktadır (Vér, 2019, s. 50-53, 255-262). 2021 yılında tamamlanan doktora tezinde ise Arslan, bu fragmanın söz varlığını incelerken COUL’dan yararlandığını belirtmiş; ancak fragmanın metnine, Türkiye Türkçesine aktarmasına veya fragmanla ilgili açıklamalara çalışmasında yer vermemiştir (Arslan, 2021, s. 24). Bu makalede, bu Uygurca fragman ile ilgili birkaç yeni okuma önerisinde bulunulmuştur.

İNCELEME

Turfan’da keşfedilen ve günümüzde Almanya’da Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi’nde U 5994 katalog numarasıyla muhafaza edilen bu Eski Uygurca el yazmasının çeviri yazısı ve söz konusu belge üzerine paleografik bilgiler daha önce farklı çalışmalarda Raschmann (2009) ve Moriyasu (2019) tarafından verilmiştir, bkz. (AtHDok. 120; COUL 32-33). Söz konusu Eski Uygurca mektup kâğıdında, belli belirsiz dikey-yatay katlama izleri bulunduğundan dolayı bu belgenin gerçekten birine gönderildiği düşünülmektedir (AtHDok. 120; COUL 32). Mektup, yarı-kare (blok) yarı kursiv yazıyla on iki satır olarak kâğıdın [yükseklik: 15 cm (Moriyasu, 2019) / 16,2 cm (Raschmann, 2009); genişlik: 22,5 cm (Moriyasu 2019) / 22,2 cm (Raschmann, 2009)] recto (ön) sayfasına yazılmış olup verso (arka) yüzü boştur (COUL 32).

İlk iki satırın ve son satırın neredeyse tamamen eksik olmasına ve anlaşılmasına rağmen açılış ve bitiş kalıplarını belirleyebilen Moriyasu, bu mektup için “Type A” (A tipi) notunu düşmüştür (COUL 32). Raschmann, *Alttürkische Handschriften Teil 14, Dokumente* adlı çalışmasının ikinci bölümünde (Teil 2) 402 numarada yer verdiği (AtHDok. 120) bu belgenin “Brief” (mektup) olduğunu ifade eder ancak ‘ötüg bitig’ yani ‘dilekçe, rica mektubu’ («Petition, Bittschreiben») (AtHDok. 120) notunu da Moriyasu’ya atıfla düşer. Aynı zamanda Moriyasu da COUL 10 numarada işlediği bu belgeyi mektuplar arasında saymaktadır (COUL 32).

Eski Uygurca Belgenin Transkripsiyonu ve Transliterasyonu²

Belge (*U 5994 için ‘Fragman I’e bakınız.*), aşağıdaki şekilde okunabilir ve yorumlanabilir³:

- 01 t(ε)ŋriken /•/L[ ]•••L [...
mkryk'n /•/l[ ]•••l [...
- 02 < boşluk > kulutı [...
< > qwlwty [...
- 03 (a)mtı ötüg bitigde ne **üküş ötüg ötü**
'mtı 'wytwk pytykd' n' 'wykws 'wytwk 'wytwnw
- 04 teginelim · bökün (? bo'kün) üç [...
t'kyn'lym · pwykwn 'wyc [...
- 05 -din yılıkçı · èl [...
dyn yylqyçy · 'yl [...
- 06 teginti · han [...
t'kynty · q'n [...
- 07 yègedmiş [...
yyk'dmys [...
- 08 inaru bèrü PW• [...
'yn'rw pyr w pw• [...
- 09 barı teginyük erti [...
p'ry t'kynywk 'rty [...
- 10 kelir erken · bolar-ka [...
k'lyr 'rk'n · pwl'r q'
- 11 ...]•••/ uzun taş altı(?) [...
...]•••/ 'wzwn t's ''lty(?) [...
- 12 ...]•SMYŞ atl(i)g [...
...]•smyş ''tlq [...
- devamı eksik -

² U 5994'ün ve birçok başka Uygurca fragmanın kullanım izni ve bir kullanıcı kartı, 22 Şubat 2020 tarihinde Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi, Berlin Devlet Kütüphanesi - Prusya Kültür Mirası, Şark Bölümünden adıma alınmıştır. Benimle iletişimde olan ve bu konuda yardımcı olan kurumun temsilcisi Kristina Münchow'a çok teşekkür ederim.

³ Bu metnin okunmasında ve yorumlanmasında Simone-Christiane Raschmann'ın (2009) ve Takao Moriyasu'nun (2019) yayınları dikkate alınmıştır.

Eski Uygurca Belgenin Türkiye Türkçesi Aktarması

01) Kutsal hükümdar(ın) (*teŋriken*) [huzuruna] /*/L[ ]****L... 02) <boş> [Onun] kulları...1... 03-04) Şimdi, (bu) dilekçede, ne (diye) çok ricada bulunup duralım. Bugün üç... 05-12) ...den hayvan satıcısı Êl... ulaştı. Han... Yëgedmiş ...o zamandan beri... varıp ulaşmış idi (*krş.* COUL 33: “have not ventured to go away”)... gelirken bunlara... Uzun dış (giysisi?) al(dı)... [...]smiş adlı... — (*kalamı eksik*) —

Eski Uygurca Belge Üzerine Açıklamalar

(2) Simone-Christiane Raschmann (2009) ikinci satırda yalnızca bir harf üzerine tahminde bulunurken (AtHDok. 120), Takao Moriyasu (2019), bu satırın sonunda okunabilen, bu kısımdaki, /q/, /w/ ve tahmin edilebilen // işaretlerinden hareketle ‘quluŋi’ (~ kulutı) transkripsiyonunu verir (COUL 32; kulut için ayrıca bkz. HA 422a). A tipi mektupların açılış kalıplarını düşündüğümüzde (COUL 12), Takao Moriyasu’nun bu varsayımına katılmayı uygun buluyoruz.

(6) Burada yazımını Simone-Christiane Raschmann, *k(a)ra* transkripsiyonuyla verirken (AtHDok. 120), Takao Moriyasu ‘xan’ olarak göstermektedir (COUL 32). Takao Moriyasu’nun okuyuşunun (*xan*), hem /q/ ve /’/ (a/e) işaretlerinin açık, okunabilir olması hem de ilk satırdaki *teŋriken* (HA 698b) ifadesinin metinde belirli bir bağlama işaret etmesi nedeniyle buraya daha uygun düşeceğine kanaatindeyiz.

(9) Dokuzuncu satırdaki ifadesi, Simone-Christiane Raschmann ve Takao Moriyasu’nun farklı okudukları kısımlar arasında en uzun olanıdır. Raschmann, AtHDok. 402’de incelediği U 5994 katalog numaralı fragmanda, ‘*bäri täginür* ärkä[n ...’ olarak verdiği dokuzuncu satırın okuyuşuna, ikinci sözcüğün transliterasyonu ile ilgili 4. dipnotundaki ‘Geschrieben ist: T’KYNYWR.’ açıklamasını da eklemekte, sözcüğün harf çevrimini bu şekilde vermektedir (AtHDok. 120). Moriyasu ise bu satırı, ‘*bari täginyük ärmäz*’ şeklinde okumaktadır (COUL 32). Biz de bu satırın ilk iki sözü için Moriyasu’nun okuyuşunu takip ederken son sözcüğün üzerine farklı düşünmekteyiz: *bari täginyük erti* [... 6, 7, 8 ve 9. satırı birlikte düşündüğümüzde bu ifadeden, “Han...Yëgedmiş’in (...) zamandan beri belirli bir yere gitme işini birden fazla kez yapmış olması” durumunun ifade edildiği anlaşılabilir.

(12) Belge üzerinde görülebilen son satırda, yani on ikinci satırda, Simone-Christiane Raschmann yalnızca harfleri tahmin ederek harf çevrimini ‘/SMYŠ ’’M/...’ olarak verir (AtHDok. 120). Takao Moriyasu ise söz konusu satırın okuyuşunu ‘/SMYŠ ärmäz [’ biçiminde göstermektedir (COUL 32). Bu çalışma dergiye ilk gönderildiğinde yani başta, satırın sonundaki yazımının harf çevriminin Moriyasu’nun okuyuşunun aksine, tıpkı Raschmann’ın gösterdiği gibi (AtHDok. 120), ‘m ile başladığı düşüncesi hâkimdi. Ancak hakem raporlarından birinde bulunan “Klasik Uygur imlasında *amti* sözcüğü düzenli olarak ‘*mti*’ şeklinde yazılmaktadır. Buradan hareketle bu bölümü *..mys atlig* ...

şeklinde okumak daha uygundur.” tespiti, özellikle mektupların bitiş kalıplarına da uygun olması nedeniyle kabul edilerek *amti* okuyuşundan vazgeçilmiştir.⁴

SONUÇ

Turfan’da keşfedilen ve günümüzde Almanya’da Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisinde U 5994 katalog numarasıyla saklanan bu Eski Uygurca el yazması metnin -anlaşılabilirliği kadarıyla- içeriğine göre, Simone-Christiane Raschmann ve Takao Moriyasu tarafından da kabul edildiği gibi “bitig” sözü sebebiyle genel anlamda “mektup”, özelde veya alt grupta ise “ötüg” sözü dolayısıyla “dilekçe veya rica / istek mektubu” kategorisinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

İlk iki satırın ve son satırın neredeyse tamamen eksik olmasına ve anlaşılmasına rağmen başta ‘*tengriken, kulutu, ötüg bitig, teginelim, yeğedmiş*’ gibi mektup türüne ve içeriğine işaret eden sözcükler sebebiyle, ardından ilk ve ikinci satırdaki “tengriken ve kulutu” sözcüklerinden dolayı açılış ve bitiş kalıplarını saptayabilen Moriyasu, haklı ve doğru olarak bu mektup için “Type A” (A tipi) notunu düşmüştür (COUL 32). Yani söz konusu mektubu, ‘bir ast tarafından saygıyı hak eden bir üste’ yazılan mektuplar arasında değerlendirmiştir.

Sonuç olarak Raschmann (2009) ve Moriyasu (2019) karşılaştırıldığında belirlenen okuma farklılıkları ile tarafımızca iki farklı satırla ilgili okuma önerileri göz önünde bulundurulursa bu Eski Uygurca el yazmasının mektup türünün ‘dilekçe’ alt formunun en eski Türkçe örneklerinden biri olmasının, ayrıca açılış kalıbının belirlenebilmesinin yanı sıra, fiziki ve yazım özellikleri dolayısıyla kimi kısımlarının farklı yorumlanabildiğini göstermektedir.

KISALTMALAR

- AtHDok. S. Ch. Raschmann, *Alttürkische Handschriften Teil 14, Dokumente Teil 2. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII, 22*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2009.
- COUL T. Moriyasu, *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*. Turnhout: Brepols, 2019.
- HA J. Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021.

KAYNAKÇA

- Arslan, Hüsnü Çağdaş (2021). *Eski Uygur mektuplarının incelenmesi ve söz varlığının Hakasça ile karşılaştırılması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Moriyasu, Takao (2019). *Corpus of the Old Uighur letters from the eastern silk road. Berliner Turfantexte XLVI*. Turnhout: Brepols Publishers.

⁴ Dikkati sayesinde buradaki okuyuşu düzeltmemi sağlayan adını bilmediğim Sayın Hakeme teşekkür ediyorum.

- Raschmann, Simone-Christiane (2009). *Alttürkische handschriften teil 14, dokumente Teil 2. verzeichnis der orientalischen handschriften in deutschland*. Band XIII, 22, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Vér, Márton (2019). Old Uyghur documents concerning the postal system of the Mongol empire. *Berliner Turfantexte XLIII*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Wilkins, Jens (2021), *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

THE THOUGHTS ON A DAMAGED OLD UYGHUR DOCUMENT

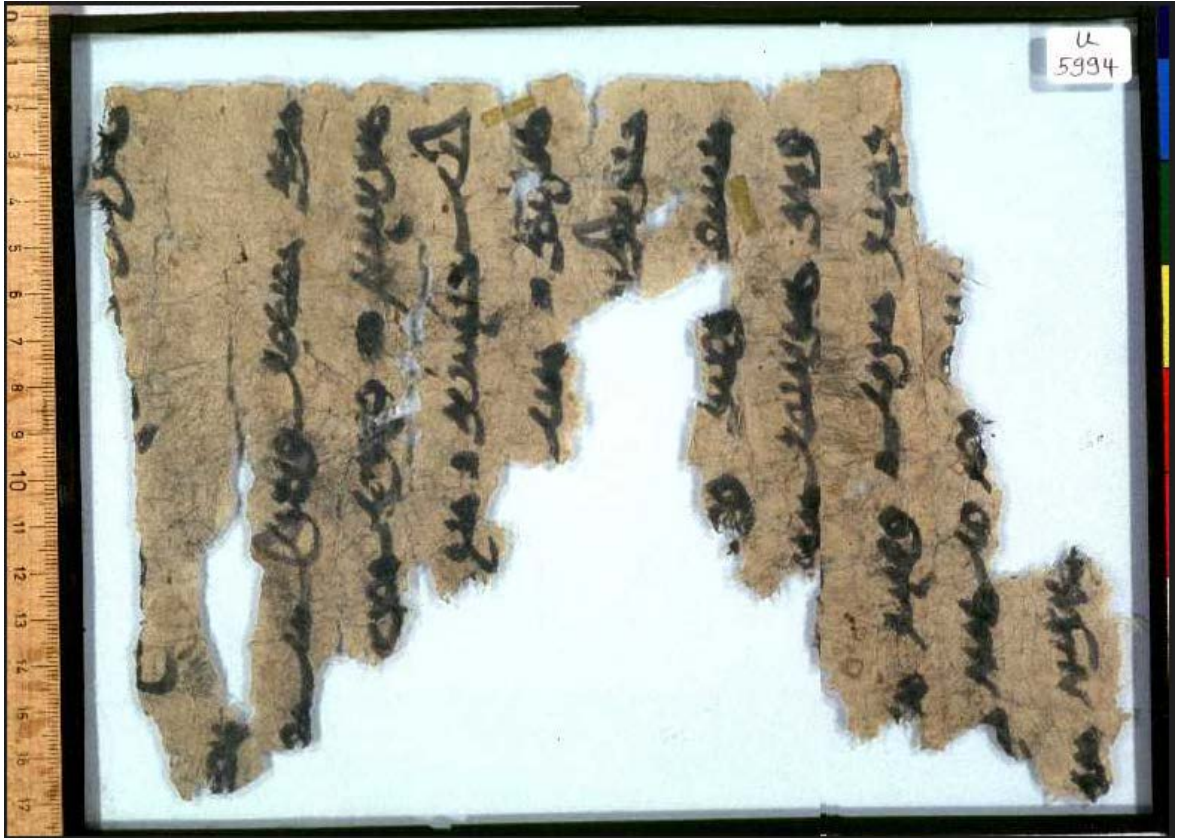
ABSTRACT

Among Old Uyghur documents written in Turkish with the Old Uyghur alphabet, there are personal and official letters more than two hundred fragments which are preserved in various libraries around the world, most of which are in Berlin. All of the old Uyghur letters were written on paper. According to the information given by Takao Moriyasu in COUL (= *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*), the letters were written using rather reed or wooden pens rather than writing brushes, and the ink is similar to that used in China. An important part of the Uyghur letters were unearthed in the famous Thousand Buddha Caves in Turfan in the Uyghur Autonomous Region of China and Dunhuang in Kansu in the XXth century. Few of the letters were found in the Qarahoto. The Old Uyghur document analyzed interpreted in this study is an official letter (petition). This letter type manuscript is registered and preserved in the Turfan Collection of the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences with catalog number U 5994 (COUL no. 10). It was first reviewed and published in Simone-Christiane Raschmann's study in 2009, and later in Takao Moriyasu's corpus, which compiled, reviewed and classified the Old Uyghur letters in 2019. The paleographic information of this Uyghur document written in the form of a petition was given by the two mentioned researchers in their previous studies. Since there are vague traces of vertical-horizontal folds on this official letter or simple petition paper, whose date of writing and from whom to whom it was written, it is thought that this petition was really sent to anyone. The petition is written in semi-square (block) semi-cursive writing as twelve lines on the front page of the paper and the back side is blank. Takao Moriyasu, who was able to identify the opening and ending patterns, although the first and last lines were completely missing and incomprehensible except for a few readable words, wrote the phrase "Type A" (type A) about the word pattern of this petition. Simone-Christiane Raschmann, in the second part of his scientific work, which can be translated as *Old Turkish Manuscripts Chapter 14, Documents*, states that this fragment, which he processed at number 402, is "Brief" (letter), but the note 'ötüg bitig', in other words, 'petition, letter of request', was given to Takao Moriyasu. or by reference. In this article, new reading and interpretation suggestions were made about the Old Uyghur fragment numbered U 5994, which was tried to be examined in detail.

Keywords: Old Uyghur, Berlin, Turfan Collection, letter, petition.

EK:

Fragman 1. U 5994 (Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv, BBAW)

Makale Künyesi (Araştırma): Tezci Çakır, C. ve Taş, İ. (2023). Kudbeddin İznikî'nin Mukaddime'si ve dürt- fiilinin Türkçenin tarihî metinlerindeki semantik kategorisi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 339-355.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1272891>

KUTBEDDİN İZNIKÎ'NİN *MUKADDİME*'Sİ VE *DÜRT-* FİİLİNİN TÜRKÇENİN TARİHÎ METİNLERİNDEKİ SEMANTİK KATEGORİSİ¹

Çağla TEZCİ ÇAKIR²
İbrahim TAŞ³

ÖZET

Terim olarak ilmihâl, 'inanç, ibadet, muamelat (günlük yaşayış), ahlak konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Hz. Muhammed'in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı' anlamına gelir. İlmihâl geleneği ilk olarak halkın anlayacağı dilde, basit, sade anlatımlı, temel dinî konularda özlü bilgilere duyulan ihtiyaçtan dolayı 15.-16. yüzyıllarda Osmanlılarda ortaya çıkmıştır. Bu gelenek önce Arapça eserlerin Türkçeye tercümesi ve eksik görülen hususların eserlere eklenmesiyle başlamıştır. Bu türün Osmanlılardaki ilk örneği, adımda "ilmihâl" sözcüğü geçmese de, Kutbeddin İznikî'nin *Mukaddime*'si kabul edilir.

İznikî'nin *Mukaddime*'sinin yerli ve yabancı kütüphanelerde olmak üzere sayısız nüshası bulunmaktadır. Eser bâb adı verilen beş bölümden ve bir girişten oluşmaktadır. Giriş bölümünde eserin yazarı, yazılış nedenleri, amacı ve konusu üzerinde durulur. İlk bölümde iman, imanın şartları, cennet-cehennem, sevap-günah gibi kavramlar çeşitli mezheplerin görüşleri aktararak anlatılır. İkinci bölümde namaz konusu ele alınmıştır. Üçüncü bölüm zekât, öşür, fitre, haraç, kurban, gömü ve sadaka hükümlerine ayrılmıştır. Dördüncü bölüm oruca, beşinci bölüm de hac ve umre hükümlerine ayrılmıştır.

Mukaddime, kendi döneminde rağbet gördüğü ve pek çok nüshası bulunduğu için filolojik araştırmalara da konu edilmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde eserin, yer yer halkın anlayacağı dille ve sade bir anlatımla kaleme alındığı söylenebilir. Bunun yanında metnin gerek söz varlığı gerekse üslup olarak konuşma dilinden izler taşıdığı da görülmektedir. Söz varlığı açısından bakıldığında ise eserde, Türkiye Türkçesi ağzlarından

¹ Bu yayın Çağla TEZCİ ÇAKIR'ın devam etmekte olan *Kutbeddin İznikî, Mukaddime (Topkapı Nüshası, 151^a-200^b) Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük* (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı) başlıklı yüksek lisans tezi tetkik edilerek oluşturulmuştur.

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. caгла.tezci@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-0270-4428>

³ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. ibrahim.tas@bilecik.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1802-1534>

tanıdığımız ancak dönem metinlerinde tesadüf etmediğimiz *kehellik ét-* ‘üşenmek, tembellik etmek’ ya da seyrek olarak karşılaştığımız *kovalt-* ‘secdede iken karın ile uyuk arasını açmak’ gibi sözcüklere de rastlanmaktadır. Bu çalışmada konu ettiğimiz *dürt-* fiili ise metinde aynı pasajda üç kez geçmektedir ve ‘(kâfur vb. kokulu nesnelere) sürmek’ anlamına gelmektedir. Eski Türkçe metinlerden itibaren sıklıkla karşılaştığımız ve özgün anlamı ‘(koku, kokulu maddeler, yağ vb.) sürmek’ olan *dürt-* (< *türt-*) fiili, Eski Türkçe (11. yüzyıla kadar) ve Orta Türkçe (12.-15. yüzyıl arası) metinleri tahlil edildiğinde farklı semantik dağılımlar sergilediği görülmektedir. İşte burada konu edilen çalışma, Kutbeddin İznikî'nin *Mukaddime*'sinde yer alan kesitten hareketle Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerdeki pasajları irdeleyerek fiilin semantik kategorisini tespit etmeyi ve söz konusu kategorilerin temel anlamla olan ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: İlmihâl, Kutbeddin İznikî, mukaddime, söz varlığı, dürt- fiili.

GİRİŞ

Sözlüksel olarak ‘akâidin kavâid-i esâsiye ve ibtidâyesiyle namâz ve âbdest ve sâir muâmelât-ı dînîyeyi çocuklara öğretmeye mahsus kitap’ (Ş. Sami, 1899-1900, s. 946) anlamına gelen *ilmihâl* (< *ilm-i hâl*), dinî bir terim olarak ise ‘inanç, ibadet, muamelat (günlük yaşayış), ahlak konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Hz. Muhammed’in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı’ anlamına gelmektedir (Kelpetin, 2000, s. 139). İlmihâl geleneği ilk olarak, halkın anlayacağı dilde, basit, sade anlatımlı, temel dinî konularda özlü bilgilere duyulan ihtiyaçtan dolayı 15.-16. yüzyıllarda Osmanlılarda ortaya çıkmıştır. Bu gelenek önce Arapça eserlerin Türkçeye tercümesi ve eksik görülen hususların eserlere eklenmesiyle başlamıştır (Kelpetin, 2000, s. 139). Bu türün Osmanlılardaki ilk örneği, adında “ilmihâl” sözcüğü geçmese de, Kutbeddin İznikî'nin (ö. 1416) *Mukaddime*'si kabul edilir. Söz konusu eser, Yusuf Ziya Öksüz'e göre bazı Arapça dinî kaynak eserlerin tercümelerinden oluşmuş terkibî bir eser iken, Kerime Üstünova'ya göre ise Dâvûd-i Kayserî (ö. 1350) tarafından, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1240) *Fusûsü'l-Hikem ve Husûsi'l-Kilem* adlı eserine şerh olarak yazdığı *Matla'u Husûsi'l-Kilem fî Me'ânî Fusûsi'l-Hikem* adlı eserinin “Mukaddimât” adını verdiği girişinin, diğer kaynak eserlerden de istifade edilerek hazırlanmış bir şerhidir (Üstünova, 2016, s. 28). Diğer yandan Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn*'unda Ebu'l-Leys Semerkandî'nin tefsirinin İznikî tarafından yapılmış bir tercümesinden bahsedilmişse de bu tercüme günümüze ulaşmamıştır (Kara, 1999, s. 34). Bu geleneğin diğer ilk örnekleri arasında Abdurrahman Aksarâyî'nin, Abdülazîz Fârisî'ye ait *Umdetü'l-İslâm*'ı tercüme ettiği ve bazı konuları da eklediği *İmâdü'l-İslâm*'ı; Mehmed bin Bâlî'nin Harezmi Türkçesinden aktardığı *Güzîde*'si ve Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'si (*Risâle-yi Birgivî*) sayılabilir. Adında “ilmihâl” kaydı bulunan ilk ilmihâl kitabı ise 16. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen *Mızraklı İlmihâl*'dir. Bu gelenek sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

KUTBEDDİN İZNIKÎ'NİN MUKADDİME'Sİ

Bu türün Osmanlıdaki ilk örneklerinden kabul edilen İznikî'nin *Mukaddimesi*, “bâb” adı verilen beş bölümden ve bir girişten oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde eserin yazarı, yazılış nedenleri, amacı ve konusu üzerinde durulur. “Bâb-ı Evvel”de iman, iman şartları, cennet-cehennem, sevap-günah gibi kavramlar çeşitli mezheplerin görüşleri aktararak anlatılır. “İkinci bâb”da namaz konusu ele alınmıştır. “Üçüncü bâb” zekât,

öşür, fitre, haraç, kurban, gömü ve sadaka hükümlerine ayrılmıştır. “Dördüncü bâb” oruca, “Beşinci bâb” da hac ve umre hükümlerine ayrılmıştır (Üstünova, 2016, s. 27).

Mukaddime, ilmihâl geleneğinin ilk eserlerinden olduğu ve halk arasında rağbet gördüğü için eserin bugüne pek çok nüshası ulaşmıştır. İlk nüshalar İznikî'nin vefatından hemen sonra istinsah edilmiştir. Eserin, bugün pek çoğu Süleymaniye Kütüphanesi, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul Belediye Kitaplığı ve Millî Kütüphanede olmak üzere yerli ve yabancı kütüphanelerde kırka yakın nüshası bulunmaktadır.⁴

Yüksek Lisans tezi olarak belirli bir bölümünü (151^a-200^b) çalışmakta olduğumuz nüsha ise Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı, 000630/1'de kayıtlı bulunan nüshadır. Bu nüshayla ilgili bugüne kadar herhangi bir bilgiye ve kayda rastlanmamıştır. Nüsha, katalog kaydında “Anonim Bir İlmihal Kitabı” adıyla kaydedilmiştir. Ancak nüshanın 95^a/9. satırındaki “bu bizim şehrimizin kıblesi İznikîdür” ibaresinden müellifin Kudbeddin İznikî olduğu değerlendirilmektedir. Ketebe kaydına⁵ göre Abdullâh tarafından yılın kameri beşinci ayının ortalarında istinsah edilmiştir; sene bilgisi eksiktir. Nüsha 453 varaktır ve her varakta 9 satır bulunmaktadır. Harekeli nesih ve siyah mürekkeple yazılmıştır; bazı ayet ve Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Söz konusu nüshanın belirli bölümleri Ecem Aydın (2017), Büşra Avşar (2019) ve Ayşegül Saçı (2021) tarafından Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Nüshasının Söz Varlığı

Mukaddime, tarihi değere sahip olduğundan ve geniş halk kitlelerine hitap ettiği için gerek dinî gerekse filolojik olmak üzere çeşitli araştırmalara konu edilmiştir. Bu çalışmalardan bazıları için Atawula (2007), Avşar (2019), Aydın (2017), Baktır (2005), Öksüz (1976, 1978), Saçı (2021) ve Üstünova (2016)'ya bakılabilir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası, söz varlığı açısından değerlendirildiğinde nüshanın öne çıkan şu hususiyetlerinden söz edilebilir:

Nüsha, sade ve konuşma diline uygun şekilde teklifsiz bir dil kullanılarak kaleme alınmıştır; üslup olarak yer yer karşılıklı konuşma metinlerini andırmaktadır.

Metinde bazı sözcüklerin standart söyleyişin dışına çıkarak konuşma dilini yansıttığı düşünülebilir. Bu tür bir örnek, standart şekli *ayruksı*- ‘başkalaşmak, değişmek’ (< *ayruk*+*sı*-) (Tietze, 2002, s. 244) olan fiilin bu metinde orijinal şeklin yanında seyrek de olsa *ayruksu*- ve *ayrusu*- şekillerinde görülmesidir:

140^b/4 - 141^a/3. *Eger bir harfî bir harfden öndin okursa ma^cnî ayruksırısı namâzı fâsid olur; eger ayruksımazsa fâsid olmaz. Ayrusuduğı fâsid “ka-^caşf^m ma³kûlin” yerine “ka-^caşfin ma³kûdin” okumak gibi. Eger durmayacak yerde dursa Kur’ân’uñ ma^cnîsi çok ayruksırısı namâzı fâsid olur; eger çok ayruksımazsa fâsid olmaz. Çok ayruksuduğı şunuñ gibi kim, “Şahîdallâhu annahu lâ ilâha” dèye, tura; andan şonra başlaya, eyde: “İllâ huva va’l-malâ’ikatu ve ulu’l-^cilmi kâimaⁿ bi’l-kıstî” (Saçı, 2021, s. 21).*

⁴ Bu nüsnaların tespiti, tanıtımı ve karşılaştırması için Üstünova (2016)'ya bakılabilir.

⁵ *ketebehu ‘Abdullâh, fî evâsiğ-i cumâde’l-ülâ, sene.*

[= Eğer bir harfi başka bir harf okursa ve mana farklılaşırsa namazı bozulur; eğer farklılaşmazsa bozulmaz. Mananın farklılaşıp namazın bozulması, *ka-^casfⁱⁿ ma'kūlin* yerine *ka-^casfin ma'kūdin* okunması örneğindeki gibi. Eğer beklememek gereken yerde beklerse ve ayetin manası çok farklılaşırsa namazı bozulur; eğer çok farklılaşmazsa bozulmaz. Çok farklılaşmasına örnek şöyledir; *Şahîdallāhu annahu lā ilāha* der ve bekler; ondan sonra devam eder, okur: *İllā huva va'l-malā'ikatu ve ulu'l-^cilmi kâimaⁿ bi'l-kıstî.*]

Bu pasajdaki *ayruksu-* ve *ayrusu-* şekillerinde, son hecedeki ünlü yuvarlaklaşmasına *-dUk* sıfat-fiil ekinin neden olduğu anlaşılmaktadır: *ayrusuduğı, ayruksuduğı* < *ayruksuduğı.

Metinde, dönem metinlerinde pek tesadüf edilmeyen belki eskicil olarak değerlendirilebilecek sözcüklere de rastlanır. Örneğin eski şekli *atla-* 'adım atmak' (< **ātla-*) olan fiil, ünsüz ötümlüleşmesiyle *adla-* biçiminde yer alır. Bugün *at+la-* 'ata binmek' ile karışarak *atla-* 'ayaklarını yerden keserek sıçramak, fırlamak' biçimine dönüşmüştür:

127^b/8 - 128^a/2. *Ba^czılar eydür: "Ol aradağı **adladuğı** süre yā āyetler ol evvel reke^catda okuduğı şonra reke^catda okuduğı Qur'ān'da uzunısa mekrūh olmaz"* (Saçı, 2021, s. 16).

[= Bazıları şöyle der: "Arada atladığı sure ya da ayetler, önceki rekâtta ve sonraki rekâtta okuduğı sure ya da ayetlerden uzun ise mekruh olmaz".]

Bu pasajda 'unutarak ya da bilmeden surenin tamamını ya da bir kısmını okumadan geçmek' anlamında kullanılan *adla-* fiili, dönem metinlerinden Şerifi'nin *Şehnâme*'sinde de 'adım atmak' anlamıyla geçer (Kültürel ve Beyreli, 1999, s. 1676):

47354. *bir adım **adlayamazlar** adamdan
bir ayak başıcağ yer yok kademden*

[= İnsan kalabalığından bir adım atamazlar; ayaklardan, bir ayak basacak yer yok.]

Mukaddime ve *Şehnâme*'de geçen *adla-* fiili eski bir *atla-* fiilinden gelir; fiil, *Nehcü'l-Ferâdis*'te *ka^cadam atla-* 'adım atmak' birleşik fiilinde geçer (Eckmann, 2014, s. 302):

434/1-2. *Tağı bir ka^cadamumnu **atlasam**, andağ sezermen kim tağı bir ka^cadamumnu **atlamazdın** burunrağ Hağ ta^cālā cānımmı kabz kılğay, tēp.*

[= Yine bir adımımı atsam; öyle düşünüyorum ki diğer bir adımımı atmadan önce Allah taala canımı alacak" dedi.]

Söz konusu nüshada bazı sözcüklerin yer yer ikili yazımlarına rastlanır: *artuğurağ* 'daha fazla' (159^a/7) ~ *artuğurağ* (174^a/3), *aşağarağ* 'daha aşağı' (177^b/7) ~ *aşağurağ* (178^a/2), *dört* (162^a/7 vb.), *dörüt* (156^b/7), *yoğarı* 'yukarı' (157^b/4) ~ *yoğaru* (158^a/3 vb.) vb.

Dürt- Fiili ve Semantik Kategorisi

Üzerinde çalıştığımız nüshada söz varlığı açısından önem arz eden örneklerden biri de *dürt-* fiilidir. Bu fiilin, gerek Eski Türkçede gerekse *Mukaddime*'yle çağdaş metinlerde

yer yer tespit edilmekle birlikte bu nüshada, ilk ve özgün anlamını muhafaza ettiği görülmektedir. Aşağıda, söz konusu nüshadaki ilgili pasajdan yola çıkarak sözcüğün, Eski ve Orta Türkçe metinlerdeki semantik kategorisi belirlenmeye çalışılmıştır. Değerlendirmeye tabi tutulan metinler sözcüğün farklı bir semantik kategorisine işaret etmek üzere bu çalışmaya konu edilmişlerdir ve her bir metin semantik tahlil ilkeleri doğrultusunda filolojik açıdan incelenmiştir. Tez çalışmasındaki ilgili pasaj şöyledir:

191^b/8 - 192^a/3. *Yuduklarından sonra başına ve sakalına gökçek kokulu nesne dürteler; gül suyu birle ezilmiş anber gibi yâ gül suyu gibi. Alnına ve eyesine ve dizine ve avcı içine kâfur dürteler; eger dürtemezlerise dağı kayurmaz.*

[= (Cenazeyi) yıkadıktan sonra başına ve sakalına güzel kokular sürsünler; gül suyu ile ezilmiş amber veya gül suyu gibi. Alnına, eğerlerine, dizlerine ve avuç içlerine kâfur sürsünler; sürmezlerse de önemli değildir.]

Bu pasajda *dürt-* fiili, '(koku, amber, gül suyu, kâfur vb.) sürmek' anlamındadır. *Dürt-* fiili dönem sözlüklerinde de şu şekilde tanımlanmıştır: *dürt-* 'sürmek, sürtmek' (Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, 1965, s. 1331-1332), *dürt-*⁶ 'sürmek (ms. ekmek diliminin üstüne yağ sürmek' (Tietze, 2002, s. 654). *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*'ndeki veriler incelendiğinde *dürt-* fiilinin genellikle 'yağ, merhem, gül suyu, macun, bal, sirke vb. sürmek' için kullanıldığı görülmektedir. Clauson *türt-* maddesinde asıl anlamın 'ovarak sürmek, yağlamak, yağ sürmek' olduğunu, bu anlamın Anadolu sahasında 17. yüzyıla kadar devam ettiğini ve sonrasında söz konusu fiilin 'dürtmek, dürtüşlemek; (çadır direğini) yukarı kaldırmak; dirseklemek, dirsekle vurmak; birinin dirseğine dokunmak ya da hafızasını canlandırmak, zihnini uyarmak; tahrik etmek, harekete geçirmek' anlamlarında kullanıldığını; eski 'sürmek' (*türt-*) yerine ise *sürt-* ve *yağ-* fiillerinin geçtiğini belirtmiştir (1972, s. 535).

Türt- Eski Uygurca *Altun Yaruk Sudur*'da da birkaç kez geçer ve orada da '(koku) sürmek' anlamındadır; örneğin (Clauson, 1972, s. 535; Ayazlı, 2012, s. 86, 169, 352):

281-283. *Ol elig han suvka kirip et'öziñe yid yıpar türtüp yañı arıg ton kedip ...*

[= O hükümdar suya girip (banyo yapıp) vücuduna güzel kokular sürüp yeni, temiz elbiseler giyip ...]

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki verilerin tamamı 'deriye ya da vücuda yağ sürmek' ile ilgilidir (Kaçalın, 2019, s. 511):

türt-: *könke yâğ türtti* "O, sıırımı, deriyi yağladı, yağ sürdü (*laṭaḥa*)". Bulaştırılan, sürülen her şey (*laṭḥ*) için böyle denir.

türtül-: *terike yâğ türtüldi* "Deriye vb. yağ sürüldü (*luṭiḥa*)".

türtün-: *ol öziñe yâğ türtündi* "O, kendi kendisine yağ süründü (*iddihân*)". Yağ sürünüyor gibi yaptığında da böyle denir.

türtüş-: *ol meniñ birle koğuşka yâğ türtüşdi* "O, deriye yağ sürmekte benimle yarıştı (*laṭḥ*)". Sürülen ve bulaştırılan her şey için (*laṭḥ*) böyle denir.

⁶ Tietze söz konusu fiili *dört-* şeklinde okumuştur (2002, s. 654).

Kutadgu Bilig'de *türt-* fiiliyle ilgili dört veri vardır; bunlardan ikisinde, '(boya) sürmek' (3837) ve '(safran) sürmek' (4960) söz konusudur (Arat, 1979: 386, 495):

3837. *ajun türtti yüzke kömür teg boğuğ
körür köz yumuldu uğıdı oğuğ*

[= Dünya, yüzüne kömür renginde boya sürdü; gören gözler kapandı, uyanık olanlar uyudu.]

4960. *yaşık türtti yüzke sarığ zaferân
özin kıldı mîñâ öñi teg cihân*

[= Güneş, yüzüne sarı safran sürdü; kâinat mine rengine büründü.]

3042. beyitte ise *elig türtt-*, harfiyen 'el sürmek' anlamındayken bağlama göre mecazen 'yararlanmak amacıyla bir şeye yönelmek, el atmak, başvurmak, teşebbüs etmek' anlamını kazanmıştır⁷ (Arat, 1979: 313):

3042. *saw altun bile türttse begler elig
kılıçsız tılı birle ewrer elig*

[= Beyler ellerini som altınla ovuşturursa kılıca başvurmadan dilleriyle ülkeyi düzene sokarlar.]

Ögdülmüş'in Ödğürmüş'a hangi tür ziyafetlere katılmak gerektiğini ve yemek yeme adabını anlattığı bölümdeki 4602. beyit (Arat, 1979: 462), *türt-* fiilinin başka bir semantik kategorisine işaret eder ki bu, İzniki'nin *Mukaddime*'sinde geçen *sil-* fiiliyle anlam olarak örtüşen kategoridir:

4602. *yër erken aşığ türttme tergi üze
kişi körki buzma kılcıñ tüz e*

[= Yemeği yerken (ellerini) sofraya silme; insanların rahatını bozma, kendini düzelt.]

Burada *türt-* fiilinin, 'sürmek' anlamında değil, '(eline bulaşmış olan yemek artıklarını sofraya ya da sofraya bezine) silmek, (elini yemek artıklarından) arındırmak, (elini) temizlemek' anlamında kullanıldığı anlaşılıyor. *Türt-* fiilinin, yukarıdaki bağlamda semantik olarak örtüştüğü 'silme' (< *sil-*⁸), üzerinde çalıştığımız metinde de benzer anlamıyla kayıtlıdır. Mescitle ilgili hükümlerin bildirildiği pasajda geçen *sil-*, semantik

⁷ Bu bağlamdaki *türt-* 'sürmek' fiili, eserde kimi kullanımlarda *tegür-* 'sürmek, dokunmak' ile anlam olarak örtüşür: *elig tegür-* 'el sürmek, el atmak, başvurmak, teşebbüs etmek'; krş. 222. *bu ikin etümesine koğğıl bilig, kılcıka tegürgil sen ötrü elig* "Bu ikisiyle (işleri) hâlledemezsen bilgiyi bırak; sen sonra kılıca başvur" (Arat, 1979, s. 38).

⁸ Clauson, *sil-* fiilinin, 'ovarak sürmek; silmek, silerek temizlemek; (yapıya) sıva ya da çamur sürmek; ovmak; okşamak, sıvazlamak' anlamlarında kullanıldığını belirtirken (1972, s. 824), Wilkens, Eski Uyurca için 'silme' anlamını kaydeder (2021, s. 613). Belki *sil-* fiilinin de, tıpkı *türt-* gibi, ilk ve özgün anlamı 'sürmek, ovarak sürmek' idi; bu anlam *yüz sil-* 'yüz sürmek' birleşiminde Ahmed Fakih'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife*'sinde geçer; Kâbe'nin fiziken tasvir edildiği beyitlerden 98. beyit şöyledir: *bu iki halka arası kilid bil, çıkarsañ eşigine var yüzün sil* "Bil ki bu iki halkanın arası kilittir; eşigine çıkarsan git, yüzünü sür" (Mazıoğlu, 1974, s. 27, 110).

içerik olarak *türt-* ile aynıdır; tek farkla ki burada başka bir nesneye sürerek ya da bulaştırarak temizlenen şey el değil, ayaktır:

171^a/2-4. *Ayağı balçığın mescid direğine yâ dīvārına silmek mekrūhdur mescid içinde ābdest almak mekrūhdur mescidde oturup iş işlemek mekrūhdur.*

[= Ayağının çamurunu mescit sütununa ya da duvarına silmek mekruhtur, mescitte abdest almak mekruhtur, mescitte oturup iş yapmak mekruhtur.]

Dīvân'da '(yağ) sürüşmek, (yağ) sürmekte yardım etmek' anlamındaki *türtüş-* (< *türt-^üş-*) fiilinin, *Kutadgu Bilig*'de ve belki de Yûsuf'un dilinde nasıl mecazlaştığına tanık oluyoruz (Arat, 1979: 26):

0095. *öger atın ündep ünin türtüşüp
küwenç birle awnur sewinçke tuşup*

[= Sesleriyle *güzelleyip (/ cilalayıp, yağlayıp) adını zikrederek (onu) överler; neşe içinde gururla eğlenirler.]

Doğa güzelliklerinin ve onların 'ulu hakan'ı övgüsünün tasvir edildiği bölümde yer alan yukarıdaki beyitte (ve önceki beyitte) sema kuşları vb., 'ulu hakan'ı övmek için seslerini cilalamakta, yağlamakta yani hükümdarı pohpohlayarak övmekte; bundan da neşe içinde gurur duymaktadırlar. Buna göre *türtüş-* fiilinin bu beyitte '(birisini övmek için ve övgünün derecesini artırmak için sesiyle) süslemek, cilalamak, yağlamak', başka bir deyişle, '(sesini) nağmelendirmek, güzelleştirmek' anlamına geldiği öngörülebilir.

İbn Mühennâ'nın *Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân (İbn Mühennâ Lüğati)* adlı sözlüğünde sözcük iki ayrı listede Ar. *dalaka wa talā / dürt-ti* 'ovalamak, sürtmek, çitilemek; sıvamak, sürmek, sürüp kapatmak', *talā / dürt-ti* 'sıvamak, sürmek, sürüp kapatmak' şeklinde kayıtlıdır.⁹

Burada kanaatimizce *türt-* fiilinin iki ayrı semantik kategorisi bulunmaktadır ki ilki '(yağ vb.) herhangi bir şeyi sürüp ovalamak', ikincisi de 'sıvamak, sıvayarak kapatmak'.

Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*'inin Harezmi Türkçesiyle tercümeli Şuşter nüshasında *türt-* ve *türtün-* (< *türt-^ün-*) fiilleri şu şekilde kayıtlıdır (Yüce, 1993, s. 46, 47, 51, 78; 66, 68, 71):

83/3. *halūk sürtti aña, hoş yıdıǵlıǵ ot türtti aña*

85/5. *yıpar türtti nemege*

102/8. *samala türtdi aña, tögit türtdi aña*

227/4. *sīmāb türtti*

170/3. *hoş yıdıǵlıǵ türtündi*

⁹ Karagözlü: *dalaka wa talā / türt-ti* 'ov-du', *talā / türt-ti* 'sürt-tü' (2018, s. 84, 87); Battal: *dürt-* 'sürmek (yağ gibi nesnelere)' (1934, s. 28). Ar. *dalaka* < *d-l-k* '(bir şeyi) ovalamak, sürtmek, çitilemek' (Mutçalı, 1995, s. 277), Ar. *talā* < *t-l-v / t-l-y* '(bir şeyi bir şey ile) sıvamak, sürüp kapatmak, (bir şeyi) sürmek; (bir şeyi bir şey ile) kaplamak' (Mutçalı, 1995, s. 528).

176/5. *hoş yıdığ türtüendi, hoş yıdığlıg ot türtüendi*

188/8. *hoş yıdığ türtüendi*

Aynı eserin Yozgat nüshasındaki veriler de şöyledir (Cihan, 2021, s. 72, 103, 119, 160, 183, 189, 259, 320, 325, 329, 368, 379, 416):

38a/1. *ölügke türtgü ot*

61^b/5. *tewege öldürük türtti*

73^a/4. *türtti anı*

110^a/3. *uyuzka ot türtti*

129^a/3. *sabın birle türtti*

134^a/1. *başka yağ türtti*

191^a/7. *za'ferân türtti burnuğa*

239^a/7. *yıpar türtti*

239^b/1. *yağ türtti*

243^b/1. *ölügke hanüt türtti saçtı*

246^a/2. *yıpar türtti nêrsege*

274^b/4. *misvāk türtti*

284^b/2. *türtti*

315^a/4. *sīmāb türtti yarmaqqa*

130^a/4. *hoş ot türtüendi*

Mukaddimetü'l-Edeb'deki verilere baktığımızda *türt-* fiilinin, *hoş yıdığlıg ot* (güzel kokulu bitki), *yıpar* (misk), *samala*, *öldürük* (katran), *sīmāb* (cıva), *hoş yıdığ* (güzel koku), *hoş yıdığlıg* (güzel kokulu (bitki)), *ot* (bitki), *hoş ot* (güzel kokulu bitki), *sabın* (saban), *yağ* (yağ), *za'ferân* (safran), *hanüt* (kokulu madde), *misvāk* (misvak) nesneleriyle birlikte kullanıldıkları görülmektedir. *Türt-* bu pasajlarda özellikle akar ya da akmaz sıvılarla (*samala*, *öldürük*, *sīmāb*, *yağ*) birlikte 'sürmek, tabaka hâlinde yayıp sürerek ovmak, sıvamak'; kokulu bitki ya da maddelerle (*hoş yıdığ*, *hoş yıdığlıg (ot)*, *ot*, *hoş ot*, *yıpar*, *za'ferân*, *hanüt*) birlikte de 'sürmek' anlamındadır. *Misvāk*¹⁰ *türt-* 'misvak sürmek' birleşimindeki *türt-* de, ilk grupla aynı anlamda, dış temizliğinde 'sürerek ovmak' anlamında olmalıdır. *Sabın türt-* 'saban sürmek' ise fiilin bambaşka bir semantik kategorisine işaret eder ki burada *türt-*, '(toprağı) işlemek, ekilebilir duruma getirmek' anlamındadır. Bu kategori, 'sürmek' anlamının belli bir istikamet üzere süreklilik bildirmesinin bir sonucu olarak 'önüne katıp götürmek' anlamından gelişmiş olmalıdır.

¹⁰ Arapça *misvāk* sözcüğünün kökü *s-v-k* de, '(bir şeyi) ovmak, ovalamak' anlamına gelir (Mutçalı, 1995, s. 419).

Saban sürmek de sabanın toprağı belli bir istikamet üzere bir nevi ovalamasıyla gerçekleşir.

14. yüzyılda Şeyhoğlu Sadreddin Mustafâ tarafından kaleme alınmış olan *Marzubannâme Tercümesi*'ndeki iki veriden 22^b/10'da geçeni, fiilin yeni bir semantik kategorisine işaret etmesi bakımından önemlidir (Korkmaz, 2017, s. 201, tıpkıbaskı 22^b):

22^b/5 - 11. *Vezîr eyitdi: "Êşitdüm kim bir dervîş varıdı. Bir gece katı sovuğ oldu, şöyle kim dërler taş çatlar. Pes evine bir biliş konuğ geldi. Ev issi şöyle kim resm ü 'âdetdür konuğladı. 'Avrat eyitdi: 'Demişlerdür ki, [en-nâru fâkîhetü's-şitâ'i]. Şimdi dükeli yemişlerden od yëgdür'. Durdı tennür yandurdu. Üçi dağı tennür üstine dërilüp oturdular. Kâzâyıla 'avrat tonında delicek varıdı. Nâgâh ud yeri açıldı. Konuğ dağı uğurlayın gördi. Ev issi utandı kim âşikâre örteydi. Bir ağaçcuğula ol arayı türtüdi. 'Avrat belişledi. Ol bir yerden dağı yel çıkdı. Dağı artuğ hacâlet hâşıl oldu.*

[= Vezir şöyle hikâye etti: "Duydum ki yoksul bir kimse vardı. Bir gece taşı çatlatacak kadar şiddetli bir soğuk oldu. Sonra evine tanıdık bir misafir geldi. Ev sahibi usulünce ağırladı. Kadın, 'Demişler ki: [Kışın meyvesi ateştir] Bütün meyvelerden ateş daha iyidir' dedi. Kalktı, ocağı tutuşturdu. Üçü de ocağın başına toplanıp oturdular. Kadının elbisesinde kazara küçük bir delik vardı. Birden edep yeri açıldı. Misafir de belli etmeden gördü. Ev sahibi alenen örtmekten utandığı için deliği bir ağaç parçasıyla örttü. Kadın irkildi. Bu kez başka bir yerden yel çıktı. Daha fazla mahcup oldu.¹¹]

Bu pasajda *dürt-* fiili, '(açılmış olan edep yerini) gizlice kapatmak, örtmek' anlamında olmalıdır; zira fiilden bir önceki cümle (*Ev issi utandı kim âşikâre örteydi*), ev sahibinin, hanımının açılmış olan edep yerini 'örtmek' niyetinde olduğunu göstermektedir. Burada kanaatimizce *ört-* ve *dürt-*, semantik olarak örtüşmektedir; iki fiil arasındaki tek fark, ikincisinin, bir vasıta ile (ağaç parçası), temas ederek gizliden yapılmak istenmesidir.

Dürt- fiili *Kitâbu'l-Gunya*'da da üç veride geçer; ilk iki veride '(yağ) sürmek' ve '(koku vb.) sürmek' anlamlarıdır. Üçüncü veri farklı bir semantik alan içerir. Zekâtın konu edildiği bölümde yer alan pasaj şöyledir (Akkuş, 1995, ss. 319-320; tıpkıbaskı 58^a):

58^a/7-12. *Peygâmbër 'aleyhi's-selâm eyitti: "İlkılarınuzun dağı zekâtın vëriñ. Kaçan vërmeseñüz kıyâmetde getüreler ve arkañuz üstine yaturalar ve ol tavarlarınuz ve ilkularınuz getüreler kamusı sizi başalar ve boynuzlarıyla dürteler ve süseler ve eydeler: 'Sen bizüm aramızdan Tanrı bahşı çıkarup zekât vërmedünjidi' deyü. Sığırlar, develer, atlar dağı kamu böyle edeler".*

[= Peygamber aleyhisselam: "Sürülerinizin de zekâtını verin; vermediğinizde kıyamet gününde sizi tutup getirecekler ve sırt üstü yatacaklar; binek ve çiftlik hayvanlarınızı da

¹¹ Korkmaz: "İşittim ki bir derviş vardı. Bir gece taşı çatlatır dedikleri derecede bir soğuk oldu. Evine de bir tanıdık misafir geldi. Ev sahibi onu âdet ve usulüne uygun olarak ağırladı. Hanımı *ateş kışın meyvesidir* demişlerdir. Şimdi bütün yiyeceklerden daha iyidir diyerek kalktı ocağı yaktı. Üçü de ocağın başına toplanıp oturdular. Kadının donunda küçük bir delik vardı. Ansızın utanç yeri açıldı. Bunu gizlice misafir de gördü. Ev sahibi açıktan örtmeye utandı ve bir tahta parçası ile orayı tütü. Kadın irkildi ve bir yerden de yel çıktı. Böylece, daha fazla bir utanç hâşıl oldu" (2017, s. 303).

tutup getirecekler; hepsi üzerinize çökecekler, boynuzlarıyla itip süsecekler ve ‘Sen, bizim içimizden Tanrı payını çıkarıp zekât vermemiştin’ diyecekler. Sığırlar, develer, atlar da, hepsi böyle yapacaklar”.]

Burada *dürt-* fiilinin, günümüz Türkçesindeki anlamına yakın olarak¹², ‘(boynuzlarıyla) itmek’ anlamında kullanıldığı görülmektedir; semantik olarak eylemin ikinci ve ileri bir aşaması ise *süs-* ‘toslamak, boynuzlamak, boynuzlarıyla vurmak’ fiilidir.

Süheyl ü Nevbahâr’dan aktarılan ve çeşitli hayvanların insan ürünü olan nesnelere benzetildiği 24. beyitte *örümcek tuzak* (ağ)’a, *aru* (arı) da *nēşter* (bistüri)’e benzetilmektedir (Dilçin, 1991, s. 196; Ciğa, 2013, s. 16). Arı, tıpkı cerrahide kesmek ve yarmak için kullanılan ucu keskin ve sivri neşter gibi, sivri iğnesini batırır ve sokar. Bu beyitte *dürtin-* (< *dürt-ⁱn-*), ‘(arı) sokmak, iğnesini batırmak’ anlamındadır.

0024. *örümcek tuzak u aru nēşter*
ki dürtincegez¹³ şışirür çün batar

[= Örumcek ağ, arı neşter; ki sokunca kabarıp, çünkü batar.]

Aşağıdaki beyitte ise *dürt-*, ‘(mızrak) saplamak’ anlamındadır (Dilçin, 1991, s. 206; Ciğa, 2013, s. 28):

0180. *biliş ādemi hoz nişe incide*
niçün darta kılıç [u] düрте cıda

[= Dost, insanı nasıl incitir; niçin kılıç çeker ve mızrak saplar?¹⁴]

Aşağıdaki beyitte ise *dürt-*, fiilin asli ve yaygın anlamı olan ‘(altın rengi) sürmek’ anlamındadır; ancak *ört-* ‘örtmek, kapatmak’ fiili ile koştur kullanımı, yüzdeki bakır rengin daha değerli olan altın rengiyle üstünün kapatılıp gizlenmesini, örtülmesini de ima etmektedir (Dilçin, 1991, s. 207; Ciğa, 2013, s. 28).

0190. *şanur aybını ton ile örtiser*
bakır yüzine altını dürtiser

[= Kusurunu güzel elbiseler ile örteceğini zanneder; bakır yüzüne altın sürer.]

¹² Türkiye Türkçesi *dürt-* ‘ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe itmek’ (Türkçe Sözlük, 2009, s. 588).

¹³ Eserin Mordtman (Berlin) nüshasında *dürticek* geçer ki bu durumda aynı semantik içerik *dürt-* fiili için geçerlidir. *Dürt-* ya da *dürtin-* fiilinin ‘sokmak, iğnesini batırmak’ anlamında kullanıldığını göstermek üzere, *aru* ve *nēşter* ilişkisinin yer aldığı 2490. beyitte *aru*, *nēşter*’i, yani iğnesini *Nevbahâr*’ın yüreğine batırır: 2490. *râhat balınuş nüşına barmah banamadum, zahmet arusu nēşteri bağruma baturdı* ‘‘Huzur balının tatlısına parmak banamadım; zahmet arısı iğnesini yüreğine batırdı’’ (Dilçin, 1991, s. 363; Ciğa, 2013, s. 204). Bu beyitteki *batur-* ‘(iğnesini) sokmak’ fiilinin, 24. beyitteki *dürt-* ile semantik olarak örtüşüklerine dikkat edilmelidir.

¹⁴ *Dürt-* fiilinin ‘(mızrak) saplamak’ anlamını desteklemek üzere, başka bir beyitte de *sünü sanç-* ‘mızrak saplamak’ geçer: 5217. *kılıç şalmaş oş atmaş at çapmaş, sünü sançmaş halkalar kapmaş* ‘‘Kılıç sallamak, ok atmak, at koşturmak; mızrak saplamak, halkalar kapmak’’ (Dilçin, 1991, s. 548; Ciğa, 2013, s. 415).

Dürt- fiili ile ilgili aktaracağımız son veriler *Kitâb-ı Dedem Korkut*'a aittir. Dresden ve Vatikan nüshalarında fiilin basit şekli birer kez geçer; ilk veri Dresden nüshasında “Bay Bora’nuñ¹⁵ Oğlı Bamsı Beyrek Boyını Beyân Êder” hikâyesine aittir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 93; Özçelik, 2016, s. 243; M. & M. Tulum, 2016, s. 273; Kaçalın, 2017, s. 96).

61^a/7-13. *Bu maħalda begler Beyreg’i getürdiler. Kazan Beg eydür: “Muştuluk! Bay Bora Beg oğluñ geldi” dedi. Bay Bora Beg eydür: “Oğlum idügin andan bileyim: Şırça parmağını kanatsun, kanını destimâla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrek’dür” dedi. Zîrâ ağlamakdan gözleri görmez olmuş idi. Destimâlı gözine silicek Allâh ta’âlânun kudretiyile gözi açıldı.*

[= Bu sırada beyler Beyrek’i getirdiler. Kazan Bey, “Müjde! Bay Bora Bey, oğlun geldi” dedi. Bay Bora Bey, “Oğlum olduğunu şundan bileyim: Serçe parmağın kanatsın, kanını mendile sürsün, gözlerime süreyim. Açılacak olursa oğlum Beyrek’tir” dedi. Zira ağlamaktan gözleri görmez olmuştu. Mendili gözüne sürünce Allah taalanın kudretiyle gözleri açıldı.]

Bu pasajda açıkça görüldüğü gibi *dürt-*, ‘(kan) sürmek, bulaştırmak’ anlamındadır ve devamındaki *sür-/sil-* ‘(destimâl) sürmek’ ile semantik olarak örtüşmektedir.¹⁶

İkinci veri Vatikan nüshasında “Kazan Beg’ün Oğlı Urüz Hân Dutsak Olduğudur” hikâyesinde bir soylamada geçer ve yine ‘(kan) sürmek, bulaştırmak’ anlamındadır (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 265; Kaçalın, 2017, s. 529):

95^b/12-13. *Yohsa, Kazan, kara tırnak ağ yüzime çalayın mı? Alma gibi al yanağum yırtayın mı? Çemberime alca kanum dürteyin mi?*

[= Yoksa, Kazan, kara tırnak ak yüzüme çalayım mı? Elma gibi yanağımı yırtayım mı? Başörtüme kızıl kanımı süreyim mi?]

Son olarak, *dürt-* fiilinden türemiş olan *dürtiş-*, Dedem Korkut’un, hikâyelerin sonlarında söylediği Oğuznamelerin ikisinde yer alır; birbirine benzer iki pasajdan “Dirse Hân Oğlı Boğaç Hân Boyını Beyân Êder” hikâyesinde geçeni şu şekildedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 67; Özçelik, 2016, s. 77; M. & M. Tulum, 2016, s. 423; Kaçalın, 2017, s. 49):

19^b/3-10. *Yêrlü kara tağlarun yıkılmasun! Gölgelece kaba ağacun kesilmesün! Kanın ağan görkli şuyun kurımasun! Kanadlarun uçları kırılmasun! Çapariken ağ boz atun büdremesün! Çalışanda kara pulat üz kılıcuñ gedilmesün! Dürtişüriken ala gönderün ufanmasun! Ağ bürçeklü anañ yeri behişt olsun! Ağ şakallı babañ yeri uçmağ olsun! Hağ*

¹⁵ Söz konusu kişi adının okunuşuyla ilgili araştırmacıların farklı tercihleri ve yorumları olmuştur: *Büre, Böre, Bora* vb. Yukarıda *Bora*’nın tercih edilişi herhangi bir izah ya da yorum sonucu değildir; sadece kişi adını zikretmek için tercih edilmiştir.

¹⁶ Dönem metinlerinde ‘(kan) sürmek, bulaştırmak’ için yer yer *sür-t-* fiili de tercih edilmiştir. Şeyyâd Hamza’nın *Yûsuf ve Zelihâ*’sında 153. beyit şöyledir (Taş, 2020, s. 134, 135): *vardılar avlayu birin tütüldür, kanı ağzı yöresine sürtdüler* “Gittiler, (kurdun) birisini avlayarak yakaladılar; kanı ağzının çevresine sürdüler” (*avlayu: Yazmada *avladılar*).

yanduran çirâğın yana ırsun! Kâdir Tanrı seni nâmerde muhtâc eylesün! Hânım hey!

[= Heybetli kara dağların yıkılmasın! Gölgeyi koca ağacın kesilmesin! Kanlı akan coşkun suyun kurumamasın! Kanatlarının uçları kırılmasın! Hücum ederken açık boz atın sürçmesin! Çarpışırken kara çelik yağlı kılıcın aşınmasın! Mızrakla vuruşırken ala mızrağın parçalanmasın! Ak saçlı ananın yeri cennet olsun! Ak sakallı babanın yeri cennet olsun! Hakk'ın yaktığı kandilin yanıp dursun! Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin! Hanım hey!]

Bu pasajda, *Süheyl ü Nevbahâr*'daki *cıda dürt-* 'mızrak saplamak, mızraklamak' ibaresinde olduğu gibi, *gönder dürtiş-*, 'mızrakla vuruşmak, mızraklaşmak' anlamındadır.

SONUÇ

Bir ilmihâl kitabı olan Kutbeddin İznikî'nin *Mukaddime*'si, Osmanlılarda zamanla yerleşen ilmihâl geleneğinin ilki ya da ilklerinden biri kabul edilmektedir. Eserde başlıca iman ve imana ilişkin çeşitli kavramlar ile namaz, zekât, öşür, fitre, haraç, kurban, gömü, sadaka, oruç, hac ve umre konuları mezhep imamlarının görüşleri irdelenerek işlenmiştir. Eserin, sade bir dille ve yer yer konuşma diliyle kaleme alınması; üslup olarak ise eserde, daha çok diyalog metinlerinde gördüğümüz teklifsiz bir dil kullanılması, onu geniş halk kitlelerince rağbet gören ve bu nedenle de sayısız nüshaları bulunan bir eser hâline getirmiştir. Bütün bu özellikler, muhtevası bir yana, üslup ve söz varlığı açısından eserin kıymetini gözler önüne sermektedir. Söz varlığı açısından eserdeki kayda değer örneklerden biri olan *dürt-* fiilinin, günümüz Türkçesindeki 'ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe itmek' anlamından farklı olarak '(koku, amber, gül suyu, kâfur vb.) sürmek' anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anlam, fiilin Eski Türkçe metinlerinde görülen özgün anlamıdır ve aynı zamanda *Kutadgu Bilig*'den başlayarak Orta Türkçe metinlerinde karşılaşılan farklı semantik kategorilerin de kaynağıdır. *Mukaddime*'deki bu temel anlamdan hareket ederek gerek Eski Türkçe gerekse Orta Türkçe metinlerindeki bağlamlar değerlendirildiğinde fiilin semantik kategorilerine ilişkin şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Clauson'un tespitlerine göre sözcüğün temel anlamı 'ovarak sürmek, yağlamak, yağ sürmek'tir; bu anlam Clauson'a göre 17. yüzyıla kadar devam etmiş; daha sonra sözcük, 'dürtmek, dürtüşlemek; (çadır direğini) yukarı kaldırmak; dirseklemek, dirsekle vurmak; birinin dirseğine dokunmak ya da hafızasını canlandırmak, zihnini uyarmak; tahrik etmek, harekete geçirmek' gibi farklı semantik kategoriler ihtiva eder duruma gelmiştir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ise *türt-* ve türevleriyle ilgili verilerin tamamı deriye ya da vücuda 'yağ' sürülmesiyle ilgilidir. *Kutadgu Bilig*'de, şiir dilinde ise fiilin farklı semantik çağrışımları söz konusudur. Harfiyen 'el sürmek' anlamına gelen *elig türt-* birleştiği bu metinde, 'yararlanmak amacıyla bir şeye yönelmek, el atmak, başvurmak, teşebbüs etmek < el sürmek' anlamını kazanırken başka bir veride *türt-*, 'silmek', yani '(eline bulaşmış olan yemek artıklarını sofraya ya da sofraya bezine) silmek, (elini yemek artıklarından) arındırmak, (elini) temizlemek' anlamını kazanmıştır ki bu *sil-* fiiliyle semantik olarak örtüşen kategoridir. Aynı metinde, fiilin işteşlik çatısı olan *türtüş-* ise, günümüz Türkçesindeki *yağla-* 'aşırı derecede övmek, pohpohlamak' fiilinde olduğu gibi, '(birisini

övmek için ve övgünün derecesini artırmak için sesiyle) süslemek, cilalamak, yağlamak', '(sesini) nağmelendirmek, güzelleştirmek' mecaz anlamını kazanmıştır.

Orta Türkçe dönemi eserlerinden İbn Mühennâ'nın *Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân* adlı sözlüğünde ise fiilin iki farklı semantik kategorisi bulunmaktadır: 'ovalamak, sürtmek, çitilemek' ve 'sıvamak, sürmek, sürüp kapatmak'. Burada ikinci anlamın, ovalayarak sürülen nesnenin sürülen yeri kapatmasından, örtmesinden kaynaklı geliştiği söylenebilir. *Mukaddimetü'l-Edeb*'de ise verilerin çoğunda fiil, akar ya da akmaz sıvılarla birlikte kullanıldığında 'sürmek, tabaka hâlinde yayıp sürerek ovmak, sıvamak' anlamındayken, kokulu maddelerle birlikte 'sürmek' anlamındadır. Eserdeki *sabın türt-* 'saban sürmek' birleşiminde ise fiilin tamamen farklı bir semantik kategorisi söz konusudur: '(toprağı) işlemek, ekilebilir duruma getirmek'. Bu kategori, 'sürmek' anlamının belirli bir istikamet üzere süreklilik bildirmesinin bir sonucu olarak 'önüne katıp götürmek' anlamından gelişmiş olmalıdır.

Kutbeddin İznikî'nin *Mukaddime*'sinde ise fiil, temel anlamına uygun olarak, '(koku, amber, gül suyu, kâfur vb.) sürmek' anlamındadır; bu eylemin, özellikle cenaze merasiminde ölünün başına ve sakalına gül suyuyla ezilmiş amber ve gül suyu; alınına, eyelerine, dizlerine ve avuç içlerine de kâfur sürülmesi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca metinlerin derlendiği *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*'nde ise fiilin, gül suyu gibi güzel kokulu maddeler dışında, 'yağ, merhem, macun, bal, sirke' gibi gündelik hayatta kullanılan farklı akar ya da akmaz sıvılarla birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. İbn Mühennâ'nın sözlüğünde görülen, fiilin, 'kapatmak, örtmek' çağrışımı, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Marzubannâme Tercümesi*'nde yan anlam olarak belirginleşmiştir: '(gizlice) örtmek, kapatmak'. *Marzubannâme Tercümesi*'ndeki pasajda *dürt-*, aynı bağlamdaki *ört-* ile semantik olarak örtüşür ki bu, *dürt-* fiilinin, '(edep yerini gizlice) örtmek, kapatmak' anlamında olduğunu kesinleştirir. Aynı dönemin metinlerinden *Süheyl ü Nevbahâr*'da ise üç farklı semantik kategori bulunmaktadır: (*aru*) *dürt-* '(arı) sokmak', (*cıda*) *dürt-* '(mızrak) saplamak' ve *dürt-* 'sürmek → örtmek, gizlemek, kapatmak'. *Kitâb-ı Dedem Korkut*'ta fiilin temel anlamı dışında, yukarıdaki *cıda dürt-* '(mızrak) saplamak' birleşiminde olduğu gibi, *dürtiş-*, '(mızrak) vuruşmak, mızraklaşmak' anlamındadır. Dönemin başka bir metni olan *Kitâbu'l-Gunya*'daki '(boynuzlarıyla) itmek, iteklemek' anlamı ise, fiilin günümüz Türkçesindeki 'ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe itmek' anlamının, daha bu dönemdeyken gelişmeye başladığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Yukarıdaki tespitler ve çıkarımlar doğrultusunda *dürt-* fiilinin farklı dönem ve metinlerde belirlenen semantik kategorileri sözlüksel açıdan şöyle gösterilebilir:

dürt- (< **türt-**): **1.** (akar ya da akmaz sıvılar, kokulu maddeler) ovarak sürmek, sürmek, tabaka hâlinde yayıp sürerek ovmak, sıvamak (Eski Türkçe, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Eski Anadolu Türkçesi); **2.** (bir şeye) silmek, bulaştırmak ~ *sil-* (*Kutadgu Bilig*); **3.** sıvayarak kapatmak, sürerek kapatmak (*İbn Mühennâ Lügati*); **4.** gizlice örtmek, kapatmak; örterek gizlemek ~ *ört-* (*Marzubannâme Tercümesi*, *Süheyl ü Nevbahâr*); **5.** toprağı işlemek, ekilebilir duruma getirmek (*Mukaddimetü'l-Edeb*); **6.** (mızrak) saplamak (*Süheyl ü Nevbahâr*)

dürtüş- ~ **dürtiş-** (< **türt-ü-**): **1.** '(deriye yağ) sürmekte yarışmak' (*Dîvânu Lugâti't-Türk*); **2.** (birisini övmek için ve övgünün derecesini artırmak için sesiyle) süslemek, cilalamak, yağlamak; nağmelendirmek, güzelleştirmek (*Kutadgu Bilig*); **3.** (mızrak) vuruşmak, mızraklaşmak (*Kitâb-ı Dedem Korkut*)

elig türt-: yararlanmak amacıyla bir şeye yönelmek, el atmak, başvurmak, teşebbüs etmek < el sürmek ~ *elig tegür-* (*Kutadgu Bilig*)

misvâk türt-: misvak sürmek, dişleri misvakla ovmak, dişleri misvakla temizlemek (*Mukaddimetü'l-Edeb*)

sabın türt-: (toprağı) işlemek, ekilebilir duruma getirmek < saban sürmek (*Mukaddimetü'l-Edeb*)

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya, inceleme-metin-indeks-ıtpkı basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I metin* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atawula, A. (2007). *Kutbuddin İznikî'nin "Mukaddime" adlı eserinin tahkik ve tahlili*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Avşar, B. (2019). *Kutbeddin İznikî'nin Mukaddimesi'nin Topkapı nüshası (51^a-100^b) giriş-metin-çeviri-sözlük*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. kitap, karşılaştırmalı metin yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Kutbüddin İznikî'nin Mukaddimesi'nin Topkapı nüshası (1b-50b) giriş-metin-çeviri-sözlük*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Baktır, M. (2005). Anadolu'da yazılan ilk Türkçe ilmihal kitaplarından İznikî'nin Mukaddimesi. *Uluslararası İznik Sempozyumu*, 431-442.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühennâ lûgati (İstanbul nüshasının türkçe bölümünün endeksidir.)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Bayrakdar, M. (1994). Dâvûd-i Kayserî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9. Cilt, 32-35.
- Çiğâ, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (metin-aktarma, art zamanlı anlam değişimleri, dizin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Cihan, S. (2021). *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat nüshası)-(giriş, metin, notlar, sözlük-dizin)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.

- Dilçin, C. (1991). *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr, inceleme-metin-sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Eckmann, J. (2014). *Mahmud b. Ali, Nehcü'l-Ferâdis uşmağlarının açuq yolu (cennetlerin açık yolu) metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2017). *Oğuzların diliyle Dedem Korkudun kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Dîvânu lugâti't-türk Türk Türk dilleri derlemesi*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Kara, M. (1999). XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı toplumunu besleyen Türkçe kitaplar. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-58.
- Karagözü, S. (2018). *İbnü Mühennâ lügati (Kitâb Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân) (metin-dil özellikleri-dizin)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kelpetin, H. (2000). İlmihâl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22. Cilt, 139-141.
- Kılıç, M. E. (1996). Fusûsü'l-Hikem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13. Cilt, 230-237.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân bin Rüstem, Marzubân-nâme Tercümesi (Destûr-ı Şâhî), tercüme eden Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafâ [1340-1413] giriş-inceleme-metin-günüümüz Türkçesine aktarma-sözlük ve dizin-tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültürel, Z. ve Beyreli, L. (1999). *Şerîfi, Şehnâme Çevirisi (III. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Öksüz, Y. Z. (1976). *Mukaddime-i Kutbuddin inceleme-metin-sözlük*. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Öksüz, Y. Z. (1978). Kutbuddin b. Muhammed İznikî (? - 821 h.) ve Mukaddime-i Kutbuddin. *Prof. Dr. M. Tayyib Okıç Armağanı*, 225-249.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden nüshası- metin, dizin (II. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saçı, A. (2021). *Kutbeddin İznikî'nin Mukaddimesi'nin Topkapı nüshası (101^a-150^b) giriş-metin-çeviri-sözlük*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Ş. Sami (1899-1900). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Der-i Saâdet.
- Taş, İ. (2019). *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelîhâ [gramer-metin-çeviri-notlar-sözlük-dizin-tıpkıbası]*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı sprachgeschichtliches und etymologisches wörterbuch des türkei-türkischen* (I. Cilt). İstanbul-Wien: Simurg.
- Tulum, M. ve Tulum, M. M. (2016). *Dede Korkut, Oğuznameler, Oğuz beylerinin hikâyeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstünova, K. (2016). *Kutbe'd-dîn İznikî, Mukaddime giriş-inceleme-metin-sözlük (Şahâbe'd-dîn Kudsî nüshası)* (2. bs.). İstanbul: Sentez Yayınları.
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklariyle tarama sözlüğü* (II. Cilt) (1965). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Maḥmūd bin ʿOmar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamahşarî el-Ḥvarizmî, Mukaddimetü'l-Edeb, Ḥvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KUTBEDDİN İZNIKÎ'S MUQADDİME AND THE SEMANTIC CATEGORY OF THE VERB *DÜR*T- IN HISTORICAL TEXTS OF TURKISH

ABSTRACT

As a term, ilmihâl means 'a handbook containing concise information on faith, worship, daily life, ethics, the great prophets, and the life of the Prophet Muhammad'. The tradition of ilmihâl first emerged in the Ottomans in the 15th-16th centuries due to the need for concise information on basic religious issues in simple, plain language that the public could understand. This tradition first started with the translation of Arabic works into Turkish and the addition of missing points to the works. The first example of this genre in the Ottomans is considered to be Kutbeddin İznikî's *Muqaddime*, even though the word "ilmihâl" does not appear in its title.

There are numerous copies of İznikî's *Muqaddime* in both local and foreign libraries. The work consists of five chapters called "bâb" and an introduction. In the introduction, the author of the work, the reasons for its writing, its purpose and the subject matter are emphasized. In the first chapter, concepts such as faith, conditions of faith, heaven, and hell, good deeds, and sins are explained by citing the views of various sects. The second chapter deals with the subject of prayer. The third chapter is devoted to the provisions of zakat, eutharb, fitrah, tribute, sacrifice, burial, and charity. The fourth chapter is devoted to fasting and the fifth chapter to the provisions of hajj and umrah.

The *Muqaddime* has also been the subject of philological studies since it was popular in its time and there are many copies of it. When these studies are analyzed, it can be said that the work was written in plain and understandable language. In addition, it is also seen that the text bears traces of spoken language in terms of both vocabulary and style. In terms of vocabulary, there are also words such as *kehellik ét-* 'to be lazy, to be lazy' or *kovalt-* 'to open the space between the abdomen and thighs while prostrating', which we recognize from Turkish dialects but do not encounter in the texts of the period. The verb *dürt-*, which is the subject of this study, occurs three times in the same passage and means '(to apply scented objects such as sulfur)'. The verb *dürt-* (< *türt-*), which is frequently encountered in Old Turkic texts and whose original meaning is '(odor, scented substances, oil, etc.) rub', exhibits different semantic distributions when Old Turkic (until the 11th century) and Middle Turkic (12th-15th century) texts are analyzed. The present study aims to determine the semantic categories of the verb by analyzing the passages in Old Turkic and Middle Turkic texts based on the passage in Kutbeddin İznikî's *Muqaddime* and to examine the relations of these categories with the basic meaning.

Keywords: Ilmihâl, Kutbeddin İznikî, muqaddime, vocabulary, dürt- verb.

Makale Künyesi (Araştırma): Balci, O. (2023). Memluk Kıpçak Türkçesinde *kErek(dür)...fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ekleri)* yapısındaki gereklilik çekimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 356-372.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1271160>

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE *kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+ (Şahıs Zamirleri/Ekleri)* YAPISINDAKİ GEREKLİLİK ÇEKİMİ

Onur BALCI¹

ÖZET

Memluk Kıpçak Türkçesi Türk dilinin kuzeybatı koluna giren bir lehçedir. Bu lehçe, Kuzey Kıpçak Türkçesi ile birlikte Tarihî Kıpçak lehçesinin iki kolunu oluşturur. Memluk (Kölemen) Devleti'nin kurulması ile birlikte bir yazı dili olan bu lehçe, ölçünlü bir yazı dili olarak gelişmiş, 16. yüzyıla gelindiğinde yerini Oğuz lehçesine bırakmıştır.

Kıpçak Türkçesinin Mısır ve Suriye'de yazı dili olmasının ardından bu lehçeye dair sözlük ve gramerler yazılmış, bu lehçe ile savaş sanatı başta olmak üzere pek çok alanda eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında tamamen Kıpçak Türkçesinin özelliklerini gösteren eserler olduğu gibi Kıpçak-Oğuz lehçelerinin karışımı ile kaleme alınan eserler de vardır. Bu çalışmada, bu eserlerde görülen bir gereklilik çekimi incelenmiştir.

Gereklilik kipi, işin, eylemin, oluşun gerçekleşmesinin zaruri olduğunu bildiren kiptir. Gramerlerde bu kip, tasarlama kipleri içinde değerlendirilir. Memluk Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi genellikle kiplik sözcük olarak adlandırılan sözcüklerle kurulur. Ekle kurulan gereklilik kipine de rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada Kıpçak Türkçesi ile yazılan eserlerde görülen *kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri)* yapısı incelenmiştir. Bu dönemde kaleme alınan bütün eserler taranmış ve yapıya dair örnekler toplanmıştır. Eserlerden alınan örnekler düz metin biçimiyle verilmiş, parantez içinde bu eserlerin kısaltmaları ve örneklerin alındığı sayfa ve satır numaraları gösterilmiştir. Ardından örnek, italik olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Yapılan taramada kipin yapısındaki *kerek/ kirek/ kerekdür* sözcüğünün ve *-(G)A(y)* ekinin kullanımında bir birlik olmadığı görülmüştür. Örneğin *Münyetü'l-Guzât*'ta aynı cümle içerisinde hem *kerek* hem de *kirek* biçimlerini görmek mümkündür. Eserler arasında bir standart olmamakla birlikte eserlerin kendi içinde tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Fiil çekiminde fiile eklenen *-(G)A(y)* ekinin de farklı biçimler aldığı görülmektedir. Bir örnekte bu ekin *-ke* biçimine rastlanmıştır. Oğuz lehçesinin etkisiyle *-(G)A(y)* ekinin *-A* biçiminde eklediği de görülmektedir.

İnceleme sonucunda bu kipin birinci çokluk şahıs dışındaki tüm şahıslarda örnekleri olduğu tespit edilmiştir. Bu şahıslar içinde en çok örneğin üçüncü teklik şahsa ait olduğu

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Doç. Dr. onur.balci.ctl@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2771-7354>

gözlemlenmiştir. Şahıslara göre çekim örnekleri ayrı ayrı verilmiş, kipin işlevleri de ayrıca incelenmiştir. Çalışma, elde edilen sonuçların değerlendirildiği sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Memluk Kıpçak Türkçesi, gereklilik kipi, fiil çekimi.

GİRİŞ

Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eseriyle ilk defa kayıt altına alınan Kıpçak Türkçesi, Kuzey Kıpçak Türkçesi ve Memluk Kıpçak Türkçesi olmak üzere iki büyük kola ayrılmıştır².

Altın Ordu Devletinde ve Doğu Avrupa'da siyasi bir birlik kuramadan yaşayan Kumanların ağzından derlenen *Codex Cumanicus* (Kuman Sözlüğü), Kuzey Kıpçak Türkçesi eserleri içinde değerlendirilmektedir. 55 yapraklık İtalyan ve 27 yapraklık Alman bölümlerinden müteşekkil olan eser, Gotik harflerle yazılmış ve farklı kişiler tarafından kayda geçirilmiştir³. Kuzey Kıpçak Türkçesi içerisinde değerlendirilen diğer eserler ise Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleridir. Selçukluların Ani'yi fethetmeleri sonrasında bu coğrafyada yaşayan Ermenilerin Karadeniz'in kuzeyine göç etmesi ve buradaki hâkim unsur olan Kıpçaklar ile etkileşime girmesi neticesinde 16-17. yüzyıllarda özellikle Ukrayna'da Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserleri vücuda getirilmiştir⁴.

Tarihî kaynaklarda Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkasya'da, Türkistan'da köle olarak satılan Kıpçak ve Oğuz çocukları asker olarak görev aldıkları Eyyübi Devleti içinde güçlenerek zamanla bu devlete son vermişler ve Memluk Kıpçak Devleti'ni (*ed-Devletü't-Türkiyye*) kurmuşlardır. Devletin yöneticileri genellikle Kıpçaklar olmuştur. Bu da Kıpçak lehçesine olan ilgiyi artırmış, bu lehçeye dair sözlük ve gramerler kaleme alınmış, Altın Ordu Devleti topraklarından ve Türkistan'dan gelen müellifler bu standart yazı dili ile eserler vermişlerdir. Türk dili tarihinde ayrı bir yeri olan Memluk Kıpçak Türkçesi bu şekilde teşekkül etmiştir.

Eckmann (2011, s. 53-54), Memluk Kıpçak Türkçesinin tarihî gelişimini üç döneme ayırır. Bu dönemler ve eserleri şunlardır:

1. Asıl Memluk Kıpçakçası: *Gülistan Tercümesi, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Kitâb Baytaratü'l-Vâzih, Münyetü'l-Guzât*.

2. Oğuz Kıpçak Karışık Diyalekti: Kıpçak unsurlarının hâkim olduğu eserler: *Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb (Hulasa), Kitâbü'l-Hayl*; Osmanlı Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu eserler: *Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî, Hülasa* (Paris yazması), *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkañî*.

² Karamanlioğlu (1994, s. 20) bu ayrıma karşı çıkar. Yazara göre Kumanca (*Codex Cumanicus*) ve diğer eserler arasındaki fark sadece yer, zaman ve muhit farkıdır. Güner (2020, s. 40) Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserleri Karadeniz'in Kuzeyinde Kullanılan Kıpçak Türkçesi (Kuzey Kıpçak Türkçesi), Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi olmak üzere üç grupta inceler.

³ *Codex Cumanicus* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Grønbech (1942), s. 5-26; Gabain (1998), s. 67-109; Garkavets (2019), s. 45-54.

⁴ Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kasapoğlu Çengel (2012), s. 17-81.

3. Osmanlı Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu eserler: Kayıtbay, Muhammed b. Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin şiirleri. Bu eserlerin dışında *Kitâb fi'l-Fıkh* ve *Şerhü'l-Menar li'l-Musannif-i bi't-Türkî* de Memluk Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerindedir.

Devletin Türklerin eline geçmesi ile Türkçeye duyulan ilgi bu dönemde pek çok sözlük ve gramerin yazılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kaleme alınan sözlük ve gramerler ise şunlardır: *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Kitâbü'l-Ef'al*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *El-Kâvânîni'l-Küllîye li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *Kitâbu Bülgâtü'l-Müştâk fi Lügati't-Türk ve'l Kıpçak*⁵.

1. GEREKLİLİK KİPİ

Fiil kipleri ana hatlarıyla haber (bildirme) kipleri ve tasarlama kipleri olarak iki kısma ayrılır. Haber kipleri zaman bildiren kiplerdir. Tasarlama kipleri ise emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleridir. Çağdaş Türk lehçelerinin gramerlerinde bu kiplerin dışında niyet kipi ve ihtimal kipi gibi tasarlama kiplerini görmek de mümkündür.

Gereklilik kipi bir işin yapılması gerektiğini bildiren kiptir. Oğuz grubu Türk lehçelerinde genellikle *-mAll* eki ile kurulan bu kip, tarihî ve Oğuz grubu dışındaki çağdaş Türk lehçelerinde modal (kiplik) sözcük olarak adlandırılan sözcüklerle kurulmaktadır.

Vardar (2002, s. 102), gereklilik kipini, *eylemin belirttiği oluşun gerçekleşmesi gerektiğini gösteren isteme kipi*, şeklinde tanımlamıştır. Bir diğer dilbilim sözlüğünde ise bu kip şu şekilde tanımlanmıştır: “gereklik (*necessitative*) anlambilim, biçimbilim Bir işin ya da olayın gerçekleşmesinin zorunlu olduğunu belirten kip.” (İmer vd., 2013, s. 138).

Ergin (2005, s. 313), Türkiye Türkçesinde kullanılan gereklilik kipi ekinin Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru teşekkül ettiğini ve ilk çıktığı zamanlarda bir sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını belirtmiştir. Yazar bu eki ‘gereklik eki’ olarak adlandırmış ve şunları kaydetmiştir: “Bu ek de yalnız şekil ifade eden bir ektir. Tasarlama kiplerinden biri olan gereklik şeklini meydana getirir. Tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan, gereklik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.” (2005, s. 312). Ergin’in de belirttiği gibi bu ek Azerbaycan Türkçesinde hâlihazırda bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Örneğin *yemâli alma* ‘yenecek/ yenilesi elma’.

Banguoğlu da (2004, s. 471) Ergin gibi ‘gereklik kipleri’ terimini kullanır. Bu kipin eğilim kiplerinin zorunluluk gösteren bir çeşidi olduğunu ifade eder. Korkmaz (2009, s. 693), gereklilik kipinin *gereklik*, *gerekirlik*, *gerekmelik*, *gereklilik* gibi farklı adlandırmalarını verdikten sonra bu kipi şöyle tanımlar: “Bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir. Bugün *-mAll* eki ile kurulur.”

Bilgegil (2009, s. 262), gereklilik kipini tanımlamadan önce bu kipin *-malı/ -meli* ekleri ile kurulduğunu, bu ekin Eski Anadolu Türkçesinin son devresinde bir sıfat-fiil eki

⁵ Kıpçak Türkçesi sözlükleri ile ilgili bilgi için bk. Demirci (1998), s. 145-152. *Kitâbü'l-Ef'al* ile ilgili bilgi için bk. Eminoğlu (2011), s. 18-22.

olarak ortaya çıktığını, Osmanlı Türkçesinde bugünkü göreviyle kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.

Ediskun (1999, s. 182), bu çekimi *gereklik kipi* terimiyle karşılayarak şu şekilde tanımlamıştır: “İstenilen ya da tasarlanan eylemin yapılması gerekeceğini bildirir. Belirli bir zaman göstermez. *Bırakmalıyım (=bırakmam gerekiyor)*, *bilmelisiniz (=bilmeniz gerekmektedir)*.”

Gencan (1971, s. 24-242), bu kipi yapılmının, olmanın gerektiğini bildirdiğini ifade etmiştir. Kipin, *-meli/ -malı* ekleri ile kurulduğunu belirten yazar, *gerek, lazım, icap et-*, yüklemeleri ve *zorunda* sözcüğüyle de bu kipi anlamının verildiğini ifade etmiştir.

Gramerlerde ve dilbilim sözlüklerinde yapılan tanımlar genellikle birbirine benzemektedir. Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere bu kip, oluşun, durumun, kılışın gerçekleşmesi zaruretini anlatan kiptir. Yapılan tanımlamalarda sadece Ediskun bu kipi bir zaman belirtmediğini ifade etmiştir. Ancak gereklilik kipi, diğer tüm tasarlama kipleri gibi, yakın da olsa, bir gelecek zamana gönderme yapmaktadır.

2. TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE VE MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE GEREKLİLİK KİPİ

Türkçede gereklilik kipinin kurulmasında ekler (*-mAlI, -AsI*) kullanıldığı gibi kiplik (*modal*) sözcük olarak adlandırılan sözcükler de kullanılmıştır. Kiplik sözcükler Türkiye Türkçesi çalışmalarında pek yer almaz. Ancak çağdaş Türk lehçeleri üzerine yazılan gramerlerde bu sözcüklerin ayrı bir kategori olarak değerlendirildiğini görmek mümkündür. Örneğin *Qazirgi Qazaq Tili* (Çağdaş Kazak Dili) adlı bir gramer kaleme alan İsayev (2007, s. 33) bu sözcükleri ünlemler ve edatlar ile birlikte yardımcı sözcükler sınıfında değerlendirir ve şu şekilde tanımlar:

“Modal sözler konuşmacının çeşitli fikirlerini bildirir. Modal sözleri morfoloji açısından ayrı bir söz grubu olarak incelemeye dayanak olan hususlar şunlardır: İlk olarak anlam özelliği ve bu kelimelerin dil bilgiselleşme vasfı. İkinci olarak tür değiştirme sisteminin olmaması. Üçüncü olarak da söz dizimsel vasfı, yani konuşucunun kendi fikrini bildirebilmesi.”

İsayev, Memluk Kıpçak Türkçesinde gereklilik çekimi kuran *kerek* sözcüğünü de modal sözcükler içinde sayar.

Azerbaycan Türkçesinde modal sözleri ayrı bir tür olarak değerlendiren Kazımov (2010, s. 379) bu sözcükleri, “Konuşucunun söylediği fikirlerin objektif gerçeklik münasebetini bildiren sözcüklere modal söz denir.” şeklinde tanımlamıştır. Bu hususu diğer Türk lehçelerinin gramerlerinde de görmek mümkündür.

Tarihî Türk lehçelerinde gereklilik yapısı için şunları söylemek mümkündür: Eski Türkçede *kärgäk* kelimesi bu kipi kurmak için kullanılmıştır. Gabain, her ne kadar bu kipi başlı başına ayrı bir yapı olarak vermemiş ise de *-ğu/ -gü* sıfat-fiilinden bahsederken bu ekin mecburiyet ve gaye ifade ettiğini ve *kärgäk* kelimesi ile birleşebildiğini dile getirmiştir (2007, s. 83). Uygur Türkçesinde bu kip daha ziyade *kergek* kelimesi ile yapılmıştır. Uygur Türkçesindeki gereklilik şekilleri şunlardır: *-ğu/ -gü kergek, -miş/ -miş + kergek, -mak/ -mek kergek, -ğu/ -gü ol, -gülük/ -gülik + ol* (Eraslan, 2012, s. 351).

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ğu/ -gü kergek* ile birlikte (*kerek + ...*) *-sa/ -se* şekli de gereklik bildirmek için kullanılmıştır (Ercilasun, 1984, s. 149). Harezmi Türkçesinde gereklik kipi *-ğu/ -gü* eki ile yapılırken üçüncü teklik şahıslarda *kerek* sözcüğünün kullanıldığı da görülmüştür (Toparlı-Vural, 2007, s. 57).

“Eski Anadolu Türkçesinde gereklik kipi için müstakil bir ek yoktur. Bu kip için daha çok *-a, -e* istek kipi ve *-sa, -se* şart kipi eklerine *gerek, gerektür* gibi kelimeler eklenerek yapılan kalıplar kullanılmaktadır: *bil-se gerek, al-sam gerektür*. Mastar ekiyle *gerek* kelimesinden oluşan *-mak gerek* kalıbı da kullanılabilir: *bil-mek gerek, söyle-mek gerek*.” (Öztürk, 2017, s. 80).

Çağatay Türkçesinde Eckmann (2009, s. 127), herhangi bir gereklik kipinden bahsetmemiş ancak şart ekini anlatırken şart çekimi ile kullanılan *kerek* kelimesinin gereklik ifade ettiğini belirtmiştir.

Kıpçak Türkçesindeki gereklik şekilleri ise şunlardır: *-Ar kerek, -sA kerek, -mAK, -mAH kerek, -mAll, kerek+fiil+GAy+[şahıs eki], +GA tiyesidir/ tiyişlidir/ tiyer* (Güner, 2020, s. 265-266). Görüldüğü üzere Kıpçak Türkçesinde kullanılan gereklik kiplerinin çekiminde *kerek, tiyesidir, tiyişlidir, tiyer* gibi sözcükler ve *-Ar, -sA, -mAK/ -mAH, -mAll* gibi ekler kullanılmaktadır. Güner’in bu yapılar için verdiği örnekler genellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden alınan örneklerdir. Karamanlıoğlu ise Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserinde bu lehçe için bir gereklik şeklinden bahsetmez.

2.1. Memluk Kıpçak Türkçesinde kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) Yapısı

kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) yapısı Eski Oğuz Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde gereklik kipi için kullanılan yapılardan biridir. Yapının iki ana unsuru vardır. Birincisi *kerek* kelimesi ikincisi ise Türk dili tarihinde istek ve gelecek zaman eki olarak kullanılan *-(G)A(y)* ekidir.

Clauson (1972, s. 742), *gerek/ kerek* sözcüğünün kökeni olarak *kerge-* ‘gerekmek, gerekli olmak’ fiilini vermektedir. Yazar, bu kelimenin *-miş/ -miş, -ğu/ -gü* gibi eklerden sonra da kullanıldığını ifade etmiştir. Erdal (1991, s. 235), kelimenin yapısını *kärgä-k* ‘gerekli, zaruri’ şeklinde göstermektedir. Gülensoy (2007, s. 365), kelimenin yapısını şu şekilde vermiştir: “**kär-* ‘sonuna kadar girmek + *-ä-* ‘fiilden fiil yapım eki’ + *-°g* ‘sıfat-fiil eki’ veya pekiştirme eki.”

-(G)A(y) eki Türk dilinin işlek eklerinden biridir. Bu ek, Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan bir ektir (Gabain, 2007, s. 81). Ayrıca Gabain, *-GAy* ve *-GAy ärdi* yapılarını ‘Temenninin Özel Kuruluşları’ başlığı altında incelemiştir (2007, s. 92). Bu ek Orhun Yazıtları’nda bulunmaz. Talat Tekin (2003, s. 189), bu ekin *Irg Bitig* ve *Tunhuang* yazmalarında bulunduğunu belirtir. Uygur Türkçesinde ise bu ek ile kurulan kip yaygın biçimde kullanılmıştır. Ekin *-ğa/ -ge* biçimleri de mevcuttur (Eraslan, 2012, s. 343-344). Bu ek, Karahanlı Türkçesinde de *-ğa/ -ge, -ğay/ -gey* biçimlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2003, s. 187). Eckmann, bu eki Harezmi Türkçesinde gelecek zaman ve gereklik eki olarak göstermiştir (1998, s. 203). Bu eke, gelecek zaman işleviyle Kıpçak Türkçesi döneminde de rastlamak mümkündür (Toparlı-Vural, 2013, s. 70). Bu ekten gelip *-A* eki Eski Oğuz Türkçesinde istek eki olarak kullanılmakla birlikte

emir, istek, gereklilik gibi işlevleri yerine getirmektedir (Gülsevin, 2017, s. 114). Çağatay Türkçesinde bu ek ile kurulan kip, gelecek zaman bildirmesinin yanında istek, rica, emir, tahmin bildiren bir kip şekline bürünmüştür. -ğay/ -gey/-kay/ -key biçimlerinin yanında şiirde -ğa/ -ge/ -ka/ -ke biçimleri de kullanılmıştır (Eckmann, 2009, s. 128-129).

kErek(dür)... *fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri)* yapısına müstakil bir şekilde Memluk Kıpçak döneminde kaleme alınmış gramerlerde rastlanmaz. *Kerek* kelimesi *Kitabü'l-İdrâk*'te (Caferoğlu, 1931, s. 45), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de (13b-2), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'de (22b-2), *Kitâbü'l-Ef'al*'de (172a-8) geçmektedir. Ancak bu eserlerde *kerek* kelimesi herhangi bir kip için kullanılan bir kelime olarak gösterilmemiştir. Bununla birlikte *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'de, *Kitâbü'l-Ef'al*'de bu kelime ile gereklilik bildirildiğine dair örnekler bulunmaktadır. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin 24. bölümü olan *Konuşma Cümleleri* bölümünde şu örnekler görülmektedir: “aş bişğanda çoarmek kerek sen” ‘*yemek piştiğinde servis yapmalısın*’ ve “sen ketğanda maña bildirmek kerek sen” ‘*gittiğinde bana bildirmelisin*’ (Toparlı, 2003, s. 58-59). Bu cümlelerden eserin müellifinin -mek kerek yapısıyla gereklilik kipini karşıladığı anlaşılmaktadır. *Kitâbü'l-Ef'al*'de ise şu örnek görülmektedir: “kerek kim saña fulân işni kılsağ” (Eminoğlu, 2011, s. 149) ‘*sen filan işi yapmalısın*’. Bu cümleden anlaşıldığı üzere eserin müellifi *kerek ... fiil-şart eki+şahıs eki* yapısıyla gereklilik kipini karşılamaktadır.

Yapının ikinci aslı unsuru olan -(G)A(y) eki de bu sözlük ve gramerlerde kendine yer bulmuştur. Bu ek, *Kitabü'l-İdrâk*'te gelecek zaman eki olarak kaydedilmiştir (Caferoğlu, 1931, s. 153). *El-Kavâninü'l-Külliyeye*'de bu ekin geniş zaman eki olduğu ve temenni bildirdiği ifade edilmiştir (Toparlı vd., 1999, s. 15; 26). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de bu ekin gelecek zaman eki olduğu belirtilmiştir (Atalay, 1945, s. 107). *Tercüman*'da da -ğa ve -ğay ekleri gelecek zaman eki olarak gösterilmiştir (Toparlı vd., 2000, s. 67). *Bülgatü'l-Müştak*'ın fiil bölümünde fiiller geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve emir kipi ile çekimlenmiştir (Al-Türk, 2012, s. 37). Bu nedenle bu eserde -(G)A(y) ekine rastlanmaz.

Memluk Kıpçak Türkçesinde kullanılan *kErek(dür)*... *fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri)* yapısındaki gereklilik biçimine bazı seslik değişimlerle Eski Oğuz Türkçesinde ve çağdaş Azerbaycan Türkçesinde de rastlanmaktadır.

Özkan (2000, s. 141) istek kipi ekinin (-a/ -e) işlevlerinden bahsederken gereklilik işlevinden de bahseder. Yazar, konu ile ilgili şunları kaydetmektedir:

“-e, -a istek ekini alan fiiller, çoğu zaman *gerek, gerekdür* kelimeleri ile kullanıldıklarında, istek kipinden çıkıp gereklilik kipine dönüşmektedirler. Bunun yanında istek ekinin *gerek, gerekdür* kelimeleri olmadan da gereklilik göreviyle kullanıldığı olmaktadır: *Safâ yoluna Sa'di ol kim gire/ Gerek Mustafâ nuş suyunca vara. Bir ağaç ki yimişini diresin/ Gerek beslemesine can viresin (...)*”

Gülsevin (2017, s. 115-116) de Eski Oğuz Türkçesindeki -(y)A istek ekinin *gerek (kim)...-(y)A* yapısında gereklilik bildirdiğini ifade ederek “*amma ben bu ilanı gerek bâğubân eliyile öldürem*” (*Mrzb. 22a.8*) örneğini vermektedir.

Bu kip, Azerbaycan Türkçesi gramerlerinde *arzu şekli, fe'lin iltizam-arzu forması* isimleri ile gösterilmektedir. Azerbaycan Türkçesinin tarihî gramerini kaleme alan Mirzâzâde (1990, s. 161), istek ekini alan fiillerden önce *gärük* kelimesinin getirilmesi ile

fiile emir anlamı yüklediğini ifade ederek Hatayî ve Nesimî'den örnekler vermiştir. Kazımov (2010, s. 250), arzu şeklini şu şekilde tanımlamaktadır: “Fiilin arzu şekli (istek biçimi) iş ve hareketin gerçekleşmesinin gerekli olduğunu, arzu edildiğini bildirir.” Yazar, bu kipin basit şeklinde *gäräk* ‘gerek’, *nola* ‘ne ola ki’, *kaş* ‘keşke’ *barı* ‘bari’ kelimelerinin kullanıldığını belirterek kipin şahıslara göre çekimini şu şekilde vermiştir:

Män gäräk al-a-m ‘almalıyım’

Sän gäräk al-a-san ‘almalısın’

O gäräk al-a ‘almalı’

Biz gäräk al-a-q ‘almalıyız’

Siz gäräk al-a-sınız ‘almalısınız’

Onlar gäräk al-a-lar ‘almalılar’ (Kazımov, 2010, s. 251).

Azerbaycan Türkçesinde *gäräk* ve istek eki almış fiilin arasına başka unsurlar da girebilmektedir. Örneğin, “Sän gäräk işinde düz olasan, hamıya nümünä olasan” ‘*Sen işinde doğru ve herkese örnek olmalısın.*’ (Kazımov, 2010, s. 252). Bu duruma Memluk Kıpçak Türkçesinde de rastlamak mümkündür.

Güner (2020, s. 266), bu kipin Kıpçak Türkçesinde kullanıldığını ifade etmiştir. Güner’in bu kip için verdiği örnekler bir Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metni olan *Töre Bitigi*’nden alınmıştır. Bulak (2017, 366) da Güner’e atıfla bu kipin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görüldüğünü ifade ederek *Töre Bitigi*’nden örnekler vermiştir. Ancak yapılan taramalar bu kipin Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanıldığını göstermektedir.

2.1.1. Çekimin Yapısı

Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanan bu kipin yapısının iki temel unsuru vardır. Bunlardan ilki *kerek/ kirek* modal sözcüğüdür. Diğeri de fiilin üzerine eklenen - (G)A(y) ekidir. Bu iki unsur arasına başka cümle öğeleri girebileceği gibi yalnızca *kim* pekiştirme edatının girdiği de gözlemlenebilmektedir.

Yapılan taramalarda kipin sadece birinci çokluk şahsına dair örnek bulunamamış, diğer şahısların çekimlerinin örnekleri tespit edilebilmiştir. Bu bilgiler ışığında tespit edilen örneklerle, bu kipin Memluk Kıpçak Türkçesi için çekimini şu şekilde göstermek mümkündür.

1. Teklik Şahıs: **kerek (...)** **birgey-men** ‘vermeliyim’
2. Teklik Şahıs: **kerek (...)** **olturğay sen** ‘oturmalısın’
3. Teklik Şahıs: **kerek (...)** **yetişgey** ‘yetişmeli’
1. Çokluk Şahıs: ***kerek (...)** **yazğay biz** ‘yazmalıyız’
2. Çokluk Şahıs: **kerek (...)** **mu‘avved bolğay-sız** ‘hazır olmalısınız’
3. Çokluk Şahıs: **kerek (...)** **kın tutmağaylar** ‘kin tutmamalılar’

Kipin yapısındaki *kerek/ kirek/ kerekdür* sözcüğünün kullanımında bir birlik yoktur. Örneğin *Münyetü'l-Guzât'ta*, aynı cümlede dahi hem *kerek* hem de *kirek* şeklini görmek mümkündür. Eserler arasında bir standart olmasa da eserlerin bu konuda kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir. Bu hususu, eserler üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:

GT: *kirek*; BV: *kerek*; MG: *kirek/ kerek*; N: *kerek*; İM: *kerek*; KF: *kerekdür*; KFT: *kerekdür*

Çekimde fiilin üzerine eklenen -(G)A(y) ekinin farklı şekiller aldığı da görülmektedir. Bu ekin -*ke* biçimine bir örnekte rastlanmıştır: “ger tileseñ kim ğarâyibler temâşâ itkesen/ tigme bir kün bir yañı yirge **kerek** kim **yitkesen**” (GT 97a, 7-8) ‘Eğer ğarip şeyler görmek istersen her gün yeni bir yere **gitmelisin**.’

Oğuz lehçesinin etkisiyle -(G)A(y) ekinin -A biçiminde eklendiği de görülmektedir: “kumâşını ğaldırsun yirden **kerekdür** yir yumşak **ola** ya **otura** yüce yir üstüne” (KF 60b, 3-4) ‘Kumâşını yerden kaldırsın. Yer yumşak **olmalı** veya yüksek bir yere **oturmalıdır**.’; “ayıttı şems-i eyimme eyle **kerek** kim **kâzî** **işitmeye** oşbu tanuklukını” (İM 321b, 5-6) ‘Şems-i Eyimme, kadı bu şahitliğı **duymamalıdır**, dedi.’

Kipin olumsuzu, fiilin üzerine olumsuzluk ekinin getirilmesi ile yapılır. Örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür: “bir tâcirge miñ altun ğasâret boldı tâcir oğlına ayttı **kirek** kim bu vâkı‘anı hiç kişige **aytmağaysen** oğlı ayttı ay ata buyruk buyrukıñ” (GT 107a, 6-8) ‘Bir tüccarın bin altınlık zararı oldu. Tüccar oğluna, bu olayı hiç kimseye **söylememelisin**, dedi. Oğlu, ey baba buyruk senindir, dedi.’; “ve eger ayıtısa bir müsülmânğa ayıtıl lâ ilâhe illallâh tip ayıtımsa ol kişi kâfir bolur ammâ kaçan kim “özri bolsa inkâr kılmayın eyle **kerek** kim **kâfir bolmağay**” (İM 12a, 1-2) ‘Ve eğer bir Müslümana lailaheillallah de, dese (o Müslüman) söylemezse kâfir olur. Ama özrü varsa ve inkâr etmezse **kâfir olmamalıdır**.’

Yapılan taramalarda bu çekime dair tespit edilen örnekleri şahıslara göre şu şekilde göstermek mümkündür:

1. Teklik Şahıs

“ayttı ol tãĝi bãĝi ğilâfınça kim mışır mülkine maĝrūr bolup teñrilik da‘vîsin kıldı **kirek** kim bu memleketni kullarından iñ iksük kuluma **birgey-men**” (GT 46b, 9-12) ‘O Firavun’un aksine dedi ki kim Mısır mülkünden ötürü maĝrūr olup tanrılık davası ğüderse bu memleketi kullar arasından en aşaĝı kuluma **vermeliyim**.’

2. Teklik Şahıs

“ger tileseñ kim ğarâyibler temâşâ itkesen/ tigme bir kün bir yañı yirge **kerek** kim **yitkesen**” (GT 97a, 7-8) ‘Eğer ğarip şeyler görmek istersen her gün bir yeni yere **gitmelisin**.’

“bir tâcirge miñ altun ğasâret boldı tâcir oğlına ayttı **kirek** kim bu vâkı‘anı hiç kişige **aytmağaysen** oğlı ayttı ay ata buyruk buyrukıñ” (GT 107a, 6-8) ‘Bir tüccarın bin altınlık zararı oldu. Tüccar oğluna, bu olayı hiç kimseye **söylememelisin**, dedi. Oğlu, ey baba buyruk senindir, dedi.’

“kaçan tilesen kim süngü ‘ilmin öğrengey-sen **kerek** kim atnıñ yahşısın **algaysen**” (MG 25b 9; 26a 1) ‘*Ne zaman süngü ilmini öğrenmek istersen atn iyisini almalsın.*’

“**kirek** kim kılıçnıñ türlüğlerinde iskinin ihtiyâr kılıp **kötürmegeysen**” (MG 85a, 4-5) ‘*Kılıçların arasından eskisini seçip götürmemelisin.*’

“aşl yanı çıkmekde **kirek** kim kaşın üzere **tartğaysen** taķı şehâdet barmakıñnı bıyığın üstündin **kiçirgeysen**” (MG 102b, 9; 103a, 1-2) ‘*Yayı çekmekte aslanan şudur: Kaşının üzerine çekmeli ve şehadet parmağın bıyığının üzerinden geçirmelisin.*’

“uşbu ma’niler üçün **kerek** kim aşığıp nerse **dimegey sin** atnıñ sınçılamaķı içinde” (BV 11b, 19-20) ‘*Atı tecrübe etmek üzerine bu manalar hakkında acele ederek bir şey dememelisin.*’

“biri daķı yay kıtasından bolur anı kidermeklik ol durur kim **kerek** ülküye karşı **olturğay sen**” (N 50a, 8-9) ‘*Birisi de yayın sertliğinden olur. Bunu gidermek şu şekildedir, nişanın karşısında oturmalısın.*’

“oşbu vitir namāzı seniñ işiñ turur eyle **kerek** kim **bolğay sen** teñri te’ālā birle beraber” (İM 62b, 2-3) ‘*Bu vitir namazı seniñ işindir, Tanrı ile beraber olmalısın.*’

3. Teklik şahıs

“faķir-i şādık ol-dur iy ‘aziz ir/ yaman iş kilmegey hergiz kolundan/ iner bolsa kayadın bir ağır taş / **kirek** kim **kitmegey** ‘arif yolundan” (GT 80a, 7-10) ‘*Ey aziz insan, sadık fakir odur ki elinden asla kötü bir çıkmaz. Kayadan ağır bir taş düşse bile ariflerin yolundan ayrılmamalıdır.*’

“men **kirek ölgey idim** iy gül beden senden burun/ tā közüm sensiz cehānnı **körmegey idi** bu kün” (GT 125a, 5-6) ‘*Ey gül beden ben senden önce ölmeliydim. Gözüm bu cihanı sensiz görmemeliydi.*’

“barmaklarıñ anıñ üzere bağlangay da biri birine **kerek** kim **yetişgey** taķı **kirek** kim mismarı **muħkem bolğay** taķı **kirek** kim kılıç kınında yaz u kış boş **bolğay**” (MG 94a, 8-9; 94b, 1-3) ‘*Parmakların onun üzerine bağlanmalı ve birbirine yetişmeli. Kılıcın korkuluğu sağlam olmalı kılıç kınında yaz kış boş olmalı.*’

“kaçan kim bu ‘amelnı kılar bolsañ **kirek** kim sinde bir uzun yip **bolğay** bir uçı bilinge bağlı **bolğay** taķı bir uçı licāmnıñ ħalaķasına bağlı **bolğay** tā atıñ tüşkende sindin kaçmağay” (MG 57a, 1-4) ‘*Ne zaman ki bu işi yaparsan sende uzun bir ip olmalı. Bir ucu beline bağlı olacak bir ucu gemin halkasına bağlı olacak ki atın düştüğünde senden kaçmayacak.*’

“**kirek** kim süngü yumru **bolğay** taķı ortası **ķavı bolğay** kim titretgende kıatıĝ titremegey” (MG 79b, 3-4) ‘*Ve süngü yumru olmalı ve ortası sağlam olmalı ki titretince çok titremesin.*’

“**kirek** kim süngü kıatıĝ yoğun **bolmağay** kim ilge sığmağay” (MG 80a 8-9) ‘*Süngü çok kalın olmamalı ki (o zaman) ele sığmaz.*’

“ammā ol mübtedi kişiy eyle **kerek** kim nişānga azıraq kıyık **durğay** ve daķı nişānı sol köznıñ tuşında **ķılğay** ve daķı sol dizini nişānga düz **ķılğay**” (N 28b 8- 29a, 1-2) ‘*Ama*

*acemi kişi nişana hafifçe yönelmiş biçimde **durmaldır**. Nişanı sol gözünün karşısında **tutmaldır**. Sol dizini de nişana doğru **tutmaldır**.*

“bes bu bitik alarğa yarar tip Türkî tilince yazdılar **kerek** kim bunu okuyan ‘azîz dutğay dağı barça cāhıllarğa **öğretmegey** ve dağı kıymetin bilmeyenlere **köstermegey**” (RH 68b, 9- 69a, 3) ‘*Sonra bu kitabı onlara faydalı olması için Türk dilinde yazdılar, bunu okuyan yüce tutmalı ve bütün cahillere **öğretmemeli**, kıymetini bilmeyenlere **göstermemeli**.*’

“da‘vî şahîh olmaquş bir şartı dağı budur kim **kerekdür** kim ol da‘vî olınğan neme belgüli **olğay** belgüsüz **olmağay**” (KFT 68b, 7-8) ‘*Davanın sahih olmasının şartı şudur: Dava olunan şey belirli **olmalı**, belirsiz **olmamalıdır**.*’

“ve eger ayıtısa bir müsülmānga ayıtgıl lâ ilāhe illallāh tip ayıtmasa ol kişi kâfir bolur ammā kaçan kim ‘özri bolsa inkâr kılmayın eyle **kerek** kim **kâfir bolmağay**” (İM 12a, 1-2) ‘*Ve eğer bir Müslümana lailaheillallah de, dese (o Müslüman) söylemezse kâfir olur. Ama özrü varsa ve inkâr etmezse **kâfir olmamalıdır**.*’

“ammā sekizinci mes’ele ayıttuğ biz eyle **kerek** kim ol kim **namāz kılğay** her bir big artında” (İM 33a6, 6-7) ‘*Ama söylediğimiz sekizinci mesele şudur: O kişi her beyin arkasında **namaz kılmalıdır**.*’

“ammā kırk üçüncü mes’ele ayıttuğ biz eyle **kerek** kim **ohşatmağay** teñri te‘ālānı bir nersege” (İM 56a, 6) ‘*Ama kırk üçüncü meselede Tanrı Te‘āla’yı hiçbir şeye **benzetmemeli**, diye söyledik.*’

“ayıttı şems-i eyimme eyle **kerek** kim kâzî **işitmeye** oşbu tanuqluğnı” (İM 321b, 5-6) ‘*Şems-i Eyimme, kadı bu şahitliğı **duymamalıdır**, dedi.*’

“nite ki arıtdı fercini haqıkatî necislerden **kerekdür arıtğay** fercini hükmî necislerden zinā kibi livāta kibi özgesi kibi” (KF 47b, 5-48a, 1) ‘*Nasıl ki fercini hakiki pisliklerden arındırdıysa zina gibi, oğlancılık gibi ve diğerleri gibi hükmi pisliklerden de **arındırmalıdır**.*’

“**kerekdür** taşlar aru **ola** şu evinde” (KF 54a, 3) ‘*Tuvalettteki taşlar temiz **olmalıdır**.*’

“vaqtî ki avdazuğ bu faziletleri oldıysa **kerekdür** kula **avdaz ala** ta‘zîm bile hürmet bile ihlāş bile” (KF 81b, 6-82a, 1) ‘*Abdestin bu faziletleri bulunduğundan kul, tazim ile hürmet ile ve ihlas ile abdest **almalıdır**.*’

“**kerekdür avdaz alğay** namāz vaqtından burun” (KF 100a, 1) ‘*Namaz vaktinden önce abdest **almalıdır**.*’

“eger du‘ā eylese özge dualar bile keçer lakin **kerekdür du‘ā eylegey** bu du‘alar bile ki qur’an lafzına **ohşaya** nebiden kelen du‘alara **ohşaya**” (KF 154b, 2-4) ‘*Eğer başka dualar ile dua ederse affedilir. Ama Kur’an lafzına benzeyen, Nebi’den gelen dualara benzeyen dualarla **dua etmelidir**.*’

2. Çokluk Şahıs

“**kirek** kim sen taķı atıñ dāyimā mu‘avved **bolğay-sız** taķı kirek kim saña nāverd kiñ bolğay” (MG 14b, 8-9; 15a, 1) ‘*Sen ve atın daima hazır olmalısınız. Senin için meydan geniş olmalı.*

3. çokluk şahıs

“ay yārānlar bu hāreket ki vāķı‘ boldı benim ihtiyārım bilen degül idi **kirek** kim bu yazuķını **yazmağaylar**” (GT 67b, 2-3) ‘*Ey dostlar, bu hareket vaki oldu ama benim isteğim ile olmadı. Bu günahı yazmamalılar (keşke yazmasalar).*

“bir şāruñ kādīsı bir şāruñ kādīsınuñ hūķüm varaķasını işidmeknüñ şartlarından bir şartı daħı budur kim **kerekdür** kim ol varaķa hātımlı olğay daħı danuķlar danuķluķ **virgeyler** kim uşbu hātım uşbu varaķanı ıyı virgen kādīnuñ hātımıdır **digeyleyler**” (KFT 122a, 10-14) ‘*Bir şehrin kadısının başka bir şehrin kadısının hūķüm evrakını dinlemesinin şartlarından biri şudur: O evrak mühürlü olmalıdır ve şahitler bu mühriñ o evrakı gönderen kadının mühri olduğuna dair şahitlik etmelidir.*

“taķı eyle **kerek** kim müsülmanlarğa kim hıyānat **kılmağaylar** taķı kīn **tutmağaylar** taķı burnın kulaķın **kesmegeyleyler** taķı **öltürmegey** hātun kişini” (İM 425a, 8- 425b, 1) ‘*Müsülmanlara ihanet etmemeliler, kin tutmamalılar, onların burunlarını kulaklarını kesmemeliler ve kadını öldürmemeliler.*

2.1.2. Çekimin İşlevleri

Yapılan taramada bu çekimin dört işlevine rastlanmıştır. Gereklilik işlevi bu kipin esas işlevidir. Bu işlevlerin dışında bu kip, ihtimal ve istek de bildirebilmektedir. Kipin, hikāye olarak adlandırılabilir yapıda çekimi ise gerçekleşmemiş gereklilik işlevini yerine getirmiştir.

Bu işlevlere dair örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür.

2.1.2.1. Gereklilik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklilik işlevidir. Bu işlevle bu kip, olması, yapılması gereken eylemleri bildirmektedir.

Örnekler:

“bir şāruñ kādīsı bir şāruñ kādīsınuñ hūķüm varaķasını işidmeknüñ şartlarından bir şartı daħı budur kim **kerekdür** kim ol varaķa hātımlı **olğay** daħı danuķlar danuķluķ **virgeyler** kim uşbu hātım uşbu varaķanı ıyı virgen kādīnuñ hātımıdır **digeyleyler**” (KFT 122a, 10-14) ‘*Bir şehrin kadısının başka bir şehrin kadısının hūķüm evrakını dinlemesinin şartlarından biri şudur: O evrak mühürlü olmalıdır ve şahitler bu mühriñ o evrakı gönderen kadının mühri olduğuna dair şahitlik etmelidir.*

“top oynamaklıķınıñ yaħşısı on kişi turur ya‘nī azı **kirek** kim on kişi **bolğay**” (MG 114b, 9; 115a, 1) ‘*Çevgan oynamanın en iyisi on kişi ile olur. Yani en az on kişi olmalıdır.*

“üstâdı ayttı evvel kişi **kirek** kim ni sözlese sağış kılıp aşlın bilip **sözlegey** dağı ni hareket kim **kılğay** mevzün **bolğay**” (GT 140a, 13; 140b, 1-2). ‘*Hocası, öncelikle insan ne konuşursa hesap ederek, aslını bilerek konuşmalı, ne yapacaksa ölçülü olmalı.*’

2.1.2.2. İhtimal İşlevi

Bu kip, ihtimal de bildirebilmektedir. Zira Türkiye Türkçesinde de diğer Türk lehçelerinde de ihtimal işlevi, gereklilik kipinin işlevlerinden biridir.

Örnek:

“ayttı tik otur kim seniñ atañ ağır taş astından teprenginçe **kirek** benim atam cennetke **kirmiş bolğay**” (GT 150a, 11-12) ‘*Sessiz dur, senin baban ağır taş altında kıpırdanuncaya kadar benim babam cennete girmiş olsa gerek, dedi.*’

2.1.2.3. İstek İşlevi

Bu çekim, konuşucunun isteğini de belirtebilmektedir. Bu işleviyle kip, Türkiye Türkçesindeki dilek-şart kipinin anlamını vermektedir.

Örnek:

“ay yārānlar bu hareket ki vākı‘ boldı benim ihtiyārım bilen degül idi **kirek** kim bu yazuķını **yazmağaylar**” (GT 67b, 2-3) ‘*Ey dostlar, bu hareket vaki oldu ama benim isteğim ile olmadı. Bu günahı yazmamalılar (keşke yazmasalar).*’

2.1.2.4. Gerçekleşmemiş Gereklilik/ İstek İşlevi

Kipin bu işlevi i- ek fiili ile çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. Gereklilik kipinin hikâyesi olarak adlandırılacak bu yapının Memluk Kıpçak Türkçesi eserlerinde tek örneğine rastlanmıştır. Bu yapıda, gereklilik anlamından ziyade istek anlamının baskın olduğunu görmek mümkündür.

Örnek:

“men **kirek ölgey idim** iy gül beden senden burun/ tā közüm sensiz cehānı **körmegey idi** bu kün” (GT 125a, 5-6) ‘*Ey gül beden ben senden önce ölmeliydim. Gözüm bu cihanı sensiz görmemeliydi.*’

SONUÇ

Kıpçakların Eyyübi Devleti’ne son vererek Memluk Devleti’ni kurması ile bir ölçünlü yazı dili olarak gelişen Memluk Kıpçak Türkçesi, Türk dili tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu dönemde kaleme alınan eserler Kıpçak Türkçesinin özelliklerini göstermekle birlikte Oğuz lehçesinin özelliklerini de gösterebilmektedir.

Memluk Kıpçak Türkçesi üzerinde ve *kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri)* çekimi özelinde yapılan incelemede bu çekimin bu eserlerde gereklilik bildirmek için sık kullanılan yapılardan biri olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde kaleme alınan *Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî Tercümesi* ve *Şerhü'l-Menar li'l-Musannif-i bi't-Türki* dışındaki bütün eserlerde bu çekimin örneklerini bulmak mümkündür. *Ebu'l-Leysi's-Semerkandî Tercümesi* ve *Şerhü'l-Menar* üzerinde yapılan taramalarda bu kipin örneklerine rastlanmamıştır.

Bu çekime Memluk Kıpçak Türkçesi döneminde kaleme alınan gramerlerde rastlanmaz. Ancak *kerek* sözcüğü münferit bir kelime olarak; -(G)A(y) eki ise gelecek zaman, geniş zaman ve istek eki olarak bu sözlük ve gramerlerde kendine yer bulmuştur.

Çekimin temel unsurlarından olan *kerek* sözcüğü eserlerde, *kerek/ kirek/ kerekdür* biçimleri ile bulunmaktadır. -(G)A(y) eki ise -GAy, -GA, -A şekillerinde kullanılmıştır. Ekin -A biçiminde kullanılması Oğuz lehçesinin etkisi ile ortaya çıkmış bir husustur.

Çekimin birinci çokluk şahıs örneğine rastlanmamıştır. Diğer bütün şahıslar için çekim örneklerine eserlerde rastlamak mümkündür. Diğer şahıslar arasında da en fazla örneğin üçüncü çokluk şahısta bulunduğunu söylemek mümkündür.

Çekimin gereklik, ihtimal, istek ve gerçekleşmemiş gereklik/ istek olmak üzere dört temel işlevi tespit edilmiştir. Bu işlevler içinde gerçekleşmemiş gereklik/ istek işlevi yalnızca kipin hikâyesi olarak adlandırılabilir yapıda tespit edilmiştir.

Bu yapı Memluk Kıpçak Türkçesi ile birlikte Eski Oğuz Türkçesinde de kullanılan bir fiil çekimidir. Çağdaş Türk lehçelerinden ise Azerbaycan Türkçesinde, bu çekim gereklik bildiren istek kipi olarak kullanılmaktadır.

KISALTMALAR

BV: Kitâb Baytaratü'l-Vâzih.

GT: Gülistan Tercümesi.

İM: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin.

KF: Kitâb fi'l-Fıkh.

KFT: Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî.

MG: Münyetü'l-Guzât.

N: Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb (Hulasa).

RH: Kitâb fi Riyâzati'l-Hayl.

KAYNAKÇA

Ağar, M. E. (1989). *Kitâb fi'l-fıkh bi-lisâni't-Türki inceleme-metin-sözlük*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Al-Turk, G. A. (2012). *Kitâbu bulğatu'l-muşţâk fi luğati't-türk we'l-kıfçâk üzerine dil incelemesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atalay, B. (1945). *Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-luğati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aydın, E. (1997). *Şerhü'l-menar grameri giriş-gramer-metin-bibliyografya*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı tarihî Türk yazı dilleri grameri fil çekimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abu hayyan kitâb al-idrak li-lisan al-etrak*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Demirci, J. (1998). Kıpçak sözlükleri. *Kebikeç*, 6, ss. 145-152.
- Eckmann, J. (1998). Harezmi Türkçesi. *Tarihî Türk şiveleri* (ss. 173-210). (Akalin, M., Çev.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı*. (Karaağaç, G., Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). Memlûk Kıpçak edebiyatı. *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* içinde (ss. 52-66). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eminoğlu, E. (2011). *Kitabü'l-efâl*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu bilig grameri-fil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation vol. 1*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2005). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (1998). Codex Cumanicus'un dili. *Tarihî Türk şiveleri* içinde (ss. 67-109). (Akalin, M., Çev.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Garkavets, A. (2019). *Codex cumanicus*. Almatı: Bolaşaq.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. İstanbul: Fen Fakültesi Basımevi.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches wörterbuch*. Kopenhagen: Einar Munksgaard.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü, C. 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsayev, S. M. (2007). *Qazirgi Qazaq tili*. Almatı: Öner Baspası.

- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Seyf-i Sarâyî gülistan tercümesi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi. *Dil Araştırmaları*, 10, ss. 17-81.
- Kazımov, Q. Ş. (2010). *Müasir Azərbaycan dili*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri-şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kuanışbayev, E. (2006). *Kitâb fi'l-fikh*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mirzâzadâ, H. (1990). *Azərbaycan dilinin tarihi grammatikası*. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyatı.
- Özgür, C. (1994). *Baytaratü'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmençe yazmalarına göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmençeleşmesi) üzerine bir dil araştırması*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkan, A. (1994). *Kitâb-ı mukaddime-i ebu'l-leysi's-semerkandî*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şirin, R. (1989). *Kitâb fi riyâzati'l-hayl, kitâb fi ilmi'n-nüşşâb metin gramatikal indeks*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2017). *İrşâdü'l-mülûk ve's-selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çöğenli, M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kâvânînü'l-küllîye li zabti'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çöğenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türkî ve acemî ve mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. ve Vural, H. (2007). *Harezmi Türkçesi*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (1984). *Munyetü'l-guzât*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Vural, H. ve Toparlı, R. (2013). *Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

NECESSITATIVE IN MAMLUK KIPCHAK TURKISH kErek(dür)...verb-(G)A(y)+(Personal Pronouns/ Affixes)

ABSTRACT

Mamluk Kipchak Turkish forms two branches of the Historical Kipchak dialect together with Northern Kipchak Turkish. This dialect, which became a written language with the establishment of the Mamluk (Kölemen) State, developed as a standardized written language and was replaced by the Oghuz dialect by the 16th century.

Dictionaries, grammars, and works in various subjects, particularly the art of warfare, were written in this dialect when Kipchak Turkish was established as the standard writing system in Egypt and Syria. These works include some that exhibit the distinctive features of Kipchak Turkish as well as some that mix Kipchak and Oghuz dialects. This study analyzes a necessary conjugation that appears in various texts.

The necessitative is a modal that expresses the necessity of carrying out the work, action, or occurrence. This mood is categorized as one of the subjunctives in grammars. The necessitative in Mamluk Kipchak Turkish is typically created using words known as modal words. Moreover, the necessary mood created by the suffix can be found. This study examines the *kErek(dür)...verb-(G)A(y)+(personal pronouns/affixes)* structure used in Kipchak Turkish-language literature. Examples of the structure were gathered after all works published during this time period were scanned. The abbreviations of the works as well as the page and line numbers from which the examples were obtained are provided in parentheses. The examples taken from the works are presented in plain text format. The example is then translated into Turkish and italicized.

It was observed that there is no unity in the use of the word *kerek/ kirek/ kerekdür* and the suffix *-(G)A(y)* in the structure of the modal. For example, in Münyetü'l-Guzât, it is possible to see both *kerek* and *kirek* in the same sentence. Although there is no standard among the works, it is possible to say that the works are consistent in this regard. It is also observed that the suffix *-(G)A(y)* attached to the verb in conjugation takes different forms. The *-ke* form of this suffix is found in one example. With the influence of the Oghuz dialect, the suffix *-(G)A(y)* is also seen to be suffixed in the form of *-A*.

The analysis resulted in the discovery that, with the exception of the first person plural, all other people have examples of this mood. The majority of the examples, it has been observed, are in the third person singular. The functions of the mood are also examined, and examples of conjugation according to the persons are provided individually. The study is concluded with a part in which the findings are discussed.

Keywords: Mamluk Kipchak Turkish, necessitative, verb conjugation.

Makale Künyesi (Araştırma): Kas, B. (2023). Mütareke devri Bursa'sı iktisadi hayatına Hilmi Ziya Ülken'in *Yarım Adam* romanından bakış. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 373-389.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1210372>

MÜTAREKE DEVRİ BURSA'SI İKTİSADİ HAYATINA HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN YARIM ADAM ROMANINDAN BAKIŞ

Bilal KAS¹

ÖZET

Hilmi Ziya Ülken, felsefe ve sosyoloji sahasındaki uzmanlığı ışığında meydana getirdiği eserlerinde Türk kültür tarihine ilişkin birçok meseleyi ele almıştır. Bilgi birikimi ve ilmi eserlerindeki yetkinliğini edebî sahaya taşıdığı *Yarım Adam* romanında Hilmi Ziya, yakın dönem Osmanlı siyasi, sosyal ve iktisadi hayatına değinir. Edebiyat ve toplum arasındaki münasebetin varlığının kabulünden hareketle yazarın eser verdiği toplumun değişimlerini inceleyen ve araştıran bir kişi oluşu, toplumun çeşitli unsurlarının eseri etkisi altına aldığı düşüncesi *Yarım Adam* romanını zengin sosyolojik bir içerikle donatır. Romanda anlatıcı, almış olduğu iktisat eğitimi sayesinde Osmanlı'nın son yüzyılında devir aydınları tarafından savunulan liberalizm, millî iktisat, sosyalizm gibi düşünce ve anlayışların içerisinde kendini bulan asli kişi sayesinde, Osmanlı aydınlarının halk ve iktisat odaklı fikirlerini yansıtmaya fırsatı bulur. Romanın asli kişisi, Bursa'da kurmuş olduğu yerel bir gazete sayesinde tabakhane ve kozahanelerde çalışan işçilerin çalışma şartlarını, fiziksel imkânlarını dile getirir. İşçilerin yanı sıra köylülerin vaziyetlerine, mütegalibe denilen toprak ağalarının köylüler üzerinde kurmuş oldukları ekonomik baskıya değinen asli kişi Mehmet Demir kanalıyla, anlatıcı Mütareke Dönemi'ndeki Bursa'nın işçi, köylü ve sermayedarlarının vaziyetleri hakkında tasvir ve tahliller yapar. Romanda, Mütareke Devri Bursa'sı sosyal ve iktisadi hayatı aynı zamanda bilim insanı olan Hilmi Ziya'nın zaviyesinden görülmüş hem Bursa'daki hem de Osmanlı'nın son senelerindeki fikir hareketleri ve sosyal hayat incelenmiştir. İncelemenin edebî bir eserden hareketle iktisat biliminin sahasından yararlanılarak yapılması makaleyi disiplinler arası bir alana çekmiş ve romanın farklı bir disiplin penceresinden yorumlanmasını sağlamıştır. Öte yandan *Yarım Adam* romanında kurmaca dünyanın fikri çerçevesini oluşturan bazı meseleler Türk romanındaki benzer izlekleri ele alan romanlarla beraber yorumlanarak eserin farklı yönleri kurgu, tip gibi unsurlar üzerinden ilk kez ele alınmıştır. Türk aydınının yetiştiği toplumun bir parçası olamayışı ya da aydının topluma yabancılığı, halkla aydın arasındaki kopuşun nedenleri, Türk aydınına şekil veren sermayedar tipin canlı bir şekilde tasviri, köylü ve işçi sorunlarının dile getirildiği romanda her mesele konuşulmuş ve hiçbir sonuca bağlanmadan eserin ismiyle müsemma olarak yarım bırakılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bursa, erken dönem Cumhuriyet romanı, Hilmi Ziya Ülken, iktisat, mütareke devri, *Yarım Adam*.

¹ Millî Eğitim Bakanlığı, Dr. bkas2322@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1355-5681>

GİRİŞ

Yarım Adam, yirminci yüzyılın başlarında dünyaya gelen Hilmi Ziya Ülken ve Osmanlı'ya başkentlik yapmış, tarihî şehir Bursa'yı aynı zeminde buluşturan bir romandır. Hilmi Ziya'nın Türk düşünce ve kültür tarihine dair fikir sahibi oluşu, felsefe ve sosyoloji alanlarındaki çalışmaları *Yarım Adam* romanını fikrî bir derinliğe sahip eserler arasına katar. Bu fikrî zenginliğin Bursa gibi kökleri maziye bağlı, kimlik sahibi bir şehirle daha da derinleştirildiği söylenebilir. Bir başka taraftan bakıldığında ise "Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi"nin mühim dönemlerinden biri olan Mütareke senelerinin fikrî yoğunluğunun dile getirildiği bir roman olarak kıymet taşımasının yanında Bursa'nın Yunanlar tarafından işgalinin de içinde olduğu bir altı aylık kritik dönemin romanda ele alınışı, eseri tarihî ve sosyolojik manada zengin kılar.

Eseri, 1919-1920 senelerinin Bursa'sında sadece aydınlar tarafından konuşulan, tartışılan düşünce ya da felsefeleri içeren "yarım bir aydın"ın romanı olmaktan kurtaran nokta, millî iktisat ya da sosyalizm gibi anlayış ya da düşünce yapılarının kurgu dâhilinde kimi hayat sahneleri üzerinden tartışılmasıdır. Bu fikirler sayesinde Bursa'daki işçilerin, köylülerin parasal iktidarı elinde tutan sermayedarlar karşısında nasıl haksızlığa uğradıklarının genel bir tablosu çizilir. Kozahanelerde, tabakhanelerde insan haklarına aykırı şartlarda, emekleri sömürülmek suretiyle çalıştırılan işçilerin; topraksız ve parasız hâle düşmüş köylülerin geçimlerini bilhassa savaş şartlarında iyiden iyiye sağlayamaz oluşlarının notlarının düşüldüğü romanda, gerçek bir işçi ya da köylü tipi tasvir edilmez; ancak emekçilerin tam karşısında yer alan, onların emeklerini sömüren sermayedar tipi canlı ve gerçekçidir. Romanda tasvir edilen sermayedar tipi, 1950 sonrasında bilhassa üzerinde durulan klişe ağa-köylü, emek-sermaye çatışmasından doğacak ağa, mütegalibe, patron tipinin öncüllerinden sayılabilir.

Hilmi Ziya, insan ve topluma ait derin ruh hâllerini sıfatlarla bezeli uzun cümlelerle ifade ettiği üslubuyla yakın dönem Osmanlı-Türk sosyal ve düşünce tarihine kurmaca dünyada yorumlar getirir. Kurgunun Bursa'da geçişi, Mütareke senelerinin Osmanlı toplumu için İstanbul dışında da hayatın zor olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmada Bursa'nın sosyal hayatına dair işçiler ve köylülerin emeklerini sömüren, basın dünyası da dâhil olmak üzere ülkenin siyasi ve sosyal hayatına hükmetmeye başlayan güçlü sermayedar tipinin üzerinde durulması romanı kıymetli kılmaktadır. Bursa'daki kozahanelerde, tabakhanelerde çalışan işçilere ve çiftliklerde, kendilerine ait olmayan topraklarda çalışan köylülere sermayedar tipinin acımasızlığı üzerinden yer veren roman, edebiyat-iktisadi hayat ve fikir cereyanları ilişkisi yönünden incelenmek suretiyle devir Bursa'sı ve Osmanlı hayatının anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın ana malzemesi *Yarım Adam* romanı üzerinden romancı ve onun yarattığı kurmaca dünyanın reel hayatla bağlantılarının irdelenmesinde eserin tarihî ve sosyolojik malzemeler sunmasına rağmen kurmaca bir metin olduğu unutulmamıştır; ancak Hilmi Ziya Ülken'in bilim insanı ve roman yazarlığının birbiriyle ilişki hâlinde olduğu, Ülken'in ilmî eserleri ve romanları incelendikçe ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hilmi Ziya, "Roman" başlıklı yazısında roman türünün kişileri, anlatıcısı ve kurgusuyla bir tezi kanıtlama amacı taşıması gerektiğini söylemesine rağmen roman kişilerini kendi fikirleriyle işler. Anlatıcı, olay örgüsüne yer yer müdahalelerde bulunur (Kılıçarslan,

2014, s. 140). Anlatıcının müdahaleci tavrı, roman kişilerinin Hilmi Ziya'nın birer sözcüsü konumuna erişmeleri, *Yarım Adam* romanını Ülken'in ilmî çalışmaları, felsefi fikirleri ve reel hayat dairesinde bir değerlendirme yapılmasına uygun ortam hazırlar.

1. “BİR İNSAN MEDDÜCEZİRİ” YARIM ADAM ROMANI

Hilmi Ziya Ülken, çalışmalarını; düşünce tarihi etrafında, toplumun ve insanların değişen fikir ve temayüller karşısındaki sosyal dönüşümlerini yorumlamak, tarihî seyrini incelemek ve bu değişimlere aydınların katkılarını araştırmak yönlerinde ilerletmiştir. *Yarım Adam* romanı da tahlil edilirken Hilmi Ziya'nın çalışmalarının bu tarafından yola çıkılmıştır. Kendi ülkesine ve onun insanlarına “yaban” kalan “yarım bir aydın”ın şahsi çırpınışları, kendini bulma yolundaki adımları, romanda can bulurken siyasi ve sosyal değişimler karşısında Türk aydınının çaresizliği, fikir bulanıklığı ve karmaşası dillendirilmiştir (Mutluay, 1979, s. 62). Ancak araştırmacılar, romanın asli kişisi Mehmet Demir'in psikolojik ve fikrî gelişmelerini tahlil etmek, Mütareke senelerindeki Türk aydınının henüz tam bir Batılılaşma sürecini tamamlayamamasından kaynaklı “meddücezir”lerini incelemekten başka devir Bursa'sının sermayedarlar karşısında ezilişi, işçi ve köylülerin çalışma şartlarının, toplumdaki kazanç dağılımının adaletsizliği gibi konulara değinmemişlerdir. Bunda Hilmi Ziya'nın Türk aydınının meselelerine önem veren tavrının romanın bel kemiğini oluşturmasıyla beraber yazarın sosyoloji ve felsefe alanlarındaki eserlerinde yer alan fikrî derinliğin sürekli ideali arayan bir değişim döngüsünde oluşu da etkilidir. 1936 senesinde tefrika edilmeye başlayan *Yarım Adam* romanı, 1943'te kitaplaşmıştır. Ülken, 1918- 1933 yılları arasındaki dönemde Anadoluçuluk düşüncesini, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi devrin aydınlarının fikirleriyle birleştirir. 1933- 1942 yılları arasındaki dönemde Batı felsefesine ve felsefecilerinin görüşlerine eğilir (Vergili, 2013, s.69- 79). Bir nehir roman olarak tasarladığı seriyi, *Bağ Bozumu* başlıklı romanla başlatmayı tasarlayan yazarın eserlerinden sadece *Yarım Adam* ve *Posta Yolu* yayımlanmıştır. Romanlarının muhtevası ve ele aldığı zaman dilimi gösterir ki Hilmi Ziya'nın felsefi fikirleri sürekli idealin peşinde bir değişime tabi olsa da Anadoluçuluk fikrinden pek de uzaklaşmaz.

“1930 yıllarında fenomenolojik görüşü benimseyen ve onun etkisinde kalan yazar, bu yolda fazla ısrar etmedi. İlimci görüşe kaydı [...] 1936'da [...] ekonomik olaylara ağırlık veren Marksizm'i benimsiyor ve savunuyor” (Sanay, 1992, s. 98).

Yarım Adam romanını yazdığı 1936 senesinde Anadoluçuluk fikrini terk etmeden Marksizm'e doğru ilerleyen bir felsefenin savunuculuğunu yapan Hilmi Ziya'yı 1950'li senelerde sosyalist ve komünist fikirlerin bayraktarlığını yapan çoğu toplumcu gerçekçi romancıdan ayırmak gereklidir. 1933 senesinde kaleme aldığı *İnsani Vatanperverlik* başlıklı eserindeki felsefi fikirleri de *Yarım Adam* romanının arka planını oluşturan düşünceler olarak ondaki materyalizme temayülü işçi sınıfına odaklı bir iktisadi ve sosyal fikir olarak değerlendirmeyip millî kültürden evrensel medeniyet anlayışına açılım olarak kabullenmek daha doğrudur. Ülken'deki kalkınma fikri “insan” ve “insanlık” temellidir.

“İnsani ve ahlaki bir davayı, hürriyet ve adaleti gerçekleştirmek için önce vatandan ve vatanın bağımsızlığıyla başlamak lazımdır. Vatan aşkı bir amaç değil, insani amaç için bir araçtır. Öyle bir araç ki yerine başkası konamaz. Ve insaniyete ancak o yoldan gidilebilir” (Ülken, 1998, s. 60- 61).

İnsani tüm özellikleri kendinde taşıyan millet mensuplarınca ya da aydınlarca bir ilerlemenin, tekâmülün mümkün olacağını düşünen Hilmi Ziya, Mütareke Devri'nde tartışılan tüm siyasi-iktisadi fikirleri ve bu fikirlerin mensubu sınıfları ortak özellikleriyle romanında yansıtmaya çalışır. Yazar, Türk aydınının halkına “yaban” kalışını gerçekçi müşahedelerle sunmak amacıyla sermayedar tipini canlı tutmak kaydıyla işçi ya da köylülerden bir tipi ön sıraya çıkartmayı tercih etmeden; ancak onların meselelerine değinerek Türk aydını ve insanını hakiki muhitiyle verir. Bu muhit, Birinci Dünya Savaşı'nın ıstıraplı açlık, sefalet sahnelerini bizzat yaşamış alt sınıf insanların anlatılmasıyla gerçeklik kazanacağından, Hilmi Ziya da onları ve çalışma şartlarını görmezden gelemmez. Yazar, diyalektik bir değerlendirme sunmadan, Marksist eleştiriden uzak kalarak ya da klişe emek-sermaye çatışması oluşturmada işçi ve köylülerin hayat şartlarına değinir.

Romanın asli kişisi Mehmet Demir, ailesinin ekonomik manada son kurtuluş ümidi olan miras işlerini takip etmek üzere 1919 sonbaharında bir gün İstanbul'dan Nilüfer vapuruyla Bursa'ya gelir. Anlatıcının şehri ve sosyal ortamı tasviri ve asli kişinin para meseleleriyle yakından alakadar oluşu romanın bu minvalde ilerleyeceğinin göstergelerinden sayılabilir.

“Koca saltanatın yerinde yeller esiyor. Harp dönüşü: Sibiry'a'dan, Çin'den, Zekazik'ten gelen bitkin esirler, yaralılar, işsizler, üzerinden muazzam bir cihan silindiri geçmiş perişan zihinler, dağılmış aileler, kâşaneleri yıkılmış paşazadeler, bir mahşer” (s. 5).

Mehmet Demir'in de romanın tamamında göreceği hep bu yıkık dökük saltanat ve savaş artığı görüntüler olacaktır. Savaşın ağır ekonomik şartları; sanayisi gelişmemiş, Batılı kapitalist ülkelerin açık hammadde pazarı hâline gelmiş Osmanlı'nın paşazadesinden en alt tabakadaki insanına kadar milletin genelini, olumsuz manada etkilemiştir. Mehmet Demir, Almanya'da iktisat eğitimi görmüş, savaş senelerinde Almanya'da revaçta ve faaliyette olan millî iktisat siyasetinin müspet neticelerine şahitlik etmiş bir Türk genci olmasına rağmen, ülkesinin sosyal ve siyasi dinamiklerini çözümleyecek birikime sahip değildir. Çünkü o, Türk aydınının sürekli alacağı yoğun eleştirilerden biri olan kendi ülke insanına “yaban” kalma hâlinde pek de çıkmamış, çıkamamıştır. Ailesinden gelen paralarla eğitimini sürdüren Mehmet Demir, bir aksiyon adamı olamamıştır. Türk aydınının bu yabancılığı üzerinde romanın tamamında durulurken anlatıcı, halkın gerçekleriyle beraber aydın-halk çatışmasını yaratarak devrin sosyal şartlarına da önemli ölçülerde değinmeyi tercih eder. Anlatıcı, ideolojik tespitlere girişmeden Bursa'nın diğer Anadolu şehirleri gibi durgun, eylemden uzak tavrını tasvir eder. Harp yorgunu bir milletin içinde bu durağanlığı tam manasıyla yaşayan- diğer sayfalarda görülecektir- sermayedarlar dışındaki halktır.

“Yeşil Bursa, İstanbul'un yanı başında, hülya ve sükûn şehri, inzivaya çekilenlerin aradığı cehitsiz ve buhransız saadeti bol bol vermek için yorgun ruhlara açılmış bir kucak gibi hâlâ bekliyor” (s. 6).

Anadolu insanı; eşkıya, mütegalibe, eşraf ve sermaye sahibi güç odakları tarafından sömürülüp baskı altında tutulmaktadır. Savaşın kontrol edilemeyen ve dairesi gün geçtikçe büyüyen bir alandaki iktisadi, sosyal ve siyasi menfi neticeleri köylüyü ve işçiyi durağanlaştırır. Benzer bir izlekte yazılan *Yaban* romanı, Hilmi Ziya'dan dört yıl evvel

başka bir bakış açısı ve yorumla da olsa sosyolojik, tarihî ve iktisadi bazı çıkarımlara vararak Atatürk Devri romancılarının hâlin mahiyetini maziyle hesaplaşmakta bulması noktasında aynı bağlama erişirler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1932 senesinde yayımlanan *Yaban* romanında aydınının halk seviyesine inip kalkınmada ona önder olamayışı ve köylünün geri, durağan bir cehalet batağında yaşamını sürdürmesi konularında hem Türk aydınınını ve Osmanlı'nın bu konudaki siyasetini hem de bir türlü uyanmayan köylüyü tenkit eder (Karaosmanoğlu, 2002, s. 30 -33). Hilmi Ziya, 1936 senesinden yakın Türk tarihine eğilirken köylüyü ya da işçiyi durağan kılan sebepleri dışarıda arar. Türk aydınınını, sermayedar tipi, siyasetçileri ve idarecileri tümünden suçlu görüşüyle *Yarım Adam*, Yakup Kadri'nin *Kadro* dergisindeki sosyalist tandanslı etkilerle yazılmış *Yaban*'ından ayrılır. Hilmi Ziya, sosyal hadiselerin açıklanırken bu olayların ortaya çıkışının çok sebepli ve karmaşık olduğunun akıldan çıkarılmaması gerektiğini savunur. Nitekim *Yarım Adam*'da Mütareke Devri'nde ülkenin kalkınmasını ve kurtuluşunu sınıfsal ve iktisadi sebeplerle açıklamanın yeterli olmayışını anlatır. Hilmi Ziya'nın 1933 senesinde yayımladığı *Telifçiliğin Tenakuzları*'nda üzerinde durduğu sosyal çevre şartlarını hesaba katmadan hiçbir iktisadi olayın, gerçekliğin çözümlenemeyişi fikri *Yarım Adam*'da kendine yer bulur (Ülken, 1933, s. 76). Bu fikrin yansıması, savundukları düşünceleri akim kalan aydınların bunalımlarından, yoz davranışlara sürüklenmelerinden ve alt sınıf halkın açlık ve sefaletle sömürülüşünün bir türlü değişmeşiinden anlamak mümkündür. Çünkü ülkenin kaderinin kendi fikirleri etrafında değişeceğini düşünen aydın kümelerinin bir türlü halkın beklediği atılımı gerçekleştiremeyişini ya da bu siyasi düşüncelerin halkta samimi bir karşılık edinemeyişinin sebebi fikir sahipleri ve onların fikirlerinin Türk toplumunun sosyal gerçekleriyle uyşamayışındadır. Romanın asli kişisi Mehmet Demir ve çevresindeki çoğu roman kişisi yaşadıkları ülkenin sosyal gerçeklerini hesaba katmadan umumiyetle kopuk ve yabancı oldukları halkın sorunlarına ve ülkenin kalkınmasına dair kafa yormaya çalışırlar.

Mehmet Demir, vapurdaki kısa seyahati sırasında, daha önce hiç bakmadığı, görmediği halk tabakasıyla, karşılaşma imkânı bulur. Anlatıcının halk ve aydın arasındaki çatışmayı basit bir yabancılaştırma kavramının sathiliğinden kurtarışı, asli kişiye dair sınıfsal kısa tasvirleri sayesinde olur.

“O, Fatih'te zengin bir tüccarın konağında ihtimamla büyümüştü. Baş ağrısına bütün ev halkı etrafını alırdı, büyükbaba ve dadılar elinde şımartılmaya vakit kalmadan leyli mektebin duvarları arasına hapsolmüştü. Hayat onun için kitapları yutmak ve hülyaya dalmaktan ibaretti” (s. 11).

Çocukluğu imparatorluğun son çeyrek yüzyılına karşılık gelen Mehmet Demir, isyanlar, savaşlar, göçler ve büyük bir sefaletin pençesine hızla düşmekte olan Osmanlı'nın sosyal ve iktisadi gerçekliği içerisinde mutlu ve huzurlu azınlık arasında çocukluğu ve ilk gençlik yıllarını sürer. Nilüfer vapuru, halk tabakasıyla karşılaşan Türk aydınınının hâlini gösterdiği kadar, romanın asli kişisinin kaderini belirleyecek bir aşk hikâyesinin de başlangıcına zemin oluşturur. Kurdoğlu Bekir adlı eski zengin bir gazetecinin kızı Nurunnisa'yla tanışan Mehmet Demir, zamanla ona âşık olur. Doğu ve Batı kültürünün dengeli bir karışımının ruhunda sükûn bulduğu Nur da ona âşık olmakta gecikmez. Mehmet Demir'i Nur'a ve halk için sorumluluk alan aydın tavrına yaklaştıran,

Kurdoğlu Bekir'in hayalci ve müteşebbis fikirleri olur. Yerel bir gazete çıkarmak suretiyle Bursa halkına faydalı olmayı, onları topyekûn bir kalkınma mantığı içerisinde çekmeyi amaçlayan Kurdoğlu Bekir gibi düşünen Mehmet Demir, Türk aydınının sorumluluğunu üzerine almayı gazetede yazılarıyla sağlamaya çalışır. Roman kurgusunda, hadiseleri belirleyici kişiliğiyle önemli bir yer tutan güçlü sermayedar tipi Hacı Toran'ın çıkarlarına ters düşen yazılar Mehmet Demir'in Bursa'daki yaşamının sonunu hazırlar. Hacı Toran'ın halkı yönlendirmenin, işçileri ve köylüleri belli bir aydınlanmanın dışında tutmanın yollarından biri olarak basın gücünü fark etmesi, entrikalarla kurduğu ilişkiler ağıyla zenginliğini korumanın yollarının peşine düşmesi bu roman kişisini romanın canlı tiplerinden birine çevirir. Böylece bilhassa 1950'den sonra patron ve emek sömürüsü dâhilinde ilerleyen belli sınırlarda yazılan romanlardaki sermayedar-patron tipinin öncüllerinden biri olarak sayılabilir.

Mehmet Demir, Hacı Toran'ın entrikaları sonucu Bursa'dan ayrılmak zorunda kalınca ideallerinden, Türk aydın sorumluluğunu kazanabilme uğraşından ve aşkından da uzaklaşır. Türk aydınlarına Mehmet Demir ve çevresindeki roman kişileri üzerinden ciddi eleştiriler getiren anlatıcı, asli kişiye romanın sonunda *Yeşil Gece*'nin Şahin öğretmeni gibi Anadolu'nun yolunu tutturur (Güntekin, 1968, s. 224). Yarım bir aydın olarak başladığı şahsi yolculuğunu belli bir muzafferiyetle tamamlayamayan Mehmet Demir, Cumhuriyetli yıllara tevarüs edecek fikirleri ve yarımliklarıyla, Cumhuriyet aydınlarına ilişkin bir soru işaretini de okuyuculara ekleyerek yoluna devam edeceği iletisini verir. Aynı zamanda bu iletide, Türk milletini siyaseten ve iktisaden kalkındıracak aydın kişilerin bayraktarlığında yükselecek fikirlerin Cumhuriyet yönetiminde şekil bulacağı yorumu da saklıdır.

2. MÜTAREKE DEVRİ BURSA'SINDA KÖYLERİN VE KÖYLÜLERİN İKTİSADİ VAZİYETİ

Yarım Adam romanını 1936 senesinde kaleme alan Hilmi Ziya tam da bu yıllarda “tarihî maddecilik” fikrinin etkisindedir. Toplumun temelinin iktisadi hayatı içine alan alt yapı unsurlarıyla üst yapıyı içine alan kültürün tüm unsurlarının etkileşiminde yattığını savunan ve üretim ilişkileri üzerinden toplumları değerlendiren “tarihî maddecilik” anlayışıyla Hilmi Ziya da ilgilenmiştir (Hançerlioğlu, 1976, s. 245). Ancak felsefe ve sosyoloji alanlarındaki okumaları, araştırmaları bu bilim insanını fikirlerinde değişmelere, değiştirme ve düzeltmelere götürdüğünden ondaki maddecilik fikrini, ilk senelerindeki Anadoluculuk anlayışından, “insani vatanperverlik” adını verdiği çeşitli tabakalardan oluşan ideal insan olma fikrinden ayırmak pek de mümkün olmaz (Bolay, 2006, s. 396) Nitekim asli kişi Mehmet Demir'in sınıfsal bazı hakikatlerden hareketle sömüren-sömürülen zıtlığı üzerinden varmaya çalıştığı kalkınma odaklı fikirleri romanın sonunda iflas edecektir. Marksizm'den nemalanan bir aydın grubunun parayla, şahsi çıkarlarıyla imtihanı “insan”ın belli bir tekâmül sürecinden geçmeden ve sosyal çevresinin hakikatlerini algılamadan bir yere varamayacağını göstermesi bakımından Hilmi Ziya'nın 1936 senesindeki fikirlerinin önceki döneminden yani Anadoluculuktan, “insani vatanperverlik”ten ayrılamayacağını gösterir niteliktedir.

Romanın asli kişisi Mehmet Demir, kökleri saraya dayanan bir ailenin çocuğu olarak maddi hiçbir sıkıntı çekmeden belli bir yaşa gelmiştir. Aile erkeklerinin birbiri ardına

ölümleri, ailedeki kadınların çalışma hayatının ve bürokrasinin dilinden anlamamaları gibi sebeplerle eldeki zenginlik tükenme noktasına gelir. Mehmet Demir, bir yandan ailenin maddi vaziyetinin kötü bir hâl alışı diğer yandan harp şartlarının menfi tesiriyle yurda döner. Bir zamanlar görmediği, bakmadığı halkla ekonomik manada bir eşitlenme söz konusu olduğunda önce bir korku hisseder, ardından onları anlama çabası içine girer. Mehmet Demir'in şehre ilk geldiğinde halkla karşılaşması ve onları müşahede edişi, onu sonraları köylü sınıfını anlamaya doğru götürcektir.

“Çınar diplerinde, sıcak şadırvan sesleri içinde sessiz sedasız yaşayan insanlar, arzın büyük faciasından habersiz tatlı bir rüyaya dalmış görünüyordu” (s. 28).

Mehmet Demir, halkın içine dalmadan, onlarla konuşmadan evvelki müşahedeleri, halkı her şeyden habersiz ve umarsız bir tablo içinde idrake sevk eder. Romanın asli kişisinin mahalle kahvelerinden birine girip orada kahvenin küçük çırağıyla yaptığı konuşma, köy insanının şehirlerde fakirliğine çare aradığını, fakirliğin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

“Simav'ın köyündeniz.

-Nerde kalırsın?

-Na, şu kerevette yatarım. Gündüzleri su taşıyım, akşamları kahveye bakarım, gece burada bekçilik ederim. İşte bu kadar.

-Gündeliğin ne kadar? Demir gülerek sorunca çocuk düşünceye daldı:

-Gündeliğim mi?... sonra o da gülümseyerek işte yiyip içiyorum ya, dedi. Müşteriler bahşiş verirse onnan kundura yaptırırım (s. 32).

Açlığın dayanılmaz bir hâl aldığı harp ve Mütareke senelerinde ekmek bulamaz duruma gelen halk, hayatta kalmanın yollarını arar. Osmanlı yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde neredeyse savaşız ya da isyansız bir zaman geçirememiş, üst üste girilen savaşların ağır faturaları halka kesilmiştir.

“Harbin son yıllarında zirai istihsal yarı yarıya düşmüş, hariçle ticari münasebetler kesilmiş, bu yüzden halkın en zaruri ihtiyaç maddelerine olan talebi karşılanamaz hâle gelmiştir” (Eldem, 1994, s. 47).

Devletin neredeyse tüm kurumlarıyla vazifelerini yerine getiremez oluşu, sadece şehirleri değil, şehirlerin belli oranlarda iaşesini sağlayan köyleri de olumsuz anlamda etkiler.

1908'den beri Osmanlı aydınları tarafından yüksek sesle tartışılan ekonominin millî hâle getirilme meselesi, Birinci Dünya Savaşı'yla kendine uygun zemin bulur. Emperyalist devletlerin dayatmalarının bir süreliğine askıya alındığı harp senelerinde, Türk müteşebbisi oluşturulmaya, esnafıyla, tüccarıyla Türk burjuvazisi yaratılmaya çalışılır. Ancak millî iktisat, İttihat ve Terakki idarecilerinin iyi niyetlerine rağmen rayından çıkarak “harp zenginleri” adıyla türedi bir sınıfın doğmasına sebep olur. Milleti, devleti ve her türlü millî çıkarları bir kenara iten bu zengin sınıfın art niyetiyle zaten zor şartlarda ayakta kalmaya çalışan Osmanlı mali sistemi çökme noktasına gelir. Halkın ekmek bulamadığı, namusuyla imtihan edildiği ıstıraplı günler sadece şehirlerde hissedilmez (Toprak, 2019, s. 56- 88). Askere giden ve umumiyetle dönmeyen erkeklerin,

gençlerin olmadığı topraklarda ekilmeye çalışılan yerlerden elde edilen kazanç; mültezimler, eşkıyalar ve faizciler arasında pay edildiğinde şehre göç eden bir köylü sınıfıyla da karşılaşılır. Romanda millî iktisadın bizzat tanığı olarak tasvir edilen kişiler, umumiyetle yolundan çıkan bu iktisat politikasını tenkit ederler. Eserin örnek aydın kişisi Cemal de Anadolu'nun iktisadi manadaki vaziyetinden İttihatçıların uygulamalarını mesul tutar.

“Elimizde kalanı da paylaşıp adımızı haritadan kaldırmaya çalışıyorlar. Azrail kapıyı çalarken siz neden bahsediyorsunuz? Gücünüz yetiyorsa Anadolu'yu kurtarın! Halk açlıktan kırılırken Bulgur Palas'a ihtikâr bayrağını asan kimdi? Millet mısır koçanıyla beslenirken ortalığı gül gülistan gösteren millî ticaretimiz değil miydi? Tutulacak yerimiz kalmadı” (s. 83).

Mehmet Demir, Almanya'da aldığı iktisat eğitimine istinaden Cemal'e ve Kurdoğlu Bekir'e karşı millî iktisadı savunur.

-Millî iktisat olamaz! İktisat ilimdir. Millisi, gayri millisi yoktur. Mademki bununla başka şeyler kast ediyorsunuz. O hâlde başka isim bulun!

Demir, çabuk uzlaşmak ister bir tavırla:

-Evet, milletin iktisadı! Maksat budur. (s. 76).

Mehmet Demir, her ne kadar millî iktisadı savunsa da kafası çok karışıktır ve savaşlarla eriyip giden tüm fikirlerin Osmanlı'da köksüz ve temelsiz olduğuna dair inancı kuvvetlenmektedir. Bu inancını sağlamlaştıran birçok müşahededen biri de şehre gelen köylülerden dinlediği kısa; fakat ıstırap dolu hadiselerdir.

“Ahretlik diye ayartılan kızlardan, vergi için satılan öküzlerden, faizciye bağışlanan tarladan, jandarma gölgesinden korkup derebeyin kucağına düşen köylüden, asker kaçağından, eşkıya baskımından, açlıktan, hastalıktan her şeyden bahsedilirdi” (s. 85).

Romanda bahsi geçen köylüler Bursa'nın olduğu kadar Anadolu'nun da hakikatidir. Osmanlı Devleti temeli ziraata ve köylü nüfusuna dayanan bir sosyal yapıya sahiptir. Şehirleşmenin belli oranlarda arttığı on dokuzuncu yüzyılda dahi nüfusun ancak yüzde yirmi beşi kadar kentlerde yaşarken kalan kısmı köylülerdir (Karpas, 2002, s. 148) Köylüler şehirde yaşayanların yaşasını sağlarken devlete ödenen vergilerin çoğunu da karşılamaktadır. Osmanlı'nın iktisadi yükünü omuzlarında taşıyan köylü sınıfının vaziyetini realist bir biçimde yansıtmaya bakımından Ahmet Şerif'in *Tanın* gazetesindeki Anadolu notları kıymetlidir. Bu gezi notlarından Bursa'ya ilişkin olanı *Yarım Adam*'ın Bursa'sındaki köy hayatı ve köylü tasvirleriyle örtüşür.

“Halk birçok yerde tohumluk bulamıyor. Bu yetimliklerini, kimsesizliklerini tamir edecek, elemelerini avutacak, hayattaki lezzeti tattırarak ilaç, deva istiyor. Buna karşılık hep o durgunluk, hep o hareketsizlik, yavaşlık” (Ahmet Şerif, 1977, s. 26).

Romanın asli kişisi, Ahmet Şerif'in durgunluk diye ifade ettiği vaziyetin adını “tembellik” koyar (s. 91). Alman disipliniyle tanışan Mehmet Demir, köylüleri müşahede neticesinde vardığı nokta, köylülerin niçin çalışmadıkları yönündedir. Her şartta ve vaziyette insanların çalışabileceğine inanan Mehmet Demir, bir Türk aydını olarak cehalete itilmiş köylülere acımaktadır.

Bu kalabalıkta göze batan şey, sırtına bir küfe geçiren boş köylülerin yalvarıp sürtünerek dolaşması idi. Yarı sakat yaşlılardan sıkça çocuklara kadar paçavra bürülü, yalınayak dolaşan bu işsizlerin değnek gibi sallanan bacakları, yıkık bir çatı hâline gelmiş göğüsleri dilenmeden önceki son mukavemetle kıvrandıklarını gösteriyor (s. 109).

Anlatıcı, Bursa'daki köylülerin acınacak hâllerinin temel sebebini, yine köylülerin kendilerinde bulur. Tembelliğin yıktığı köylüleri ya da geniş manada söylemek gerekirse halkı, kalkındırmanın yolunu Hilmi Ziya, 1919 yılında Reşat Kayı ile çıkardıkları *Anadolu* dergisinde tartışmaya başlar (Ülken, 2019, s. 712, 713). Romanın asli kişisi Mehmet Demir'in Bursa'da çıkardıkları gazetede yazıları, genç Hilmi Ziya'nın Anadolu insanına dair fikirlerinden izler taşır; ancak asli kişi Mehmet Demir'in köşe yazılarında bahsettiği hedeflere, kalkınma tasarılarına sefalet ve büyük bir atalet içindeki köylülerden yansımalar olumsuzdur. Kahvede, gazetede yazıları satır satır okuyup eleştiren, yer yer alaya alan köylüler devrin aydınlarının “halka doğru”² hareketini pek de gerçekçi bulmazlar.

“Bu memlekette toprak meselesi, içtimai davalarımızın başında gelen en esaslı mesele sayılmalıdır. Halkı müteşebbis, faal kılacak bir tarzda toprağa bağlamadıkça, iktisat işlerinin köyden ve köylünün hayat şekline doğduğunu her şeyden evvel göz önünde bulundurmamak, rençperi tarlasına, zanaatkârı tezgâhına muhabbetle raptedecek amiller üzerinde düşünmedikçe köyden şehre doğru akan tehlikeli nehri durdurmaya ve içtimai buhranımızın derdine deva bulmaya imkân yoktur. (Kahkahayla karışık bir alkış)” (s. 159).

Kahkahayla gülen köylüler, kendileri hakkında “ahkâm kesen” yeni yetme gazeteciyi kendilerine “yabancı” biri olarak görürler. Her işin başının para olduğunun farkına varamayan gazeteci genci, köylüler bir türlü anlamazlar. Her iki tarafın birbirini anlayamadığı sosyal ortamda aydınla köylü çatışma içindedir. Batı menşeli fikirlerle dolu zihniyle kendi köylüsünü, halkını anlamaya çalışan Türk aydını “onu derinlemesine tanımak için iletişime geçmek yerine sürekli eksiklerini öne çıkarır. Sonu. Kaçınılmazdır: Halk, heyecan ateşiyle harekete geçmek yerine, ‘yarım adam’ı alaylarıyla küçümser” (Dirlikyapan, 2017, s. 131). Köylünün sefaletle mücadele ettiği, aydınların halkın ıstıraplı vaziyetine çareler aradıkları bir dönemde, Bursa işgal edilir. İşgal bile açlığın ve çaresizliğin adını, şeklini değiştiremez. Gazeteye derdine bir deva bulmak niyetiyle gelen ihtiyar köylünün Mehmet Demir’e söyledikleri işgalin köylüler cephesinde pek de bir anlamı olmadığını gösterir.

Mal varsa vergi alırsın, yoksa ne alırsın? İstemesi kolay. Gel bakalım verecek can mı kaldı.
Hilaf dersem gözüm önüme aksın efendi, gelip bir görsen on kişi vergi ister, hepsine bir ad

² 1923 senesinde kurulacak Yeni Türk devletinin milliyetçi ve halkçı temellerinin atılması çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyadaki siyasi ve sosyal değişimlerden etkilenmesiyle yakından alakalıdır. İmparatorluktaki azınlık unsurların milliyetçi hareketlerine karşılık *Türk Yurdu*, *Genç Kalemler*, *Halka Doğru* gibi önemli dergilerdeki millî daire etrafında şekillenen geniş manada halka ve tabii olarak köye yönelik Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp'in fikri eserleriyle Cumhuriyet idaresine ve fikri ortamına tevarüs eder. Hilmi Ziya Ülken'in Türk aydınının Anadolu'ya açılmasını ve halkı tanımasını bu tarihî ve fikrî süreç dâhilinde değerlendirmek gereklidir.

takarlar. Verilecek bir canımız kaldı, gelip onu da eşkıyalar alıyler... Gâvurun bundan ne farkı var? O da elimizdekini alıp gidecek değil mi? (s. 169).

İhtiyar köylünün Yunan işgalcileriyle devletin görevlilerini aynı kefeye koyuşu yüzyıllardan beri Anadolu'nun ihmal edililişini yansıtır niteliktedir. Mehmet Demir, yaptığı bu konuşmadan sonra yaklaşımaya, anlamaya çalıştığı halkı tekrar müşahede eder. Karşısındaki kitlenin durağanlığını, tepkisizliğini bir başka cepheden görmeye çalışır. "Gerçekten yolun iki boyunca zar sesleri, iskambil gürültüsü geliyor. Köşelerde aynı uyuyan bakışlar pinekliyordu. Yeni hiçbir şey yoktu, değişen hiçbir şey..." (s. 175). Bursa'da Türk aydını sıfatıyla "halka doğru" gitmeye çalışan romanın asli kişisi her ne kadar köylünün vardığı ıstıraplı durumu fark etse de idrak edemez. Yazdığı yazıların sermayedar tipler tarafından tehlikeli bulunuşuyla Bursa'dan gönderilen Mehmet Demir, Anadolu insanını anlamaktan vazgeçmez. Türk aydınına temsil eden romanın asli kişisi, bir umutla Anadolu'ya yönelirken anlatıcının Türk aydınına tekâmül sürecinin henüz tamamlanmadığına yönelik nehir romanlara özgü eseri sonlandırışı, düşünür-bilim insanı Hilmi Ziya'nın Türk aydınlanması ve kalkınması için gerekli olan felsefi düşüncenin aydınların ülke gerçekleriyle karşılaşmalarının ardından gerçekleşeceğine dair fikriyle örtüşür. Hilmi Ziya'nın felsefeye dair görüşleri çeşitli zaman dilimlerinde değişiklikler gösterse de *Yarım Adam* romanında da tesirleri hissedilen fikirlerinin temeldeki çıkış noktası bir tür milliyetçiliğe kapı aralayan Anadoluçuluk ile evrensel medeniyetçi bir insanîyetçiliğin birleşmesinden müteşekkildir (Kaplan, 1974, s. 6). Her ne kadar *Yarım Adam* romanını yazdığı sıralarda Marksizm'e yönelse de romancı Hilmi Ziya'nın kurmaca dünyasına bilindik Marksist romanların klişeleri yansımamış ve onun kurmaca kişilerine insanîyetçi bir vatanperverlik hâkim olmuştur. Alt yapı unsurlarının yani iktisadi gerçekliğin üst yapı unsurlarını yani sanat, siyaset ve geniş manada kültürün tüm parçalarını etkilediği anlayışına dayanan tarihî maddecilik fikrini savunduğu senelerde yazarın kaleme aldığı *Yarım Adam* romanında köylü ve işçi sınıflarının henüz alt yapıya dair bir ilerlemeyi yaşamayı, aydın ve yöneticilerden müteşekkil üst tabakanın işçi ve köylü sınıfının gerçeklerini anlayamayışı üzerine kurulan romanda tipik Marksist propaganda yerine bu zıtlığın altı çizilmekle yetinilmiştir.

3. TABAKHANELERDE, KOZAHANELERDE BURSALI İŞÇİLER

Bursa'da ipek dokuma işi yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin koşullarına göre değerlendirildiğinde modern bir anlayışa kavuşana kadar evlerdeki ayaklı tezgâhlarla sürdürülmüştür. 1917'deki kayıtlara göre 1400 adet bu şekilde tezgâh vardır. Fabrikalarla beraber Bursa için ham ipek imalatı ve ipek dokuması yaygınlığını artırmıştır. Savaştan ve çeşitli hastalıklardan etkilenen ipek dokumacılığı 1916'dan sonra tekrar eski düzenini yakalamıştır. Ham ipek imalatında 1915 kayıtlarına göre 2316 memur, usta ve işçi çalıştığı, bunların yüzde doksan beşinin kadın olduğu, savaş şartlarının çalışma ortamını ve işçi sayılarını olumsuz manada etkilediği bilinmektedir (Ökçün, 1971, s. 134- 138). On dokuzuncu yüzyıl Batı'da sanayinin kurulduğu ve kendine hem hammadde hem de satış pazarı aradığı bir dönemin başlangıcı olarak Osmanlı'yı da iktisadi manada etkiler. Bursa, ipek ticaretindeki yerini korumak amacıyla modern fabrika usullerini takip etmeye çalışır. Fabrikaların, işletmelerin açılması işçi sınıfının ve haklarının da gündeme gelmesini sağlar.

Bursa'da ipek dokuma alanında işçi olarak çalışanların kadın ve çocuklardan müteşekkil olduğu bilinmektedir. Çalışma şartlarının ağır olduğu, hiçbir hak talebinin dile getirilemediği bu çalışma ortamında yediden yetmişe kadınlar geçimlerini sağlamak için işçilik yapmaya devam ederler. Müslüman kadınların azınlıkta olduğu bu çalışma ortamına daha fazla dayanamayan işçiler, 15 Ağustos 1910'da bir grev yaparlar. Kadınların ortada olmadığı, erkekler tarafından sürdürülen bu grev, Bursa'da ipek sahasında çalışan işçilerin çalışma ortamı ve ücretlerinin iyileştirilmesinin dile getirilmesi bakımından tarihî bir kıymet taşır; ancak işçiler bu grevden bir hak elde edemezler. (Van Os, 1997, s. 7- 9).

Hilmi Ziya Ülken'in romanındaki asli kişi, kozahanelerde ve tabakhanelerde çalışan işçilerin ortamlarının insani olmadığı ve bunların acilen iyileştirilmesi gerektiği yönünde gazetede yazılar yazmaya başlar. Tarihî gerçeklik olarak Bursa'da modern manada işçi sınıfının haklarına dönük hareketlerin olduğu fikrinden hareketle, vaka zamanıyla Bursalı kadın işçilerin grevinin arasında yaklaşık bir on yıllık sürenin olduğu görülmektedir. Ancak işçilerin çalışma ortamlarında bu on yıllık süre zarfında bir iyileşmenin olmadığı yorumları da rahatlıkla çıkarılabilmektedir. Hilmi Ziya, romanında bir aydın duyarlılığıyla işçilerin çalışma ortamlarına değinen devrin Türk aydınına çeşitli eleştiriler getirmek için işçi meselelerinden bahseder. Hilmi Ziya'daki işçi ya da köylünün haklarına dönük tespitler toplumcu bir refleksten kaynaklanmaz. Onun yapmak istediği devrin aydınının halktan ve onun hakikatlerinden ne kadar uzakta olduğunun görülmesini sağlamaktır. Bu yüzden *Yarım Adam*'da Refik Halit Karay'ın 1909 senesinde yazdığı "Hakk-ı Sükût" başlıklı hikâyesinde ipek fabrikasında birbiri ardına hastalanıp ölen genç kızların yaşamındaki realist müşahedeleri görmek mümkün olmaz³ (Karay, 2000, s. 131). Bu durum Hilmi Ziya Ülken'in yarattığı kurmaca dünyanın içerisinde bir eksiklik olarak düşünülmemelidir. Sanatçı tavrı ve anlatıcının konumu, eserde devrin siyasi ve sosyal vaziyetinin hangi zaviyelerden yansıtacağına hükmeder. Nâzım H. Polat (2015, s. 14) Refik Halit'in hikâyesini tahlil ederken Karay'ın kurguyu sınıf mücadelesi üzerine kurmadığını, toplumsal dayanışmanın, bazı insani değerlerin yozlaşması üzerine inşa ettiğini açıklar. Polat, yazısının başında Bursa'daki işçi grevlerinden etkilenerek Karay'ın hikâyesini yazmış olabileceğini ifade ederek edebiyat ve toplum münasebetinin derinliğinden bahseder. Refik Halit, hikâyesini sınıf mücadelesinden hareketle meydana getirmemiş olsa bile toplumsal sıkıntıları başarıyla kaleme almıştır. Hilmi Ziya Ülken'de Refik Halit'in toplumun alt tabakalarına yönelen realist müşahede ve tasvirler görülmez; onun odaklandığı nokta alt sınıfın toplumsal meselelerden etkilenmesinden ziyade toplumsal meseleler karşısında aydınların geçirmiş olduğu bunalımlar ve değişimdir. Mehmet Demir ve etrafındaki aydın kalabalığının fikir dünyaları bir başka sınıfın müşahede ürünüdür. Bu bağlamda romanın Mütareke aydını konumundaki asli kişisi Mehmet Demir, bir çare olarak halka doğru ilerleyen bir kalkınmanın yollarını arar.

"İşte davamızın ruhu! Halkı nasıl çalıştıralım? İş organizasyonlarını nasıl kuralım? Bu arada küçük meseleler de var: Mesela köylü neden çalışmaz? Sonra şehre gelmeli:

³ Refik Halit Karay, "Hakk-ı Sükût" başlıklı hikâyesinde, toplumcu-gerçekçi romancıların sıklıkla üzerinde duracakları işçi-işveren meselelerine henüz Osmanlı'da işçi sınıfı tam manasıyla teşekkül etmemişken değinişyle Türk edebiyatında bir ilki gerçekleştirir.

Tabakhane suları şehrin havasını bozduğu için dış mahalleye naklinden, sulara pis mecralar karıştığından bahsederiz” (s. 165).

Romanın asli kişisi, iyi niyetli yaklaşımıyla birbiri ardı sıra halkı kalkındırma fikirlerini sıralasa da halka nüfuz edemeyecek, bir ses duysa da karşısında durağan bir kitle ve onu sindiren bir mütegalibe bulacaktır. Mehmet Demir'in fikirlerinin iflası, okuyucuya küçük bir hadiseyle romanın ortalarında sezdirilir. Halk için bunca kalkınma fikirleri üreten Türk aydını Mehmet Demir, uzun süredir çevresinde gezinen fakir ve kimsesiz Yusuf için kılını dahi kımlıdatmaz. Onun yavaş yavaş topluma nefret taşıyan tehlikeli biri oluşunu izler, durumu tahlil eder; ama hiçbir şey yapmaz. Böylelikle Hilmi Ziya, Türk aydınındaki aksiyon eksikliğinin altını çizmiş olur. Fikirlerini yazmakla halkı kurtaracağını düşünen Mehmet Demir, yanıldığı sermayedarların hışmına uğradığında anlayacaktır; fakat bundan önce idealizminden ödün vermez.

“İmkânsız, diye bağırdı. Ya bizim dediğimiz gibi şehir dışında baştan açılır. Yahut bu çocuklar, gene reñçerliğine döner. Sonra biz yalnız nakilden mi bahsediyoruz? Binaları düzeltin, kuyuları birleştirin, heriflere yaşayacak kadar para verin!” (s.193).

Mehmet Demir, gazetede yazılarında kozahane ve tabakhane çalışan işçilerin haklarını savunmaya devam eder. Bu sırada iş isteyen işsiz insanların ve ücretlerinin düzenlenmesine yönelik bir araya gelen işçilerin grev yaptıkları sanılır. Bu tarz bir karmaşa için hazırlıklı olan sermayedarlar işin kontrolden çıkmasına gayret ederler.

“Deri gömleki, yalınayak tabaklar, omuzunda koca kazmalarıyla, soluk yüzlü kozacılar ucu süpürgeli sopalarıyla geliyor. Dağınık bir sürü gibi başlayan kafiye dalga dalga kabaran bir kütle hâlini aldı. Asiler kozahane önünde durdu” (s. 247).

Aslında sermayedarlar böylesi bir algı oluşturarak Mehmet Demir'in grevin azmettiricisi sıfatıyla önce tutuklanmasına, sonra da şehirden sürgün edilmesine sebep olurlar. Türk aydınının sermaye sahipleri karşısında fikirlerinin iflasını, halka hakiki manada ulaşamayan aydının sathiliğini ve yarımlığını işleyen romanda, işçiler ve onların hakları bir fon olmaktan ileri gidemez. Ayrıca ipek fabrikalarında çalışan işçilerin neredeyse tamamının kadın oluşu, gayrimüslim kadın işçilerin çoğunluğu sağlayışı gibi hakikatlere Hilmi Ziya'nın hiç değinmeyişi; hatta gayrimüslimlerin varlıklarından dahi bahsetmeyişi eserin amacı düşünülerek eksiklik mahiyetinde değerlendirilmeyebilir. Ancak Mütareke Devri Türk aydını muhitiyle vermeye çalışan Hilmi Ziya için gayrimüslim azınlıkların görmezden gelinmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. *Yarım Adam* romanında, Türk aydınının “halka doğru” hareketindeki eksikliği işçilerin hakları meselesiyle sunulmuş, bu yönüyle edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Alt yapı ve üst yapı unsurlarının birbirini etkilediği fikrinden hareketle şekillenen tarihî maddecilik anlayışının romanda realist bir şekilde kendine yer bulamayışının sebebi; ele alınan dönemde köylü ve işçi sınıfının hakikatlerinin romanda tam manasıyla yansıtılmayışında ve Türk aydınının halkla bütünleşemeyişinde yatmaktadır.

4. SERMAYEDARLAR KARŞISINDA YARIM BİR TÜRK AYDINI

Yarım Adam romanının asli kişisi kent soylu bir Türk aydını olan Mehmet Demir, 1908 sonrası “halka doğru” hareketini savunan devir aydınlarının bir yansıması olarak düşünülebilir. Almanya ve İstanbul'dan sonra taşraya, Bursa'ya gelen Mehmet Demir,

kent eşrafı ve sermayedarlarından Hacı Toran'la işçiler ve köylülerin hakları mevzuunda anlaşamadığı gibi Hacı Toran'ın oğlu Şevki'yle de aynı kıza âşık olduklarından kurgunun çatışma unsuru sermaye sahipleri ve Türk aydını gazeteci arasında ilerler. Oğlunun aşkına kavuşması, kendi servetinin tehlikeye düşmemesi için çeşitli entrikalar çeviren Hacı Toran'la şekillenen kurgu, *Yarım Adam*'la aynı tarihlerde tefrika edilen Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*'unu aşk izleği ve mütegalibenin gücü noktasında çağrıştırır. Sabahattin Ali'nin mütegalibe-sermayedar tipi Hilmi, entrikacı ve merhametsiz özellikleriyle Hacı Toran'dan ve *Yarım Adam*'da adı geçen diğer sermayedar tiplerden farksızdır. Hilmi Bey'in oğlu Şakir için Kaymakam Selahattin'i ve evlatlığı Yusuf'u zor duruma düşüren planları, şahsi manada bu tipi olumsuz biri yaparken merkezi otoritenin boşluğundan yararlanmak suretiyle halk üzerinde iktidarını oluşturan, devletin üstünde bir güç teşkil eden sermayedarların güçlerinin sınırsızlığı her iki romanın benzer yönlerini teşkil eder. *Kuyucaklı Yusuf*'ta sermayedar tip karşısında devlet memurunun bir kukla olarak tasvir edildiği görülür:

“Memleketin asıl idareleri altında bulunduran bu adamların karşısında bir hükümet memurunun ne kadar az kıymeti olabileceğini; bir kaymakamın aşağı yukarı kendisine itibar edilen; fakat işlerine engel olmaya başlayınca derhal tüydürülen bir kukla olduğunu bildiği için vaziyetten tamamen ümidini kesmişti” (Ali, 2004, s. 62).

Hilmi Ziya'nın belediye başkanı Selahattin, yine mütegalibe karşısında güçlü durmaya çalışan; ancak başarılı olamayan memur tipini karşılar. Mehmet Demir'in hâkim arkadaşı Cemal'in önüne gelen davalarda eşrafın elindeki gücü kullanarak köylüye türlü eziyetler ettiğinin ifade edildiği satırlar devrin köy manzarasını göstermesi bakımından önemlidir. Belediye başkanı Selahattin Bey'in eşraftan Seyit Ağa'nın kanuna aykırı işine karşı durması, kurşunlanmasıyla sonlanır. Köylülerin içinden birini tetikçi tutan Seyit Ağa, köylüleri her manada sömürür.

“Yakalayıp getirdiler. Bir fıkara, bir orman bekçisiydi. Biraz zorlayınca, ‘Kıymayın bana! Ağa buyurdu. Ben yaptım’ diye yalvardı. Hem ağayı arattık. (...) İşin iktizası köylüyü sıkıştırdım. Bir de baktım, zavallılar ağız birliği o tarafı tutuyor. (...) Duyduğuma göre bu adam civar köyleri kasıp kavuran derebeyinin biriymiş. Köylünün hâline acıdım” (s. 144).

Cemal, adaleti sağlamaya çalışan Türk aydınına karşılar. Halkın yanında tavrıyla romanın olumlu kişilerinden biri olarak tasvir edilen Cemal; Mahmut Ağa, Seyit Ağa ya da Hacı Toran gibi sermayedar tiplerin merkezî otorite boşluğundan faydalanıp halkı sömürmeleri karşısındadır. Mehmet Demir bir aksiyon adamı olan Cemal'le kıyaslandığında faaliyet alanı bakımından halka eğilemeyen; ancak işçisiyle, köylüsüyle, onları önemseyen yazılar yayımlayan bir aydın olmanın ilerisine geçemez. Hilmi Ziya'nın 1938 senesinde çıkardığı *İnsan* dergisinin ilk sayısında Türk aydınının bir tür “rönesans” yaşaması için “insani mikyas içinde vakıya, müşahhasa, hakikiye” (Ülken, 1938, s. 2) dönmesi gereğinin üzerinde duruşuyla ayakları henüz yere basmayan ve yaşadığı toplumun dinamiklerini kavrayamamış Mütareke Devri Türk aydınının eksikliklerini tasvir ve tahlil ettiği *Yarım Adam* romanıyla ilişkilendirmek mümkündür. Asli kişi Mehmet Demir ve çevresindekiler Hilmi Ziya'nın Osmanlı aydınına atfettiği “boş kelimecilik” ve “mefhumculuk” çukurundan çıkamadıklarından beklenen Türk rönesansı da yaşanamaz.

Mehmet Demir'in tabakhane ve kozahanelerdeki işçilerin çalışma ortamlarının yetersizliği, işletmelerin çevre halkına verdiği zararlar gibi mevzulardaki yazılarından rahatsız olan Hacı Toran, önce kibar bir ikazla yazıları kesmelerini ister. Yazılarını devam ettiren Mehmet Demir'in işçi grevinin azmettiricisi olmakla suçlanmasına kadar giden büyük bir planın yapıcısı olan Hacı Toran, masraf yapmadan, işçilere haklarını ödemedi zenginliğini artırma uğraşındadır.

“Hacı Toran'ın tehditlerine rağmen matbaa yolunda gidiyordu. Yunan işgali satışa mani olmamıştı. Vakıa debbağlarla kozahane yazıları Kâmil Efendi ve rüfekasını yumuşatmamıştı; fakat işçiler üzerinde tesirini göstermede gecikmedi: Her taraftan şikâyetler yağıyordu” (s. 228).

Basının etkileyici, halkı yönlendirici bir tarafının olduğunu fark eden Hacı Toran bu fikirden hareketle kurguladığı sahte grev nümayişiyle Mehmet Demir'i işçilerin azmettiricisi yapar. Tutuklanan romanın asli kişisi, halka daha yaklaştığını düşünür. “Şimdi gözünde her şey ikiye ayrılmıştı: bir tarafta Hacı Toran ve onun sınıfı, öte tarafta kozacılar, debbağlar ve bütün bu hapishaneyi dolduran çocuklar” (s. 281). Halka daha yakın olduğunu düşündüğü sosyalist arkadaşlarının fikirlerine sempati duyacağı bir anlayışın temelleri, hapishane parmaklıklarının ardında atılmış olur. Bursa'dan giden Mehmet Demir'i takip etmeyi bırakmayan Hacı Toran, basının sermayedarlar tarafından yönlendirilmesi gereğine inanarak Mehmet Demir'in çalıştığı gazetede diğer yazarları kendine bağlar. İşçi hareketlerinin, köylü haklarının bir kez konuşulması demek Bursa'daki Hacı Toran gibi sermayedar tipin zarar görmesi anlamına gelir. Romanın asli kişisi, önce Hacı Toran'ın kâtibi Niyazi tarafından aydınlatılır, sonra arkadaşlarının sosyalizme ters bir hareketle sermayeye fikirlerini satışlarını öğrenir. Kafası karışık, ruhu darmadağın bir hâlde İstanbul'dan Anadolu'ya asıl halk hareketine doğru yönelir.

SONUÇ

Türk çağdaş düşünce tarihiyle alakalı çalışmalarını aydın sorunsalı boyutunda kurmaca dünyaya taşıyan Hilmi Ziya Ülken, mekân olarak seçtiği Bursa'da, işçileri ve köylüleri kalkındırmaya çalışan Mütareke Devri aydınının gelişimini sorgular. 1908 sonrası Türk aydınının “halka doğru” hareketinin roman düzlemindeki bir nevi karşılığı gazeteci- iktisatçı Mehmet Demir'dir. Bursa'ya bir miras işi için gelen ve kısa zamanda bir çevre edinerek yerel bir gazete kuran romanın asli kişisi, mütegalibe elinde eziyet çeken, sefalet içinde yaşayan köylülere, kozahane ve tabakhane işçilerinin kötü çalışma şartlarına gazetede yazılarında değinir. Bu değini ne köylüde ne işçide olumlu bir yansıma oluşturur. Mehmet Demir, yanı başında defalarca karşılaştığı kimsesiz Yusuf'un madde bağımlısı olmasına göz yumacak kadar aksiyon adamlığından uzak, sürekli fikir boyutunda kalan “yarım bir aydın” örneğidir. Refik Halit Karay'ın gerçekçi müşahedelerini andırmayan eserdeki işçi ve köylü realitesi seçkinlerin makaleleri ve tartışmalarıyla kitabi bir özellikle sunulur. Türk aydınının “halka doğru” anlayışında işçi ve köylünün vaziyetini nasıl düzeltebileceği mevzuu romanın gündemini oluşturur. Köylülerin daha realist bir tablo içinde yer aldığı romanda, işçi hakları dillendirilmekle kalır. Bursa'ya bir örümcek ağı gibi iktidarını kuran mütegalibe, ağa takımı yani sermayedar tip; köylünün ve işçinin insani hiçbir hakkını konuşmak istemediği gibi bunun hiçbir mecrada tartışılmasına da izin vermez. Roman; aydınların, yazarların ve

gazetecilerin düşüncelerini hiçbir korku duymadan ya da maddi hiçbir kaygı gütmeden hür iradeleriyle savunacakları bir aydınlanma sürecinin Osmanlı'da pek de mümkün olamayacağı inancı iletisini taşır. Hilmi Ziya Ülken, felsefe ve sosyoloji sahalarında fikir yürütmüş bir bilim insanı olarak 1936 senesinde kaleme aldığı *Yarım Adam* romanında “tarihî maddecilik” anlayışına kafa yormuştur. Ancak romanda her ne kadar çalışan-kazanan çatışması üzerinden köylü, işçi ve sermayedar roman kişileri üzerinden 1950'li senelerin Türk romanında ivme kazanacak toplumcu gerçekçi romanı hatırlatan bir çatışma yaratılsa da roman, klişe bir toplumcu gerçekçi romanın ele aldığı emek-sermaye çatışmasından Türk aydınının ruh tahlilleri ve tasvirleriyle uzaklaşmış olur. Diğer taraftan romanda Hilmi Ziya'nın ilk dönemlerinde savunduğu Anadoluculuk fikrinin ve 1930'lu senelerin başlarında ortaya attığı "insani vatanperverlik" düşüncelerinin tesirlerinin de hissedilişi romanı Türk iktisadi ve sosyal meseleleri üzerinde kafa yoran bir anlatıcının eseri konumuna getirir. Yaşadığı toplumun gerçekleriyle yoğrulup kalkınma fikirleri belli bir tekâmül seviyesine Cumhuriyet senelerinde ulaşacağı düşünülen Türk aydınını temsil eden Mehmet Demir, Mütareke Devri'nde tartışılan ve halktan kopuk olan siyasi fikirlerin yansıdığı bir araç konumunda kalarak köylü ve işçi sınıfının sıkıntılarının toplandığı bir alan oluşturmanın ötesine gidemez.

Köylülerin sefalet içinde, bitmeyen borçlarla mütegalibeye, tefeciye borçlanarak fasit bir iktidar dairesi içine hapsoldükleri gerçeği, romanda gazeteci Mehmet Demir ve çevresi tarafından enine boyuna sorgulanır. Mehmet Demir, fikirleriyle ne köylüye, işçiye ne de sermaye sahiplerine yaranabilir. Dergideki yol arkadaşlarının sermayedar tip Hacı Toran'a fikirlerini satmaları üzerine hayal kırıklığına uğrayan romanın aslı kişisi, yarım bir aydın olarak başladığı “halka doğru” yaklaşma sürecini yine aynı yarımılığıyla devam ettirir. Bu da Hilmi Ziya'nın Osmanlı aydınlarından Cumhuriyet aydınlarına tevarüs edecek halka tam manasıyla erişememe, halkı kalkındıramama mevzularında eksik kalış sebebi olarak Türk aydınlarının Anadolu menşeyinden türeyen fikir ve pratiklere sahip olamamaları iletisini verir. Roman, Hilmi Ziya'nın Türk çağdaşlaşma serüveninde Türk aydınının aldığı yolu, eksikliklerini, kusurlarını ve yapıp ettiklerini kurmaca dünyaya yansıtması bakımından iktisadi ve sosyal hayat bağlamında değerlendirilerek ve Mütareke Devri; başkent İstanbul dışında bir şehirden, Bursa'dan, tarihî hakikatlerle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Böylelikle edebiyat ve toplum münasebetinin varlığından hareket edilmiş, bilim insanı ve romancı Hilmi Ziya'nın *Yarım Adam* romanı disiplinler arası bir düzleme çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ali, S. (2004). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bolay, S. H. (2006). Romancı Hilmi Ziya. *Türk Edebiyatı*, 396, 30- 33.
- Dirlikyapan, J. (2017). Hilmi Ziya Ülken'in romanlarında tam adam olamayan erkekler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 127-134.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Güntekin, R. N. (1968). *Yeşil gece*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

- Hançerlioğlu, O. (1976). *Felsefe ansiklopedisi, kavramlar ve akımlar C. I.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kaplan, M. (1974). Hilmi Ziya Ülken. *Hisar-Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, XIV(128), 5-6.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (2000). *Memleket hikâyeleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıçarslan, V. (2014). *Hilmi Ziya Ülken'in edebî dünyası ve romanlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Mutluay, R. (1979). Hilmi Ziya Ülken'in roman dünyası insan meddücezri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 17, 56-70.
- Ökçün, G. (1971). *Osmanlı sanayii 1913- 1914 yılları sanayi istatistikleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Polat, N. H. (2015). Refik Halid'in 'Hakk-ı Sükût'u yahut ipek böceği Fotika'nın talih(siz)liği. *Türk Edebiyatı*, 502, 10- 15.
- Sanay, E. (1992). *Hilmi Ziya Ülken*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1933). *İçtimai felsefe tenkitleri telifçiliğin tenakuzları*. İstanbul: Mülkiye Mecmuası Neşriyatı.
- Ülken, H. Z. (1938). Maksat. *İnsan*, 1(1), 1-2.
- Ülken, H. Z. (1943). *Yarım adam*. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsani vatanseverlik*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Van Os, N. (1997). Bursa'da kadın işçilerin 1910 grevi. *Tarih ve Toplum*, 39, 7-10.
- Vergili, A. (2013). Hilmi Ziya Ülgen bibliyografyası hakkında bir değerlendirme. *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*. İstanbul: İşaret Yayınları.

A LOOK AT THE ECONOMIC LIFE OF BURSA THROUGH YARIM ADAM NOVEL OF HİLMİ ZİYA ÜLKEN

ABSTRACT

Hilmi Ziya Ülken dealt with many issues related to Turkish cultural history in his works, which he created in the light of his expertise in philosophy and sociology. Hilmi Ziya, in his novel *Yarım Adam*, in which he brought his knowledge and competence in his scientific works to the literary field, refers to the political, social and economic life of the Ottoman Empire in the recent period. Based on the acceptance of the existence of the relationship between literature and society, the author's being a person who examines and researches the changes in the society in which he works, and the idea that various elements of the society influence the work, equips the novel *Yarım Adam* with a rich sociological content. In the novel, the narrator finds the opportunity to reflect the public and economy-oriented ideas of the Ottoman intellectuals, thanks to the basic person who finds himself in the thoughts and understandings such as liberalism, national economy and socialism, which were defended by the intellectuals of the last century of the Ottoman Empire, thanks to the economics education he received. The main character of the novel expresses the working conditions and physical possibilities of the workers working in tanneries and cocoons thanks to a local newspaper he founded in Bursa. The narrator makes descriptions and analyzes about the situation of the workers, peasants and capitalists of Bursa during the Armistice Period, through Mehmet Demir, the main person who refers to the situation of the peasants as well as the workers, and the economic pressure of the landlords called mutagallibe on the peasants. In the novel, the social and economic life of the Armistice Era Bursa was seen from the zaviye of Hilmi Ziya, who was also a scientist, and the intellectual movements and social life in both Bursa and the last years of the Ottoman Empire were examined. The fact that the analysis was carried out by using the field of economics, based on a literary work, brought the article to an interdisciplinary field and enabled the novel to be interpreted from a different disciplinary perspective. On the other hand, some issues that constitute the intellectual framework of the fictional world in the novel *Yarım Adam* are interpreted together with the novels dealing with similar themes in the Turkish novel, and different aspects of the work are discussed for the first time through elements such as fiction and type. The inability of the Turkish intellectual to be a part of the society he grew up in or the alienation of the intellectual to the society, the reasons for the break between the public and the intellectual, the vivid description of the capitalist type that shaped the Turkish intellectual, every issue in the novel in which the problems of peasants and workers are expressed, and without being able to reach any conclusion, the work was left unfinished.

Keywords: Bursa, early republican novel, Hilmi Ziya Ülken, economics, armistice period, *Yarım Adam*.

Makale Künyesi (Araştırma): Ağırman, F. ve Demirel, Ş. (2023). Türkçe dersi öğretim programlarında (1924-2019) tiyatro metinleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 390-406.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1168513>

TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA (1924-2019) TİYATRO METİNLERİ

Feyzullah AĞIRMAN¹
Şener DEMİREL²

ÖZET

Tiyatro metinleri, Türkçe öğretiminde kullanılan hikâye, roman ve şiir gibi edebî metin türlerinden biridir ve hem yapıları hem de uygulanış biçimleri açısından millî eğitimin genel amaçlarında ve Türkçe dersi öğretim programlarının özel amaçlarında belirtilen maddelerin gerçekleştirilmesi açısından uygun ve işlevseldir. Çünkü bu metinler Türkçe öğretiminin farklı yollarla yapılmasına imkân tanıyan, öğretimi zenginleştiren ve öğrencileri aktif kılan bir yapıya sahiptir. Uygulanışı temelde konuşma ve eyleme dayanan tiyatro; dinleme, konuşma ve okuma becerilerini sürekli bir şekilde aktif tutabilecek, seçilen tiyatro metninin niteliğine göre Türkçenin güzelliklerini yansıtabilecek özelliklere sahiptir. Tiyatro metinlerinin Türkçe öğretiminde nasıl kullanıldığı veya kullanılacağı, Türkçe dersi öğretim programlarında seçilen metinlerin ve uygulamaların çizdiği yola ve sınırlara bağlıdır. Bu nedenle Türkçe dersi öğretim programlarında tiyatro metinlerine yer verilip verilmediği, verildiyse nasıl verildiği ve bu metinlerin uygulanma aşamaları konusunda nasıl bir yaklaşım sergilendiği bu araştırmanın konusudur.

Yapılan bu çalışmada, 1924'ten 2019'a kadar uygulamaya konulan ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarında tiyatro metinleri üzerinde durulmuştur. Nitel bir desende yapılan çalışmada, veriler doküman analizi sonucu elde edilmiştir. Bu çerçevede, geçmişten günümüze hazırlanmış ortaokul Türkçe dersi öğretim programları incelenmiş olup tiyatro metinlerinin seçimi alanyazın taraması sonrası elde edilen veriler ışığında incelenmiştir. İnceleme neticesinde tiyatro metinlerinin; 1924 Ortaokul Türkçe Öğretim Programı, 1929 Ortaokul Müfredat Programı, 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Programı ve 1938 Ortaokul Türkçe Programı'nda sonraki programlara göre daha az yer aldığı görülmüştür. 1949 Ortaokul Türkçe Programı'nda tiyatro metinlerinin yenilikçi bir yaklaşımla ve daha ayrıntılı yer edindiği belirlenmiştir. Yeni eğitim-öğretim kanunuyla öğretim programının yeniden gözden geçirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan 1962 Ortaokul Türkçe Programı'nda tiyatro metinlerine yeteri kadar yer verilmediği, 1981 İlköğretim Okulları Türkçe Eğitim Programı'nda ise tiyatro metinlerinden daha çok tiyatronun uygulama aşamasına yer verildiği saptanmıştır. Yapılandırmacı yaklaşım dikkate

¹ Millî Eğitim Bakanlığı. neofyz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2716-5548/>

² Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Prof. Dr. sdemirel@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0152-1081>

alınarak hazırlanan 2006 İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda tiyatro metinlerine pedagojik ve estetik bir bakış açısıyla ayrıntılı bir şekilde yer verildiği belirlenmiştir. 2015 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve 2017, 2018 ve 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programları'nda ise tiyatro metinlerine geniş ölçüde yer verilmediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Türkçe dersi öğretim programı, tiyatro metinleri, doküman incelemesi.

GİRİŞ

Yunancada "seyirlik yeri" anlamına gelen "theatron"dan türetilmiş olan tiyatro; bir öyküyü, sahne olarak ayrılmış bir yerde, oyuncuların söz ve hareketleriyle canlandırma sanatı (Boyacıoğlu, 2004, s. 206), TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2021) dram, komedi, vodvil vb. edebiyat türlerinin oynandığı yer; bu türleri, izleyiciler önünde sahnede oynayan grup ve sahnelenmek için yazılmış oyunların tümü ve Doğan Büyük Türkçe Sözlük'te de (2014) her çeşit oyunun sahnelendiği, temsil edildiği yapı; sahne oyunu, temsil, temâşâ; sahne eseri, piyes; sahne oyunu topluluğu ve oyun sahneleme sanatı biçiminde tanımlanmıştır.

Şölenlerden ve dinî ihtiyaçlardan doğmuş olan tiyatro, uygarlık tarihinde çok eski bir geçmişe sahip olup edebiyat, dans ve plastik gibi sanatları barındıran bir yapıdadır (Genç, 2020, s. 420). Batı sanatının ürünlerinden olan tiyatro, tarihi seyri içerisinde farklı kültürlerde farklı şekillerde gelişmiştir. Bizim toplumumuzda ise tiyatronun görülmesi ve Türk tiyatrosu denen olgunun oluşması Tanzimat dönemine denk gelmektedir.

Tarihsel bir bakışla, Türk tiyatrosunun başlangıcı Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yöneldiği 19. yüzyıla dayandırılmaktadır (Karaca, 2006, s. 143). Tanzimat'a denk gelen bu dönemde Batı tarzı tiyatro eserlerinin üretildiği görülmektedir. Batı tarzı tiyatro eserlerinin yanında tarihi çok eskilere dayanan geleneksel Türk tiyatrosunu da unutmamak gerekir. Türk kültürünün geleneksel yapısı içinde ortaya çıkan ve Batı tarzı modern tiyatronun dışında kalan gösterim türlerine geleneksel Türk tiyatrosu denilmektedir (Düzgün, 2014, s. 143). Tarih öncesinden ritüellerin, ayinlerin, efsanelerin, destanların ve masalların şekillenmesine katkı sağladığı Türk tiyatrosunun en tipik özelliği folklorik desenlere sahip olması olup günümüzde; Karagöz, Orta Oyunu, Meddah, köy tiyatrosu ve kukla gibi isimlendirmelerle varlığını hâlâ sürdürmektedir (Genç, 2020, s. 420).

Tiyatro; yazımı, oynanması ve izlenmesi gibi süreçlerin tümünde toplumsal öğeleri barındıran en önemli sanat olaylarından biridir. Bu temelde incelendiğinde tiyatro, toplumsal yaşantı içerisinde yer alan birey ve toplum için aynı zamanda da birey-toplum nedeniyle var olmuş bir sanattır (Güler, 1992, s. 180). İnsanı bireysel ve sosyal yönüyle ruhsal ve ahlaki açıdan irdeleyen tiyatro, çağa ayna tutması ve zamana paralel gelişmesiyle insan yaşamının bir kılavuzudur adeta (Genç, 2020, s. 420). Türk tiyatrosu da -benzer olarak- içinden çıktığı toplumu yansıtan bir ayna görevi görmektedir. Türk tiyatrosu, her geleneksel tiyatro gibi halk içinden çıkmıştır, halka dayanır; temsillerinde de seyircisi olan halk kitlesiyle, modern tiyatrodaki gibi çok yakın bir ilişki, etkileşim ve iletişim içindedir (San, 1972, s. 141).

Tiyatro, taşıdığı çoklu iletişim kanallarıyla bireyi ve toplumu, düşünsel ve duygusal yönden etkileme gücüne sahip ender edebî türlerdendir. Yazılış amacına, içeriğine ve taşıdığı duygulara göre insanlar üzerinde yarattığı etki artabilmektedir. Tiyatronun halkı nasıl etkileyebildiğine dair tarih sahnesinde birçok örnek mevcuttur. Namık Kemal'in 1873 yılında kaleme aldığı Vatan Yahut Silistre oyununun sahnelenmesi ve sonrasında gelişen olaylar buna örnektir. Tiyatronun insanlar üzerindeki etkisine başka bir örnek olarak Çelik'in (2018) "Bir algı yönetimi aracı olarak tiyatro; İngiliz sahnelerinde iki Osmanlı sultanı ve Türk kimliği algısı" adlı çalışmasında değindiği konu verilebilir. Çelik (2018), bu çalışmasında 18. yüzyılda İngiliz sahnelerinde sergilenen tiyatro oyunlarının Osmanlı toplumunun, Osmanlı sultanlarının ve Türk kimliğinin taraflı ve yanlış anlatılmasının sonucunda İngiliz toplumunda -bahsi edilen konularda- yanlış bir izlenim edinilmesine neden olduğuna değinmektedir. Bu çerçevede tiyatronun halkı eğlendirirken eğitebilen ve algı olarak yönlendirebilen bir etki alanına sahip olduğu söylenebilir.

Tiyatro sahip olduğu tarihsel bağların ve halkı yansıtan bir araç olmasının yanında - insan doğasına yakınlığından dolayı- eğitsel bir araç olarak da kullanılabilir. Tiyatro, hayatın kendisini kaynak aldığından ve insan ile var olmuş olduğundan hem edebî hem sanatsal hem de eğitsel unsurlar barındırır (Zeyrek, 2020, s. 93). Bu bağlamda tiyatro eğitimde kullanılabilir bir bakış açısı sunar.

And (1976, s. 145) tiyatronun; öğretmenlerin ders anlatmasına göre daha etkili olduğunu, öğrenciye hem dolaylı olarak seslendiğini, hem de sorumluluk yüklediğini ve seçme olanakları tanıdığını belirtmektedir.

Kuyumcu'ya göre (2010) tiyatro, resim ve müzik gibi birçok alanda öğrencinin kendisini dışı vurmasına olanak tanıyan ve tüm sanat dallarını barındıran bir yapıdadır. Farklı alanlarda sorumluluk alan öğrenci, grubun ve demokratik bir çalışma ortamının parçası olur. Tiyatro; bu demokratik paylaşım ortamına fırsat vermesi ve herhangi bir didaktizme kaçmamasıyla gençlere "dünyayı okuma" fırsatı verir, sorunlara çözüm yolu gösterir ve önemli bir eğitim aracı görevi üstlenir.

Tiyatral yöntemin, öğrencinin yaparak ve yaşayarak öğrenmesini sağladığı için temel dil becerilerinin gelişimine önemli etkisi vardır (Zeyrek, 2020, s. 91).

Duyu organlarını ve dili uyaran unsurları barındıran tiyatro, metinler aracılığıyla dil becerilerini geliştirecek malzemeyi hazır bir biçimde bulundurduğu için tiyatro metinlerinden etkili bir şekilde yararlanmak gereklidir (Ulutaş, 2018, s. 109). Bu nedenle Türkçe öğretiminde ve Türkçe dil becerilerinin geliştirilmesinde tiyatro metinlerinin kullanılması öğretimi zenginleştirecektir. Çünkü Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (2019) özel amaçlarında belirtilen öğrencilerin;

- Dört temel dil becerisinin geliştirilmesi,
- Konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli bir şekilde Türkçeyi kullanmalarının sağlanması,
- Okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması,

- Sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya savlarını ifade etmelerinin sağlanması,
- Eleştirel bir bakış açısıyla okuduklarını değerlendirmelerinin ve sorgulamalarının sağlanması,
- Millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi,
- Türk, dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması

gibi amaçların gerçekleştirilmesi için tiyatro metinleri en uygun edebî metinlerdendir. Tiyatro metinleri öğrencileri; modern eğitim yaklaşımlarına uygun olarak aktif kılar, dil becerilerinin geliştirilmesine doğrudan katkı sunar, Türkçeyi kurallarına uygun bir şekilde kullanmalarını sağlar ve millî, kültürel değerlere olan bağlarını güçlendirir. Ayrıca tiyatro ile öğrencinin hem merak duygusu aktif hale getirilir hem de öğrencinin ilgisini çekebilmek amacıyla öğrencinin kendisini ifade etmesine fırsat verilerek bu yöndeki becerisini geliştirmesine yardımcı olunur (Zeyrek, 2020, s. 95). Ayrıca tiyatro metni; deyim, atasözü, argo ve dilin yöresel özelliklerini barındırmasıyla içinde bulunduğu toplumu yansıtan bir ayna görevi görür. Bu açıdan tiyatro metni, halkın dilini taşır ve bireyin dil becerilerinin geliştirilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir (Ulutaş, 2018, s. 109). Bundan dolayı eğitim-öğretim sisteminin asıl düzenleyicisi olan öğretim programlarında tiyatro metinlerine yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü öğretim programları, bir sistemdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin genel hatlarını çizer. Eğitim ve öğretimin üzerinde şekilleneceği ilkeler, yaklaşımlar, yöntemler ve teknikler; eğitim sistemi içerisindeki birçok kişi, kurum ve araç-gerecin faaliyet ve görevleri öğretim programınca belirlenir. Kısacası öğretim programları bir binanın temeli gibi eğitim sistemini taşır. Türkçe öğretim programları da bu kapsamda düzenlenir ve uygulanır. Türkçe öğretim programlarında seçilen metin türleri ve bu metinlerin nasıl işlendiği önemli bir araştırma konusudur. Yaparak ve yaşayarak öğrenmeyi ön plana çıkaran tiyatronun metin düzeyinde programlarda yer alması bu açıdan önem arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Araştırma konusuna bağlı olarak bu çalışmada, geçmişten günümüze ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarında tiyatro metinlerinin seçimi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tiyatro metinlerine ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarında yer verilip verilmediğini ve yer verilmişse ne ölçüde, ne sıklıkta olduğunu belirlemektir.

Çalışmanın Önemi

Bireyin aktif olduğu öğretim yöntemleri öğrenmeyi kolaylaştırır. Tiyatro, yapılandırıcı yaklaşıma uygun olarak bireyi aktif kılar ve bireyin sürecin içinde yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlar. Türkçe öğretimi bağlamında tiyatro metinlerinin kullanılması, tiyatroyu öğretim ortamına getirecek ve öğrenme sürecini hem öğretici hem öğrenen açısından etkin kılacaktır. Ortaokul Türkçe öğretiminin yol haritasını çizen ortaokul

Türkçe öğretim programlarında tiyatro metinlerine nasıl yer verildiği bu anlamda önem arz etmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışma, 1924 ve 2019 yılları arasında resmî makamlarca yayımlanan ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarındaki tiyatro ile ilgili bölümlerle sınırlıdır.

Alanyazın incelendiğinde ortaokul Türkçe öğretim programlarında tiyatro metinlerinin seçimi ile ilgili tez ve makale düzeyinde çalışma olmadığı görülmüştür. Çalışma konumuza yakın olan “ders kitaplarında tiyatro metinleri” konusunda ise birtakım çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Alver’in 2016 yılındaki “1990 Sonrası Millî Eğitim Bakanlığı Tarafından Onaylanmış 5, 6, 7, 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Tiyatro Metinleri Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tez çalışması; Koç ve Kıymaz’ın 2013 yılındaki “6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Tiyatro Metinleri ile Bu Metinlerin Orijinallerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme” adlı makale çalışması ve Tiryaki’nin 2017 yılındaki “1950-1980 Yılları Arası Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Tiyatro Metinlerinin Dil Becerileri Açısından Değerlendirilmesi” adlı makale çalışması buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca, Kuyumcu’nun (2010) “Eğitimde Tiyatro ve Gençlik Tiyatrosu” ve Batur ve Şaşmaz’ın (2018) “Devlet Tiyatrolarında Oynanan Çocuk Tiyatro Oyunlarında Değer Eğitimi ve Bu Oyunların Türkçe Öğretimine Katkısı” adlı çalışmaları da tiyatronun eğitimde kullanılması konusu üzerinde duran çalışmalar olup bu temeldeki çalışmalarda tiyatronun eğitimde nasıl kullanılabileceği ve öğretimdeki işlevselliği üzerinde durulmuştur.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, veri toplama araçları ve verilen analizi konularına değinilecektir.

Araştırma Modeli

Nitel bir yapıda olan bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, belli bir konu ile ilgili araştırma yapılırken o konunun “ne kadar” ya da “ne kadar iyi” olduğunu öğrenmekten çok daha geniş bir bakış açısı elde etme çabasında olan, verileri doğal ortamında gözlemlemeye, raporlamaya çalışan ve bir etkinliğin niteliğine odaklanan çalışmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2021, s. 252). Yıldırım ve Şimşek’e (2000, s. 140-143) göre doküman incelemesi ise, araştırılmak istenen konu hakkında bilgilendiren yazılı materyallerin analizini yapmaktır. Ayrıca doküman incelemesi, bir araştırma problemi hakkında belirli zaman dilimi içerisinde üretilen dokümanlar ya da ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından, değişik aralıklarla üretilmiş dokümanların geniş bir zaman dilimine dayalı analizini olanaklı kılmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmadaki veriler, 1924-2019 yılları arasında resmî makamlarca yayımlanan ortaokul Türkçe dersi öğretim programları incelenerek elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler doküman analizi yoluyla incelenmiş olup alanyazında tez ve makale düzeyinde yapılmış olan yakın konu alanına sahip benzer çalışmaların sonuçları doğrultusunda irdelenmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde geçmişten günümüze ortaokul Türkçe öğretim programları; kronolojik bir sırayla, tiyatro metinleri baz alınarak incelenmiştir.

- 1924 Ortaokul Türkçe Öğretim Programı
- 1929 Ortamektep Müfredat Programı
- 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Programı
- 1938 Ortaokul Türkçe Programı
- 1949 Ortaokul Türkçe Programı
- 1962 Ortaokul Türkçe Programı
- 1981 İlköğretim Okulları Türkçe Eğitim Programı
- 2006 İlköğretim 2. Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programı
- 2015 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı
- 2017 Türkçe Dersi Öğretim Programı
- 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı
- 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı

1924 Ortaokul Türkçe Öğretim Programı

1924 Ortaokul Türkçe Öğretim Programı'nda tiyatro metinlerine kısaca yer verilmiştir. Programın “Üçüncü Sene, Edebî Kıraat” bölümünde tiyatro metinleri; mektup, makale, hikâye ve eleştiri gibi türler ile beraber alınmış ve bu türler hakkında bilgiler verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu metin türleri ile ilgili özelliklerin ve gerekli açıklamaların okunan metin dikkate alınarak yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca seçilecek metinlerin yazı sanatının esaslarını gösterecek eski ve yeni eserlerin en güzelleri olması gerektiğine değinilmiştir (Maarif Vekâleti, 1924, s. 8).

1929 Ortamektep Müfredat Programı

1929 Ortamektep Müfredat Programı'nda tiyatro metinlerine birkaç yerde kısaca değinilmiştir. Programın, “Türkçe Derslerinin Başlıca Gayeleri” başlığının “Talebeyi yazı ile meramını ifadeye alıştırmak” adlı maddesinde, öğrencileri arasında edebî zevki ve edebî ihtirası olanlar için küçük bir hikâye yazmak ve bazı münasip hikâyeleri “piyes” haline çevirmek bir amaç olarak vurgulanmıştır (MEB, 1929, s. 9). Ayrıca, programın “Kıraat Dersleri” bölümünde, kıraat dersinin amaçları arasında öğrencinin yeni yayımlanan eserler ve piyesler arasında iyisini seçmeye alıştırılması bir amaç olarak belirtilmiştir (MEB, 1929, s. 19).

1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Programı

1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Programı, bir önceki programın tekrarı niteliğindedir. Programda, tiyatro metinleri ile ilgili 1929 Programından farklı bir ifade yer almamaktadır. 1929 Programında olduğu gibi bu programda da aynı başlıklar altında; uygun hikâyelerin tiyatro metinlerine çevrilmesi ve iyi tiyatro metinlerinin seçilmesi amaç olarak vurgulanmıştır (MEB, 1931, s. 18-29).

1938 Ortaokul Türkçe Programı

1938 Ortaokul Türkçe Programı, önceki programlardan daha kapsamlı olmasına rağmen tiyatro metinleri konusunda önceki programlardan farklı değildir. 1929 Ortamektep Müfredat Programı ve 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Programı ile aynı başlıklar altında bulunan uygun hikâye metinlerinin tiyatro metinlerine çevrilmesi ve öğrencilerin iyi tiyatro metinlerini seçebilmesi amaç olarak vurgulanmıştır (MEB, 1938, s. 8-15).

1949 Ortaokul Türkçe Programı

1949 Ortaokul Türkçe Programı kendisinden önceki programlardan daha kapsamlı bir programdır. Programda tiyatroya farklı noktalarda değinilmiştir. Programın “Orta Okul Eğitim ve Öğretim Temel İlkeleri” bölümünde okulun öğrenciye boş zamanlarını iyi bir şekilde kullanacağı alışkanlıklar kazandırması gerektiği ifade edilmiş ve sinema, müzik gibi uğraşların yanında tiyatro da buna örnek gösterilmiştir. Ayrıca, piyes yazmanın boş zamanları dolduracak zevkli ve yararlı bir merak olduğu belirtilmiştir (MEB, 1949, s. 23). Türkçe Programının “Okuma” bölümünde okuma parçalarının canlandırılmasında, parçanın konusuna ve edebî türüne göre uygulanabilir yöntemler arasında temsil yolu ile canlandırmaya (dramatizasyon) değinilmiştir. Aynı bölümde öğretmenlerin, roman ve masal gibi birçok türün yanında tiyatro üzerinde -metinler yoluyla- durmaları gerektiği ve bilgileri basitten başlayıp sınıf seviyesiyle yükselterek fırsat buldukça tekrar etmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur (MEB, 1949, s. 49-50). Programın “Sözle İfade” bölümünde, konuşma yeteneğinin geliştirilmesinde karşılıklı konuşma, anlatma, münakaşa ve hikâye etmenin yanında dramatizasyon çalışmalarının da önemli rolü olduğuna değinilmiştir (MEB, 1949, s. 53-54).

“Yazıyla İfade” bölümünde öğrencilerin isteklerini düzgün bir şekilde ifade etmeleri için kazanılması istenen alışkanlıklar arasında “Küçük bir hikâye yazmak ve bazı hikâyeleri piyes haline çevirebilmek.” yer almaktadır. Ayrıca öğrencilere, bir sanat eseri karşısında duygularını yazmak; bir rüya, bir tiyatro, film veya bir radyo skeci konularından hikâyeler veya küçük piyesler çıkarmak gibi yazma çalışmalarının da yaptırılacağı ifade edilmiştir (MEB, 1949, s. 56-58). Programda yazma çalışmaları, yoğunluğu nedeniyle sınıf seviyelerine ayrılmıştır. Bu nedenle yazma çalışmalarında tiyatro metinlerine sınıf seviyelerine göre bakılması gerekmektedir. Ortaokul ikinci sınıf seviyesinde; yaşanmış bir olayın hikâye, piyes veya konferans hâlinde anlatılabileceği ve tablo, heykel, anıt, tiyatro, film gibi sanat eserleri karşısında izlenimlerin anlatılabileceği ifade edilmiştir (MEB, 1949, s. 60). Üçüncü sınıf seviyesinde ise izlenen bir piyes hakkında eleştiride bulunup yorum yapılabileceği belirtilmiştir. Aynı sınıf seviyesinde hayvanlarla cansız varlıklar arasında hayali olaylar tasarlayarak bunların karakterize

edilebileceği, bu nitelikte hikâye veya küçük piyesler yazmanın denenebileceği ve herhangi bir konuda bir hikâyenin piyese, bir piyesin de hikâye haline getirilebileceği ifade edilmiştir (MEB, 1949, s. 61).

1962 Ortaokul Türkçe Programı

1962 Ortaokul Türkçe Programı, bir önceki programın yeniden yayımlanmış hâlidir. Programda tiyatro ve tiyatro metinleri konusunda bir önceki program olan 1949 Ortaokul Türkçe Programı ile aynı başlıklar altında aynı ifadeler yer almaktadır.

1981 İlköğretim Okulları Türkçe Eğitim Programı

1981 İlköğretim Okulları Türkçe Eğitim Programı'nda tiyatroya metinden daha çok uygulama düzeyinde değinilmektedir. Programın “Anlama” bölümünde ortaokul düzeyindeki öğrencilere kazandırılacak anlama tekniği bilgi, beceri ve davranışları olarak; “Bir oyunu izleyebilme (dinleme-izleme becerisi bakımından)”, “Dinlediği izlediği bir oyunun ana fikrini ve yardımcı fikirlerinden belli başlılarını kavrayabilme (anlama tekniği bakımından)” ve “İzlenen bir oyunun olaylarının sırasını, sebep-sonuç ilişkisini, başlıca kişilerini, kişilerin fiziksel ve karakteristik niteliklerini kavrayabilmek (anlama tekniği bakımından)” maddelerine yer verilmiştir (MEB, 1981, s. 17-20).

Programın “Anlatım” bölümünde “İzlenen bir oyun üzerine açıklamalarda, eleştirilerde bulunabilme ve yargıya varabilme” ifadesi özel amaçlar arasında belirtilmiştir. Aynı bölümün altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf düzeyinde öğrencilere kazandırılacak anlatma tekniği bilgi, beceri ve davranışlarından biri olarak “Oyunlaştırarak canlandırma çalışmalarında konuşma biçimine sokulmuş bir yazıyı, abartmadan, rol yapmaya sapsadan, sesleri doğru çıkarıp vurgularına özen göstererek oynayabilmek (Sözlü olarak)” maddesi belirtilmiştir. Buna ek olarak sekizinci sınıf düzeyinde “İzlenen bir oyun üzerine açıklamalarda, eleştirilerde bulunabilme ve yargıya varabilme (Sözlü ve yazılı olarak)” ifadesi kazandırılacak bilgi, beceri ve davranışlarından biri olarak gösterilmiştir (MEB, 1981, s. 28-31).

Programın “Araç ve Gereçler” bölümünde öğretmenin masal, roman, biyografi ve piyes kitaplarına başvurması ve bunları kullanmasının gerektiği belirtilmiştir. Çünkü bu tür kitapların öğrencinin ruhunu doğrudan doğruya beslediği; öğrencinin bu tür kitapları okuyarak kelime dağarcığını, anlatım gücünü, dünya görüşünü geliştireceği ve öğrencinin ömür boyu sürecek, onu yenileştirecek, onun yeniliklere ayak uydurabilmesini sağlayacak bir okuma alışkanlığı kazanacağı ifade edilmiştir (MEB, 1981, s. 78). Ayrıca -aynı bölümde- tiyatro, Karagöz ve kukla eserlerinin film ve slayt olarak gösterilmesi kullanılabilir araç-gereç örneklerinden biri olarak yer almaktadır (MEB, 1981, s. 83).

2006 İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programı

Yapılandırmacı yaklaşım esas alınarak hazırlanmış olan 2006 İlköğretim 2. Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programı beceri alanları, kazanımlar ve etkinlikler bağlamında geniş bir yapıdadır. Bu programda tiyatro ve canlandırma sanatlarına önceki programlara göre daha fazla yer verilmiştir.

2006 İlköğretim 2. Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programı temalarında tiyatro; sinema, resim, müzik, fotoğraf, mimari, heykel ve dans ile beraber güzel sanatlar

kategorisine alınmıştır. Programda, 6. ve 7. sınıfta tiyatro metinlerine mutlaka yer verilmesi gerektiğine değinilmiştir. Ayrıca tiyatro metninden alınan bir bölümün kendi içinde bütünlük taşıması gerektiğinden bahsedilmiştir (MEB, 2006).

Konuşma öğrenme alanının “Sesini ve beden dilini etkili kullanma” maddesinde “Arkası Yarın” adlı bir etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte, bir tiyatro oyunu belirlenir, bölümlere ayrılır ve her gün bir bölüm, okulda bulunan ses sistemi kullanılarak yayınlanır. Ayrıca, yazma öğrenme alanının “Farklı Türlerde Metinler Yazma” amaç maddesinde “Perde Açılıyor” adlı bir etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte, belirlenen bir hikâye metni tiyatro metnine dönüştürülür veya bir konuda tiyatro metni yazılır, sahnelenir. Üretilen tiyatro metni bir olay yazısı olmalıdır (MEB, 2006).

Programda ayrıca geleneksel Türk tiyatrosundan Karagöz’e de yer verilmiştir. Konuşma öğrenme alanının “Sesini ve beden dilini etkili kullanma” maddesinde canlandırma etkinliği olarak pandomim yapılabileceği, kukla ve Karagöz oynatılabileceğine değinilmiştir. Programın 6. sınıf ders işleniş örneğinde Karagöz oyunu metni bulunmaktadır. Karagöz metnine göre yapılan ders planında; dinleme, okuma, konuşma, yazma, dil bilgisi ve Karagöz kültürel mirasının tanınması konularında yönergeler, etkinlikler ve sorularla hazırlanmıştır. Örnek bir uygulama olarak; Karagöz metnine yönelik hazırlanan konuşalım bölümünde Karagöz oyunu metninin fotokopisi ikişerli gruplar oluşturması istenen öğrencilere dağıtılır. Hazırlanmaları için bir ders saati süre verilen öğrencilerden gönüllü olanlar metni canlandırırken diğer öğrencilerin arkadaşlarını “sesini ve beden dilini etkili kullanma” açısından değerlendirmeleri istenir (MEB, 2006).

Yöntem ve teknikler bölümünün okuma yöntem ve teknikleri kısmında “okuma tiyatrosu”na değinilmiştir. Bu teknikte amaç, öğrencilerin metnin dilini, yapısını ve metinde yer alan şahıs ve varlık kadrosunun özelliklerini anlamalarını sağlamaktır. Uygulama aşamasında ise okunan bir metin diyaloglara dönüştürülerek tiyatro metni hâline getirilir. Metnin içeriğinde değişiklik yapılmaz, olaylardan ve konuşma cümlelerinden hareketle diyaloglar oluşturulur. Her öğrenci okuyacağı bölüme hazırlanır. Bu aşamada metnin kavranması da sağlanmalıdır. Öğrencilerin, okudukları bölümde vermeleri gereken duyguyu, metnin bağlamından hareketle açıklayabilmeleri gerekmektedir. Ayrıca yazma yöntem ve teknikleri kısmında da “serbest yazma” tekniğine değinilmiştir. Serbest yazmada tekniğin bir gereği olarak öğrenci istediği metin türünü yazabilir. Bu metin türünün tiyatro metni olabileceği de belirtilmiştir (MEB, 2006).

“Atatürkçülükle İlgili Konular ve Açıklamalar” bölümünün “Atatürk’ün Türk Tiyatrosuna Verdiği Önem” maddesinde Atatürk’ün Türk tiyatrosuna verdiği önemi konu alan bir metnin okunarak, dinlenerek, izlenerek ana fikrinin açıklanacağı belirtilmiştir. Atatürk’ün çağdaş Türk tiyatrosunu geliştirmek için yaptığı çalışmaların ve sanatçılara verdiği önemin anlatılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca yazma öğrenme alanının “Yazım ve Noktalama Kurallarını Uygulama” maddesinde ele alınacak noktalama işaretlerinde yay ayracın “( )” tiyatro eserlerinde ve senaryolarda konuşanın durumunu ve hareketlerini açıklamak, göstermek için kullanıldığına değinilmiştir (MEB, 2006).

2015 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı

2015 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı eğitimdeki ihtiyaçlar gözetilerek hazırlanmış ve 1. sınıftan 8. sınıfa kadar olan sınıflar bir arada değerlendirilmiştir (MEB, 2015). Bu programda tiyatro metinleri üzerine geniş bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Fakat genel hatlarıyla tiyatro metinlerine değinilmiştir. Tiyatro metinlerinin tamamı kitaba alınamadığı için metinlerin en uygun kısmının veya kısımlarının, kazanımlar da dikkate alınarak seçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Metnin başında eserin seçilen bölümüne kadar olan kısa özetinin verilmesi, seçilen metnin eserin hangi bölümünden alındığına dair kısa bir açıklama yapılması ve seçilen metnin arkasından eserin sonraki bölümlerinin özetinin verilmesi gerektiği belirtilmiştir (MEB, 2015).

5, 6, 7 ve 8. sınıflarda sanat ve toplum teması altında tiyatroya konu düzeyinde yer verilebileceğine değinilmiştir. Metinler işlenirken sınıf düzeylerine göre türlerin dağılımına dikkat edilmesi ve 5-8. sınıflar düzeyinde hikâye edici metinler kapsamında tiyatro, roman, hikâye, masal, fabl, anı, destan, efsane türlerinden örneklere olabildiğince yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (MEB, 2015). Programda 5. sınıf okuma becerisi kazanımlarında “Hikâye, drama veya şiirde; bölümlerin, sahnelerin veya dörtlüklerin metnin bütününde nasıl ilişkilendirildiğini veya birbirini tamamladığını açıklar.” maddesi mevcuttur. Ayrıca programda canlandırmaya ve sahnelemeye ilişkin kazanım üzerinde çokça durulmuştur. 4-8. sınıflarda “Farklı metin türlerini dramatize eder.” kazanımı sözlü iletişim alanında mevcuttur.

2017, 2018 ve 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programları

2017, 2018 ve 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda tiyatroya temalar bölümünün sanat temaları kısmında değinilmiş ve tiyatro burada zorunlu tema olarak değerlendirilmemiştir. Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın uygulanması sürecinde her sınıf düzeyinde 8 temanın işlenmesi öngörülmüştür. Bu temalardan yalnızca erdemler, millî kültürümüz, millî mücadele ve Atatürk temaları zorunludur. Tiyatro ise önerilen tema ve konulardandır. Metin türlerinin; bilgilendirici, hikâye edici, şiir başlıkları altında toplandığı bu programlarda tiyatro metinleri hikâye edici metinler çatısı altındadır. 1. sınıftan 8. sınıfa kadar olan tüm sınıf seviyelerinde tiyatro metinlerine yer verilebileceği belirtilmiştir. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda olduğu gibi bu programlarda da tamamı ders kitabına alınamayacak durumda olan tiyatro metinleri ile ilgili ne yapılacağına değinilmiştir. Bu durumdaki tiyatro metinlerinden yapılacak alıntılarda eserdeki bağlamın yakalanabilmesi için metnin başında eserin seçilen bölümüne kadar olan kısmın kısa özetinin verilmesi ve seçilen metnin eserin hangi bölümünden alındığına dair kısa bir açıklama yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu programlarda tiyatroya, amaç ve kazanımlar noktasında sadece 6. sınıf düzeyinde değinildiği görülmektedir. Okuma becerisi bölümündeki “Metin türlerini ayırt eder.” kazanımı altında öğretilmesi gereken metin türlerinden biri olarak tiyatro metinleri gösterilmiştir. Ayrıca aynı bölümde “Okuma stratejilerini kullanır.” kazanımı altında “okuma tiyatrosu” tekniğinin kullanılabilmesine değinilmiştir (MEB, 2017; MEB, 2018; MEB 2019).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Cumhuriyet ve sonrasında gelen köklü değişiklikler ile Türkiye yeni bir yola girmiş ve çok sayıda alanda olduğu gibi eğitim de çıkarılan kanunlarla yeniden düzenlenerek, öğretim programlarıyla yapılandırılmıştır. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası yayımlanan ilk program 1924 Ortaokul Türkçe Öğretim Programı'dır. Geniş bir yapıda olmayan bu programın ortaya çıkış nedeni, yeni eğitim-öğretim kanununa göre bir programa ihtiyaç olmasıdır. Bu nedenle tiyatro metinleri -diğer metin türleri gibi- programda çok fazla yer bulamamıştır. Fakat tiyatro metinlerinin daha ilk programda yer edinmesi ve yazı sanatı eserlerinden biri olarak görülmesi programın ileri görüşlülüğünü göstermektedir.

1928'de yapılan Harf İnkılabı sonrası yayımlanan 1929 Ortamektep Müfredat Programı, önemli değişiklikler sonrası ortaya çıkmış ilk programdır. Toplumun her noktasına sirayet eden değişim burada da kendini göstermiş, yeni bir alfabe ve yeni yaklaşımlar ile eğitim-öğretim faaliyetleri düzenlenmeye çalışılmıştır. Yeni Türkçe öğretim programında Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerindeki etkisinin azaltılması istenmesi (Karakuş, 2020, s. 79) buna örnek gösterilebilir. 1929 Ortamektep Müfredat Programı'nda tiyatro metinleri ile ilgili yeterli düzeyde veri mevcut değildir. Programda öğrencinin yazı ile ifade etme becerilerini geliştirmek için bir hikâyeyi tiyatro metnine çevirebilmesi ve okuma becerilerini geliştirmesi için güncel yayımlar arasında iyi tiyatro metinlerini seçebilmesi amaç olarak belirtilmiştir. Cumhuriyetin köklü değişiklikler ile meşgul olduğu bir dönemde Türkçe eğitim-öğretim programının her alanı açıklayıcı düzeyde geniş olmaması ve tiyatro metinlerine ayrıntılı yer vermemesi dönem şartları itibarıyla kabul edilebilir bir durumdur. Bu noktada dil devriminden sonraki ilk programda tiyatro metinlerine kısa da olsa yer verilmesi, tiyatroya olan bakış açısının yansıtılması anlamında önemlidir.

Tiyatro metinleri konusunda 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Türkçe Programı'nda 1929 Ortamektep Müfredat Programı ile aynı başlıklar altında aynı maddelere yer verilmiştir. Bu durum tiyatro metinleri konusunda yeni bir yaklaşıma gidilmediğini göstermektedir. Bunun nedeni 1931-1932 tarihli programın bir önceki programın gözden geçirilerek yeniden yayımlanmış hâli olmasıdır.

Kendinden önceki program gibi 1938 Ortaokul Türkçe Programı da tiyatro noktasında benzer ifadeler yer vermektedir. Programın tiyatro metinleriyle beraber birçok noktada yeni ifadeler yer vermemesi programın hazırlanış amacıyla alakalıdır. Çünkü programdan dil bilgisi konularının çıkarılması ve önceki programdan bazı kelime ve ifadelerin değiştirilip aynı anlama gelen başka kelime ve ifadeler kullanılması Atatürk'ün Türkçenin kurallarının incelenip kuralların tespit edilmesi şeklindeki talimatının bir sonucudur (Temiz, 2015, s. 40).

1949 Ortaokul Türkçe Programı tiyatro metinleri konusunda kendinden önceki programlardan daha geniş bilgiler vermektedir. 1949 Ortaokul Programının "Ortaokul Eğitim ve Öğretim Temel İlkeleri" bölümünde tiyatroya iyi bir alışkanlık, tiyatro metni yazmanın da boş zamanları dolduracak zevkli ve yararlı bir merak olarak belirtilmesi program yazımındaki estetik bakış açısını yansıtması anlamında önemlidir. Programda

okuma, konuşma ve yazma becerisinin geliştirilmesinde tiyatronun kullanılabilceği belirtilmiştir. Öğrencilerin okuma becerisinin geliştirilmesi için tiyatro üzerine metinler yoluyla eğilmesi ve bilgileri sınıf seviyesine göre tekrar etmeleri gerektiği ifadeleri önemlidir. Çünkü ilk defa bu madde ile beraber yaş seviyesi gözetilerek basitten karmaşığa ilkesine bağlı kalındığı ve tiyatro metinlerine pedagojik bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülmektedir. Programın “Yazıyla İfade” bölümünde 1924, 1931-32 ve 1938 yılı programlarına benzer olarak bazı hikâyeleri piyes haline çevirebilmek ifadesi yer almıştır. Bir sanat eseri karşısında duygularını yazmak; bir tiyatro, film, rüya veya bir radyo skeci konularından küçük bir piyes çıkarmak gibi yazma çalışmaları, tiyatro metni yazmanın kendini ifade etme aracı olarak görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca “Hayvanlarla cansız varlıklar arasında hayali olaylar tasarlayarak bunları karakterize etmenin, bu nitelikte hikâyeye veya küçük piyesler yazmanın denenebileceği ve herhangi bir konuda bir hikâyenin piyese, bir piyesin de hikâyeye haline getirilebileceği” ifadesiyle yenilikçi bir yaklaşım sergilenmiş ve tiyatro metni yazmanın bir serbest yazma etkinliği olarak kullanılabilceği belirtilmiştir. Bu bağlamda kendinden önceki programlardan daha kapsamlı ve daha farklı olan 1949 Ortaokul Türkçe Programı, tiyatro konusunda pedagojik ve estetik bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

1962 Ortaokul Türkçe Programı’nın -tiyatro ile ilgili bölümler dâhil- 1949 Ortaokul Türkçe Programından farkı yoktur. Bu durumun nedeni programın bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmasıdır. 1961 yılında yürürlüğe giren 222 numaralı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu” uyla beraber öğretim programının yeniden gözden geçirilmesi gerekmiş ve 1962 programı ortaya çıkmıştır. Fakat Türkçe programında büyük değişiklikler olmamıştır.

İlkokul ve ortaokulların ilköğretim okulları adı altında birleştirilmesi sonrası ortaya çıkan 1981 İlköğretim Okulları Türkçe Eğitim Programı kendinden önceki programlardan Türkçe eğitimi noktasında çok daha geniştir. Programın merkezinde temel dil becerileri ve dil bilgisi öğrenme alanının öğretilmesi vardır. Bu bağlamda program günümüz beceri yaklaşımının temelini atmıştır. Programda tiyatro; dinleme/izleme, konuşma ve yazma becerisi bölümlerinde kendine yer bulmuş ve anlama-anlatma becerilerini geliştirebilir bir etkinlik olarak görülmüştür. Anlama ve anlatma becerileri kısmında tiyatro metinleri yer almadığı için okuma becerisi ile ilgili kısımda tiyatro ile ilgili bir ifade yer almamaktadır. Programın sadece “Araç ve Gereçler” kısmında tiyatro metinlerinin kullanılması gerektiği ve bu tür metinlerin öğrenciyi ruhsal, dil gelişimsel ve fikirsal olarak geliştireceği ifade edilmiştir. Bu noktada 1949 yılında -temel düzeyde de olsa- hem pedagojik hem de estetik bir bakış açısıyla kullanılması gerektiği düşünülen tiyatro metinlerine 1981 yılında gerekli önem verilmemiştir. Tiyatro metinlerinden ziyade tiyatronun uygulamalı bir şekilde icra edilmesinin öğrencilere yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu yaklaşımın temelinde, çağın öğrenciyi aktif kılan bakış açısı vardır.

2006 İlköğretim 2. Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programı ile tiyatro, uygulama ve metin düzeyinde çok daha geniş yer bulmuştur. Programda tiyatronun güzel sanatlar kategorisine alınması programın estetik duruşunu göstermektedir. Program tiyatro metinleri konusunda da birçok noktada ayrıntılı bilgi vermektedir. Tiyatro metinlerinin her sınıf seviyesinde bulunması ve kendi içinde bütünlük taşıması gerektiğinin ifade edilmesi metinsellik ölçütleri anlamında önemlidir. “Farklı Türlerde Metinler Yazma”

maddesindeki tiyatro metninin yazılması ya da bir hikâyenin tiyatro metnine dönüştürülmesi etkinliği, Türkçe öğretim programına -1981 programında ihmal edilen-tiyatro metni yazmanın tekrardan girdiğini göstermektedir. Konuşma öğrenme alanında 1981 programında sadece araç gereç kısmında bahsi edilen klasik Türk tiyatrosu örneklerinden Karagöz'e yer verilmiştir. Ayrıca programda Karagöz metni ve metne yönelik soruların olması daha önce hiçbir programda olmayan bir durumdur. Çünkü bu programla beraber bir tiyatro metninin ilk defa Türkçe öğretim programında bahsi geçmektedir. Bu metnin Karagöz olması klasik Türk tiyatrosuna verilen önemi göstermektedir. Programda okuma tiyatrosu yöntemine değinilmesi öğrencilerin tiyatral metinleri ve bunun yöntemini anlaması açısından önemlidir. Ayrıca ilk defa bu programda Atatürk'ün tiyatroya verdiği öneme ve bunun öğrencilere kavratılması gerektiğine değinilmiştir. Tiyatro metnlerinin içerik yönünden teknik anlamda kavratılması ile alakalı bir ayrıntı olarak görülebilecek yay ayrıcın "( )" tiyatro metinlerinde nasıl kullanıldığı ile ilgili verilen bilgi, tiyatro metinlerine teknik bir yaklaşımın sergilenmesi anlamında önemlidir.

2015 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı kendinden önceki program kadar geniş olmadığı için tiyatro metinleri konusunda da geniş bilgiler mevcut değildir. Tiyatro metnlerinin ders kitaplarına nasıl alınacağı konusunda bilgiler içermesi açısından bu program bir ilke sahiptir. Tüm sınıflar düzeyinde tiyatroya konu olarak yer verilebileceğine değinilmesi tiyatro eğitimi konusunda önemli bir adımdır. Ayrıca, tiyatro metni parçalarının bütünlü ile ilişkilendirilmesi gerektiğine değinilmesi tiyatro metinlerine metinsellik açısından bir yaklaşımın olduğunu göstermektedir.

2017, 2018 ve 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programları'nda tiyatro ve tiyatro metnlerinin kategorize edildiği görülmektedir. Tiyatro, sanat teması çatısı altındadır. Zorunlu temalardan değildir fakat önerilen tema ve konulardandır. Tiyatro metinleri ise hikâye edici metinler çatısı altında yer almıştır. Sınıf farkı gözetmeksizin tiyatro metinlerine yer verilebileceği ifadesi önemlidir. Çünkü tiyatro metinleri, öğrenciye dil edinimi ve kişisel gelişim anlamında faydalı olacaktır.

Türkçe öğretim programlarına genel bir çerçevede bakıldığında, ilk programdan son programa doğru tiyatro metinleri ile ilgili doğrusal bir gelişimden söz edilemez. Fakat zaman içerisinde genel olarak tiyatroya daha geniş bir çerçevede bakıldığı ve tiyatro metnlerinin estetik değer taşıyan bir unsur olduğuna dikkat çekildiği görülmektedir. 1931-32, 1938 ve 1962 programları bazı ihtiyaçlar dolayısıyla hazırlandığı için tiyatro metinleri konusunda kendilerinden önceki programlarla benzer ifadeler taşımıştır. Tiyatro metinlerine yaklaşım ve içerik olarak 1949 Ortaokul Türkçe Programı özel bir konumdadır. Çünkü ilk defa 1949 programında tiyatro metinleri geniş bir bakış açısıyla ele alınmıştır. 1981 programında ise tiyatro metinlerine verilen önem azalmış ve tiyatro sanatının kendisi ön plana çıkmıştır. 2006 programında, 1949 programına benzer bir şekilde, tiyatro metinlerine tekrar yönelme söz konusudur. Bu programda tiyatro metinleri ile ilgili ilkler mevcuttur. 2015, 2017, 2018 ve 2019 programlarında ise tiyatro metnlerinin geniş ölçüde yer almadığı fakat çağın eğitim anlayışına uygun bir şekilde işlendiği görülmektedir.

Bireyin dil gelişiminden sosyal anlamda bir birey olarak gelişimine kadar birçok yönde olumlu etki eden tiyatro metinlerinin çağın yapılandırıcı eğitim ilkelerine uygun olarak Türkçe öğretim programlarında daha çok yer bulması gerekmektedir. Çünkü çağdaş anlamda, tiyatro metinleri okul iklimini başka bir seviyeye getiren kilit unsurlardan biri olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aldemir, D. (2013). *Türk eğitim sisteminde Türkçe öğretim programlarındaki değişme ve gelişmeler* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=1zw6GvYMe-q3Hf6HR-3US2b5vvyK5FhADNrg6EmURIKA_XGCBtNUkz5saF7UyO73
- Alver, T. (2016). *1990 sonrası Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış 5,6,7,8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki tiyatro metinleri üzerine bir inceleme (50 metin)* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=cbOXH84ZayrLjc0tI-QXKgpZrKFL-tYstSk8-AoXFfdr5DLFK1bjlT0zuZOgWK2L>
- And, M. (1976). İlk öğretimde tiyatro. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 139-148.
- Batur, Z. ve Şaşmaz, E. (2018). Devlet tiyatrolarında oynanan çocuk tiyatro oyunlarında değer eğitimi ve bu oyunların Türkçe öğretimine katkısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2518–2550.
- Boyacıoğlu, F. (2004). Geleneksel tiyatro ve uyumsuzluk tiyatrosu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 205-219.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (30. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, Y. (2018). Bir algı yönetimi aracı olarak tiyatro; İngiliz sahnelerinde iki Osmanlı sultanı ve Türk kimliği algısı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(2), 433–458.
- Dilek, H. (2016). Cumhuriyet Dönemi'nde kesintisiz eğitim: 1924 ilkokul, ortaokul ve lise müfredat programları. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-15.
- Dumanlı Kadızade, E. ve Öztürk, İ. Y. (2020). *Geçmişten günümüze Türkçe dersi öğretim programları -2-, İlk mektep (1-5. sınıf) Türkçe dersi öğretim programları*. M. N. Kardaş ve A. Akçay (Ed.), Türkçe dersi öğretim programları (s. 49-69) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Düzgün, D. (2014). Türkiye'de geleneksel tiyatro çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 143-158.
- Genç, H. N. (2020). Cumhuriyet Döneminde sosyo-kültürel değişim ve dönüşümün göstergesi olarak tiyatro. *Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), 418-430.
- Güler, Z. (1992). Kültürel bir kurum olarak tiyatro. *Kurgu Dergisi*, (10), 179-187.

- Gün, M. ve Kaya, İ. (2020). *Geçmişten günümüze Türkçe dersi öğretim programları -1-, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Türkçe dersi öğretim programları*. M. N. Kardaş ve A. Akçay (Ed.), Türkçe dersi öğretim programları (s. 27-48) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Karaca, Ş. (2006). Tanzimattan Cumhuriyete Türk tiyatro edebiyatı literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(7), 143-173.
- Karakuş, N. (2020). *Geçmişten günümüze Türkçe dersi öğretim programları -3-, 6-8. sınıf Türkçe dersi öğretim programları (1929,1931-32, 1938, 1949, 1962, 1981)*. M. N. Kardaş ve A. Akçay (Ed.), Türkçe dersi öğretim programları (s. 71-90) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Koç, R. ve Kıymaz, M. S. (2013). 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan tiyatro metinleri ile bu metinlerin orijinallerinin karşılaştırılması üzerine bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 821-849.
- Kutlubay, H. (2015). *1928'den günümüze kadar Türkçe öğretimi programlarında dil bilgisi öğretiminin durumu* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=Br_XTptK8CZ70f0JGX9xEsjhsUPmKFhN_OaJhsD8Bmd0QTbX-kY0E-bkJg0t7aM6
- Kuyumcu, N. (2010). Eğitimde tiyatro ve gençler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 156-165.
- Kuyumcu, N. (2010). Eğitimde tiyatro ve gençlik tiyatrosu. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (16), 84 - 98.
- Kültür Bakanlığı. (1938). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Maarif Vekâleti. (1340). *Liselerin birinci devre müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekâleti. (1932). *İlkmektep müfredat programı (1930)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MEB. (1929). *Ortamektep ve liselerin Türkçe müfredat programı*. Ankara: Yeni Gün.
- MEB. (1931). *Ortamektep müfredat programı (1931-1932 ders senesi tadilatı)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MEB. (1949). *Orta okul programı*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- MEB. (1962). *Ortaokul programı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- MEB. (1981). *Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı*. Ankara.
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2015). *Türkçe dersi (1-8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

- MEB. (2017). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2018). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Özkan, M. (2008). *1924, 1926, 1936, 1948 ilkokul programlarına göre hazırlanmış ders kitaplarında tarih konuları ve öğretimi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=wBmNpkQC9Nhi90NLW7E7-agz6vThz0pHeYSyWxdMYrl3aDPrXnHABivXFRip5V2E>
- Ulutaş, M. (2018). Dil becerilerinin geliştirilmesinde tiyatro metinlerinden yararlanma. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 104-125.
- San, İ. (1972). Tiyatro ve halk eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(3), 137-170.
- Temiz, M. (2015). *Cumhuriyet Dönemi Türkçe öğretim programlarının okuma eğitimi yönünden değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=WY5CM7tPNE2z_YM6pBu0t0sIUzozDJogALbqGP8cufSGVJoi1iTddW9AzOh82eRK
- Tiryaki, E. N. (2017). 1950-1980 yılları arası Türkçe ders kitaplarında yer alan tiyatro metinlerinin dil becerileri açısından değerlendirilmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 5(1), 43-55.
- Tiyatro. (2021). *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Tiyatro. (2014). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* içinde. Ankara: Yazar Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeyrek, S. (2020). Dil öğretimi çerçevesinde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi özelinde tiyatro ve drama. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 2(2), 88-101.

THEATER TEXTS IN TURKISH COURSE CURRICULUM (1924-2019)

ABSTRACT

Theater texts are one of the types of literary texts such as stories, novels and poems used in Turkish teaching. It is appropriate and functional in terms of both the structure and the way it is applied, in terms of realizing the objectives specified in the general objectives of the National Education and the special objectives of the Turkish lesson curriculum. Because these texts have a structure that allows Turkish teaching to be done in different ways, enriches teaching and makes students active. Theater, the practice of which is mainly based on speech and action, it has the features that keep listening, speaking and reading skills constantly active and at the same time reflect the beauties of Turkish according to the quality of the selected theatrical text. How the theater texts are used or were used in Turkish teaching depends on the path and boundaries drawn by the texts and practices selected in the Turkish lesson curriculum. For this reason, it is the subject of research whether the theater texts are included in the Turkish course curriculum, how they are given, and how these texts are applied.

In this research, theatrical texts in the secondary school Turkish language teaching curriculums applied from 1924 to 2019 were emphasized. In the research carried out in a qualitative design, the data were obtained as a result of document analysis. In this context, the secondary school Turkish course curriculum prepared from the past to the present has been examined and the selection of the theater texts has been examined in the light of the data obtained after the literature review. As a result of the examination, it has been observed that the 1924 Secondary School Turkish Curriculum, 1929 Secondary School Curriculum, 1931-1932 Course Year Renovation Curriculum and 1938 Secondary School Turkish Curriculum have less theater texts than the later curriculums. It was determined that 1949 Secondary School Turkish Curriculum has more detailed theater texts with an innovative approach. It was seen that the theater texts were not included enough in 1962 Secondary School Turkish Curriculum, which emerged as a result of the revision of the curriculum with the new education law. In 1981 Elementary Schools Turkish Education Curriculum he practice phase of the theater was included more than the theater texts. It was determined that 2006 Elementary Education Second Level Turkish Lesson Curriculum, which was prepared by considering the constructivist approach, include theater texts in detail with a pedagogical and aesthetic perspective. It has been observed that theatrical texts were not widely included in 2015 Elementary Teaching Turkish Language Education Curriculum and 2017, 2018 and 2019 Teaching Turkish Language Education Curriculums.

Keywords: Turkish course curriculum, theater texts, document analysis.

Makale Künyesi (Araştırma): Yüceol Özezen, M. (2023). Türkçede taşıt edebiyatı üzerinde bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 407-434.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1247540>

TÜRKÇEDE TAŞIT EDEBİYATI ÜRÜNLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Muna YÜCEOL ÖZEZEN¹

ÖZET

Bu çalışma günümüzün değişen yaşam koşullarının bir sonucu ve klasik edebiyat formlarına bir alternatif olarak ortaya çıkan edebiyat üretimlerinden biri olan taşıt edebiyatı ürünleri üzerinedir. Çalışmada taşıt edebiyatı ürünleri birincil amaç olarak sözdizimi ve sözvarlığı gibi yapı kurucular bağlamında yapısal olarak değerlendirilmiştir. Ancak çalışmada, halk edebiyatında yeni ve alternatif bir ifade yolu olarak değerlendirilen taşıt edebiyatı ürünlerinin hangi sosyo-ekonomik düzeyden dil kullanıcıları tarafından üretildiği, erkek veya kadın dil kullanıcılarının bu üretimdeki yerleri, taşıt edebiyatı üretimlerine neden olan toplumsal koşulların neler olduğu gibi toplumdilbilimsel konulardaki gözlemler de paylaşılmıştır. Taşıt edebiyatı ürünleri kısa, etkileyici, esprili, sitemli, bilgece ve zaman zaman da kadercı yazılardır. Bunlar motorlu karayolu ulaşım araçlarının genellikle arka bölümlerine yazıldığı için daha çok *taşıt arkası yazıları*, *araba arkası yazıları* veya *kamyon arkası yazıları*, *kamyon şoförü atasözleri* vb. olarak bilinmektedir. Kullanılan dil genel olarak eril bir dildir ve genellikle dünyayla ve hayatla sorunlar yaşayan bu eril söyleyici, ya doğrudan ulaşamadığı veya sorunlar yaşadığı bir sevgiliye veya uzlaşmadığı dış dünyanın bütün üyelerine hitap etmektedir. Bu taşıt edebiyatı ürünlerinin prototipleri uzun yol kamyon sürücülerinin kamyon arkalarına yazdıkları yazılar olmalıdır. Ancak veri incelendiğinde, taşıt edebiyatı ürünlerinin artık her türden nakliye aracında ve hatta binek araçlarda bile yakın sıklıklarda kullanıldığı görülmüştür. Bu türden üretimlerin Türkiye'yle sınırlı olup olmadığı daha geniş araştırmalarla tespit edilmeli ve ortaya çıkan ürünlerin dilbilimsel ve yazınsal görünümlere bakılarak halk edebiyatı içinde yeni bir formasyon olarak taşıt edebiyatı teorisi ortaya konulmalıdır.

Anahtar sözcükler: Yapı, yapılaşma, sözvarlığı, cinsiyet, toplumdilbilim, halk edebiyatı, taşıt edebiyatı.

GİRİŞ

Günümüzde değişen dünyanın değişen yaşam formları klasik sözlü veya yazılı edebiyat ürünlerinin formlarını da etkilemekte, hatta değişen yaşam koşulları sonucunda yeni edebiyat formları ortaya çıkmaktadır. Roman, öykü gibi hem yaratıcısı hem de okuru

¹ Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. mozezen@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1880-2143>

için daha fazla sorumluluk, daha fazla zamansal ve entelektüel külfet ve birikim gerektiren yazılı edebiyata alternatif olan bu edebiyat türlerinden biri de taşıt edebiyatıdır ve bu edebiyatı halk edebiyatı çerçevesi içinde ortaya çıkan yeni bir formasyon olarak ele almak şimdilik en doğru yaklaşım gibi görünmektedir.² S. Öztürk, kentleşmeyle birlikte, medyanın halkbilimin inceleme malzemelerinin dönüştürmeye başladığını, bunun da kaçınılmaz olarak halkbilimcileri iletişim araştırmalarının bulgularından yararlanmaya yönelttiğini belirtmektedir (2006, s. 45). Ancak taşıt edebiyatı mevcut halkbilimi malzemelerinden birinin dönüşmüş bir biçimi değildir, taşıt edebiyatı yeni ve özgün bir türdür ve ortaya çıkan bu edebiyatta medya kadar teknolojik gelişmeler, toplumun değişen değer yargıları ve değişen yaşam biçimleri etkindir. Henüz hakkında tatmin edici bir literatür oluşmamış olan taşıt edebiyatı, internet ortamında *kamyon arkası sözleri*, *kamyon yazıları*, *kamyon arkası yazılar(ı)*, *araba arkası yazılar(ı)*, *araba yazıları*, *taşıt yazıları* ve *taşıt edebiyatı* vb. adlarla yer almaktadır. Bu sıradışı edebiyat ürünleri, Aylan: 1981'de *taşıt edebiyatı-taşıt folkloru*, Cemiloğlu: 2002'de *kamyon şoförü atasözleri*, Başgöz: 2005'te, Doğaner: 2018'de ve Gezer: 2021'de *taşıt yazıları*, Ulum-Bada: 2016'da ise *truck scripts* olarak terimleştirilmiştir.³ A. Doğaner, çalışmasında *taşıt yazıları*, *taşıt edebiyatı* ve *taşıt folklorü* terimleri dışında, literatürde *araba arkası / araba tamponu yazıları*, *şoför özdeyişleri / sürücü özdeyişleri*, *araç yazıları*, *araba yazıları*, *yol edebiyatı* terimlerinin de kullanıldığını belirtmektedir (2018, s. 27). N. Doğan, kendilerine özgü bir toplumsal sınıf olarak gördüğü *otomobil-severler*'in dilsel üretimlerini farklı bir

² Birkaç bin yıl hatta birkaç yüzyıl önce birkaç sözcüklük bir cümle veya birkaç cümlelik bir metin, özellikle filoloji ve dilbilim çalışmaları için hazine değerinde veri kaynakları kabul edilirken günümüzde kaçınılmaz olarak bir metin bolluğu yaşanmaktadır. Yaşanan bu bolluk, zaman zaman her türlü dilsel üretimin esasında sosyal bilimlerdeki birçok disiplin için hâla çok değerli malzemeler olduğu gerçeğinin gözden kaçırılmasına neden oluyor. Günümüzde halkın isteklerini, beğenilerini ve değer yargılarını yansıtan daha pekçok alternatif edebiyat ürünü var ve bunlar halkbilimsel yöntemler dışında -veya onların yanısıra- göstergebilimsel, iletişimbilimsel ve dilbilimsel yöntem ve yaklaşımlarla da incelenmeye değerdir: Duvar yazıları ve laforizmalar (bk. Özünü: 1991, Yüceol Özezen: 2016), iş yeri ve kurum adları (özel öğretim kurum adları için bk. Yüceol Özezen: 2010), ilanlar (özellikle araba, arsa, ev vb. satılık ilanları) (araba ilanları için bk. Baldane: 2021), davetiye yazıları, toplu konut, site, apartman adları (toplu konut adları için bk. Yüceol Özezen: 2006), afişler, bebek doğum ilamları ve diğerleri. Örneğin iş yeri adlarıyla ilgili ilk gözlemler bile araştırmacıların son derece ilginç bir toplumdilbilimsel ve halkbilimsel veriyle karşı karşıya kalacağı fikrini vermektedir: *MANYAK DÖNER / LEMON MİDYE, CİK CİK ALİ Tescilli Adana Kebabı, METİN BABA Tahin Helvası, MEŞHUR ŞIRDANCI ALİ BABA, ÖKÜZ BURGER, Bi Dürüm mü Var, C₂H₅OH TEKEL SHOP, MEŞHUR OLMAYAN GİDİ GİDİ KOKOREÇ, MÜBAREK TEKEL, CENAB ET LOKANTASI, Büyüksün abla* (büyük beden giysi mağazası), *Gün Olur Devran DÖNER, ANANIN YERİ, YOK YOKTUR MARKET, REALİST KÖY ÇOCUĞU BAKİ GIDA, MARKET MANAV, KILIF KOLİK* (telefon kılıfı ve aksesuarı satan bir mağaza), *LAVAŞ CENTER, My Kitap, Car Care, Çocukistan, Shalgamchi, The Osmanlı vb.*

³ A. Doğaner, taşıt yazılarını *taşıt folklorü* kümesinin yalnızca bir üyesi olarak düşünmüştür. Ona göre taşıt folklorünün diğer üyeleri inanış, düşünce, görüş, estetik gibi amaçlarla taşıtların içine ve dışınaşılın nazar boncukları, yılan kemiği, çaltı dalı, çocuk ayakkabısı gibi objeler; fotoğraflar (şehit, sanatçı, tabiat, hayvan fotoğrafları), çıkartmalar (tuğra, bayrak, tac, Atatürk'ün imzası vd.), sünnet, düğün (gelin arabası) gibi geçiş törenleri için yapılan taşıt süslemeleridir (2018, s. 27).

toplumsal dil türü olarak görmekte ve bu ürünlerin *kent folkloru* örnekleri olduğunu belirtmektedir (2016, ss. 267-268). İ. Başgöz “Ömür biter yol bitmez: Bir iletişim olayı olarak taşıt yazıları” (*Türk(İye) Kültürleri*, Derleyenler: G. Pultar – T. Erman, Tetragon Yayınları, Ankara 2005, 39-64) başlıklı çalışmasında taşıt yazılarını halkbilim ve iletişim bilimi kuram ve yöntemleriyle ele alınması gereken bir “iletişim olayı” olarak değerlendirmektedir (aktaran Öztürk: 2006, s. 46). Bu çalışmada konu, *taşıt sözcüğünün* odağa alındığı *taşıt edebiyatı*, *taşıt edebiyatı ürünleri*, *taşıt arkası yazıları* ve *taşıt yazıları* terimleri kullanılarak ele alınmıştır.

Taşıt yazıları, herhangi bir taşıtın veya motorlu karayolu ulaşım aracının genellikle arka bölümünde (camlı bölümde, kaportada ve plakanın bulunduğu bölümde) yer alan⁴ sitemli, esprili, üreticisinin yakınmalarını, gözlemlerini, yaşam üzerine tespitlerini içeren, kısa, etkileyici, zekice ve bilgece sözlerdir. Esasında bu yazılar Türkiye’de kazalara neden olduğu gerekçesiyle, Avrupa Birliği Ticaret Hukuku ile uyumlu hâle getirilen Türk Ticaret Kanunu’nun 6102 sayılı maddesi ve Karayolları Trafik Kanunu’nun 2918 sayılı maddesinde yapılan değişiklikle 2012 yılında yasaklanmıştır. Buna göre, izin alınmaksızın, araçların üzerinde bulunması gereken zorunlu işaretlerin dışında, reklam, yazı, işaret, resim, şekil, sembol, ilan, flama, bayrak ve benzerlerini takmak, yazmak, sesli ve ışıklı donanımlar bulundurmamak yasaya aykırıdır. Esasında bu yasaklamadan sonra Türkiye’de taşıt arkası yazılarda görece bir azalma olması beklenirken çalışmaya veri toplama süresince sık sık taşıt arkası yazılarla karşılaşıldığı ve sık sık anlık gözlem yapma fırsatı yakalandığı belirtilmelidir. Bu durum taşıt yazılarında yasaların öngördüğü biçimde bir azalma olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, Türk insanının bulunduğu durumu esprili bir dille ifade etme, kendi durumuyla alay etme özelliği, şikâyetlerini ve sitemlerini dolaylı olarak ancak kısa yoldan anlatma ihtiyacı, bu yasağın hâlihazırda sıklıkla delinmesine neden olmakta, taşıt arkası yazıları üretilmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, özellikle ağ ortamında “*Arka cama istediğiniz yazıyı yazıyoruz.*” biçiminde pek çok reklam bulunduğu ve taşıt arkasına yazı yazmanın bir sektöre, bir meslek koluna dönüştüğü dikkati çekmektedir.

Bugün Türkiye’de, herhangi bir bölgede trafikte seyir hâlindeyken birçok taşıt arkası yazısına rastlamak mümkünken ve bu edebiyat günümüz şehirli insanı için olağan bir vakıa görünümü almışken, bu edebiyatın genel çerçevesi çizilememiş; biçimsel, işlevsel ve dilbilimsel özellikleri tam olarak incelenememiş; terminolojisi ve teorisi tam olarak ortaya konulamamıştır. Bu durum, bu edebiyatın henüz oluşum aşamasında olmasıyla, çok kısa zaman aralıklarında bile değişkenlik arz etmesiyle ve kırılğan yapısıyla açıklanabilir. Nitekim konu üzerinde birkaç yıl önce yapılan bazı çalışmaların bulguları çoğu kez hâlihazırdaki durumu açıklayamamakta, bulgular değişimin hızına ayak

⁴ Çalışmaya veri toplama aşamasında, trafikte seyir hâlindeyken yalnızca bir kez bir aracın yan tarafında, bir kez de bir aracın ön camında yazı bulunduğu gözlemlenmiş, ancak seyir hızıyla bu yazılar tam olarak tespit edilip kayda alınamamıştır. Verideki 19. numaralı örnekte görüldüğü üzere yalnızca bir kez bir aracın hem arkasına hem de yan tarafına yazı yazıldığı tespit edilmiştir.

uyduramamaktadır. Bu çalışma söz konusu eksikliklerin giderilmesi sürecine katkı sunma ve hâlihazırdaki durumu betimleme amacını taşımaktadır.

PROBLEM

Taşıt arkası yazılarının temel yapısal özellikleri nelerdir?

Taşıt arkası yazılarının sözvarlığı özellikleri nelerdir ve söz sıklıkları nasıl yorumlanabilir?

Taşıt arkası yazıları bölgesel midir yoksa bölgeler üstü mü?

Taşıt arkalarına hangi sosyo-ekonomik düzeyden sürücüler yazı yazıyor? Bu sürücülerin cinsiyetleri ve eğitim durumları konusunda bir öngöründe bulunulabilir mi?

Taşıt arkalarına neden yazı yazılıyor, araç arkası yazılarının toplumsal ve ruhsal nedenleri ve işlevleri nelerdir?

Türkiye'deki taşıt arkası yazı vakiasının dünyada da örnekleri var mıdır?

Türk taşıt edebiyatı ürünlerinin yapısal ve yazımsal özelliklerinden yola çıkarak taşıt edebiyatı teorisi ortaya konulabilir mi?

VERİ VE YÖNTEM

Çalışmanın verisi iki yolla elde edilmiştir: 1- Google görsellerde 10 Nisan 2022 tarihinde “kamyon arkası yazıları” ve “otomobil arkası yazıları” başlıklı aramalarla ulaşılan ve görsellerinden kolaylıkla okunabilen yazılar, 2- Mart 2022-Kasım 2022 tarihleri arasında Adana ve civar illerde seyir hâlindeki anlık gözlemlerle elde edilen yazılar. Google görsellerdeki 10 Nisan 2022 tarihinde “kamyon arkası yazıları” ve “otomobil arkası yazıları” başlıklı aramalarda ölçüt, ilgili aramaların ilk 100 görseli olmuştur. Ardından iki arama başlığındaki ortak görseller teke indirilmiş, taşıt arkası yazısı yeterince açık olmayan ve okunamayan yazılar atlanmış ve çok ağır sövgü sözü bulunduranlar elenmiştir. Böylelikle 126 adet taşıt arkası yazısı elde edilmiştir. Anlık gözlem yoluyla elde edilen ve buna eklenen ve 74 yazıyla 200 adet taşıt arkası yazısına ulaşılmıştır.

Daha çok dil dışı veriler olarak değerlendirilebilecek ve simge değeri taşıyan paylaşımlar, örneğin yalnızca herhangi bir Osmanlı padişahının tuğrası, herhangi bir ünlünün fotoğrafı, futbol takımlarının armaları, Mustafa Kemal Atatürk'ün imzası, sürücünün (veya araç sahibinin) aile bireylerinin adlarından (özellikle sahip olunan çocukların adlarından) ibaret yazılar çalışmanın dışında tutulmuştur. Tespit edilen yazıların özgün yazımlarına (büyük veya küçük harf tercihi, bitişik veya ayrı yazımlar, ağız özelliğinin yansıtılması, gerekli veya gereksiz noktalama işareti kullanımı vb.) müdahale edilmemiş, böylelikle yazım ve toplumsal statü, yazım ve eğitim durumu arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmalara veri sunulmaya çalışılmıştır.

Bilindiği ve yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'de taşıtlara (çok büyük ölçüde taşıtların arkalarına) yazılan yazılara genel olarak *kamyon arkası yazıları* denmektedir. Bu adlandırmanın arkasında bu tür yazıları genellikle ilk önce yurtiçi ve yurtdışı uzun yol kamyon sürücülerinin tercih etmesi yatıyor olmalıdır. Ancak bu yazılar giderek şehir içi

toplu ulaşım araçlarına ve daha sonra da özel binek araçlara kadar yayılmış gibi görünmektedir. Bu bakımdan çalışmada *kamyon arkası yazıları* ifadesi yerine daha genelleyici olması bakımından *taşıt arkası yazıları* ifadesi tercih edilmiştir. Buna göre çalışma, kısmen kalıcı bir görünüm veren taşıt arkası yazıları üzerinedir; geçici olarak yazılmış, amaç ve işlevleri taşıt arkası yazılarından farklı görünen *düğün araçları / gelin arabaları arkası yazıları* çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.⁵

Çalışma büyük ölçüde sözvarlığı ve sözdizimi gibi yapı kurucular bağlamında yapılmış, sözvarlığı belirlemesinde *ya ... ya da, değil, da / de, bile, ama* gibi görevli biçimbirimler değerlendirmeye alınmamıştır.

Veri oluşturulurken mümkün olduğunca her bir sözün tespit edildiği aracın plakası, araç tipi ve modeli bilgileri not edilmiş, ancak çalışmada sürücülerin veya araç sahiplerinin kimlik bilgilerinin korunması bakımından okuyucuyla yalnızca plakadaki il kodu bilgisi paylaşılmıştır.

Taşıt tipleri nakliye araçları (TIR, kamyon, kamyonet vb.), binek araçları (otobüs, minibüs, otomobil (alt, orta veya üst sınıf), taksi) ve hafif ticari araç olarak tasnif edilmiştir (Hafif ticari araçların genel olarak nakliye, zaman zaman da binek amaçlı olarak kullanıldığı hatırlanmalıdır.).

Veriyi oluşturan 200 taşıt arkası yazısı⁶ şunlardır:

- 1- بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (hafif ticari araç), il plaka kodu: 01)
- 2- اللَّهُ (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01)

⁵ Ancak düğün araçları / gelin arabaları arkası yazıları taşıt yazıları içinde farklı bir tür olarak ayrıca incelemeye değerdir. Örneğin:

KÜBRA & BERAT

Üzülme annesi kızım kalbimin bir tanesi

Evleniyoruz

Annemin son gelini (binek araç (orta sınıf otomobil, il plaka kodu: *Evleniyoruz* ifadesi ile kapatılmış).

⁶ Veri anlamı bir bütüne (200 sayısına) ulaştıktan sonra gözlemlenen ancak anlamlı bütünü bozmaması bakımından veriye dahil edilmeyen şu sözler de hayli ilgi çekicidir: *BİR BEKLENTİNİZ VARSA ALLAH'TAN OLSUN KÜL MENFAAT PEŞİNDE* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 63), *YALNIZ CAMLARIMIZ DEĞİL HAYATIMIZ DA FİLM* (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01), *KADER DİYELİM GİTSİN!.. BABAM SAĞOLSUN* (binek araç (ticari taksi), il plaka kodu: 01), *ALLAH'IN DEDİĞİ OLUR..! Dedo...!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 33), *NET. OLUN.* (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01), *BIRAK GÖZLERİN DİLEDİĞİ GİBİBAKSİN..!* (binek araç (minibüs), il plaka kodu: 01), *GÖRÜLDÜ* (binek araç (üst sınıf özel otomobil), il plaka kodu: 01), *BEN SENİNLE YEDİĞİM AYAZI EN GÜZEL BAHARA DEĞİŞMEM* (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01), *Baba Gibi Devlet Ana Gibi Nimet Evlat Gibi Servet Bulunmaz..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 01), *CAHİLLE SOHBETİ NANKÖRLE İLGİYİ KESTİM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 01), *OLMADI ÇEKER GİDERİM..!* (çekici araç, il plaka kodu: 01).

- 3- “ATATÜRK OLMASAYDI ADANA FRANSA ADANA’LI FRANSIZ CAMİLER KİLİSE DİNİMİZ HRİSTİYAN OLURDU.” (hafif ticari araç), il plaka kodu: 01)
- 4- “Cüzdan Gitti Müjgan Para Önemli Değilde Resmin Vardı” (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 58)
- 5- 3 Günlük Hayat Dediler Kral’a 6 Ay’ı Kitlediler O Şimdi Asker (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu:-)
- 6- AÇABİLİRSİN O ŞARKIYI, ANISI KALMADI.. (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 7- ADIMI AVUCUNA YAZ BENİ HATIRLADIKÇA AVUCUNU YALARSIN (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 64)
- 8- AĞAÇTAN MAŞA ÇAKALDAN PAŞA OLMAZ. (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 01)
- 9- AHLARLA KAYBETTİĞİN KEŞKELERLE ARIYACAKSIN...! SANA DEĞMEZ O ŞİMDİ HAYALLERDE (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 10- ALLAH CANIMI ALSIN SENSİZ DURULİYSA (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 61)
- 11- ALLAH KORUSUN (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 12- Allah Korusun (binek araç (şehir içi otobüs), il plaka kodu: 01)
- 13- ALLAH VAR GAM YOK (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 33)
- 14- ALLAH VAR GAM YOK. (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 15- Anlatılanlar Başka Yaşananlar Başka (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 06)
- 16- Aradığımız Kişiye Ulaşılamıyor 460 Gün Sonra Tekrar Deneyin (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 17- ARKADAŞIN ÇOK OLUR, AMA ZOR GÜNÜNDE YOK OLUR! BENDEN SANA BİR AKIL, AKLIN VARSA TEK TAKIL! (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 18- ARKAMDAN KONUŞAN İNSANLARIN HAYALLERİNDE İMZAM VAR... KURTULUŞ (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 48)
- 19- ATATÜRK (Araçın arka tarafında yazılan bu yazıya Mustafa Kemal Atatürk görseli eşlik ediyor. Ayrıca aynı aracın bu kez yan tarafında Mustafa Kemal Atatürk’ün başka bir görselinin eşlik ettiği MUSTAFA KEMAL yazısı var.) (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01)
- 20- AYRILIK OKLARI ÇIKMIŞ YAYINDAN HERAN VURULMAYA HAZIR OL KALBİM KARAR SENDE SAHİL GÜZELİ (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 07)
- 21- Azrail Bile Ayağıma Gelecekse..! Sen Neyin Tribindesin. (nakliye aracı (kamyon), il Plaka kodu: 18)
- 22- BABA! Ben Vatan Borcunu Ödemeye Gidiyorum Sen De Benim Borçları Öde... :) İskenderun / Hatay (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 23- Babamın gölgesi Anamın duası yeter (Kemal Atatürk imzası eşliğinde) (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 24- BABAMIN GÖLGESİ YETER HUKUK OKUMADIK AMA HER MEVZUYA HAKİMİZ (nakliye aracı (kamyon) il plaka kodu: -)
- 25- BABAM SAĞOLSUN (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)

- 26- *BABAM SAĞOLSUN* (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 27- *BABUŞ* (üst sağda ve üst solda aile bireylerinden olduğu anlaşılan kişi isimleri eşliğinde) (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 80)
- 28- *Bana Eski Günlerim Lazım Birde Şimdiki Aklım...!* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu:55)
- 29- *BATIR GEMİLERİ KAPTAN SANADA BİR TOFASK YAPALIM...* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 30- *Bazen hayat seni öyle bir zorlar ki yiğenim yolun başında kimdin unutursun* (Tuncel Kurtiz görseli eşliğinde) (nakliye aracı (TIR), il plaka kodu: 34)
- 31- *BEKLEMEK CEHENNEMDİR AMA BEKLERİM SENİ...* (binek araç (minibüs), il plaka kodu: -)
- 32- *BEN ATILLA İLHAN DEĞİLİM, BELKİDE SEN BANA MECBURSUN BİLEMEYİZ...!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 33- *BENİ ELEŞTİREBİLİRSİNİZ AMA İÇİNİZDEN...* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 34- *BENİM SUÇUM YOK HAKİM AMCA O GÜLDÜ BEN AŞIK OLDUM...!!!* (Türkan Şoray görseli eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 35- *Ben Senin Gibi Çok Rüya Görürüm Ama Sen Benim Gibi Bir Gerçek Yaşayamazsın...!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 48)
- 36- *BIRAK HERKES SÜSLENSİN. SEN ZATEN GÜZELSİN...!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 31)
- 37- *Bİ KONUM ATDA MUTLULUGUN YOLUNU BULALIM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 31)
- 38- *Bir Çiçekle Yaz Gelmez, Ama Her Bahar 1 Çiçekle Başlar...* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 39- *Bir Gün Konuşma Sırası Bana Gelince Hepinizi Çok Üzeceğim!* (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 40- *BİTTİĞİ YER DEĞİL GİTTİĞİ YERE KADAR* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 41- *BİZ DE BİLİRİZ DOST SEVİNDİRMEYİ AMA FAVORİMİZ DÜŞMAN ÇATLATMAK* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 42- *BİZİ BOZACAK PARA DAHA BASILMADI* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu: 01)
- 43- *BİZİM KEYFİMİZİ ELLERE DERT OLMUŞ BE PAŞAM* (dil çıkartma emoji eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 44- *BİZİM MAVİYE OLAN SEVDAMIZ SELANİK'TE AÇILAN BİR ÇİFT GÖZLE BAŞLADI..!* *İZMİRLİ 35* (Kemal Atatürk imzası eşliğinde) (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 20)
- 45- *BİZ NELERİ KAYBETTİK İNAN SENİN LAFIN BİLE OLMAZ.* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu: 01)
- 46- *BİZ O KAHVELERİ HEP YALNIZ İÇTİK, BİZDE KİMSENİN HATIRI YOK. BABAM SAĞOLSUN.* (binek araç (ticari taksi), il plaka kodu: 01)

- 47- *Bu Dünyada Gülmek İstiyorsan Ya Kaderin Ya Kafan Güzel Olacak* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 34)
- 48- *BU SEVDA BABAM'ın MARŞA BAS OĞLUM HAVA DOLSUN DEMESİYLE BAŞLADI...* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 53)
- 49- *BU ZAMANA KADAR DIŞİMİZİ SIKTIK ŞİMDİ SIRA MERMİLERDE BEBEKAMINN* (makinelî tüfek görselleri eşliğinde) (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 50- *Canına okurum akıllı ol telefonun gibi* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 51- *CİPS PAKETİ GİBİSİN %70'İN HAVA* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 06)
- 52- *ÇEKEMEYEN ANTEN TAKSİN* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 53- *ÇOK İYİ YAA..* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 54- *ÇÜRÜYÜP GİTSEDE VERMİCEM* (binek araç (çok eski alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 08)
- 55- *DAMATLIK ŞART DEĞİL BE BABA ŞHADET DE YAKIŞIR SENİN OĞLUNA 97 / 3 ANKARA / ETİMESGUT* (hafif ticari araç), il plaka kodu: 55)
- 56- *DENGİNİZ DEĞİLİM EFENDİM! DENGESİZİM... Suç ve Ceza-Dostoyevski //İdefix Okumak ne güzel şey* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 57- *Dezenfekte Döktüm Yollarına (Korona Olmadan Gel Kollarıma)* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 34)
- 58- *DOĞRU OLANI YAPTIĞIMDA KAYBETTİĞİM KİM VARSA YOLU AÇIK OLSUN.* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 59- *DOKTOR DEĞİLİM AMA HASTAM ÇOK* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 60- *DOKTOR DEĞİLİZ AMA HASTAMIZ ÇOK..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 41)
- 61- *Dümende çok iyisin lakin asfaltta gemi yürümez* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 50)
- 62- *DÜNYA DERT ŞAMPİYONU BEN SENİ İSTANBUL BOĞAZINDA DEĞİL ANKARA NİN AYAZINDA SEVDİM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 63- *ELBET BİR GÜN BULUŞACAĞIZ YA PIŞMAN YA DÜŞMAN* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 64- *EN GÜZELİ ÇOCUKLUKTU SAHİP OLDUĞUM SİSKA VÜCUTTU BU ÇOCUĞUN HAYATI YA RAPTI YA HİP HOP'TU!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 06)
- 65- *EŞİMİN SEVGİSİ KAYNANAMIN DUASI YETER* (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 66- *Evlât Fazla Bıdı Bıdı yapma BABA YORGUN* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 67- *EYİ OLUR ZAAR* (BİNEK ARAÇ (ticari taksi), il plaka kodu: 01)
- 68- *FİREDİNİN KABUSU* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu: -)
- 69- *Gazi Mustafa Kemal* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 70- *GELÜSE GELÜ GELMEZSE GENDÜ BÜLÜ* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 71- *GİTMEK ZOR GELSEDE BAZEN GİTMEK GEREKİR. O ŞİMDİ ASKER.* (Osmanlı tuğrası eşliğinde) (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 72- *GİTTİĞİME BAKMA HIÇ HALİM YOK* (nakliye aracı / binek araç (çok eski model panelvan), il plaka kodu: -)

- 73- *GÖKTE YILDIZ OLSAM İLK SANA KAYARDIM...!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 74- *Gökyüzünde Bir Yıldız Olsaydım İlk Sana Kayardım* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 16)
- 75- **TTTK** (Göktürk harfleriyle *Türk*) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 76- **TTTK** (Göktürk harfleriyle *Türük*) (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01)
- 77- *GÖNLÜ GÜZEL OLAN HERKEZİN KAHRINI ÇEKERİZ* (nakliye aracı (çekici), plaka kodu: 01)
- 78- *Gönül Kimi Severse Aşk Onda Güzeldir* (Neşet Ertaş görseli eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 80)
- 79- *Gözlerinin Rimeli El Freni Olsa Kimseye Bırakmam Ben Çekerim..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 80- *Güvendiğim Dağlara Kar Yağdıranlar Hazır Olun KAYMAYA Geliyorum* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 40)
- 81- *HANGİMİZ SEVMEDİK DÜŞMÜŞÜZ BİR SEVDANIN PEŞİNE AKLI YOK FİKRİ YOK DELİ MİSALİ* (Müslüm Gürses görseli eşliğinde) (nakliye aracı (TIR), il plaka kodu: 61)
- 82- *HANİ DÜNYA 3 GÜNLÜKTÜ, 460 NERDEN ÇIKTI :)* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 83- *HATALIYSAM LÜTFEN BİRE BİR GÖRÜŞELİM...* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu: -)
- 84- *Hayallerde Güzeldi Yaşanabilseydi..* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 41)
- 85- *Hayat Bize Hiç YEŞİL Işık Yakmadı Olsun Zaten Bizde KIRMIZI Işıktaki Hiç Durmadık..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 86- *Hayat Bizim Dedikodusu Sizin Hayırdır.* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 87- *HEKE Bİ İNSAN İNSAN DEĞİLSE O İNSAN İNSAN DEĞİL. VAN ATASÖZÜ* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 88- *“HEKİM DEDİĞİN (NARİNİM) O'DA VURULDU.”* (binek araç (minibüs), il plaka kodu: 01)
- 89- *HER ÖNÜNE GELENE SELEKTÖR YAPMA CİCİ KIZ AKÜN BİTER VURDURMAYA MAHKUM KALIRSIN* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu:16)
- 90- *Herkes Seviyorsa Bu Gidenler Kim?* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 33)
- 91- *Her Şey Görüldüğü Gibi Olsaydı; Eline Aldığın Deniz Suyu Mavi Olurdu...* (nakliye aracı (çekici), il plaka kodu: 01)
- 92- *Huzur NAMAZDA* (Mazda marka yazısı kullanılarak) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 93- *İki Kalp Bir Aşk'a Sahip Çıkamadık..!* (Türkan Şoray görseli eşliğinde) (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 26)
- 94- *İLK GÖRÜŞTE AŞKA İNANIR MISIN? YOKSA ETRAFINDA BİRKAÇ TUR DÖNÜYÜM MÜ?* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)

- 95- *İMANIN İKTİDAR OLMADIĞI KALPTE ŞEYTAN İHTİLAL YAPAR..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 63)
- 96- *İMKANSIZ. AŞK. BİTTİ. ACI. HAYAT. DEVAM. EDİYOR* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 97- *İNSANLARI GENEL ANLAMDA SEVİYORUM AMA KİMSEYE TAHAMMÜLÜM YOK! Tutunamayanlar-Oğuz Atay //İdefix Okumak ne güzel şey* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 98- *İstedığınız sözü yazabilirsiniz.* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 99- *KADER SATILMIYOR Kİ.. İYİSİNİ ALAYIM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 06)
- 100- *KADINLARI EL ÜSTÜNDE TUTUN DERKEN TABUTTAN BAHSETMEDİK* (nakliye aracı (TIR), il plaka kodu: 06)
- 101- *KAFAMIN BANA HESAP SORMAYA HAKKI YOK ÇÜNKÜ ONU HEP GÜZEL YAŞATTIM..* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 33)
- 102- *62 KALAMAZSIN BU DÜNYADA BAKİRE EN AZINDAN HAYAT KOYAR BİR KERE 62* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 34)
- 103- *KALBE ZARARLISIN SERİKLİ* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 07)
- 104- *KALBİNİMİ KIRDIM AFEDERSİN..?* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 07)
- 105- *KALP DEDİĞİN ATIYOR ZATEN MARİFET RİTMİNİ DEĞİŞTİREBİLİNDE..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 106- *Kamyon çeker 10 ton gönüm çeker Paris Hilton* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 107- *KARAMAN KARAYOLLARI GİBİ HİÇ BİTMESİN AŞKIMIZ!!!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 70)
- 108- *KASKOSU YOK AMA MUSKASI VAR* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 109- *Katilini Affeden Her İnsan Tekrar Ölmeye Mahkumdur. KARADAĞLI..* (Atatürk görseli ve Kemal Atatürk imzası eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 110- *Kızım Bu Kırdığın Kalp Anayın Porselen Takımı Değil.* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 111- *Kim ne derse desin Rabbim kulum desin yeter bana* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 112- *KİMİNE GÜLÜŞÜM KİMİNE GİDİŞİM ACABA SANA HANGİSİ KOYDU BEBİŞİM?* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 113- *KONUMA GEREK YOK MENFAATİ OLAN BULUR...!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 114- *KUL KADERİNİ YAŞAR BAHTINA NE ÇIKARSA..!* (binek araç (alt sınıf), il plaka kodu: 46)
- 115- *KÜNEFE GİBİSİNİZ DIŞINIZ ŞEKER İÇİNİZ KAŞAR...* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 116- *LÜTFEN SOSYAL MESAFEYİ KORUYALIM..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 117- *Masal Kitabı Gibisin Okuması Kolay Ama İnanması Çok Zor* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)

- 118- *Maşallah Türk Vatanı İçin Yaşayıp Öldünüz Siz Bir Avuç Toprağa Değil Yüreklere Gömüldünüz.. NE MUTLU TÜRKÜM DİYENE* (asker, polis, Türk bayrağı görselleri eşliğinde) (binek araç (minibüs), il plaka kodu: 42)
- 119- *Mihriban Öldü. Sen lambada titreyen alevi hatırla..* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 120- *MUHLAMA YİYEN KIZ NUTELLA YİYEN KIZI DÖVER* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 121- *MUSTAFA KEMAL* (Araçın yan tarafında yazılan bu yazıya Mustafa Kemal Atatürk görseli eşlik ediyor. Ayrıca aynı aracın arkasında bu kez yine Mustafa Kemal Atatürk'ün başka bir görselinin eşlik ettiği *ATATÜRK* yazısı var.) (hafif ticari araç, il plaka kodu: 01)
- 122- *MÜSLÜM BABA DER Kİ TAŞ ÇEKERİM LAF ÇEKMEM...* (nakliye araç (tır), il plaka kodu: 01)
- 123- *MY LIFE MY RULES* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 33)
- 124- *NARKOZ* (binek araç (üst sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 125- *Ne Bileyim Abi Yaşıyoz Yaşıyoz Birşey Olmuyor Hayat Mı Orjinal Değil Kader Mi Çin Malı Anlamadım..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 126- *Ne Senle Yaşanıyor Ne de Sensiz Oluyor...* (Müslüm Gürses görseli eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 02)
- 127- *NE SİNOVAC NE BIONTECH BEN SANA VURULDUM BİR TEK* (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 128- *Nescafe Bile Üçü Bir Arada Ben Hâlâ Yalnızım..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 54)
- 129- *NİKONLARA POZ VEREN ÇOCUKLARDAN OLAMADIK AMA MOBESELER İYİ TANIR* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 130- *O ŞİMDİ ASKER AGAM SAĞOLSUN Efsaneler Ölmez Azrail Pilörf Yapmaz* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu: -)
- 131- *O ŞİMDİ ASKER Ramazan* (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 132- *ONLY JUST JUDGE GOT VE [Osmanlı tuğrası]* (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 133- *OTOBÜŞÇÜ DEĞİLİZKİ HOSTESİMİZ OLSUN TAKSİCİ DEĞİLİZKİ MANİTAMIZ OLSUN BİZDE SEBZECİYİZ ARKADAŞ YOLUMUZ AÇIK OLSUN* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 06)
- 134- *OTOPSİ İSTİYORUM HAYALLERİM KENDİ KENDİNE ÖLMÜŞ OLAMAZ. NO MANİTA NO DIRDİR GEZİYOM FILDIR FILDIR* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 135- *Ölmeyi Çoktan Göze Aldım Ama Yanımda Kimleri Götüreceğimi Düşünüyorum* (nakliye aracı (TIR), il plaka kodu: 33)
- 136- *ÖLÜME GİDELİM DEDİN DE MAZOT MU YOK DEDİK...* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 137- *ÖLÜME GİDİYOK DEDÜNDE MAZUT MU YOK DEDÜK* (hafif ticari araç), il plaka kodu: 28)

- 138- *Ölümün Bile Sonrası Var Senden Sonrası Neden Olmasın* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 139- *Ölürsem: Mezarımın Üstünü Cam ile Kaplasınlar Kokunu Duymasam da Gelişini Göreyim! Her şey Görüldüğü Gibi Olsaydı; Eline Aldığın Deniz Suyu Mavi Olurdu...* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 07)
- 140- *Ön Koltuktaki Kazalar Kazaya Arka Koltuktaki Kazalar İse Çocuğa Sebep Olur* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 33)
- 141- *ÖPÜLDÜNÜZ* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 142- *ÖYLE BİR SİHİRBAZSIN Kİ BENİ BİLE KAYBETTİN BE GÜLÜM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 17)
- 143- *ÖZENDİĞİNİZ HAYATI TAŞIMAKLA MEŞKULÜM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 144- *PARKA GİDECEKMİŞ İKİ GÖZÜMÜN ÇİÇEĞİ.* (Kemal Sunal görseli eşliğinde) (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 06)
- 145- *PRENS OLMAM İÇİN PRENSESE GEREK YOK BEN ZATEN KRALIN OĞLUYUM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 146- *REİS* (binek araç (alt sınıf), il plaka kodu: 01)
- 147- *RENO'M KADAR ZEYK VERSEYDİN ŞİMDİ VİTESİ DEĞİL ELLERİNİ TUTARDIM SEVGİLİM.. YOZGATLIM NUMUNEDİR PARA İLE SATILMAZ* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 148- *RİHANNA'NIN DÖVÜLDÜĞÜ ADRIANA LİMA'NIN ALDATILDIĞI BU DÜNYADA SENİ HARCARLAR HATÇEEEEE..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 149- *RUS KIZLAR BİZE VATAN SANA EMANET Bekir* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 52)
- 150- *SaDeCe CaMlar DeĞil HaYaTıMız FiLM* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 151- *Sadece Camlar Değil Hayatımız Film..* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 152- *SALLA DÜNYAYI UYKUSU GELSİN İSTANBUL GÜZELSE SEBEBİ SENSİN* (nakliye aracı (tanker), il plaka kodu: 39)
- 153- *SANA GELMEDİĞİM GÜN SANAYİYE GİTTİĞİM GÜNDÜR GÜLÜM* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 154- *SELEKTÖR YAPMANA GEREK YOK ZAMANI GELİNCE HEPİNİZE YOL VERİCEM...* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 155- *Sen Beni 1984'te Görecektin :)* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 34)
- 156- *Sen Garşındanı Sev, O Seni Sevmezse Sevmesin. Sevgi Sevenin, Yüraande Uyanır. Neşe Dert Aşk* (Neşet Ertaş görseli eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 157- *Sen Lunaparksın Ben Parası Olmayan Çocuk* (hafif ticari araç), il plaka kodu: 01)
- 158- *SEN VODAFONE GİBİ ANI YAŞARKEN BEN SENİ TURKSELL GİBİ HERYERDE ÇEKEMEM* (nakliye aracı (kamyonet), il plaka kodu: -)

- 159- *SEN VODAFONE GİBİ ANI YAŞARKEN, BEN SENİ TURKCELL GİBİ HER YERDE ÇEKEMEM!!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 28)
- 160- *Seni her halinle niye seveyim Fenerbahçe misin sen?* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 161- *SENİ ÇEKECEĞİME EL FİRENİNİ ÇEKERİM YÜREGİM YANACAĞINA LASTİKLER YANSIN* (nakliye aracı (TIR), il plaka kodu: 27)
- 162- *SENİ MUMLA ARARKEN IŞIKLAR GELDİ..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 163- *SENİN OYNADIĞIN FİLMDE SENARYOYU BEN YAZARIM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 07)
- 164- *Seni öyle bir severimki, dengeni kaybedersin... kiliseye girer selamün aleyküm dersin. ANADIN MI? Turist ÖMER* (Sadri Alışık'ın Turist Ömer tiplemesi görseli eşliğinde) (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 165- *SEN RADYOYU KAPATTIN DİYE ŞARKILAR YARIM KALMIYOR* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 26)
- 166- *Sigaram Sağolsun Şafak* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 167- *SİNYAL VERİP GEÇTİĞİN BU KALBİMİ İLERİDE DÖRTLÜ YAKIP BEKLEYECEKSİN..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 08)
- 168- *SİZİN ZİRVE DEDİĞİNİZ YERDE BİZ TAKOĞRAF DİNLENDİRİYORUZ* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 64)
- 169- *SÖZÜGÜZEL* (hafif ticari araç), il plaka kodu: 01)
- 170- *SUSTUĞUM KORKUMDAN DEĞİL ASALETİMDENDİR* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 171- *ŞEKER Mİ ATTIN GÜZELİM HEP BANA PATLIYORSUN? VİCDANSIZ YARİM* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 59)
- 172- *TAKSİCİLİK BAHANE SOKAK SOKAK SENİ ARIYORUM..!* (binek araç (ticari taksi), il plaka kodu: 01)
- 173- *TATİLDENMİ ŞEKERİM SADAKA VERDİM GENÇLİĞİMİ DİLENCİ YOLLARA* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 78)
- 174- *TATLI SÖZE GEREK YOK YILAN DELİĞİNDE KALSIN ..!* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 175- *TECRÜBELİ SATIŞ ELEMANI ARAYANLARA ESKİ DOSTLARIMIN İSMİNİ VERİYORUM ONLAR SATIŞTA I NUMARADIR* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 176- *The University of Kaldırım Engineering* (hafif ticari araç), il plaka kodu: 35)
- 177- *TRAFİK KURALLARINA UYSAN ÖLÜRMÜSÜN..!* (binek araç (üst sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 178- *TÜMDENGELİM TÜMEVARIM SENDENGİDİM KİMEVARIM* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)

- 179- *ÜŞÜYORUM SEVGİLİ MEVZU YOKLUĞUN DEĞİL KALORİFER BOZUK... =)* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 43)
- 180- *ÜZÜLMEYİN KIZLAR YUSUF KARDEŞİM BEKAR* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 42)
- 181- *ÜZÜNTÜMDEN ZEVK ALANA MUTLULUĞUM GİRSİN...* (hafif ticari araç), il plaka kodu: 42)
- 182- *VATAN BANA EUROPA SANA EMANET BABA...!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 183- *VEDALAR SOGUK OLUR SIKI GİYİN REİS...* (nakliye aracı (TIR), il plaka kodu: 06)
- 184- *VERME BENİ ELLERE GÖRÜR DAYANAMAZSIN* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 185- *VİRÜSÜ FİLAN BİLMEM AMA YOKLUĞUM CORONA* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 54)
- 186- *VİRÜSÜ FİLAN BİLMEM AMA YOKLUĞUM CORONA* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 187- *What Roze BEYAZ GÜLÜM* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 188- *Ya birgün bende biter de, sende başlarsa..* ((binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 64)
- 189- *YA GEÇ KARŞIMA EZ BENİ.. YA GEÇ KENARA İZLE BENİ..!* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 190- *YA OLDUĞUN GİBİ GÖRÜN YADA GÖZÜME GÖRÜNME* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 63)
- 191- *YAŞANMADAN GEÇEN YILLAR UTANSIN..* (hafif ticari araç), il plaka kodu: -)
- 192- *Yalakalık yaparak elde ettiğin servet kaybettiğin şerefe değmez...* (Yılmaz Güney görseli eşliğinde) (hafif ticari araç), il plaka kodu: 01)
- 193- *YALNIZLIK DİŞ AĞRISI GİBİDİR DURUR DURUR GECELERİ VURUR...* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 06)
- 194- *Ya Yağlı Yedin Dilin Kayayı, Yada Mermi'den Hızlı Koşaysun..* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 52)
- 195- *YERE DÜŞENİ KALDIRIRIZDA GÖZDEN DÜŞENE ÇARE YOK...* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: 01)
- 196- *YIKILAN HAYALLER* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: 33)
- 197- *YILLARA MEYDAN OKURKEN GÜNLERE ESİR DÜŞTÜK* (binek araç (alt sınıf otomobil), il plaka kodu: -)
- 198- *YOLDAN DEĞİL GÖZDEN KORKARIM...* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)
- 199- *Your Lord never forget وَمَا كَانَ رَبِّكَ نَسِيًّا Rain Girl* (binek araç (orta sınıf otomobil), il plaka kodu: 06)
- 199- *ZOR YOLA KOLAY İNSANLARLA ÇIKILMAZ HAYVAN AÇKEN İNSAN TOKKEN KUDURUR* (nakliye aracı (kamyon), il plaka kodu: -)

BULGULAR

1. Taşıt Yazılarının Sözcük Varlığı ve Söz Sıklıkları

1.1. Genel görünüm

تَحْمِيْل (1 kez), وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (1 kez), الله (1 kez), ТТТТ (Göktürk harfleriyle *Türk*) (1 kez), ТТТТ (Göktürk harfleriyle *Türük*) (1 kez), %70 (1 kez), //İdefix (2 kez), =) (1 kez), *I* (*bir*) (2 kez), *3* (*üç*) (2 kez), *6* (*altı*) (1 kez), *10* (*on*) (1 kez), *35* (*otuzbeş*) (1 kez), *62* (*altmışiki*) (2 kez), *97 / 3* (1 kez), *460* (*dört yüzaltmış*) (2 kez), *1984* (*bindokuz yüzseksendört*) (1 kez), *Abi* (< *ağabey*) (1 kez), *Acaba* (1 kez), *Acı* (1 kez), *Aç* (1 kez), *Açabil-* (1 kez), *Açık* (1 kez), *Açıl-* (1 kez), *Ad* (1 kez), *Adana* (1 kez), *Adanalı* (1 kez), *Adriana Lima* (1 kez), *Afedersin* (1 kez), *Affet-* (1 kez), *Aga* (< *ağa*) (1 kez), *Ağaç* (1 kez), *Ağrı* (1 kez), *Ah* (1 kez), *Akıl* (4 kez), *Akıllı ol-* (1 kez), *Akü* (1 kez), *Al-* (4 kez), *Aldatıl-* (1 kez), *Alev* (1 kez), *Allah* (5 kez), *Amca* (1 kez), *An* (3 kez), *Ana* (2 kez), *Ana-* (< *anla-*) (1 kez), *Anı* (1 kez), *Ankara* (2 kez), *Anlam* (1 kez), *Anlama-* (1 kez), *Anlatıl-* (1 kez), *Anten* (1 kez), *Ara-* (5 kez), *Arka* (2 kez), *Arkadaş* (2 kez), *Asalet* (1 kez), *Asfalt* (1 kez), *Asker* (4 kez), *Aşık ol-* (1 kez), *Aşk* (6 kez), *At-* (2 kez), *Atasözü* (1 kez), *Atatürk* (2 kez), *Atilla İlhan* (1 kez), *Avucunu yala-* (1 kez), *Avuç* (2 kez), *Ay* (zaman dilimi olarak) (1 kez), *Ayak* (1 kez), *Ayaz* (1 kez), *Ayrılık* (1 kez), *Az* (1 kez), *Azrail* (2 kez), *Baba* (10 kez), *Babuş* (1 kez), *Bahane* (1 kez), *Bahar* (1 kez), *Bahsetme-* (1 kez), *Baht* (1 kez), *Bakire* (1 kez), *Bakma-* (1 kez), *Basılma-* (1 kez), *Baş* (1 kez), *Başka* (2 kez), *Başla-* (4 kez), *Batır-* (1 kez), *Bazen* (2 kez), *Be* (3 kez), *Bebekaminn* (1 kez), *Bebiş* (1 kez), *Bekar* (1 kez), *Bekle-* (3 kez), *Belki* (1 kez), *Ben* (31 kez), *Beyaz* (1 kez), *Bıdı bıdı yapma-* (1 kez), *Bırak-* (1 kez), *Bırakma-* (1 kez), *Bil-* (2 kez) / *Bül-* (< *bil-*) (1 kez), *Bileme-* (1 kez), *Bilme-* (2 kez), *Biontech* (1 kez), *Bir* (16 kez) / *Bi[r]* (2 kez), *Bir tek* (1 kez), *Bire bir* (1 kez), *Birgün* (1 kez), *Birkaç* (1 kez), *Birşey* (1 kez), *Bit-* (4 kez), *Bitme-* (1 kez), *Biz* (13 kez), *Borç* (2 kez), *Boz-* (1 kez), *Bozuk* (1 kez), *Bu* (9 kez), *Bul-* (2 kez) , *Buluş-* (1 kez), *Cam* (3 kez), *Cami* (1 kez), *Can* (1 kez), *Canına oku-* (1 kez), *Cehennem* (1 kez), *Cici* (1 kez), *Cips* (1 kez), *Corona* (2 kez) / *Korona* (1 kez), *Cüzdân* (1 kez), *Çakal* (1 kez), *Çare* (1 kez), *Çek-* (6 kez), *Çekeme-* (1 kez) , *Çekme-* (1 kez), *Çık-* (3 kez), *Çıkılma-* (1 kez), *Çiçek* (3 kez), *Çift* (1 kez), *Çin Malı* (1 kez), *Çocuk* (4 kez), *Çocukluk* (1 kez), *Çok* (8 kez), *Çoktan* (1 kez), *Çürü-* (1 kez), *Dağ* (1 kez), *Daha* (1 kez), *Damatlık* (1 kez), *Dayan-* (1 kez), *De-* (14 kez), *Dedikodu* (1 kez), *Değiştirebil-* (1 kez), *Değme-* (2 kez), *Deli* (1 kez), *Delik* (1 kez), *Dene-* (1 kez), *Denge* (1 kez), *Dengesiz* (1 kez), *Deniz* (2 kez), *Denk* (1 kez), *Dert* (3 kez), *Devam et-* (1 kez) , *Dezenfekte* (1 kez), *Dış* (1 kez), *Dil* (1 kez), *Dilenci* (1 kez), *Din* (1 kez), *Dinlen-* (1 kez), *Diş* (1 kez), *Dişini sık-* (1 kez), *Doğru* (1 kez), *Doktor* (2 kez), *Dol-* (1 kez), *Dost* (2 kez), *Dostoyevski* (1 kez), *Dök-* (1 kez), *Dön-* (1 kez), *Dörtlü* (1 kez), *Döv-* (1 kez), *Dövil-* (1 kez), *Dua* (2 kez), *Dur-* (2 kez), *Durma-* (1 kez), *Durul-* (“kal-, bekle-” anlamıyla) (1 kez), *Duyuma-* (1 kez), *Dümen* (1 kez), *Dünya* (6 kez), *Düş-* (3 kez), *Düşman* (1 kez), *Düşman çatlat-* (1 kez), *Düşün-* (1 kez), *Efendi* (1 kez), *Efsane* (1 kez), *El* (organ adı olarak) (4 kez), *El* (“yabancı” anlamında) (2 kez), *El freni* (1 kez), *El üstünde tut-* (1 kez), *Elbet* (1 kez), *Elde et-* (1 kez), *Eleştirebil-* (1 kez), *Emanet* (2 kez), *En* (3 kez), *Esir düş-* (1 kez), *Eski* (2 kez), *Eş* (1 kez), *Etimesgut* (1 kez), *Etraf* (1 kez), *Europa* (1 kez), *Evlât* (1 kez), *Eyi ol-* (< *iyi ol-*

< *eyi ol-* < *eyü ol-*) (1 kez), *Ez-* (1 kez), *Favori* (1 kez), *Fazla* (1 kez), *Fenerbahçe* (1 kez), *Fıldır fıldır* (1 kez), *Fikir* (1 kez), *Film* (3 kez), *Firedinin Kabusu* (1 kez), *Firen* (1 kez), *Fransa* (1 kez), *Fransız* (1 kez), *Gam* (2 kez), *Gazi Mustafa Kemal* (1 kez), *Gece* (1 kez), *Geç-* (4 kez), *Gel-* (12 kez), *Gelme-* (3 kez), *Gemi* (2 kez), *Gençlik* (1 kez), *Gendü* (< *kendi* < *kendü*) (1 kez), *Genel* (1 kez), *Gerçek* (1 kez), *Gerek* (4 kez), *Gerek-* (1 kez), *Gez-* (1 kez), *Gir-* (2 kez), *Git-* (12 kez) / *Git-* (< *git-*) (1 kez), *Giy-* (1 kez), *Gök* (1 kez), *Gökyüzü* (1 kez), *Gölge* (2 kez), *Gömül-* (1 kez), *Gönlü çek-* (1 kez), *Gönül* (2 kez), *Gör-* (4 kez), *Görün-* (3 kez), *Görünme-* (1 kez), *Görüş-* (1 kez), *Götür-* (1 kez), *Göz* (6 kez), *Göze Al-* (1 kez), *Gül* (4 kez), *Gül-* (2 kez), *Gün* (8 kez), *Günlük* (2 kez), *Güven-* (1 kez), *Güzel* (12 kez), *Hak* (1 kez), *Hakim* (2 kez), *Hal* (2 kez), *Hâlâ* (1 kez), *Hangi* (2 kez), *Hani* (1 kez), *Harca-* (1 kez), *Hasta* (2 kez), *Hatalı* (1 kez), *Hatay* (1 kez), *Hatçeeeee* (< *Hatice*) (1 kez), *Hatır* (1 kez), *Hatırla-* (2 kez), *Hava* (2 kez), *Hayal* (5 kez), *Hayat* (11 kez), *Hayırdır* (1 kez), *Hayvan* (1 kez), *Hazır* (2 kez), *Heke* (1 kez), *Hekim* (1 kez), *Hep* (5 kez), *Her* (10 kez), *Herkes* (2 kez) / *Herkez* (< *herkes*) (1 kez), *Hesap sor-* (1 kez), *Hızlı* (1 kez), *Hiç* (4 kez), *Hip Hop* (1 kez), *Hostes* (1 kez), *Hristiyan* (1 kez), *Hukuk* (1 kez), *Huzur* (1 kez), *Işık* (1 kez), *İç* (2 kez), *İç-* (1 kez), *İhtilal yap-* (1 kez), *İki* (2 kez), *İktidar* (1 kez), *İleri* (1 kez), *İlk* (3 kez), *İman* (1 kez), *İmkansız* (1 kez), *İmza* (1 kez), *İnan-* (3 kez), *İnsan* (9 kez), *İsim* (1 kez), *İskenderun* (1 kez), *İstanbul* (1 kez), *İstanbul Boğazı* (1 kez), *İste-* (3 kez), *İyi* (4 kez), *İzle-* (1 kez), *İzmirli* (1 kez), *Kader* (4 kez), *Kadın* (1 kez), *Kafa* (1 kez), *Kafası güzel ol-* (1 kez), *Kahrını çek-* (1 kez), *Kahve* (1 kez), *Kal-* (2 kez), *Kalama-* (1 kez), *Kaldır-* (1 kez), *Kalbini kır-* (1 kez), *Kalma-* (2 kez), *Kalorifer* (1 kez), *Kalp* (5 kez), *Kalp kır-* (1 kez), *Kamyon* (1 kez), *Kapat-* (1 kez), *Kapla-* (2 kez), *Kaptan* (1 kez), *Kar* (1 kez), *Karadağlı* (bir dizi adı olarak) (1 kez), *Karaman* (1 kez), *Karar* (1 kez), *Karayolu* (1 kez), *Kardeş* (1 kez), *Karşı* (1 kez) / *Garşı* (< *karşı*) (1 kez), *Kasko* (1 kez), *Kaşar* (1 kez), *Katil* (1 kez), *Kay-* (4 kez), *Kaybet-* (6 kez), *Kaynana* (1 kez), *Kaza* (3 kez), *Kenar* (1 kez), *Kendi kendine* (1 kez), *Kere* (1 kez), *Keşke* (1 kez), *Keyif* (1 kez), *Kırmızı ışık* (1 kez), *Kız* (6 kez), *Kilise* (2 kez), *Kim* (8 kez), *Kimevarım* (“tümevarım” ve “tündengelim” kavramlarına çağrışımla) (1 kez), *Kimse* (3 kez), *Kişi* (1 kez), *Kitap* (1 kez), *Kitle-* (< *kilitle-*) (1 kez), *Koku* (1 kez), *Kol* (1 kez) , *Kolay* (2 kez), *Koltuk* (2 kez), *Konum* (1 kez), *Konum at-* (1 kez), *Konuş-* (2 kez), *Kork-* (1 kez), *Korku* (1 kez), *Koru-* (3 kez), *Koş-* (1 kez), *Koy-* (2 kez), *Kral* (2 kez), *Kudur-* (1 kez), *Kul* (2 kez), *Kural* (1 kez), *Kurtuluş* (1 kez), *Künefe* (1 kez), *Laf* (1 kez), *Lafı olma-* (1 kez), *Lamba* (1 kez), *Lastik* (1 kez), *Lazım* (1 kez), *Lunapark* (1 kez), *Lütfen* (2 kez), *Mahkum* (2 kez), *Manita* (1 kez), *Marifet* (1 kez), *Marşa bas-* (1 kez), *Masal* (1 kez), *Maşa* (1 kez), *Maşallah* (1 kez), *Mavi* (3 kez), *Mazot* (1 kez) / *Mazut* (1 kez), *Mecbur* (1 kez), *Menfaat* (1 kez), *Mermi* (2 kez), *Meşkul* (< *meşgul*) (1 kez), *Mevzu* (2 kez), *Meydan oku-* (1 kez), *Mezar* (1 kez), *Mihriban* (1 kez), *Misal* (1 kez), *Mobese* (1 kez), *Muhlama* (1 kez), *Mum* (1 kez), *Muska* (1 kez), *Mustafa Kemal* (1 kez), *Mutluluk* (2 kez), *Müjgan* (1 kez), *Müslüm Baba* (1 kez), *My Life My Rules* (1 kez), *NaMazda* (“namaz” ve araba markası “Mazda” çağrışımlarını aynı anda kullanarak) (1 kez), *Narin* (1 kez), *Narkoz* (1 kez), *Ne* (7 kez), *Ne Mutlu Türkiim Diyene* (1 kez), *Neden* (1 kez), *Nereden* (1 kez), *Nescafe* (1 kez), *Neşe* (1 kez), *Nikon* (1 kez), *Niye* (1 kez), *No Manita No Dırdır* (1 kez), *Numara* (1 kez), *Numune* (1 kez), *Nutella* (1 kez), *O* (13 kez), *Oğul* (3 kez), *Oğuz Atay* (1 kez), *Ok* (1 kez), *Oku-* (3 kez), *Okuma-* (1 kez), *Ol-* (24 kez), *Olama-* (2 kez), *Olma-* (7 kez), *Onlar* (1 kez), *Only Just Judge Got* (1 kez), *Orjinal* (1 kez), *Otobüsçü* (1 kez), *Otopsi* (1 kez),

Oyna- (1 kez), Öde- (2 kez), Öl- (7 kez), Ölme- (1 kez), Ölüm (3 kez), Ön (2 kez), Önemli (1 kez), Öpül- (1 kez), Öyle (3 kez), Özen- (1 kez), Paket (1 kez), Para (4 kez), Paris Hilton (1 kez), Park (1 kez), Paşa (2 kez), Patla- (1 kez), Peş (1 kez), Pilörf Yapma- (< blöf yapma-) (1 kez), Pişman (1 kez), Porselen takımı (1 kez), Poz ver- (1 kez), Prens (1 kez), Prenses (1 kez), Rab (1 kez), Radyo (1 kez), Rain Girl (1 kez), Rap (bir şarkı türü olarak) (1 kez), Reis (2 kez), Reno (< Renault) (1 kez), Resim (1 kez), Rihanna (1 kez), Rimel (1 kez), Ritim (1 kez), Rus (1 kez), Rüya gör- (1 kez), Sadaka ver- (1 kez), Sadece (2 kez), Sağ ol- (5 kez) , Sahil (1 kez), Sahip çıkama- (1 kez), Sahip ol- (1 kez), Sal- (1 kez), Sanayi (1 kez), Sat- (1 kez), Satılma- (2 kez), Satış elemanı (1 kez), Sebep (1 kez), Sebep ol- (1 kez), Sebzeçi (1 kez), Selamün aleyküm (1 kez), Selanik (1 kez), Selektör yap- (1 kez), Selektör yapma- (1 kez), Sen (42 kez), Senaryo (1 kez), Sendengidim (“tümevarım” ve “tumdengelim” kavramlarına çağrışımla) (1 kez), Sensiz (2 kez), Serikli (1 kez) , Servet (1 kez), Sev- (8 kez), Sevda (3 kez), Sevgi (2 kez), Sevgili (2 kez), Sevindir- (1 kez), Sevme- (3 kez), Sıkı (1 kez), Sıra (2 kez), Sıska (1 kez), Sigara (1 kez), Sihirbaz (1 kez), Sinovac (1 kez), Sinyal ver- (1 kez), Siz (3 kez), Soguk (< soğuk) (1 kez), Sokak (2 kez), Sonra (3 kez), Sosyal mesafe (1 kez), Söz (3 kez), Su (2 kez), Suç (1 kez), Suç ve Ceza (1 kez), Sus- (1 kez), Süslen- (1 kez), Şampiyon (1 kez), Şarkı (2 kez), Şart (1 kez), Şehadet (1 kez), Şeker (3 kez), Şeref (1 kez), Şey (4 kez), Şeytan (1 kez), Şimdi (8 kez), Tabut (1 kez), Tahammül (1 kez), Tak- (1 kez), Takıl- (eğlen- anlamıyla) (1 kez), Takoğraf (1 kez), Taksici (1 kez), Taksicilik (1 kez), Tanı- (1 kez), Taş (1 kez), Taşı- (1 kez), Tatil (1 kez), Tatlı (1 kez), Tecrübeli (1 kez), Tek (1 kez), Tekrar (2 kez), Telefon (1 kez), The University of Kaldırım Engineering (1 kez), Titre- (1 kez), Tofask (1 kez), Tok (1 kez), Ton (1 kez), Toprak (1 kez), Trafik (1 kez), Trip (1 kez), Tur (1 kez), Turist Ömer (1 kez) , Turkc cell (1 kez) / Turksell (1 kez), Tut- (1 kez), Tutunamayanlar (1 kez), Tümdengelim (1 kez), Tümevarım (1 kez), Türk (1 kez), Ulaşılama- (1 kez), Unut- (1 kez), Utan- (1 kez), Uy- (1 kez), Uyan- (1 kez), Uyku (1 kez), Üçü Bir Arada (1 kez) , Üst (1 kez), Üşü- (1 kez), Üz- (1 kez), Üzülme- (1 kez), Üzüntü (1 kez), Van (1 kez), Var (8 kez), Vatan (4 kez), Veda (1 kez), Ver- (3 kez), Verme- (1 kez), Vicdan (1 kez), Virüs (2 kez), Vites (1 kez), Vodafone (2 kez), Vur- (“şiddetle isabet et-” anlamında) (1 kez), Vurdurma- (1 kez), Vurul- (3 kez), Vücut (1 kez), What Roze (1 kez), Yağdır- (1 kez), Yağlı (1 kez), Yak- (1 kez), Yakış- (1 kez), Yalakalık yap- (1 kez), Yalnız (2 kez), Yalnızlık (1 kez), Yan (1 kez), Yan- (1 kez), Yap- (2 kez), Yar (1 kez), Yarım (1 kez), Yaşa- (6 kez), Yaşan- (2 kez), Yaşanabil- (1 kez), Yaşanma- (1 kez), Yaşat- (1 kez), Yaşayama- (1 kez), Yay (1 kez), Yaz (1 kez), Yaz- (2 kez), Yazabil- (1 kez), Ye- (3 kez), Yer (6 kez), Yeşil ışık yakma- (1 kez), Yet- (4 kez), Yıkıl- (1 kez), Yıl (2 kez), Yılan (1 kez), Yıldız (2 kez), Yiğen (1 kez), Yok (17 kez), Yokluk (3 kez), Yoksa (1 kez), Yol (7 kez), Yol ver- (1 kez), Yolu açık ol- (1 kez) , Yorgun (1 kez), Your Lord never forget (1 kez), Yozgatlı (1 kez), Yürek (1 kez) / Yüraa (< yürek) (1 kez), Yüreği yan- (1 kez), Yürüme- (1 kez), Zaar (< zahir) (1 kez), Zaman (2 kez), Zararlı (1 kez), Zaten (4 kez), Zevk (1 kez), Zevk al- (1 kez), Zirve (1 kez), Zor (4 kez), Zorla- (1 kez)

1.2. 4 kez veya 4'ten fazla kez geçen sözcükler⁷

akıl (4 kez), *al-* (4 kez), *asker* (4 kez), *başla-* (4 kez), *bit-* (4 kez), *çocuk* (4 kez), *el* (organ adı olarak 4 kez), *geç-* (4 kez), *gerek* (4 kez), *gör-* (4 kez), *gül* (4 kez), *hiç* (4 kez), *iyi* (4 kez), *kader* (4 kez), *kay-* (4 kez), *para* (4 kez), *yet-* (4 kez), *zaten* (4 kez), *zor* (4 kez), *ara-* (5 kez), *hayal* (5 kez), *hep* (5 kez), *kalp* (5 kez), *sağ ol-* (5 kez), *Allah* (biri *الله* biçiminde olmak üzere 6 kez), *aşk* (6 kez), *çek-* (6 kez), *göz* (biri “nazar” anlamında olmak üzere 6 kez), *dünya* (6 kez), *kaybet-* (6 kez), *kız* (6 kez), *yaşa-* (6 kez), *yer* (6 kez), *kim* (7 kez), *ne* (7 kez), *olma-* (7 kez), *öl-* (7 kez), *yol* (7 kez), *bu* (8 kez), *çok* (8 kez), *gün* (8 kez), *kim* (8 kez), *sev-* (8 kez), *şimdi* (8 kez), *var* (8 kez), *insan* (9 kez), *baba* (10 kez), *her* (10 kez), *git-* (12 kez) / *ğit-* (< *git-*) (1 kez), *güzel* (12 kez), *hayat* (11 kez), *gel-* (12 kez), *biz* (13 kez), *o* (13 kez), *de-* (14 kez), *yok* (18 kez), *ol-* (24 kez), *ben* (32 kez), *sen* (43 kez).

1.3. Sıklığı yüksek sözcük aileleri

akıl: *akıl* (4 kez), *akıllı ol-* (1 kez)
ara-: *ara-* (5 kez)
aşk: *aşık ol-* (1 kez), *aşk* (biri *tofaşk* (< *tofaş+aşk*) birleşimi içinde olmak üzere 7 kez)
baba: *baba* (10 kez)
ben: *ben* (32 kez)
bil-: *bil-* (3 kez), *bileme-* (1 kez), *bilme-* (2 kez)
bit: *bit-* (4 kez), *bitme-* (1 kez)
biz: *biz* (13 kez)
çek-: *çek-* (6 kez), *çekeme-* (1 kez), *çekme-* (1 kez)
çok: *çok* (8 kez), *çoktan* (1 kez)
de-: *de-* (14 kez), *dedikodu* (1 kez)
dünya: *dünya* (6 kez)
el (organ adı olarak): *el* (4 kez), *el freni* (1 kez), *el üstünde tut-* (1 kez), *elde et-* (1 kez)
gel-: *gel-* (12 kez), *gelme-* (3 kez),
gerek: *gerek* (4 kez), *gerek-* (1 kez)
git-: *git-* (13 kez)
gör-: *gör-* (4 kez), *görün-* (3 kez), *görünme-* (1 kez), *görüş-* (1 kez)
gün: *gün* (8 kez)
güzel: *güzel* (12 kez)
hayal: *hayal* (5 kez)
hayat: *hayat* (11 kez)
insan: *insan* (9 kez)
iyi: *iyi* (4 kez), *iyi ol-* (1 kez)
kalp: *kalp* (5 kez), *kalp kır-* (1 kez)

⁷ Veride 1, 2 ve 3 kez geçen sözcüklerin daha serbest ve rastlantısal oldukları, 4 kez ve daha fazla geçen sözcüklerin ise taşıt yazılarından oluşan bu örneklemin yapılanmasında daha başat rol üstlendikleri varsayımıyla hareket edilmiştir. Verideki bütün sözcüklerin sıklık toplamlarının tespit edilip sözcük sayısına bölünmesiyle ortaya çıkacak değer, yapının en önemli kurucularının tespiti için bir başka yol olarak tercih edilebilir.

kayıp: kaybet- (6 kez)

kız: kız (6 kez)

ne: ne (8 kez), *neden* (1 kez), *nereden* (1 kez), *niye* (1 kez)

o: o (13 kez)

ol-: ol- (25 kez), *olama-* (2 kez), *olma-* (7 kez)

öl-: öl- (7 kez), *ölme-* (1 kez), *ölüm* (3 kez)

sen: sen (43 kez), *sensiz* (2 kez)

sev: sev- (8 kez), *sevda*⁸ (3 kez), *sevgi* (2 kez), *sevgili* (2 kez), *sevindir-* (1 kez), *sevme-* (3 kez)

şimdi: şimdi (8 kez)

var: var (8 kez)

vur-: vur- (“*şiddetle isabet et-*” anlamında) (1 kez), *vurdurma-* (1 kez), *vurul-* (3 kez)

yer: yer (6 kez)

yok: yok (18 kez), *yokluk* (3 kez)

yol: yol (7 kez), *yol ver-* (1 kez), *yolu açık ol-* (1 kez)

yaşa-: yaşa- (6 kez), *yaşan-* (2 kez), *yaşanabil-* (1 kez), *yaşanma-* (1 kez), *yaşat-* (1 kez), *yaşayama-* (1 kez)

TARTIŞMA

Öyle görünüyor ki veri tabanında yalnızca 1 veya birkaç kez geçen sözcükler, genel olarak taşıt edebiyatı yaratım sürecinin değişkenlerini, 4-5 kez ve daha fazla geçen sözcükler ise bu yaratım sürecinin değişmezlerini vermektedir. Değişkenler, dönemin toplumsal olay, durum veya sorunlarını, dönemin genel eğilimlerini ve moda değerlerini daha çok yansıtmakta; değişmezler ise yapının ve kurgunun temel üyelerini oluşturmakta ve dönemi ve gündelik olanı aşan kavramsal bir derinlik sunmaktadır. Taşıt edebiyatının genel teorisi değişkenlerden çok değişmezlerle bakılarak kurulabilir. Çünkü değişmezler, bu edebiyatın temel kavramsal profilleri ve bu profillerin görünürlük kazandığı iskelet yapı hakkında fikir vermektedir. Bu çalışma kapsamındaki veri incelendiğinde değişkenlere örnek olarak şunlar sıralanabilir: Belirli bir zamanda popüler olan bir dizi filmde esinlenerek *yiğen* biçiminde seslenme sözcüğü kullanmak, son yılların önemli bir sorunu olan *Corona* salgınına veya bir futbol takımının (*Fenerbahçe*'nin) o dönemdeki başarısızlığına atıfta bulunmak, toplumda ortaya çıkan Osmanlı Türkçesi, Arap alfabesi ve Osmanlı Devleti ilgisine koşut olarak Arap harfli ibareler veya Osmanlı tuğraları kullanmak veya yine ortaya çıkan toplumsal ilgiye koşut olarak Runik alfabeyle *Türk* veya *Türük* yazmak veya tam tersine İngilizcenin günümüzde yaygınlaşan etkisine koşut olarak İngilizce ibareler kullanmak (*My life my rules, Your Lord never forget* gibi) veya İngilizce-Türkçe, İngilizce-Arapça karması cümleler kurmak (*No manita no dırdır.* gibi), güncel GSM operatörlerinin adlarını (*Vodafone, Turkcell* gibi) kullanarak nükteli sözler söylemek, gösteri dünyasının ve medyanın popüler kişilerinin adlarını ve imgelerini

⁸ Bilindiği üzere *sevda* sözcüğü “kara, siyah” anlamındadır ve *esved* sözünün dişil biçimidir. Ancak genel halk kitlesi gibi taşıt arkası yazıları yazanlar ve yazdıranlar da sözcüğü Türkçe *sev-* fiiliyle ilişkilendirmiş gibi görünmektedir. Hatta Türkçede *sevda* sözcüğü “melankolik sevgi, tutkulu sevgi” anlamlarıyla diğer *sev-* fiilinden kısmen farklılaştırılmış ve bu bağlamda *kara sevda* söz öbeği de oluşturulmuştur.

(*Adriana Lima, Paris Hilton, Rihanna* gibi) kullanmak, popüler bir yiyeceğe (*cips, Nutella, üçü bir arada Nescafe* gibi) atıfta bulunmak, popüler bir şarkıya, şarkıcıya veya şarkıdaki kahramana (*Müslüm Gürses* ve seslendirdiği *Hangimiz Sevmedik* şarkısı, Neşet Ertaş'ın *Mihriban* şarkısı, Ahmet Kaya'nın *Mahur Beste* şarkısının kahramanı *Müjgân* gibi) atıfta bulunmak, klasik olup hâla popülerliğini koruyan edebiyat eserlerine, yazar ve şairlere (*Suç ve Ceza-Dostoyevski, Oğuz Atay-Tutunamayanlar, Attila İlhan-Ben Sana Mecburum* gibi) atıfta bulunmak vb. Ancak burada bir noktaya dikkati çekmek yerinde olacaktır: Bu çalışma sınırları içinde kalan sınırlı veride yalnız 1 veya birkaç kez geçen ancak aslında modası geçmeyen ve geleceğe uzanan kimi değişkenler de vardır ve bunların daha geniş bir veri tabanında daha çok yer alması olasılığı mevcuttur. Bunlar özellikle kurucu iradenin en önemli temsilcisi olarak *Atatürk*, güzelliğin ve romantizmin temsilcisi olarak görülen *Türkan Şoray*, yoksul ve görece itilmiş insanının acısını ve hüznünü en iyi dile getirdiklerine inanılan *Neşet Ertaş, Müslüm Gürses* ve *Yılmaz Güney*, deyim yerindeyse hayatı tiye almanın, düzene alternatif yoksul, hoyrat ama mutlu bir yaşam sürmenin en önemli temsilcisi olarak *Turist Ömer*, düzene karşı gelişin en esprili biçiminin temsilcisi olarak *Kemal Sunal* vb.'dir. Yazılara genellikle görselleriyle de eşlik eden bu isimlerin Türk taşıt edebiyatında daha uzun süre bulacakları öngörülebilir.

Söz sıklıkları, taşıt edebiyatı yaratıcısının (söz konusu yazıları yazanın veya yazdırtanın) temelde *ben-sen-o* üçgeninde veya *biz-siz* arasında sorunları olduğunu göstermektedir; taşıt edebiyatı yaratıcısı *aşkı* aramakta, *baba* figürünü önemsemekte, *güzel* ve *iyi* olanı, örneğin *güzel* ve *iyi* bir *dünyayı*, *güzel* ve *iyi* bir *insanı* (illa ki bir *kızı*) *hayal* etmekte; kendini *gelmek* ve *gitmek* arasında bir yere, ama özellikle *yollarda* konumlandırmakta; *dünya* ve *insanla* sorunlar yaşamakta, *dünya* ve *insanla* çatışmakta; sürekli birşeyleri (bir *kızın* kaprisini, sıkıntı veya yük gibi şeyleri) *çektiğini* düşünmekte; *dünyaya*, *hayata* ve *insanlara* birşeyler *demeye* çalışmakta; *sevmek*, *sevilmek* ve *yaşamak* istemekte, *ölümün* yakınlığını hissetmekte; *yokluk* çekmekte; *neyin olması* veya *olmaması gerektiğini* görmekte ve *bilmekte*; *varlık-yokluk* savaşı vermektedir. Taşıt edebiyatı yaratıcısının geleceğe ilişkin öngörüsü yüksektir ancak sorunlarını *şimdi* hissetmekte ve çatışmalarını günlük yaşamaktadır. Ancak eğer taşıt edebiyatının yaratıcısı, bu işi profesyonel ve sektörel olarak yapan kişi ise durum farklı bir hâl almaktadır. Bu kez taşıt edebiyatı yaratıcısı bütün bu sorunları yaşayan kişinin, sürücünün veya araç sahibinin sözcülüğü görevini üstlenmekte, onlar adına üretimler yapmakta ve bu üretimlerini pazarlamaktadır.

Öte yandan, sözvarlığındaki değişkenlerin de değişmezlerin de dile getirilişinde Türkçenin bildik atasözleri, deyimler ve kalıpsözler hâlâ en çok başvurulan yapı kurucularıdır: *Afedersin, Ağaçtan maşa çakaldan paşa olmaz, Allah canımı alsın, avucunu yalamak, Bir çiçekle yaz gelmez, Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır, dişini sıkamak, düşman çatlatmak, el üstünde tutmak, esir düşmek, güvendiği dağlara kar yağmak, hayalleri ölmek, Hayırdır, kafası güzel olmak, kahrını çekmek, kalp kırmak, lafi bile olmamak, maşallah, mumla aramak, Ne mutlu Türküm diyene, poz vermek, Sağolsun, üç günlük dünya, vatan borcunu ödemek, yılanı deliğinden çıkarmak, yol vermek* vb. Bir bölüm yapı kurucu, henüz tam olarak söz kalıbı sayılamasa da yeni dönemin söz kalıbı olma yolunda ilerleyen yeni üretimleridir: *Akıllı telefon, Aradığınız kişiye ulaşılamıyor, Çin malı, Hayatımız film, Huzur namazda, sosyal mesafeyi korumak, yeşil ışık yakmak* vb.

Taşıt yazılarında çarpıcılık ve nüktedanlık genellikle herhangi bir bölge ağzına özgü özelliklerin kullanılmasıyla sağlanmaya çalışılmaktadır: Ancak bölge ağzı kullanımı, yazıyı üreten veya üretilmiş bir yazıyı arabasında kullananın doğrudanlığının, standart ve formel olana baş kaldırışının da göstergesidir: *Eyi olur zaar. Heke bi insan insan değilse o insan insan değil. Ne bileyim abi yaşıyoz yaşıyoz birşey olmuyor. Ölüme gidiyok dedünde mazut mu yok dedük. Sen garşındanı sev, o seni sevmezse sevmesin; sevgi sevenin, yüraande uyanır. Ya yağlı yedin dilin kayayı, yada mermiden hızlı koşaysun.* Verideki bölgesel ağız kullanımına sözcüksel düzeyde bakıldığında şu görünüm ortaya çıkmaktadır: *duruliysa, vermicem, eyi, zaar, gelüse, gelü, gendü, bülü, dönüyüm mü, anayın, yaşıyoz, geziyom, mazut, Hatçe, vericem, kayayı, gardaş, yüraa, koşaysun.* Görüldüğü gibi sözcükler genel olarak farklı bölge ağzlarını (Güney, Güneydoğu, Trakya, Ege, Karadeniz gibi.) temsil etmekte, bazı sözcükler ise bölgeler üstü bir varyantlaşmayı göstermektedir: *vermicem, vericem, mazut* gibi. Bölge ağzlarının kullanımı yazıyı yazanın (veya yazdıranın) eğitim durumu konusunda doğrudan fikir verecek kadar zengin bir veri sunmamaktadır. Her ne kadar bu tür bölgesel kullanımlar daha çok düşük eğitim düzeyinden insanların tercihiyse de buradaki kullanımlar yukarıda belirtildiği gibi çarpıcılık, nüktedanlık ve formel olana başkaldırma gibi başka işlevlere de sahiptir. Başka bir deyişle, kimi durumlarda yazıyı yazan (veya yazdıran) yüksek eğitim almış olsa da ve standart olanın ne olduğunu bilse de belirtilen gerekçelerle “çarpık (!)” olanı kullanmayı tercih edebilmektedir.

Ancak taşıt yazılarındaki yazım (imlâ) tercihleri yazanın (veya yazdıranın) eğitim durumunun tespitinde daha açık bir fikir vermektedir. 200 taşıt yazısının yazımında *farklı tercihlere* gidilen sözler / sözcükler şöyle sıralanabilir (*Müjgan, aşık, mahkum*, gibi sözcüklerde kullanılması beklenen “^” düzeltme işaretinin genel dil kullanıcısı tarafından da sık sık ihmal edildiği düşünülerek bu tür kullanımlar *yazım hatası* veya daha doğru bir deyişle *farklı yazım tercihi* olarak değerlendirilmemiştir.): *Adana’lı, önemli değilde, kitlediler, arıyacaksın, heran, birde, belkide, bi, konum atda, her bahar 1 çiçekle başlar, BABAM’ın, Ankara nın, gelsede, herkez, o’da, aşk’a, kalbinimi, değilizki, bizde (< biz de), meşkul, firen, severimki, sağol-, sözügüzel, ölürmüsiün, yada, mermi’den, bebekamin (> ? bebek amin), heke (< ? herkes).* Görüldüğü gibi özellikle ayrı yazılan biçimbirimler (*ki* bağlacı, *da / de* edatı, *mi soru* edatı) ve kesme işaretinin kullanımı konularında kafası karışık olan taşıt yazısı yazıcılarının İngilizce veya yabancı sözcük kullanımına merakları ancak bu sözcüklerin özgün biçimleriyle veya Türkiye Türkçesindeki yaygın yazımlarıyla ilgili sıkıntıları da vardır: *Firedi (< Fredy), MY LİFE (< MY LIFE), Reno (< Renault, Turksell (< Turkcell), pilörf (< blöf), firen (< fren), roze (< rose).* Buna göre taşıt yazısı yazıcıları ya düşük eğitim düzeyinden veya aldığı eğitimi içselleştirememiş, aldığı eğitimle yazım davranışını değiştirememiş dil kullanıcılarıdır.

Ulum-Bada, kamyon sınırlılığında ele aldıkları taşıt yazılarıyla ilgili çalışmalarında, bu yazıların yalnızca sürücü ile dış dünya arasındaki ilişkiyi yansıtmadığını, burada her ikisi aynı varış noktasına doğru ilerleyen *yaşayan bir canlı olarak insan ile çalışan bir makine* arasında ortak bir kaderin paylaşıldığına dikkat çekmekte ve taşıtla insan arasında kurulan bu ilişkiyi eski Türklerin atlı göçer kültüründe erkeklerle atları arasında kurdukları özdeşlik ilişkisine benzetmektedirler (2016, ss. 4100-4200). Veri, Ulum-

Bada'yı destekler niteliktedir: Herhangi bir taşıtın sürücüsü (veya bu sürücünün tercümanı olan profesyonel yazıcı), edebi sayılacak bu üretimleri için *zemin ve düzlem* olarak kendisine en yakın bulunduğu dış dünya nesnesi olan aracını seçmiştir. Ancak bu zemin ve düzlem kısa sürede araç olmaktan çıkmış amacın ta kendisine dönüşmüş gibi görünmektedir. Başka bir deyişle, Türkler için eski dönemlerde at; çağdaş dönemlerde kullanılan motorlu taşıt yalnızca üzerine veya içine binilen veya kendisiyle bir şey taşınan bir araç değildir. Türkler dış dünyayla ilişki kurarken eski dönemde atlarıyla bütünleştikleri gibi çağdaş dönemde taşıtlarıyla bütünleşme eğilimi göstermektedirler.

N. Doğan, otomobil yazılarında sık sık ikili, üçlü, dörtlü dizeler biçiminde kümelenen, kafiye ve redif gibi şiir öğelerini bulunduran yazılar tespit etmiştir (2016, s. 272). Ancak bu çalışmanın verisi, hemen tamamı sık sık secilerle ses ahengi yakalanan düzyazıyla yazılmış yazılardan oluşmaktadır. S. Gezer de konu üzerinde yaptığı çalışmasında taşıt yazılarının büyük ölçüde düzyazı formunda olduğunu, onları bu özellikleri ve bireysel üretimler olmaları yönünden anonim halk edebiyatı ürünleri gibi değerlendirmenin doğru olmayacağı görüşündedir (2021, ss. 193-197). Bu durum, taşıt yazılarını üretenlerin klasik halk edebiyatı formlarıyla olan bağlarının zayıfladığını, hatta bu bağların neredeyse tamamen kopmuş olduğunu göstermektedir. Ayrıca bunlar sözlü değil yazılı üretimlerdir ve klasik olandan büyük kopuşu bu noktada da temsil etmektedirler.

Tespit edilen taşıt edebiyatı ürünleri genellikle taşıtların arkalarına yazılmıştır. Çünkü araç sürücüsünün (veya araç sahibinin) birincil amacı görme alanında daha uzun bulunduğu ve önünde yer aldığı diğer araç sürücülerinin (ve onlara eşlik edenlerin) dikkatini çekmek ve belki de bu yüzden bir kazaya neden olmamaktır. Ulum-Bada, trafik kurallarını hatırlatmanın kamyon yazılarının önemli temalarından biri olduğunu belirtiyorlar (2016, s. 4200). Nitekim bu çalışmanın verisinde yer alan 85, 89, 116, 140, 154 ve 177 numaralı sözler de görüş alanına girilen sürücülere trafik kurallarını hatırlatmaktadır. Ancak, taşıt yazılarının, taşıtlar park hâlindeyken diğer insanların, örneğin yayaların da dikkatini çekmek gibi ikincil bir amaçları olduğu da söylenebilir. Bu yazıların yazıldıkları yerle ilgili verideki tek istisna (aslında aynı anda taşıtın arkasında da yazı bulunması koşuluyla) 121 numaralı yazıdır. Verideki bu görünüm bu tür yazıların genel dilde genel olarak *araç arkası yazıları*, *taşıt arkası yazıları*, *kamyon arkası yazıları* biçiminde adlandırmasını da açıklamaktadır.

Türkiye'de taşıt edebiyatının ilk örneklerinin ne zaman verildiğini tespit etmek güçtür. Ancak, yazılar karayolu motorlu araçlarında görüldüğü için en azından karayolu araçlarının artık genel halk kitlesi tarafından kullanılmaya başladığı 1950 sonrası bir referans noktası olarak alınabilir. Öte yandan yazıların ilk olarak karayolu nakliye sektöründe görüldüğü ve köyden kente göçün hız kazandığı 1970'li yıllar itibarıyla yaygınlık kazandığı da düşünülebilir. Ayrıca bu ürünlerle ilgili ilk adlandırmanın daha çok *kamyon arkası yazıları* olması, taşıt edebiyatı ürünlerini ilk üretenlerin uzun yol nakliye aracı sürücüleri olduğunu ve taşıt yazılarının prototiplerinin kamyon arkası yazıları olduğunu göstermektedir. İ. Başgöz de taşıt yazılarını yazanların köyden kente

göçen, kentte ciddi bir dönüşüm geçiren, kişilik bunalımı yaşayan şoförler olduğunu belirtmektedir (aktaran Öztürk: 2006, s. 64). Buna göre taşıt yazılarını ilk yazarlar 1970'lerde ortaya çıkan arabesk kültürün üyesidirler. Ancak geçen 40 yılı aşkın sürede taşıt yazılarını artık her sosyal sınıftan sürücünün yazabildiği, bu sürücülerin esasında “sorunlu”, “sıkıntılı” belki “mutsuz” ama kent yaşamına büyük oranda eklenmiş kişiler olduğu söylenebilir. Öte yandan, veri gözden geçirildiğinde uzun yol şoförlerinin yazıları ile diğer yazılar arasında artık bazı farklılıkların ortaya çıkmaya başladığı dikkati çekmektedir: Uzun yol şoförlerinin yazıları daha çok meslek jargonunu ve bu jargonla oluşturulan metaforları içeren, daha sitemli ve daha kaderci yazılarken, diğer yazılar daha çok gündelik hayatla ilgili, esprili ve yaşananları çok da ciddiye almayan sözlerdir.

Araç arkasına kimler yazı yazıyor sorusuna yanıt bulmak için araç sahiplerini sosyo-ekonomik olarak tanımak, onlarla doğrudan iletişime geçmek gerekir. Elbette veri toplama yolu bakımından bu imkânsızdır. Ancak araçların tipleri bu konuda az-çok fikir vermektedir. En lüks ve üst sınıf araçlarda genellikle yazı yoktur örneğin. Bu durum, genellikle yazıları ekonomik, sosyal veya psikolojik sorun yaşayan, dünyayla sorunu ve çevresiyle kavgası olan orta veya alt gelir grubundan insanların ürettiği önyargısını doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, bu yazılar, içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulamayan, sorununu yasal çerçevede veya profesyonel düzlemlerde çözemeyen, yasal muhataplarıyla doğrudan temasa geçemeyen, yasal örgütlenmeyle çözüm yolları arayamayan, çözüm üretemeyen, sorunlarını diyalektik olarak ele alamayan alt ve orta gelir grubundan ve alt ve orta eğitim düzeyindeki insanların davranış biçimi gibi görünmektedir. Bu, arabesk kültürün benimsediği *Şikâyetim (sorunun kaynağı olan insanlara, örneğin yöneticilere değil) Yaradan'a*. mantığının bir başka tarzda dışavurumudur. N. Doğan toplumsal bir sınıf olarak ele aldığı otomobil-severleri, kent yaşamının sınırlı bir bölgesine (kenar mahallelere) ve sınırlı bir sosyo-ekonomik düzeye (düşük mesleki statü, düşük bir gelir ve eğitim düzeyine) konumlandırmaktadır (2016, s. 268). Ancak taşıt edebiyatı ürünlerinin bugün toplumun en geniş kitlesi olan orta sınıfı daha fazla temsil ettiğini söylemek mümkündür.⁹

Kullanılan dil, taşıt arkası yazılarının *neredeyse tamamen* erkek ağzından yazıldığını göstermektedir. Eril söylemin ağırlıklı olması Türkiye’de erkek sürücülerin kadın sürücülere oranıyla açıklanabilir bir durum değildir. Nitekim Emniyet Genel Müdürlüğü’nün 2014 tarihli verilerine göre, Türkiye’de kadın sürücü sayısı hızla artmaktadır. Buna göre Türkiye’de 2004 yılında kadın sürücülerin erkek sürücülere oranı %16 iken 2014 yılında bu oran %22,8’e ulaşmıştır (kaynak: www.trthaber.com, erişim tarihi: 03.02.2023). Bu bilginin paylaşımı üzerinden geçen 8 yılda bu oranın daha da artmış olduğu tahmin edilecektir. O hâlde, eril söylemin ağırlıklı olması durumu, Türk

⁹ Bu noktada çalışma boyunca Adana’nın en gelişmiş ve modern caddelerinde ve en zengin muhitlerinde dolaşırken anlık gözlemlerin çok az yapılabildiğini, alt / orta gelişmişlik ve alt / orta gelir düzeyinden insanların yaşadığı cadde ve mahallelerde dolaşırken ise veri bolluğuyla karşılaşıldığını söylemek yerinde olacaktır.

toplumunda kadının kendini ifade konusundaki çekincesiyle, kadının isteklerini veya şikâyetlerini dile getirmek konusunda kendisine yeter genişlikte bir özgürlük alanı bulmamasıyla açıklanabilir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta, dilek ve şikâyetlerini ifade konusunda kendini özgür hissedenden erkeğin trafik kurallarına uymak konusunda da daha hoyrat bir tutum içinde olmasıdır. Çünkü yapılan bir araştırmayla, kesin olmamakla birlikte Türkiye’de yapılan trafik kazalarından %93 gibi yüksek bir oranda erkeklerin sorumlu olduğu belirtilmiştir (Akdur: 2012, s. 11).

Dünyada böyle bir kültür, böyle bir vakıa var mıdır yoksa bu üretim yalnızca Türklere mi özgüdür? sorusuna bu çalışmanın sınırları içinde yanıt vermek kolay değildir. Ancak genel bir araştırmayla bu kültürün dünyada çok yaygın olmadığı ama bazı ülkelerde benzer üretimlere de rastlanabileceği izlenimi edinilmiştir.¹⁰ Bu konuda 15.09.2019 tarihli bir tweet bir fikir vermektedir. Tweette Güney Afrika’dan arkasında *El señor es mi salvador* (“Tanrı benim kurtarıcımdır.”) yazısı bulunan bir araba görseli paylaşılmış ve araba arkası yazılarının Güney Afrika’da da yaygın olduğu bilgisi verilmiştir. Ulum-Bada ise kamyon arkasına yazı yazma kültürünün Hindistan’da bulunduğunu, ancak Türk taşıt edebiyatında en çok işlenen temalar inanç ve aşk sancısı iken, Hint taşıt edebiyatında en çok trafik kurallarını hatırlatan yazılar bulunduğunu ve bunu anneliğin kutsanması temasının izlediğini belirtmektedirler (2016, ss. 4202-4210).

Çalışmada yazım ile toplumsal statü, yazım ile eğitim durumu arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmamıştır. Ancak yazılarda söz dizisini oluşturan bütün harflerin ağırlıklı olarak büyük tercih edilmesi ve en çok tercih edilen noktalama işaretinin cümlelerin sonuna getirilen “!..”, “!...”, “!....” olması, dikkat çekme, sesini duyurma ve görünür olma kaygısıyla açıklanabileceği belirtilmelidir. Tespit edilen yazıların büyük bölümünde genel yazım kuralları (*ki* ve *da / de* edatlarının ve soru edatının bitişik yazılması, ağız özelliğinin yansıtılması, gerekli veya gereksiz noktalama işareti kullanımı vb.) yazıların üreticilerinin eğitim düzeyi konusunda fikir vermektedir. Ayrıca yazımdaki özensizlik görece bir çeşit *bozulma* olarak değerlendirildiğinde, üreticilerin erkek olduğu izlenimi daha da güçlenmektedir. Nitekim araştırmalar erkeklerin kadınlara göre daha “bozuk (!)” bir dil kullandığını göstermektedir (Demirci: 2021, s. 296).

Çalışmada araç plakalarından, taşıt arkası yazılarının hangi bölgeye özgü olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Bunun birkaç nedeni var: 1- Anlık gözlemler Adana ve çevresiyle sınırlıdır; dolayısıyla 01 plaka kodunun veri içindeki dağılımı nesnel değildir. 2- Araç sahipleri ile araç sürücüleri farklı bölgelerden olabilir ve gerçekte bu yazıların araç sahiplerinin mi sürücülerinin mi duygularının dışavurumu olduğu belirsizdir. 3- Türkiye nüfus hareketliliğinin en yoğun gözlemlendiği yılları yaşarken bu dinamizm içinde

¹⁰ Ortadoğu ve Uzakdoğu ülkelerinde ve Ortadoğu’dan ve Uzakdoğu’dan yoğun göç alan Batı ülkelerinde benzer üretimlerle karşılaşılacağı gibi bir önyargımız var. Bu önyargının gerçekliği ancak söz konusu ülkelere yönelik olarak yapılacak araştırmalarla sınanabilir.

bölgesel veya kültürel aidiyet giderek zayıflamaktadır (İstanbul'da birkaç milyon Sivaslının yaşıyor olması buna tipik bir örnektir.)

Veri analiz edildiğinde bir sözün başka araçlarda aynen veya küçük farklılıklarla tekrarlandığı görülmektedir. Bu da taşıt arkası yazılarının kalıplaşmaya başladığını göstermektedir. Kalıplaşma sürecini araç arkası yazı yazmanın bir sektöre dönüşmüş olması tetiklemiş ve hızlandırmış olmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Taşıt edebiyatı ürünleri klasik edebiyat formlarının dışında ve bu formlara alternatif olarak yazılmış yazılardır. Bununla birlikte, ilk izlenim, taşıt edebiyatının halk edebiyatı çerçevesinde ele alınması gereken bir tür olduğudur. Ancak bu edebiyatın üreticisi ve tüketicisi geleneksel halk edebiyatı üreticisinden ve tüketicisinden farklıdır. Taşıt edebiyatı üreticileri de tüketicileri de genel olarak modern yaşama eklemlenmiş, şehirli veya epey uzun bir süreden beri taşradaki köklerinden kopmuş olarak şehirlerde yaşayan insanlardır; okuma-yazma bilmektedirler ancak üretirken ve tüketirken herhangi bir yazılı edebiyat ürününden daha az zamansal ve entelektüel külfet yüklenmektedirler.

Taşıt edebiyatı ürünleri, birtakım başka birçok uygulama ve ritüeli ve dil dışı sembelleri de içine alan daha geniş kapsamlı taşıt folklorünün de bir parçasıdır.

Taşıt edebiyatı ürünleri genellikle taşıtların görünür bölümlerine ve özellikle de arkalarına yazılan yazılardır. Bu durum, büyük ölçüde araç sürücüsünün (veya araç sahibinin) görme alanında daha uzun bulunduğu ve önünde yer aldığı diğer araç sürücülerinin (ve onlara eşlik edenlerin) dikkatini çekmek amacıyla taşınmasıyla ilgilidir. Çünkü doğal olarak her edebiyat ve sanat ürünü kendisine okuyucu, izleyici, dinleyici gibi muhataplar arar.

Bu yazılar araç sürücüsü ve / veya araç sahibi tarafından anlık olarak düşünülüp yazılabildiği gibi, hazır kalıplar kullanılarak da yazılabilmekte veya hazır kalıplar içinden ruhsal duruma uygun seçimler yapılarak profesyonel “yazıcı”lara yazdırılabilmektedir. Yazılar ister anlık olarak üretilsin ister hazır kalıplardan seçilmiş olsun veya ister araç sürücüsü / araç sahibi ister profesyonel yazıcı tarafından yazılmış olsun, geniş halk kütlesinin zihninin dışı yansımasıdır ve bu yüzden bu yazılarla ortaya çıkan taşıt edebiyatı, kitle kültürü içinde yeni bir tür üretim ve yeni bir edebiyat düzlemi olarak değerlendirilmelidir. Ancak üretimlerin sık sık edebiyat çerçevesinde ele alınması ve edebiyatla ilişkilendirilmesi, söz konusu ürünlerin göstergebilimsel, iletişimbilimsel ve dilbilimsel (özellikle toplumdilbilimsel) araştırma nesnelere olmasını engellemektedir.

Türkiye’de taşıt edebiyatının ilk örneklerinin karayolu araçlarının artık genel halk kütlesi tarafından kullanılmaya başladığı 1950 sonrasında verildiği tahmin edilebilir. Ancak bu yazıların yaygınlaşması karayolu nakliye sektörünün geliştiği ve köyden kente göçün hız kazandığı 1970’li yıllar olmalıdır. Bu bağlamda, ilk yazıların kamyon

arkalarına yazılmış olması ve bu üretimlere hâlâ büyük ölçüde *kamyon arkası yazısı* denmesi de anlaşılabilir bir durumdur.

Türkiye’de araç arkalarına genellikle ekonomik, sosyal veya psikolojik sorun yaşayan, dünyayla sorunu ve çevresiyle kavgası olan orta veya alt gelir grubundan insanlar yazı yazmakta (veya) yazdırmaktadırlar.

Türkiye’de taşıt yazıları neredeyse tamamen erkekler tarafından yazılmakta, bu yazılar erkeklerin sözcülüğünü yapmaktadır. Bu durum, Türk toplumunda kadının kendini ifade etmek için henüz yeterince konforlu bir alan bulamadığını göstermekte, toplumdilbilimsel ve psikodilbilimsel incelemelere fırsat yaratmaktadır.

Bu çalışma sonucunda taşıt arkasına yazı yazma kültürünün dünyada çok yaygın olmadığı izlenimi oluşmuştur. Bu izlenimin, gerçek bir bilimsel bulguya dönüşmesi için dünya genelinde karşılaştırmalı çalışmalar yapmak gerekmektedir.

Taşıt yazılarında yazım kuralları sıklıkla ihmal edilmektedir ve dikkat çekmeye yönelik ancak genel uygulamalardan farklı kimi noktalama işaretleri kullanılmaktadır. Bu durum, yazıların “bozuk” bir dil kullanma eğilimi daha yüksek ancak eğitim ve gelir düzeyi alt ve orta gruptan olan erkekler tarafından üretilmiş olmasıyla uyum içindedir.

Taşıt yazılarının Türkiye’nin herhangi bir bölgesine özgü olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak nüfus hareketliliğinin çok yoğun olduğu günümüzde bölgesel veya kültürel aidiyetlerin giderek zayıfladığını belirtmek gerekmektedir.

Taşıt arkası yazıları aslında genel olarak anlık ve kişisel üretimlerken, kalıplaşmış ve hatta kurgulanmış sözler olma yolunda ilerlemektedir.

Taşıt edebiyatı ürünleri dilini, şifrelerini yalnız meslek üyelerinin çözdüğü, yalnızca meslek erbabının sınırlı dünyalarını temsil eden bir jargon değildir. Çünkü taşıt edebiyatı giderek kent yaşamının bütün sathına yayılmaktadır. Bu ürünler bize klasik formlardan farklı bir edebiyat üretimi ve üreticisiyle ve klasik formlardan farklı bir edebiyat tüketimi ve tüketicisiyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu edebiyatın teorisi ortaya konmalıdır. Ancak bu teoriyi ortaya koymak, üretimin çok bileşenli yapısı, zeminin kayganlığı (taşıt tiplerinden taşıt sahiplerinin görsel ve dilsel beğenilerine uzanan moda eğilimler, kent kültüründeki ve yaşam koşullarındaki hızlı hatta ani değişimler vb.) ve konunun disiplinlerarası görünümü bakımından kolay olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdur, R. (2012). Türkiye’deki trafik kazalarının epidemiyolojik ilkeler ışığında değerlendirilmesi, *Ulaşım ve Trafik Güvenliği Dergisi*, Ağustos 2012, 1-17.
- Aylan, G. (1981). *Ömür Biter Yol Bitmez (Taşıt Edebiyatı, Taşıt Folkloru)*. İstanbul: May Yayınları.

- Baldane, O. (2021), Sanal alışveriş sitelerinde kullanılan dilin jargonlaşması: Araba ilanları örneği. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*. S. 5 / 1, 93-104.
- Başgöz, İ. (2005) Ömür biter yol bitmez: Bir iletişim olayı olarak taşıt yazıları. *Türk(İye) Kültürleri* (Derleyenler: G. Pultar – T. Erman). Ankara: Tetragon Yayınları, 39-64.
- Cemiloğlu, M. (2002). Kamyon yazıları ve geleneksel kültürümüz. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. S. 15 /1, 69 -82.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji İçin Dilbilim (Konular, Kavramlar, Teoriler)*. Ankara: Yenilenmiş 5. Baskı Anı Yayıncılık.
- Doğan, N. (2016). Otomobil-severlerin dili: Bir toplumsal dil türü ve kent folkloru örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 4 / 26, 266-293.
- Doğaner, A. (2018). İletişim biçimi olarak taşıt yazıları. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (4-5 Mayıs 2018, Adana, Türkiye) Bildiri Tam Metin Kitabı (İletişim Çalışmaları)*. (Yayımlayanlar: A. D. Topçu - Y. G. Topçu). Ankara: Akademisyen Yayınevi, 27-40.
- Gezer, S. (2021). Cama yazılanlar: Trafik kültürü içinde taşıt folkloru. *Kültür Araştırmaları Dergisi*. S. 11, 193-220.
- Öztürk, S. (2006). İletişim bilimi ile halkbilimini buluşturan bir bilim insanı: İlhan Başgöz. *Folklor / Edebiyat*. S.12 / 48, 45-59.
- Özünü, Ü. (1991). Türk gülmecesinde duvar ve kaldırım yazıları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. C. 2, 122-132.
- Ulum, Ö. G.-Bada, E. (2016). Cultural discourse embedded in truck scripts. *Journal of Human Sciences*. S. 13 / 3, 4199-4220.
- www.trthaber.com “Türkiye’de kaç kadın sürücü var?” başlıklı ve 25.05.2015 tarihli haber girişi, erişim tarihi: 03.02.2023.
- Yüceol Özezen, M. (2006). 2005-2006 yıllarında Türkiye’de bazı yer adları ve bu bağlamdaki bazı dilsel sorunlar. *Büyük Türk Dili Kurultayı (26-27 Eylül 2006) Bildirileri*. C. 1, Ankara, 555-565.
- Yüceol Özezen, M. (2010). Özel öğretim kurum adları üzerine. *Millî Eğitim Dergisi*. S. 186, 121-131.
- Yüceol Özezen, M. (2016). Türkçede söz kalıplarının yeniden üretimi: Aforizmadan laforizmaya. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi (ÇÜTAD)*. S. 1 / 1, 135-158.

AN EVALUATION ON PRODUCTS OF VEHICLE LITERATURE IN TURKISH

ABSTRACT

This study is on the products of vehicle literature, which is one of the literary productions that emerged as a result of today's changing living conditions and as an alternative to classical literary forms. In the study, vehicle literature products have been evaluated structurally in the context of constructors such as syntax and vocabulary as the primary purpose. However, in the study, observations on sociolinguistic issues such as the socio-economic level of language users, the place of male or female language users in this production, the social conditions that cause the production of vehicle literature, which is considered as a new and alternative way of expression in folk literature, were also shared. These are wise, short, impressive, humorous, reproachful and sometimes fatalistic texts. Since they are usually written on the back parts of motorized road transport vehicles, they are more commonly known as *vehicle back writings*, *car back writings* or *truck back writings*, *proverbs of truck drivers* etc.. The language used is generally a masculine language and this masculine speaker, who generally has problems with the world and life, addresses either a lover he cannot reach directly or has problems with, or all members of the outside world with whom he cannot reconcile. Prototypes of these vehicle literature products should be the writings of long-haul truck drivers on the back of their trucks. However, when the data is examined, it has been seen that the products of vehicle literature are now used in all kinds of transport vehicles and even in passenger vehicles with close frequency. Whether such productions are limited to Turkey or not should be determined by wider research, and the theory of vehicle literature as a new formation in folk literature should be put forward by looking at the linguistic and literary aspects of the products.

Key Words: Structure, construction, vocabulary, gender, sociolinguistics, folk literature, vehicle literature.

Makale Künyesi (Araştırma): Kaplan, K. ve Özgen, A. (2023). 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları konulu yayımlanan makale ve tezlerin analizi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 435-456.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1255782>

2016-2022 YILLARI ARASINDA TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMLARI KONULU YAYIMLANAN MAKALE VE TEZLERİN ANALİZİ

Kadir KAPLAN¹
Akif ÖZGEN²

ÖZET

Dünyada meydana gelen değişim ve gelişmelerin doğrultusunda ülkeler tarafından öğretim programları sürekli olarak güncellenmektedir. Yenilenen öğretim programlarını araştırmacılar çeşitli değişkenler ve çalışma grupları doğrultusunda değerlendirmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmaların genel olarak eğilimlerinin belirlenmesi ve tartışılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları konulu yayımlanmış olan lisansüstü tezlerin ve makalelerin eğilimlerini incelemektir. Araştırmada, örneklem olarak amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örneklemeden faydalanılmıştır. Araştırmanın birinci ölçütünü Türkçe öğretim programlarının Türkçe eğitiminde kullanımı, ikinci ölçütünü lisansüstü tezlerin ve makalelerin 2016-2022 yılları arasında yayımlanmış olması ve üçüncü ölçütünü ise YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin, DergiPark, ResearchGate ve Google Akademik veri tabanlarında bulunan çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırmanın inceleme nesnesi Türkçe öğretim programları konu alanı temel alınarak 25.01.2023 tarihine kadar Türkçe eğitimi alanında yayımlanmış akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Amaç doğrultusunda yapılan taramada “Yök-Tez” üzerinde toplamda 49 lisansüstü teze; “Tr Dizin, DergiPark, Researchgate ve Google Akademik” üzerinden yapılan taramada ise toplamda 64 makaleye ulaşılmıştır. Belirlenen lisansüstü tez ve makaleler; yıllara, yazar sayılarına, makale ve tezlerin türlerine, araştırma yaklaşımlarına, veri toplama araçlarına, örneklem/çalışma gruplarına, örneklem büyüklüklerine, veri analiz tekniklerine, amaçlarına, konu alanlarına, kaynak sayılarına ve üniversitelere göre dağılımları içerik analizine tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen analizler neticesinde Türkçe öğretim programlarına yönelik bilimsel çalışmaların 2019 ve 2021 yıllarında yoğunlaştığı, en fazla lisansüstü tez çalışmasının Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’nde yapıldığı, makalelerin çoğunlukla tek ve iki yazarlı olarak hazırlandığı, makalelerin genellikle araştırma makalesi; tezlerin ise yüksek lisans tezi olduğu, konu alanı olarak hazırlanan bilimsel çalışmalarda genellikle program

¹ Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. kadirkaplan@bayburt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7901-1025>

² Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. akifozgen44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4157-8517>

değerlendirmesi konu alanının yer aldığı, bilimsel çalışmaların amaçlarına göre dağılımları incelendiğinde program incelemesi/değerlendirmesi amacı taşıdığı, makale ve tezlerde en sık seçilen araştırma yönteminin ise nitel araştırma yöntemi olduğu gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçlarından hareketle hazırlanacak olan yeni çalışmalar için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkçe öğretim programı, tez, makale, içerik analizi.

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz dönemde yaşanan paradigma değişimlerine bireylerin uyum sağlayabilmesi amacıyla ve dünyaya uygun programların hazırlanması için ülkeler tarafından tedbirler alınmakta ve öğretim programları güncellenmektedir. Yine bu kapsamda araştırmacılar da değişen programlarla ilgili ortaya koyduğu çalışmalarla öğretim programlarının değişimlerle uyumunu çeşitli değişkenler açısından farklı çalışma grupları ile değerlendirmektedir. Voogt ve Roblin (2010), değişimlerin programlara yansımalarına dair yeni ve eski beceriler arasındaki bağlantının netleşmediğini bu sebeple de yeni becerilerin müfredattaki yerinin belirsiz olduğunu vurgulamakta; bu sebeple programlardaki değişimin tartışılması gerektiğini ifade etmektedir.

Paradigmaların tartışılmasına dair ortaya konan tespit, yapılan çalışmalara da yansımaktadır. Son yıllarda eğitim öğretim faaliyetlerinin biçimlendirilmesinde, eğitim sisteminin işlev ve kalite kazanmasında etkisi olan öğretim programlarına dair yapılan çalışmalarda artış görülmektedir. Çalışmalardaki niceliğe dayalı artışın yanında çalışmaların nitelik, yöntem vb. açılardan sorgulanması da önemlidir (Karadağ, 2009). Bu önemi, bilim birbirinin üzerine inşa edilir düşüncesinden hareketle Erdem (2011); her araştırmanın kendinden önceki araştırmalarla biçimlendiğini, belirli dönemlerde eğitim alanyazınına dair genel bir yorumlama yapılmasının sadece o döneme dair araştırmaların içeriğine yönelik bilgi vermekle kalmadığını üstelik kendinden sonraki araştırmalara da yol gösterdiğini dile getirerek ortaya koymaktadır. Bu nokta, öğretim programları üzerine yapılan çalışmaların çeşitlilik ve nicelik olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Çalışmanın Önemi

İlgili alanyazın incelendiğinde Türkçe öğretim programlarının çeşitli açılardan incelendiği ve eski programlarla karşılaştırıldığı birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Altunkeser ve Coşkun'un (2018) 2009 ve 2015 yıllarında yayımlanan öğretim programlarının kıyaslanması ve değerlendirilmesi çalışması, Kalaycı ve Yıldırım'ın (2020) 2009, 2017, 2019 Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırılması analizi çalışması, Boyacı ve Özer'in (2019) 21. yüzyıl bakış açısıyla Türkçe dersi öğretim programları çalışması, Kırmızı ve Yurdakal'ın (2019) öğretmen görüşleri ışığında Türkçe dersi öğretim programı çalışması, Bıçak ve Alver'in (2018) 2018 programına yönelik öğretmen görüşlerinin alınması çalışması, Kurudayıoğlu ve Soysal'ın (2019) 2018 Türkçe öğretim programının 21. yüzyıl becerileri çerçevesinde analizi çalışması, Aslan ve Atik'in (2018) 2015 ve 2017 İlkokul Türkçe dersi öğretim programının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi çalışması, Çerçi'nin (2018) 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının yenilenen Bloom taksonomisine göre incelenmesi çalışması, Arı'nın (2017) öğretim programında bulunan okuma kazanımlarının

incelenmesi çalışması, Alver ve Sancak'ın (2016) 2015 Türkçe dersi öğretim programı hakkındaki öğretmen/öğretmen adayı ve öğretim elemanı görüşlerinin alınması çalışması, Kurudayıoğlu ve Soysal'ın (2020) 2018 Türkçe dersi öğretim programının dijital yetkinlik açısından incelenmesi çalışması, Demir'in (2016) Türkçe öğretim programları ve kişisel söz varlığı çalışması, Koç'un (2021) Türkçe dersi ve okuma becerileri öğretim programlarının uluslararası okuma yeterlikleri çerçevesinde incelenmesi çalışması, Arcagök'ün (2021) 2019 Türkçe dersi öğretim programı 6.sınıf kazanımlarının değerlendirilmesi çalışmaları örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra eğitim bilimleri alanında ve Türkçe eğitimi alanında hazırlanmış, çeşitli konu alanlarının eğilimlerini ortaya koymaya çalışan birçok içerik analizi çalışması da ilgili alanyazında mevcuttur. Örneğin Arık ve Türkmen'in (20019 eğitim bilimleri konulu yayımlanan dergilerde bulunan makalelerin incelenmesi çalışması, Doğan ve Tok'un (2018) Eğitim ve Bilim Dergisinde yayımlanan makalelerin değerlendirilmesi çalışması, Karadağ'ın (2009) eğitim bilimleri sahasında hazırlanan doktora tezlerinin tematik açıdan değerlendirilmesi, Turan, Sevim ve Tunagür'ün (2018) Türkçe eğitimi alanında hazırlanan doktora tezlerinin özet kısımlarına yönelik değerlendirme çalışması, Erdem'in (2011) Türkiye'de 2005-2006 yılları arasında yayımlanan makalelerin değerlendirilmesi çalışması, Mutlu'nun (2018) Ana Dili Eğitimi Dergisi'nde yayınlanan araştırmaların eğilimlerini belirlemeye yönelik çalışması, Öngöz, Aydın ve Aksoy'un (2016) eğitim bilimleri alanında yapılan çoklu ortam konulu tezlerin eğilimleri çalışması, Uyar'ın (2017) eğitim programları ve öğretim alanına yönelik bir dergideki araştırmalara ilişkin içerik analizi çalışması, Aydeniz ve Haydaroğlu'nun (2021) dört temel dil becerisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi çalışması, Maden ve Önal'ın (2021) yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri çalışması, Erol'un (2021) yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kelime serveti ve kelime öğretimi üzerine bir değerlendirme çalışması, Ayrancı'nın (2019) Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımı alanında yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirmesi çalışması, Biçer'in (2017) yabancılara Türkçe öğretimi alanında yayınlanan makaleler üzerine bir analiz çalışmaları örnek olarak verilebilir. Türkçe öğretim programlarına yönelik olarak yayımlanan makale ve tezlerin analizine yönelik ise Dönmez ve Gündoğdu'nun (2016) 2000-20016 yılları arasında Türkçe öğretim programları alanında yayımlanan makale ve tezlerin analizi çalışması bulunmaktadır. Ancak 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları ile ilgili hazırlanan çalışmaların genel eğilimlerini ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. oysa 2016 sonrası Türkçe Öğretim Programı açısından oldukça önemlidir. 2017 yılında bakanlık tarafından askıya çıkarılan taslak program yayımlanmış ve 2018 yılında uygulanmaya başlamıştır. Haliyle 2016 sonrası yapılan çalışmalar açısından bir boşluk oluşmaktadır. Bu çalışmada, 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları konulu hazırlanan tez ve makalelerin eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu gerekçe ve amaçtan hareketle 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları konulu hazırlanan çalışmaların eğilimlerini ortaya koymak önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, Türkçe öğretim programları konu alanına yönelik 2016-2022 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tezlerin ve bilimsel makalelerin genel eğilimlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Türkçe öğretim programları ile ilgili 2016-2022 yılları arasında hazırlanmış makale ve tezlerin;

- 1- Yıllara,
- 2- Üniversitelere,
- 3- Yazar sayısına,
- 4- Türlerine,
- 5- Konu alanlarına
- 6- Amaçlarına
- 7- Yöntemlerine,
- 8- Örneklem/çalışma gruplarına,
- 9- Veri toplama araçlarına,
- 10- Veri analiz tekniklerine
- 11- Kaynak sayılarına göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, alguların ve olayların doğal çevrede gerçekçi ve holistik bir yaklaşımla ortaya konmasına dönük nitel bir sürecin sürdürüldüğü, kuram oluşturmayı amaçlayan bir anlayış benimseyerek sosyal olguları içerisinde buldukları çevre içerisinde araştırarak ve anlamayı benimseyen bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006;39).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada, veri toplama ve veri analiz süreci bir arada sürdürülmüştür. Verilerin toplanması sırasında doküman incelemesinden faydalanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde ise içerik analizinden yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'in (2006) tanımlamalarından hareketle içerik analizi, toplanan verileri ortaya koyabilecek kavram ve ilişkileri ortaya koymaktır. Esas olarak toplanan veriler oluşturulan temalar altında tasnif edilerek okurların kavrayabileceği bir şekilde düzenlenip ve yorumlanır. Elde edilen veriler içerik analizi sırasında daha detaylı bir işleme tabi tutulduğu için betimsel olarak saptanamayan kavram ve temalar bu analizin neticesinde ortaya konulabilir. "Elde edilen verilerin analiz edilmesi genellikle üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada araştırmacılar verileri hazırlayıp organize etmektedir. İkinci olarak kodlama süreci sonucunda toplanan ve organize edilen veriler tespit edilen temaların içerisine yalın bir biçimde yerleştirilir ve son olarak kodlar hazırlanır. Bu akış, verilerin tekrar tekrar okunması ve elde edilen verilere dair fikir sahibi olunabilmesi için araştırmacının notlar almasını içermektedir. Analiz sonucunda veriler tablolar, figürler ve tartışmalar ile beraber aktarılmaktadır." (Güler, Halıcıoğlu ve Taşgın, 2013;44). Bu bilgilerle beraber

lisansüstü tezler için YÖK Ulusal Tez Merkezinden makaleler içinse DergiPark, Google Akademik, ResarchGate ve TR Dizin arama motorlarında; Türkçe programları, Türkçe öğretim programları, Türkçe dersi öğretim programları, öğretim programları anahtar kelimeleriyle tarama yapılmıştır. Anahtar kelimelerden faydalanılarak 49 lisansüstü teze; 64 bilimsel makaleye ulaşılmıştır. Araştırmacılar ve uzman ortak görüşü ile oluşturulan veriler tablolaştırılarak yorumlanmaya hazır hâle getirilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenilirliği için iki araştırmacı tarafından incelenen konuyla ilgili sınıflandırmalar kıyaslanarak araştırmanın güvenilirliği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada güvenilirliği sağlamak üzere Miles ve Huberman (1994) tarafından ortaya konulmuş olan [Güvenirlik= Görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı) x100]formülü kullanılmıştır. Hesaplama sonucunda araştırma güvenilirliği %98 olarak hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunun %70'in üzerinde olması araştırmanın güvenilir olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma Nesnesi

Araştırmada, örneklem olarak amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örneklemeden faydalanılmıştır. Ölçüt örnekleme, öncesinden belirlenen kriterlere göre ortaya çıkan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006;112). Buradan hareketle araştırmanın birinci ölçütünü Türkçe öğretim programlarının Türkçe eğitiminde kullanımı, 2. ölçütünü lisansüstü tezlerin ve makalelerin 2016-2022 yılları arasında yayımlanmış olması ve 3. Ölçütünü ise “YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin, DergiPark, ResearchGate ve Google Akademik” veri tabanlarında bulunan çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırmanın inceleme nesnesi Türkçe öğretim programları konu alanı temel alınarak 25.01.2023 tarihine kadar Türkçe eğitimi alanında yayımlanmış akademik çalışmalar oluşturmaktadır.

BULGULAR

Türkçe öğretim programları ile ilgili 36 lisansüstü tez ve 63 makale tüm alt başlıklarda analiz edilmiş ve elde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir.

Makale ve Tezlerin Yıllara Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin yayımlanma yıllarına dair dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Tez ve Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

	Yıl	F
Makale	2016	9
	2017	7
	2018	9
	2019	15
	2020	10
	2021	13

	2022	1
Toplam		64
	2016	3
	2017	2
Tez	2018	4
	2019	15
	2020	7
	2021	5
	2022	13
Toplam		49

Tablo 1’de 2016-2021 yılları arasında Türkçe öğretim programları ile ilgili makale/tezlerin yayımlanma yıllarına dair dağılım görülmektedir. Yayımlanma tarihlerine göre en çok makale ve tezin 2019 (f=15) yılında, bunu takiben makalelerde 2021 (f=13), 2020 (f=10); tezlerde ise 2022 (f=13), 2020 (f=7), 2021 (f=5) yıllarında hazırlandığı anlaşılmaktadır. 2019 sonrası Türkçe öğretim programları ile ilgili 39 makale, 40 lisansüstü tezin hazırlandığı belirlenmiştir. Söz konusu bulgu, son üç yılda Türkçe öğretim programları ile ilgili makale ve tez çalışmalarının artış eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı lisansüstü tezlerin hazırlandığı üniversitelere yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Türkçe Öğretim Programlarıyla Alakalı Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

	Üniversite	f
	Atatürk Ün.	1
	Afyon Kocatepe Ün.	4
	Akdeniz Ün.	4
	Ağrı İbrahim Çeçen Ün.	3
	Bayburt Ün.	1
	Başkent Ün.	1
	Bartın Ün.	1
Tez	Bursa Uludağ Ün.	1
	Bolu Abant İzzet Baysal Ün.	1
	Çukurova Ün.	1
	Düzce Ün.	1
	Dumlupınar Ün.	1
	Dokuz Eylül Ün.	1
	Erciyes Ün.	1
	Fırat Ün.	1
	Gazi Ün.	2
	Giresun Ün.	1
	İnönü Ün.	3
	İstanbul Aydın Ün.	1
	Kilis 7 Aralık Ün.	1
	Muğla Sıtkı Koçman Ün.	6

Marmara Ünv.	1
Necmettin Erbakan Ünv.	1
Recep Tayyip Erdoğan Ünv.	2
Sakarya Ünv.	1
Siirt Ünv.	2
Tokat Gaziosmanpaşa Ünv.	1
Trabzon Ünv.	1
Van Yüzüncü Yıl Ünv.	1
19 Mayıs Ünv.	2
Toplam	49

Tabloda Türkçe öğretim programlarıyla alakalı yüksek lisans ve doktora tezlerinin hazırlandığı üniversiteler bulunmaktadır. Bulgulara göre 2016-2021 yılları arasında Türkçe öğretim programlarıyla ilgili en fazla tez Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde (f=6) hazırlanmıştır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin ardından Afyon Kocatepe Üniversitesi (f=4), Akdeniz Üniversitesi (f=4) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi (f=3), İnönü Üniversitesi (f=3) gelmektedir. Buna karşın 19 Mayıs Üniversitesi (f=2), Gazi Üniversitesi (f=2), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi (f=2) gelmektedir. Atatürk, Başkent, Bayburt, Bartın, Bursa Uludağ, Bolu İzzet Baysal, Çukurova, Dumlupınar, Dokuz Eylül, Fırat, Giresun, İstanbul Aydın, Kilis 7 Aralık, Marmara, Necmettin Erbakan, Sakarya ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitelerinde ise 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programlarıyla ilgili birer tez çalışması yapılmıştır. 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programlarına yönelik 30 farklı devlet ve vakıf üniversitesinde lisansüstü çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programlarının Muğla Sıtkı Koçman, Afyon Kocatepe, Akdeniz ve İnönü gibi üniversitelerde lisansüstü tezlere daha fazla konu edildiğini göstermektedir.

Makalelerin Araştırmacı Sayılarına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makalelerin yazar sayılarına yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Makalelerin Araştırmacı Sayılarına Göre Dağılımı

	Araştırmacı Sayısı	F
Makale	Bir araştırmacı	21
	İki araştırmacı	36
	Üç araştırmacı	6
	Dört araştırmacı	1
Toplam		64

Araştırma kapsamında incelenen makalelerin 36'sı iki araştırmacı, 21'i bir araştırmacı, 6'sı üç araştırmacı, 1'i dört araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu verilere dayalı olarak en çok çalışmanın iki araştırmacı tarafından hazırlanan çalışmalardan oluştuğu ve ekip çalışmasının incelenen makalelerdeki araştırmacılar tarafından tercih edilmediği dile getirilebilir.

Makale ve Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin türlerine yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Türlerine Göre Dağılımı

	Tür	F
Makale	Araştırma	63
	Meta-sentez	1
Toplam		64
Tez	Yüksek lisans	46
	Doktora	3
Toplam		49

Tablo 4’te 2016-2021 yılları arasında Türkçe öğretim programları ile ilgili makalelerin 63’ünün araştırma makalesi, sadece 1’inin meta-sentez türünde olduğu; 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları ile ilgili tezlerin ise 46’sı yüksek lisans, üçünün ise doktora tezi olduğu görülmektedir. Söz konusu bulguya göre 2016-2022 yılları arasında Türkçe öğretim programları ile alakalı makalelerin büyük çoğunluğu araştırma makalesi türünde; tezlerin büyük çoğunluğunun ise yüksek lisans seviyesinde hazırlanmıştır.

Makale ve Tezlerin Konu Alanlarına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programlarıyla alakalı makale ve lisansüstü tezlerin konu alanlarına yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Türkçe Öğretim Programlarıyla Alakalı Tez ve Makalelerin Konu Alanlarına Göre Dağılımı

	Konu Alanı	F
Makale	Ortak sınavlar	2
	Program değerlendirme	41
	Programa ilişkin öğretmen / öğrenci görüşleri	7
	Ders kitabı vb. incelemesi	14
Toplam		64
Tez	Ortak sınavlar	1
	Program değerlendirme	22
	Programa ilişkin öğretmen / öğrenci görüşleri	9
	Ders kitabı vb. incelemesi	16
	Model/program önerisi	1
Toplam		49

Tablo incelendiğinde hem Türkçe öğretim programları ile alakalı makalelerde hem de lisansüstü tezlerde çoğunlukla program değerlendirme konu alanına yönelik çalışmalar yer almıştır. Hem makalelerde hem de tezlerde bu konu alanını ders kitabı vb.

incelemeleri izlemektedir. İncelenen toplam 113 makale ve tezden 63'ü program değerlendirmesini, 30'u ders kitabı vb. incelemelerini konu edinmiştir.

Makale ve Tezlerin Amaçlarına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin amaçlarına yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 6. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Amaçlarına Göre Dağılımı

	Amaç	F
Makale	Düşünce / algı incelemesi	10
	Program incelemesi / değerlendirmesi	38
	Literatür / doküman incelemesi	13
	Uygulama	2
	Model önerisi	1
Toplam		64
Tez	Düşünce / algı incelemesi	9
	Program incelemesi / değerlendirmesi	20
	Literatür / doküman incelemesi	17
	Uygulama	3
	Model önerisi	-
Toplam		49

Çalışma dahilinde incelemeye alınan makalelerin 38 adeti doğrudan program incelemesi / değerlendirmesi, 13'ü literatür / doküman incelemesi, 10'u da düşünce / algı incelemesi amacını taşımaktadır. Tezlerden 17'si literatür / doküman incelemesi, 20'si program incelemesi / değerlendirmesi ve 9'u düşünce / algı incelemesi amacıyla oluşturulmuştur. Tablo değerlendirildiğinde çalışmaların çoğunlukla olarak program incelemesi / değerlendirmesi ve literatür / doküman incelemesinin amaçlandığı görülmektedir.

Makale ve tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 7. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

	Araştırma Yöntemi	F
Makale	Karma	1
	Nicel	12
	Nitel	50

	Belirtilmemiş	1
Toplam		64
	Karma	7
Tez	Nicel	8
	Nitel	34
Toplam		49

Tablo 7’de Türkçe öğretim programları ile ilgili makale ve tezlerin araştırma yöntemlerine dair bulgular görülmektedir. Bulgulara göre Türkçe öğretim programları ile ilgili makalelerin 1’inde araştırma yöntemine dair bilgi yer almamaktadır. Diğer makalelerden 50’si nitel, 12’si nicel ve 1’i de karma yöntemle çalışılmıştır. Türkçe öğretim programları ile ilgili tezlerin 34’ü nitel, 8’si nicel ve 7’si da karma yöntemle ortaya koyulmuştur. Tabloya göre Türkçe öğretim programlarıyla alakalı makale ve lisansüstü tezlerde nitel araştırma desenlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Türkçe öğretim programları öğrenme ve öğretme sürecinde kılavuz olması, betimleyici veya belgeye dayalı araştırma modellerinin daha çok tercih edilmesini sağlamıştır.

Makale ve Tezlerin Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin örneklem büyüklüklerine yönelik dağılım Tablo 8’de gösterilmiştir:

Tablo 8. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımı

	Örneklem Aralığı	F
	1-10	48
	11-30	5
Makale	31-100	7
	101-300	2
	301-1000	2
Toplam		64
	1-10	17
	11-30	10
Tez	31-100	9
	101-300	10
	301-1000	3
Toplam		49

İncelenen makalelerden 48’inin örneklem büyüklüğü 1-10 aralığındadır. Bunun ardından 7 araştırmada örneklem büyüklüğü 31-100 arasında ve 5’inin de 11-30 arasında değiştiği görülmektedir. Tezlere bakıldığında 17’sinin örneklem büyüklüğü 1-10 aralığındadır. Bunun ardından 10 tezde örneklem büyüklüğü 101-300 arasında ve 10 tanesinin de 31-100 örneklem arasında olduğu görülmektedir. İncelenen çalışmalarda örneklem başlığında öğretim programları yazılı kaynaklar olarak ele alındığı için 1-10 aralığındaki örneklem büyüklüklerine ait verilerin fazla olduğu görülmektedir.

Makale ve Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 9. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

	Veri Toplama Aracı	F
Makale	Başarı vb. test	1
	Doküman	50
	Görüşme formu	10
	Anket/ölçek	1
	Değerlendirme/sınıflama formu	6
Toplam		68
Tez	Başarı vb. test	7
	Doküman	34
	Görüşme formu	10
	Anket/ölçek	13
	Değerlendirme/sınıflama formu	3
	Gözlem	4
Toplam		71

İnceleme nesnesine dahil edilen makale ve tezlerde veri toplama aracı olarak hangi araçların kullanıldığına dair yapılan analizlerde makalelerde doküman incelenmesi (f=50) ve görüşme formunun (f=10) kullanıldığını söylemek mümkündür. Tezlerde ise veri toplamada doküman incelenmesi (f=34) ve anket/ölçek (f=13) kullanıldığı görülmektedir. Doküman incelemesi yoluyla veri toplanması hem makale yazarları hem de tez yazarları tarafından daha çok tercih edilmektedir. Toplam verilerin değerlendirilmesi sırasında araştırmaların bazılarında birden fazla veri toplama aracının kullanıldığı dikkate alınmalıdır.

Makale ve Tezlerin Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin veri analiz tekniklerine yönelik dağılım tabloda gösterilmiştir:

Tablo 10. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımı

	Veri Analiz Tekniği	F
Makale	Betimsel (Frekans, yüzde ortalama vb.)	2
	Kestirimsel (Faktör analizi, t-testi, anova vb.)	2
	Nitel (İçerik analizi, betimsel analiz vb.)	58
	Belirtilmemiş	2
Toplam		64
Tez	Betimsel (Frekans, yüzde ortalama vb.)	7
	Kestirimsel (Faktör analizi, t-testi, anova)	10

	vb.)	
	Nitel (İçerik analizi, betimsel analiz vb.)	45
	Belirtilmemiş	2
Toplam		64

Türkçe öğretim programları ile ilgili makale ve tezlerde veri analiz tekniklerinden en fazla “Nitel” (f=103), “Kestirimsel” (f=12), “Betimsel” (f=9) testler kullanılmaktadır. İncelenen makale ve tezlerden ikişer tanesinde verilerin analiz yönteminin hangi yöntemle yapıldığı açıkça belirtilmemiş ya da açıklamalarda eksiklikler olduğu görülmüştür. Özellikle karma yöntemin kullanıldığı çalışmalarda nitel ve nicel verilerin analizine dair birden fazla teknik kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Makale ve Tezlerin Kaynak Aralıklarına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türkçe öğretim programları ile alakalı makale ve lisansüstü tezlerin kaynak aralıklarına yönelik dağılım Tablo 11’de gösterilmiştir:

Tablo 11. Türkçe Öğretim Programları ile Alakalı Lisansüstü Tez ve Makalelerin Kaynak Aralıklarına Göre Dağılımı

	Kaynak Aralığı	F
Makale	0-30	35
	31-50	20
	51-70	8
	71 Üstü	1
Toplam		64
Tez	0-50	7
	51-100	21
	101-150	14
	151 Üstü	7
	Toplam	

Tablodan makalelerde ağırlıklı olarak tercih edilen kaynak sayısı aralığının 0-30 arasında, tezlerde ise lisansüstü tez çalışmalarının kapsamının geniş olması nedeniyle ağırlıklı kaynak sayısı aralığının 51-100 arasında olduğu gözlenmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin yıllara göre dağılımının incelenmesinin sonucunda, makalelerin en fazla 2019 yılında yoğunlaştığı ortaya konulmuştur. Lisansüstü tezlerde de makalelerde olduğu gibi en fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığı saptanmıştır. Makaleler ve tezler genellikle Türkçe öğretim programının yayımlandığı yılda ya da yayımlandığı yılı takip eden yıllarda artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Demir, Peler ve Yıldız (2021), Türkçe öğretiminde nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerin eğilimlerine yönelik yaptıkları çalışmada, yapılan araştırmayla benzer sonuçlara ulaşarak en fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığını saptamışlardır. Aydeniz ve Haydaroğlu (2021), dört temel dil becerisine yönelik olarak çalışılmış lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik analiz

çalışmasında en fazla çalışmanın (2019) yılında yapıldığını tespit etmişlerdir. Banaz, Maden ve Ustabulut (2022), Türkiye’de eğitim-öğretim programlarıyla ilgili yapılandırılan tezlerin araştırma eğilimlerine yönelik araştırmalarında en fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Yine aynı şekilde Maden (2021), Türkçe öğretiminde ders kitapları ile ilgili tezlerin eğilimlerine yönelik yaptığı çalışmada en fazla çalışmanın 2019 yılında oluşturulduğunu ortaya koymuştur. Güler ve Mert (2022), Türkçe eğitimi alanında revize edilmiş Bloom taksonomisi temel alınarak yapılan çalışmalara yönelik yaptıkları çalışmada en fazla çalışmanın 2020 yılında yapıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Akçay ve Tunagür (2017), Türkiye’de değerlerin tespitine yönelik yapılmış yüksek lisans tezleri üzerine yaptıkları çalışmada en fazla çalışmanın 2014 yılında yapıldığını belirlemişlerdir. Ayrancı (2019) Türkçe öğretiminde kültür aktarımı konulu lisansüstü tezlere yönelik yaptığı incelemede en fazla çalışmanın 2018 ve 2015 yıllarında yapıldığını tespit etmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımının incelenmesi sonucunda en fazla çalışmanın Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde yapıldığı ortaya konulmuştur. Bu üniversiteyi, Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi takip etmektedir. Türkçe öğretim programlarıyla ilgili tezlerin üniversitelere göre dağılımı için durum tespiti yapmak, belirleyici bir değişken tespit etmek mümkün görünmemektedir. Özçakmak (2017) Türkçe eğitimdeki yönelimlerin tespitine yönelik çalışmasında en fazla lisansüstü çalışmanın Gazi Üniversitesinde yapıldığını, Şeref (2019) Türkçe öğretiminde şiir üzerine yapılan lisansüstü çalışmalara yönelik değerlendirmesinde en fazla çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesinde yapıldığını, Türkben (2018) yabancı dil olarak Türkçe eğitimi alanında yapılan çalışmaların değerlendirilmesine yönelik çalışmasında en fazla çalışmanın Gazi Üniversitesinde yapıldığını, Maden, Banaz ve Gülen (2022) Türkçe öğretiminde akademik başarı üzerine yapılmış tezlerin eğilimlerine yönelik yaptıkları araştırmada en fazla çalışmanın Atatürk Üniversitesinde yapıldığını, Eyüp (2020) Türkçe öğretmenleri ile ilgili hazırlanan lisansüstü çalışmalara yönelik yaptığı analizde en fazla çalışmanın Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde yapıldığını, Sallabaş ve Polat (2022) Türkçe öğretiminde teknoloji tabanlı konular üzerine yapılan tezlerin incelenmesine yönelik yaptıkları incelemede en fazla çalışmanın Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde yapıldığını tespit etmişlerdir.

Araştırma kapsamında incelenen makalelerin yazar sayılarına göre dağılımının incelenmesinin sonucunda, makalelerde en fazla iki yazarlı çalışmaların tercih edildiği görülmektedir. Mutlu (2018), *Ana Dili Eğitimi Dergisi*’nde yayımlanan makalelerin eğilimlerine yönelik yapmış olduğu çalışmada ise yine benzer sonuçlara ulaşarak en fazla çalışmanın tek yazarlı ve iki yazarlı çalışmalardan oluştuğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışkan ve Serçe (2018), Türkiye’de eğitim sahasındaki eylem araştırması makalelere yönelik yaptıkları içerik analizinde aynı sonuçlara ulaşarak en fazla çalışmanın tek ve iki yazarlı çalışmalardan oluştuğu sonucuna ulaşmışlardır. Kemiksiz (2021) Türkçe eğitimi ders kitapları üzerine yapılan araştırmaların eğilimlerini belirlemeye yönelik yaptığı incelemede, çalışmaların daha çok iki yazarlı çalışmalardan oluştuğunu belirlemiştir. Ustabulut (2021) Türkçe öğretiminde yansıtıcı düşünme uygulamalarına dair araştırmalara yönelik yaptığı analizde, çalışmaların daha çok iki yazarlı çalışmalardan oluştuğunu tespit etmiştir. Dönmez ve Gündoğdu (2016), 2000-2016 yılları arasında

yayımlanan Türkçe öğretim programlarına yönelik çalışmaları inceledikleri çalışmada da benzer sonuçlara ulaşmışlar ve bu durumu tetikleyen sebeplerin ülkemizdeki akademik yükselme ve atanma kriterleri olduğunu belirtmişlerdir. Akademisyenler ayrıca kariyer kaygısı sebebiyle tek yazarlı yayın yapma gereksinimi hissettiğini belirterek bu tespitin dikkate alınması gereken bir durum olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin türlerine göre dağılımının incelenmesi neticesinde lisansüstü tezlerde en fazla çalışmanın yüksek lisans tezi olarak çalışıldığı; makalelerde ise büyük çoğunluğun araştırma makalesi olduğu tespit edilmiştir. Güler ve Mert (2022), Türkçe eğitimi alanında revize edilmiş Bloom taksonomisi temel alınarak yapılan çalışmalara yönelik yaptıkları çalışmada, yapılan araştırmayla benzer sonuçlara ulaşarak en fazla lisansüstü çalışmanın yüksek lisans tezi olduğunu makalelerde ise en fazla çalışmanın araştırma makalesi olarak yapılandırıldığını belirlemişlerdir. Kemiksiz (2021) Türkçe öğretimi ders kitapları üzerine yapılan araştırmaların eğilimlerini belirlemeye yönelik yaptığı incelemede, lisansüstü tezlerin büyük bir çoğunluğunun yüksek lisans tezi olduğunu saptamıştır. Ustabulut (2021) Türkçe öğretiminde yansıtıcı düşünme uygulamalarına ilişkin araştırmalara yönelik yaptığı analizde, çalışmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde çalışmalardan oluştuğunu belirlemiştir.

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin ve makalelerin konu alanlarına göre dağılımının incelenmesi sonucunda, lisansüstü tezlerde ve makalelerde en fazla *program değerlendirme* konu alanının yer aldığı görülmektedir. Ardından konu alanı olarak *ders kitabı vb. incelemesi*'nin en fazla yer aldığı belirlenmiştir. Demir, Yıldız ve Peler (2022) Türkçe öğretiminde nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerin eğilimlerini incelediği çalışmada, yapılan çalışmayla benzer sonuçlara ulaşarak en fazla ders kitabı incelemelerinin konu edinildiğini tespit etmiştir. Biçer (2017) Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelere yönelik yaptığı incelemede en fazla materyal hazırlama ve ders kitabı konularının ön plana çıktığını tespit etmiştir. Batur ve Akdeniz (2020) araştırmalarında en çok bir edebi eserde yer alan değerlerin belirlenmesi konusunun ağırlıklı olduğunu saptamışlardır. Boyacı ve Demirkol (2017) Türkçe eğitimi alanındaki doktora tezlerine yönelik yaptıkları incelemede, doktora tezlerinde en fazla temel dil becerileri konu alanının yer aldığını belirlemişlerdir. Maden (2021) Türkçe ders kitapları ile ilgili tezlerin eğilimlerini incelediği çalışmada, en fazla çalışılan konunun ders kitaplarında yer alan metinleri konu edindiğini saptamıştır.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin amaçlarına göre dağılımının incelenmesi sonucunda, lisansüstü tezlerde ve makalelerde en fazla *program incelemesi/değerlendirme* amaçlanmıştır. Ardından yine aynı şekilde lisansüstü tezlerde ve makalelerde *literatür/doküman incelemesinin* amaçlandığı belirlenmiştir. Topçu (2021) Türkçe eğitimi alanında yapılmış dijital öğrenme tezlerinin incelenmesine yönelik yaptığı çalışmada tezlerde akademik başarı, tutum ve yazma becerilerinin incelenmesinin amaçlandığını tespit etmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin araştırma yöntemlerine göre dağılımının incelenmesi sonucunda, makaleler ve tezlerde en fazla tercih edilen araştırma yönteminin nitel araştırma yaklaşımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dönmez ve Gündoğdu (2016), 2000-2016 yılları arasında Türkçe öğretim programlarına yönelik içerik analizi çalışmasında aynı sonuçlara ulaşarak yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun nitel araştırma yöntemlerine göre yürütüldüğü sonucuna ulaşmışlardır. Ersoy ve Ersoy (2021), teknoloji destekli Türkçe öğretimi üzerine yayınlanan makalelere yönelik yapmış oldukları çalışmada benzer sonuçlara ulaşarak en fazla kullanılan araştırma yönteminin nitel araştırma yöntemi olduğu sonucuna varmışlardır. Maden (2021) Türkçe ders kitapları ile alakalı lisansüstü tezlerin eğilimlerine yönelik yapmış olduğu çalışmada yine aynı sonuçlara ulaşarak en fazla tercih edilen araştırma yönteminin nitel araştırma yöntemi olduğu sonucuna varmıştır. Çalışmanın sonuçlarından farklı olarak Ceran vd. (2018), okuma eğitimi üzerine yapılan tezlerdeki eğilimlere yönelik yapmış oldukları içerik analizinde, bu alanda çalışılan tezlerde nicel araştırma yöntemlerinin fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Biçer (2017) Türkçe öğretimi alanında yapılan makaleler üzerine yaptığı analizde, çalışmalarda en fazla nitel araştırma yaklaşımlarının tercih edildiği sonucuna ulaşmıştır. Güler ve Mert (2022), Türkçe eğitimi alanında revize edilmiş Bloom taksonomisi temel alınarak yapılan çalışmalara yönelik yaptıkları çalışmada en fazla tercih edilen araştırma yönteminin nitel araştırma yöntemi olduğunu belirlemişlerdir. Şeref (2019) Türkçe öğretiminde şiir üzerine yapılan tezlerin değerlendirilmesine yönelik yaptığı çalışmada, çalışmaların büyük çoğunluğunun nitel araştırma yöntemlerine göre yapılandırıldığını tespit etmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin örneklem büyüklüklerine göre dağılımının incelenmesi sonucunda, lisansüstü tezlerde ve makalelerde en fazla tercih edilen örneklem aralığı 1-10 aralığındadır. Alanyazında örneklem büyüklüğü noktasında çalışma ile benzer sonuçlar elde eden araştırmaların yanı sıra farklı sonuçlara ulaşılan araştırmalar da mevcuttur. Mutlu (2018), *Ana Dili Eğitimi Dergisi*'nde yayımlanan makalelerin eğilimlerine yönelik yapmış olduğu çalışmada yapmış olduğumuz çalışmayla benzer sonuca ulaşarak %23,30'luk oranla 1-10 aralığında örneklem büyüklüğüne ulaşmıştır. Dönmez ve Gündoğdu (2016), 2000-2016 yılları arasında Türkçe öğretim programları alanında yayımlanan makale ve tezlerin içerik analizi çalışmasında %18'lik örneklem büyüklüğüyle 31-100 aralığına erişmiştir. Biçer (2017), yabancılara Türkçe öğretimi sahasında yayınlanan makaleler üzerine yapmış olduğu analiz çalışmasında örneklem aralığını %24,6'luk oranla 31-100 aralığında bulmuştur. Eyüp (2020), Türkçe öğretmenleri ile alakalı tezlerin eğilimlerine yönelik içerik analizinde örneklemin %35,5'luk oranla 101-200 aralığında olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kemiksiz (2022) Türkçe eğitiminde kaygı üzerine yapılan araştırmalara yönelik yaptığı incelemede kaygı üzerine yapılan araştırmaların en fazla 1-100 örneklem aralığında olduğunu tespit etmiştir. Topçu (2021) Türkçe eğitimi alanında yapılmış dijital öğrenme tezlerine yönelik yaptığı incelemede, yüksek lisans ve doktora tezlerinde en fazla 1-50 örneklem aralığının kullanıldığını tespit etmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin veri toplama araçlarına göre dağılımının incelenmesi sonucunda, en fazla kullanılan veri toplama aracının doküman incelemesi olduğu ve bunu makalelerde görüşme formu, tezlerde ise anket/ölçek izlemektedir. Eyüp (2020), yapmış olduğu çalışmada lisansüstü tezlerde en çok kullanılan veri toplama aracı olarak yapmış olduğumuz çalışmayla benzer sonuca ulaşarak %24'lük oranla ölçek olduğu sonucuna varmıştır. Dönmez ve Gündoğdu (2016),

yapmış oldukları çalışmada yapmış olduğumuz çalışmayla benzer sonuçlara ulaşarak en fazla kullanılan veri toplama aracının doküman/literatür incelemesi sonucuna ulaşmışlardır. Canlı ve Tepeli (2019) Türkçe eğitimi üzerine eylem araştırması yöntemiyle yapılmış çalışmalara yönelik yaptıkları incelemede çalışmalarda en fazla tercih edilen veri toplama aracının görüşme formu olduğunu tespit etmişlerdir. Demir, Yıldız ve Peler (2021) Türkçe öğretiminde nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerdeki eğilimlerin tespitine yönelik yaptıkları çalışmada, en fazla tercih edilen veri toplama araçlarının ölçekler olduğu belirlemişlerdir. Topçu (2021) Türkçe eğitimi alanında yapılmış dijital öğrenme tezlerine yönelik yaptığı incelemede, veri toplama aracı olarak en fazla başarı testleri ile tutum, kaygı, öz yeterlik ölçeklerinin kullanıldığını belirlemiştir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin veri analiz tekniklerine göre dağılımının incelenmesi sonucunda, tezlerde ve makalelerde en fazla tercih edilen veri analiz tekniğinin nitel (içerik analizi, betimsel analiz vb.) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında örneklem büyüklüğü noktasında çalışma ile benzer sonuçlar elde edilen araştırmaların yanı sıra farklı sonuçlara ulaşan araştırmalar da mevcuttur. Dönmez ve Gündoğdu (2016), 2000-2016 yılları arasında Türkçe öğretim programları sahasında yayımlanan makale ve tezlerin içerik analizi çalışmasında en çok kullanılan veri analiz tekniklerinin ANOVA, içerik analizi olduğu sonucuna varmışlardır. Eyüp (2020), Türkçe öğretmenleri ile alakalı lisansüstü tezlerin eğilimlerine yönelik içerik analizinde en çok nicel kestirimsel analiz tekniğinin kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır. Biçer (2017) yabancılara Türkçe öğretimi alanında yayınlanan makaleler üzerine yapmış olduğu analiz çalışmasında en çok kullanılan veri analiz tekniğinin içerik analizi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mutlu (2018), makalelerin eğilimlerine yönelik yapmış olduğu çalışmada en çok kullanılan veri analiz tekniğinin içerik analizi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Demir, Yıldız ve Peler (2022) Türkçe öğretiminde nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanan tezlere yönelik yaptıkları çalışmada, çalışmalarda en fazla içerik analizinden yararlandığı ortaya konmuştur.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin ve makalelerin kaynak aralıklarına göre dağılımının incelenmesi sonucunda, makalelerde 0-30 kaynak aralığı, makalelerin ise 51-100 kaynak aralığında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Arık ve Türkmen (2009), eğitim bilimleri sahasında yayınlanan bilimsel dergilerde bulunan makalelere yönelik incelemede makalelerin ortalama 27 kaynaktan yararlandığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sonuç olarak 2016-2021 yılları arasında Türkçe öğretim programıyla alakalı olarak yayımlanan makale ve lisansüstü tezlerde, en fazla makale ve tezin yayınlandığı yılın 2019 olduğu, en fazla çalışmanın yapıldığı üniversitenin Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi olduğu, genellikle makalelerde tek yazarlı ve iki yazarlı çalışmaların yer aldığı, makalelerde araştırma makalesine tezlerde ise yüksek lisans tezinin çoğunlukta olduğu, makale ve tezlerde konu alanı olarak en çok program değerlendirmesi konu alanının yer aldığı, amaçlarına göre dağılımda makalelerde en fazla program incelemesi/değerlendirmesi olduğu tezlerde ise literatür/doküman incelemesinin amaçlandığı, en çok tercih edilen araştırma yönteminin nitel araştırma yöntemi olduğu,

örneklem büyüklüklerine göre en fazla tercih edilen aralığın 1-10 olduğu, veri toplama araçlarına göre en fazla kullanılan veri toplama aracının doküman incelemesi olduğu, veri analiz tekniklerinden en çok içerik analizi ve betimsel analiz tekniği kullanıldığı, kaynak aralıklarında makalelerde 0-30 aralığı; tezlerde ise 51-100 aralığında olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle araştırmacılara şu öneriler sunulabilir:

1-Yürütülen çalışmalarda nitel ve nicel araştırmaların sentezi durumunda olan karma araştırma yöntemleri daha fazla tercih edilmelidir. Nicel ve nitel unsurlar bir araya getirilerek çalışmalardan daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar elde edilebilir.

2-Çalışmaların örnekleme aralıkları genişletilebilir.

3-Programın işleyişine yönelik olarak sahada çalışan öğretmenler için uygun öğretim yöntem ve teknikleri sunulabilir.

4-Programın işleyişine yönelik olarak öğretmen görüşlerinin alındığı ve uygulama esnasında yaşanan sorunlarla alakalı çalışmalar yapılabilir.

5-Yapılan çalışmalarda Türkçe eğitimi bölümü öğrencilerine yönelik programa hâkim olmaları açısından çalışmalar yapılabilir ya da örneklem seçilirken kullanılabilir.

6-Örnek program tasarıları sunulabilir:

Yapılandırmacı yaklaşıma, çoklu zekâ kuramına, öğrenci merkezli eğitime ve bireysel farklılıkları temel alan yaklaşım ve modellerle harmanlanmış program tasarısı örneklerine yer verilebilir.

Programın dijital çağa ve uzaktan eğitime entegre edilmesine yönelik örnek tasarı programlar yapılabilir.

Programın daha etkili sonuçlar verebilmesi için öğrencilere yönelik kazanımlarla örtüşen, üst düzey düşünme becerilerini kullanabilecekleri, temel dil becerilerini geliştirebilecekleri etkinlik örneklerinin yer aldığı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akçay, A. ve Tunagür, M. (2017). Türkiye’de değerlerin tespitine yönelik yapılmış yüksek lisans tezleri üzerine bir içerik analizi. *EKEV Akademi Dergisi*, 71, 53-72.

Altunkeser, F. ve Coşkun, İ. (2018). 2009 ve 2015 Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV. International Primary Teacher Education Symposium (11-14 May 2016) IPTES 2016 Special Issue, 114-135.

Alver, M., Sancak, Ş., (2016). 2015 Türkçe dersi öğretim programı hakkında öğretmen/öğretmen aday ve öğretim elemanı görüşleri, *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(14) Summer 2016, p. 31-60.

Arı, G. (2017). Türkçe dersi öğretim programı’ndaki (Ortaokul) okuma kazanımlarının değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(4), 685-703.

- Arık, R. S. ve Türkmen, M. (2009). Eğitim bilimleri alanında yayımlanan bilimsel dergilerde yer alan makalelerin incelenmesi. I. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Arcagök, S. (2021). 2019 Türkçe dersi öğretim programı 6. sınıf kazanımlarının değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 589-602.
- Aslan, M. ve Atik, U. (2018). 2015 ve 2017 İlkokul Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(1), 528-547.
- Aydeniz, S. ve Haydaroğlu, M. (2021). Dört temel dil becerisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 200-216.
- Ayrancı, B. (2019). Türkiye’de yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımı alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi ve değerlendirilmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2), 446-454.
- Banaz, E., Maden, A. ve Ustabulut, M. Y. (2022). Türkiye’de eğitim-öğretim programları ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri (2010-2022 yılları). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 210-220.
- Batur, Z. ve Akdeniz, T. (2020). Değerler eğitimiyle ilgili yapılan tezler üzerine bir inceleme: Türkçe eğitimi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 1-11.
- Belet Boyacı, Ş. D. ve Güner Özer, M. (2019). öğrenmenin geleceği: 21. yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 708-738.
- Bıçer, N. (2017). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yayınlanan makaleler üzerine bir analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 236-247.
- Bıçak, N. ve Alver, M. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2480-2501.
- Boyacı, S. ve Demirkol, S. (2018). Türkçe eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(2), 512-531.
- Ceran, D., Aydın, M. ve Onarıcıoğlu, A. S. (2018). Okuma eğitimi üzerine yapılan tezlerde eğilimler: Bir içerik analizi çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 2377-239.
- Çalışkan, M. ve Serçe, H. (2018). Türkiye’de eğitim alanındaki eylem araştırması makaleleri: Bir içerik analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 57-79.
- Çerçi, A. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının (5, 6, 7, 8. Sınıf) yenilenen Bloom taksonomisi’ne göre incelenmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 6(2), 70-81.

- Demir, C. (2016). Türkçe eğitim-öğretim programları ve kişisel söz varlığı. *Milli Eğitim Dergisi*, 210, 141-161.
- Demir, T. T., Peler, M. ve Güler Yıldız, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerdeki eğilimler. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 4(2), 185-204.
- Demir, T. T., Güler Yıldız, A. ve Peler, M. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerdeki eğilimler. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 5(1), 59-82.
- Demir, T. T. ve Çalışkan, G. (2021). Türkçe eğitimi alanında nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan doktora tezlerindeki eğilimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 10(4), 1412-1429.
- Doğan, H. ve Tok, T. N. (2018). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında yayınlanan makalelerin incelenmesi: Eğitim ve Bilim Dergisi örneği. *Curr Res Educ*, 4(2), 94-109.
- Dönmez, B., ve Gündoğdu, K. (2016). 2000-2016 yılları arasında Türkçe öğretim programları alanında yayımlanan makale ve tezlerin analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 2109-2125.
- Erdem, D. (2011). Türkiye’de 2005-2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimleri dergilerindeki makalelerin bazı özellikler açısından incelenmesi: Betimsel bir analiz. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 140-147.
- Erol, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde söz varlığı ve sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme: 1981-2021 lisansüstü tezler. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 6 (1), 103-120.
- Eyüp, B. (2020). Türkçe öğretmenleri ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin eğilimleri: bir içerik analizi (2000-2019). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 536-558.
- Genç Ersoy, B. ve Ersoy, M. (2021). Teknoloji destekli Türkçe öğretimi üzerine yayınlanan makalelerin içerik analizi: ULAKBİM-TR Dizin örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 810-829.
- Gülen Canlı, M. ve Tepeli, P. D. Y. (2019). Ana dili ve yabancı dil olarak Türkçe eğitimi üzerine eylem araştırması yöntemiyle yapılmış çalışmaların sistematik olarak incelenmesi. *International Journal of Field Education*, 5(2), 30-54.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M.B. ve Taşgın, S. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güler, M. ve Mert, O. (2022). Türkçe eğitimi alanında yenilenmiş Bloom taksonomisini temel alarak yapılan akademik çalışmaların incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(35), 1089-1118.
- Kalaycı, N. ve Yıldırım, N. (2020). Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2009-2017-2019). *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 238-262.

- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Kemiksiz, Ö. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitapları üzerine yapılan araştırmaların eğilimleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Özel Sayısı*, 34-56.
- Kemiksiz, Ö. (2022). Türkçe öğretiminde kaygı üzerine yapılan çalışmaların eğilimleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 31-48.
- Koç, E. S. (2021). Türkçe dersi öğretim programları ile okuma becerileri öğretim programının uluslararası okuma yeterlikleri bağlamında incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(230), 169-193.
- Kurudayıoğlu, M. ve Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 483-496.
- Kurudayıoğlu, M. ve Soysal, T. (2020). 2018 Türkçe dersi öğretim programının dijital yetkinlik bakımından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 184-199.
- Maden, A. , Banaz, E. ve Gülen, D. (2022). Türkçe öğretiminde akademik başarı üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin eğilimleri. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 7(2), 577-589.
- Maden, S. (2021). Türkçe ders kitapları ile ilgili lisansüstü tezlerin eğilimleri: Bir içerik analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 30-45.
- Maden, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitapları ile ilgili lisansüstü tezlerin analizi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 90-102.
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56.
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Türkçe öğretimine yönelik hizmet için eğitim faaliyetleri üzerine bir inceleme (2001-2017 Arası). *Milli Eğitim Dergisi*, 50(229), 295-318.
- Miles, M., and Huberman, A. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Mutlu, H. H. (2018). Ana Dili Eğitimi Dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1196-1209.
- Önal, A. ve Maden, S. (2021). Türkçe eğitimi ile ilgili 2015-2019 yılları arası lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 929-941.
- Özçakmak, H. (2017). Türkçe eğitimi lisansüstü araştırmalarında yeni yönelimler (2011-2015). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(3), 1607-1618.

- Öngöz, S., Aydın, Ş. ve Aksoy, D. (2016). Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yapılan çoklu ortam konulu lisansüstü tezlerin eğilimleri. *Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Dergisi*, 5(1), 45-58.
- Sallabaş, F. ve Polat, T. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde teknoloji tabanlı konular üzerine yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 7(2), 183-212.
- Susar Kırmızı, F. ve Yurdakal, İ. (2019). Sınıf öğretmenlerinin 2018 Türkçe dersi öğretim programı'na ilişkin görüşleri. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 64-76.
- Şeref, İ. (2019). Türkçe öğretiminde şiir üzerine yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 335-350.
- Topçu, F. K. (2021). Türkçe eğitimi alanında yapılmış dijital öğrenme tezlerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9 (4), 1338-1359.
- Turan, L. , Sevim, O. ve Tunagür, M. (2018). Türkçe eğitimi alanında hazırlanan doktora tez özetlerine yönelik bir içerik analizi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2018(11), 29-44.
- Türkben, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2464-2479.
- Ustabulut, M. Y. (2021). Türkçe öğretiminde yansıtıcı düşünme uygulamalarına ilişkin araştırmaların eğilimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 10(3), 1089-1104.
- Voogt, H., and Roblin, N. P. (2010). *21st century skills discussion paper*. Twente University.
- Yeşilpınar Uyar, M. (2017). Eğitim programları ve öğretim alanına yönelik bir dergideki araştırmalara ilişkin içerik analizi: 2002-2015. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 1009-1024.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ANALYSIS OF ARTICLES AND THESES PUBLISHED ON TURKISH CURRICULUM BETWEEN 2016-2022

ABSTRACT

The education programs are constantly updated by the countries where the changes and developments in the world are learned. It evaluates various variables and study groups examining newly learned training programs. Studies in which these data are structured generally need to be determined and discussed. The aim of this study is to examine the general trends of the postgraduate theses and articles published in Turkish broadcasting programs between the years 2016-2022. In the research, criterion expenditure, one of the types of purposeful consumption, was used as a sampling. The first criterion of the research is the use of Turkish education programs in Turkish education, the second criterion is the publication of postgraduate theses and articles between 2016-2022, and the third criterion is the organs in the YÖK National Thesis Center, TR Directory, DergiPark, ResearchGate and Google Academic databases. The study object of the research consists of academic publications published in the field of education in Turkish until 25.01.2023, the basic building of the Turkish education computer home area. In the scanning carried out for the purpose, downloading on "Yök-Thesis" 49 graduate theses; On the other hand, 64 articles were found in the search made on "Tr Index, DergiPark, Researchgate and Google Scholar". Determined postgraduate theses and articles; The distribution according to years, authors' title, types of articles and theses, research approaches, data collection tools, sampling/study results, measurement sizes, data analysis techniques, aims, subject contents, resource requirements and universities were subjected to content analysis. The analyzes carried out showed that surgical studies for English curricula were concentrated in 2019 and 2021, the most postgraduate thesis studies were conducted at Muğla Sıtkı Koçman University, the articles were mostly prepared with one or two authors, and the articles were generally research articles; It has been concluded that the theses are master's theses, weak scientific calculations as a subject area are generally related to the subject of program evaluation, when the distribution of scientific studies according to their purpose is examined, it has the purpose of program review / evaluation, and the most frequently chosen research method in articles and theses is the qualitative research method. . Various suggestions are presented for new studies to be prepared based on the results of the research.

Keywords: Turkish teaching program, theses, aticle, content analysis.

Makale Künyesi (Araştırma): Karataş Ülger, E. (2023). "Silindir Şapka Giyen Köylü" öyküsünü şapka devrimi ve beden temsilleri üzerinden okumak. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 457-483.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1264945>

“SİLİNDİR ŞAPKA GİYEN KÖYLÜ” ÖYKÜSÜNÜ ŞAPKA DEVİRİMİ VE BEDEN TEMSİLLERİ ÜZERİNDEN OKUMAK

Evren KARATAŞ ÜLGER¹

ÖZET

Beden; ruhun yurdu, usun evidir. Toplumsal yaşamda beden, kimlik örüntüleri ve ideolojinin sembolleştirildiği bir vitrine dönüşür ve kamusallaşır. Beden, bu işlevi nedeniyle insanlık tarihi boyunca iktidar aygıtları tarafından nesneleştirilmiş, kuşatılmış, denetlenmiş ve kıyafet aracılığıyla biçimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde Sultan II. Mahmut Dönemi’nden başlanarak kıyafet merkezli yenileşme çalışmaları gözlemlenmiş ve devlet memurlarının fes giymeleri zorunlu kılınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti Müslüman ve gayrimüslim halkın kılık kıyafet bakımından benzeşmemeleri için zaman zaman farklı kararlar almıştır. Beden-iktidar ilişkilerinin Türkiye ölçeğindeki en dikkate değer örneği Şapka Devrimi’dir. Modernleşme çabaları Türkiye’de “şapka” ile sembolize edilmiş ve Cumhuriyet devrimlerinin temel amacı olan medeni toplumlar nezdine yükselme niyeti, kılık kıyafet düzenlemesi ile görünür kılınmıştır. Şapka Devrimi erkek memurlarla sınırlı kalmış, kadın bedeni üzerinden herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır. Ancak ülkenin genel atmosferine uygun olarak, Şapka Devrimi’nin Türk aydınının, basın, mülki ve yerel idarecilerin gayretleriyle halk tarafından da benimsenmesine gayret edilmiştir. Tüm devrim faaliyetlerinde olduğu gibi Şapka Devrimi’nde de karşıt görüşler ortaya çıkmış ülke çapında devrim aleyhinde sesler yükselmiştir. Bu çalışmada, Şapka Devrimi, toplumsal reflekslerin güvenilir ve hızlı şekilde yansıdığı bir alan olan edebî metinler üzerinden okunmaya çalışılmış ve örneklem olarak Sadri (Etem) Ertem’in “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsü seçilmiştir. Toplumcu-gerçekçi çizgide bir edebiyat anlayışına sahip olan Sadri Ertem, öyküde Şapka Devrimi’nin halka neden ulaşamadığını ironik bir dille ve trajikomik sahneler eşliğinde anlatır. Çalışmada, Kılık Kıyafet/Şapka Devrimi’nin halkın temel ihtiyaçları karşılanmadan ve halk bilinçlendirilmeden yapılan erken bir eylem olduğu, devrimler konusunda halka rehberlik etmesi gereken aydın kitlenin halkın gerçek gündeminden uzak kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, doküman tarama ve betimsel analiz yöntemiyle oluşturulmuş, veriler içerik analizine tâbi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Beden, şapka devrimi, Türkiye Cumhuriyeti, Türk edebiyatında öykü, Sadri (Etem) Ertem.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Dr. Öğrt. Üyesi. ekaratas@cumhuriyet.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6598-5080>

GİRİŞ

Kıyafet, kimlik temsillerinin oluşumundaki başat öğelerdendir. Toplumsal kimlikten tutalım da bireysel kimliğe kadar kıyafet ve beden etnik, kültürel, dinî, tarihî, sosyolojik, coğrafi, ekonomik bağlamda birçok anlama işaret ettiği bir gerçektir. İnsanlık tarihi en başta doğum, ölüm, ergenlik, evlenme gibi geçiş dönemlerine ait farklı beden ve kıyafet temsillerini zorunlu kılmış, cinsiyet ve statü başta olmak üzere birçok kimlik özelliğinin kıyafet ve bedenle sembolize edilmesi zorunlu kılınmıştır. Kimi zaman kimlik örüntülerinin temsili birbirlerine yaklaştığında toplum hemen ikaz sirenlerini çalmış ve ayrımı kuvvetle vurgulamıştır. Bu nedenle insanlık tarihi açısından ne beden sadece bedendir ne de giyim nesnelere sadece birer giyim gerecidir. Hepsinin altında metinlerarası birçok derin anlam yatar (Sezer Arıç, 2007, s. xiv, Abalı, 2009, s. 209; Yağcı, 2015, s. 150; Okumuş, 2015, s. 40-47). Bu durumun en iyi örneği Osmanlı Devleti Dönemi’nde “moda” olan kıyafetlere gösterilen tepkidir:

“18. yüzyılın başından itibaren yeni kıyafetler ve moda ya dine ve genel ahlâka uygun olmadığı ya israf anlamına gelen ekonomik sebeplerden ötürü ya da tebaa arasında kıyafete dayalı çeşitlilik düzenini bozduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Bu yasakların geri planında, modanın yerleşik düzeni, ahlak ve teamülleri derinden sarsacağı endişesinin yattığı açıktır” (Barbarosoğlu, 2017, s. 125).

Turner bedeni doğa ve kültürün kesişim noktası olarak tanımlar ve bedenin çağlar boyunca siyasi mücadelelerin merkezinde durduğunu iddia eder. Öyle ki ideolojiler bireyleri beden açısından da denetim altında tutmak isterler. Ayrık olan hemen ayıklanır. Turner’e göre ise modern toplumlarda beden dört amaca hizmet etmesi için dönüştürülür. Bunlar “yeniden üretim (reproduction), sınırlama (restrain), düzenleme (regulation) ve temsiliyet (representation)”tir (2019, s. 82-99). Foucault da bedenin politik amaçlarla yönlendirilmesine atıfta bulunarak bedenlerin ıslah, itaat, verimli kullanım, nüfusun düzenlenmesi ve yeniden üretim gibi alanlarda ideolojik kısıtlamalara maruz bırakıldığını vurgular (2007, s. 39-45).

Başlangıçta doğadan korunma amaçlı örtünmeyle başlayan giyinme edimi, insanoğlu için zamanla ihtiyaç olmaktan çıkmış estetik görünümün de bir parçası olmuştur. Kapitalist sistemle birlikte beden modayla biçimlenen dünyada reklamların bir nesnesi durumuna indirgenerek bir tüketim aracı olarak horlanmıştır (Kuruoğlu, 2018, s. 1). “Beden, mikro düzeyden makro düzeye kadar hangi ölçekte incelenirse incelenir, neticede “yönetim”e konu alan bir nesnedir. Bedeni, mikro düzeyde bireyin kendisi, meso düzeyde bireyin ait olduğu grup, makro düzeyde işse bireyin yurttaşı olduğu devlet yönetir ve denetler” (Canatan, s. 2016, 64).

Bedene çağlar boyunca yüklenen anlamı Gültekin Akçay şöyle özetler:

“İlkel toplumlarda genel olarak beden, ekonomik ve toplumsal faydayla değer kazanmış, doğrudan doğruya bir üretkenlik alanı olarak kodlanmıştır. Antik çağa gelindiğinde beden, akıl tarafından ehlileştirilmesi gereken dürtüsel bir belirsizlik kaynağıdır. Orta Çağ’da, beden, genel olarak kirle, günahla, dünyevi şehvetle, arzularla, sapkınlıkla tanımlanmıştır. Yeni Çağ’da beden algılaması cinsiyetlendirilmiş bedendir. Bu düşüncede etkenlik, kültür, düşünme, öznel, zihin, ideal ve aşkın olan erkek cinsinin temel özellikleri olarak saptanırken; duygu, duygusallık, muhakeme zayıflığı, edilgenlik,

düzensizlik, doğa, basiretsizlik vb. nitelikler genel olarak kadınsılığa atfedilmiştir. Modernizm ise bedeni çeşitli stratejiler aracılığıyla toplumsal bedenin bir bileşeni yapma uğraşında olmuştur” (2018, s. 20).

Dinî açıdan beden, ruh beden ikiliği içerisinde değerlendirilmiş ve ruh ölümsüzlüğü nedeniyle öncelenmişse de beden ilahi açıdan dokunulmaz olarak değer görmüştür. Zira beden yaratıcının mükemmel bir biçimde tasarladığı bir yapıdır. Bu nedenle de beden üzerindeki uygulamalar tıbbi gerekçelerle bile olsa sınırlandırılmıştır. Ancak beden cinsellik başta olmak üzere insanı baştan çıkararak haz ve zevklerin de kaynağı olduğundan denetlenmesi gereken bir nesne olarak da değerlendirilmiştir. Kısacası ilahi açıdan beden hem kutsaldır hem de bireyi günaha sevk eden potansiyel bir araçtır ve denetlenmelidir (Kuruoğlu, 2018, s. 6-8; Canatan, 2016, s. 87-88). Bedeni denetlemenin en belirgin örneği ise kıyafettir. Cumhuriyet Dönemi’nde Şapka Devrimi ile hem iktidarın beden politikaları resmî bir kayıt altına alınmış hem de bu yolla modernleşmenin biçimsel bir görünümü sunulmaya niyet edilmiştir. Ancak bu niyet geçmişten günümüze çok tartışılan bir örnek olmuş ve edebî alanda da farklı ürünlerle kendine yer bulmuştur.

1. ŞAPKA DEVRİMİNE GİDEN YOLUN DÖNEMEÇLERİ: BÖRK, SARIK, FES, KALPAK VE ŞAPKA

1.1. Börk ve Sarık

Kaşgarlı Mahmud’un *Divan-ı Lüğati’t Türk* adlı eserinde yer verdiği “Başsız börk olmaz, tatsız Türk olmaz”, atasözünde başlığın Türklerin ayırıcı özelliği olduğu yüzyıllar öncesinden belgelenmiş durumdadır. Atasözünde geçen “tatsız” ifadesi ise Türk olmayan milletleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla börk giymek Türk olmanın alâmet-i fârikalarından biri olarak kabul görmüştür (Abalı, 2009, s. 169). Kaşgarlı Mahmud’tan günümüze kadar geçen süreçte börkle başlayan başlık giyme macerası tarihsel seyirde sarık, fes, kalpak ve şapka olmak üzere önemli aşamalardan geçmiş ve her bir aşama oldukça sert tartışmalar eşliğinde aşılmıştır. O nedenle denilebilir ki Türkler için başlık sadece bir giyinme ögesi olmanın dışında değişen, dönüşen kültür ve medeniyet hamlelerinin göstergesi hâline gelmiştir. Türkler için başlık aynı zamanda farklı Türk boylarına isim verme noktasında da ayırıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Abalı’nın da belirttiği gibi Türkler arasında papak, kalpak, börk gibi isim almış kabile ve boylara rastlanmaktadır. Karapapak boyu bu adlandırmaya örnek teşkil etmektedir (Abalı, 2009, s. 169).

Osmanlı egemenliği döneminde ise özellikle mezar taşlarına kazınmış sarık biçimlerinden ölen kimsenin mesleği, ailesi, eğitim durumu gibi pek çok kimlik bileşeni hakkında bilgi almak mümkündür. Bu dönem mezarlıklarda Horasanî, Selimî, Kalafat, Kafesî Mu’akkad, Örfî, Yusufî, Mücevveze, Kallavî, Kâtibî, Civankaşî adlarıyla anılan düz ve burma sarıklar sıkça görülür. Çatal, Çifte Çatal, Dağdağan ve Zaimî ise Osmanlı coğrafyasında görülen sarık sarma biçimlerine verilen adlardır. Osmanlı Devleti’nin özellikle doğu bölgelerinde ise baş giysilerinin kişilerin ırk, inanç ve siyasal düşüncelerini tanıtmakta önemli bir araç olduğu bilinmektedir (Gentizon, 1983, 82-86; Şehsuvaroğlu, 2005, s. 228; Aktaran: Gahramanlı, 2020, 339; Abalı, 2009, s. 170-172)

Osmanlı döneminde baş giysileri konusundaki ilginç olaylardan biri de Çeşme Deniz Savaşı sırasında yaşanmıştır. Gentizon’un naklettiğine göre bu savaşta Osmanlı askerlerinin giydiği başlıkların yüksekliği nedeniyle askerler uzaktan kolayca fark edilmişler ve hedef hâline gelmişlerdir. Yine 1740 yılında Türk Topçu Birlikleri’ni yeniden düzenlemek üzere görevlendirilen Şövalye Bonneval askerlerin giyimlerinin ve özellikle de kavuklarının onların rahat hareket etmelerini engellediğini rapor etmiştir (Gentizon, 1983, s. 86).

1.2. Fes

Başlık serüveninde sarık ve kavuktan sonra benimsenen ve o dönemde birçok tartışmaya neden olan bir başka baş giysisi ise festir. Püsküllü olan bu başlık, ilk kez Kuzey Afrika ülkesi Fas’ta üretildiği ve giyilmeye başlandığı için “fes” biçiminde tanımlanmıştır. Fas dışında Cezayir, Tunus gibi diğer Kuzey Afrika ülkelerinde de hızla yayılan ve özellikle denizciler tarafından tercih edilen fesler zamanla “Barbar” adı verilen deniz korsanları tarafından da 16. ve 17. yüzyıl boyunca giyilmiş ve bir nevi denizcilik temsili olarak da değer görmüştür (Şehsuvaroğlu, 2005, s. 228; Aktaran: Gahramanlı, 2020, s. 340-341, Gentizon, 1983, s. 89). Ateş’in belirttiğine göre Osmanlı topraklarına ilk kez II. Mahmut Dönemi’nde gelmiş olan fesi ilk giyenler de yine denizcilik sınıfından olan kalyoncu neferleri olmuştur (2003, s. 376). Osmanlı Devleti’nde fes kullanıldığı dönemlere, kullanım biçimlerine ve amaçlarına göre farklı adlandırmalara tâbi tutulmuştur:

“Fesler kullandıkları dönemlerin hükümdarlarına göre Mahmudiye, Mecidiye, Aziziye, Hamidiye gibi isimlerle anılmışlardır. Ayrıca fes giyiliş biçimine göre de farklı iletişim unsurları içerirdi. Fesler değişik şekillerde; eğri, kaş üstüne kadar eğik, bazıları yan, bazıları da arkaya doğru vaziyette giyilirdi. Bu giyiliş tarzları sahiplerinin efendiliğine, babayanılığına ya da külhanbeyliğine hükmederdi”. (Şehsuvaroğlu, 2005, s. 228; Aktaran: Gahramanlı, 2020, s. 340).

Taner Ay ise fesin kalıplarının sıfır ile başlayıp 16 numaraya kadar olduğunu, Mecidiye, Aziziye ve Hamidiye dışında Zuhaf, Fino, Darbeyoğlu, Efendi, İzmir gibi farklı adlarla anılan, farklı formlarda fesler de olduğunu aktarır. Ayrıca Ahmet Rasim fesin sadece şekline göre değil durumuna göre de farklı adlarla anıldığını belirtir: ‘İslanıp bozulmuşlara “Limon Kabuğu”, hazır kalıba çekilmişlere “Saksı Dibi”, yassı ve başa tamamen geçmişe “Tablakâr”, hafiyelerin kullandıklarına da “Nar Çiçeği” denirdi’ diye belirtmiştir (Aktaran: Ay, 2021, s. 123).

Fesin ortaya çıkışıyla ilgili Berkes farklı bir iddiada bulunmakta ve fesin Avrupa kökenli bir baş giysisi olduğunu belirtmektedir. Berkes’e göre fes ilk kez Fransız Devrimi öncesinde Avrupa’da ortaya çıkmış ve devrim günlerinde daha çok tercih edilen bir başlık olmuştur. Dalmaçya’dan İtalya ve Fransa’ya, oradan da Kuzey Afrika’ya intikal eden fes Berkes’e göre İslam dünyasıyla ilgisi olmayan bir giyinme gereciyken ilginç şekilde Osmanlı Devleti’nin son döneminde Müslüman Osmanlı olmanın bir simgesi hâline gelmiştir. Bir yüzyıl önce fes giymeyi din karışıklığı olarak görenler bir yüzyıl sonra, bu kez de fesi başlarından çıkarmayı aynı şekilde algılamışlar, ifrat ve tefrit noktasına gelmişlerdir. Aslında fes reformist II. Mahmut tarafından kafalara giydirilen, yine reformist Atatürk tarafından kafalardan çıkarılan bir sembole dönüşerek kutsallaştırılmıştır

(Berkes, 2019, s. 197). Gentizon da benzer bir tespitte bulunmakta ve “1830’da halkın çoğunluğunca nefret edilen bir eşya, imparatorluğun son zamanında tutucu Müslümanlar için aksine bir bağlılık, bir bayrak anlamı kazandı” demektedir. (1983, s. 91).

Osmanlı Devleti Dönemi’nde sıklıkla Müslüman halk ile gayrimüslim tebaanın gündelik yaşamda birbirlerinden ayırt edilebilmeleri için küçük ölçekli kıyafet düzenlemeleri yapılmıştır. Aslında bu yaklaşım Hz. Muhammed Dönemi’nden itibaren Müslümanların diğer inanç gruplarından ayrılabilmesi için başlatılmış bir eğilime dayanmaktadır. Bu nedenle devlet özellikle Müslüman olmayan halkın baş giysilerinden tutalım da “elbiselerin rengine ve kumaşın kalitesine, ayağına giydiği ayakkabısına varana kadar düzenleyen fermanlar yayınlamıştır” (Yağcı, 2015, s. 154). Hatta bu dönemde sonradan İslamiyet’i kabul edenlerin Müslüman giyimine uygun kıyafetler alabilmeleri amacıyla bir tür ödül olarak “Kisve bahası” adı verilen bir ödenek de verilmeye başlanmıştır (Minkov, 2004, Aktaran: Yağcı, 2015, s. 151).

Fes II. Mahmut tarafından askerî ve ekonomik gerekçelerle kıyafet devrimin bir parçası olarak bizzat kendisi tarafından giyilmiş, II. Mahmud’un fesli, pantolonlu ve pelerinli bu yeni görünümünü içeren resimleri özendirici olması bakımından devlet dairelerine de asılmıştır. Bu dönemde fes, İslamiyet’in sembolü olarak başta din adamlarının giydiği kavuk ve sarığın alternatifi olarak görülmüş ve birçok muhalif görüşe de neden olmuştur. Hatta II. Mahmud bu hamlesi nedeniyle “Gavur Padişah” olarak anılmaya başlanmıştır (Abalı, 2009, s. 156). Gentizon’un aktardığına göre bu dönemde özellikle bazı kışkırtmaların da etkisiyle Arnavutluk, Makedonya, Bosna ve Bağdat’ta fes giymeye karşılık ayaklanmalar başlamış, hatta İstanbul’da bile bir ayaklanma baş göstermiş ve padişah fese karşı olan ayaklanmacılar tarafından taşlanmıştır (Gentizon, 1983, s. 88).

“Fes artık reformun simgesiydi. Başını korumaktan başka hiçbir özelliği olmadığı gibi dinî bir niteliği de olmayan fes, İslam’ın, muhafazakârların ve yenilik karşıtlarının sembolü haline geldi. Osmanlı yaşamında kabul görmesi zaman alan fes, Osmanlı’da din, mezhep, kültür ve sosyal sınıfların simgesi olarak görülmeye, bir saygınlık aracı olarak kullanılmaya ve benimsenmeye başladı” (Özdemir, 2007, s. 10).

Fesin kullanımdan kaldırılmasıyla ilgili ilk denemeler de yine askerî gerekçelerle olmuş ancak tıpkı ilk giymeye başlandığı dönemdeki gibi kaldırılması da tartışmalara yol açmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında fes askerleri güneşten koruyamadığı için kaldırılmış ve yerine “kabalak” adı verilen daha koruyucu bir başlık oluşturulmuş ancak bu durum yine muhalif kesimlerin tepkisini çekmiştir. Bu tartışmalar Millî Mücadele yıllarında fesin yerine daha millî bulunan kalpağın giymeye başlanmasıyla farklı bir boyuta taşınmıştır (Ateş, 2003, s. 376). Fes Türk coğrafyasından silinmeye başlandığı dönemde ilginç bir biçimde Parisli kadınlar arasında moda olmuş ve püsküllü fesler Paris’te kadın başlığı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özer, 2009, s. 372).

Kılık kıyafet konusunda kanun hükmünde ilk düzenlemelerin yapıldığı II. Mahmud Dönemi’nde kıyafet ve fes giyme yasaları memurlar ve askerî personelle sınırlı tutulmuş, halk bu kanuna uymak konusunda serbest bırakılmıştır. Bu nedenle o günlerden günümüze ulaşan “başıbozuk” ifadesi de buradan türemiş ve kanuna uymak zorunda olmayan ve istediği başlığı giymekte özgür olan halk anlamında başıbozuk deyimini

kullanılmıştır (Özer, 2009, s. 373; Karal, 1983; Aktaran Sezer Arıĝ, 2007, s. 21). Osmanlı Devleti yapılan düzenlemelerde temel ölçü olarak, yeni kıyafetlerin biraz Şarklı, biraz Garplı bir görünüme sahip bir sentez unsurunu barındırmasını sağlamak istemiştir. (Gahramanlı, 2020, s. 38-39).

Reşat Kasaba ise yenileşmenin bireyin bedeni ve davranışları üzerinden başlatılması örneğinin sadece Osmanlı Devleti’ne özgü olmadığını benzer yaklaşımların kökeninin aslında Rus Çarı Büyük Petro’dan esinlendiğini, bu konudaki en büyük modelin ise Fransa’dan çıktığını belirtir: “Pantolon, yakasız gömlek, kısa ceket, potin ve özgürlük şapkasından oluşan” özgün bir giyim “örnek devrimci” tarzıyla ilişkilendirilmiş, Jakobenlerin gözündeki, dar pantolon, yelek ve pudralı peruğun oluşturduğu eski üniformadan daha üstün tutulmuştu. Birçok Osmanlı, Jöntürk ve Kemalist liderin kafasında da insanların dış görünümü, caddelerin temizliği, kurumların türü ve niteliği gibi biçimsel değişimin unsurları modernleşme ile eşanlamlıydı (1998, s. 20-21).

Gentizon, fesin aslında Türkler için bir medeniyet dairesinden diğerine geçilirken kullanılan bir nevi geçiş sembolü olduğunu ve Mustafa Kemal Atatürk’ün Batılı normlara bağlı Cumhuriyet rejimine halka alıştırmada ona kolaylık sağladığını belirtir: “Fes ‘sonuç olarak kavuk ile şapka arasında bir geçiş, bir uzlaşma aracı olmaktan başka bir şey değildi. Bu niteliği ile fes, denilebilir ki geleceği sağladı ve Mustafa Kemal’in büyük reformuna imkân sağladı” (1983, s. 92).

S. Dilek Yalçın Çelik, Mengen örneğinden hareketle fesin Türk kadın giyimindeki yerine değinmiştir. Anadolu’da fes kadınların toplum içindeki konumunu, statüsünü ve yaşını belirten önemli göstergelerden biridir. Genç kızların fes giymesi söz konusu değildir ve evlilik ile artık fes giymeye başlayan kadın bu aksesuarı ömrünün sonuna kadar takmaya devam eder. Özellikle düğün, bayram gibi önemli toplumsal kutlamalarda fes giyilmesi zaruri iken kadınlar yaşlandıkça feslerindeki altınları ve süslemeleri çıkarıp daha sade bir kullanım tercih ederler (2015, s. 11).

1.3. Kalpak

Millî Mücadele yıllarında ise kalpak adeta direnişin bir sembolü haline gelmiş ve Kuvâ-yı Millîye hareketini destekleyenler başta olmak üzere Millî Mücadeleye destek olanlar fesi çıkarıp yerine kalpak giymeye başlamışlardır. Kalpak özellikle Anadolu direnişinin simgesi olarak İstanbul’dan önce Anadolu’da yaygınlık kazanmıştır. Bir süre sonra 29 Nisan 1920’de Bursa milletvekili Emin Bey ile Sinop Milletvekili Şevket Bey birlikte hazırladıkları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sundukları bir önerge ile “Adalı Rumları taklit ederek giyilmiş olan gayri millî başlık olan fes yerine Millî Mücadele ruhunu daha iyi temsil eden kalpağın giyilmesinin” uygun olacağını belirtmişlerdir. Bu önergede kalpağın kullanımıyla her yıl fes temini için yabancı ülkelere aktarılan kırk milyon liranın da yurttan kalmasının sağlanacağı vurgulanarak fes-kalpak tartışmasının ekonomik yarar boyutu da ele alınmıştır (Sezer Arıĝ, 2007, s. 51). Fes-kalpak tartışması, ya da o dönemdeki adıyla fes-Enveriye tartışması çerçevesinde mecliste milletvekilleri arasında yumruk yumruğa kavgalar çıkmış ve meselenin sadece bir başlık meselesi olmadığı, başlığın temsil ettiği bir ideoloji meselesi olduğu savunulmuştur (Berkes, 2019, s. 547).

Bu dönemi beden temsilleri ve kılık kıyafet konusunda en iyi özetleyen ise Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının 19 Mayıs 1919 tarihinde Millî Mücadeleyi başlatmak üzere Samsun’a ulaştıklarında onları karşılayan halkı gözlemleyen, bir İngiliz subayının şu sözleridir:

“Karşılamaya gelen halkın kiminin başında fes, kiminde kalpak, kiminde sarık... Kimi başına bir bez parçası bağlamış... Kiminin sırtında aba, kiminde cepken, kiminde ceket, kiminde yelek... Kiminin bacağına şalvar, kiminde pantolon, kiminde uzun beyaz külot... Kimin ayağında çarık, kiminde yemeni, kiminde iskarpin, kiminde fotin... Demek ki bunlar henüz bir ulus değil!” (Turan, 1995, s. 181).

Kalpaktan sonra en uzun ve çetin tartışmaların şapka ve Şapka Devrimi konusunda yaşandığı görülür.

2. ŞAPKA DEVRİMİ NASIL YAPILDI?

2.1. Şapka Devrimine Doğru

Resmî Gazetede 1925 yılında yayınlanan genelgeye göre şapka ve muadili baş giysileri şu şekilde tanımlanmış ve kullanım alanları da belirlenmiştir:

“Şapka türlerinden kep; çoğunlukla deniz seyahatlerinde ve mektep çocukları tarafından, kasket; seyahat, otomobil gezintilerinde ve bilhassa rüzgârlı sporlarda kullanılır, Hasır şapka; yaz mevsimi elbiselerle. Panama; yazlık bir serpuştur, Yumuşak şapka; fotr dahi denilir, redingot ve frak ile giyilmez, Melen; kavuna benzemesinden dolayı Fransızca kavunun karşılığı melon diye adlandırılmıştır. Ya siyahtır ya da açık kumaş rengindedir. Redingot ve frak ile giyilmez, Silindir şapka; resmi merasimlerde giyilen, parlaktır tüylü olduğu için temizliği zordur, Bere; soğuk memleketlerde giyilen çuhadan başlıktır, Kolonyal; İngiliz şapkası da denilir. Mantardan mamul ve hafiftir sıcak memleketler için yapılmıştır” (Resmî Gazete, 12 Eylül 1341 /1925).

Aslında Çapa’ya göre bugün “Şapka Devrimi” olarak genel kabul gören Kılık Kıyafet Kanunu’ndan önce, 19. yüzyıl boyunca Türk aydını için şapka medeni dünyanın bir tür göstergesi olarak ilgi çekmiş ve özellikle Batı’ya ilk seyahatlerini gerçekleştiren hatırı sayılır sayıdaki Türk aydını İstanbul’dan ayrıldıktan sonra mola verdikleri ilk duraklarda başlarındaki fesi çıkararak şapka alma ihtiyacı hissetmişlerdir (1996, s. 23). Bu görüşü, bu yılları tecrübe etmiş birçok yazarın anılarından örneklerle desteklemek mümkündür. Örneğin Abdülhak Hamit Tarhan, Sultan Abdülhamit döneminde gönderildiği sürgün sırasında tanıştığı ve giymeye alıştığı şapkayı, Kılık Kıyafet Devrimi’nden sonra da ilk giyenlerden biri olmuş, hatta Mustafa Kemal Atatürk’e bu yeni reform girişimi için bir teşekkür telgrafı da çekmiştir (Gentizon, 1983, s. 98).

Yahya Kemal Beyatlı ise *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım* adlı anı kitabında Paris’e yaptığı ilk seyahat sırasında bindiği vapurun ilk mola yeri olan Patras şehrinde edindiği ilk şapkasının hikâyesini şöyle anlatır: “Şapka giymeğe çok heveskârdım. Marsilya’yı beklemeden orada pahalı ve kötü bir hasır şapka almağa karar verdim ve aldım.” (2012, s. 84). Beyatlı Paris’te geçirdiği dokuz yılın ardından İstanbul’a döndüğünde de tam tersi bir girişimde bulunarak vapurdan iner inmez öze döndüğünü aktarır: “Önce başıma göre bir fes satın almaya gittim” (2012, s. 126). Benzer bir bilgiye de Necip Fazıl Kısakürek’in gençlik anılarında rastlarız. Şapka Devrimi’nden bir yıl önce

Maarif Vekâleti'nin yurt dışına öğrenci göndermek üzere açtığı sınavı kazanarak Fransa'nın Sorbon Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde okumaya hak kazanan genç şair, Fransa'ya gideceği Bormida isimli gemiye ulaşmak üzere bindiği sandalda başındaki fesi çıkarıp İstanbul Boğazı'nın sularına fırlatmış ve bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Fesini başından çıkarıp sulara fırlattı. Fes şimdi sulara, boğulan adamın su yüzünde tek nişanesi, dikine yüzüyor. Kim mi Avrupa'ya gidişinin daha ilk basamağında fesini hakaretle denize atan bu züppe? Dört yıl sonrasında birkaç çizgisini seyrettiğimiz Genç Şair, O ki, olmanın ne demek olduğunu anlamaya başlayacağı 1934'ten sonra başına bir daha şapka geçirmeyecek, şapkaya içi necaset dolu bir lenger gözüyle bakacaktır” (Kısakürek, 1994, s. 24).

Şapka başta olmak üzere Batı tarzı giyimle başlayan gündelik yaşam pratiklerine en yoğun ilginin gösterildiği süreç şüphesiz Tanzimat Dönemi olmuştur. Tanzimat romanlarında bu açıdan yapılacak yüzeysel bir okuma bile Batılı giyim kuşama yönelik ilginin ne kadar yoğun olduğunu ortaya koyacaktır. Bu dönemde romanların dışında gazetelerde görülen karikatürlerde ve reklamlarda da Batılı giyim kuşam pratiklerine yönelik yoğun göndermeler vardır. Bu durumu Abalı şöyle açıklar:

“Frenk usulüne uygun giyim ve yaşam tarzı Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'nın merakını cezbetmiştir. Daha Cumhuriyet öncesi yayınlanan karikatür dergilerinde sedir, çubuk ve mes ayakkabılar ‘barbarlık alameti’ sıkma belli, balon etekli elbise, melon şapka, baston, masa ve Fransızca gramer kitabı ise ‘Medeniyet edevati’ adı altında geçmekte ve değişen yaşam ve giyim tarzının yönünü belli etmektedir” (2009, s. 155).

Çil, Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre başlatılan ve özellikle bedeni hedef alan devrimlerin temelinde beden dinç ve çağdaş, bilinç olarak da uyanık ve aydın bir ulus yaratma amacı taşıdığını belirtir (2017, s. 122). Zaten Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılının Ağustos ayında yurt gezileriyle halkın nabzını yoklayarak ve onları yeni görünüme ısındırarak başlattığı Kılık Kıyafet Devrimi'ni 25 Kasım 1925 tarihinde nihayete erdirene kadar yaptığı tüm konuşmalarda Türk milletinin bir ulus olabilmesi için her yönden bir birlik içinde bulunması gerektiğini ve uygar bir dünyanın üyesi olabilmek için bunun kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün 25 Ağustos 1925 tarihli konuşması ile 27 Ağustos 1925 günü İnebolu Türk Ocağı'nda halka hitap ettiği konuşmasında yer alan şu sözler bu durumu destekler niteliktedir:

“Çok acılar çektik. Bunun nedeni dünyanın durumunu anlamayışımızdır. Düşüncemiz, anlayışımız tepeden tırnağa kadar uygar olacaktır. (...). Millet açıkça bilmelidir, uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki onlara ilgisiz kalanları yakar, yok eder. İçinde bulunduğumuz uygar ailede layık olduğumuz yeri bulacak, onu koruyacak ve yükselteceğiz. Kolay geçim, mutluluk ve insanlık bundadır. (...) Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı uygardır. Tarihte uygardır, gerçekte uygardır. (...) ‘Uygarım’ diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatı ile yaşayış tarzı ile uygar olduğunu göstermek zorundadır. Özetle, uygarım diyen Türkiye'nin gerçekten uygar halk, baştan aşağı dış görünüşü ile de uygar ve ileri insanlar olduğunu göstermek zorundadır” (Goloğlu, 2009, s. 155-157).

2.2. Şapka Devrimi'nin İlanı²

İşte Atatürk'ün Çankırı, İnebolu ve Kastamonu'yu kapsayan ve amacı kılık kıyafet kanununu çıkarmadan önce halkı bu düşünceye ısındırma olan yurt gezisinde, halk şapka sözcüğünü ilk olarak Atatürk'ün ağzından duyacaktır. Bu sırada Atatürk'ün elinde Panama tipi bir şapka bulunmaktadır ve başı geleneklerin aksine açıktır: “Uygarca ve uluslararası kılık, bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kılıktır. Onu giyineceğiz. Ayakta iskarpin ya da fotin, bacakta pantolon, vücutta yelek, gömlek, kırat, yakalık, ceket ve bunların tabii tamamlayıcısı olarak başta güneşten koruyucu kenarlı başlık (şems siperli serpuş). Açık söylemek isterim, bu başlığın adına şapka denir.” (Goloğlu, 2009, s. 154-157-158). Lewis Atatürk'ün İnebolu ve Kastamonu'yu kapsayan yurt gezilerinde şapkayı ön plana çıkararak “geleneğe kıyafet üzerinden ilk hücumunu gerçekleştirdiğini ve böylece hilafetin kaldırılmasıyla başlatılan sürecin en sarsıcı hamlesini yaptığını belirtir (2018, s. 360-361).

Atatürk'ün yurt gezileri esnasında şapkayı bizzat kendisi giyerek halka tanıttığından kısa bir süre sonra Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşları Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne “Şapka İktisası” başlıklı kanun teklifini iletmışlerdir. Bu kanun teklifine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi mensupları başta olmak üzere tüm memurların şapka giymelerinin zorunlu kılınması isteniyordu. Buna gerekçe olarak da ilgili teklif metninde şu cümlelere yer veriliyordu:

“Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş uygar uluslararası bir marka niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gereği belirmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek suretiyle herkese örnek olduğundan bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz”

Bu kanun teklifinin peşi sıra Bursa Milletvekili Nureddin Paşa ise bu kanun teklifinin reddedilmesi için önerge sunmuştur (Goloğlu, 2009, s. 167-168).

Tüm karşı çıkışlara karşın şapka giyilmesi yönündeki kanun Eylül ayından başlanarak meclis tarafından aşamalı olarak çıkarılır. Öncelikle Bakanlar Kurulu 2 Eylül 1925 yılında çıkardığı bir kararname ile askerî personel, bilim insanları ve hâkimler dışındaki bütün memurlar için çağdaş yaşamda genel kabul gören elbiselerin ve şapkanın giyilmesi zorunlu tutulur. Halk buna uymak veya uymamakta serbesttir. Birkaç gün sonra çıkarılan bağlı yeni bir kararname ile din adamlarının görevleri esnasında siyah cüppe ile beyaz sarık giymeleri zorunlu kılınmıştır. Ancak din adamları sivil hayatlarında cüppe ve sarık ile dolaşamayacaklardır. Nihayet 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen 671 sayılı kanun ile “Türk Milletinin genel başlığı şapkadır. Hükümet buna karşı geleneğin devamını men eder” ifadesiyle şapka giyimi kesinleşir (Abalı, 2009, s. 213). Çil kanunda din görevlilerine yönelik bu uygulamanın Cumhuriyet rejiminin İslam'ın kamusal alandaki görünümüne izin vermesi olarak değerlendirmiştir (2017, s. 127).

² Metin boyunca Kılık Kıyafet Kanunu yerine halk arasındaki yaygın kullanımına atfen “Şapka Devrimi”, “Şapka Kanunu” ifadesi kullanılacaktır.

Şapka Devrimi'ne gelene kadar yapılan devrimler ve bunlara karşı gelişen tepkiler tecrübe edildiği için Şapka Kanunu'nun kabulünden kısa bir süre sonra yurt genelinde kanuna karşı sempati uyandırmak ve tepkileri azaltmak amacıyla kimi önlemler de alınmıştır. İlk olarak Konya İmam Hatip Okulu öğretmeni Refik Kırış'ın kaleme aldığı ve şapkanın İslâmî giyim kuşama aykırı olmadığı yönündeki “Şapka İstimalinde Mahzur-ı Dinî Olmadığına Dair Türkçe Hutbe” başlıklı metin 1925 yılının Kasım ve Aralık aylarında Konya'daki tüm camilerde cuma namazlarında okunmuştur. Yine Türk Ocakları, Muallimler Birliği ve Halkevleri'de Batılı giyim kuşam biçimlerinin benimsenmesi yönünde halka rehberlik etmişlerdir (Çapa, 1996, s. 23-26). Atatürk daha sonra Nutuk'ta da belirttiği üzere Şapka Devrimi'ni özellikle Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra çıkarmış ve böylece bu kanunun ülke genelinde yarattığı “barış ortamından” yararlanmak istemiş ve halkın devrime karşı gruplar tarafından provoke edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm bu önlemlere karşın Malatya, Sivas, Kayseri ve Erzurum'da ayaklanmalar baş göstermiş, olayların Giresun, Rize ve Maraş'a da sıçraması sonucunda Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin bu şehirlere giderek olaylara karışanları yargıladığı bir dönem başlamış ve ayaklanmalarda ön sırada gelenler idam edilmişlerdir. Bu kişiler arasında “Frank Mukallitliği ve Şapka” başlıklı risalesi ile ayaklanmalara neden olduğu iddia edilen İskilipli Atıf Hoca da yer almıştır (Sezer Arıç, 2007, s. 71-73, Çil, 2017, s. 110). Aslında Atıf Hoca bu kitapçığı Şapka Devrimi'nden bir yıl önce yazmıştır. Zira İstanbul başta olmak üzere şapka, 1900'lü yılların başından itibaren özellikle Batı düşüncesine meyletmiş gençler arasında giderek yaygınlık kazanmıştır.

Tüm bu hengâmeye rağmen bugün bile Şapka Kanunu/Kılık Kıyafet Kanunu varlığını sürdürmektedir (Erduğan, 2019, s. 97). Şapka Kanunu'nda dikkat çeken bir diğer yön ise kanunun erkek kıyafetlerini tanzim etmek üzere düzenlenmiş olması kadın kıyafetlerine yönelik herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiş olmasıdır. Canatan Cumhuriyetin ilk yıllarına yayılan devrimlerin yapılma amacını medeni dünya ülkeleri arasında yer alabilmek olarak tanımlamakta ve bu dönemde medeni olmanın temel ölçüsünün kadının hak ettiği medeni haklara ne kadar eriştiği olduğunu belirtmektedir. Buna karşın Cumhuriyet rejimi toplumsal yaşamın birçok noktasındaki düzenlemelerde ya doğrudan kadının mevcut durumunu iyileştirmeye çalışmış ya da toplumun genelini gözeterek dolaylı olsa da kadının olanakları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak kılık kıyafet devrimi bu anlayışın dışındadır:

“Bir medeniyet projesi olarak takdim edilen Kemalizm kadının toplumda görünür hale gelmesi ve bazı toplumsal alanlarda aktif olmasını teşvik etmişse de kadınların çarşaf ve kıyafetlerini değiştirme yönünde yasal bir adım atmamıştır. Hatta Mustafa Kemal'in annesi ve eşi de çarşaf giyen ve bu anlamda geleneksel Türk kadın tipinden ayrılmayan kadınlardı” (2016, s. 239).

Çil, Cumhuriyet devrimlerinin temel amacının Osmanlı Devleti Dönemi'nde oluşturulan İslâmiyet'in bedenselleşmiş öznesi haline getirilen bireylerin, Cumhuriyet ile birlikte Batılı normlara dayalı devrimlerin bedenselleşmiş öznesi haline getirmek olduğu düşüncesindedir. Bu aslında bir arındırma faaliyetidir. Çil bunun sadece kılık kıyafete yönelik yasalarla değil, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını kapsayan süreçte “antropolojiye

ilişkin çalışmalarla, âdâb-ı muâşeret kitaplarıyla, beden terbiyesi ve spora ilişkin uygulamalarla da desteklendiğini” vurgular (2017, s. 129-125).

“Yeni bir devlet yeni bir imaj” olarak tanımlanacak olan Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni rejimin bedenselleşmiş özne modelini bizzat Atatürk’ün kendisi modellemeye çalışmıştır. Atatürk toplumsal ve gündelik yaşamın her anında bu yeni bedenselleşmiş öznenin görünümünü sunmuş, genellikle çok şık Batılı formlarda dikilmiş takım elbiseleri ve onlara günün ve içeriğin gereğine göre eşlik eden şapkalı ile halka giyim kuşam başta olmak üzere devrimlerin şekillendirdiği bu yeni bireyin örneğini sunmuştur. Lewis’in bu konuda değerlendirmesi de oldukça isabetlidir:

“Gazi Paşa, sivil bir devlet başkanı olmuş ve üniformasını bir kenara bırakıp halkın karşısına silindir şapka ve simokine çıkmıştı. Toplumsal sembolizmin ustası olan Atatürk, çizdiği bu yeni imaj ile halka kutsal savaşın yiğitlik çağının geçtiğini söylüyordu; sanayi, hüner ve tasarruf gibi ayağı yere basan burjuva mezihpelerinin zamanı gelmişti ve bunlar zorlu, gösterişsiz ama acil bir görev için yani halkın yaşam standardını yükseltmek ve ülkeyi kalkındırmak için gerekliydi” (2018, s. 391).

Aslında başta kılık kıyafet devrimi olmak üzere Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan devrim çalışmaları “biçimci” olmakla eleştirilmiş, devrimlerin bu nedenle yüzeysel bir değişime neden olduğu savunulmuştur. Ancak Cumhuriyet Devrimleri temelde biçimi değiştirerek öze ulaşmaya çalışmışlardır. Aslında amaç biçimsel düzenlemelere harcanan “zaman ve enerji ile Cumhuriyet’e özgü görsel bir modernlik kültürünün resmen üretilmesi, denetlenmesi ve yayılmasıydı” (Bozdoğan, 2012, s. 74).

Biçimsel değişimlerin altında son derece güçlü ideolojik dönüşüm hedeflenmiş ve Ateş’in de belirttiği gibi aslında Türk ulusunun asırlar boyu süren edilgen kimliğinde bir hareket yaratılmak istenmiştir: “Oysaki tüm bu biçimsel çaba ve görüntünün ardında, genç Cumhuriyet’in, asırlarca horlanmış, silikleştirilmiş, uyuşturulmuş kitlelerin ‘düşünce’ ve ‘dünya görüşlerinde’ yapmak istediği büyük ve son derece anlamlı değişim yatar” (2003, s. 375). Böylece bedenın dışıyla başlatılan dönüşüm millî ve medeni bir yaklaşıma sahip bir bireye dönüşerek bedenın içi yeni ruhunu ve ideolojisini de kuracaktı. Böylece Cumhuriyet rejiminin aradığı ideal birey tipine ulaşılabilecekti (Çil, 2017, s. 120).

Devrimler Cumhuriyet’in ilânından itibaren hızlı bir gündemle kamuoyuyla paylaşılmaya başlanır. Zaten “hız” Cumhuriyet devrimlerini tanımlayan en iyi ifadelerden biridir. Nitekim Atatürk Cumhuriyet’in ilânının onuncu yılında yaptığı ünlü konuşması “Onuncu Yıl Nutku”nda on yılda “çok ve büyük işler” yaptık derken de onuncu yıl marşında yer alan “on yılda yarattık on beş milyon genç” derken de bu hıza vurgu yapılmıştır. Elbette ki bu hızlı dönüşümden Cumhuriyet’in bir sembolü olarak sunulan bedenın de payımı almaması düşünülemezdi.

“Bedenın dışının zamanın hızlı akışına uydurulması için uydurulmasından çok daha kolaydır... Bu durum, ülke coğrafyasında ‘demir ağ örmek’ şeklinde görünürken bireysel düzeyde bedenın nasıl görüldüğüyle ölçülecektir. Fakat bu durum kimilerine göre bir tehlikeyi, kimilerine göre olması gereken bir şeyi tetikler. Bedenın simgesel alana dönüşmesi durumudur bu. Beden kendisi olmaktan çıkıp sürekli olarak kendisinden başka şeylere gönderme yapacaktır. Devrimın hızlı akışı içerisinde yakalanabilen her şey didik didik edilmektedir. Bedenın dış görünüşü bunun en önemlilerinden birisidir. Artık beden

hep göz önündedir. Başka yerlerde bulunamayan anlamların hepsi beden üzerinden tartışılacaktır” (Çil, 2017, s. 118-120).

Şapka nedeniyle ülkeden ayrılan, önce takke giyen sonra bere ve kaskete alışan kişiler toplumda görülmüş, bir kesim ise II. Mahmud zamanında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın dediği gibi, “Asıl gereken başa giyileni değiştirmek değil, başın içini değiştirmektir” eleştirilerine başlamıştır. Fakat Cumhuriyet yönetimi başın içinde bir devrim yapmanın önemli bir adımı ve aracı olarak, başa giyileni değiştirmek gerektiğine inanmaktadır” (Özer, 2009, s. 114).

Şapka güncel pratikler nedeniyle köylü halk için daha kullanışlı bir baş giysisi olduğundan daha çabuk kabul görmüştür:

“Erkeklerin baş örtme uygulamaları ve şapka kullanımı düzenlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında mecburi tutulan şapka giyme, zamanla fiili olarak uygulamadan kalkmış ve sadece köylülerin bir alışkanlığı haline gelmiştir. Birçok devrim köy ve kırsal kesimde yerleşirken, biçimsel ve simgesel bir nesne olarak şapka varlığını sürdürmüştür. Bunun bir sebebi, köylülere uygulanan baskı ve yıldırma politikaları ise, bir diğer sebebi de köy şapkanın yaşamındaki işlevselliğidir. Şapka köylüleri güneş, yağmur ve rüzgârdan koruduğu gibi tarımsal faaliyetler sırasında toz ve topraktan da korumuştur” (Canatan, 2016, s. 239).

2.3. Bir Giyim Nesnesi Olarak Şapka

Şapka Kanunu/Kılık Kıyafet Kanunu her ne kadar sivil halkı kapsamasa da kısa sürede şapka edinmeye meyledenler nedeniyle başta İstanbul olmak üzere ülkenin pek çok köşesinde ciddi bir şapka ihtiyacı doğmuş ve Batılı tüccarlar bu durumu fırsata çevirmişlerdir. Başta Borsalino Kardeşler olmak üzere birçok Batılı girişimci kısa sürede, çeşitli türden şapkalarla dolu gemileri İstanbul limanına getirtmişler ve ciddi kazanç elde etmişlerdir. Ancak “şapka seferleriyle” yurt dışından getirilen şapkaların hem çok pahalı hem de kalitesiz oluşu nedeniyle millî bir hamleyle ihtiyaç duyulmuş ve Bursa'nın Karamürsel ilçesi ile İzmir'de şapka imalathâneleri açılmıştır (Sezer Arıç, 2007, s. 60).

Ancak devrimin ilk aşamalarında şapka giyimi konusunda gereken bilgiye ve tecrübeye sahip olmayan halk renkli görüntüler de oluşturmuş, kimi erkeklerin kadın şapkası giydiği de görülmüştür (Kodalak, Yılmaz, Aktaran: Aktaş, 2018, s. 180-181). Fes giyiminde olduğu gibi kadın ve erkeğe göre şapka giyiminde de zamanla ayırıcı bazı göstergeler ortaya çıkmıştır. Bir kimsenin giydiği şapkanın türünden hatta şapkanın kıvrımından ya da başa oturtulma biçiminden onun memur, şair, tüccar ya da tefeci olduğu anlaşılabilir (Demiryürek, 2015, s. 438).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen bu sosyal değişimi Gentizon şöyle betimlemektedir:

“Şapka ve kasket stokları göz açıp kapayıncaya kadar tükeniyordu. Öyle ki birkaç gün içinde yüzlerce kişi şapka bulunamadığından başı açık dolaştı. Ama yeniden gelen mallar yavaş yavaş bütün halkın başını örtmeye yetti. Bu arada bazı umursamaz tüccarlar en kötü batı şapkalarını göndermekten geri kalmıyorlardı. Bu nedenle sokaklar kısa zamanda en değişik, garip biçimlerde şapkalarla doldu. Kasım ayında en saygın başlarda bile, deniz mevsimi için yapılmış beyaz bezden şapkalar görülmekteydi. Her çeşidinden, her ülkenin başlıkları, melon şapkalar, ters çevrilmiş, bazen yüzlere kadar inmiş, bazen başın tepesinde

oynayan solgun fötrler. Bazı tüccarların tören şapkaları, birçok köylülerin de eski asker kepini giyinmiş olduklarına rastlanıyordu” (1983, s. 105).

Ayrıca bu dönemde halk için şapka hâlâ pahalı bir giyim eşyası olduğundan devlet şapka kanununa uymakla mükellef olan memurlar için “şapka avansı” adı altında vadeli borç vermeye başlamıştır (Aktaş, 2018, s. 181). Özetle, Türklerin baş giysileriyle olan sınavını en iyi İsmail Habip Sevük, şu şekilde tanımlamıştır: “Kavuk ümmetimiz, fes Osmanlılığımız, kalpak ihtilalimiz, şapka inkılabımızdır” (Özer, 2009, s. 374).

3. EDEBİ METİNLERDE BEDENİN GÖRÜNÜMLERİ

Edebiyat oluşumu ve yapısı gereği toplumla daima dirsek teması noktasında durur. Genellikle toplumsal değişimler, dönüşümler, hareketler edebiyatı etkiler, kimi zaman da edebiyat yaşam tarzlarını biçimlendirir. Bu nedenle toplumsal yaşam ile edebiyat arasındaki ilişki çok boyutlu ve giriftir. Şapka Devrimi, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında toplumsal yaşamda çok tartışılan; destekleyeniyle, karşı çıkanyla uygulama boyutuna en çok taşınmıştır. Elbette ki bu çatışmalar toplumla temas halinde bulunan edebiyat iklimini de etkilemiş hem beden ve iktidar hem de kıyafet ve toplumsal başkalaşım noktalarında birçok eser ortaya konmuştur. Oğuz “kıyafet unsurunu beden unsurundan tamamen ayırmanın mümkün olmadığını” belirterek bedenin edebi metinlerde değişim, olgunlaşma ya da yozlaşma unsuru olarak kullanılabileceğini anlatmıştır (2013, s. 167-171).

Çil, “Tanzimat romanlarının tüm anlatısı, yazarların tüm derdi roman kahramanlarının bedenine sıkışmış gibidir. Roman kahramanlarının aşırı Batılılaşmış tutumu en iyi bedenlerinden anlaşılır” diyerek önemli bir tespitte bulunur (2017, s. 133). Gerçekten de Tanzimat romanında Batılılaşma meselesi en çok giyim kuşam üzerinden somutlaştırılır ve okurun tartışacağı bir zemine taşınır. Örneğin “*Araba Sevdası*’nda yüzeysel, cahil ve budalaca taklit ve tekrarı eleştirmek isteyen Recaizâde, doğuştan gelen bedensel özelliklerden çok, edinilen davranışlara ve giyim kuşam tavrına yönelir” (Narlı ve Aydın, 2015, s. 581).

Nergiz Gahramanlı Servet-i Fünûn romanlarını mekân, eşya ve kıyafet bakımlarından incelediği çalışmasında şapka için de bir başlık ayırmış ve *Aşk-ı Memnû*, *Nesl-i Ahîr*, *Son Yıldız*, *Hayal İçinde* ve *Salon Köşelerinde* romanlarında şapkanın bir kadın aksesuarı olarak yer aldığını belirtmiştir. Daha çok ecnebi hanımların ve Avrupaî tarzı benimsemiş Türk kadınlarının tercih ettiği bir giyim elemanı olarak sunulan şapka, romanlarda “süslü ve şatafatlı” oluşuyla dikkat çekici bir giyim nesnesi olarak kişinin ortamlarda daha çabuk fark edilmesini sağlamaktaydı. Servet-i Fünûn döneminde fes de önemli bir erkek giyim eşyası olarak yerini korur. *Ferdi ve Şürekâsı*, *Maî ve Siyah*, *Aşk-ı Memnû*, *Kırık Hayatlar*, *Nesl-i Ahîr*, *Ferdâ-yı Garâm*, *Eylül*, *Serâp*, *Genç Kız Kalbi*, *Karanfil ve Yasemin*, *Defîne*, *Halâs*, *Nâdîde*, *Salon Köşelerinde* romanlarında fesin erkek giyiminde önemli bir gereklilik olduğu vurgulanır. Servet-i Fünûn şapka ve fesin bir arada görüldüğü bir eşik dönemidir. Aradaki tek fark şapkanın bir kadın giyim nesnesi olarak sunulması ve erkekte bunun yerini fesin tamamlamasıdır (Gahramanlı, 2020, s. 322-324, s. 341-343).

Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı’nda kılık kıyafet temsillerini şapka üzerinden konu edinen dikkate değer eserlerden biri de Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun yayınlanan ilk kitabı olan ve 1914 yılında basılan *Bir Serencam* adlı öykü kitabı içerisinde yer alan

“Şapka” başlıklı öyküsüdür. Öyküde İzmir’de yaşayan İtalyan bir ailenin kızı olan Claire ile nişanlısı Fazıl Bey’in başından geçen trajikomik bir olaya yer verilir. Fazıl Bey kayınbiraderinin “kenarı kordelâlı, nefti fötr şapkası”nı başına geçirince nişanlısının beğeni dolu bakışları ve sözleriyle mest olup İzmir’de bir gece vakti dışarı çıkmaya karar verir. Fazıl Bey’in bu eylemi, onu yakından tanıyan halk tarafından pek de hoş karşılanmaz ve sonuçta iki Türk tarafından sözlü tacize uğrayan Fazıl onlarla kavgaya tutuşur. Ancak kayınpeder Mösyö Cortiso Fazıl’ın başına gelecekleri önceden sezerek genci uyarır. Bu uyarı cümleleri aslında şapkanın bir sembol olarak Türk halkına ne kadar uzak olduğunu vurgular niteliktedir: “Senin şapka giymen eminim ki İzmir’de bir ihtilâl sebeptir. Bundan eminim. Ben bir İtalyan olmakla beraber Türkleri İtalyanlardan daha iyi tanırım: Eski âdetlerine, an’anelerine bu kadar şiddetle merbut bir kavim daha tasavvur edemiyorum” (1998, s. 80).

Öykünün ilerleyen satırlarında kızının ülkedeki “hürriyet” atmosferinde herkesin istediği gibi giyineceği yönündeki itirazına, Mösyö Cortiso’nun verdiği yanıt toplumsal belirleyicilerin ülkeye bir günde gelen hürriyet gibi hızla değişmeyeceği gerçeğini açıklar: “Hürriyet”, diye söylendi, “hürriyet!”... Ahval-i rûhîyesi hiç değişmeyen bir millet için hürriyet boş kelime!...” (1998, s. 81).

Öykünün takip eden satırlarında Fazıl açık tramvaydan itibaren kendilerini takip eden iki Türk tarafından en nihayetinde şu sözlerle suçlanır ve tartışma kavgaya dönüşür. Tepkinin şiddeti şapka giyen bir Türk gencine, fes giyen iki Türk gencinin duyduğu toplumsal öfkeden kaynaklanır:

“Görüyor musun rezil! Görüyor musun!” dedi, “Her yaptığı yetmemiş gibi şimdi de şapka giyiyor.” Ve öteki müteffir, kindar, ilâve etti: “Alçak, edepsiz!...” (1998, s. 92).

Cumhuriyet Dönemi romanlarında görece beden ve beden tefrişi konuları roman kahramanlarının betimlenmesi ve okurun hayal dünyasında somutlaşması dışında bir amaçla ele alınmamıştır. Narlı ve Aydın da bu dönemdeki tek farkın ilk dönem romanlarında görülen bedene yönelik kalıplaşmış tasvir aktarımının kırılması ve beden kişilik ilişkisine yoğunlaşılması olduğunu belirtirler (Narlı ve Aydın, 2015, s. 581). Çonoğlu da Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’ndan seçtiği *Yaban*, *Sinekli Bakkal* ve *Yeşil Gece* romanları üzerinden yaptığı çalışmada beden yapısı ile kişilik arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çonoğlu, Türk-İslâm kültüründe yer alan feraset yaklaşımından hareketle beden de aslında ruhun kıyafeti olduğunu vurgulamış ve tıpkı kıyafetin bedeni tanıtmaması, sunması gibi beden de ruhu teşrif ettiğini anlatmıştır. Çonoğlu aynı zamanda her devre ait sosyokültürel koşulların, karakterlerin beden ve ruh yapılarını etkilediğini belirtmiştir. Örneğin *Yaban*, *Sinekli Bakkal* ve *Yeşil Gece* romanlarında öne çıkan karakterlerin dönemin koşullarına uygun olarak daha mücadeleci ve atak karakterde oldukları görülür. (2016, s. 475-494)

Mehmet Doğan “Türk Romanında Sembolik Değerleri Bağlamında Fes-Şapka Mücadelesi” başlıklı makalesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adivar, Peyami Safa, Refik Halit Karay ve Kemal Tahir örnekleri üzerinden şapka ve fese yönelik algıyı roman türü üzerinden okumaya çalışmıştır. Doğan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Bir Serencam/Şapka*, *Sodom ve Gomore*, *Panorama*; Reşat

Nuri Güntekin’in *Gizli El, Ateş Gecesi, Yeşil Gece*; Halide Edip Adıvar’ın *Mor Salkımlı Ev, Sinekli Bakkal, Zeyno’nun Oğlu*; Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar*; Refik Halit Karay’ın *Deli, Yezidin Kızı, Bugünün Saraylısı, Bu Bizim Hayatımız*; Kemal Tahir’in ise *Esir Şehrin İnsanları, Hür Şehrin İnsanları, Sağırdere, Yorgun Savaşçı ve Kurt Kanunu* adlı eserlerinde fes ve şapkayı sembolik değerleri bakımından ele aldıklarını belirtir. Doğan, şapka meselesinin Türk romanına yansımaları konusunda şöyle bir sonuca ulaşır:

“Şapka İnkılâbının tartışmasız şekilde gerçekleştirdiği şey; sembolik anlamda devlet politikası olarak Şark-İslâm medeniyetinden ayrılıp Garp medeniyetine intisabı göstermesidir. Oysa otorite, zihniyetine uygun olarak takılacak başlığı, anlam ve değer de yükleyerek, belirleyebilir; ama başlıkla bir kitlenin zihniyetini değiştiremez. Diğer bir ifadeyle şekilsel değişikliklerle bir zihniyet değişikliği yapıldığı ancak zannedilebilir” (2021, s. 147).

Derviş Erdal, “1960-1971 Arası Türk Romanında Hukuki Mevzuat” başlıklı doktora tezinde Cumhuriyet Dönemi yazarlarının Atatürk Devrimleri’nden Şapka Devrimi’ne daha çok ilgi gösterdiklerini ve roman kahramanları aracılığıyla okura kılık kıyafet üzerinden çeşitli mesajlar verdiklerini dile getirir. Erdal bu dönemde toplumcu gerçekçi (Orhan Kemal ile Kemal Tahir başta olmak üzere Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Aziz Nesin, Reşat Enis Aygen, Demirtaş Ceyhun, Şahap Sıtkı İltar, Peride Celal, Erol Toy) ve mütedeyyin (Münevver Ayaşlı, Hekimoğlu İsmail) olmak üzere iki grup yazarın Şapka Devrimi’ni eserlerine konu ettiklerinden bahseder. Erdal’a göre bu yazarlardan Orhan Kemal dışında kalanların Şapka Devrimi’nin Türk toplumu tarafından benimsenmeyen ve daha çok tepeden inme bir kanun gibi algılandığı yönündeki tezi eserlerinde işledikleri gözlenir. Dönem yazarlarından Kemal Tahir, Şapka Devrimi’ni halkın ihtiyaçlarını karşılamayan, şeklen Batı’ya öykünmenin göstergesi olarak kalan bir hareket olarak niteler. Aziz Nesin ile Hekimoğlu İsmail ise Şapka Devrimi’ni devletin halk üzerinde baskılayıcı tutumunu destekleyen bir araç olarak kullandığını belirtir (Erdal, 2022, s. 593-594).

Ancak Çağdaş Türk Edebiyatı’nın giriş yıllarında görülen ve incelenen beden, iktidar ve edebiyat ilişkileri ne yazık ki sonraki yıllarda pek ele alınmamıştır. Nihayet 1980’li yıllardan itibaren edebiyat yeniden beden, beden tanımları ve tefrişi konularında bilinçli bir söylem alanına dönüşür. 1980 sonrası romanlarda beden geçmişle hesaplaşmanın bir nesnesi olmuş ve beden temelli refleksif kimlik anlatısı romanlara yansımıştır (Çil, 2017, s. 139).

3.1 Sadri Etem Ertem³ ve “Silindir Şapka Giyen Köylü” Öyküsü Üzerine Görüşler

Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Sadri Ertem’in erken dönem Cumhuriyet öykücülüğü içerisindeki yerini şöyle tespit eder:

“Tahrir-i Sükûn Kanunu o zamana kadar yasal çerçevede faaliyetlerini sürdürmekte olan siyasi düşünce sahibi aydınların, bir süre için susmalarına ve tabir caizse arka plana çekilmelerine sebep olur. Milli Edebiyat akımıyla birlikte gündeme gelen köye yönelik bu

³ Yazar, eserlerinde Soyadı Kanunu’ndan önce Sadri Etem (Ethem), kanunun kabulünden sonra ise Sadri Ertem ismini kullanmıştır. (Bağcı, s. 2020).

devrede pek çok aydının kurtarıcısı durumundadır. Dönemin ideolojik ilkelerinden biri olan halkçılık; milliyetçilik ve devletçilik ilkeleriyle birleşerek bir yarı aydın söylemi hâline gelir. Neticede başka yollardan ifade edemediği ideolojik düşüncelerini edebiyatın imkânları içinde yansıtmaya yönelen ve bunun için halkçılık-köycülük kavramlarını kullanan bu aydın grubun çabalarıyla, yeni edebiyat akımı başlatılmış olur. Söz konusu akımın 1928-1930 yılları arasındaki en önemli temsilcisi, hatta öncüsü, Sadri Ertem (1900-1943)’dir” (2007, s. 430).

Külahlıoğlu İslam’ın edebî yetkinlikten ziyade edebiyat ortamı yaratıcısı olması vasfıyla Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı içerisinde yer edindiğini belirttiği Sadri Ertem hakkındaki bu görüşü, birçok edebiyat araştırmacısı tarafından da yinelenmiştir. Sadri Ertem hakkında doktora tezi hazırlamış olan Mustafa Parlak’ın da aynı görüşü paylaştığı görülür. Hatta Parlak Sadri Ertem’in “Geleneksel Osmanlı kurumları içerisinde sarıklı bir ailenin” çocuğu olarak yetişmesine rağmen, Nâzım Hikmet’in görüşlerinin etkisinde kalarak millî değerlerden ayrılıp “maziden uzaklaştığı” ve “o medeniyete hasım bir kalem haline” geldiği görüşündedir. Parlak, Ertem’i “Bu devir edebiyatı içerisinde popüler bir isim olmuşsa da, ölümüyle birlikte aynı şöhretini sürdürememiş ve bir köşede unutulup kalmıştır” diye tanımlar (1995, s. XVIII). Sadri Ertem üzerine hazırlanmış bir diğer doktora tezi ise Ahmet Demir’e aittir. Demir ise Sadri Ertem’in toplumcu gerçekçi edebiyatın Türkiye’deki öncü yazarlarından biri olduğunu belirtmekte ve Ertem’in toplumcu konulara yeni bir soluk kazandırdığını, Ertem’in “öğretici, bilgilendirici, aydınlatıcı” bir tavırla toplumsal sapmaları dile getirdiğini savunmaktadır (2006, s. 1).

Nereid, Sadri Ertem’in “Silindir Şapka Giyen Köylü” adlı öyküsünü Cumhuriyet devrimleri konusundaki görüşlerini açıklamak üzere yazdığını belirtir. Nereid’e göre Mustafa Kemal gibi Sadri Ertem için de fes giyen Müslüman Osmanlı’ya karşı şapka; laik, devrimci, yenilikçi, modern ve Batılı Türk insanının sembolüdür. Sadri Ertem, “Silindir Şapka Giyen Köylü”de sahiplendiği bu “yeni bizi” kırsal yaşam içindeki “eski biz”le karşılaştırır (2011, s. 720).

“Sadri Ertem’in hikâyelerinin özelliklerinden biri de Cumhuriyet dönemine geçişte yapılan inkılablara bağlı kalmış Anadolu insanının saf ve temiz niyetlerini istismar edenlere karşı tenkitçi bir tavır alma(sıdır). Tanzimat’la birlikte başlayan Batı taklitçiliği bu dönemde de zaman zaman kendini göstermiş, kimliğimizdeki tahribatlara karşı açılan tepkiye o da hikâyeleriyle bu kampanyaya katılmıştır. Ancak bu tavır onun geçmişe olan muhalefetliğinden kaynaklanır(1995, s. 130)” diyen Parlak, Sadri Ertem’in “Silindir Şapka Giyen Köylü” hikâyesini bu amaçla kaleme aldığını belirtir. Parlak adı geçen öykünün vakası dışında değerli olan başka bir yönünün bulunmadığını ve öykünün teknik açıdan güçlü olmadığını, Ertem’in de böyle bir kaygı hissetmediğini belirtir (1995, s. 131-132). Demir ise “Silindir Şapka Giyen Köylü”de “trajikomik sahneler halinde” ve “kara mizah öne çıkarılarak” silindir şapkanın bir ana motif halinde eserde sıkça kullanılarak modernizm ve medeniyetin bir sembolü hâline getirildiğini aktarır (2006, s. 378-381).

Ömer Türkeş 1930’lu yıllardan itibaren Sadri Ertem’in de içinde yer aldığı toplumcu gerçekçi kuşağın Cumhuriyet’in vaatlerinin gerçekleşmediğini ve gerçekleşmeyeceğini buruk bir acıyla fark ettiklerini ve bu durumu eserlerine yansıttıklarını ifade eder (2015, s. 444). İşte “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsü de bu hayal kırıklığının derinden hissedildiği bir eserdir. Oğuz, Cumhuriyet döneminde giyim kuşam nesnelere iktidarın

bedene yönelik politikalarını belirleyen önemli bir unsur olduğunu vurgulayarak Şapka Devrimi'nin bu dönemin en çarpıcı ve tartışmalı beden politikası örneği olduğunu belirtmiştir (2013, s. 171). “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsü bu etkiyi belirleyebileceğimiz iyi örneklerden biridir.

“Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsünün analizinden önce öyküde bir sembol olarak kullanılan ve öyküye de adını veren silindir şapka hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır. Zira bir grup köylünün silindir şapka gibi aristokrat bir giyim nesnesini kullanmaları öykünün “abes” noktasını kurmak açısından önemlidir. Silindir şapka ilk kez 19. yüzyılın başlarında İngiltere’de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak silindir şapkanın ilk kullanım yeri silahlı kuvvetler olmuştur. Şapka Avrupa toplumlarında sosyal statü ve sınıfların sembolüdür. Silindir şapka da orta ve üst sınıf erkekler tarafından kullanılan bir giyim aksesuarıdır. Silindir şapkaya dair ilgi çeken bir diğer nokta ise onun resmiyetle olan bağıdır. Fransa’da silindir şapka 19. yüzyıl ortalarında orta ve üst sınıf erkeklerin resmî davetlerde giydikleri bir parçadır. Bu devrin orta üst sınıf erkekleri resmî törenlerde silindir şapka, iş görüşmeleri ile yarı resmî davetlerde melon şapka, straw boater ve panama şapka kullanmışlardır. Silindir şapka daha çok bir erkek aksesuarı olmakla birlikte 1830’lu yıllardan itibaren kadın binici kıyafetinin bir parçası olmuştur (Crane, 2003, s. 116-138).

3. 2. “Silindir Şapka Giyen Köylü” Öyküsünde Devrimlerin Beden Üzerinden Tahakkümü

“Silindir Şapka Giyen Köylü”, Sadri Ertem’in ilk baskısını 1933 yılında İstiklâl Lisesi Talebe Kooperatifi Neşriyatı yayınlarından yaptığı aynı adlı hikâye kitabının ilk öyküsüdür ve toplam altı sayfadan ibarettir. Bu öyküde bir grup Türk aydınının bir akşamüstü Anadolu bozkırlarında otomobille seyahat ederken şapka giymiş birkaç köylü ile karşılaşmaları anlatılır. Anlatıcı konumundaki karakter bu manzara karşısında hem şaşırır hem de bu durumu Şapka Devrimi’nin halk tarafından benimsendiğine dair bir medeniyet işareti olarak yorumlar. Ancak durumun görüldüğü kadar iç açıcı olmadığı otomobilin köylülere yaklaşması ile belli olur. Zira başlarında silindir ve melon şapkalar bulunan bu insanların ayakları çıplaktır ve açlıktan perişan durumdadırlar. Köylülerden bir kadının çocuğu için otomobildekilerden bir parça ekmek istemesiyle durumun vahameti iyice gözler önüne serilir. Yol müteahhitliği işini alan tuhafiyeci Şaban Efendi yol inşaatındaki çalışmaları karşılığında köylülere para yerine “medeniyet göstergesi” dediği şapkaları vermiş, köylüler şapkaları satarak bir parça ekmek almaya çalışmış ancak kimse “medeniyet” denilen bu tuhaf nesnelere satın almamıştır. Köylülerin akşam karanlığında geniş bozkırda kaybolmalarıyla öykü sonlanır.

Öyküye de adını veren *Silindir Şapka Giyen Köylü* adlı eserde toplam on dokuz hikâyeye yer verilmiştir. Bu öykülerden “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsü dışında “Kiralık Dam” adlı öyküde de Şapka Devrimi’ne göndermeler dikkat çeker. Ancak “Silindir Şapka Giyen Köylü” adlı öyküde Şapka Devrimi’nin daha çarpıcı bir kompozisyon içinde sunulduğu görülür.

Sadri Ertem öğretmenlik, gazetecilik, mebusluk, eleştirmenlik ve seyyahlık da yapmış çok yönlü bir kişiliktir. Sadri Ertem’in *Kıyılarından Stepe: Bir Vagon Penceresinden* adlı gezi kitabında da sıklıkla yol izleği üzerinden tren ve otomobili bir gelişmişlik göstergesi olarak sunduğu fark edilir. Adeta yol ve otomobil onda bir takıntı hâlini almıştır (Özden, 2015, s. 17). *Silindir Şapka Giyen Köylü* eserinde yer alan “Aynanın Öldürdüğü Adam”, “Köylünün Ölümü” ve “O Tavşan Bu Tavşan Değil” adlı öykülerde de yol ve otomobil meselesi dikkat çeker⁴. Aslında “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsü de aynı anlayışla başlayan bir yol hikâyesidir. Yazar hikâyenin can damarı olan Anadolu ve köylüye medeniyet işaretleri saydığı yol ve otomobil ile ulaşmakta ve burada başka bir medeniyet işaretine, şapkaya rastlamaktadır. Böylece yazar, yol ve otomobil, kimi zaman da tren aracılığıyla, devrimlerin Anadolu’daki etkilerini görmeyi hedeflemektedir. Böylece eserin başında bir medeniyet göstergesi olarak sunulan yol çalışmalarının bir başka medeniyet göstergesi olan şapkayla ilginç buluşması sağlanır. Metnin derin yapısına bakıldığında yol ve şapka sembollerinden hareketle anlamsal bir bütünlük kurulduğu ve metne yayıldığı dikkati çeker. Zira öyküde yolla sembolleştirilen bayındırlık hizmetlerinin “yarım yamalak” hâli gözler önüne serilir. Bir başka medeniyet sembolü olan otomobil Anadolu bozkırında ilerlerken

“Otomobilimiz, düzlüğe fırlar gibi atladı(...) Yol birden bire güzelleşti. Motor artık haşarı bir keçi gibi zıplamaktan vazgeçti...Tin tin kuzu gibi uslu uslu yürümeye başladı. Tertemiz yol hepimizi sevindirdi. Ben güzel bir dere gibi önümüzden akıp giden yola daldım. –Bilir misiniz bu yol halk için ne kadar faydalı oldu?

–Hayat, hayat monşer... Kar yağar, yollar beller kapanırdı, zavallı köylüler muhasarada kalırdı. Yaz olur tozdan geçilmezdi” (2008, s. 1)

denilerek yapılan hizmetin köylüye ulaştığından emin biçimde konuşulur. Ancak “zavallı” diye bahsedilen köylü, yolun değil yol yapımında çalışarak kendine hizmet edecek bir yapıyı oluştururken geçimini nasıl kotaracağıının derindedir. Aynı yapısal izlek şapka bahsinde de karşımıza çıkar. Şapkayı köylünün medeni ve iktisadî gelişiminin bir sembolü olarak gören aydın kitle, köylülerin başlarındaki şapkalara rağmen

⁴ Yol meselesi Türk halkı tarafından her zaman bir medeniyet göstergesi olarak algılanmamış, özellikle Osmanlı Devleti Dönemi’nde yol padişahın vergi ve asker alımı için köylere kolayca ulaşmalarını sağlayan bir eziyet aracı olarak da görülmüştür. Çünkü yol halkın sağlık, eğitim, ekonomik ilişkileri içeren imkânlarla kolay erişimlerini sağladığı kadar devletin de halktan alacağını daha hızlı ve kolay almasını sağlayan bir araç olmuştur. Anadolu’da sarp dağ köyleri daha zor ulaşılan yerler oldukları için hem devletin alacaklarından hem de etnik kimliğe bağlı baskılardan uzak durmalarına imkân sağlamıştır. Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi’nden itibaren ekonomik sıkıntılar nedeniyle ülkenin alt yapı çalışmalarına gereken ödenekleri ayıramamış ve vatandaşlar yol yapımında çalıştırılmaya başlanmıştır. 1861 yılında çıkarılan zorunlu çalışma yükümlülüğü ilan edilmiş ve çıkarılan kanuna göre 18-60 yaş aralığındaki her erkeğin 5 yıl boyunca yılda 20 gün süreyle yol yapımı inşaatlarında çalışılmasına hükmedilmiştir. Bu kanun Cumhuriyet’in ilanından sonra da ekonomik yetersizlikler nedeniyle değişikliklerle 1952 yılına kadar uygulanmıştır (Uğur ve Altundağ, 2021, s. 171-172).

ayaklarında kundura, yemeni ya da çarık olmadığını görünce tıpkı yol meselesinde olduğu gibi bir anlam bulanıklığı yaşar. Kundura, çarık ve yemeni, arasındaki sınıfsal dizilim aydın ile köylü arasındaki sıralamada da kendini gösterir. Beden temsili bakımından köylülerin perişan kılık kıyafetleri yanında otomobilde seyahat edenlerin bakımlı halleri arasında sınıfsal eşitsizlik çarpıcı şekilde fark ettirilir:

“Bir hizaya geldik, otomobilin kenarına çekildiler. Silindir şapkanın yanında bir melon şapka peyda oldu. Onun yanında bir silindir, bir başka silindir daha! Sonra bir tüylü ve kuşlu kadın şapkası altında kırçıl bir sakal, bir heybe, bir değnek... Şalvarının üstüne mavi, sarı mayo giymiş bir çocuk... Redingota bürünmüş bir kadın, elinde gramfon...” (2008, s. 3).

Metinde beden temsilleri karışmış durumdadır. Medeniyet ve medeniyet dışı o kadar uzlaşmaz biçimde bir araya getirilmiştir ki ortaya bir uyumsuzluk daha doğrusu sakillik çıkmıştır. Batılı yaşam biçiminin nesnelere olan redingot, şapka ve mayonun her biri farklı kullanım alanlarına hizmet ettiğinden, bu nesnelere bir arada kullanımı medeniyete uyumlu bir bedende bile uyumsuzluk/özensizlik yaratmaktadır. Hele ki bu karmaşaya bir de köylü bedeni ve yöresel kıyafetler eklenince durum trajikomik bir görünüme dönüşür.

Metin bilimsel açıdan devletin tahakküm ettiği alan olarak vatan toprakları da bir beden teşekkülüdür. Kıyafet yoluyla etkin güç nasıl insan bedenini tefriş ediyorsa yol, baraj gibi imar faaliyetleri ile de toprak tefriş edilmekte ve medenileştirilmektedir. Devlet devrimleri sadece insan bedeni üzerinden değil ülke toprakları gibi farklı varlık alanları üzerinden de bedenleştirmeye çalışmaktadır. İster insan bedeni üzerinden olsun, isterse topoğrafya üzerinden tüm medenileştirme çabaları gibi öyküdeki asrileştirme süreçleri de bir tarafı geliştirirken bir başka yapıyı bozmaktadır. Çünkü devrimlerle şekillenen medenileşme hareketlerinin ardında aslında var olanın, doğal olanın “yetersiz”, “şekilsiz şemalsiz” ya da “muvazenesiz” olduğu gibi daha üst bir bakış yatar. Medeni olanlar gelişmiş, onlar dışındakiler ham ve geri kalmıştır. Bu ideolojik yaklaşım hüküm sürdüğü her alanı, hatta nesnelere bile sihirli bir değnekle iyileştireceğine inanır.

Ancak her ikisi de halkın refahı için yapılan hizmetlerin ve devrimlerin halkın sırtından ama halka hiçbir fayda sağlamadan gerçekleştiği vurgusu eserin tezini oluşturur. Toplumcu gerçekçi çizgide eserlerini kurgulayan Sadri Ertem, bu öyküde aydın-halk mesafesi ve devrimlerin halka ulaştırılmadığı yönündeki iki klasik Cumhuriyet anlatısı klişesini kullansa da meseleyi sunuş biçimiyle başarılı bir metin ortaya koyar.

“Silindir Şapka Giyen Köylü” adlı öykünün Sadri Ertem’in devletçi politikalara bakışıyla uyumlu olduğu görülür. Sosyalist bir geçmişten gelen Sadri Ertem, 1932-1939 yılları aralığında Kütahya milletvekili olarak mecliste görev yapar ve bu süreçte Anadolu gerçekliğini hem seyahatleriyle hem de yönetimin kalbinde oluşu sayesinde yakından gözlemlene fırsatı bulur. Öğrencilik yıllarından itibaren dönemin önde gelen yayın organlarında yazılar yayımlayan Sadri Ertem’in metinlerinin içeriği de devlet ve halk ilişkisi temeline dayanır. Özellikle hükümet tarafından 1931 yılından itibaren Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin ana politika hâline getirilmesinden sonra Sadri Ertem’in de edebî yazılarında Türk devrimlerinin halk üzerindeki etkilerini temel izleklerden biri hâline getirdiği görülür (Akçay, 2022).

Gerçekte Sadri Ertem’in bu edebî bakışa birden ulaşmadığı, zorunlu bir zihniyet değişimi sonrasında devrimci bir kimlik ürettiği ve bu yapıyı ürünlerine yansıttığı bilinmektedir. Sadri Ertem 1925 yılına kadar *Tercümân-ı Hakikât*, *Tanin* ve *Son Telgraf* gazetelerinde yayımlanan yazılarında hükümete yönelik muhalif tavrıyla dikkat çeker. Neticede yazılarındaki karşıt tavır ve bir karikatür meselesi nedeniyle Şark İstiklâl Mahkemesi’nde yargılanır ve üç ay süreyle Elazığ’da sürgünde kalır. Sürgün sonrasında Sadri Ertem çevresindeki çoğu arkadaşını kaybeder ve işsizlikle karşı karşıya kalır. Sadri Ertem’in bu olumsuz deneyimden sonra zihniyet olarak hükümete yakın bir çizgiye yaklaştığı gözlemlenir. Bu durumun en belirgin etkisini Sadri Ertem’in Vakit gazetesinde yazdığı yazılarda gözlemlemek mümkündür. Bu açıdan Sadri Ertem’in iki yazısı dikkati çeker. Bunlardan ilki, yazarın 1932 yılında kaleme aldığı “Muhasebe: Benim Anladığım İhtilâl” ile 1933 yılında yazdığı “İşaretler: İnkılâpçı San’at ve İnkılâp Fırkası” başlıklı yazılarıdır. Bu yazılardan ilki inkılâpçı edebiyatın manifestosu olarak değerlendirilir (Özden, 2015, s. 13; Akçay, 2022, s. 20-25; Temel, 2023, s. 16-17).

Sadri Ertem’in bu zihniyet farklılaşmasını “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsünde de keskin şekilde görmek mümkündür. Aslında öykü Sadri Ertem’in bu döngüyü tam olarak tamamlayamadığını, eşikte kaldığını gösterir. Zira öykü hem devletçi bir bakış açısıyla tüm imkânlarını seferber ederek yol gibi bayındırlık hizmetleri ve devrimlerle toplumsal hayatı zenginleştirmeye çalışan devleti alkışlamakta hem de köylünün hazin hâlini bozkırın pitoresk görünümü eşliğinde, sosyalist bir çizgide ve eleştirel bir dille sunarak yönetimi tenkit etmektedir.

Silindir Şapka Giyen Köylü kitabında yer alan “Kiralık Dam” adlı öykü de Şapka Devriminin farklı bir görünümü işlenir. Bu öykünün “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsündeki tezi daha iyi anlamak ve bir karşılaştırma sağlamak açısından kısaca tahlil edilmesinde yarar vardır. Bu kez Şapka Devrimi, Anadolu’nun orta gelir grubundan bir kesit çerçevesinde ele alınır. Bu sınıf orta tabakanın genel karakteristiğine uygun biçimde ekonomik olarak varıl olmasına karşın kültür, sanat ve âdâb-ı muâşeret kodları bakımından yoksundur. İstanbullu bir devlet memurunun şark vilayetlerinden birindeki hizmeti sırasında parasızlık nedeniyle el attığı girişim, öykünün ana konusunu oluşturur. İstanbul görgüsünü içselleştirmiş olan anlatıcı, “Şapka kabul edildi, balolar suareler başladı” diyerek dönemin temel şekillendiricisine dikkat çeker (2008, s. 34). Eşraf balolarda yer alsa bile asrî yaşamın koşullarını tam sağlayamadıkları için devleti temsil eden vali ve yüksek memurların karşısında mahcup durumda kalmaktadır. İstanbullu memur bu durumu bir ticarî fırsat olarak görür ve İstanbul’dan getirdiği eski smokinleri ve yine İstanbul eğlence mekânlarından ikna ederek Anadolu’ya getirdiği kadınları “kiralayarak” ahaliyi bu müşkülden kurtarır. Bu yıllarda Anadolu’daki yaşamın olağanüstü vakıalarından olan ve asrî yaşamın bir görünümü olarak sunulan balolar hayli ilgi çekmekte ancak zıt görüntülere sebep olmaktadır. Anlatıcının gözünden Anadolu’nun bir köşesinde devletin ve halkın temsilcilerinin balo vaziyeti şöyle resmedilir:

“Hani balo da balo... Kıyafetler de kıyafet... Damlar da dam doğrusu... Yalnız Vali ve yüksek memurlar smokinler giymişler, yanlarına hanımlarını almışlar oturuyorlar. Yerli ahali; kimi entarili, kimi şalvarlı sıra sıra uzanıyorlar. Memurlar hanımlar ile dans ediyorlar. Yüksek memurlardan biri hiddetli hiddetli:

-Böyle balo mu olur? Diye söylendi” (2008, s. 34).

Alıntıda belirtildiği gibi devrimlerle şekillendirilmeye çalışılan toplumsal hayatın yine bir ayağı aksamaktadır. Halk bu kez ekonomik olarak yeterli güce sahip olmasına karşılık bu kez de deneyim eksikliği ve yabancılaşma nedeniyle tahakküm eden bu davranışları sergileme donanımına sahip değildir. Zaten öykünün ilerleyen satırlarında bu durum şöyle dile dökülür:

“-Bu balo yarım balo...

-Neden? Dediler.

-Neden olacak; size smokin ve dam lazım! Balonun edebi erkânı budur. Cevap verdiler:

-İyi ama ben karımı getirmem!

-Neden?

-Neden olacak, bizim hanım aşirettendir, böyle yerlere gelmez!

-Haydi, balo elbisesi alayım, ama İstanbullu bir de balo hanımı alsam Hanım müsaade etmez” (2008, s. 35).

“Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsünde şapka köylünün ekonomik yoksunluğu vurgusu nedeniyle sosyal bir gelişmişlik sembolü olarak sunulacak bir zemin bulamaz. Ekonomik basamaktaki boşluk şapkanın bir üst basamak olan içtimaî hayatın medenileştirici sembollerinden biri olarak sunulmasına engeldir. “Kıralık Dam” adlı öyküde ise bu kez ekonomik basamak aşılmış ancak deneyimlenmemiş kültürel kimlik nedeniyle şapka yine bir medeniyet göstergesi konumuna yükselememiştir. Bu öyküde şapkaya smokinin eşlik ettiği görülür. Beden temsili olarak smokin, şalvar ve entariyle karşıt unsur olacak biçimde düzenlenir. Geleneksel beden tefrişi şalvar ve entari yerine medeni kıyafet smokin tercih edilmelidir. Vali ve yüksek memurlar gibi devletin Anadolu’daki temsilcileri yani münevver kitle ile vilayet eşrafı arasındaki fark da beden ve giyim kuşam kodları karşılaştırılarak verilir.

“Kıralık Dam” adlı öyküde Silindir Şapka Giyen Köylü öyküsünden farklı olarak medeniyetin cinsiyete göre tezahürüne de yer verilmiştir. “Silindir Şapka Giyen Köylü”de de şapka giyen bir kadın karaktere yer verilir. Ancak genel resim o kadar çaresiz ve mahrum görünümündedir ki bu resimde kadına ayrıca bir vurgu yapılmaz. “Silindir Şapka Giyen Köylü”de devrimlerin özellikle de Şapka Devrimi’nin kadın bedeni üzerinden nasıl bir toplumsal dönüşüm başlattığı belirlenemez. Fakat başında kadın şapkası olan ihtiyar erkek köylü ile redingot giyen kadın figürlerinde cinsiyetle bağdaşmayan beden tefrişi şaşırtıcı bir etki yaratır (2008, s. 5-6). Bu durum Şapka Devrimi başta olmak üzere yukarıdan başlatılan yenileşme faaliyetlerinin halka doğru nüfuzunda ciddi sorunlar olduğunu vurgular. Çünkü hâkim ideoloji için bedenin cinsiyet tanımlarına uygun olarak giyimle kuşatılması da ayrı bir medeniyet nişanıdır.

“Kıralık Dam” öyküsü için aynı durumdan söz edilemez. Tam tersine, öyküde yerel halkın kadınları asrî hayatın gereklerine uyma konusunda direnç gösterdiklerinden toplumsal manzarada oluşan gedik İstanbul’dan gelen ve görece usul erkân bilen kadınlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Egemen ideolojinin “tercihi” yerli halkın

kadınlarınca “tercih edilmemiştir”. Kadın bedeni öyküde iki farklı uca savrulmuş durumdadır. Bir tarafta geleneğin temsilcisi olarak baloya dahi gelmeyen ve balo kıyafetlerini giymeyi reddeden aşiret mensubu geleneksel kadın algısı diğer tarafta ise medeni yaşamın kurallarını hıfzetmiş olarak sunulan ancak aslında dejenerasyonun örneği olan, eğlence mekânlarında çalışan kadınların beden algısı. Burada sömürülen kadın bedeni tam bir çarpıtma ile asrî hayatın timsali olarak takdim edilir ve zihinler daha da karışır. İstanbullu memurun girişimini destekleyen sermayedar da öyküde geleneksel beden temsili içinde sunularak şöyle tanıtılır: “Kahvede Eski Belediye Reisi olan Faizci Ükkaş Efendi ile karşılaştım. (...) Sofu görünmesine ve bıyıklarını Peygamber Efendimiz gibi kestirmesine rağmen benimle her şeyden bahsedirdi. İşi ona anlattım. Derhal bana yüz altın verdi” (2008, s. 35). Ükkaş Efendi’nin bıyık kesimi ve sofu görünümü İslâmî değerleri benimseyen bir inananın beden temsili olarak sunulmasına karşın eylemleri İslâmiyet dışıdır. Kısacası beden ve zihniyet uyumsuzluk içindedir.

Sadri Ertem *Silindir Şapka Giyen Köylü* öykü kitabıyla aynı yıl yayınlanan Cumhuriyet devrimlerinin ortaya çıkış nedenlerini ve niteliklerini incelediği eseri *Türk İnkılabının Karakterleri* başlıklı eserinde Türk köylüsünün iktisadî kalkınmasını gerçekleştiremediği sürece çıkarıcı çevrelerce kullanılacağını belirtir:

“Onu devlet himayesinden çıkarmak, bizim kopyacılar için belki cazip bir şey gibi gözükebilir. Fakat bu Türk üreticisini tamamıyla yalnız başına bırakmak demektir. Daha doğrusu, köylü ve üretici unsuru sermayenin dışları arasına bırakmak demektir. Muhtelif memleketlerde devlet bir iş unsuru olarak hayata girerken Türk halkını fert halinde bırakmak onu bir sömürge mahlûku yerine koymak demektir. Biz köylüyü sömürge halkı yapmak istemiyoruz” (2007, s. 104).

Sadri Ertem bu tezini “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsünde de işler. Ertem’e göre iktisadî kalkınma eşliğini aşamayan Türk köylüsünün Şapka Devrimi gibi diğer tüm devrimleri de kabullenmesi mümkün değildir. Bu nedenle Cumhuriyet devrimi Anadolu’da köklenememekte, içselleşmemektedir. İktisadî kalkınma devrimlerin kabulü için birinci basamak, ikinci basamak da şüphesiz eğitimidir. Nihayetinde Türk köylüsünü bu iki imkânla buluşturmada yapılacak her türden yenileşme faaliyeti çorak toprağa atılmış bir tohum gibi yeşerme şansı bulamayacaktır. Ayrıca bu tohum bu toprağa ne kadar uygundur? Bu da ayrıca tartışılmalıdır. Eserde bu tartışma çarpıcı bir girişle başlatılır. Bir grup Anadolu münevverinin bozkırın ortasında karşılaştıkları şapkalı köylüler onlar için hem tuhaf hem medenidirler. Tuhaflik çarık ile şapkanın köylü bedeninde bağdaşmış(!) halinden kaynaklanır. Medeniyet ise nihayet köylünün kendi yararına yapılan devrimleri kabullendiğine dair bir işaretin, şapkanın köylü bedeniyle buluşmasından kaynaklanır. Kolay değil Tanzimat’tan beri uygulanmaya çalışılan medeniyetle donanmış beden algısı Anadolu bozkırlarında bir grup köylünün bedeninde sonuca ulaşmıştır. Neredeyse yüz yıldır arzulanan bir idealdir bu. Devletin devrim tahakkümü halk bedeninde cisimleşmiştir:

“Bir gün Allah’ın kırında, kuş uçmaz, kervan geçmez bir yerde, Orta Anadolu’nun steplerinde bir silindir şapka görseniz ne yaparsınız? Hayret değil mi? İşte biz de ona uğradık. Kağının medeniyet alameti sanıldığı, çarığın refah barometresi tanındığı bir yerde silindir şapka... Bir baloda öküz boynuzu kadar tuhaftır. Arkadaşımın gözleri yaşardı:

-İşte medeniyet...” (2008, s. 3).

Yazar tam da bu noktada yerinde bir ironiye başvurarak okurun trajediyi daha güçlü hissetmesini sağlar. Aydın kitle Anadolu gerçekliğinden o kadar uzaktır ki bu perişan görüntü bile onları durumun vahameti konusunda uyarmaya yetmez. Otomobildeki yolculardan biri bu karmakarışık sefil görüntüde bile medeniyet lehine bir güzellik aramaya çalışır ve şöyle seslenir:

“Medeniyet bir sel gibidir. Evvela akar sonra yatağını yapar. Usul kaide daha sonra yerleşir. İptidai denen köylüler bakınız medeniyet alametlerini nasıl bulmuşlar ama onların kolalı gömlekleri yok mu, ne çıkar? Şapkayı giymeyi akıl etmiş ya, ama kadın şapkasını erkek giymiş, bu da kusur mu? Medeniyet, ah sen ne müthiş şeysin... Senin kudretine inanmayan vallahi eşektir. Kağmı gıcirtısından başka ses işitmeyen bu köylerde, halk işten sonra eğlenceyi düşünüyor. Medeniyet hayat demektir. Yaşamak demektir ” (2008, 4).

Camilla Nereid'in de belirttiği gibi köylülerin trajikomik halleri Türkiye'de gerçek ile ideal arasındaki farkı ve tutarsızlığı ortaya koymaktadır (2011, s. 721). Ancak anlatıcı nihayet medeniyet ile bu sefil görüntü arasındaki uyumsuzluğu fark eder ve çıplak ayaklı yolcu kadının bir parça ekmek ricası üzerine durumun ayırdına varır. Yazar burada idrak süresini uzatarak aslında aydın kitlenin halk gerçeğine ne kadar uzak olduğunu pekiştirmeye çalışmaktadır. Ortada bir medeniyet icrası değil, aç ve muhtaç bir halk kitlesi vardır. Buruk tat veren bu manzara yazarın baştan beri kullandığı mizahî atmosferin de son bulduğu andır. Zaten öyküyü başarılı kılan yön bu hazin anlatının mizahla birlikte harmanlanarak okuru bir taraftan rahatsız ederken bir taraftan da uyanık tutan yönteminde yatar:

“Otomobilin kapısı açılır açılmaz tuhaf bir şey gözüme çarptı... Bu adamların hiç birinin ayaklarında ne kundura, ne yemeni ne de çarık vardı. Çırlıçıplaktı. Ben çıplak ayaklarla silindir şapka arasında münasebet ararken redingotlu kadın:

-Efendi ağa, biraz ekmeğin var mı? dedi. Çocuk açtır da onun için...” (2008, s. 5).

Öyküde beden ve giyim kuşam üzerinden vurgulandığı üzere, ekonomik eşik atlanmadan sosyokültürel bir devrim basamağına yükselmek mümkün değildir. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın da ana izleklerinden biridir.

SONUÇ

Beden, bireyin varlığının somut alanı olarak temelde mahremdir. Ancak iktidarın ideolojik aygıtlarının duyurulması, yaygınlaştırılması ve sergilenmesi noktasında beden bir tahakküm ve müdahale alanına dönüşür ve kamusallaşır. Egemen ideoloji mahrem alan olan bedene tahakküm eder, hatta onu işgal eder.

Şapka Devrimi, Osmanlı Dönemi'nde başlatılan yenileşme çabalarının Cumhuriyet Dönemi'ndeki sembolik karşılığıdır ve tüm devrim çalışmaları içerisinde en çok tartışılanıdır. Şapkanın tarihini II. Mahmud Dönemi'nden Cumhuriyet'e kadar izlemek aslında bir medeniyet dairesinin dönüşümünü gözlemlemek açısından önemlidir. Bu nedenle kılık kıyafete bağlı değişimlerin başta şapka olmak üzere, Türk Edebiyatı'nda Tanzimat Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet Dönemi'ni de içine alacak şekilde, gerek izlek gerekse motif olarak sıkça işlendiği görülür.

Çalışmada Şapka Devrimi’nden hareketle beden iktidar ilişkileri Sadri (Etem) Ertem’in “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsü üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Söz konusu eserde Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı’nın kuruluş yıllarında sık işlenen bir motif olan aydın/halk uyumsuzluğu, şapka sembolü üzerinden yinelenmiş ve köylünün ekonomik bir kalkınmadan önce şeklen yapılan hiçbir yenileşme çabasını anlamlandıramayacağı ve benimseyemeyeceği tezi işlenmiştir. “Silindir Şapka Giyen Köylü” öyküsünde bedeni tamamlayan bir unsur olarak şapkanın değişim ve olgunlaşma amacıyla halka sunulduğunu ancak ne yazık ki bir yozlaşma aracına dönüştüğünü görmek mümkündür. Yani niyet ve akıbet arasında ciddi bir uçurum vardır. Medeniyet göstergesi olarak değer bulan şapka gerekli alt yapı oluşturulamadığı için köylünün başında perişanlığın sakil bir göstergesi durumuna düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Abalı, N. (2009). *Geleneksellik ve modernizm açısından kılık kıyafet*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Akçay, E. (2022). 1917-1938 Yılları Arasında Vakıf Gazetesindeki Edebî Faaliyetler. Yayımlanmamış doktora tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Aktaş, C. (2018). *Tanzimat’tan 12 Mart’a kılık kıyafet ve iktidar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ateş, T. (2003). *Türk devrim tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ay, T. (2021). *Edebiyatımızda unutilanlar ve kaybedenler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bağcı, M. (2020). Sadri Ertem. *Türk edebiyatında isimler sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ertem-sadri>. Erişim Tarihi: 12.03.2023.
- Barbarosoğlu F. (2017). *Moda ve zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1986). *Çocukluğum, gençliğim, siyâsî ve edebî hâtıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bozdoğan, S.; Kasaba, R. (1998). *Türkiye’de modernleşme ve ulusal kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Canatan, K. (2016). *Beden ve beyan/hayattan kitaba*. İstanbul: Mana/İlimyurdu Yayınları.
- Crane, D. (2003). *Moda ve gündemleri: giyimde sınıf, cinsiyet, kimlik*. (Çelik, Ö., Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çapa, M. (1996). Giyim kuşamda medeni kıyafetlerin benimsenmesi-Trabzon örneği. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 30(5), 22-29.
- Çil, H. (2017). *Bedeni kurgulamak/İslami romanlarda beden ve kimlik*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çonoğlu S. (2011). Cumhuriyet devri Türk romanında beden yapısı, bedensel davranışlar ve kişilik ilişkileri üzerine bir çözümleme. *Journal of Turkish Studies*. 6(4), 475-496.

- Demir, A. (2006). Sosyal gerçekçilik anlayışı ve Sadri Ertem’in roman ve hikâyelerinde yapı, tema, anlatım. *Yayımlanmamış doktora tezi*, Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Demiryürek, M. (2015). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebî Metinlerde Moda. (Gürsoy Naskali, E. ve Koç, A., Ed.) *Beden kitabı* (ss. 429-453). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. (2021). Türk romanında sembolik değerleri bağlamında fes şapka mücadelesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(1), 123-149.
- Erdal, D. (2022). 1960-1971 arası Türk romanında hukuki mevzuat. *Yayımlanmamış doktora tezi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Erdüğan, T. (2019). Türkiye’nin modernleşme serüveninde bir simge: Şapka Devrimi. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Ertem, S. E. (2007). *Türk inkılabının karakterleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ertem, S. E. (2008). *Silindir şapka giyen köylü*. Ankara: Anekdote Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın gözü* (Ergüden, İ., Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gahramanlı, N. (2020). *Servet-i Fünûn romancılarının romanlarında mekân, eşya, kıyafet*. İstanbul: Hiperyayın.
- Gentizon, P. (1983). *Mustafa Kemal ve uyanan doğu* (Ülkü, F., Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I(1924-1930)/ devrimler ve tepkileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gültekin Akçay Z. (2018). Matruşka bedenler ve köylülük: Köy romanlarında beden-iktidar ilişkisi. medya ve beden. *Medya ve beden* (Kuruoğlu, H. ve Töre Özsel, K., Ed.) (ss. 20-42). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gürsoy Naskali, E. ve Koç, A. (Ed.) (2015). *Beden kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1998). *Bir serencam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kasaba, R. (1998). Eski ile yeni arasında Kemalizm ve Modernizm. *Türkiye’de modernleşme ve ulusal kimlik* (Kasaba, R. ve Bozdoğan, S., Ed.) (ss. 12-29). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1994). *Bâbiâli*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kuruoğlu, H. (2018). Dünden bugüne beden algı ve politikaları. *Medya ve beden* (Kuruoğlu, H. ve Töre Özsel, K., Ed.) (ss. 1-20). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Külahlıoğlu İslam, A. (2007). Öykü: 1920-1930: Cumhuriyet döneminin ilk öyküleri. *Türk edebiyatı tarihi 4* (Halman, T. S. ve Horata, O., Ed.) (ss. 425-467). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye’nin doğuşu* (Turna, B., Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Nereid, C.T. (2011). Kemalism on the catwalk: The Turkish Hat Low of 1925. *Journal of Social History*, 44(3), 707-728.
- Narlı, M. ve Aydın E. (2015). Türk romanında beden ve kişilik ilişkileri. *Beden sosyolojisi* (Canatan, K., Ed.) (ss. 561-581). İstanbul: Açılımkitap Yayınevi.
- Narlı, M. ve Aydın E. (2015). Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiirlerinde bedensel imgeler. *Beden sosyolojisi* (Canatan, K., Ed.) (ss. 538-608). İstanbul: Açılımkitap Yayınevi.
- Oğuz, O. (2013). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara romanında beden. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 37(1), 167-199.
- Okumuş, E. (2015). Bedene Müdahalenin Sosyolojisi. *Beden sosyolojisi* (Canatan, K., Ed.) (ss. 45-63). İstanbul: Açılımkitap Yayınevi.
- Özdemir, K. (2007). *Cumhuriyet döneminde şapka devrimi ve tepkiler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Özden, M. (2015). Kitabî Kemalizm ile Hayat'ın traji-komik hâlleri arasında Sadri E(r)tem. *Kurgan Edebiyat*, 4, 12-19.
- Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşam ve moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Parlak, M. (1995). Sadri Ertem Üzerine Monografik Bir Çalışma. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Şehsuvaroğlu, H. (2005). *Asırlar boyunca İstanbul: eserleri, olayları, kültürü*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Temel, B. (2023). Vakit Gazetesindeki edebiyat, sanat ve kültür yazılarının incelemesi ve sistematik indeksi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır.
- Turan, Ş. (1995). *Türk devrim tarihi. 3. kitap: Yeni Türkiye'nin oluşumu (1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turner, B. S. (2019). *Beden ve toplum/sosyal teoride arayışlar*. (Kaya, İ. ve Bulut, M. B., Çev.) Ankara: Nobel Yayınları.
- Türkeş Ö. (2015). Gündük bir edebiyat kanonu. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2: Kemalizm* (Bora, T. ve Gültekingil, M., Ed.) (ss. 425-449). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uğur, A. ve Altundağ, E. (2021). Türkiye Cumhuriyeti'nde yol vergisi uygulamalarının sosyo-ekonomik sonuçları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 7(1), 171-191.
- Yağcı, Z. G. (2015). Toplumsal bir gösterege olarak Osmanlı Devleti'nde kıyafet ve kıyafet politikaları. *Beden sosyolojisi* (Canatan, K., Ed.) (ss. 147-169). İstanbul: Açılımkitap Yayınevi.
- Yalçın Çelik, S.D. (2015). *Mengen'de geleneksel giyim kuşam (mikro ölçekli kültür tarihi çalışması)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER) Yayınları.

READING THE STORY OF “PEASANT WEARING A CYLINDER HAT (SİLİNDİR ŞAPKA GİYEN KÖYLÜ)” THROUGH THE HAT REVOLUTION AND THE REPRESENTATIONS OF THE BODY

ABSTRACT

Body is the homeland of the soul and the home of the wisdom. Body, in social life, turns into a showcase in which identity patterns and ideology are symbolized and becomes public. Due to this function, the body has been objectified, surrounded, controlled and shaped by clothing throughout human history. During Ottoman era, beginning from the reign of Sultan Mahmut II, clothing-based innovation affords were observed and civil servants were required to wear fez. In addition, the Ottoman Empire took different decisions from time to time so that Muslim and non-Muslim people would not resemble each other in terms of attire. The most remarkable example of body-power relations in Turkey is the Hat Revolution. The modernization efforts were symbolized by the "hat" in Turkey and the intention to catch up with the more civilized societies, which was the main aim of the republican revolutions, was made visible by the dress code. The Hat Revolution was limited to male officials, and no decisions were made on the female body. However, in accordance with the general atmosphere of the country, efforts were made for the Hat Revolution to be adopted by the people with the efforts of Turkish intellectuals, the press, local and civil administrations. As in all revolutionary activities, opposing views emerged in the Hat Revolution, and voices against the revolution were raised throughout the country. In this study, the Hat Revolution has been tried to comprehend through literary texts, which is an area where social reflexes are reflected reliably and quickly, and the story of Sadri Etem Ertem's Top Hat Wearing Peasant was chosen as an example. Sadri Ertem, who has a socialist-realistic understanding of literature, tells in an ironic language and with tragicomic scenes why the Hat Revolution did not reach the public in the story. In the study, it has been concluded that the dress/hat revolution is a premature action without fulfilling the basic needs of the people and raising awareness of the public, and the enlightened class, who should guide the people about the revolutions, is ignorant about the real agenda of the people. This research was conducted by using document scanning, descriptive analysis method and the data was subjected to content analysis.

Keywords: Body, hat revolution, Republic of Türkiye, story in Turkish literature, Sadri Etem Ertem.

Makale Künyesi (Tanıtma): Ener Su, A. (2023). Edebiyat ve diğer güzel sanatlar – Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 484-495.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1208904>

EDEBİYAT VE DİĞER GÜZEL SANATLAR – AHMET MİTHAT'TAN TANPINAR'A¹

Aydan ENER SU²

ÖZET

Herhangi bir disipline göre değerlendirilen bir eser, zamanla diğer disiplinlerle aralarında ilişki kurularak incelenmeye başlanmış, böylelikle eserlerdeki çok katmanlılık önem kazanmıştır. Edebî eserlerin de kendi yapısı içinde incelenmelerinin yanı sıra tesiri altında kaldığı güzel sanatlar bakımından değerlendirilmesi eserin farklı yönlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Her geçen gün bilim dallarının birbirini tamamlayan disiplinler olduğu daha iyi anlaşılmakta ve bu yönde çalışmalar önem kazanmaktadır. Bu yazıda, Şerife Çağın'ın edebiyatın diğer disiplinlerle ilişkisini ele alan Edebiyat ve Diğer Güzel Sanatlar –Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a başlıklı eseri tanıtılmıştır. Öncelikle bu alanda daha önce yapılan benzer çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, Çağın'ın belirtilen eserinin bu eserlerden farkına değinilmiş ve kitabın literatür için önemi üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise yedi ana başlıktan oluşan eserin her bir bölümü ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır. Eserin ilk iki bölümünde Ahmet Mithat Efendi'yi, üçüncü bölümünde Halit Ziya Uşaklıgil'i etkileyen güzel sanatlardan bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde iki yazar (Halit Ziya Uşaklıgil ve Ahmet Hamdi Tanpınar) etkilendiği güzel sanatlar bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Beşinci bölümde Ahmet Haşim, altıncıda Yahya Kemal ve yedinci bölümde de Ahmet Hamdi Tanpınar etkilendikleri güzel sanatlar açısından değerlendirilmiş, güzel sanatların çeşitli kollarının bahsedilen edebî şahsiyetlerin eserlerine yansımaları ele alınmıştır. Edebiyatın güzel sanatlarla ilişkisini bütüncül ve kronolojik bir anlayış ve metotla ele alan Çağın'ın bu eseri birden fazla yazarın ve birden fazla disiplinin (musiki, resim, heykel, dans, opera, mimari) bir arada değerlendirildiği ender çalışmalardan biridir. Türk edebiyat tarihçiliği açısından önemli bir yere sahip olan disiplinler arası çalışmalara teşvik edici nitelikteki bu çalışma, Türk edebiyatı, müzik, resim, heykel, arkeoloji, mimari, müzecilik, mitoloji, dans alanına ilgi duyan ve bu alanda çalışan akademisyen ve öğrenciler, edebiyatseverler, Ahmet Mithat Efendi, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Haşim ve Yahya Kemal okurları için yol gösterici nitelikte bir başvuru eseridir. Uzun ve titiz bir çalışma süreci gerektiren eserin sonraki baskılarında ele alınan edebî şahsiyetlerin sayısının artırılması çalışmanın değerini daha da artıracak, eser daha fazla okura hitap edecektir.

Anahtar kelimeler: Edebiyat, güzel sanatlar, disiplinlerarası, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Hamdi Tanpınar.

¹ Çağın, Şerife (2022). İstanbul: Dergâh Yayınları. ISBN978-625-8437-19-5, 206 sayfa.

² Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. aydanenersu@nevsehir.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3693-2729>

GİRİŞ

Herhangi bir disipline göre değerlendirilen bir eser, zamanla diğer disiplinlerle aralarında ilişki kurularak incelenmeye başlanmış, böylelikle eserlerdeki çok seslilik önem kazanmıştır. Özellikle çağımızda sanatlar arasındaki etkileşim kaçınılmazdır. Edebî eserlerin de kendi yapısı içinde değerlendirilmelerinin yanı sıra beslendiği güzel sanatlar açısından incelenmesi eserin farklı yönlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Her geçen gün disiplinlerin birbirini tamamlayan unsurlar olduğu daha iyi anlaşılmakta ve bu yönde çalışmalar önem kazanmaktadır. Edebiyat ile diğer disiplinler arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar arasında Mehmet Kaplan'ın “Cenap Şehabettin'in Şiirlerinde Pitoresk”, “Cenap Şehabettin'in Şiirlerinde Ses ve Musiki”, Orhan Okay'ın “Senfonya'dan Çile'ye, Zeynep Kerman'ın “Eylül Romanında Musiki”, Alphan Akgül'ün “Osmanlı Türk Romanında İstanbul Tasvirleri ve Perspektif Kullanımı” yazıları, Ocak 2009 tarihinde yayımlanan Türk Edebiyatı dergisinin “Resim ve Edebiyat” özel sayısında Beşir Ayvazoğlu'nun “Edebiyat ve Resim Elele”, İnci Enginün'ün “Romanlarda Resim ve Ressamlar”, Alaattin Karaca'nın “İlhan Berk'te Şiir Resim Etkileşimi”, Hatice Bilen Buğra'nın “Edebiyatçı Ressamlar, Ressam Edebiyatçılar” makaleleri, Hatice Bilen Buğra'nın *Cumhuriyet Döneminde Resim-Edebiyat İlişkisi*, Metin Kayahan Özgül'ün *Resmin Gölgesi Şiire Düştü*, Nezahat Özcan'ın *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Resim*, Nesrin Tağızade Karaca'nın *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Musiki* kitapları sayılabilir. Bu çalışmalarda tek bir yazarın eseri/eserleri tek bir güzel sanat (genellikle resim ve musiki) açısından değerlendirilmiştir. Şerife Çağın'ın *Edebiyat ve Diğer Güzel Sanatlar –Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a* başlıklı kitabı ise birden fazla yazarın ve birden fazla disiplinin (musiki, resim, heykel, dans, opera, mimari) bir arada değerlendirildiği ender çalışmalardan biridir. Hatta kitaptaki dördüncü bölümde iki yazar (Halit Ziya Uşaklıgil ve Ahmet Hamdi Tanpınar) karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Edebiyat ve Diğer Güzel Sanatlar –Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a adlı 206 sayfadan oluşan eser, “Önsöz”, “Ahmet Mithat Efendi ve Güzel Sanatlar”, “Avrupa'da Bir Cevalan'da Müzeler, Resim ve Heykel Galerileri”, “Halit Ziya'yı Besleyen Güzel Sanatlar”, “Çizgisel (Plastik) ve Gölgesel (Pitoresk) Üslup Bağlamında Halit Ziya ve Tanpınar'da Kadın Tasvirleri”, “Ahmet Haşım'de Mimari: Pitoresk ve Gotik Güzellik”, “Yahya Kemal ve Millî Kimlik Oluşumunda Mimarinin Rolü”, “Ahmet Hamdi Tanpınar'da Mimari”, “Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Dizin” ana başlıklarından oluşmaktadır.

Şerife Çağın, “Önsöz”de edebiyatın diğer sanatlarla ilişkisinin ne şekilde olduğunu belirtmiş, Batılılaşma hareketleriyle bizim kültürümüzde de etkisi görülen musiki, resim ve heykel sanatının Tanzimat döneminden itibaren edebî şahsiyetleri nasıl etkilediği, yazar ve şairlerin bu güzel sanatlarla ilişkisi hakkında genel bir değerlendirme yapmıştır.

“Ahmet Mithat Efendi ve Güzel Sanatlar” adlı ilk bölümde Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde ve çeşitli süreli yayınlarda yayımlanan teorik yazılarında güzel sanatlardan yararlanma yöntemi ve güzel sanatlar hakkındaki bilgi birikimi değerlendirilmiştir. Şerife Çağın, güzel sanatları eğitimin bir parçası olarak gören ve okurlarını bu konuda da bilgilendirmek isteyen Ahmet Mithat Efendi'nin pek çok konuda olduğu gibi edebiyat ve diğer sanatlar arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların başında yer alması gereken önemli bir isim olduğunu belirtmiştir. Bu bölümde Ahmet Mithat Efendi ve güzel sanatlar

arasındaki ilişki “Musiki”, “Resim ve Heykel: Venüs ve Minerva”, “Dans” alt başlıklarında incelenmiştir. Çağın, bazı enstrümanları çalıp besteler yapmaya çalışan Ahmet Mithat Efendi'nin musiki konusuna diğerlerinden daha fazla önem verdiğini vurgulamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin, *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanan “İslahat-ı Musikiye”, “Şark Müzikası ve Umumî Müzika” (3339, 3341 sayılarında olmak üzere iki ayrı yazı), “Musikiden Lezzet Alan Yalnız İnsanlar mıdır?”, “Saadetli Salih Zeki Beyefendi Hazretlerine”, “Rauf Yekta Beyefendi'ye”, “Terakki-i Musiki” başlıklı yazılarında Doğu-Batı musikisini karşılaştırdığı, musikinin ıslahatı, eserleri notalara geçirmenin, musiki ile ilgili kitaplar yazmanın gerekliliğinden bahsettiği ve Çingenelerin değişik milletlerin musikisindeki rolünü ve hayvanlarla musiki arasındaki ilişkiyi ele aldığı hatırlatılmıştır. Şerife Çağın, musikinin bize İran'dan, İran'a da Hint'ten gelmiş olduğunu öne süren, bizim sanatça yüksek olan asıl musiki eserlerimizin kâr, beste, semaî, nakş ve peşrev olduğunu belirten Ahmet Mithat Efendi'nin ses sistemi, perdeler, makam ve usullerle ilgili, ancak uzmanların anlayabileceği teknik yazılar yazdığını ve bu konularda da tartışmalara girmekten çekinmediğini belirtmiştir. Çağın, Ahmet Mithat Efendi'nin bu teorik yazılarının yanı sıra *Esaret*, *Felatun Bey'le Rakım Efendi*, *Bahtiyarlık*, *Karnaval*, *Çingene*, *Aleksandr Stradella* adlı eserlerinde musikiyi kadının eğitiminde önemli bir unsur olarak işlediğini ve enstrümanlar hakkında da teknik bilgiler vererek müzik aletlerini tanıttığını belirtmiş, bu açıdan Ahmet Mithat Efendi'nin musikiyle ilişkisinin, müzikal bir üslup yaratma veya musikiyle ilgilenen kişileri derinlemesine tahlil etmeye çalışan Servet-i Fünun şair ve yazarlarından farklı olduğunu vurgulamıştır. Şerife Çağın, “Resim ve Heykel: Venüs ve Minerva” başlıklı alt bölümde bizim kültürümüzde resim ve heykelin, musikiye göre yeni olduğunu ve bu sanatların edebiyat üzerindeki etkisinin de Batı'daki gibi kuvvetli olmadığını belirtmiştir. Çağın, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yahya Kemal'in Batı'daki resim ve nesir anlayışı ile ilgili değerlendirmelerini hatırlatmış ve sonrasında Ahmet Mithat Efendi'nin arkeolojiye ilgi duymasını sağlayan, resim ve heykelden hareketle ufkunu genişleten iki önemli şahsiyetten bahsetmiştir. Bu şahsiyetlerden birisinin ressam, arkeolog ve müze müdürü Osman Hamdi, diğerinin ise asıl adı Olga Lebedeva olan Rus şarkiyatçısı Madam Gülnar olduğu belirtilmiştir. Çağın, Ahmet Mithat Efendi'nin, “Nefaset-i Tabiiyye ve Sanayi-i Nefise”, “Arkeoloji”, “Yeni Müze”, “Mekteb-i Sultani'de Hüsn-i Hat”, “Bizde Ressamlık”, “Resim ve Resme Rağbet”, “Esatir-i Evvelîn”, “Sanayi-i Nefise: Venüs de Milo” başlıklı resim, heykel ve müzecilikle ilgili yazılar da yazdığını belirtmiş, bu yazılarda Ahmet Mithat'ın Venüs'ü örnek göstererek güzel sanatların, çirkinlikleri örttüğü için tabii güzelliklerden üstün olduğunu ispatlamaya çalıştığını, arkeolojiyi tanıtır şubeleri hakkında bilgi verdiğini, müzelere duyulan ihtiyaca vurgu yaptığını, hüsn-i hat sanatının öğretimi ve Louvre Müzesindeki Venüs heykelini ayrıntılı bir şekilde anlattığını belirtmiştir. Bu yazıların yanı sıra *Paris'te Bir Türk*, *Acaib-i Âlem*, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* adlı eserlerinde kültürümüze yabancı olan resim ve heykel sanatları hakkında okurunu bilgilendirmeye çalıştığı, aynı zamanda mitolojik unsurlardan yararlandığı ve Venüs'ü benzetme unsuru olarak kullandığı ifade edilmiştir. “Dans” alt başlığında ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Dağarcık*'ta yayımlanan ‘Raks’ başlıklı yazısı üzerinde durulmuş, yazarın bu yazısında resim ve heykel sanatıyla raksı karşılaştırdığı, raks hakkında genel bilgi verdiği belirtilmiştir. Çağın, Ahmet Mithat Efendi'nin *Karnaval* romanının mukaddimesinde de Avrupa'daki balolar hakkında detaylı bilgi verildiğini, *Jön*

Türk romanında dans unsurundan yararlanıldığını ifade etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'da Bir Cevlan ve Avrupa Adab-ı Muâşeretini yahut Alafranga kitapları da dans hakkındaki görüşlerini belirttiği diğer eserleri olarak anılmıştır.

Bu bölümde Çağın, Ahmet Mithat Efendi'nin yalnızca süreli yayınlardaki teorik yazılarını ya da yazarın romanlarındaki güzel sanatların etkisini ele almamış, Ahmet Mithat Efendi'nin çeşitli gazetelerde yayımlanan yazılarını ve bu bilgilerin bir nevi uygulama alanı diyebileceğimiz romanlarını bir arada değerlendirerek bütüncül bir yaklaşımla çalışmıştır. Bu da güzel sanatların Ahmet Mithat Efendi'yi ne derece etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca edebiyat tarihimizin yazı makinesi olarak tanınan bir edebî şahsiyetinin eserlerini bütüncül bir yaklaşımla ele almak Çağın'ın uzun ve detaylı bir araştırma süreci geçirdiğini gösterir niteliktedir.

“Avrupa'da Bir Cevlan'da Müzeler, Resim ve Heykel Galerileri” başlıklı ikinci bölümde Ahmet Mithat Efendi'nin 1889 yılında, Müsteşrikler Kongresi'ne katılmak için gerçekleştirdiği ve iki buçuk ay süren Avrupa gezisinde gördüğü müzeler, sergiler hakkındaki izlenimlerine yer verilmiştir. Şerife Çağın, resim ve heykel sanatlarında Batıya açıldığımız ilk yıllarda Osman Hamdi'nin resim ve müzecilik tarihi hakkındaki çalışmalarının Ahmet Mithat gibi pek çok yazarın sanata bakışını etkilemiş olabileceğini belirtmiş, Osmanlı'yı başlangıçta teknik bilimlerle giren Batılı anlamdaki resmin, Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve ardından Harbiye'nin programlarına ders olarak eklendiğini ifade etmiştir. Yazar, Avrupa'da resim öğrenimi gören ilk kişilerin Ferik İbrahim Paşa ve Ferik Tevfik Paşa olduğunu sonrasında Hüsnü Yusuf Bey'in de Avrupa'ya giderek öncü ressam olarak bilindiklerini vurgulamış ve bu ressamların eserlerinde desen, konu ve perspektife önem verdiklerine, tabiatı aynen kopya etmeye çalıştıklarına değinmiştir. Abdülaziz döneminde resim eğitimi gören Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyid, Osman Hamdi ve bir sonraki nesilden Halil Paşa ile Hoca Ali Rıza'nın ilk dönem ressamlarına göre kompozisyon ve renk değerlerine daha fazla önem verdikleri, estetik tarafları daha kuvvetli olan bu ressamlarda peyzaj ve figür çalışmalarının, natürmort temasının ön planda olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1846'da kurulan resmî nitelikteki ilk müzeye 1869'da Müze-i Hümayun adının verildiği belirtilmiş, 1881'e kadar yabancıların müdürlük yaptığı müzeye 1881 yılında müzecilik tarihinde önemli bir olay olarak kabul edilen ressam Osman Hamdi'nin müdür olarak atandığı bilgisi verilmiş ve onun müzecilik çalışmalarına değinilmiştir. Abdülaziz'in 1867'de Avrupa'ya gitmesinin ve Uluslararası Paris Sergisi'ne katılmasının, ülkemizdeki sanat faaliyetlerini hızlandırdığı, Avrupa'da büyük adamların heykellerinin yapıldığını gören Abdülaziz'in 1871'de heykeli yapılan ilk padişah unvanını aldığı belirtilmiştir. Osman Hamdi'nin, Osmanlı'daki ilk adı Sanayi-i Nefise Mektebi olan Güzel Sanatlar Akademisi'nin de müdürlüğünü yaptığı, Şeker Ahmet Paşa'nın Osmanlı'da ciddi anlamda ilk resim sergisini düzenleyen kişi olduğu gibi müze ve müzecilik tarihiyle ilgili bu önemli bilgilerle kısa bir giriş yapıldıktan sonra Osman Hamdi Bey'in ve Madam Gülnar'ın Ahmet Mithat Efendi üzerindeki etkisine değinilmiştir. “Batılı anlamda güzel sanatların gelişmesinde önemli bir yeri olan Osman Hamdi Bey'in Ahmet Mithat'ın yetişmesinde –özellikle resim, heykel, arkeoloji ve müzecilik gibi yeni alanlarda bilgi sahibi olmasında- büyük katkıları olmuştur.” (s. 43). Ahmet Mithat'ın güzel sanatlar konusunda ufku genişleten diğer ismin Madam Gülnar

olduğu belirtilmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin 1889 yılında, Müsteşrikler Kongresi'ne katılmak için gerçekleştirdiği ve iki buçuk ay süren Avrupa seyahatinde gittiği müze ve resim galerilerinin *Avrupa'da Bir Cevelan* eserinin önemli bir kısmını oluşturduğu, yazarın, Marsilya'da (Marsilya Müzesi), Stockholm'de (Etnografya Müzesi, Nationalmusset), Norveç'te (Christiania Sarayı), Kopenhag'ta (Thorvaldsens Müzesi), Berlin'de (resim galerisi, Eski, Yeni ve Üçüncüsü Galerie National müzeleri, heykel galerileri, Mısır Müzesi, Etnografya Müzesi, Sanayi Müzesi), Paris'te (İnvalidler Kışlası, Askerî Müze, Cluny Müzesi, Louvre Müzesi, Versailles Sarayı) müzelerini, resim ve heykel galerilerini, sergilerini ziyaret ettiği hatırlatılmıştır. Şerife Çağın, Ahmet Mithat'ın bu müzeleri gezerken eserlerin üslup özellikleri, bağlı oldukları ekoller gibi ayrıntılardan, sanatçılardan ziyade binanın matematiksel tarafıyla, eserlerin nasıl tedarik edildiğiyle daha çok ilgilendiğini bunda resim ve heykelin bizde henüz yeni sanatlar olmasının etkili olduğunu belirtmiştir. “Avrupa'daki müzelerin çokluğu, heykel ve resim başta olmak üzere eski eserlere duyulan merak, idarecilerin yıllarca dünyanın dört bir tarafından tarihî öneme sahip yapıtları, güzel eşyaları toplamaları Ahmet Mithat'ta büyük ilgi uyandırmıştır.” (s. 53). Yazarın bu seyahatinin kendisini ne kadar etkilediği seyahat sonrasında yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır. Özellikle *Avrupa'da Bir Cevelan*'ın yazarın iki buçuk aylık Avrupa seyahatinin izlenimlerinden oluştuğu ve okuru Batı'yla tanıştıran önemli bir eser olduğu, *Ahmet Metin ve Şirzad* romanını da Ahmet Mithat'ın Askerî Müze'yi ziyaretinin etkisiyle yazdığı vurgulanmıştır. Bu bölüm Ahmet Mithat'ın Avrupa izlenimlerinin yanı sıra bizdeki müze ve müzecilik geçmişiyle ve Avrupa'daki müzeler hakkında bilgi verilmesi açısından dikkat çekicidir.

“Halit Ziya'yı Besleyen Güzel Sanatlar”, başlıklı üçüncü bölümde Servet-i Fünun Dönemi'nden önce Recaizade Mahmut Ekrem'in estetik ve güzel sanatlar hakkındaki teorik yazılarıyla kendinden sonra gelen nesle kılavuzluk etmesi, Şemsettin Sami'nin güzel sanatlar arasındaki ilişki üzerinde durması ve Samipaşazade Sezai'nin güzel sanatlara estetik bir unsur olarak yaklaşmasına değinildikten sonra Recaizade Mahmut Ekrem ve Samipaşazade Sezai'nin Halit Ziya'nın edebî şahsiyetinin oluşmasında etkili olan iki isim olduğu belirtilmiştir. Çağın, güzel eşya ve musikinin Halit Ziya'nın en hassas noktaları olduğunu vurgulamıştır. “İzmir'de Balolar, Opera ve Operetler”, “Güzel Sanatlardan Plastik ve Müzikal Üsluba” şeklinde iki alt başlığı olan bu bölümde yazarın İzmir yıllarında musikiye ve dansa duyduğu hevesin tutku hâline dönüşmesi ve güzel sanatların yazarın anlatılarındaki etkisi incelenmiştir. Çağın, Halit Ziya'nın vaka ağırlıklı polisiye romanlardan, romantik eserlerden sonra resim terbiyesiyle yetişen realistleri kendisine örnek aldığını, eşyaya olan dikkatinin önemini vurgulamıştır. “İzmir'de Balolar, Opera ve Operetler”, alt başlığında Halit Ziya'nın güzel sanatlara karşı ilgisinin, İzmir'de yaşadığı yıllara dayandığı belirtilmiştir. Gramofonu ve zengin bir plak koleksiyonu olan yazarın, Mechitariste mektebine gitmesini sağlayan bir Levanten sayesinde hayatının ilk balolarıyla da tanıştığı bilgisi verilmiştir. Uşaklıgil'in azınlıklarla ilişkisini artırdığı bir başka mekân olarak toptan gıdacılık işiyle uğraşan babasının mağazası gösterilmiş ve orada çalışan David Ben Ezra adlı Musevi genç sayesinde başka Musevi arkadaşlar edindiği ve bu gençlerle çeşitli konularda sohbet ettiği, İzmir'e yeni gelen Cezana adlı dans hocasından birlikte ders aldıkları vurgulanmıştır. Yazarın, 1800'lü yıllarda İzmir valiliği yapan Naşit Paşa'nın düzenlediği ilk resmî baloya katıldıktan sonra

bütün büyük balolara katıldığı ve *Yırtık Mendil* gibi bazı hikâyelerini bu balolardan etkilenerek yazdığı belirtilmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil'in, rüştiye arkadaşları, mahalle komşuları dışında bir de yabancıardan oluşan bir zümre sayesinde piyesler gördüğü, opera ve operetler dinlediği, babasının işyerinde çalışan Hakkı Efendi, İzmir'in meşhur şarkıcılarından Salomon'dan ders alırken Halit Ziya'nın da bu derslere katılarak musikiyle ilgilendiği bilgisi verilmiştir. Osmanlı Bankası'nın İzmir şubesinde mütercim ve muhasip olarak çalışan yazarın, buradaki Katolik ve Rumlar'dan da dostlar edindiği, onların toplantılarına, tiyatro âlemlerine katıldığı ifade edilmiştir. Şerife Çağın, güzel sanatların Halit Ziya'nın romanlarının yanı sıra pek çok hikâyesine de konu olduğunu, hatta edebiyatımızda müzikal ve tasvirî bir üslubun doğmasını sağladığını vurgulamıştır. "Güzel Sanatlardan Plastik ve Müzikal Üsluba" alt başlıklı bölümde Rene Wellek'in edebiyat ve plastik sanatlar, müzik arasındaki ilişkilerin çeşitliliğine ve karmaşıklığına dikkat çektiği, şiirin bazen ilhamını resim, heykel veya müzikten aldığı, tabiat varlıkları ve insanlar gibi diğer sanat eserlerinin de şiirin veya edebiyatın teması olabileceği belirtilmiştir. Tematik etkilenme dışında asıl karmaşık olanın ise edebiyatın bir resim ya da müzik etkisine sahip olmaya çalışmasından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Sanat eserlerinin bir başka sanat eserindeki etkiye ulaşılmasında başarılı olursa bile tam bir dönüşüm olamayacağı belirtilmiştir. Servet-i Fünun döneminde bu tarz etkileşimlerin fazlalığı, dönemin edebî şahsiyetlerinin diğer sanatlara ilgisinin artmasının dikkat çektiği, dönemin önemli simalarından Halit Ziya'nın da İzmir dönemi eserlerinden itibaren kelimelerle, seslerle, cümle yapılarıyla müzikal etki yaratmaya çalıştığı; herhangi bir unsuru, mekânı görsel etki sağlayacak şekilde tasvir ettiği hatırlatılmıştır. Yazarın *Ferdi ve Şürekası*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* gibi eserlerinde piyano sahnelerine, musiki unsurlarına yer verildiği, *Yırtık Mendil*, *Son Levha*, *Sanat Hayatından*, *Ruznameden Müfrez*, *Mösyö Kanguru*, *Bravo Maestro* hikâyelerinde de dans, resim, opera, müzik, gösteri sanatlarının hem konu olarak işlendiği hem de görsel ve işitsel bir üslupla canlandırıldığı belirtilmiştir. Halit Ziya'nın yaşadığı çevrenin, etkileşimde olduğu yerli ve yabancı insanların, güzel sanatlara olan ilgisinin eserlerine çeşitli şekillerde yansıdığı ve edebiyatımıza yeni bakış açıları kazandırdığı vurgulanmıştır. Bu bölüm Halit Ziya Uşaklıgil'in hayatının bilinmeyen ya da az bilinen yönlerinin ortaya çıkarılması açısından dikkat çekicidir.

"Çizgisel (Plastik) ve Gölgesel (Pitoresk) Üslup Bağlamında Halit Ziya ve Tanpınar'da Kadın Tasvirleri" başlıklı dördüncü bölümde Halit Ziya Uşaklıgil ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kadın figürleri Heinrich Wölfflin'in *Sanat Tarihinin Temel Kavramları* eserindeki karşıtlıklara göre değerlendirilmiş ve yazarların üslup farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Wölfflin'in, Rönesans ve Barok üslubun karakteristik özelliklerini belirlerken pitoresk (gölgesel) güzellik ve plastik (çizgisel) güzellik şeklinde iki karşıt kavram kullandığı, plastik üslubun çizgilerin netliğine, ayrıntılara odaklanırken pitoresk üslupta belirsizleştirmenin esas olduğu belirtilmiştir. XIX. yüzyılda resim sanatındaki yenilikler ve Batılı realistlerin etkisiyle Tanzimat'ın ikinci neslinin eserlerinde perspektife dayalı bir estetik bakışın varlığından bahsedilebileceği, Servet-i Fünun döneminde ise Halit Ziya'nın eserlerindeki çeşitli tasvirlerin perspektif konusunda fazlasıyla malzemeye sahip olduğu belirtilmiştir. Resim ve edebiyat tarihi açısından Halit Ziya'nın ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kadın tasvirlerinin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Aynaya yansıyan ve resmi yapılan kadının iki yazarda farklı şekillerde ele alındığı, Tanpınar'ın, ayna karşısında süslenen kadında asil bir sanatkar tavrı bulduğu, Halit Ziya'nın eserlerinde ise kadın figürlerin odalarındaki ayna unsurunun dikkat çektiği ancak yalnızca Bihter'in aynasının işlevsel bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Tanpınar'ın ayna ve suda beliren kadın hayali çizgisellikten uzak ve bütün kenarları belirsiz bir şekilde anlatılırken Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'daki aynasında Bihter'in vücut hatlarının çizgilerinin algılanabilir şekilde verildiği ifade edilmiştir. Çağın, her iki yazarın aynaya yansıyan kadınların yanı sıra tabloleştirilen kadın resimlerine de ilgi duyduklarını, Halit Ziya'nın eserlerinde bütün olarak tasvir edilen kadının Tanpınar'ın eserlerinde çehresine odaklanıldığını belirtmiştir. Kıyafet tasvirleri açısından da iki yazarı karşılaştıran Çağın, Halit Ziya'nın âdeta çehreyi sildiğini, dokunarak kıvrımlarının takip edilebileceği reel bir tablo çizdiğini, Tanpınar'ın ise birkaç fırça darbesiyle, rengiyle çizdiği kıyafetten bir masal-rüya atmosferi yarattığını ya da dikkati yüze çektiğini vurgulamıştır. Her iki yazarın tasvirlerini ışığın işlevi açısından da karşılaştıran yazar, Halit Ziya'nın uzanan kadın tasvirlerinde ışığın işlevinin, yarı karanlık bir ortamda kadın güzelliğini ortaya çıkarmak olduğunu belirtmiş, Tanpınar'ın ise erotizmin sınırlarını hemen hemen hiç zorlamadığını vurgulamıştır. Halit Ziya'nın kadın tasvirlerinin genellikle oda içinde ve kendisine ait eşyaların da ruh hâlini ve karakter özelliklerini yansıtan unsurlar olarak verildiği, Tanpınar'da kapalı mekândan açık mekâna geçişlerin, rengin hâkimiyeti ve kadının, şehrin tabii ve estetik unsurlarıyla bütünleşmesinin söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Çağın, “Halit Ziya'da gücünü çizgilerden alan, dokunma hissi uyandıran, kavranabilir şekillerin güzelliği varken Tanpınar'da, gücünü soyutlamalardan alan, her an değişmeye meyyal, görünenin arkasına geçmek isteyen, çağrışımlara açık güzelliğin” olduğunu belirtmiştir. Bu bölüm ve beşinci bölüm içeriği açısından kitabın en orijinal bölümleri olarak dikkat çekmektedir. Türk edebî şahsiyetlerinin eserlerindeki kadın figürlerinin, ayna, giyim-kuşam unsurlarının sanat tarihinin temel kavramlarına göre yorumlanması ve bu yöntemle iki yazarın üsluplarının karşılaştırılması ilgi çekicidir.

“Ahmet Haşim'de Mimari: Pitoresk ve Gotik Güzellik”, başlıklı beşinci bölüm Ahmet Haşim'in şiirlerindeki gölgesellik ve Haşim'in mimariden nasıl ilham almış olabileceği konusundadır. Çizgisel güzelliğin Halit Ziya'yı ve büyük ölçüde Servet-i Fünun Dönemi'nin estetik anlayışını yansıttığı, gölgesel (pitoresk) güzelliğin de Ahmet Haşim'i yansıttığı belirtilmiştir. Şerife Çağın, Wölflin'in söylediklerine ek olarak şaire ilham verdiği düşünülen iki kaynak olan John Ruskin ve Okakura Kakuza üzerinde durmuştur. John Ruskin'in, asimetri, düzensizlik, tamamlanmamışlık gibi özellikleriyle Gotik mimariyi sanayileşmenin alternatifi olarak gösteren bir sanatçı olduğu, Okakura Kakuza'nın ise *Çayname* adlı eserin sahibi Japon sanat tarihçisi olduğu bilgisi verilmiştir. Çağın, onun çay odalarının mimarisi hakkındaki dikkatlerinin, şairin manzara ve estetik algısını anlamamızı kolaylaştıracağını düşünmektedir. Ruskin'in evrensel Gotik'in doğasına dair yazılarında Gotik'in karakteristik unsurlarını önem derecesine göre “vahşilik, değişkenlik, doğalcılık grotesklik, katılık/sertlik, (gereğinden) fazlalık” şeklinde altı başlık olarak gruplandığı bilgisi verilmiştir. Manzarada nâtamamlık, yaşanmışlık ve gölgesellik arayan Haşim'in, Ruskin'i “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar” başlıklı yazısının son kısmında andığı hatırlatılmıştır. Çağın, Haşim'in hayalin

kurulabilmesi için şiirle birlikte mimari, müzik, resim ve heykel gibi diğer sanatlarda da gölgeli, açıklıktan uzak, hemen anlaşılmayan, ancak sezgi yoluyla kavranılabilen unsurların olması gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. *Frankfurt Seyahatnamesi*'nde Frankfurt'un hiçbir hayale yer vermeyen, düzen içindeki mimarisinden duyduğu rahatsızlığın da şaire yine Ruskin'i hatırlattığı belirtilmiştir.

Ruskin'e göre Gotik düşünceyi oluşturan önemli bir unsurun da grotesklik olduğu, groteskin doğasında yabancılaştırmanın olduğu ifade edilmiş, Haşim'in "Süvari", "Batan Ayın Kenarına Satırlar", "Ölmek" ve "Başım" şiirlerinin grotesk özelliği yansıtan şiirlerden olduğu, şairin bu şiirlerinde mimaride esrarengiz ve ürkütücü havayı yakalamaya çalıştığı hatırlatılmıştır. Çağın, Haşim'in sanata bakışını şekillendiren isimlerden biri olan Kakuzo'nun *Çayname* eserinde anlattığı çay odalarının sadeliği, doğallığı, mimari özellikleri ve bu ortamın atmosferi ile Haşim'in "Tahattur", "Ağaç" "Süvari" gibi şiirleri arasında ilişki kurulabileceğini belirtmiştir. "Haşim'in Sevdiği Titrek Saatler" başlığı altında ışığın, günün farklı saatlerindeki değişik yansımalarının mimaride pitoresk ve gotik atmosferi belirginleştiren önemli bir unsur olduğu, empresyonist ressamların en çok fecir ve akşam vakitleri üzerinde durdukları, ışık oyunları ile suyun titreşimiyle değişen manzaraları resmettikleri belirtilmiştir. Haşim'in, "Elektrik Işığında", "Ay", "Müslüman Saati", "Yeni Bina", "Bir Zihniyet Farkı" başlıklı yazılarında ve "Yollar" şiirinde ışık, güneş unsuruyla ilgili düşüncelerini ifade ettiği, pek çok şiirinde, güneşin hayal kurmaya izin vermeyen, her şeyi açık bir şekilde gösteren aydınlığından kaçıp akşam saatlerine sığındığı ifade edilmiştir. "Manzaranın ve mimarinin anlam kazandığı, muhayyileyi tahrik edip harekete geçirdiği titrek saatler, dünya edebiyatında sembolist ve empresyonist başka şair ve ressamların da düşünmekten, hayal kurmaktan zevk aldıkları saatlerdir" (s. 115). "Tabiatla Bütünleşen Mimari Yapılar: Pitoresk Güzellik" alt başlığında ise Yahya Kemal'in mimariyi canlandırmak için kültürel ve dinî çağrışımları olan servi ve çınar ağaçlarından yararlandığı, Haşim'in de güvercin ve leyleği tercih ettiği ifade edilmiştir. "Gurabahane-i Laklakan", "Leylek" ve "Güvercin" başlıklı yazılarında leylek ve güvercini mimariyi tamamlayan unsurlar olarak değerlendirdiği belirtilmiştir. "Yeni Tarz Mimariye Yönelik Eleştiriler" alt başlığında ise Haşim'in II. Meşrutiyet'ten sonra görülmeye başlanan mimari yapılar hakkındaki düşünceleri, edebiyatta yerli ve halkçı, mimaride ise din kaynaklı yapılandırmayı amaçlayan görüşü eleştirdiği belirtilmiştir. Çağın, şairin bu konudaki düşüncelerini "Mürteci Mimari", "Bir Gezintide Görülen", "Gurabahane-i Laklakan" başlıklı yazılarından hareketle değerlendirmiştir. Bu bölümde Ahmet Haşim'in süreli yayınlardaki yazılarının ve şiirlerinin birbirini tamamlayıcı şekilde bir arada ele alınması, şairin Yahya Kemal ile farklılıklarına değinilmesi, güzel sanatların şiirindeki etkisinin gösterilmesi önemlidir. Aynı zamanda, şairin, Ruskin, Wöfflin gibi Batılı eleştirmenler ve bir Japon estetikçisi Kakuzo'nun "hayat akışı" düşüncesine yakın bir anlayışa sahip olduğunun gösterilmesi ilgi çekicidir.

"Yahya Kemal ve Millî Kimlik Oluşumunda Mimarinin Rolü", başlıklı altıncı bölümde Yahya Kemal'in 1912'de Fransa'dan döndükten sonra İstanbul'un fetihinin Türk tarihindeki önemi ve fetihden sonraki imar faaliyetleri ile ilgili düşünceleri ele alınmıştır. Çağın, imparatorluğun dağılma sürecinde Türk-İslâm medeniyetinin varlığını kanıtlama isteğinin temel amaç olduğunu ve tarihimizin değerli mimari eserlerinin kimlik

oluşumunda önemli değerler olarak görüldüğünü ve bu dönemde Yahya Kemal'in desteklediği *Yeni Mecmua*'da Mimar Kemalettin, Ahmet Refik, Mehmet Ziya, Vahit, Mimar Necmettin, M. S., Ahmet Süheyl gibi isimlerin Osmanlı-Türk mimarisi üzerine yazılar yazdığını belirtmiştir. Yahya Kemal'in kendisinin zevk ve estetik anlayışına, düşüncelerine göre şekillenen *Dergâh*'ta da Rezzan Arif, Falih Rıfkı, Mimar Mazhar gibi isimlerin mimari konusunda yazılar yazdığını, Yahya Kemal'in de, "Aziz İstanbul", "Millî Peyzaj", "Yeni Bir Ufuk", "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" başlıklı metinlerinde mimarinin millî kimlik oluşumundaki rolüne dikkat çektiğini belirtmiştir. "Köhne Şehir Üsküp", "Ölüm Şehri Eyüp", "Boğaziçi", ("İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar", Zorlara Dağlar Dayanmaz: Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı"), "Ezansız Semtler: Beyoğlu, Şişli" alt başlıklarında ele alınan ve kültürün bir parçası olarak görülen mimari eserlerin/mekânların Yahya Kemal'in hayatında bıraktığı iz, semtlerin tarihi önemleri, Türklerin bu semtlerdeki etkisi anlatılmıştır. Çağın'ın, Türk-Müslüman kimliğinin sanat eserlerinden hareketle değerlendirilmesini, mimari eserlerin de edebî eserler gibi okunup yorumlanabileceğini göstermesi ilgi çekicidir.

"Ahmet Hamdi Tanpınar'da Mimari", başlıklı yedinci bölüm "Kaybolan Şeylerin Yanında Zamana Hükmeden Gerçek Saltanatlar", "Beyliklerden İmparatorluğa Türk Mimarisi ve Mimariyi Taçlandıran Mimar Sinan", "Türk İstanbul'un Tapu Senetleri: Şehit Mezarları ve Türbeler", "Rastlantısal Güzellik, Terkibi Bozulan Unsurlar", "Türk Pitoreski ve Mimarinin Tabiatla İşbirliği", "Mimari Eserlerin Anlatımında Özel Dikkatler: Benzetmeler" alt başlıklarından oluşmuştur. Şerife Çağın, Tanpınar'ın yaşanmış hayatın izlerinin kaybolmayacağını düşünerek antik şehirlerin katmanları arasında dolaştığını, onların kültürel kodlarını eserlerinde geniş ölçüde kullandığını ve Türklerin bir millet olarak kök saldığı Anadolu Selçuklularından başlayarak Osmanlı'nın ihtişamlı devirlerinden içinde bulunduğumuz zamana kadarki dönemleri ele aldığını ifade etmiştir. Güzel sanatların pek çok alanına vakıf olan Tanpınar'da özellikle resim ve müzik sanatlarının ön plana çıktığı, yazarın *Huzur*, *Beş Şehir*, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eserlerinin güzel sanatlardan işlevsel olarak yararlandığı belirtilmiştir. "Kaybolan Şeylerin Yanında Zamana Hükmeden Gerçek Saltanatlar" alt başlıklı bölümde Tanpınar'ın bir medeniyette yaşarken ya da bir diğer medeniyete geçerken kaybolan şeylerin yanında zamana hükmeden gerçek saltanat olarak mimariyi gördüğü, nesilleri terbiye eden, millî hayatın koruyucusu kabul ettiği mimari eserlerin yok olmasıyla cemiyette devam fikrinin kaybolacağı düşüncesinde olduğu vurgulanmıştır. Millî kimliği duyurma görevindeki mimarinin, Tanpınar'ın sık sık vurguladığı bir maestro olduğu belirtilmiştir. "Beyliklerden İmparatorluğa Türk Mimarisi ve Mimariyi Taçlandıran Mimar Sinan" alt başlığında Tanpınar'ın Selçuklular ile Osmanlı arasındaki farkı yalnızca bir hanedan değişmesinden ibaret olarak görmediği muşeretten üsluba, insan ve zevke varıncaya kadar uzanan bir değişikliğin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Tanpınar'ın İstanbul'un fethinin beş yüzüncü yıldönümü nedeniyle yazdığı bir yazısında imar faaliyetleri üzerinden İstanbul'un yaşadığı dönemleri (Fatih, II. Bayezid ve Kanuni) ele aldığı ve bu dönemlerden en çok Mimar Sinan'ın eserlerinin görüldüğü Kanuni dönemi üzerinde durduğu ifade edilmiştir. Çağın, Tanpınar'ın "Bir ananeyi tek başına tüketen, kendinden sonra gelenlere pek az bir şey bırakan sanatkârlardandır" diye tanımladığı Mimar Sinan'a ve Osmanlı'nın en ihtişamlı dönemleri olan XVI. ve XVII. yüzyıllara özel

bir yer ayırdığını vurgulamıştır. “Türk İstanbul’un Tapu Senetleri: Şehit Mezarları ve Türbeler” alt başlığında Tanpınar’ın eserlerinde büyük dinî yapıların yanı sıra türbelere ve evliyalara da yer verdiği belirtilmiştir. Yazarın surların etrafındaki fetih şehitlerinin mezarlarını Türk İstanbul’un tapu senetleri olarak görmesine dikkat çekilmiştir. “Rastlantısal Güzellik, Terkibi Bozulan Unsurlar” alt başlığında Tanpınar’ın, büyük mimari eserlerin etrafındaki sivil yapılara, sürpriz peyzajlara dikkat çekmesi ve şehirleşmede terkibi bozacak unsurları eleştirmesine değinilmiştir. Yazarın yangın ve deprem gibi doğal afetler nedeniyle yok olan ahşap yapılarla, sultan, vezir saraylarının, konakların farklı gerekçelerle korunmamasına hayıflanması ele alınmıştır. “Türk Pitoreski ve Mimarinin Tabiatla İşbirliği” alt başlığında Tanpınar’ın mimari eserleri sadece hendeseden ibaret olmayan, müzelik olmaktan ziyade hayatın içinde olması gereken yapılar olarak gördüğü ve bu yapıları tasvir ederken onları tabiatla bir arada ele aldığı, bu eserlerin görünür olmasını sağlayan şehrin konumuna da dikkat çektiği vurgulanmıştır. “Mimari Eserlerin Anlatımında Özel Dikkatler: Benzetmeler” alt başlığında ise imajlarla düşünen bir yazar olan Tanpınar’ın mimari eserleri diğer sanatlarla, kadınla ve diğer canlılarla ilişkilendirerek ele aldığı belirtilmiştir. Çağın, Tanpınar’ın büyük bir terkinin en önemli unsuru olarak gördüğü mimari eserleri teknik özellikleriyle anlatmaktan ziyade diğer kültürel unsurlarla ilişkilendirerek, hikâyeler içerisinde, hayal kurmaya imkân sağlayan imajlar aracılığıyla anlatmaktan hoşlandığını belirtmiştir. Yazarın bu yaklaşımı eserleri sıkıcı olmaktan kurtaracak bir özelliktir.

Sonuç bölümünde bir sanat eseri değerlendirilirken tek bir disiplinin ölçütlerinin yetersiz kalacağı, okurların farklı disiplinlerin güzellik anlayışları hakkında bilgi sahibi olması gerektiği ve böylelikle sanatlar arasındaki geçişlerin daha kolay anlaşılacağı, sanatçıların üslup özelliklerinin fark edilebileceği vurgulanmıştır. Güzel sanatların birbiriyle ilişkisinin dönemden döneme, sanatçıların heves ve dikkatlerine göre değişiklik gösterdiği belirtilmiştir. Yedi ana başlıktan oluşan çalışmada edebiyatın diğer sanatlarla ilişkisi metinler aracılığıyla verilmiştir. Edebiyatın diğer sanatlarla ilişkisinin bazen pratik amaçlara hizmet ederken bazen de yetkin sanatçıların elinde eserin yapısını ve üslubunu zenginleştirmede temel unsur hâline geldiği ifade edilmiştir.

Eserin “Kaynaklar” bölümüne bakıldığında yazarın çeşitli disiplinlerdeki çeşitli kaynaklardan, ele aldığı yazarların pek çok eserinden ve süreli yayınlardaki çeşitli yazılarından hareketle çalışmasını şekillendirdiğini, uzun ve ciddi bir araştırma süreci sonunda eserini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bir metni tek bir disiplin açısından değerlendirmek yerine çeşitli disiplinler aracılığıyla metinlerdeki renkliliğin, çok sesliliğin ortaya konulabileceğini gösteren bu çalışma güzel sanatların birbiriyle ilişkisini, farklı disiplinlerde çalışan sanatçıların birbirleri üzerindeki etkisinin tahmin edilenden çok daha fazla olduğunu göstermesi bakımından literatür boşluğunu dolduracak nitelikte bir çalışmadır.

Çağın, çalışmasının sonuna kitap içinde bahsedilen, konu, kişi, yer adlarının vb. bütün bilgilerin yerlerini sayfa numarası aracılığıyla gösteren detaylı alfabetik bir “Dizin” de eklemiştir.

Edebiyatın güzel sanatlarla ilişkisini bütüncül ve kronolojik bir anlayış ve metotla ele alan bu eser, literatür boşluğunu dolduracak nitelikte bir çalışmadır. Türk edebiyat

tarihçiliği açısından önemli bir yere sahip olan disiplinler arası çalışmalara teşvik edici nitelikteki bu çalışma, Türk edebiyatı, müzik, resim, heykel, arkeoloji, mimari, müzecilik, mitoloji, dans alanına ilgi duyan ve bu alanda çalışan akademisyen ve öğrenciler, edebiyatseverler, Ahmet Mithat Efendi, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Haşim ve Yahya Kemal okurları için yol gösterici nitelikte bir başvuru eseridir. Uzun ve titiz bir çalışma süreci gerektiren eserin sonraki baskılarında ele alınan edebî şahsiyetlerin sayısının artırılması çalışmanın değerini daha da artıracak, eser daha fazla okura hitap edecektir.

KAYNAKÇA

Çağın, Ş. (2022). Edebiyat ve diğer güzel sanatlar – Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a. İstanbul: Dergâh Yayınları.

LITERATURE AND OTHER FINE ARTS – FROM AHMET MİTHAT TO TANPINAR

ABSTRACT

A work evaluated according to any discipline has started to be examined by establishing relations with other disciplines over time, so the multi-layeredness of the works has gained importance. In addition to examining literary works in their own structure, evaluating them in terms of fine arts under the influence of the work provides to reveal different aspects of the work. With each passing day, it is better understood that the branches of science are disciplines that complement each other, and studies in this direction are gaining importance. In this article, Şerife Çağın's work titled Literature and Other Fine Arts – From Ahmet Mithat to Tanpınar, which deals with the relationship between literature and other disciplines, is introduced. First of all, information was given about the similar studies carried out before in this field, the difference between Çağın's mentioned work and these works was mentioned and the importance of the book for literature was emphasized. Afterwards, each part of the work, which consists of seven main titles, is introduced in detail. Fine arts that influenced Ahmet Mithat Efendi in the first two parts of the work and Halit Ziya Uşaklıgil in the third part were mentioned. In the fourth chapter, two authors (Halit Ziya Uşaklıgil and Ahmet Hamdi Tanpınar) are discussed comparatively in terms of the fine arts they are influenced by. In the fifth chapter, Ahmet Haşım, in the sixth chapter Yahya Kemal and in the seventh chapter Ahmet Hamdi Tanpınar were evaluated in terms of the fine arts they were influenced by, and the reflection of various branches of fine arts on the works of the mentioned literary figures was discussed. This work of Çağın, which deals with the relationship between literature and fine arts with a holistic and chronological understanding and method, is one of the rare works in which more than one author and more than one discipline (music, painting, sculpture, dance, opera, architecture) are evaluated together. This study, which encourages interdisciplinary studies, which has an important place in terms of Turkish literary historiography, is aimed at academicians and students who are interested in and working in the field of Turkish literature, music, painting, sculpture, archeology, architecture, museology, mythology, dance, literature lovers, Ahmet It is a guiding reference work for readers of Mithat Efendi, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Haşım and Yahya Kemal. Increasing the number of literary figures discussed in the next editions of the work, which requires a long and meticulous work process, will further increase the value of the work, and the work will appeal to more readers.

Keywords: Literature, fine arts, interdisciplinary, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Hamdi Tanpınar.